

OUTI SIPILÄ

*Esiliina
aikansa kehyksissä*

*– moniaikaista tekstiilikulttuuria ja
representaatioita kodista, perheestä, puhtaudesta ja
käsityöstä
1900-luvun alkupuolen Suomessa*

Publications of the University of Eastern Finland
Dissertations in Education, Humanities, and Theology
No 37

University of Eastern Finland
Joensuu
2012

Kannen kuva: Kotiliesi 1927/2, 57

Kopijyvä Oy

Joensuu 2012

Sarjan toimittaja: Ritva Kantelinen

Myynti: Itä-Suomen yliopiston kirjasto

ISBN: 978-952-61-0984-8 (NID.)

ISSNL: 1798-5625

ISSN: 1798-5625

ISBN: 978-952-61-0985-5 (PDF)

ISSN: 1798-5633 (PDF)

Sipilä, Outi

Esiliina aikansa kehyksissä – moniaikaista tekstiilikulttuuria ja representaatioita kodista, perheestä, puhtaudesta ja käsityöstä 1900-luvun alkupuolen Suomessa

Joenusuu: Itä-Suomen yliopisto, 2012, 311 sivua

Publications of the University of Eastern Finland

Dissertations in Education, Humanities, and Theology: 37

ISBN: 978-952-61-0984-8 (NID.)

ISSNL: 1798-5625

ISSN: 1798-5625

ISBN: 978-952-61-0985-5 (PDF)

ISSN: 1798-5633 (PDF)

TIIVISTELMÄ

Tutkimuksessa tarkastellaan esiliinoja osana suomalaista tekstiilikulttuuria ja etsitään menneisyydestä ymmärrystä sille, miten ja miksi esiliinoja on käytetty, miten niitä on valmistettu sekä miten ja mistä lähtökohdista esiliinoiniin liitettyjä merkityksiä on muodostettu. Tutkimus on rajattu esiliinaan käsityönä ja vaatteena, mutta sitä tarkasteltaessa kuvataan ja tehdään tulkintoja myös ympäröivästä kulttuurista, yhteiskunnasta ja naisten elämästä. Tutkimuksessa hyödynnetään sekä kulttuurihistorian että sukupuolentutkimuksen metodeja ja se pohjaa hermeneuttiseen tieteenperinteeseen. Tavoitteena on ollut ymmärtää ja tehdä ymmärrettäväksi esiliinoiniin liitettyjä merkityksiä erilaisissa ajallisissa ja kulttuurisissa kehyksissä.

Tutkimus sijoittuu käsityötieteen kentässä ihminen – tuote – kulttuuri -sektorille, jossa esiliinat näyttäytyvät ikään kuin vaatteeksi konkretisoituneena vuoropuheluna, jota käydään esiliinojen, niiden käyttäjien ja valmistajien sekä ympäröivän yhteiskunnan välillä. Määrittelen vuoropuhelut eri aineistojen välillä mikrohistorialliseksi lähestymistavaksi: kohteena on esiliina, jota on tarkasteltu monesta suunnasta mikroskooppisen tarkasti. Samalla esiliina on liitetty osaksi makrotasoa, tekstiilikulttuuria, jolloin se voidaan ymmärtää myös esimerkkeinä muista tekstiilikulttuurisista ilmiöistä.

Kehys-termi ymmärretään tässä tutkimuksessa monessa merkityksessä: näkökulman rajaajana ja synonyymina kontekstille. Kehys liittyy myös aiemmin ateljee-pukuihin yhdistettyyn passepartout-metaforaan, jota tässä tutkimuksessa on muokattu metodologiseksi tulkintakehykseksi. Esiliinaa tarkastellaan passepartout-metaforaa mukailien vaatteena, joka kuvaa ympäröivän kartongin tapaan kehystää ihmistä ja määrittelee häntä tietyn tilan tai tilanteen kehyksessä. Esiliina – passepartout kartonki – vaikuttaa myös tosin päin: yksilö on voinut omilla esiliinan käyttö- ja valmistusvalinnoillaan vaikuttaa siihen, millaisena hänet nähdään ja koetaan.

Tutkimus jakautuu kahteen osaan. Ensimmäisessä osassa perehdytään esiliinoista kirjoitettuun historiaan Suomessa rautakauden lopulta 1800- ja 1900-lukujen taitteeseen. Tässä osassa tutkimuslähteinä on käytetty esiliinoista vaatteina ja käsityötuotteina kertovaa tutkimuskirjallisuutta kuten kansallispukukirjoja ja kansatieteellisiä tutkimuksia. Lisäksi lähteinä on ollut sellaista tutkimuskirjallisuutta, joka on valottanut esiliinojen valmistus- ja käyttökontekstia sekä esiliinoiniin liittyviä uskomuksia. Lähdeaineistona on ollut myös 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa julkaistuja kirjoja ja lehtiä. Monialaista tekstiilikulttuuria

ja esiliina-aihetta sivuavaa tutkimuskirjallisuutta on tarkasteltu myös vaietun ja sivuutetun näkökulmista.

Tutkimuksen toisessa ja laajemmassa osassa keskitytään tarkastelemaan esiliinoja ja niihin liitetyjä merkityksiä 1900-luvun alkupuolen suomalaisessa koti- ja koulukontekstissa. Tarkastelun kohteena on se, miten aikakauden käsitykset kodista ja sen tiloista, perheestä, puhtaudesta ja käsityöstä ilmenivät esiliinateksteissä ja miten näitä käsityksiä tehtiin näkyväksi esiliinojen käyttöön ja valmistukseen liitettyjen ohjeiden, normien ja odotusten kautta. Tässä osassa on ollut lähteinä runsaasti erityyppisiä alkuperäisaineistoja: lehtiä, käsityökirjoja ja muita käsityöhön ja kodinhoitoon liittyviä valistavassa tarkoituksessa laadittuja kirjoja, käsityö- ja aikakauslehtiä – muun muassa Koti ja Yhteiskunta -lehtiä, Kotiliesiä, joista muodostuu aineiston päärunko, Toveritar-lehtiä ja Omin Käsin -lehtiä – kaunokirjallisuutta ja kotimaisia elokuvia. Lisäksi tutkimusaineistona on ollut yksityisten henkilöiden kertomia esiliinamuistoja.

Esiliinoista kirjoitetun historian perusteella nykyisin esiliina-nimellä tunnetulle vaatteelle on ollut kolme eri esikuvaa. Myöhäiseltä rautakaudelta tunnettu pronssispiraalein ja nauhoin koristeltu villainen esiliina on ollut vaate, johon on liitetty sitä käytävää naista suojelevia merkityksiä. Tämä uskomusperinne säilyi vuosisadat ja sen jäänteitä oli havaittavissa vielä 1900-luvun alussa niiden kansannaisten keskuudessa, jotka käyttivät esiliinojaan siksi, että he pitivät niitä kunniallisen naisen merkinä. Toisen esikuvan alkuperä on ollut nahkavuota, jota erityisesti miesten tiedetään käyttäneen suojana fyysistä vahingoittumista vastaan. Kolmas esiliinan muoto on keskiajalta tunnettu pellavainen vaate, jolla on suojattu muita vaatteita ja myös osoitettu kuulumista tiettyyn ammattikuntaan. Agricolan teksteissä 1500-luvulla esiintynyt esiliina-termi viittaa pellavaa tarkoittavaan sanaan lina, ja se on nimityksenä villasta valmistettua esiliinaa ja nahkaesiliinaa uudempi.

Kansanomaista pukeutumista siihen liittyvine esiliinoineen on tutkittu melko runsaasti. Esiliinojen muodot, materiaalit ja koristelutavat ovat vaihdelleet eri aikoina ja eri maantieteellisillä alueilla. Näissä tutkimuksissa esiliina näyttäytyy tärkeänä asun osana, joka on kuulunut ainakin juhlapukeutumiseen. Arkiesiliinojen käytöstä on vähemmän tutkimustietoa. Esiliinoista kirjoitetun historian tutkiminen nosti näkyviin myös sitä vähävaraista väestönosaa, joka tutkimuksissa on jäänyt lähinnä vain marginaaleihin. Köyhimmän väestön mahdollisuudet tehdä vaatteita olivat huonot, sillä heillä ei ollut mahdollisuutta hankkia materiaaleja, käsityöntekoon tarvittavia välineitä eikä tarvittavaa käsityötaitoa. Näille ihmisille esiliina saattoi olla ainoa sellainen parempi vaatekappale, jonka hankkiminen oli heidän mahdollisuuksiensa rajoissa, kaikille ei sekään. Tämän tutkimuksen perusteella esimerkiksi käsitteitä kotikutoinen, jokinainen käsityötaito ja kapiot pitäisikin avata tarkemmin kuin mitä tähän mennessä on tehty.

Tutkimuksen toisessa osassa esiliinaa tarkastellaan representaationa kodista, perheestä, puhtaudesta ja käsityöstä kolmen naissukupolven – käsityövalistuksen sukupolven, materiaalipulan sukupolven ja valmisvaatteiden sukupolven – kautta. Suurennuslasin alla ovat käsitykset kodin tiloista, familistisesta perheideologiasta, puhtaudesta ja hygieniasta sekä käsityön tekemisestä ja sen merkityksistä. Näihin ilmiöihin sisältyvät ajatukset ihmisenä olemisesta ja toimimisesta vaikuttivat myös käsityksiin siitä, miten ja millaisia esiliinoja tuli valmistaa ja käyttää. Eri ilmiöistä nousevat esiliinadiskurssit olivat ikään kuin kehukset, jotka määrittivät esiliinojen käyttäjiä ja valmistajia kullekin ilmiölle luontaisella tavalla.

Käsitykset kodin tiloista ja rajoista yksityisen ja julkisen välillä konkretisoituivat esiliinanormeina, jotka eivät määritelleet yksinomaan pukeutumista vaan ohjasivat myös sitä, miten naisten tuli kodin tiloissa toimia. Kärjitetysti voidaan sanoa, että esiliina eristi naiset keittiöön ja samalla sulki miehet sen ulkopuolelle. Maaseudulla ja kaupunkimaisissa

olosuhteissa yksityinen ja julkinen alue rajattiin eri tavoin, mikä näkyi myös tavoissa käyttää esiliinoja: maaseudulla rajat olivat väljemmät ja esiliinojen käyttönormisto vapaampaa kuin kaupungeissa.

Esiliinasta tehtiin 1900-luvun alussa perheenemännyyden symboli. Familistisen perheideologian aatteiden mukaisesti perheenemännän tehtäviksi määriteltiin kodin ja perheen jäsenten hyvinvoinnista vastaaminen. Tätä tehtävää suorittaessaan nainen tarvitsi vaateen, joka yhtäältä korosti hänen tärkeää asemaansa kodin hengen luojana mutta toisaalta myös suojasi muita vaatteita hänen suorittaessaan kodinhoitoon liittyviä tehtäviä. Esiliinateksteissä perheenemännän esiliina oli sekä käytännöllinen että viehättävä, oikea ”kodin hengettären taikaviitta”. Valkoinen talousesiliina näyttäytyi kotikontekstissa yhtäältä taloudenhoidon ammatillisuutta korostavana mutta toisaalta myös eri sosiaaliryhmiä erottavana vaatteena.

Puhtautta ja sen kanssa yhteen nivottua terveyttä pidettiin kaikille yhteisenä päämääränä. Esiliinasta muodostui yksi näkyvillä oleva puhtauden mitta. Kodin puhtaus tai sen puuttuminen – sekä hygieenisen että sosiaalisen puhtauden näkökulmista – konkretisoituivat esiliinoissa. Puhdasta ja sileää esiliinaa pidettiin osoituksena puhtaasta ja hyvin hoidetusta kotitaloudesta kun taas likainen esiliina nähtiin osoituksena sen käyttäjän likaisuudesta, sivistymättömyydestä ja huonosta talouden hoidosta. Erityisen tarkkailun kohteena olivat palvelijoiden ja tyttöjen esiliinat. Kun heitä vaadittiin pitämään esiliinansa puhtaina, se edellytti heiltä hillittyä ja vastuullista naistapaista käyttäytymistä, minkä arveltiin edesauttavan hyväksi kansalaiseksi ja tulevaisuuden perheenemännäksi kehittymistä. Puhtausnormeja voitiin myös kiertää esimerkiksi käyttämällä kirjavia esiliinoja, joissa lika ei näkynyt, kääntämällä kaksipuolinen esiliina tai peittämällä likainen vaate puhtaalla esiliinalla.

Käsityönopetus nähtiin osana kansanvalistusprosessia, ja esiliinojen valmistaminen eri koulumuodoissa ja käsityökursseilla oli osa tätä prosessia. Kansakoulussa opittiin esiliinojen ompeluun tarvittavia taitoja, esiliinojen käyttämistä ja ajatuksia siitä, miten tuli käyttäytyä, että esiliinat pysyivät siisteinä. Varsinaisesti kansakoulujen käsityönopetuksella alkoi olla laajempaa merkitystä vasta 1900-luvulla. Kun kansakoulusta tuli oppivelvollisuuskoulu 1920-luvulla, suurin osa lapsista pääsi kansakouluun ja lähes kaikki tytöt oppivat valmistamaan ja käyttämään esiliinoja. Kaikki oppikoulutytöt eivät kuuluneet käsityönopetuksen piiriin eikä esiliina kuulunut oppikoululaisten koulupukeutumiseenkaan 1900-luvun ensivuosisikymmenten jälkeen. Sen sijaan muun muassa talouskouluissa, kansanopistoissa, kotiteollisuuskouluissa ja erilaisilla kursseilla opittiin sekä valmistamaan että käyttämään esiliinoja. Nuorille naisille ja aikuisille suunnatussa koulutuksessa korostettiin erityisesti valkoisen talousesiliinan valmistamista.

Käsityötaidosta kertoi hyvin tehty esiliina, mikä piti sisällään sekä teknisesti virheettömän suorituksen että esteettiset ja hyvää makua osoittavat materiaalivalinnat ja koristelutavat. Virheettömyys, esteettisyys ja hyvä maku määriteltiin lehtien ja käsityökirjojen sivuilla, ja sitä opetettiin myös kouluissa ja kursseilla. Erityisesti käsityövalistuksen sukupolven naiset oppivat, että vain tietty, määritelty käsityöntekotapa on oikein. Materiaalipulan sukupolven naiset vapautettiin, osittain materiaalipulan aiheuttamasta pakosta, autoritäärisiltä esiliinojen kauneus- ja koristelutapamääritelmiltä ainakin silloin, kun ohjeita luettiin lehtien sivuilta.

Esiliina käsityötuotteena oli paljon muutakin kuin kouluissa ja kursseilla tehty käsityö. Pikkutytöt oppivat esiliinojen valmistamista ja käyttöä jo nukkeleikkiensä yhteydessä. Esiliinoilla kommunikoi, kun niitä annettiin lahjoiksi ystäville ja sukulaisille. Lehtiaineistojen ja esiliinamuistojen perusteella esiliinat olivat suosittuja joululahjoja sekä niiden tekijöiden että lahjojen vastaanottajien näkökulmasta. Esiliinojen ompelu, erityisesti

silloin, kun sitä tehtiin omaehtoisesti, tuotti mielihyvää myös esiliinujen tekijöille. Kokemus siitä, että sai ja osasi valmistaa jotain kaunista, josta oli lisäksi käytännöllistä hyötyä, oli palkitseva. Esiliinoja valmistaessaan tekijä saattoi myös rentoutua, haastaa kekseliäisyyttään ja luovuuttaan ja nauttia käsityön tekemisestä.

Asiasanat: esiliina, tekstiilikulttuuri, käsityö, pukeutuminen, historia

Sipilä, Outi

Apron in Temporal Frames – Multitemporal Textile Culture and Representations of Home, Family, Cleanliness and Crafts in Finland in the First Half of the 20th Century

Joensuu: University of Eastern Finland, 2012, 311 pages

Publications of the University of Eastern Finland

Dissertations in Education, Humanities, and Theology: 37

ISBN: 978-952-61-0984-8 (NID.)

ISSNL: 1798-5625

ISSN: 1798-5625

ISBN: 978-952-61-0985-5 (PDF)

ISSN: 1798-5633 (PDF)

ABSTRACT

The present dissertation examines aprons as a part of Finnish textile culture and tries to find explanations from the past as to how and why aprons were used, how were they made and what were the foundations of the meanings associated with aprons. While the study examines aprons as artefacts and pieces of clothing, it also describes and interprets the surrounding culture, society and women's life. The dissertation makes use of methods employed in cultural history and gender studies with foundations in the hermeneutic scientific tradition. The purpose is to understand and make understandable the meanings associated with aprons within different temporal and cultural frameworks.

In the field of craft science, the dissertation is positioned in the human-product-culture sector, where aprons appear as, so to speak, concrete manifestations of the dialogue between aprons, the persons using them, their makers and the surrounding society. I define the dialogues between the different sets of data as the micro-historical approach: the target is the apron, examined from various angles in microscopic precision. At the same time, aprons are associated with the macro-level, the textile culture, where they can also be understood as examples of other textile cultural phenomena.

The term "framework" has many meanings in the dissertation: it outlines the point of view and is used synonymously with the word "context". Framework also refers to the passepartout metaphor associated with atelier dresses in other studies, which in the present study is used as a methodological frame of interpretation. In accordance with the passepartout metaphor, apron is examined as a piece of clothing that frames a person similarly to a passepartout around a picture and defines her within the framework of a certain space or situation. An apron – a passepartout mounting – also has a reversed effect: a person has had an opportunity to influence on the way she is seen and experienced by the choices she makes when using and making an apron.

The dissertation is divided in two parts. The first part considers the written history of aprons used in Finland from the end of the Iron Age until the shift of the 19th and the 20th centuries. The sources for this part include research literature about aprons as pieces of clothing and artefacts, such as books about national costumes and ethnological studies. Other references include research literature on the context of manufacturing and using aprons and on the beliefs associated with aprons. The material also includes books and magazines published in the late 19th century and the early 20th century. Multidisciplinary research

literature touching upon the subjects of textile culture and aprons has also been considered from the point of view of the things not spoken of and ignored.

The second, more extensive part of the dissertation considers aprons and the meanings associated with them in the contexts of Finnish home and school in the first half of the 20th century. The specific target is to consider how the contemporary understandings of home and its premises, family, cleanliness and handicrafts were present in the texts about aprons and how these understandings were made visible through the instructions, norms and expectations for using and manufacturing aprons. The sources for the second part include an abundance of various types of original data: magazines, craft books and other books on handicrafts and household management with edifying purpose, craft magazines and periodicals – including *Koti ja Yhteiskunta* magazines, the main research data body of *Kotiliesi* magazines, *Toveritar* magazines and *Omin Käsin* magazines – fiction and Finnish films. Other research data includes personal memories about aprons as told by private persons.

In accordance with written history on aprons, the piece of clothing we know as apron has had three prototypes. From the late Iron Age, we know a woollen apron, ornamented with bronze spirals and ribbons, which as a piece of clothing was associated with protection of women. These traditional beliefs survived for centuries and traces of them were still alive in the beginning of the 20th century among those in the common womenfolk, who wore an apron because they considered it as a feature of a respectable woman. Another prototype of an apron was a leather hide, especially worn by men against physical harm. The third ancestor of an apron is a linen cloth from the Middle Ages, used as a protection for other clothes and associated with certain professions. In Agricola's texts from the 16th century, the term "apron" referred to the word "lina", meaning linen, and as a designation it is newer than the woollen and leather apron.

Dresses of the common folk, which typically included aprons, have been considered in quite a few studies. The forms, materials and decorating methods of aprons have varied across the time and geographical regions. In the above mentioned studies, an apron is an important feature of a dress and present in festive clothing, if not in everyday dresses. The use of informal everyday aprons is less studied, hence there is less data. However, the review of written history of aprons brought forth a less fortunate population group, which has often been discussed only marginally in previous studies. The poorest folk had few opportunities for making clothes, because they lacked the means for acquiring materials and the tools needed for the craft, not to mention the required skills. For these people, an apron might well have been the only better piece of clothing that was within their reach, yet still not for everyone. This dissertation indicates that the concepts of homespun, every woman's craft skills and trousseaus should be examined in more detail than before.

In the second part of the dissertation, an apron is examined as a representation of home, family, cleanliness and craft making through looking at three generations of women: the generation of craft cultivation, the generation of material shortage and the generation of ready-to-wear clothing. A closer look is taken on conceptions of the household premises, a familistic ideology of a family, cleanliness and hygiene, and making of crafts and the meanings of making crafts. The ideas of humanity and human behaviour included in the above phenomena also had an impact on the conceptions of how and what kinds of aprons were to be made and used. The discourses on aprons given rise by different phenomena acted as the frameworks that defined the users and makers of aprons in the way that was typical of each phenomenon.

Conceptions of the household premises and the limits between the private and the public became concrete as apron norms, which did not only specify how one should dress but also how women should behave in the household premises. To put it bluntly, the apron confined the women in the kitchen and, at the same time, blocked the men outside. The private and the public were demarcated differently in rural and urban conditions, which was also evident in the ways aprons were used: in the countryside the limitations were less strict and the norms for using an apron were more permissive than in urban areas.

The apron was made the symbol of a housewife in the beginning of the 20th century. In accordance with the familistic ideology of a family, seeing to the well-being of the household and the family were specified as the tasks of a housewife. For performing these tasks, a woman needed a piece of clothing that, on one hand, underlined her important status as the creator of homely atmosphere and, on the other, protected the other clothes during household tasks. In the source texts on aprons, the housewife's apron was both practical and attractive, a proper "magic cape of a homemaker". A white household apron underlined the professionalism of housekeeping in the context of a home, but also acted as a piece of clothing that separated different social groups.

Cleanliness and the associated healthiness were considered as collective goals. The apron became one of the visible indicators of cleanliness. Cleanliness of a household or lack of it – both in terms of hygiene and social cleanliness – became materialised in aprons. A clean and crisp apron was a sign of a clean and well-managed household, whereas a dirty apron was a sign of the user's dirtiness, vulgarity and bad housekeeping. The aprons of servants and girls were under extra observation. In order to keep their aprons clean as expected, they had to behave in a discreet and responsible way suitable for a woman, which was thought to be a prerequisite for becoming a good citizen and a future housewife. The norms of cleanliness could be circumvented by using patterned aprons where stains were not as evident, by turning over a double-sided apron or by covering a stained dress with a clean apron.

Teaching of craft was considered as a part of the public education process, and aprons, too, were made in many levels of schooling and craft courses. The primary school had a significant role both in teaching the sewing skills for making aprons and instructing the use of apron. Already in the 19th century, aprons were made in the few existing primary schools, but craft teaching in primary schools did not have wider significance until in the 20th century. Once primary school became compulsory in the 1920's, the majority of children got to school and nearly every girl learnt to make and use an apron. A well-made apron including technically flawless performance and materials and decoration techniques that showed good taste was a sign of handicraft skills. Flawlessness, aesthetic character and good taste were defined on the pages of magazines and craft books, and instructed in schools and courses. The women of the generation of craft cultivation, especially, learnt that only a specific, defined way of making crafts was the right way. The women of the generation of material shortage were freed, partly because of the very lack of materials, from the strict definitions of looks and decorations, at least as far as instructions in the magazines were concerned.

The apron as a craft product was much more than something made in schools and courses. Little girls learnt how to make and use aprons already when playing with dolls. Aprons were used as a form of communication, when they were given as presents to friends and relatives. According to magazine data and memories of aprons, aprons were popular Christmas gifts both for the makers and the receivers. Sewing of aprons, especially when voluntary, also gave pleasure to the makers. It was a rewarding experience to be able to make

something beautiful with a practical function too. When making aprons, the maker could also relax, challenge her resourcefulness and creativity and enjoy making handicrafts.

Keywords: apron, textile culture, craft, clothing, history

Esipuhe

Olen leikkinyt itselleni ammatin. Siitä saan kiittää niitä läheisiäni, jotka ovat uskoneet pikkutyön tekemisiin ja antaneet mahdollisuuden uppoutua materiaalilähtöiseen suunnitteluun jo nuorena: Äidin käsityökaapista sai aina ottaa materiaaleja, Lehtorannan mummun matonkudevarastoista löytyi mitä erilaisimpia tilkkuja ja turkispaloja käytettäväkseni niin paljon kuin vain tarvitsin, Kiikan mummu antoi pitsipaloja ja hienoja pieniä lasihelmiä ja isän Turun-tuliaisina tuomia puuhelmiä tunnistan helmivarastoistani vieläkin. Kävin lapsena suutarissa ostamassa pieniä nahkapaloja, joista ompelin kengät kymmensenttiselle nukelle. Neljän kilometrin kävelymatka ei tuntunut pitkältä, kun käveli kangaskauppaan, jossa oli mielenkiintoisia ja edullisia kangaspaloja, jotka sopivat pikkukäsistöihin ja nukenvaatteisiin. Kerrostalon kerhohuoneessa pidin omaksi huvikseni silloin tällöin askartelukerhoa itseäni pienemmille. Sitä mukaa kun taidot kasvoivat, kiitos aikuisten – myös käsityötä opettaneiden opettajieni – ja isosiskon esimerkin, tein peikkoja, penaaleja, pehmoeläimiä, mutta ennen kaikkea tein nukenvaatteita. Esiliinoille en muista uhranneeni ajatustakaan. Silloin en myöskään tiennyt mitä tarkoittaa käsite kokonainen käsityö, vaikka sitä käytännössä toteutinkin.

Väitöskirjan tekemistä voi mielestäni hyvin verrata kokonaiseen käsityöprosessiin. Ensin on idea, joka sitten konkretisoituu suunnitelmaksi. Toteutusvaiheessa suunnitelma vielä elää ja muotoutuu sitä mukaa, kun tekijä arvioi työskentelyään ja toteuttamaansa työtä ja muokkaa suunnitelmaansa oman arviointinsa – tarvittaessa myös ulkopuolelta tulleen arvioinnin – perusteella. Kun prosessi lopulta lähenee loppuaan ja tuotos valmistuu, on päättöarvioinnin aika.

Tutkimukseni alkuidean sain käsityötieteen professori emerita Pirkko Anttilalta, kun hän vuonna 2001 Joensuussa naistutkimuspäivien väliajalla käymässämme käytäväkeskustelussa mainitsi minulle, että jonkun pitäisi ryhtyä tutkimaan esiliinoja. Tartuin syöttiin ja tein aiheesta kulttuurihistorian sivuaineen tutkielman. Mitä enemmän aiheeseen perehdyin, sitä enemmän esiliinoiniin liittyvät merkitykset alkoivat kiinnostaa. Lähes huomaamatta jatkotutkimuksenikin kääntyi esiliinoiniin.

Kun lähdetään tekemään vaativaa käsityötuotetta, on hyvä hallita joitain perustaitoja. Käsityötaitoni ovat kertyneet vuosien harrastamisen ja koulutuksen – kutoja, kotiteollisuusohjaaja, käsi- ja taideteollisuusalan opettaja, tekstiilityön opettaja – sekä työkokemuksen myötä. Sellaisten tutkimuksen tekemisen perusteiden, jotka kantoivat läpi väitöskirjaprosessin, oppimisesta saan kiittää minulle kvalitatiivisia tutkimusmenetelmiä opettanutta professori Janne Pietarista ja käsityötieteen pro seminaari -työtäni ohjannutta dosentti Ritva Koskennurmi-Sivosta, jolta sain myöhemmin hyviä kommentteja myös tähän tutkimukseen liittyen. Kiitoksen saavat yhteisesti myös ne monet henkilöt, jotka ohjasivat kulttuurihistorian sivuaineopintojani niiden eri vaiheissa. Heiltä opin paljon siitä, miten menneisyyttä voi tutkia.

Väitöskirjan suunnittelu- ja valmistusprosessin etenemistä ohjasi kolme käsityötieteen professoria, jotka ohjasivat Savonlinnassa käsityötieteen jatko-opintoja tutkimukseni eri vaiheissa. Heille kaikille kuuluu suuri kiitos. Pirita Seitamaa-Hakkarainen johdatteli minua aloittelevana jatko-opiskelijana ja ohjasi hyvin tutkijan taipaleen ensimmäisinä vuosina. Piritan jälkeen Savonlinnassa käsityötieteen professorina oli Riikka Räisänen, jonka rakentavat kommentit ja positiivinen kannustus auttoivat jatkamaan, vaikka elämä muuten

olikin vähän monimutkaista noihin aikoihin. Sinikka Pöllänen ohjasi tutkimustani viimevuosina ja hänen kannustuksensa ja kommenttinsa auttoivat minua saattamaan työn loppuun. Mainittujen käsityötieteen professoreiden lisäksi erityinen kiitos kuuluu naistutkimuksen professori Kaija Heikkiselle, joka oli ohjaajani alusta lähtien. Hänen kulttuurintutkimukseen ja naistutkimukseen liittyvä asiantuntemuksensa edesauttoi suuntamaan tutkimustani ja tekemään havaintoja aineistostani myös vaietun ja näkymättömiin jätetyn näkökulmista.

Käsityöprosessi vaatii aikaa ja sitä vaatii tutkiminenkin. Apurahat, jotka olen saanut Suomen Kulttuurirahaston Itä-Suomen rahastolta, Jenny ja Antti Wihurin rahastolta, Aino-Kotisaatiolta, Joensuun yliopiston kasvatustieteelliseltä tiedekunnalta ja Itä-Suomen yliopiston filosofiselta tiedekunnalta mahdollistivat sen, että sain aikaa keskittyä tutkimuksen tekemiseen. Olen kiitollinen saamastani tuesta.

Aivan kuten käsitöitä tehdessä tarvitaan materiaaleja, tarvitaan tutkimuksen teossakin erilaisia aineistoja. Erittäin tärkeä osa tutkimusaineistoistani on ollut esiliinamuistot. Lämmin kiitos kaikille niille, jotka ovat jakaneet esiliinamuistojaan kanssani. Kiitokseni saavat myös ne opiskelijat, jotka käsityökulttuurin kurssiin liittyen keräsivät esiliinamuistoja tutkimukseni aineistoksi. Esiliinamuistot ja muistojen kertojien kommentit ovat monta kertaa avanneet silmäni näkemään muissakin aineistoissa sellaista, johon muuten en olisi osannut niin tarkasti kiinnittää huomiota. Kiitän myös esiliinakeräilijä Pirjo-Leena Vaskea, joka auliisti esitteli mittavaa esiliinakokoelmaansa. Sisartani Heli Sallista kiitän useista vihjeistä kirjallisuudesta löytyvistä esiliinategesteistä. Materiaalia tutkimukseeni olen saanut myös kollegoiltani. Tarja Krögerin ansiota ovat monet väitöskirjassani olevat esiliinakuvat. Minna Kaipaiselta olen saanut lukuisia kullannarvoisia lähdevinkkejä ja hyviä tutkimustani edistäviä kommentteja. Jouko Heikkistä kiitän työni kielenhuollosta.

Kun käsityöprosessi lähestyy loppuaan, ulkopuolelta tuleva arviointi voi vielä auttaa hiomaan tuotosta. Väitöskirjani esitarkastajat kulttuurihistorian dosentti Anne Ollila ja käsityötieteen dosentti Marketta Luutonen antoivat rakentavaa palautetta, joka auttoi väitöskirjan viimeistelyvaiheessa. Kiitän heitä molempia.

Elämä tutkimusprosessin aikana ei suinkaan ollut synkkää puurtamista. Käsityötieteen porukka Savonlinnassa: Pirita, Riikka, Sinikka, Tarja, Minna, Virpi ja Leena sekä Sirpa Joensuussa ovat olleet sekä tiedonjakajia että ystäviä ja kannustajia, kiitos siitä. Heidän kanssaan on ollut hauskaa rentoutua työajan ulkopuolellakin. Lisäksi koko Savonlinnan kampuksen työyhteisö opiskelijat mukaan lukien ansaitsee kiitokseni. Vaikka työn ja tutkimuksen yhteensovittaminen on tuntunutkin välillä vaivalloiselta, töihin on ollut mukava mennä ja siitä on saanut voimia myös väitöskirjan tekemiseen. Myös työpaikan ulkopuolella on ollut ystäviä. Heitä kaikkia kiitän siitä, ettei koko vapaa-aikani ole jäänyt pyörimään liikaa esiliinojen tai tutkimisen ympärillä.

Väitöskirjassani kirjoitan kehyksistä monissa eri merkityksissä. Elämäni tärkein kehys on oma perheeni ja sille kuuluvatkin sydämellisimmät kiitokseni. Vanhempani Sirkka ja Lasse Sipilä ovat tukeneet minua elämäni eri vaiheissa. Väitöskirjaprosessin aikana olen käynyt vanhempieni kanssa monia mielenkiintoisia menneisyyttä käsitteleviä keskusteluja, jotka ovat avartaneet näkemyksiäni ajasta, johon tutkimukseni kohdistuu. Äidilläni on ollut tärkeä rooli myös tutkimukseen liittyvien ajatusteni kuuntelijana ja kielenhuoltajana.

Poikani Juho, Iivo ja Lauri ovat kasvaneet aikamiehiksi sillä aikaa, kun heidän äitinsä on lukenut vanhoja lehtiä tai keskittynyt tietokoneensa vieressä esiliinategesteihin ympäristönsä unohtaen. He ovat edesauttaneet tämän tutkimuksen tekemistä paitsi jo pelkällä olemassa olollaan myös hyvin konkreettisesti: lehtiaineistoja järjestelmällä, esiliinamuistoja sisältäviä

kirjeitä litteroimalla, lähteitä tarkistamalla ja tietoteknisiä neuvoja antamalla, myös ruokaa laittamalla, lumitöitä tekemällä ja puita hakkaamalla.

Tutkimusprosessin aikana perheeni laajentui kertarysäyksellä ja jouduin arkielämän tasolla kohtamaan itselleni uusia asioita. Se edesauttoi näkemään myös tutkimusaiheittani uusista näkökulmista. Iso väki on tuonut arjen rutiineihinkin tervetulleita katkoksia: välillä kalasoppaa on keitetty kymmenen litran kattilallinen ja välillä pikkukattilallisesta on riittänyt kahdelle ruokaa moneksi päiväksi. Kiitokset monista hauskoista hetkistä perheemme nuorisolle Juholle, Iivolle, Laurille, Panulle, Annille, Meerille ja Elinalle sekä heidän ystävilleen.

Miestäni Aria kiitan lämpimästi kannustuksesta ja rohkaisusta, loputtomasta esiliinajuttujen kuuntelemisesta ja väitöskirjatyön katkaisseista yhteisistä harrastuksista kuten syvässä lumessa verkoille tarpomisesta, larppaamisesta, jurttien rakentelusta, värjäilystä keskiaikamarkkinoilla ja mustikanpoiminnasta sekä lukemattomista hyvistä arjen hetkistä kotona Onnelassa. Löysin tutkimusaineistooni kuuluvasta vanhasta Kotilliedestä (1946/3, 4) juuri tohtoroituneen Toini-Inkeri Kaukosen haastattelun, josta lainattu paperille printattu pätkä on ollut viimeisen puoli vuotta seinällämme: ”Suurena helpotuksena kuuluu olevan se että aviomies, itsekin tohtori, antaa anteeksi kodissa mahdollisesti tapahtuneet laiminlyönnit, kun kysymyksessä on tieteellinen työ”. Ari ei ole vain ”antanut anteeksi” vaan hoitanut hommia, jotka ilman jatkuvaa istumistani mökötyksessä – työhuoneessani – olisi jaettu, tehty tai laiminlyöty yhdessä.

Väitöskirjaprosessin aikana olen uppoutunut tutkimaan menneisyyden tekstiilikulttuuria. Itselleni merkityksellisin tekstiilikulttuurin osa-alue, itsensä toteuttaminen käsitöitä tekemällä, on jäänyt vähemmälle. Nyt nauhapuu odottaa nauhan tekijää, kangaspuut kutojaa, villat huovuttajaa, rukki kehääjää, lestit kengäntekijää, suunnitelma-asteelle jääneet keskiaikavaatteet ompelijaa ja syksyllä poimitut sienet värjäriä. On aika vaihtaa kehystä ja ryhtyä nauttimaan hyvällä omatunnolla tekstiilikulttuurista käsityöntekijänä.

Omistan tämän tutkimuksen perheelleni

Punkaharjulla Onnelassa 18.11.2012

Outi Sipilä

Sisältö

1 Johdanto	1
2 Mikä on esiliina?.....	5
2.1 Esiliinoista tutkittua.....	5
2.2 Tulkintoja esiliinojen alkuperästä	7
2.3 Esiliinan nimityksiä	8
2.4 Esiliina – vaatekappale.....	10
2.5 Muodon mukaan nimetyt esiliinat.....	11
2.5.1 Vyötäröltä alaspäin vartaloa peittävät esiliinat	12
2.5.2 Vartaloa etupuolelta peittävät esiliinat	13
2.5.3 Vartaloa edestä ja takaa peittävät esiliinat.....	17
2.5.4 Esiliina-haalari, poikkeus ryhmittelyn ulkopuolelta	19
3 Tutkimustehtävänä esiliina – osa suomalaista tekstiilikulttuuria	20
3.1 Esiliina, kehys kehyksissä.....	20
3.2 Tutkimuksen kaksi tehtävää	25
3.3 Tutkimuksen viittekehys.....	26
3.4 Tutkimustehtäviä avaavia käsitteitä	27
3.5 Tutkimuksen rajauksia.....	29
3.5.1 Tutkimuksen moniaikaisuus ja viitteelliset aikarajat	29
3.5.2 Suomalainen konteksti ja kotikonteksti rajauksina.....	31
3.6 Esiliina tekstiilikulttuurisena ilmiönä	32
4 Esiliina käsityötieteen tutkimuskohteena	37
4.1 Tutkijana käsityötieteen kentässä	37
4.2 Kulttuurihistorian ja naistutkimuksen näkökulmat käsityötieteen tutkimuksessa.....	40
5 Tutkimuksen aineistot	44
5.1 Tutkimuskirjallisuus esiliinojen historiasta kertovina lähteinä.....	44
5.2 Tutkimusaineistojen rajaaminen ja alustava analysointi	44
5.3 Lehtiaineistot.....	47
5.3.1 Naistenlehdet lähdeaineistoina.....	47
5.3.2 Koti ja Yhteiskunta, Käsitöitä-Iiite sekä Käsitöitä ja Pukuja	48
5.3.3 Kotiliesi.....	49
5.3.4 Toveritar ja tulevaisuus	52
5.3.5 Käsityölehdet.....	52
5.4 Käsityökirjat	53
5.4.1 Käsityökirjat tutkimuksen lähteinä	53
5.4.2 Koulukäsityökirjoja	55
5.4.3 Kotien käsityökirjoja	57
5.5 Elokuvat ja kirjallisuus.....	58
5.6 Muistitietoa esiliinoista	60

5.6.1	Muistitietoaineistot tutkimuslähteinä.....	60
5.6.2	Esiliinamuistot	61
5.6.3	Valokuvat osana muistitietoaineistoa.....	63
6	Aineiston hermeneuttinen tulkinta.....	65
6.1	Esiliinatekstit tulkinnan kohteena.....	65
6.2	Tutkijana hermeneuttisella kehällä.....	68
7	Suomalaisen esiliinan historiaa	74
7.1	Esiliinon historiasta tutkittua.....	74
7.2	Esiliinat pukuhistorian valossa.....	76
7.2.1	Esiliina osana esihistoriallisen ajan loppupuolen naisen pukupartta	76
7.2.2	Pohdintoja esiliinasta keskiajalla ja uudenajan alussa.....	83
7.2.3	Kansanpuvun esiliinat – muotipiirteitä ja perinteen jatkumoa	90
7.2.4	Kansanomainen puku ja esiliinan aseman muutos.....	97
7.3	Esiliinauskomuksia ja -käytänteitä	104
7.3.1	Esiliina, naisen turva – kansanomaisia uskomuksia.....	104
7.3.2	Symbolinen esiliina naisen moraalin vartijana	107
7.3.3	Esiliinaan turvautuen.....	108
7.4	Esiliinoja tekstiilikulttuurin marginaaleista 1800- ja 1900-luvukujen taitteessa.....	110
7.4.1	Maaseudun piikat esiliinon käyttäjinä ja valmistajina.....	110
7.4.2	Köyhien kehoja vaatteita ja periytyvää käsityötaittomuutta	112
7.4.3	Esiliinat ulkotöissä?.....	117
7.4.4	Esiliinoja ja esiliinattomuutta vuosisadanvaihteen kaupunkikuvassa.....	122
7.4.5	1800-luvun kansakoulutyttöjen käsityöopin ja esiliinat – harvojen todellisuutta.....	128
7.4.6	Vuosisadan vaihteen teollisesti valmistetut esiliinat ja esiliinaompelijat	132
8	Esiliina 1900-luvun alkupuolella	137
8.1	Naissukupolvet 1900-luvun alkupuolen tekstiilikulttuurin kontekstissa.....	137
8.1.1	Sukupolvet – osa kollektiivista identiteettiä.....	137
8.1.2	1900-luvun alkupuolen naissukupolvet tekstiilikulttuurin näkökulmasta	138
8.1.3	Tutkimuksen naissukupolvet väestöryhminä.....	141
8.2	Kotiympäristön fyysiset ja sosiaaliset tilat kehyksinä esiliinanormeille.....	144
8.2.1	Herrasväen kaupunkiasunnot esiliinanormien raamittajina	144
8.2.2	Maalaisuus esiliinanormien kehyksenä	150
8.2.3	Esiliinaohjeet pukeutumista ja toimintaa ohjaamassa	155
8.2.4	Esiliinan materiaalin kunto ja olemus käyttöpaikan mukaan	166
8.3	Esiliinat perheideologiaa ja taloudenhoitoa edustamassa.....	174
8.3.1	Perheenmännän esiliina	174
8.3.2	Palvelijan esiliina - näkyvä ja näkymättömäksi tekevä.....	181
8.3.3	Valkoinen talousesiliina kotitaloustyön virkapuvuksi kehittyessä.....	188
8.3.4	Valkoisen talousesiliinan monia merkityksiä.....	192
8.3.5	Pikkulasten esiliinat – oikeita tyttöjen ja poikien vaatteita?.....	196
8.3.6	Esiliina taloustöiden jakoa sukupuolittamassa.....	202

8.3.7	Työtakki, sukupuolineutraalisti sävyttynyt esiliina	207
8.4	Esiliinoihin liitetyt puhtauskäsitukset.....	215
8.4.1	Mikä on likaa esiliinassa?.....	215
8.4.2	Kolme tapaa suhtautua likaiseen esiliinaan	218
8.4.3	Hygieeninen esiliina.....	222
8.4.4	Esiliina – pyykkiä ja puhtaanapitoa	225
8.4.5	Vaatus puhtaasta esiliinasta – sosiaalisen puhtauden kontrollointia	229
8.4.6	Puhtaan työn esiliina	231
8.5	Esiliina käsityönä	235
8.5.1	Esiliinaoppia nukkeja vaatettaen.....	235
8.5.2	Esiliina – kansakoulutyön kouluvaate	241
8.5.3	Esiliina kansakoululaisen käsityönä	245
8.5.4	Oppikoulutyttöjen esiliinat?.....	253
8.5.5	Nuorille naisille käsityö- ja esiliinaoppeja opistoissa ja kursseilla.....	258
8.5.6	Kotiompelijat esiliinojen tekijöinä	264
8.5.7	Teollisesti valmistetut esiliinat vaihtoehtoina kotitekoisille	267
8.5.8	Esiliinat – merkityksellisiä lahjoja	271
9	Pohdintoja tutkimuksen tekemisestä	278
9.1	Hermeneuttisesta kehästä tulokokonaisuudeksi.....	278
9.2	Katsaus tutkimuksen aineistoihin.....	282
9.2.1	Tutkimuskirjallisuus esiliinojen kirjoitetusta historiasta kertovana lähdeaineistona.....	282
9.2.2	Käsityökirjat ja lehtiaineistot – julkaisukanavat yhtenäiselle esiliinadiskurssille.....	284
9.2.3	Esiliinat kuvälähteissä	285
9.2.4	Esiliinamuistoista.....	288
9.3	Perustelut tutkimuksen rajauksille	289
10	Pohdintoja esiliinoista ja jatkotutkimusaiheista	291
10.1	Historiankirjoitusten esiliinat	291
10.1.1	Esiliina – yksi nimi, monta alkuperää.....	291
10.1.2	Vaihtoehtoisia näkökulmia esiliinauskomusten tulkintoihin	293
10.2	Esiliinat kolmen sukupolven naisia kehystämässä.....	296
10.2.1	Esiliina – passepartout.....	296
10.2.2	1900-luvun alkupuolen esiliinasukupolvet	298
10.2.3	Esiliina – monella tavalla koettu käsityö.....	302
10.3	Haasteita käsityötieteen tutkimukselle	305
11	LÄHTEET	312

LIITE

KUVIOLUETTELO

<i>Kuvio 1. Esiliina – passepirtout ihmisen ja kehyksen välissä</i>	24
<i>Kuvio 2. Tutkimuksen viitekehys: Esiliina osana suomalaisen tekstiilikulttuurin moniaikaista historiaa</i>	26
<i>Kuvio 3. Käsitieteiden tutkimuskohteet</i>	38
<i>Kuvio 4. Esiliinatekstien tulkinta</i>	66
<i>Kuvio 5. Tutkimuksen hermeneuttinen kehä</i>	69
<i>Kuvio 6. 1900-luvun alkupuolen naissukupolvet tekstiilikulttuurin näkökulmasta</i>	142
<i>Kuvio 7. Ympäristö – esiliina – käyttäjä</i>	296

KUVALUETTELO

<i>Kuva 1. Vyötäröesiliinoja</i>	13
<i>Kuva 2. Rintalapullisia esiliinoja</i>	14
<i>Kuva 3. Olkainesiliinoja</i>	15
<i>Kuva 4. Niskan taakse kiinnittyviä esiliinoja</i>	16
<i>Kuva 5. Mekkoesiliinoja</i>	17
<i>Kuva 6. Työtakkeja</i>	18
<i>Kuva 7. Poikkeuksia esiliinon joukossa: haalareita ja muita suoja-pukuja</i>	19
<i>Kuva 8. Muinaispukuja esiliinoineen 1980-luvun versioina</i>	76
<i>Kuva 9. Euran muinaispuku</i>	78
<i>Kuva 10. Mikkelin seudun muinaispuku ja kaksinkerroin taitettu esiliina</i>	81
<i>Kuva 11. Esiliina keskiaikaisessa maalauksessa</i>	86
<i>Kuva 12. Keskiaikainen esiliinakuva Turun linnasta</i>	88
<i>Kuva 13. Karjalaisten kansanpukujen esiliinoja</i>	91
<i>Kuva 14. Länsisuomalaisia kansanpukuja kotikutoisine esiliinoineen</i>	92
<i>Kuva 15. Valkomuotia esiliinoissa</i>	96
<i>Kuva 16. Savolaisia kansanasuja</i>	98
<i>Kuva 17. Hidas muutos</i>	100
<i>Kuva 18. Köyhän esiliina</i>	113
<i>Kuva 19. Esiliinat työvaatteina valokuvissa?</i>	119
<i>Kuva 20. Esiliinoja miesten työvaatteina</i>	120
<i>Kuva 21. Heinäpellolla</i>	122
<i>Kuva 22. Muotikuvia 1900-luvun alusta</i>	125
<i>Kuva 23. Kouluikäisten kotioloja</i>	129
<i>Kuva 24. Sukupolvia yhdistävät esiliinat</i>	140
<i>Kuva 25. Tarjoiluesiliinoja</i>	147
<i>Kuva 26. Virkarouvan siisti ja soma esiliina</i>	150
<i>Kuva 27. Maaseudun arkiesiliinoja 1930-luvulla</i>	152
<i>Kuva 28. Maaseudun esiliinan käyttäjiä</i>	155
<i>Kuva 29. Kansainvälistä esiliinamuotia 1920-luvulta</i>	157
<i>Kuva 30. Pula-ajan esiliinaohjeita</i>	160
<i>Kuva 31. Esimerkillisiä työesiliinoja</i>	163
<i>Kuva 32. Esiliinasta mekoksi ja päinvastoin</i>	164
<i>Kuva 33. "Kaikenruudullisia" esiliinoja</i>	165
<i>Kuva 34. Suojaava esiliina likaisiin töihin</i>	167
<i>Kuva 35. Puhkikuluneet esiliinat</i>	168

<i>Kuva 36. Esiliina katseiden kohteena.....</i>	170
<i>Kuva 37. Juhlapuvuiksi kansallispuvut esiliinoineen</i>	172
<i>Kuva 38. Tyyliipuku – tyttöjen pyhäasu, johon kuului esiliina</i>	173
<i>Kuva 39. Kansanomaisesta esiliinasta perheenemännän esiliinaksi</i>	175
<i>Kuva 40. Perheenemäntien käytännöllisiä esiliinoja.....</i>	176
<i>Kuva 41. Esiliina - perheenemännän vaate lapsia hoitaessa</i>	178
<i>Kuva 42. Perheenemännän esiliinoja 1960-luvulta.....</i>	181
<i>Kuva 43. Esiliina, palvelijan kehys</i>	182
<i>Kuva 44. Hyvin pukeutunut tarjoilija.....</i>	184
<i>Kuva 45. Esiliinasta erottaa</i>	187
<i>Kuva 46. 1920-luvun talousetiliinoja</i>	189
<i>Kuva 47. Talousetiliinan kaavat ja leikkusuunnitelma</i>	191
<i>Kuva 48. Pitopassurit.....</i>	193
<i>Kuva 49. Käsityövalistusta kangasmainoksessa</i>	194
<i>Kuva 50. Tyttöjen ja poikien yhteinen esiliinamalli.....</i>	198
<i>Kuva 51. Sukupuolineutraalista pikkulapsen esiliinasta tyttöjen vaatteeksi</i>	200
<i>Kuva 52. Perheenemännän taitoja oppimassa</i>	202
<i>Kuva 53. Esiliina taloustöiden jakamisen symbolina.....</i>	204
<i>Kuva 54. Esiliina "miehen" päällä Kieku ja Kaiku -sarjakuvassa</i>	206
<i>Kuva 55. Työtakki – muotivaate.....</i>	208
<i>Kuva 56. Työtakki – amerikkalaista käytännöllisyyttä</i>	211
<i>Kuva 57. Työtakista kotileningiksi.....</i>	214
<i>Kuva 58. Ompeluesiliina isäntäesineenä</i>	217
<i>Kuva 59. Luvallisesti liattu esiliina</i>	220
<i>Kuva 60. Muisto likaa peittävästä esiliinasta.....</i>	221
<i>Kuva 61. Pyykin pesijät ja pesettäjät</i>	227
<i>Kuva 62. Hohtavaan puhdas esiliina – puhdas pyykki ja pyykinpesijä</i>	228
<i>Kuva 63. Käsityötaito sosiaalisen puhtauden osoituksena</i>	230
<i>Kuva 64. Ihmisen näköiseksi kunnollisella esiliinalla</i>	232
<i>Kuva 65. "Esiliina eessä oot siisti ja sievä"</i>	233
<i>Kuva 66. Eri puhtausnormit tytöille ja pojille.....</i>	234
<i>Kuva 67. Lapsille neula ja lankaa.....</i>	236
<i>Kuva 68. Herrasväen tyttöjä ja nukkeja esiliinoissaan1900-luvun alussa.....</i>	237
<i>Kuva 69. Nukenvaateompelua aapisessa.....</i>	238
<i>Kuva 70. Esiliinoja nukeille ja leikkieläimille</i>	240
<i>Kuva 71. Koululaisia esiliinoissaan 1910–20-luvulla.....</i>	242
<i>Kuva 72. 1950-luvun koulutyttöjä esiliinoissaan</i>	244
<i>Kuva 73. Esiliinan kaava taittelemalla.....</i>	246
<i>Kuva 74. 1930-luvun koulukirjan esiliinamalleja.....</i>	249
<i>Kuva 75. Piilo-opetussuunnitelma?.....</i>	252
<i>Kuva 76. Koululaisten ompelemia vyötäröesiliinoja</i>	253
<i>Kuva 77. 1920-luvun oppikoululaisia.....</i>	254
<i>Kuva 78. 1930-luvun oppikoulun käsityötunnilla.....</i>	256
<i>Kuva 79. Esiliina, osa koulunpäättämisrituaalia.....</i>	257
<i>Kuva 80. Kangaspuissa kudottuja esiliinoja nuorten naisten taidonosoituksina.....</i>	259
<i>Kuva 81. Nuorten naisten valkoisten esiliinojen monimuotoisuutta 1930-luvulla.....</i>	260
<i>Kuva 82. Paperista ommeltu talousetiliinan malli.....</i>	262
<i>Kuva 83. Nuorten naisten esiliinoja ja valittua esiliinattomuutta.....</i>	263

<i>Kuva 84. Esiliinoja postimyynnistä.....</i>	<i>268</i>
<i>Kuva 85. Kirjottujen satiinesiliinojen värikkyttä.....</i>	<i>275</i>
<i>Kuva 86. "Hyvää makua" edustava kirjottu esiliina</i>	<i>276</i>
<i>Kuva 87. 1900-luvun alkupuolen esiliinasukupolvet.....</i>	<i>301</i>
<i>Kuva 88. 2000-luvun esiliinakuvastoa</i>	<i>310</i>

AINEISTOISTA KÄYTETYT LYHENTEET

Kotiliesi = KL

Koti ja Yhteiskunta ja sen Käsitöitä-liite = KY

Käsitöitä ja Pukuja = KP

Omin Käsien = OK

Toveritar = TO

Em = Suoraan tutkijalle lähetetyn muistitietoaineiston kirjainlyhenne

Om = opiskelijoiden keräämien muistitietoaineistojen kirjainlyhenne

Muistitietoaineistoihin viitataan kirjainlyhenteellä ja numeroilla, jotka on annettu aineistoille satunnaisessa järjestyksessä.

1 Johdanto

Punavalkokuvioinen esiliina edessään ja kauha kädessään nuori, parrakas mies poseeraa Helsingin seudun opiskelija-asuntosäätiön mainoskortissa, joka kesällä 2006 sisältyi Teknilliseen korkeakouluun opiskelemaan päässeille lähetettyyn informaatiokirjeeseen. Nuoret miehet häärimässä keittiössä esiliinat yllään ovatkin, ainakin television kokkiohjelmissa, nykyisin lähes jokapäiväinen näky. Kortin mies poikkeaa television kokkaajista siinä, että paljaista hartioista ja sääristä päätellen hänellä ei juuri muita vaatteita yllään olekaan. Toisaalta, kortin teksti *Tervetuloa kotiin* viittaaakin miehen yksityiseen elämänpiiriin.

Kortissa esiliinan kautta välittyvä viesti on positiivinen: rennon näköinen, itse ja itsenäisesti ruokailustaan huolehtiva, opiskeleva nuori mies touhuu vapaasti pukeutuneena omassa asunnossaan. Naisen päällä punavalkoinen, niskan taakse kiinnittyvä esiliina voitaisiin tulkita toisin. Ainakin *Helsingin Sanomissa* toimittaja kirjoitti presidenttiehdokkaana olleen Sauli Niinistön myynnissä olevista kampanjaesiliinoista, että *Niinistö-esiliinoinakin menee, vaikka ne maksavat 30 euroa. Mutta eivät ne olekaan mitään kotirouvan lappuessuja, vaan tyylikkäitä tarjollijaesiliinoja.* (Nieminen, *Helsingin Sanomat* 13.11.2005, A6.) Ehdokkaan kampanjatoimistosta löytyi nähtäväksi kyseessä oleva esiliina. Se oli tummansinisestä, tukevahkosta puuvillakankaasta valmistettu, puolisääreen ulottuva, vyötärölle solmittava kietaisumalli. Malliltaan samantapainen esiliina oli kuvattuna myös Eurokankaan kangasmainoksessa (2006) vuotta myöhemmin: *Ompele helposti itselle tai lahjaksi trendikäs esiliina. Myös miehille!* Edelleen joulun alla 2010 Eurokangas-liikkeissä jaettiin asiakkaille monistetta, jossa oli vastaavan esiliinan valmistusohje.

Esiliinoja kehoitetaan ompelemaan itse, paitsi kangaskauppojen mainoksissa, myös käsityölehdissä. Kuten jo vuosikymmenien ajan, esiliinoin ohjeita löytyy erityisesti lehtien joulunalusnumeroista. Vuoden 2005 marras-joulukuun numerossa *Suuri Käsityö* -lehdessä (2005/11–12, 18–19; ks. myös 2003/11–12, 30) on ohjeet miehen, naisen ja tytön esiliinaan. Miehen esiliina on *perinteinen kokin asu*, mikä tässä ohjeessa tarkoittaa samantapaista vyötärölle solmittavaa kietaisumallia kuin Niinistön kampanjan *tyylikäs tarjollijaesiliina* tai Euro-kankaan *trendikäs esiliina*. Naisen ja tytön pitsisomisteiset esiliinat esitellään *kauniina ja salonkikelpoisina*. Kun *Threads*-lehdessä (2007/9, 27–29) esitellään erilaisia retromuodin innoittamia esiliinoja, kuvatekstissä todetaan esiliinoista tulleen muodikkaita niin katuasusteina kuin nopeatekoisina ja inspiroivina käsityötuotteinakin.

Itse valmistettu ja lahjaksi annettu esiliina on kommunikointia käsityöllä. Käsityönä tehty lahjaesiliina voi olla ison ilon aihe, kuten *Suuri Käsityö* -lehden päätoimittaja kirjoitti työtovereidensa valmistamasta, värikkästä ja röyhelöin koristellusta esiliinastaan: *Mahtoivatko he arvata, miten mieluinen lahja se oli! Ainakin he ovat nähneet sen ylläni joka ainoassa vähänkin juhlistamista kaipaavassa tilanteessa* (2004/3, 2). Kesätuliaisiksi voi valmistaa vaikka *uusioessun* vanhoista astiapyyhkeistä tai pikkutyölle *pikkuemännän essun* leikkimökissä järjestettävien teekutsujen varalta (*Suuri Käsityö* 2005/ 6–7, 24; 2006/ 6–7, 38).

Emännän esiliinoiniin ei törmää ainoastaan lehdissä. Kun professorille ja hänen seitsemänvuotiaalle tyttärelleen vietiin esiliinat tupaantuliaislahjaksi, oli vieraiden spontaani kommentti esiliinaansa kokeilevalle pikkutyölle, että *tulipa sinusta nyt oikea pikkuemäntä* (Sipilä 2003, 106). Lausahdus oli toisaalta kannustava ja emännyyttä arvostava, toisaalta

voimakkaasti naisen roolia määrittelevä. *Salatut elämät* -televisiosarjassa keväällä 2003 itsenäinen uranainen Laura koki esiliinan perinteiseen naisen rooliin liittyvät symboliset arvot niin voimakkaasti, että suuttui saadessaan esiliinan lahjaksi miesystävältään.

Esiliina emännän – kodista ja perheestä huolehtijan – merkkinä voidaan nähdä myös miehen päällä. *Kotikatu*-televisiosarjassa keväällä 2003 aiemmin lakimiesuralleen omistautunut Pertti jätti työnsä ja otti vastuulleen tyttärensä lapsien hoitamisen ja kodista huolehtimisen. Se, että hän otti tosissaan perheestä huolehtijan roolinsa, tehtiin näkyväksi katsojille Pertin ryhtyessä käyttämään esiliinaa. Sen sijaan Paavo Lipposen, eläkkeelle vetäytyvän poliitikon, ylle *Savon Sanomien* (17.3.2007, A2) pilapiirroksessa piirretty esiliina tekee hänestä vitsin aiheen. Lipposen vaimon tultua valituksi kansanedustajaksi Paavo joutuu piirroksen perusteella ottamaan vastuun kodista ja pariskunnan tyttäristä. Mutta piirroksen röyhelöinen esiliina Paavon edessä ei tee hänestä sankaria kuten esiliina teki *Kotikadun* Pertistä, vaan paremminkin raukan, joka on joutunut naisten töihin.

Esiliinoilla voidaan kuvailla myös häviämisestä ja luovuttamisesta. Kun politiikan huipulla olleet naiset ovat olleet pakotettuja eroamaan viroistaan, esiliinoilla on konkretisoitu heidän tappiotaan. Anneli Jäätteenmäen pääministeriurasta kertovassa elokuvassa *Pääministeri* (2009), uran päätyttyä entinen pääministeri näytetään kotonaan kaatamassa vierailleen kahvia esiliina edessään. Kun televisiossa esitettiin samalla viikolla kaksi naispääministerien eroihin liittyvää elokuvaa, *Helsingin Sanomien* toimittaja tiivistä: *Naiset ovat saaneet lähteä, pukea eteensä essut ja jäädä kotiin kahvipöytää kattamaan* (Morning, Helsingin Sanomat 22.10.2009, D7).

Esiliinoiniin liittyy paljon tarinoita, jopa arkisia sankarikertomuksia, joita on voinut kuulla muun muassa monissa eri puolilla Suomea olleissa esiliinanäyttelyissä¹ tai lukea esiliinoista kertovista lehtiartikkelista. Esiliina tai muisto siitä voi tuoda mieleen koko ikänsä raskaassa työssä ahertaneen mummon, onnistumisen kokemuksen kauniin esiliinan ompelemisesta tai mielikuvan siitä, miten kotona kouluun lähtiessä pakolla puettu esiliina sullottiin koulupäivän ajaksi koululaukkuun ja puettiin taas ylle vähän ennen kotiin paluuta. Kotoa tutuista kankaista äidin ompelema tarhaesiliina on tuonut turvallisuuden tunnetta pikkutyölle, arkiset kotityöt tuntuvat sujuvan paremmin esiliina edessä, ja esiliinan taskuihin voi yllättävästi hukata tavaroita – ja löytää niitä sieltä.

Esiliinat ovat herättäneet kysymyksiä ja halun ymmärtää, miten yhteen vaatteeseen voi sisältyä niin paljon erilaisia merkityksiä. Miksi tarjoilijan esiliina on kotiäidin esiliinaa arvokkaampi? Miksi käsityöohjeissa naisten esiliinoiniin liitetään usein viehättävä ulkonäkö ja miesten esiliinoiniin käytännöllisyys tai ammatillisuus? Mikä saa ihmiset ompelemaan esiliinoja aikana, jona valmiin esiliinan voi ostaa muutamalla eurolla? Miksi vanhoja esiliinoja säilytetään ja laitetaan esille? Miksi 2000-luvun korkeasti koulutetut, nelikymppiset naiset, määrittelevät esiliinaa käyttävän pikkutyön emännäksi? Miksi yhdestä tulee esiliinaa käyttämällä sankari ja toisesta narri? Miksi artisti Maija Viikkumaa (2001) laulaa Ingalsin Laurasta niin kuin laulaa?

¹ Esiliinanäyttelyitä on ollut esim. Pielavedellä ja Uudessakaupungissa vuonna 2004, Savonlinnassa, Suomusjärvellä ja Ulvilassa vuonna 2005 ja Loimaalla vuonna 2008, Haapakoskella vuonna 2009 ja Kuopiossa vuonna 2010, Suomusjärvellä ja Ulvilassa vuonna 2005 ja Loimaalla vuonna 2008, Haapakoskella vuonna 2009 ja Kuopiossa vuonna 2010, Lempäälässä ja Huittisissa vuonna 2011 sekä vuonna 2012 Lapinjärvellä ja Paimiossa.

*Ne ei tahdo mua
ne tahtoo Ingalsin Lauran
essussaan kiltisti tottelemaan
mut vielä mä nousen ja maailmalle nauran
vielä joskus teen niin kuin huvittaa
ja niitä kaduttaa.*

Edellä esitetyt kysymykset kertovat kulttuurin sisään rakennetusta, esiliinoiniin liittyvästä merkitysjärjestelmästä, jota ihmiset ylläpitävät jokapäiväisessä elämässään sitä välttämättä itsekin tiedostamatta (ks. Ollila 2001, 75). Tässä käsityötieteen tutkimuksessa tarkastelen esiliinoja osana suomalaista tekstiilikulttuuria ja etsin menneisyydestä ymmärrystä sille, miksi esiliinoja on käytetty, miten niitä on valmistettu ja mistä lähtökohdista esiliinoiniin liitetyjä merkityksiä on muodostettu.

Kulttuurihistorian sivuaineen laudatur-tutkielmassani *Nainen esiliinan takana* perehdyin siihen, mitä naiselta edellytettiin esiliinan käyttäjänä (Sipilä 2003). Tässä tutkimuksessa katse kohdistuu sellaisiin esiliinoiniin liittyviin aikakauden diskursseihin, jotka ovat muokkautuneet itsestään selvinä pidetyiksi sukupuolta ja sukupuolenmukaista pukeutumista ja toimintaa määritteleviksi arkikäsityksiksi. 1900-luvun alkupuolella suomalaisessa yhteiskunnassa vallalla olleet käsitykset perheestä, puhtaudesta ja käsityöstä ovat heijastuneet myös esiliinateksteihin. Laudatur-tutkielmassani perehdyin siihen, mitä esiliinoja käyttäviltä ja valmistavilta naisilta odotettiin. Tässä tutkimuksessa jatkan aihetta syvemmälle ja tarkastelen myös sitä, mitä oli näiden odotusten taustalla. Mistä todella kirjoitettiin, kun kirjoitettiin esiliinoista?

Tämä tutkimus jakautuu kahteen osaan. Ensimmäisessä tutkimustehtävässä, joka myös taustoittaa toista tehtävää, suuntaan katseeni laajalla aikaperspektiivillä aina rautakauden lopulta 1800- ja 1900-lukujen taitteeseen ja perehdyn suomalaiseen tekstiilikulttuuriin yhden asun osan, esiliinan, välityksellä. Teen yhteenvetoa siitä, millaisena suomalainen tekstiilikulttuuri näyttäytyy jo olemassa olevissa tutkimuksissa, kun sitä lähestytään pukuhistorian, käsityön tekemisen ja uskomusperinteen näkökulmista esiliinon kautta tarkasteltuna. Huolimatta siitä, että keskityn tutkimuksen tässä osassa pääasiassa jo julkaistuihin tutkimuksiin, tavoitteenani on tuottaa myös uutta tekstiilikulttuuriin liittyvää tietoa. Erityyppisiä tutkimuksia ja eri näkökulmia yhdistämällä pyrin näkemään aiempaa tutkimustietoa uudella tavalla. Tämä tekee sekä mahdolliseksi havaita että nostaa esille sellaista, mikä aiemmissa tutkimuksissa on jäänyt vain sivulauseisiin tai kokonaan vaille huomiota.

Tutkimuksen toisessa ja edellistä laajemmassa tehtävässä keskityn 1900-luvun alkupuolen suomalaisessa kotikontekstissa valmistettuihin ja käytettyihin esiliinoiniin. Tarkastelen esiliinoja osana aikansa tekstiilikulttuuria monenlaisten esiliinatekstien kautta: käsityökirjojen, aikakauslehtien, kaunokirjallisuuden, elokuvien ja yksityisten esiliinamuistojen. Esiliinatekstit eivät syntyneet ympäristöstään irrallisina, vaan niistä välittyi myös aikakauden arvomaailma. Tässä tutkimuksessa olen nostanut tarkastelun kohteeksi sen, miten aikakauden käsitykset kodin tiloista ja niiden rajoista, perheestä, puhtaudesta ja käsityöstä ilmenivät esiliinateksteissä ja miten niitä tehtiin näkyväksi esiliinon käyttöön ja valmistukseen liitettujen ohjeiden, normien ja odotusten kautta.

Esiliinan moniaikainen historia näyttäytyy edelleen kulttuurissamme sekä muuttavana että läsnäolevana. Menneisyys on läsnä myös nykyhetkessä, kun teemme havaintoja ja luokittelemme asioita, kuten Immonen (2001, 20–23) kirjoittaa. Tämän tutkimuksen yhtenä tavoitteena on toimia heijastuspintana myös nykypäivän käsityöhön ja pukeutumiseen

liittyvien ilmiöiden, arvojen ja asenteiden tarkastelulle. Nostaessani esiliinan kaltaisen jokapäiväisen vaateen käsityötieteen tutkimuksen kohteeksi, olen halunnut tuoda esille sitä, miten yksittäisen vaatekappaleen taustalla saattaa olla moniulotteinen aaterakennelmien kudos. Tietoisuus siitä, että esiliinan monikerroksisen ja moniaikaisen historian ymmärtämisen avulla voin itse paremmin käsittää ja tehdä toisille ymmärretyksi käsityön asemaa ja pukeutumiseen liittyviä asenteita, on ollut yksi syy ryhtyä tekemään tätä tutkimusta (ks. Gadamer 2005, 36–37).

2 Mikä on esiliina?

2.1 ESILIIINOISTA TUTKITTUA

Naiset ovat vuosisatojen ajan käyttäneet esiliinaa, ainakin jossain elämänsä vaiheessa, mutta siitä huolimatta suomalaisten naisten käyttämiä esiliinoja ja niihin liittyviä merkityksiä on tutkittu vain vähän, miesten käyttämiä tuskin lainkaan. Lehtonen (1996, 13) on todennut, että kun tutkitaan merkityksiä, usein se, mikä on kaikkein yleisintä, on samalla myös vähiten tunnettua. Ehkä esiliinojen arkisuus ja tavallisuus ovatkin olleet syynä siihen, ettei niitä kohtaan ole Suomessa tutkimuksellisessa mielessä tunnettu laajempaa mielenkiintoa. Jopa pukeutumisesta kertovissa teksteissä esiliina on ollut usein näkymättömissä. *Suomen murteiden sanakirjaan* (1988, osa II, 140) tallennettu vanha satakuntalainen sanonta *Esiliina ei o vaate¹ eikä piika o ihminen*, kuvaa asennetta esiliinoja kohtaan. Samalla sanonnassa voidaan nähdä viittaus tämän käsillä olevan tutkimuksen esiliinoiniin liitettyjä merkityksiä ja sukupuolikäsityksiä tarkasteleviin näkökulmiin.

Esiliina on ollut vaate, jonka käyttämiseen ja valmistamiseen on liittynyt monenlaisia naisen roolia määritteleviä sääntöjä ja uskomuksia. Sen perusteella on voitu päätellä kantajan ikää, aviosäätyä ja yhteiskunnallista asemaa samoin kuin asuinseutua tai tiettyyn sosiaaliseen ryhmään kuulumista (Sirelius 1916, 1). Toisaalta esiliinoissa on näkynyt tekijänsä käden jälki, hänen taitonsa käsityön tekijänä. Esiliinojen mallit, materiaalit ja koristelutavat vaihtelivat alueittain, säädyittäin ja käyttäjien iän mukaan, mutta aikansa ihmisille ne toimivat myös viestinä esiliinan kantajasta, naisesta ja hänen asemastaan ja toiminnastaan yhteisössä. Esiliina on perinteisesti ollut Suomessa nimenomaan naisten vaatekappale, mutta tietyissä ammateissa ja työtehtävissä se on kuulunut myös miesten työasuihin.

Arkeologiaan perustuviissa tutkimuksissa on selvitetty Suomen alueen viikinkiajan ja ristiretkiajan tekstiilikulttuuria, jossa myös esiliinalla on ollut oma roolinsa. Suomalaista pukeutumisen historiaa ja kansanomaista pukeutumista käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa esiliinaa on tutkittu yhtenä asukokonaisuuteen kuuluvana vaatekappaleena. Nämä tutkimukset ovat etupäässä artefaktitutkimuksia, joissa paneudutaan vaatteiden malleihin, materiaaleihin ja valmistustekniikoihin sekä maantieteellisiin esiintymisalueisiin. Kansanomaista vaatetuksesta kertovassa tutkimuksessa on käsitelty myös esiliinan symbolisia merkityksiä. Toisaalta esiliina on nähty vaurauden merkinä ja toisaalta sitä on käsitelty kansanomaisten uskomusten valossa. Esiliinan tuhatvuotisesta historiasta kertoville tutkimuksille on varattu tässä tutkimusraportissa oma alalukunsa Esiliinojen historiasta tutkittua (luku 7.1).

Kansanomaisia esiliinoja on tutkittu myös käsityötieteen ja kansatieteen opinnäytetöissä. Kuukka (2000) on tehnyt käsityötieteen pro gradu -tutkielman Helsingin yliopistossa aiheesta *Kansannaisen esiliinan merkitysulottuvuuksia: Semioottinen ja kulttuurihistoriallinen tulkinta Joutsenon kansanpuvun juhlaesiliinaan liittyvästä merkityksenannosta 1800-luvulla*. Pursiainen

¹ Satakunnassa, jossa Vammala (nykyisin Sastamala) sijaitsee, on yksikössä olevalla vaate-termillä toisinaan tarkoitettu myös kokonaista pukua tai vaatekertaa (tutkijan kokemuksiin perustuva tieto). Näin ajatellen ko. sanontaa voi tulkita kahdella tavalla: joko niin, että niin piika kuin esiliinakin ovat arvottomia tai lievemmin tulkittuna niin, ettei esiliina riitä kokonaiseksi vaatekerraksi eikä piika ihan muiden vertaiseksi.

(1988) on tutkinut esiliinoja Helsingin yliopistossa kansatieteen syventävien opintojen tutkielmassaan *Etelä-Karjalan ja Kannaksen kansanomaiset esiliinat*.

1900-luvun esiliinoiniin kohdistuneet käsityötieteen opinnäytetyöt kertovat aihetta kohtaan heränneestä mielenkiinnosta. Tapiola (2003) tarkastelee esiliinoinien käyttöä ja merkityksiä Helsingin yliopistossa tekemässään käsityötieteen proseminarityössä *Ovatko essut kadonneet – Esiliinan käytön ja merkityksen muuttuminen 1920-luvulta 1960-luvun loppuun*. Järvenpään (2004) käsityötieteen proseminarityössä *Esiliinakangasta etsimässä – PMK:n ginghamit 1950-luvulla* esiliinoja on tutkittu pääasiassa materiaalien näkökulmasta. Toivosen (2008) pro gradu -tutkielma *Suutari, perhonen ja enkelinsiipi, Esiliinat Kotiliedessä 1960-luvun lopulta 1990-luvun alkuun* käsittää ajallisesti esiliinoja 1900-luvun loppupuolella, mutta lähteiltään ja asiasisällöiltään se tulee osittain lähelle tätä tutkimusta.

Kulttuurihistorian sivuaineen laudatur -tutkielmassani *Nainen esiliinan takana: Esiliinoiniin liittyvät käsityöohjeet naiskäsityksen ilmentäjänä 1900-luvun alusta 1960-luvulle* (2003) olen hyödyntänyt käsityötieteen tuntemustani ja tutkinut esiliinatekstejä lähinnä niiden käyttäjien näkökulmasta. Kyseistä tutkielmaa voi pitää esivaiheena tälle käsillä olevalle väitöskirjatutkimukselle.

Kiinnostuksesta arjen esiliinoiniin on syntynyt myös akateemisen maailman ulkopuolella ns. *pots-and-pans* -tutkimusta¹ (ks. Stearns 2006, 4). Lokranzin (1981) kirja *Förklädesboken, Gamla och nya Förkläden att sy själv* sisältää tietoa ruotsalaisten esiliinoinien historiasta, vanhoja valokuvia ja erilaisia esiliinamalleja valmistusohjeineen. Florence (2001) on perehtynyt amerikkalaisiin esiliinoiniin. Laajasti kuvitetussa teoksessaan *Aprons of the mid 20th century: To Serve and Protect* hän on tutkinut esiliinoja suunnittelun ja materiaalien näkökulmasta. Geisel (2006) on paneutunut niin ikään amerikkalaisiin esiliinoiniin ja niihin liittyviin muistoihin teoksessaan *The Apron book, Making, Wearing, and Shearing a Bit of Cloth and Comfort*. Näissä eiakateemisissa teoksissa esiliinoja esitellään artefakteina, vaatteina ja materiaalisina käsityötuotteina sekä esiliinamuistojen kautta tuotettuina merkityksinä. Ne ovat siitä näkökulmasta hedelmällistä kirjallisuutta² käsillä olevalle tutkimukselle. Myös Mornun teos *A is for Apron – 25 Fresh and Flirty Designs* (2008), joka on suomennettu nimellä *Ihanat essut* (2009), toimii esimerkkinä tämän päivän esiliinakirjallisuudesta, jossa esitellään erilaisia esiliinamalleja ja annetaan ohjeita niiden tekemiseen. Eikä esiliinakirjojen julkaisu liity ainoastaan uusiin kirjoihin. 1930-luvulla julkaistu, tässäkin tutkimuksessa tärkeänä lähteenä ollut Gestrinin ja Somersalon *Esiliina*-kirja on kokenut uuden tulemisen näköispainoksena keväällä 2012.

Esiliinat ovat konkreettisia, käsin kosketeltavia vaatteita, joiden historiaa kohtaan 2000-luvulla kohdistunut mielenkiinto on havaittavissa sekä esiliinanäyttelyiden suosiossa että median osoittamassa kiinnostuksessa vanhoja esiliinoja kohtaan. Kun näyttelyihin nostetaan esille tiettyjä artefakteja, samalla tuodaan esille se, mitä yhteisö arvostaa ja pitää tärkeänä (Luutonen 2007, 39). Esiliinoinien keräily ja esiliinanäyttelyt ovat osoitus siitä, että yksittäisille ihmisille esiliinat ovat olleet merkityksellisiä vaatekappaleita; niitä on säästetty, kerätty ja niitä halutaan esitellä. Esiliinoista kootuilla näyttelyillä ja teksteillä on merkitystä sekä kulttuurisen muistin ilmentäjänä että sen välittäjänä uusille sukupolville. Näyttelyjen

¹ Pots-and-pans histories oli alun perin väheksyvä nimitys arkipäivän esineistöön ja materiaalisien kulttuuriin keskittyvästä tutkimuksesta, usein eiakateemisissa kontekstissa tehtynä (Stearns 2006, 4).

² Esiliinoja käsittelevää tutkimusta löytyy myös alueilta, jotka eivät kuulu tämän tutkimuksen piiriin. Esimerkiksi Frank C. Higginsin (1914) julkaistussa tutkimuksessa *Apron: Its Traditions, History and Secret Significances* käsitellään vapaamuurareiden esiliinoinien historiaa ja symboliikkaa. Teoksesta on julkaistu näköispainos vuonna 2007.

kokoaminen on vaatinut myös asiantuntemusta, joka monissa tapauksissa on perustunut keräilijöiden ja näyttelynrakentajien henkilökohtaisiin kokemuksiin, läheisten kertomuksiin ja kollektiiviseen muistiin.

Suomalaisista esiliinamuistoista ja tarinoista koottu *Essun taskut* -kirja (2010) on yksi osoitus siitä, miten merkityksiä kantaviksi vaatekappaleiksi esiliinat on koettu ja siitä, että historiankirjoitusta voi olla muukin kuin tutkimustulosten tuottaminen. Suomalaisten harrastelijakirjoittajien teksteistä kootun kirjan toimittajana ollut Määttä (2010, 6) kertoo kirjan alkusanoissa, miten *esiliinoja kaivettiin esiin haudan kätköistä, pölyisiltä vinteilta, keittiön kaapeista ja muistin arkistoista – esiliinat alkoivat elää*. Kyseisen kirjan tarinat ovat kertomuksia yksilöllisistä kokemuksista. Monia kirjan muistoja, kuten myös tämän tutkimuksen esiliinamuistoaineistoa, yhdistää suomalainen konteksti ja esiliinoiniin liittyvät, kollektiivisesti jaetut kokemukset. Tärkeä osa ihmisten historiakuvista muodostuukin Kalelan (2001, 18–19) mukaan juuri kansanomaisesta historiasta, esimerkiksi lähiympäristöstä omaksutuista näkemyksistä tai suvun kertomuksista.

2.2 TULKINTOJA ESILIINOJEN ALKUPERÄSTÄ

Esiliinan synnylle ja käytölle on annettu erilaisia merkityksiä. Flugelin (1971, 124) näkemyksen mukaan vanhimpia primitiivisiä vaatteita on ollut vyötäröllä pidetty kapea nauha, johon on usein liitetty ihmisen etuosaa peittävä kappale. Vähitellen liitteenä ollut kappale on kasvanut, ja se on muuttunut esiliinan kaltaiseksi. Geisel (2006, 3) yhdistää esiliinan käytön ihmiskunnan alkuun ja viittaa *Raamatun* englanninkieliseen käännökseen, jossa hänen mukaansa kerrotaan Aatamin ja Eevan ommelleen lehtiä yhteen ja valmistaneen niistä esiliinan (*apron*). Gaugele (2002, 189) puolestaan viittaa Lutherin raamatun käännökseen vuodelta 1534, jossa Aatamin ja Eevan sukupuolielimiä peittävää vaatekappaletta nimitetään esiliinaa tarkoittavalla termillä *shürtz*.

Boucher (1988, 78–81, 128) erottaa toisistaan suoraan iholla pidettävän lannevaatteen (*loincloth*), ja muiden vaatteiden päällä pidettävän esiliinan (*apron*). Hänen teoksessaan *A History of the Costume in the West* esittelee esiliinoja neljän tuhannen vuoden takaa Aigeian meren kulttuuripiiristä. Kreetalta Knossoksen palatsista löytyneillä terrakotasta valmistetuilla naisfiguureilla on pitkän hameen päällä sekä vartalon etu- että takaosan peittävät, puolireiteen ulottuvat mutta sivuilta ylös kaareutuvat vaatekappaleet, joita Boucher kutsuu esiliinoiksi (*apron*). Nämä esiliinat ovat selkeästi koristeellinen osa asukokonaisuudessa, joten niiden merkitys on ollut jokin muu kuin vartalon tai toisen vaatteen suojaaminen. Pohtiessaan erilaisia vaatteisiin kytkeytyneitä merkityksiä myös Bliss (1916/ 2003, 18) toteaa esiliinan tapaisilla vaatteilla tavoitellun muutakin kuin suojaa. Hän mainitsee esimerkkinä Kafireiksi kutsumiensa neitojen käyttämän äärimmäisen pienen helmikoristeisen esiliinan, jonka tarkoitus oli Blissin mukaan viehättää ja houkuttaa, siis samanaikaisesti sekä peittää että suunnata huomio peitettyyn kohtaan.

Snodgrass (2004) puolestaan arvelee, että varhaisimmilla esiliinoilla oli sekä suojaava että koristava merkitys. Hän viittaa muinaiseen Assyriaan, jossa papit hänen mukaansa käyttivät jalokivin koristeltuja rituaaliesiliinoja osoittaakseen mahtiaan. Myös Boucher (1988, 128) kertoo esiliinoista miesten suojavaatteina. Hän esittelee roomalaisotilaiden asuja, joissa koristeellisten, vähin kiinnitettyjen, lyhyiden nahkaesiliinojen ei ollut tarkoitus suojella vaatteita vaan itse sotilaita, erityisesti heidän sukupuolielimiään.

Williams-Mitchell (1982, 24–25) on tulkinnut esiliinojen kehittyneen tarpeesta suojata muita vaatteita ja työntekijää itseään. Hän pitää esiliinan ikivanhana muotona nahkaa, jota

sepät ja hevosten kengittäjät ovat käyttäneet suojaustuakseen hevosenkavioita, kuumuutta ja kipinöitä vastaan. Williams-Mitchellin mukaan sepänesiliinoilla ei ainakaan vielä keskiajalla ollut erityistä muotoa, vaan vuodat käytettiin kokonaisina, jolloin niiden vartaloa suojaava ala oli mahdollisimman suuri. Vuota kiinnitettiin rintamukseen neulalla tai ripustettiin ylle niskan takaa menevällä lenkillä.

Työvaatetuksen historiaa tutkinut de Marley (1988, 10) arvelee, että esiliinat ovat vanhimpia vaatekappaleita, joiden käyttötarkoitus on liittynyt vain työhön. Esiliinaa pidettiin hänen mukaansa ammatissa toimimisen merkinä. Hän esittää, että puusepät omaksuivat ensimmäisinä esiliinat muiden vaatteiden suojaksi, ja muut ammattiryhmät seurasivat heitä. Keskiajalla Euroopassa esiliinojen yleisin muoto oli Williams-Mitchellin (1982, 24–25) mukaan vyötäisille kietaitu karkea kangas, joka kiinnitettiin erillisellä nauhalla vyötärölle. Käsiyöläisten käyttämät esiliinat olivat usein lyhyitä (ks. myös Nylen 1974, 121). Erityisen likaisissa töissä, esimerkiksi teurastajan ammatissa, käytettiin de Marleyn mukaan pitkiäkin esiliinoja. Koska keskiajalla työväestöllä oli hänen mukaansa usein vain yksi vaatekerta, esiliinaa pukemalla tai riisumalla voitiin ikään kuin vaihtaa asua tilanteen mukaan. De Marley korostaa, että keskiajalla esiliinat eivät olleet sukupuoleen sidottuja, vaan ne olivat niin miesten kuin naistenkin vaatteita. Samaan viittaa Gaugelekin (2002, 191), kun hän kirjoittaa, että saksankielinen esiliinaa tarkoittava *shürtz*-termi sai 1600-luvulla rinnalleen erityisesti naisten esiliinaa tarkoittavan *shürtze*-termin. Samoihin aikoihin alettiin Gaugelekin mukaan esiliinoihin liittää sukupuoleen liittyviä merkityksiä.

Skandinaavisten kansanuskomusten perusteella Nirvi (1955, 53) ja Wikman (1915, 69) puolestaan arvelevat, että esiliinojen tärkeimpänä tehtävänä oli suojata symbolisesti naisten sukupuolielimiä. Lehtinen ja Sihvo (2005, 91) kuitenkin esittävät esiliinojen kuuluneen alun perin suomalaisen naisen asuun käytännöllisistä syistä, suojaamaan pukua tahriintumiselta. Heidän mukaansa koristeltujen esiliinojen kohdalla alkuperäinen käytännöllinen funktio oli hävinnyt ja tilalle oli tullut esteettinen ilmaisu ja toimiminen statussymbolina. Se, millä perusteella he päättävät esiliinojen olleen alun perin muiden vaatteiden suoja, jää epäselväksi.

2.3 ESILIINAN NIMITYKSIÄ

Esiliina-termin ensimmäinen tunnettu suomenkielinen muoto *esilina*, esiintyi kirjallisessa muodossa ensimmäisen kerran Agricolan teksteissä vuonna 1548 (Jussila 1998, 388). Se viittaa pellavasta valmistettuun esiliinaan. On myös mahdollista, että Agricolan suomenkielisissä teksteissä *lina*¹ tarkoitti sekä pellavaa että hampua, sillä molemmat olivat yleisiä kuitukasveja keskiajan Suomessa. Agricolan tarkoittama esiliina on ymmärrettävissä nimenomaan liinasta, joko pellavasta tai hampusta valmistetuksi, edessä pidettäväksi vaatteeksi tai kankaanpalaksi.² Suomessa tiedetään ainakin rautakaudella käytetyn villaisia esiliinoja, mutta kielitieteen näkökulmasta niitä ei ole voitu kutsua esiliinoiksi: villasta

¹ Pellavaa tarkoittavan lina-sanankuperä on kreikankielen pellavaa tarkoittavassa linon-termissä, mistä on johdettu myös latinankielen linum. Muinaisyläsaksassa, muinaisnorjassa ja anglosakseilla tiedetään pellavaa tarkoittavan termin olleen lin. (Meri 1991, 86.) Agricola kirjoittaa 1500-luvulla myös liinasta ja liinavaatteesta. Termi liinankutoja näyttyy teksteissä 1600-luvun puolivälissä. (Jussila 1998, 140.) Tässäkin yhteydessä liina viittaa materiaaliin.

² Esi-alkuisia sanoja esiintyi Agricolan teksteissä monissa yhteyksissä kuten esikoinen, esikuva, esimerkki, esimies, esipuhe, esirippu (Jussila 1998, 41).

valmistettu vaate ei alun perin ole voinut olla liina. Vaikka nykyään esiliina on vakiintunut yleiskielen termiksi, on mahdollista, että joku nykyään esiliinan murteellisena tunnettu nimitys olisi sitä vanhempaa perua.¹

Kansanomaisessa kielenkäytössä esiliinalla on ollut runsaasti synonyymeja kuten *esinahka*, *esinieikka*, *eska*, *esna*, *esikaati*, *esliina*, *esiriemu*, *esitaakka*, *esnieikka*, *essu*, *esu*, *essukka*, *essuli*, *esvaate*, *eteinen*, *etuliina*, *etumet*, *etunieikka*, *förkkeli*, *föörstuuki*, *kaati*, *kaatteri*, *karvakaista*, *kerstu*, *kerstukka*, *körtti*, *liina*, *nyytinkinieikka*, *perednieikka*, *polle*, *skaati*, *vatrukka*, *vyöliina*, *vyöllinen vörkkeli*, *vörkliini*. Näistäkin löytyy vielä variaatioita. Esimerkiksi nimityksissä, joissa on esiintynyt liina, on käytetty myös *lina*-muotoa. Ruotsinkielen sanasta lainattu *duk*² esiintyy yhdyssanoissa erilaisissa muodoissa kuten *tuuki*, *tuukki ja tukki*. Samoin ruotsinkielen esiliinaa tarkoittavasta sanasta *förkläde* on edellä mainittujen *förkkelin* ja *vörkkelin* lisäksi ollut lukuisia alueellisia versioita kuten esimerkiksi Hämeessä *förkköli* tai *vörkköli*, Pöytyällä *hörkkeli*, Rovaniemellä *völkkeri* ja Juuassa *vörski*.³

Alueellisten erojen ohella esiliinon nimityksissä on havaittavissa sekä tulkinta- että vivahde-eroja. Muodot *essu*, *essukka* ja *essuli* voidaan lasten vaatetukseen liittyessään tulkita eräänlaisiksi esiliinan diminutiivimuodoiksi. Esiliinon muodosta tai käyttötarkoituksesta on tehty erilaisia tulkintoja niiden nimitysten perusteella. *Suomen murteiden sanakirjan* (1988, osa II, 364) mukaan *förkkeli*-nimitystä ja sen johdannaisia käytettiin vain harvoin vyötäröesiliinasta, yleensä sillä tarkoitettiin koko etumusta suojaavaa esiliinaa. Lehtinen ja Sihvo (2005, 97) puolestaan pitävät *vörkkeliä* vyötäröesiliinan nimenä. Ristiriitoja löytyy enemmänkin. Molempien edellä mainittujen lähteiden mukaan *kerstuukki* ja *vyöliina* viittaavat vyötärölle kiinnitettyihin esiliinoiniin, mutta muuten tulkinta on erilainen. Lehtinen ja Sihvo näkevät *kerstuuki*-nimityksen ruotsalaisena lainasanana kertovan pyhäesiliinoista, kun taas murre-sanakirja kertoo *kersu*-sanana merkinneen huonoa vaatetta, ryysyä. Kaukosen (1983, 255) esitys siitä, että Lounais-Suomessa miesten ulkotöissä käyttämää rohdinesiliinaa nimitettiin *kerstuukiksi*, viittaa myös enemmän arkiryysyihin kuin pyhävaatteisiin ja tukee siten murre-sanakirjan selitystä. Selitys eri lähteissä ilmeneville tulkintaeroille löytynee alueellisista, ehkä myös ajallisista eroista.

Kuten kirjakielessä, myös tämän tutkimuksen aineistoissa esiliina on vakiinnuttanut asemansa yleiskielen ilmaisuna, joten olen päättänyt käyttämään tekstissä pääasiassa esiliina-termiä sekä yksittäisenä että yhdyssanojen osana. Asiateksteissäkin esiliina-termin rinnalla esiintyy usein lasten esiliinoista nimitys *essu*. Käytän esiliinasta *essu*-muotoa silloin, kun haluan erityisesti korostaa kirjoittavani lasten esiliinoista. Poikkeuksen tekevät myös suorat lainaukset, joissa käytän esiliinasta mahdollisesti esiintynyttä synonyymia.

¹ Myös Vuorela (1977, 562) viittaa tähän mahdollisuuteen. Esiliinan todella vanhojen nimitysten selvittäminen ja eri nimitysten yhteydet esiliinan käyttöön ja valmistustapoihin vaatisi oman, kielitieteeseen perehtyvän tutkimuksensa.

² Suomeksi kangas tai liina.

³ Ks. *Suomen murteiden sanakirja* 1988, osa II, 131, 364, 140–141, 148, 150 187, 364; *Suomen murteiden sanakirja* 1988, osa V, 763; Sirelius 1916, 290; Vuorela 1977, 560–561; Lehtinen & Sihvo 2005, 97; *Nykysuomen sanakirja* 1961, osa VI, 612.)

2.4 ESILIINA – VAATEKAPPALE

Esiliina on *vaate*, joka ei yksinään ole muodostanut asukokonaisuutta, vaan sitä on pääsääntöisesti käytetty muiden vaatteiden kanssa. Koskennurmi-Sivonen (2003, 1–3) määrittelee *vaatteet*-sanan ensisijaiseksi merkitykseksi kerralla päällä pidettävien pukimien kokonaisuuden, jota voidaan kutsua myös puvuksi tai vaatekerraksi. Harvemmin käytetty yksikkömuoto *vaate* puolestaan kuvaa hänen mukaansa yksittäistä vaatekappaletta, mutta myös kangaskappaletta.¹ Yksinkertaisemmassa muodossaan esiliina onkin ollut suorakaiteenmuotoinen, vyötärölle kiinnitetty kangaskappale, mihin myös kansanomaisen *esvaate*-nimitys viittaa. Samalla tavoin edessä olevaan vaatteeseen viittaavat ruotsinkielen esiliinan nimitys *förkläde* ja vironkielen *eesriie*. Yhteistä kaikille tutkimusaineistossa esiintyneille esiliinoille onkin se, että ne ovat peittäneet käyttäjänsä ainakin etupuolelta vyötäristä alaspäin yli genitaalialueen.

Esiliina voi tarkoittaa monenmuotoisia ja monenlaisissa tilanteissa käytettyjä vaatekappaleita. Nykyisin se on vakiintunut tarkoittamaan *puvun edessä (suojuksena) käytettävää vaatekappaletta* kuten *Suomen kielen perussanakirjassa* (1990, osa I, 127) määritellään. Tämä selitys rajaa esiliinan funktionaaliseksi suojavaatteeksi, mutta vielä 1960-luvulla *Nykysuomen sanakirjassa* (1961, osa I, 268) kuvailtiin esiliinaa huomattavasti monipuolisemmin. Siinä esiliinaa vaatteena määriteltiin sekä sen käytön että erilaisten materiaalia tai käyttökontekstia kuvaavien yhdyssanojen kautta. Käytöstä mainittiin esimerkkeinä *sittoa esiliina vyötäisilleen ja pyyhkiä käsiään esiliinan poimuihin*. Osa yhdyssanoista liittyi esiliinojen materiaaleihin kuten *kumi- nahka- ja silkkiesiliina*, osa taas niiden käyttötarkoitukseen kuten *keittiö- lypsy- ja tarjoiluesiliina*. Käsiyöohjeissa esiliinoja puolestaan on usein nimetty niihin käytettyjen työtapojen, materiaalien tai värien mukaan.

Sanakirjojen esimerkit vastaavat hyvin tämänkin tutkimuksen lähdeaineiston näkyväksi tekemää todellisuutta esiliinojen ryhmittelystä tai jaottelusta.² Selkeää ryhmittelytapaa ei ole. Eri lähteissä ja eri yhteyksissä nimitykset vaihtelevat. Joidenkin esiliinojen nimitykset ovat peräisin niiden muodosta kuten esimerkiksi *vyötäröesiliina* tai *mekkoesiliina*. *Koulu-*, *keittiö-* ja *puutarhaesiliina* -nimitykset puolestaan kertovat esiliinojen käyttöpaikasta ja *emännän esiliina*, *lastenhoitajan esiliina* ja *pikkupojan esiliina* ovat saaneet nimensä käyttäjän mukaan. Käsiyöohjeissa esiliinojen nimitykset ovat usein perustuneet käytettyihin valmistus- ja koristelutapoihin, kankaan kuoseihin tai väreihin kuten *päällikeompelulla koristeltu esiliina*, *vaaka- ja vinoleikkauksin koristeltu esiliina* tai *raitainen esiliina "uusasiallisin" koristein*. (Gestrin & Somersalo 1934.)

Käyttötarkoitus on vaikuttanut esiliinojen malleihin varsinkin suojavaatteiksi tarkoitetuissa esiliinoissa. Yksiselitteisesti ei kuitenkaan voida todeta, että jotain erityistä mallia olisi käytetty vain tiettyyn tarkoitukseen. Materiaalia tai kankaan kuosia vaihtamalla sama esiliinamuoto on voitu nimetä eri käyttötilanteiden tai käyttötarkoitusten mukaan. Vastaavasti eri lähteissä ja eri aikoina esiliinojen nimitykset ovat vaihdelleet myös siten, että

¹ Vaate on sanana vanhaa alkuperää, sillä kangasta tarkoittava vaate-sana tunnettiin jo sekä muinaisruotsin että muinaisnorjan kielessä muodossa *vath*. Muinaisintiassa *kudonnaista* tarkoitti sana *vätave*, ja *kantagermaaninen wäthu* tarkoitti puolestaan pukua. (Meri 1991, 428.)

² Esiliinojen luokittelu ei ole ollut yksiselitteistä myöskään museoiden kokoelmissa. Esimerkiksi MuseoSuomen internet-sivuilla

<http://www.museosuomi.fi/?l=fi&m=0&c=%2500%250B%2501%2504%2508%2500&g=> olevia esiliinoja on kuvista ja niihin liittyvistä nimistä päätellen pyrityt luokittelemaan muodon mukaan. Luokittelussa on kuitenkin ristiriitoja, sillä esimerkiksi *olkainesiliina*, *lappuesiliina*, *talousesiliina* ja *tarjoiluesiliina* nimityksiä käytetään epä johdonmukaisesti.

samalla tavalla nimetyt esiliinat ovat saattaneet olla täysin erimuotoisia eri yhteyksissä. Esiliinujen luokittelun tekee vielä monimutkaisemmaksi se, että 1900-luvun alkupuolella esiliina-nimitystä on käytetty vaihtelevasti hyvin erilaisista vaatekappaleista, myös takki- ja leninkimallisista työasuista, joskus jopa haalareistakin (KP 1913/1; KP 1914/7).

Tämän tutkimuksen aineistoissa esiintyy esiliinujen kuvia myös niin, että ne on irrotettu käyttöyhteydestään eikä niihin liity kirjallista käyttötarkoitusta tai käyttäjää ilmaisevaa määrittelyä. Jos asia- tai kuvayhteydestä ei muuta ole ilmennyt, olen tulkinnut kyseessä olleen *yleisesiliinon*. Yleis-etuliitteen merkitys on tarkoituksellisesti tulkittavissa kahdella tavalla. Yleisesiliinat ovat olleet käytössä erilaisia arkiaskareita tehtäessä ja ne ovat kuuluneet yleisesti osaksi useimpien naisten jokapäiväistä asua. Usein yleisesiliina, *perheenemännän esiliina* ja *arkiesiliina* voidaan tulkita toistensa synonyymeiksi. Vaikka perheenemäntä määrittelee käyttäjää, kaiken kaikkiaan perheenemännät olivat esiliinujen suurin käyttäjäryhmä.

2.5 MUODON MUKAAN NIMETYT ESILIINAT

Esiliinujen muotoon perustuvia jaotteluja löytyy erilaisia, joskin keskenään samansuuntaisia. Geisel (2006,11) ryhmittelee esiliinat muodon perusteella kolmeen luokkaan: vyötäröesiliinoin (waist aprons), työtakkeihin (smocks¹) ja rintalapullisiin esiliinoin (bib aprons). Florence (2001,10) puolestaan jaottelee tekstissään esiliinat vyötäröesiliinoin (half aprons) työtakkeihin (smocks), mekkoesiliinoin (coveralls), ja rintalapullisiin esiliinoin (bibbed aprons tai pinafore²). Esitetyt käännökset ovat ainoastaan suuntaa antavia, sillä kuten suomalaisessakin esiliina-aineistossa, muotoon perustuvia nimityksiä käytetään ristiriitaisesti. Kuvien yhteydessä samankaltaisilla esiliinoilla esiintyy eri nimityksiä, ja vastaavasti hyvinkin erimuotoiset esiliinat saattavat olla nimityksiltään samoja. Esimerkiksi *pinafore* -termiä käytetään monen mallisista esiliinoista. Joskus sillä tarkoitetaan naisten olkaimetonta esiliinaa, jossa vyötäröltä ylöspäin kohoava yläosa kiinnitetään puvun rintamukseen napilla tai neulalla.³ Toisissa yhteyksissä termi esiintyy erinäköisiä pikkutyttöjen esiliinoja tarkoittaen.

Esiliinujen muotoon perustuvaan jaotteluun vaikuttaa ajanjakso, johon tutkimus kohdistuu. Esiliinamallien yleisyys on vaihdellut ajankohdan mukaan, eikä tutkimuksen kannalta ole mielekäästä muodostaa omaa luokkaa mallille, jota esiintyy aineistossa vain vähän. Toivonen (2008) on pro gradu -työssään tutkinut *Kotiliesissä* 1960-luvulta 1990-luvun alkuun esiintyneitä esiliinoja. Hän on jakanut muodon perusteella esiliinat seitsemään luokkaan: suutarin esiliina, vyötäröesiliina, essumekot, kietaisuessut, talousesiliinan tyyppiset essut, yhdestä kappaleesta muodostuvat esiliinat ja uudenlaiset esiliinat. 1960-luvulta lähtien esiliinoja näkyi lehdissä huomattavasti vähemmän kuin vuosisadan alkupuolella, ja myös niiden mallit olivat vaihtuneet, mikä näkyy luokittelussa. Kun Toivosen tutkimuksessa suutarinesiliinon luokka on suurin, tämän 1900-luvun alkupuoleen keskittyvän tutkimuksen aineistossa suutarinesiliinan mallia esiintyy niin harvoin, että olen luokitellut

¹ Smock voidaan työtakin ohella kääntää suojapuvuksi tai väljäksi mekoksi (Hurme ym. 2000, 1189). Mornun (2009, 8) teoksessa, joka on suomeksi käännetty nimellä Ihanat essut, takkimallista esiliinaa kutsutaan myös taiteilijatakiiksi.

² Ks. myös molempien em. teosten kuvitusta ja kuvatekstejä.

³ Pin a fore tarkoittaa suoraan käännettynä kiinnittää neulalla etuosaan.

sen niskan taakse kiinnittyvien esiliinojen luokkaan.¹ Vastaavasti Toivonen on talousesiliinan tyyppisiin esiliinoinhin luokitellut sellaisia esiliinamalleja, jotka tässä tutkimuksessa olen eritellyt tarkemmin.

Olen jakanut tutkimusaineistossani esiintyvät esiliinat kolmeen pääluokkaan niiden muodon mukaan sillä perusteella, miten ne peittävät vartaloa: vyötäröltä alaspäin vartaloa peittävät esiliinat, vartaloa etupuolelta peittävät esiliinat sekä vartaloa edestä ja takaa peittävät esiliinat. Kaksi viimeksi mainittua luokkaa olen jakanut vielä alaryhmiin. Vartaloa etupuolelta peittäviin esiliinoinhin kuuluvat rintalapulliset esiliinat, olkainesiliinat ja niskan taakse kiinnittyvät esiliinat. Vartaloa edestä ja takaa peittäviin esiliinoinhin lukeutuvat mekkoesiliinat ja takkiesiliinat. Jokaisen alaryhmänkin sisältä löytyy lukuisia eri variaatioita. Erilaisten muunnelmien moninaisuus on helposti havaittavissa aineistosta, jossa on sekä paljon kuvia esiliinojen käyttötilanteista että niiden valmistusohjeita. Esiliinojen leikkausten muuntelua ja erilaisia koristeellisia yksityiskohtia esiintyy runsaasti. Myös se, miten esiliinat on puettu ylle, on saanut ne näyttämään erilaisilta.²

Esitellessäni tässä luvussa erimuotoisia esiliinoja, viittaan esimerkinomaisesti tutkimuksen käsityökirja-aineistoon. Kuvia esimerkkeihin eri esiliinatyypeistä olen valikoinut kirjoista, lehdistä ja esiliinoista otetuista valokuvista. Samat esiliinamuodot toistuvat eri aineistoissa moneen kertaan, ja esimerkkejä ja niiden variaatioita löytyy paljon viitattua laajemmin. Jos tutkimus kohdistuisi esiliinamuotojen moninaisuuteen, esitettyä luokittelua olisikin syytä tarkentaa ja jakaa vielä useampaan alaryhmään. Tässä tutkimuksessa esiliinojen luokittelu on ymmärrettävä enemmän viitteellisenä, tutkimusta tukevana käsitteiden määrittelynä kuin erilaisten esiliinamuotojen kattavana esittelynä.

2.5.1 Vyötäröltä alaspäin vartaloa peittävät esiliinat

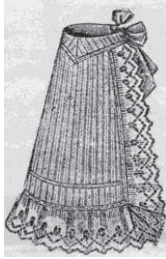
Vyötäröesiliina

Perusmuodoltaan yksinkertaisin esiliinatyyppi on vyötäröesiliina, joka peittää vyötäröltä alaspäin useimmiten vain käyttäjän edustaa. Vanhimmat Suomesta tunnetut esiliinat olivat vyötäröesiliinoja, ja niitä tiedetään olleen kahta tyyppiä: joko suorakaiteen muotoinen kangas, joka kiinnitettiin irralliseen vyönauhaan kääntämällä kangas kaksinkerroin nauhan yli, tai kangas, joka oli kiinteästi kiinnitetty vyötärölle solmittavaan nauhaan (Luoma 2003, 23, 31). Myös suomalaisten naisten kansanomaiseen pukeutumiseen kuului vyötäröesiliinat, jotka olivat joko vyöhön pujotettuja, vyötärönauhalla varustettuja tai joiden yläreunaan oli ommeltu erillinen kuja esiliinan erillistä nauhaa varten (Lehtinen & Sihvo 2005, 90–97).

1900-luvun alkupuolella vyötäröesiliinoissa oli pääsääntöisesti kiinteä vyötärökaitale, joka jatkui taakse kiinnitysnauhoiksi. Useimmiten nauhat kiinnitettiin solmien, toisinaan nauhoissa oli nappikiinnitys. Joskus vyötäröesiliina ulottui käyttäjänsä ympäri muistuttaen lähes hametta. Helposti ommeltavissa esiliinamalleissa, joita esiintyi varsinkin käsityön oppikirjoissa ja jotka oli suunnattu erityisesti koulutyöille, vyötärökaitaleen korvasi nauhakuja. Kujaan pujotettavalla nauhalla tai nyörillä esiliina solmittiin kiinni vyötärölle. Vyötäröesiliinaan kuului usein myös tasku. (Jarva 1927, 133; Soininen ym. 1952 60–63.)

¹ Jos tässä tutkimuksessa mukana olisivat kotien ulkopuolella käytetyt ammattiesiliinat, suutarinesiliinamallisten esiliinojen osuus olisi todennäköisesti suurempi. Esimerkiksi elokuva-lahteiden perusteella ko. malli oli yleinen mm. miespuolisten kauppiaiden työasuna. Ks. myös Lokranz 1981, 32–33.

² Esimerkiksi elokuvassa Niskavuoren Heta (1952) tytär on yhdessä kohtauksessa pukeutunut olkainesiliinaan tavalliseen tapaan, ja toisessa yhteydessä hän käyttää samaa olkainesiliinaa ikään kuin vyötäröesiliinana, niin että yläosa ja olkaimet on käännetty piiloon esiliinan helmaosan alle.

Kuva: KP 1915/8

Valokuva: Kröger 2005

Kuva: Soininen ym. 1953, 61

Valokuva: Roponen 2005

Kuva 1. Vyötäröesiliinoja

Vyötäröesiliina nimityksenä on esiliinan mallia, erityisesti sen vyötärölle kiinnitettävyyttä kuvaava. 1900-luvun alkupuolella siitä oli käytössä monenlaisia variaatioita lähes maahan ulottuvista värikkäistä suojaesiliinoista aina pieniin valkoiisiin pitsein somistettuihin tarjoilijattarien käyttämiin esiliinoihin.¹ Toisinaan vyötäröesiliinaa kutsuttiin *puoliesiliinaksi*. Nimitys vertautuu *kokoesiliinaan*, joka peittää myös vartalon yläosaa.² Kaikkia seuraavia esiliinatyyppäjä esiintyy aineistossa myös kokoesiliinan nimellä.

2.5.2 Vartaloa etupuolelta peittävät esiliinat

Rintalapullinen esiliina

Rintalapullinen esiliina muodostuu rintatilkusta, olkaimista, taakse tulevista kiinnitysnauhoista sekä helmaosasta. Usein, mutta ei aina, siinä on myös erillinen, miehustan jakava vyötärökaitale. Rintalapullisesta olkainesiliinasta valmistettiin 1900-luvun alkupuolella monenlaisia muunnelmia. Taakse tulevat kiinnitysnauhat tehtiin joko juuri vartalon ympäri ylettyviksi, jolloin ne kiinnitettiin napeilla tai pitkiksi, taakse solmittaviksi. Rintalapullisissa, kuten muissakin esiliinatyypeissä, nauhojen leveydet ja niiden päiden muodot olivat vaihtelun kohteina. Olkaimet kiinnittyivät yleensä vyötärökaitaleeseen, joskus myös taakse asti ylettyvän helmaosan yläreunoihin. Olkainten muoto vaihteli samoin kuin niiden kiinnitystapa. (Soininen ym. 1953, 69–71.) Rintalapusta, joka useimmiten oli suorakaiteen muotoinen, oli erilaisia muunnelmia, kuten esimerkiksi sydämen muotoiset rintalaput (Lund 1953, 54–55). Myös helmaosasta esiintyi erilaisia variaatioita. Se saattoi olla yhdestä tai useammasta kappaleesta valmistettu, kapeahko, viistotettu, kellotettu tai hyvin leveä ja poimutettu, joskus koko vartalon ympäri ulottuvakin.

Rintalapullisen olkainesiliinan perusmallia 1900-luvun alkupuoleen keskittyvässä tutkimusaineistossa edustavat valkoiset talousesiliinat³. Niissä rintatilkun ympärille kiinnittyvät olkaimet ja vyötärökaitale suositeltiin valmistamaan kaksinkertaisesta kankaasta.

¹ Käyttökontekstin muuttuessa nimityksetkin ovat osittain muuttuneet. 1900-luvun alkuvuosikymmeninä tarjoilijan esiliinalla tarkoitettiin pääsääntöisesti valkoista esiliinaa. 2000-luvun kontekstissa tarjoilijan esiliina saattaa tarkoittaa yhtä hyvin pitkää, tummaa vyötärölle kiedottua esiliinaa kuin kirjavaa tiettyyn tilaan sopivaksi suunniteltua kokoesiliinaakin.

² Puoliesiliina vyötäröltä akavana vaatteena linkitty myös tutkimusajanjaksona hameesta käytettyyn puolihame-termiin. Vastaavasti yksimittaista leninkiä on voitu nimittää kokohameeksi tai kokopuvuksi (KL 1923/20, 604). Englannin kielessä tunnetaan puoliesiliinaa vastaava nimitys half apron.

³ Sairaanhoidajaesiliinat ja Lotta-esiliinat olivat samaa rintalapullisen olkainesiliinatyyppiä, mutta kodin ulkopuolelle liittyvän käyttökontekstinsa vuoksi ne eivät varsinaisesti kuulu tämän tutkimuksen piiriin.

Sillä lisättiin esiliinan ryhdikkyyttä ja kestävyyttä. Kaksinkertaisten osien takia rintalapulliseen esiliinaan tarvittiin enemmän kangasta kuin moneen muuhun edustaa suojaavaan esiliinamalliin. Helmaosa valmistettiin kolmesta viistotetusta kappaleesta, jolloin kangas saatiin taloudellisesti käytettyä, mutta esiliinan helmasta tuli kuitenkin tarpeeksi leveä suojaamaan alla olevaa pukua. Näihin esiliinoiniin kuului myös tasku. (Gestrin & Somersalo 1934, 92–94; Valve & Tappura 1939, 129–132; Nieminen 1950, 61–67.)

Kuva: KP 1913/12

Kuva: OK 1956/3, 8

Valokuva: Kröger 2005

Kuva: OK 1949/2, 30

Kuva 2. Rintalapullisia esiliinoja

Talousesiliina-nimitys vakiintui tutkimusajanjakson kuluessa yleisnimitykseksi valkoiselle rintalapulliselle olkainesiliinalle, joka oli yleinen työasu erityisesti ammatikseen taloustöitä tekevillä. Tämä esiliinatyyppi on korostuneesti esillä myös tutkimusaineistossa, mikä ei kuitenkaan tarkoita, että valkoinen talousesiliina olisi ollut yleisin kotitalouksissa käytetty esiliina. Se kertoo paremminkin lähdeaineiston luonteesta. Varsinkin *Kotiliesissä* yhtenä näkyvänä osa-alueena oli ruokatalouden hoito. Siihen liittyvissä kuvissa, kuten myös monissa ruuan valmistukseen, leipomiseen tai pyykinpesuun liittyvissä mainoksissa, naiset kuvattiin usein valkoinen talousesiliina edessään. Myös niissä tutkimusajanjakson käsityökirjoissa, joissa on esiliinaohjeita, on yleensä ohje myös talousesiliinan ompeluun. Nämä ohjeet ovat selkeitä ja yksityiskohtaisia, sillä valkoisen talousesiliinan valmistaminen kuului monien koulujen ja kurssien opetusohjelmaan. (Somersalo 1916, 165–166; Seraste & Koski 1961, 23–28, 192–193.)

Rintalapullisten esiliinojen väri ei ollut ainoastaan valkoinen vaan samaa mallia, ja sen muunnelmia tehtiin myös värikkäistä ja kuviollisista kankaista sekä eri kankaita yhdistelemällä ja eri tavoin koristelemalla. Joskus rintalapullinen esiliina oli kokonaan ilman olkaimia. Tällöin rintalappu kiinnitettiin suoraan alla olevan puvun miehustaan, joko puvussa valmiina oleviin nappeihin tai erikseen neuloilla kiinnittämällä. (Gestrin & Somersalo 1934, 98–99.) Rintalapullisen esiliinan mallia muunneltiin myös lisäämällä röyhelöitä esiliinan olkaimiin.

Olkainesiliina

Olkainesiliinoiksi nimitetään tässä vartalon etuosaa peittäviä esiliinoja, joissa on olkaimet. Erona rintalapullisiin esiliinoihin on se, että olkainesiliinoissa ei ole erillistä rintalappua eikä yleensä myöskään miehustaosaa katkaisevaa vyötärökaitaletta. Olkaimet voidaan valmistaa erillisistä kappaleista tai ne voivat jatkua suoraan esiliinan miehustasta. Takana ne kiinnittyvät esiliinan vyötärölle tuleviin nauhoihin tai taakse ylettyvän helmaosan yläreunaan. Olkainesiliinoihin kuuluviksi luen myös ne esiliinat, joissa olkaimet lähtevät jo esiliinan vyötäröltä. Olkainesiliinojen koko vaihteli 1900-luvun alkupuolella aina pienestä ja sirosta kookkaaseen ja hyvin vaatteita suojaavaan. Toisin kuin rintalapullisissa esiliinoissa olkainesiliinoissa ei ole ollut selkeästi osoitettavaa perusmallia, joten tätä esiliinatyyppiä esiintyy aineistossa lukuisina eri variaatioina. (Jarva 1927, 133–136; Gestrin & Somersalo 1934, 57–74; Valve & Tappura 1937, 81; Seraste & Koski 1961, 29.)

Kuva: KY 1908/3

Valokuva: Kröger 2005

Kuva: OK 1939/4, 11

Kuva 3. Olkainesiliinoja

Olkainesiliinoissa käytettiin 1900-luvun alkupuolella erilaisia leikkauksia joko koriste- tai muodonantotarkoituksessa tai materiaalin taloudellista käyttöä tavoitellen. Suosittu malli oli yksimittainen tai leikkauksella katkaistu, ylhäältä alas asti ulottuva miehustan keskiosa, johon oli vyötäröltä alaspäin lisätty helmaa kohti levenevät sivukappaleet. Välillä olkainesiliinojen olkaimiin lisättiin koristeeksi röyhelöitä. Toisinaan ne taas olivat yksinkertaisempia tai erilaisin kaarevin leikkauksin muotoiltuja. Kuten esiliinoissa yleensäkin, myös olkainesiliinoissa oli usein tasku tai useampia. (Valve & Tappura 1937, 81.)

Pikkulapsille, 1900-luvun alkuvuosikymmenillä erityisesti pikkupojille suosittu malli poikkesi tavallisimmista olkainesiliinoista siinä, että esiliina voitiin tehdä yhdestä kappaleesta ilman saumoja. Tässä mallissa ei ollut erikseen solmittavia nauhoja vyötäröllä, vaan olkaimet kiinnittyivät takana ristiin miehustaosasta jatkuviin vastakappaleisiin. (Gestrin & Somersalo 1934, 147–156; Soininen ym. 1953, 186–188.) Myöhemmin 1960-luvun alussa samaa mallia varioitiin myös naisten esiliinoihin.

Niskan taakse kiinnittyvä esiliina

Niskan taakse kiinnittyvästä esiliinasta yksinkertaisin versio on nykyisin suutarinesiliinana tunnettu malli.¹ Siinä vartaloa peittää yhdestä kappaleesta tehty miehustaosa, joka usein on muotoiltu yläosaan kapeammaksi. Esiliinan yläosaan on kiinnitetty niskan taakse tuleva lenkki ja vyötärön kohdalta miehustan sivuista lähtee taakse solmittavat nauhat. Pelkistetty, suutarinesiliinaa muistuttava esiliina oli tutkimusajanjaksona myös yleisin miestenesisiliinoista. (Gestrin & Somersalo 1934, 75–77,106–107; Soininen ym. 1953, 64–65, 160–163; Seraste & Koski 1961, 30.)

Kuva: KY 1908/7–8

Kuva: KL 1927/2, 56

Kuva: OK 1953/2, 39

Kuva: KL 1953/23, 851

Kuva 4. Niskan taakse kiinnittyviä esiliinoja

Niskan taakse kiinnittyvästä esiliinasta oli 1900-luvun alkupuolella paljon erilaisia ja suutarinesiliinaa monimuotoisempia muunnelmia. Miehustaosa voitiin tehdä useammasta osasta joko koristetarkoituksessa tai tuomaan vaatteelle muotoa. Niskan taakse ja vyötäröllekin tulevien nauhojen leveydet ja muodot vaihtelivat. Toisinaan niskan taakse tuleva lenkki ommeltiin kaulusmaisesti pyöristettyyn muotoon tai lenkki sai koristeekseen röhkelön (Törnudd 1902 34–35.). Joissain malleissa niskalengin pituutta voitiin säädellä esimerkiksi napeilla, toisissa taas lenkin sijasta etumuksesta lähti kaksi nauhaa niskan taakse solmittaviksi.

Olkainesiliinoja käytettiin joskus niskan taakse kiinnittyvän esiliinan tapaan, niin että nauhan päitä ei kiinnitetty niille tarkoitettuihin paikkoihin esiliinan takaosassa, vaan ne solmittiin niskan taakse. Näin käytettynä näitä kahta esiliinatyyppiä on vaikea erottaa kuva-aineistojen perusteella toisistaan. Esiliinaa vain edestäpäin esittävien kuvien perusteella on välillä mahdotonta nähdä, jatkuvatko esiliinan etumuksesta lähtevät nauhat lenkinä niskan taakse vai olkaimina esiliinan vyötärölle asti. Olen kuitenkin erottanut nämä esiliinatyytit toisistaan siksi, että käyttäjän näkökulmasta erolla on merkitystä sekä esiliinan puettavuuden että sen kannalta, miten esiliinan paino jakautuu vartalolle.

¹ Tutkimusajanjakson kirjoista löytyy ohje myös suutarinesiliina-malliin, jossa on niskan taakse menevän lenkin sijasta olkaimet, jotka kiinnittyvät vyötärönauhan ja miehustan yhtymäkohtaan (ks. Lund 1953, 22–23). Nämä esiliinat luokitellaan olkainesiliinoiksi.

2.5.3 Vartaloa edestä ja takaa peittävät esiliinat

Mekkoesiliina

Mekkoesiliinat ovat sekä etu- että takapuolelta vartaloa peittäviä, hihallisia tai hihattomia, mekkomaisia suojavaatteita. Ne voivat olla muodoltaan hyvin yksinkertaisia tai jopa leikkauksin ja laskoksin muotoiltuja. Lähdeaineistossa esiintyvät aikuisten mekkoesiliinat kiinnitettiin tavallisesti edestä tai sivuilta joko napeilla tai vyönauhalla. Suurin osa tutkimusaineiston mekkoesiliinoista oli tarkoitettu pikkulapsille, erityisesti pikkutyöille. Tyttöjen mekkoesiliinat olivat usein kaarrokkeellisia tai niissä oli poikkileikkaus joko rinnan kohdalla tai vyötäröllä. Toisin kuin aikuisten esiliinat, tyttöjen mekkoesiliinat olivat yleensä takaa kiinni muutamalla napilla niin, että helmaosa jäi selkäpuolella auki. (Valve & Tappura 1937, 79–81; Gestrin & Somersalo 1934, 28,109–145; Seraste & Koski 1961, 29.)

Kuva: KL 1954/13-14, 518

Kuva: KL 1927/2, 57

Kuva: OK 1953/2, 39

Kuva 5. Mekkoesiliinoja

Olen luokitellut mekkoesiliinoihin kuuluviksi myös sellaiset esiliinat, jotka peittävät vartaloa sekä etu- että takapuolelta, mutta ovat sivuistaan auki. Sivut kiinnitettiin yleensä noin vyötärön korkeudelta joko napeilla tai sivuun solmittavilla nauhoilla. Joissain malleissa kappaleet menivät sivuista niin paljon päällekkäin, että esiliinaa saattoi käyttää myös liivihameen tapaan ilman alla olevaa pukua. Mekkoesiliinat olivatkin usein muunneltavissa käyttötarkoituksesta toiseen. Esimerkiksi kesällä mekkotarkoituksessa pidettyä vaatetta käytettiin talvella esiliinana. Erityisesti pikkutyttöjen mekkoesiliinojen yhteydessä korostettiin 1900-luvun alkupuolella monikäyttöisyyttä. Mekkomaisen muodon lisäksi monikäyttöisyys lieneekin selitys mekko-liitteen käytölle. (Gestrin & Somersalo 1934, 112; Seraste & Koski 1961, 29.)

Joitain aineistossa esiintyviä, ulkonäöltään yksinkertaisia naisten mekkoesiliinoja on kuvien perusteella vaikea erottaa työtakista. Toisinaan kuvien yhteydessä kirjoitettiin mekkoesiliinan monikäyttöisyydestä tai materiaali antoi viitteitä siihen, että kyseessä ei ole ollut ainakaan likaisiin töihin tarkoitettu työtakki. Aineistoa tarkastellessani olen epäselvissä tilanteissa yleensä päätenyt tulkitsemaan vaateen työtakiksi, koska niitä on kaiken kaikkiaan ollut aineistossa huomattavasti runsaammin kuin aikuisten naisten mekkoesiliinoja.

Työtakki - takkimainen esiliina

Takkimaisista esiliinoista käytetään aineistossa erilaisia sekä takkiin että esiliinaan viittaavia nimityksiä, myös yhdistelmää esiliina-työtakki (KL 1960/4, 232). Kotiloissa suojavaatteina käytetyt työtakit tulkitaan tässä tutkimuksessa esiliinoiksi. Esiliinaksi työtakin tekee se, että se on helppo pukea ja riisua, ja sen käyttötarkoitus: muiden vaatteiden suojaaminen sellaisia töitä tehdessä, joissa yleisesti käytettiin esiliinoja. Työtakin kohdalla suojaaminen poikkesi esiliinasta siten, että suojattavan vaateen ei välttämättä tarvinnut olla yllä. Suojaamista oli sekin, että saattoi riisua suojaamista kaipaavan, paremman vaateen pois ja pukea työtakin sen tilalle. Lehtiaineiston perusteella työtakki liittyi usein toimintaan ja työntekoon, ja kun työtakkia edellyttävä työ oli suoritettu, se riisuttiin tai vaihdettiin kokonaan muihin vaatteisiin. Työtakkia voitiin myös käyttää kotiasuna muiden vaatteiden sijasta.

Kuva: TO
1932/10

Kuva: Gestrin & Somersalo 1934, 31

Kuva: Kodin Pukimet
1956/4, 24

Kuva 6. Työtakkeja

Takkimalliset, aineistossa esiintyvät esiliinat ovat nimensä mukaisesti pääasiassa takkimaisia vaatteita, leikkauksiltaan melko yksinkertaisia ja useimmiten muiden vaatteiden päälle puettavia. 1900-luvun alkupuolella työtakeissa oli yleensä hihat, joko puolipitkät tai pitkät, mutta myös hihattomia nimitettiin joskus takeiksi. Takkien tapaan takkimaiset esiliinat olivat useimmiten edestä auki. Yleisimpiä kiinnittimiä olivat napit tai vyö. (Gestrin & Somersalo 1934, 95–97.) Myös kietaisumallisia, vyönauhojen avulla kiinnitettäviä työtakkeja kutsuttiin esiliinoiksi. Kietaisumallista oli myös hihattomia versioita, joista useimmiten käytettiin nimityksiä työtakki tai työesiliina.

Käyttökontekstia tuntematta, pelkkien kuvien perusteella, voi olla vaikea tietää onko kyseessä leninki vai työtakki. Helpoimmin kuva-aineistoista tunnistaa likaisiin siivous-, puutarha- tai karjanhoitotöihin tarkoitettuja työtakkeja, jotka valmistettiin tiiviistä puuvillakankaasta tai käsinkudotuista kankaista. Niitä pidettiin yleensä muiden vaatteiden päällä, joten ne ommeltiin leninkejä väljemmiksi (Ollonqvist 1928, 86–87; KL 1959/20, 1146). Sen sijaan sisäkäyttöön tehdyn työtakin tunnistaminen kuvista on vaikeampaa (ks. KL 1926/20, syys- ja talvipukuja -liite). Ero leninkiin voi olla hyvin pieni, eikä kuvien perusteella

aina erota vaatteen kiinnitystapaa. Varsinkaan piirroskuvien perusteella myös materiaaleista on vaikea, jopa mahdoton, saada selvää.¹

Takki-nimitys oli tutkimusajanjaksona yleensä yhdyssanan osana, kuten kotitakki, työtakki tai siivoustakki. Reiden puoliväliin ulottuvia, hihattomia, tunikamaisia vaatteita esiintyy aineistossa sekä mekkoesiliinan, esiliinan, työmekon että työtakin nimellä (Törnudd 1917, 54; Seraste & Koski 1961, 31). Tällaisella mallilla on englanninkielessä oma vastineensa *cobbler* (Geisel 2006, 68–69). Eri nimitykset antavat viitteitä työtakkien malleista ja käyttötilanteiden tai käyttökontekstien eroista. Koska nimitykset kuitenkin ovat ristiriitaisia keskenään, käytän tässä tutkimuksessa työtakki-termiä yleisnimityksenä kaikista takkimaisista esiliinoista.

2.5.4 Esiliina-haalari, poikkeus ryhmittelyn ulkopuolelta

Kuva: KY 1911/1

Kuva 7. Poikkeuksia esiliinojen joukossa: haalareita ja muita suojapukuja

1900-luvun alussa *Käsitöitä*-liitteissä (KY 1911/1) ja *Käsitöitä ja Pukuja*-lehdissä (1914/2; 1914/7) oli muutamia pojille tarkoitettuja haalareita, joita nimitettiin esiliinoiksi. Haalarin yhteydessä oudolta kuulostavan esiliina-termin käytön tulkitseen liittyvän *overall*-termin käännökseen. Näiden lehtien pukumallit olivat ajan tavan mukaan kopioitu ulkomaisista lehdistä (ks. Aikasalo 2000, 62; Kaipainen 2008, 110). Yksikkömuotoisella *overall*-termillä tarkoitetaan kotitakkia tai työtakkia ja monikkomuotoisella *overalls*-termillä työhaalaria ja suojapukua tai yleensä haalaria (Hurme ym. 2000, 830). Ilmeisesti *Käsitöitä ja Pukuja*-liitteen (1911/7 ja 8) sekä *Käsitöitä ja Pukuja*-lehden (1914/8) kääntäjät tulkittivat *overall*-termin merkityksissä työtakki ja suojapuku ja käänivät sen esiliinaksi. He käyttivät esiliina-nimitystä myös vaatteista, joita vastaavia vuosikymmen myöhemmin nimitettiin työtakeiksi, työpuvuiksi tai kotipuvuiksi tai lasten leikkipuvuiksi. Sen sijaan poikien esiliinoiksi nimetyt haalarit eivät vaikuta erillisiltä päällysvaateilta vaan rinnastuvat paremminkin pikkulapsille tarkoitettuihin haalarimallisiin leikkipukuihin.²

¹ Piirretty kuva työtakista ei välttämättä alkuperäisestikään ole ollut kuvaus olemassa olevasta todellisuudesta, vaan se voi olla myös esitys mahdollisesta (ks. Koskenurmi-Sivonen 2002, 25–26).

² Nykysuomen sanakirjan (1961, osa VI, 776) mukaan englannin kielen *overall*-termistä muotoutui suomalaisen puhekieleen *termi överhaalari* tarkoittamaan suojapukua tai haalaria. Ilmeisesti nämä muutamat esiliina-nimiset haalarit olivat nimityksenä välivaihe ennen överhaalareita ja haalareita.

3 Tutkimustehtävänä esiliina

– osa suomalaista tekstiilikulttuuria

3.1 ESILIINA, KEHYS KEHYKSISSÄ

Pukeutumista käsittelevässä tutkimuksessa on käytetty kehys-metaforaa eri näkökulmista ainakin sadan vuoden ajan. Simmel (1904/2003, 105) selitti artikkelissaan *Fashion* kuvan ja kehysten suhdetta ja painotti sitä, miten kehys yhtäältä korostaa kuvalle luonteenomaisia piirteitä ja toisaalta rajaa kehysten sisällä olevan kuvan ja kehysten ulkopuolelle jäävän ympäristön toisistaan. Simmel vertasi kehystettyä kuvaa muotiin¹ ja pukeutumiseen liitettiin merkityksiin ja avasi vertaustaan käyttämällä esimerkkinä univormua. Hänen mukaansa univormua käyttävää henkilöä voidaan verrata kuvaan. Univormuun yleisesti liitetyt mielikuvat voimasta ja kunniasta eivät kuitenkaan synny ja elä tyhjiössä, vaan niiden syntyyn vaikuttaa Simmelin mukaan se sosiaalinen ympäristö, kehys, jossa univormuun pukeutunut henkilö esiintyy. Kuvaa ympäröivään kehukseen vertautuva sosiaalinen ympäristö siis sekä luo että ylläpitää vaatteille annettuja merkityksiä, jotka puolestaan heijastuvat myös vaateen käyttäjään. Simmel toteaa merkitysten heijastuvan kaksisuuntaisesti. Esimerkiksi arvostusta herättävään univormuun pukeutunut henkilö saa sosiaalisesti merkityksellistetyin asunsa välityksellä osakseen kunnioitusta myös yksilönä. Samalla tämä henkilö univormua käyttämällä samanaikaisesti sekä ylläpitää että edustaa sitä sosiaalista ryhmää, joka tämän kunnioituksen hänelle jakaa. Tässä tapauksessa kehys edustaa sellaista sosiaalista ryhmää, joka jakaa keskenään samanlaiset pukeutumiseen liittyvät arvot. Kuvana on ryhmän yhteisiä käsityksiä pukeutumisellaan edustava henkilö.

Kun perinteisessä agraariyhteiskunnassa talollisten emännät esiintyivät julkisissa tilanteissa materiaalien, työtapojen tai muodikkouden näkökulmista arvokkaissa esiliinoissa, se ylläpiti heidän merkittävää asemaansa yhteisön jäsenenä. Esiliinat saattoivat ilmaista yhteenkuuluvuutta muiden talonemäntien kanssa tai esiliinojen alueelle tyyppilliset koristelutavat liittyivät käyttäjän alueelliseen yhteisönsä korostaen yhteisössä vallitsevien käsityötaitojen merkitystä. Kun samoja naisia tarkasteltiin ylimmän sosiaaliluokan silmin, käsinkudotusta kankaasta valmistettu esiliina muuttuikin osoitukseksi maalaisuudesta ja alemmasta sosiaaliryhmästä. Eri kehyksissä samalle vaatteelle annetaan erilaisia merkityksiä. Kun kehys muuttuu, myös se, mitkä piirteet kuvassa korostuvat, muuttuu.

¹ Simmelin käsityksiä muodoista on myöhemmin kritisoitu, ja nykyään muoti ymmärretäänkin paljon monimuotoisemmin. Muoti-käsitteeseen laajemmin voi perehtyä esimerkiksi Koskennurmi-Sivonen (2000, 4–7) artikkelissa Vaatetus, pukeutuminen ja muoti – ero ja erottamattomuus. Tässä tutkimuksessa muoti-käsitettä käytetään sen yleiskielessä käytössä olevan merkityksen mukaisesti: *jollakin elämän alalla kulloinkin vallalla olevan maun mukainen yleinen tapa tai käytäntö, vallitseva makusuunta kuosi, tapa tyyli* (Nyky-suomen sanakirja 1961, osa III, 545).

Esimerkit univormuista ja esiliinoista kertovat yhdestä muodin vaikuttamistavasta niin kuin Simmel (1904/2003, 105) sen näki: muoti yhdistää samaan luokkaan kuuluvia ja samalla rajaa kehyksen tavoin muita sen ulkopuolelle.¹ Simmelin teoria vaatteiden merkityksestä sosiaalisen viiteryhmän jäsenyydelle näkyi käytännössä myös lehtien esiliinateksteissä, vaikka kyseessä ei ollutkaan erityisesti muotiin ja muodinmukaisuuteen liittyvä vaatekappale. Eri sosiaaliryhmiin kuuluville annettiin erilaiset pukeutumisohteet ja rajojen ylityksistä esitettiin paheksuvia kommentteja. *Kotilliedessä* (1948/1, 21) sosiaaliluokkaan liittyvä viitekehys ei ollut ainoa rajaava tekijä, vaan rajoja piirrettiin myös erilaisten asuinympäristöjen välille. Esiliinateksteissä sosiaalinen viiteryhmä, kehys, luotiin usein esiliinan käyttöön liittyvien määrittelyjen kautta.

Pukeutumiseen liittyvää kehys-metaforaa käytettiin myös 1930-luvun *Kotilliedessä* (1933/17, 576–577). Artikkelissa *Kuka pukeutuu hyvin* kirjoitettiin, että puvun piti olla käyttötarkoituksensa sopiva ja sen piti tuoda puvun käyttäjä esille mahdollisemman edullisessa valossa:

Mutta puvun tulee olla myös tarkoituksenmukainen, kahdessa merkityksessä. Sen tulee vastata sitä mielikuvaa, mikä meillä on puvun tarkoituksesta, siis olla ihmisruumiin verhona ja henkilön edullisena kehyksenä, mutta sen tulee myös soveltua siihen tilaisuuteen ja siihen tarkoitukseen, mihin sitä aiotaan käyttää.

Vain poikkeustapauksissa, kuten häissä tai *ruhtinaallisissa tilaisuuksissa*, joissa puku on olennainen osa rituaalia, loisteliaalla puvulla on artikkelin mukaan mahdollista olla oma itsenäinen tarkoituksensa. Kyseinen poikkeustapauskaan ei artikkelin mukaan tee pukua täysin erilliseksi ympäristöstään. Ovathan niin puvun käyttäjä kuin muut rituaaliin osallistujat jakamassa keskenään samaa ymmärrystä sekä puvun että sen käyttäjän merkityksistä. *Kotillieden* artikkelin kehystulkinta lähenee Simmelin (1904/2003, 105) esittämää kehys-metaforaa. Toisaalta kyseisessä artikkelissa vaate ihmisen kehyksenä ymmärretään myös yksilön hyviä ominaisuuksia korostavana elementtinä.

Muutamaa vuotta kyseisen *Kotillieden* (1933/17, 576–577) artikkelin julkaisua aiemmin, Hurlock (1929/2003,108–109) julkaisi artikkelissaan *Motivation in Fashion* tuloksia Yhdysvalloissa tekemästään muotiin ja pukeutumiseen liittyvästä tutkimuksesta. Tutkimustulosten perusteella 95 prosenttia naisista² valitsi vaatteitaan sillä perusteella, että he olisivat valitsemiensa vaatteiden korostavan heidän parhaita puoliaan.³ Nämä naiset toivoivat, että vaatteet toimisivat heille *edullisina kehyksinä*, mitä sanontaa käytettiin myös *Kotilliedessä* (1933/17, 576–577). Yhdysvaltalaiseen kontekstiin sijoittuvilla tutkimustuloksilla ei välttämättä ole vastaavuutta suomalaisessa 1900-luvun alkupuolen kontekstissa. Sen sijaan mielenkiintoisiksi Hurlockin ja Simmelin – kuten myös muiden heidän aikaistensa – pukeutumista käsittelevät tieteelliset artikkelit tekee se, että suomalaisten lehtien toimittajat todennäköisesti hyödynsivät niitä omia pukeutumisartikkeleitaan laatiessaan. Korostettiinhan jopa esiliinateksteissä sitä, miten esiliinat olivat eduksi käyttäjänsä ulkonäölle (KL 1956/12, 662).

¹ 1900-luvun alkupuolella kuuluminen säätyläisiin tai sivistyneistöön ei välttämättä kertonut varallisuustasosta eikä hienojen muotivaatteiden käyttäminen ollut enää yksinomaan rajatun käyttäjäkunnan oikeus. Käytännössä Simmelin teoria muodista rakoili jo hänen omana aikanaan, vaikka sivistyneistöön kuuluvat pukeutumisohteiden laatijat pyrkivätkin edelleen pitämään eroa yllä. (Ks. Oittinen 1990, 51–76.)

² Myös 82 % tutkimukseen osallistuneista miehistä valitsi vaatteitaan samalla perusteella.

³ Hurlockin (2003,108–109) tutkimus perustui 1450 henkilölle tehtyyn kyselyyn.

Myöhemmin myös Kaiser (1996, 21–23) esittää vaatteista kehysmetaforan, jossa ihminen on tulkittavissa kuvaksi ja hänen yllään olevat vaatteet kehykseksi. Lähtökohta on samantapainen kuin mitä *Kotiliedessä* (1933/17, 576–577) ja myöhemmin *Käytöksen kultaisessa kirjassa* esitettiin: *Todella elegantin naisen puku ei milloinkaan ole arvo sinänsä, vaan tekee naiselle saman palveluksen, kuin kehys taideteokselle* (Elmgren-Heinonen 1957, 484). Kaiserin näkemyksen mukaan vaatteiden, kehyksensä, avulla yksilöt rakentavat omaa paikkaansa ympäristössään, joka tässä metaforassa on kehyksen ulkopuolella oleva maailma. Hän näkee ihmistä kehystävät vaatteet yhtenä yksilön ja hänen sosiaalisen ympäristönsä välisenä kommunikoinnin välineenä. Kaiser korostaa, että kulttuurinen ympäristö vaikuttaa paitsi vaatteiden olemukseen ja malleihin, myös yksilöiden ja yhteisöjen suhtautumiseen eri vaatekappaleisiin. Kaiserin kehysmetaforassa vaate ihmisen kehyksenä toimii välittäjänä hänen ja yhteisön välillä toisin kuin Simmelillä (1904/2003, 105), jolla kehys symboloi vaateenkäyttäjän sosiaalista ympäristöä. Molemmissa on kuitenkin kyse kulttuurisesti määritellystä, vaatteisiin liittyvästä sosiaalisesta järjestyksestä.

Kehys-metaforaa edellisiä syvemmälle vienyt Koskennurmi-Sivonen (2000b, 128–131) ottaa mukaan kuvan ja kehyksen lisäksi niiden väliin tulevan kartongin. Hänen käyttämässään passepartout-metaforassa taideteosta ympäröivää kehystä vastaa konteksti, se tilaisuus tai ympäristö, missä vaatetta käytetään. Itse taideteos, kuva, on ihminen. Kuvaa ympäröivä kehyskartonki, joka tunnetaan nimellä passepartout, on ihmisen yllä olevat vaatteet. Ateljee-pukuja tutkiessaan Koskennurmi-Sivonen on todennut, että aivan kuin kehyksen ja kuvan väliin huolella valittu kehyskartonki johdattaa katsojan katseen kuvaan, samalla tavalla oikein valittu ja hyvin valmistettu vaate saa esille kantajansa. Lisäksi se sopii siihen sosiaaliseen ja fyysiseen ympäristöön, jossa vaatetta on tarkoitus käyttää. Verrattuna Simmelin (1904/2003, 105) ja Kaiserin (1996, 21–23) kehys-metaforiin, passepartout-metaforassa vaateen esteettinen olemus korostuu, mutta myös sosiaalinen järjestys on vahvasti mukana.

Passepartout-termillä on ranskankielessä toinenkin merkitys kuin kuvaa ympäröivä kartonki. Se tarkoittaa yleisavainta. Koskennurmi-Sivonen (2000, 130) korostaa termin kaksoismerkitystä toteamalla, että joissain elämäntilanteissa vaatteet toimivat avaimen tavoin: joihinkin tilaisuuksiin tietynlainen puku ikään kuin avaa oven, toisinaan taas yhteisön sopimattomaksi määrittelemä pukeutuminen voi estää mukaan pääsyn. Tilaisuuteen sopimattoman pukeutumisen vuoksi ulkopuolelle jääminen voi olla hyvinkin konkreettista, kuten silloin, kun aikoinaan esiliinattomilta naisilta voitiin kieltää todistajana esiintyminen (Nirvi 1955, 51). Sosiaaliseen tilanteeseen tai tilaan sopimaton pukeutuminen voi aiheuttaa myös henkistä ryhmän ulkopuolelle sulkemista. Esimerkiksi esiliinamuistojen 1940-luvun oppikoulutyttö koki itsensä ulkopuoliseksi, koska joutui naurunalaiseksi mennessään kouluun esiliinaan pukeutuneena (Em12, 40-luvun loppu).

Sosiologiseen tutkimukseen kehysmetafora on tullut tunnetuksi metodologisesta näkökulmasta Goffmanin teoksessa *Frame analysis* (1974). Goffmanin tuotantoa tutkineen Puroilan (2002, 31–37, 46, 163) mukaan kehysanalyysi syntyi kiinnostuksesta tutkia ihmisten välisiä sosiaalisia vuorovaikutustilanteita. Analyysin perusyksikkönä on sosiaalinen tilanne, jossa kaksi tai useampia henkilöitä on läsnä samanaikaisesti. Sosiaalinen tilanne mahdollistaa kohtaamisen, vuorovaikutustilanteen, jossa osallistujilla on jokin yhteinen huomion kohde ja jota he yhdessä pitävät yllä. Kehysanalyysissä kehystä ei kuitenkaan ymmärretä vain yksittäiseen sosiaaliseen tilanteeseen sidotuksi tai vain tilanteessa toimivien luomaksi, vaan kehykset ovat *yhteisön jäsenten jakamia tapoja ymmärtää erilaisia ilmiöitä*, kuten Puroila (2002, 46) asian selittää. Kun ihmiset sosiaalisen elämän tilanteissa sopeuttavat käytöstään käsillä olevan tilanteen vaatimalla tavalla, tapa ei ole yksilön määriteltävissä, vaan määritellyt ovat

siis rakentuneet tietyissä, kulttuurisesti rakentuneissa kehyksissä. Niin sanotussa tilanteenmukaisessa pukeutumisessa konkretisoituu hyvin yksi tapa sopeuttaa käyttäytymistä kehykseen sopivaksi. Esimerkiksi kulttuurisesti rakentunut tapa erottaa juhla ja arki toisistaan pukeutumalla eri vaatteisiin kertoo siitä, miten ihmiset sopeuttavat pukeutumiskäyttäytymistään joko juhlan tai arjen kehykseen.

Kun kehysanalyysia tarkastellaan pukeutumisen tutkimuksen kontekstissa, voi havaita yhtäläisyyksiä Simmelin (1904/2003, 105) 1900-luvun alussa esittämään teoriaan, jonka mukaan vaatteista ja niiden käyttäjistä voidaan tehdä tulkintoja suhteessa kehykseen. Simmelille kehys symboloi tiettyä sosiaalista ryhmää, joka arvotti vaatteille annettuja merkityksiä ja sitä kautta määritteli myös vaateen käyttäjää henkilönä. Nämä määritelmät eivät kuitenkaan syntyneet yksinomaan pienen sosiaalisen piirin sisällä, vaan niistä heijastui yhteiskunnassa yleisemmin vallassa olleita arvoja. Ymmärränkin Simmelin määrittelemän kehyksen sijoittuvan kehysanalyysissa esitetyn sosiaalisen tilanteen ja sille kulttuurisia merkityksiä määrittelevän kehyksen rajapinnalle. Vaikka pukeutumiseen liittyvät merkitykset tuodaan esille sosiaalisessa tilanteessa, merkityksen syntyyn löytyy syitä kulttuurisesta ympäristöstä, sen sisään rakentuneesta luokitusjärjestelmästä.

Vartiainen (2010, 36–37) käyttää omassa käsityötieteen väitöskirjassaan kehysanalyysia aineistonsa analysoinnin välineenä. Hän on hyödyntänyt kehysanalyysiin sisältyvää ajatusta siitä, että yksilöt toimivat tilanteiden mukaan eri kehyksissä. Käytännössä tämä tarkoittaa, että kun tutkimusaineistoja tarkastellaan eri kehyksissä, samaa aineistoa voidaan tulkita ja ymmärtää monesta eri näkökulmasta. Aineistot voivat myös sijoittua suhteessa toisiinsa monin tavoin: päällekkäin, lomittain ja sisäkkäin. Tämän tutkimuksen kannalta mielenkiintoisia ovat myös Vartiaisen antamat esimerkit siitä, miten ihmiset arkielämässä toimivat lomittain eri kehyksissä, vaihtavat kehystä aina tilanteen mukaan ja saattavat toimia yhtäaikaaisesti useammassa eri kehyksessä.

Tässä tutkimuksessa ymmärrän esiliinan Koskennurmi-Sivosen (2000b, 128–131) käyttämää *passepourtout*-metaforaa mukaillen vaatteena, joka ympäröivän kartongin tapaan kehystä käyttäjänsä ja määrittelee häntä tietyn tilanteen tai tilan kehyksessä. Kun Koskennurmi-Sivonen käyttää *ateljee*-puvuista *passepourtout*-metaforaa, hän rinnastaa ne taideteoksiin. Esiliina ei ole samalla tavalla kokonainen asukokonaisuus kuin juhlapuku, vaan yleensä se on irrallinen vaatekappale, joka liitetään johonkin jo ennestään olemassa olevaan valmiiseen asuun¹. Usein esiliina onkin täysin muusta asusta poikkeava, ikään kuin irrallinen ja muiden vaatteiden päälle sattumalta joutunut. Eivätkä esiliinat aina ole olemukseltaankaan erityisen esteettisiä. Mutta kun unohdetaan kehyskartongin yhteys taideteokseen, ja ajatellaan *passepourtout*-metaforaa siihen sisältyvän kolmijaon kannalta, esiliina voidaan nähdä kehyskartongin tapaan välittävänä tekijänä esiliinan käyttäjän ja hänen ympäristönsä välillä. Koskennurmi-Sivonen (2000b, 128–131) pitää *passepourtout*-metaforaa kannanottona ihmisen ja vaateen suhteesta: itsetarkoitus ei ole vaate vaan ihminen sen sisällä. Hän korostaa sitä, miten *ateljee*-puvulla pyritään tuomaan esille puvun käyttäjä parhaimmillaan. Esiliinan yhteydessä kartongin merkitys voidaan ymmärtää samalla tavalla tai vaihtoehtoisesti päinvastoin. Kun halutaan korostaa kehyksiä, voidaan kartonkivalinnalla vaikuttaa myös siihen, että kuva jää toisarvoiseksi ja kehyksestä tulee pääasia. Esiliina ei välttämättä korostanut sen käyttäjää yksilönä, vaan esiliinalla voitiin pyrkiä häivyttämään käyttäjän

¹ Esiliina tosin voidaan varta vasten valmistaa asukokonaisuuden osaksi tai se voi sulautua muihin käyttäjän yllä oleviin vaatteisiin niin, että se vaikuttaa asukokonaisuuden osalta. Poikkeuksen tekevät myös esimerkiksi mekkoiset tai takkimaiset esiliinat, joita voitiin käyttää leningin tapaan ilman muita, näkyvillä olevia vaatekappaleita.

persoonaa. Oheisessa kuviossa Esiliina ihmisen ja kehyksen välissä (kuvio 1) on visualisoitu sitä, miten esiliinan voidaan ajatella olleen ikään kuin välittäjä yksilön ja hänen ympäristönsä välissä. Katseen suunnasta riippuu, tarkastellaanko esiliinaa yksilön näkökulmasta suhteessa kehykseen vai kehyksen näkökulmasta suhteessa yksilöön.

Kuvio 1. Esiliina – passepartout ihmisen ja kehyksen välissä

Kuvioon piirtämäni kehys vertautuu kulttuurihistoriassa yleisesti käytettyyn kontekstikäsitykseen. Tässä tutkimuksessa kehys, konteksti, saa sisältönsä makrotasoa edustavista esiliinojen käyttöä määritelleistä aikansa ilmiöistä, jotka esiliinateksteissä kiinnittyvät mikrotasoon (ks. Immonen 2001, 23). Kuvion keskellä on kaksi ihmistä, nainen ja tyttö esiliinat edessään käsitöitä tekemässä.¹ He edustavat esiliinatekstien tuottamia representaatioita esiliinojen käyttäjistä ja valmistajista oman sosiaalisen sukupuolensa edustajina. Kuvion ulko- ja sisäkehän välille jäävä esiliinakankaiden kuvilla täytetty kehä on ikään kuin passepartout, tässä tutkimuksessa esiliina. Samalla se on tämän tutkimuksen kohde, jonka avulla pyritään ymmärtämään suomalaista tekstiilikulttuuria, sen taustalla vaikuttaneita ilmiöitä ja niiden merkitystä yksilöille tekstiilikulttuurin toimijoina.

¹ Kuva on osa Kotilieden (1935/6) kansikuvaa.

3.2 TUTKIMUKSEN KAKSI TEHTÄVÄÄ

Tämän tutkimuksen tavoitteena on täydentää ja tuottaa uutta tietoa suomalaisesta tekstiilikulttuurista tarkastelemalla sitä yhden yksittäisen vaatekappaleen, esiliinan, kautta. Tarkkaan rajattu aihe on mahdollistanut monentyyppisten lähdeaineistojen käyttämisen, laajan aikaperspektiivin sekä tutkimuskohteen tarkastelun mikroskooppisen tarkasti useista eri näkökulmista.

Tutkimus rakentuu kahdesta erityyppisestä tutkimustehtävästä, jotka ovat sekä historiallisen ajan että tutkimuksen etenemisen kannalta perättäisiä. Molempiin tutkimustehtäviin voi tutustua myös itsenäisinä kokonaisuuksina, sillä ne ovat aineistoiltaan, lähestymistavoiltaan ja kysymyksenasetteluiltaan erilaisia. Lisäksi jälkimmäinen tehtävä on ensimmäistä laajempi.

Suomalaisen esiliinan historiaa¹ rautakauden lopulta 1800- ja 1900-lukujen taitteeseen kartoittavassa tutkimustehtävässä tavoitteena on selvittää, **mitä tekstiilikulttuurista tietoa esiliinoista kirjoitettu historia välittää.**

- Mitä pukuhistorian perusteella tiedetään Suomessa käytetyistä ja valmistetuista esiliinoista?
- Millaisia uskomuksia ja symbolisia merkityksiä esiliinaan on liitetty?
- Millaisena 1800- ja 1900-lukujen taitteen tekstiilikulttuuri näyttäytyy, kun sitä tarkastellaan erilaisten esiliinoista kertovien tekstien kautta?

1900-luvun alkupuolen suomalaiseen kotikontekstiin rajautuvassa tutkimustehtävässä esiliinoja tarkastellaan representaationa aikansa tekstiilikulttuurista ja niistä ilmiöistä, jotka olivat esiliinoille annettujen merkitysten taustalla. Tavoitteena on ymmärtää ja tehdä näkyväksi sitä, **miten aikakauden käsitykset kodista, perheestä, puhtaudesta ja käsityöstä yhdistettiin esiliinoinhin?**

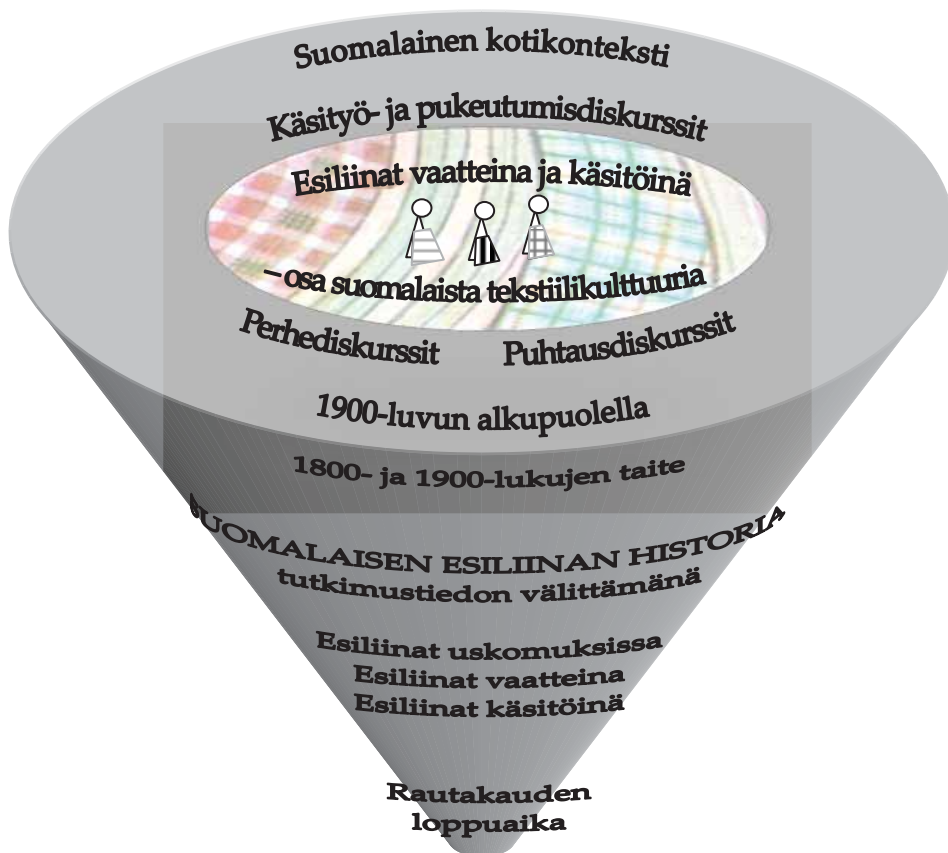
- Miten erilaiset asuinpaikat vaikuttivat esiliinoiden käyttötappoihin?
- Millaisia perheen sisäisiä rooleja ja työnjakoa määritteleviä käsityksiä esiliinoinhin liitettiin?
- Miten esiliinat edustivat aikakautensa puhtauskäsityksiä?
- Millaisia merkityksiä esiliinalla oli käsityönä?

Tutkijan näkökulmasta ensimmäinen, menneisyyden suomalaista tekstiilikulttuuria valottava tehtävä toimii myös taustana esiliinoja representaatioina käsittelevälle tutkimustehtävälle, sillä perusteellinen esiliinan historian tunteminen on ollut edellytys 1900-luvun alkupuolen esiliinatekstien tulkitsemiselle ja ymmärtämiselle. Esiliinaan liittyvä moniaikainen historia on ollut läsnä sekä tradition että tutkimustiedon kautta siinä esiliinoinhin liittyvässä aatemaailmassa, johon toisen tutkimustehtävän aineistona olevat esiliinatekstit kiinnittyvät.

¹ Käytän tässä yhteydessä historia-termiä kaksoismerkityksessä Ollitervoa (2002,18) mukailleen. Tarkoitan historia-termillä sekä menneisyydessä olleita tapahtumia ja ilmiöitä että niistä tuotettua tietoa.

3.3 TUTKIMUKSEN VIITEKEHYS

Oheinen kärjelleen asetetun kartion muotoinen kuvio (kuvio 2) esittää tutkimuksen viitekehystä ja konkretisoi tutkimuksen kaksiosaisuutta.

Kuvio 2. Tutkimuksen viitekehys: Esiliina osana suomalaisen tekstiilikulttuurin moniaikaista historiaa

Kartion alaspäin suippeneva osa havainnollistaa esiliinan historiaa selvittävää tutkimustehtävää, jossa perehdytään esiliinan moniaikaiseen historiaan osana suomalaista tekstiilikulttuuria aina 1000-luvun tienoilta 1800- ja 1900-luvun taitteeseen. Vastauksia etsitään kirjoitetusta historiasta, pääasiassa arkeologian, pukuhistorian, kansatieteen ja uskomusperinteen näkökulmista tehdyistä tutkimuksista. Vaikka olen pitäytynyt enimmäkseen jo olemassa olevaan tutkimustietoon, tavoitteenani on ollut myös uuden tiedon ja tulkintojen tuottaminen. Eri tieteenalojen – edellä mainittujen lisäksi muun muassa tekstiilihistorian, kulttuurihistorian, naistutkimuksen, taidehistorian ja sosiologian – tutkimuksista löytyvää ja esiliinoiniin linkittyvää informaatiota yhdistelemällä on ollut

mahdollista etsiä ja nostaa esiin sellaista menneisyyden suomalaista tekstiilikulttuuria valottavaa tietoa, mikä aiemmissa tutkimuksissa on jätetty vähemmälle huomiolle tai mikä on sivuutettu kokonaan. Tarkoitukseni ei siis ole ollut selvittää yksityiskohtaisesti esiliinojen malleja, alueellisia eroja, materiaaleja tai kuviointitapoja, joita on jo tutkittu¹, vaan tavoitteena on ollut rakentaa aiempaa laajempaa tekstiilikulttuurista kertovaa kuvaa.

Kuvioon piirretty kartion kansi havainnollistaa esiliinaan representaationa keskittyvän tutkimustehtävän viitekehystä. Tässä tehtävässä paneudutaan 1900-luvun alkupuolen suomalaisessa kotikontekstissa valmistettuihin ja käytettyihin esiliinoiniin aikakauden diskursiivisissa kehyksissä. Koskennurmi-Sivosen (2000b, 128–131) käyttämää *passepartment*-metaforaa mukaillen ymmärrän esiliinan vaatteena, joka kuvaa kehystävän kartongin tapaan nostaa sen käyttäjän esiin ja saa hänet vaikuttamaan mahdollisimman sopivalta suhteessa esiliinan käyttöympäristöön, kehykseen. Sopivuus puolestaan riippuu siitä, missä kehyksessä ja missä tarkoituksessa kuva on luotu. Tutkimuksen lähteinä käytetyt esiliinojen käytöstä ja valmistuksesta kertovat tekstit, esiliinatekstit, eivät syntyneet erillisinä ympäröivästä maailmasta, vaan ne heijastivat suomalaisessa yhteiskunnassa vallalla olleita käsityksiä. Tässä tutkimuksessa esiliinan käyttäjiin ja valmistajiin kohdistuvia odotuksia tarkastellaan sellaisissa aikakauden diskursiivisissa kehyksissä, joissa käsiteltiin esiliinoja kodin sosiaalisen ja fyysisen ympäristön, perheen, puhtauden ja käsityön näkökulmista. Kyseiset diskurssit liittyivät kiinteästi toisiinsa ja olivat osittain päällekkäin ja lomittain.

Lähtökohtani 1900-luvun alkupuoleen keskittyvässä tutkimustehtävässä on ollut ajatus siitä, että kun kirjoitettiin esiliinoista, samalla kirjoitettiin niiden käyttäjiin ja valmistajiin kohdistuvista odotuksista. Tutkimusajanjaksona esiliina oli pääasiassa naisten ja tyttöjen vaate. Yhteisön määrittelemiin käsityö- ja pukeutumismormeihin sopeutuminen oli yksi konkreettisesti nähtävillä ollut osa naiseksi tulemistä ja naisena olemista sekä naisen yhteiskunnallisen aseman osoittamista ja toteuttamista (Ks. esim. Setälä 1998, 9, 17; Ollila 2001, 79). Perimmäisenä tarkoituksena on ollut löytää vastaus siihen, miten esiliinat näyttäytyivät aikansa diskursseista vaatteeksi konkretisoituneina representaatioina.

3.4 TUTKIMUSTEHTÄVIÄ AVAAVIA KÄSITTEITÄ

Tutkimuksen keskeinen termi on **esiliina**. Konkreettisen vaatekappaleen lisäksi sillä on tässä tutkimuksessa myös käsitteellinen merkitys. Esiliina-sanaa yksikössä käytän paitsi kirjoittaessani yhdestä vaatekappaleesta myös tarkoittaessani esiliinaa käsitteenä, joka kuvaa esiliina-ilmiota laajemmin. Esimerkiksi silloin kun tutkimusaineistossa kuvailaan esiliinan käyttöön ja valmistukseen liittyviä arvoja ja asenteita, ymmärrän esiliinan ilmiönä, joka representoi oman aikakautensa arvomaailmaa.

Tutkimuksen lähdeaineistona ei ole ollut konkreettisia esiliinoja² vaan **esiliinatekstejä**, joista suurin osa on peräisin julkisesti tuotetuista esityksistä, lehtikirjoituksista, lehtikuvista, elokuvista, käsityökirjoista tai muusta kirjallisuudesta. Lisäksi lähdeaineistona on yksityisten henkilöiden esiliinamuistoja ja valokuvia. Käytän käsitettä **teksti** yleiskäsitteenä yksittäiselle

¹ Esiliinoista löytyy yksityiskohtiin pureutuvaa tietoa kansanpukuihin ja kansallispukuihin liittyvästä kirjallisuudesta: Suomen kansallispuvut ja kasanpuvut (Kaukonen 1985), Rahvaan puku (Lehtinen ja Sihvo 2005) ja Kansallispuvut (Holst 2011).

² Vaikka tutkimuksen lähteinä ei ole konkreettisia esiliinoja, olen tutkimusta tehdessäni kosketellut kymmeniä vanhoja esiliinoja ja katsellut niitä useissa näyttelyissä. Näin olen saanut tuntumaa esiliinojen materiaaleista ja havainnoinut erilaisia esiliinojen valmistustapoja.

kuvalliselle, kirjoitetulle tai audiovisuaaliselle aineistolle. Silloin, kun haluan korostaa tekstin luonnetta alkuperäislähteenä, kirjoitan esiliinateksteistä. Tekstit ovat yhtäältä konkreettisia menneisyyden jäänteitä ja kertovat siitä, miten esiliinoja on tekstien todellisuudessa, niiden omassa alkuperäisessä yhteydessä, esitetty.

Kun haluan erityisesti viitata kuva-aineistoihin, mainitsen **kuvista**, joskus myös erikseen **piirroksista** tai **valokuvista**. Vastaavasti, kun haluan ilmaista sen, että aineisto on nimenomaan kirjoitetussa muodossa, mainitsen erikseen **kirjoituksista** tai **kirjoitetusta**. Elokuvinäkyviä visuaalisia elementtejä nimitän kuviksi silloin, kun elokuvan puheilmaisuus ei ole viitannut suoranaisesti kohteisiin tai niihin merkityksiin, joita olen tulkinut kuvilla olevan. Mukana on myös yksityishenkilöiden esiliinoiniin liittyvistä kokemuksista kertovia aineistoja. Erotan ne julkaistuihin kirjoituksiin kutsumalla niitä **esiliinamuistoiksi**.

Lähestyn tutkimuskohdettani esiliinaa **representaation** käsitteen kautta. Korhonen (2001, 53) esittää, että representaatiossa on pohjimmiltaan kyse siitä, että ihminen hahmottaa ilmiötä merkityksenantoprosessin kautta. Ilmiöt näyttäytyvät eri tavoin, mutta merkityksensä ne saavat juuri näyttäytymistapansa kautta. Paasonen (2010, 40) mukaan sukupuolen- ja kulttuuritutkimuksessa representaatio-näkökulmasta on tutkittu esimerkiksi sitä, miten erilaiset kuvat ymmärretään symbolisina merkkeinä tai miten ne rakentuvat ja toimivat erilaisissa kulttuurisissa viitekehyksissä. Tässä tutkimuksessa kuvien sijasta ymmärryksen kohteena on esiliina, jota ei tarkastella ainoastaan vaatteena ja käsityötuotteena, vaan myös sellaisena tekstiilikulttuurisena ilmiönä, joka on saanut merkityksiä yhteiskunnassa vallalla olleiden aatteiden ja arvostuksien kautta. Tällöin kyse on representaatiosta: esiliina on vaatteeksi konkretisoitunut esitys tietystä aikakautensa ilmiöstä.

Esiliinatekstit voidaan ymmärtää Paasosta (2010, 40–41) mukailleen representaatioina kolmella tavalla: **esittävänä**, **edustavana** ja **tuottavana**. Nämä kaikki kolme tapaa ovat läsnä tässä tutkimuksessa. Ensinnäkin, ymmärrän esiliinatekstien kertovan konkreettisista vaatekappaleista, esittävän niitä. Esiliinatekstit ovat myös representaatioita niistä esiliinojen takana olleista ihmisistä, jotka valmistivat esiliinoja, aistivat materiaalin tunnun käsissään, tunsivat esiliinojen solmimisnauhojen kiristyksen vyötäröllään tai katselivat esiliinakankaiden värejä ja kuvioita. Esiliinatekstit eivät kuitenkaan välttämättä kerro esiliinojen käytöstä ja valmistuksesta niin kuin se tapahtui, vaan niin kuin siitä haluttiin kertoa tai niin kuin sen olisi haluttu tapahtuvan. Toiseksi, esiliinatekstit edustavat sellaisia mentaalisia malleja, joiden välityksellä muovattiin sukupuoli-identiteettiä tai luotiin kuvia siitä, millainen sosiaalisesti hyväksytyyn esiliinan käyttäjän olisi toivottu olevan. (ks. Korhonen 2001, 53; Kärrä-Behm 2005, 51–54). Kolmanneksi, esiliinatekstit olivat tuottavia. Esiliinojen valmistusohjeita seuranneet käsityöntekijät tai esiliinoiniin liittyvien käyttöohjeiden lukijat, ainakin osa heistä, pyrkivät toteuttamaan ohjeita. Samalla he osoittivat omaavansa taitoja ja toimintamalleja, joita heiltä sukupuolensa edustajina odotettiin. Representaatiot voidaan siis nähdä osana ihmisen ja yhteisön identiteetin muovaamista ja muovautumista.

Myös esiliinoista kirjoitettu historia sijoittuu representaatio-käsitteen alle. Kyseessä ovat tutkijoiden tulkinnot ja esitykset menneisyydestä, ja ne edustavat heidän omassa ajassaan vallalla olleita käsityksiä. Historiankirjoitus on representaatiota myös siinä mielessä, että se on rakentanut mielikuvia menneisyyden tekstiilikulttuurista ja tuottanut määritelmiä, joihin myöhemmät tutkimusten lukijat ovat perustaneet omia käsityksiänsä (ks. Paasonen 2010, 41). Tuottava representaatio voidaan ymmärtää myös **diskurssi**-käsitteen kautta. Anttilan (1998, 155) määritelmän *diskurssista yhteisesti hyväksyttäviin näkemyksiin etsiytyvänä keskusteluna* voidaan nähdä viittaavan esimerkiksi sellaisiin pukuhistoriallisiin ja kansatieteellisiin

tutkimuksiin, joiden toisiaan tukevat ja lainaavat tekstit koetaan yleisesti hyväksytyinä ja tosina.

Kun esiliinatekstejä tarkastellaan siinä kontekstissa, missä ne on tuotu julki, ne ovat liittyneet usein muihin laajasti hyväksytyihin, samanhenkisiin teksteihin, aikakauden diskursseihin. Vakimo (2001, 312–313) on todennut, että diskurssit saattavat muokkautua arkikäsityksiksi, ikään kuin itsestään selvästi totena pidetyiksi väittäviksi, joita ei edes kyseenalaisteta. Hänen mukaansa tällaisille diskursseille on tyypillistä stereotyyppiä ja yksipuoliset tulkinnat, joita niiden tulkitsijat edelleen pelkistävät. Kun esiliinatekstejä tarkastellaan osana perhe-, puhtaus- ja tekstiilikulttuuridiskursseja, niiden ymmärretään olevan yhteneväisiä muiden samasta aihepiiristä kertovien tekstien kanssa (ks. Kärna-Behm 2005, 54–55)¹.

Yksittäiset tekstit ymmärrän samalla tavalla kuin Liljeström (2004, 19), jonka mukaan niiden arvo ei ole tutkimuksen kannalta teksteissä itsessään vaan siinä, miten niitä luetaan ja miten ne suhteutetaan muihin teksteihin ja tutkimustehtävään. Kyse on siis tekstienvälisyydestä, mikä mikrohistorian näkökulmasta tarkoittaa sitä, että lähteenä toimivia esiliinatekstejä tarkastellaan sekä suhteessa aikaan ja paikkaan sijoittuvaan kontekstiin että suhteessa esiliinoina sisältäviin diskursseihin ja niiden poikkeamiin. Tarkennan, kuten Kärna-Behm (2005, 55) omassa tutkimuksessaan, että esimerkiksi ne esiliinatekstit, jotka ovat ristiriidassa tietyn diskurssin kanssa, eivät sisälly kyseiseen diskurssiin. Koska ymmärrän diskurssi-käsitteen viittaavan aikakauden yleisesti hyväksytyihin näkemyksiin, ymmärrän myös, että diskurssin ulkopuolelle jätetty tai jäävä on merkityksellistä. Sen vuoksi pyrin tässä tutkimuksessa lukemaan tekstejä myös rivien välistä ja nostamaan esiin sellaisia esiliinoiniin liittyviä seikkoja, jotka tutkimusajanjaksona vallalla olevissa, julkisesti esitetyissä teksteissä jäivät sivurooliin tai lähes kokonaan näkymättömiksi (ks. Ollila 2001, 77–81).

3.5 TUTKIMUKSEN RAJAUKSIA

3.5.1 Tutkimuksen moniaikaisuus ja viitteelliset aikarajat

Tutkimuksessa esiintyvät aikarajaukset on tarkoitettu viitteellisiksi, sillä ymmärrän esiliinan osana suomalaista tekstiilikulttuuria historiallisesti moniaikaisena ja monikerroksisena ilmiönä (ks. Immonen 20–25). Ihmisen suhde tekstiilimateriaaleihin on kehittynyt hitaasti vuosituhansien aikana. Esiliinan käyttöön ja valmistamiseen liittyvät tavat ja merkitykset ovat syntyneet viimeisen tuhannen vuoden kuluessa, kenties jo aiemminkin, ja muokkautuneet vuosisatojen myötä. Pukuhistorian ilmiöt ja esiliinoinen valmistusmenetelmien kehitys sekä uskomusperinteen muuntuminen tuottavat omanlaisensa tekstiilikulttuuria kuvaavat historiatasonsa.

1900-luvun alkupuolen esiliinatekstit ja niistä tehdyt tulkinnat liittyvät kaikkiin edellisiin esiliinan menneisyyden tasoihin. Lisäksi ne muodostavat oman, nopeatempoisesti muuttuvan historiatasonsa. Sukupolvikäsitekin voidaan mielestäni ymmärtää yhtenä historian moniaikaisuuden ilmentymänä. Fyysisesti samassa ajassa eläneet naiset saattoivat asuinpaikkansa tai sosiaalisen asemansa vuoksi jakaa käsityö- ja pukeutumiskulttuurin näkökulmasta sukupolvikokemukset eri aikoihin (ks. Kalela 2000, 160). Moniaikaisuus tarkoittaa myös tässä ja nyt -hetkeä, ajankohtaa, jossa teen tulkintoja ja jossa tulkintoihini vaikuttaa oma henkilökohtainen kokemusmaailmani, oma historiani.

¹ Diskurssi-käsitteen merkitykset vaihtelevat eri konteksteissa. Erilaisista diskurssin määritelmistä kirjoittaa esim. Kärna-Behm (2005, 54–55).

Esiliinan historiaan pureutuva tutkimustehtävä rajautuu ajallisesti rautakauden lopulta, 1000-luvun tienoilta, 1800- ja 1900-lukujen taitteeseen. Varhaisimmat tiedot Suomen alueella esiintyneistä esiliinoista perustuvat viikinkiajan ja ristiretkiajan¹ hautalöytöihin. 1800- ja 1900-lukujen vaihtuessa kansanomaiset puukeutuminen ja siihen liittyvä tapaperinne olivat väistymässä. Kansanomaiset tavat ja normit eivät säädelleet esiliinojen käyttöä samalla tavalla kuin aikaisemmin. Teollisesti valmistettuja kankaita oli aiempaa enemmän saatavilla, mikä heijastui paitsi vaatetukseen yleensä myös esiliinoin, niiden malleihin ja valmistustapoihin. Vuosisadan taitteella yhteiskunta oli muuttumassa sääty-yhteiskunnasta kansalaisyhteiskunnaksi, mikä vaikutti puukeutumismormeihinkin. Koulutusmahdollisuuksien lisääntyessä opittiin uuden vuosisadan aatteiden mukaisia yhtenäisiä esiliinojen käyttöön liittyviä normeja, ja yhä useammat saivat myös opetusta esiliinojen ompelusta.

Kun etsin vastauksia 1900-luvun alkupuoleen kohdistuvaan ja esiliinaan representaationa keskittyvään tutkimustehtävään, suurin osa aineistoista muodostuu alkuperäislähteistä, jotka on tuotettu tutkimusajanjaksona². Tarkoitan tutkimusajanjaksolla sitä kronologisesti määriteltävissä olevaa ajallista kontekstia, josta kulloisessakin yhteydessä kirjoitan. Tutkimuksen aikarajaus, 1900-luvun alkupuoli, nousee tutkimuskysymyksistä. Myös se on tarkoituksellisesti epämääräinen. Tarkkoja vuosilukuja enemmän tutkimusta rajaa tutkimuskysymysten taustalla olleet yhteiskunnalliset ilmiöt – familistinen perheideologia, aikakauden puhtauskäsitykset ja käsityötaidon merkitys perheiden vaatteiden valmistukselle ja huollolle – ja niiden väistyminen. Vuosisadan puolivälin jälkeen yksilökeskeisyys alkoi korostua perhekeskeisyyden kustannuksella. Yleinen asumis- ja hygieniataso lähestyivät niille vuosisadan alussa asetettuja tavoitteita (Purhonen ym. 2008, 34). Rinnakkaiskoulujärjestelmän valtakausi lähestyi loppuaan, kun 1950-luvun loppupuolen komiteoissa alettiin luoda pohjaa uudelle, 1960-luvulla toteutuneelle peruskoulujärjestelmälle (Tuomaala 2003, 213). Naisten ammatteihin kouluttautuminen ja työssäkäynti yleistyivät ja yhteiskunnassa ryhdyttiin käymään keskusteluja sukupuolten välisestä tasa-arvosta. Kaupungistuminen oli hyvässä vauhdissa. Valmisvaatteita oli aiempaa enemmän saatavilla, ja vähitellen yleistyivät kodinkoneet helpottivat kotitöiden tekemistä. (Strandell 1984, 295–297). Elintapojen muuttuminen ja uusien aatteiden, vaatteiden tai käsityötapojen omaksuminen eivät kuitenkaan olleet samanaikaisia eri puolella maata ja eri väestöryhmissä, ja siksi epätarkkojen aikamääritelmien käyttö on perusteltua.

Kun tarkastelen 1900-luvun alkupuolen esiliinatekstejä, ymmärrän ne myös osaksi sukupolvikokemuksia. Tarkastelen esiliinatekstejä suhteessa kolmeen 1900-luvun alkupuolen naissukupolveen. Olen nimennyt nämä sukupolvet tekstiilikulttuurin näkökulmasta käsityövalistuksen sukupolveksi, materiaaalipulan sukupolveksi ja valmisvaatteiden sukupolveksi. Tutkimustehtävät kulkevat sekä ajallisesti että sukupolvien osalta osittain limittäin. Kun tarkastelen esiliinan merkityksiä 1900-luvun alkupuolella, luon katsauksia myös taaksepäin 1800-luvun loppupuolelle, aikaan, jolloin tutkimuksen ensimmäinen sukupolvi, käsityövalistuksen sukupolvi, varttui. 1960-luvun alkupuoli näyttäytyy tutkimuksessa aikana, jolloin tutkimuksen kolmas naissukupolvi, valmisvaatteiden sukupolvi, oli aikuistumassa.

¹ Riikonen (2003,9) on arkeologisista pukuutkimuksista kirjoittaessaan määritellyt viikinkiajan Suomessa olleen 800–1025/1050 jKr. ja ristiretkiajan 1025/1050–1150/1300 jKr.

² Tutkimusajanjakson voisi ymmärtää niinkin, että sillä tarkoitetaan sitä aikaa, jolloin tutkija on tehnyt tutkimustyötään. Jos haluan viitata tutkimuksen tekoaikaan, teen sen selkeästi näkyväksi kirjoittamalla esim. nykyajasta tai tästä päivästä.

3.5.2 Suomalainen konteksti ja kotikonteksti rajauksina

Tutkimuksessa keskitytään suomalaiseen kontekstiin. Yleisesti kontekstilla tarkoitetaan sitä asiayhteyttä, jossa käsiteltävää ilmiötä tarkastellaan. Immonen (2001, 239) viittaa historiankirjoituksen traditioon ja toteaa, että kontekstin käsitettä käytetään erityisesti silloin, kun hahmotetaan sitä ajallista, paikallista ja kulttuurista todellisuutta, jossa tutkittava ilmiö esiintyy. Kirjoittaessani suomalaisesta kontekstista noudatan maantieteellisten ja väestöllisten rajausten osalta pukuhistoriassa ja kansatieteessä vakiintunutta käytäntöä (ks. esim. Vuorela 1977; Kaukonen 1985). Se tarkoittaa, että maantieteellisesti keskityn tässä tutkimuksessa lähinnä Suomen valtion alueeseen ja niihin rajantakaisiin, nykyisen Venäjän Karjalan alueisiin, jotka ovat kuuluneet suomalaiseen kulttuuripiiriin¹. Väestön näkökulmasta tarkoitan suomalaisella kontekstilla keskittymistä valtaväestöön. Olen joutunut rajaamaan tutkimuksen ulkopuolelle esimerkiksi saamelaiden ja romanien käsityö- ja pukeutumiskulttuuriin sisältyvät erityispiirteet, koska olen välttänyt tutkimuksen liiallista laajenemista.

Rajaus ei ole kattava eikä täysin yksiselitteinen, sillä vuosisatojen kuluessa esimerkiksi Suomen emävaltioiden ylellisyysasetukset, kauppasuhteet tai valtiolliset rajat ovat heijastuneet myös käsityö- ja pukeutumiskulttuuriin. Vaikutteita on saatu sekä idästä että lännestä. Tutkimusta rajatessani olenkin ollut tietoinen siitä, että esiliinoja on käytetty maantieteellisesti laajalla alueella, myös muilla mantereilla kuin Euroopassa. Ymmärrän edelleen, että tässä tutkimuksessa suomalaisessa kontekstissa tarkastellut yhteiskunnalliset ilmiöt eivät olleet vain suomalaisia. Otan tutkimuksessa huomioon laajempia yhteyksiä kuitenkin vain silloin, kun näen niihin viittaamisen tutkimusaiheeni kannalta erityisen tarpeelliseksi.

Pukuhistorian perusteella esiliina on Suomessa ollut erityisesti naisten vaate, minkä vuoksi se voidaan nähdä myös osana oman aikansa sukupuolijärjestelmää. Kun tarkastelen, miten esiliinateksteistä välittyy käsityksiä perheestä, puhtaudesta ja käsityöstä, pohdin samalla, mitä ne kertovat sukupuolijärjestelmästä. 1900-luvun alkupuolella suomalaisten naisten elämänpiiri oli, ainakin ideologisella tasolla, sidoksissa kotiin ja perheeseen (Ollila 1998, 53–57). Koska tutkimuksessa keskitytään kotikontekstiin liittyviin esiliinoinhin, sukupuolinäkökulma on vahvasti läsnä.

Rajaus kotikontekstissa valmistettuihin tai käytettyihin esiliinoinhin sulkee tutkimuksesta pois ammattiesiliinat kuten sairaanhoitajanesiliinat, erilaisissa teollisuusammateissa suojavaatteina toimineet esiliinat ja kodin ulkopuolisissa palveluammateissa käytetyt esiliinat. Sen sijaan kotitalouksien ammattilaisten, kuten palvelijoiden ja kotiapulaisten, esiliinat luen kotikontekstiin kuuluviksi. Myös koulukäsitöissä valmistetut esiliinat ymmärrän kodin piiriin kuuluviksi. Kun kouluissa valmistettiin esiliinoja silmällä pitäen kotitaloustuntien esiliinatarvetta, tarkoituksena oli, että koulukäytön jälkeen niitä olisi pidetty yllä kodeissa taloustöitä tehtäessä. Vastaavasti kouluvaatteina käytetyt esiliinat olivat useimmiten kotona valmistettuja. Ainakin niiden huolto tapahtui kotona. Vaikka tutkimuksessa keskitytään esiliinoinhin käsityön näkökulmasta, en sulje pois tutkimuksen piiristä teollisesti valmistettuja esiliinoja. Tutkimusaineiston perusteella niitä ei usein edes pysty erottamaan käsityönä valmistetuista. Lisäksi moni aikanaan teollisesti valmistetuksi mielletty esiliina voitaisiin tänä päivänä ymmärtää, ainakin osittain, käsityöksi.

¹ Alue näkyy esimerkiksi Vuorelan (1977, 18) Kansankulttuurin perinnealueet -karttakuvassa ja Kaukonen (1985, 120) Suomen maakunnat -kuvassa.

3.6 ESILIINA TEKSTIILIKULTTUURISENA ILMIÖNÄ

Tutkimuksessa perehdytään esiliinaan kulttuurisena ilmiönä. Nykyään yleisesti hyväksytty **kulttuurin** käsite pitää sisällään kaikkia ihmisten toimia, *ihmisen tapaa olla olemassa* (Storey 2002, 2). Kulttuurin määritelmäksi sopii myös lause *Kulttuurissa ilmenee ihmisen olemassaolon jälki*¹. Kyseisessä määritelmässä jälki tarkoittaa sekä henkisiä tuotoksia että materiaa, ja se edustaa niin kutsuttua laajaa kulttuurikäsitystä (ks. Hall 1992, 67; Immonen 2001, 25;). Storey yhdistää kulttuuri-käsitteen jokapäiväiseen elämään, kun hän toteaa, että kulttuuri on avainkäsite tarkasteltaessa ihmisten välisten sosiaalisten suhteiden ja jokapäiväisten toimintojen tuottamista ja uusintamista.

Osa esiliinon historiasta kertovasta tutkimuskirjallisuudesta ja useimmat tämän tutkimuksen aineistona käytetyt esiliinotekstit on tuotettu aikana, jolloin kulttuurikäsite ymmärrettiin paljon suppeammin kuin nykyään. 1800- luvulla ja 1900-luvun alkupuolen Suomessa käsitteet kulttuuri, sivistys ja valistus ymmärrettiin lähes synonyymeinä. Rantalan (2010, 24, 28–30) mukaan kulttuurin käsitteeseen kuului tuolloin myös erojen tekeminen: *villissä tilassa kasvaneet* tai *raakalaiskansat* eivät omanneet kulttuuria. Kulttuuri-käsitettä saatettiin käyttää myös yksittäistä ihmistä arvosteltaessa, joko positiivisessa merkityksessä kulttuuri-ihmisenä tai negatiivisesti kulttuurittomana, sivistymättömänä. Myös tämän tutkimuksen aineistossa kulttuuri-termi esiintyy arvottavassa merkityksessä esimerkiksi *keittiökulttuurista* kirjoitettaessa (Tigerstedt & Laine 1927, 54). Tällöin keittiökulttuurilla tarkoitettiin tapaa toimia keittiössä sivistyneistön määrittelemien normien mukaisesti. Rypytön, puhdas ja valkoinen herrasväen palvelijan esiliina saattoi näin ollen kuuluakin kulttuuri-käsitteen alle, mutta rypyyinen ja likainen mökin akan arkiesiliina ei sen piiriin kuulunut. Kulttuuri-ihminen määriteltiin paljon lukeneeksi, älykkääksi ja hienostuneeksi henkilöksi, jolle oli ominaista itsehillintä. Sanakirjan esimerkkinä esitetään myös kulttuurin periytyminen: *vanhemmilta veressä saatu kulttuuriperintö*. (Nykysuomen sanakirja 1961, osa II, 570.) Näiden määritelmien mukaan 1900-luvun alkupuolen Suomessa vain osa väestöstä oli tekemisissä kulttuurin kanssa.

Rantala (2010, 24, 28–30) kuitenkin täsmentää, että jo 1800-luvulla Suomessa kulttuuri-käsitettä käytettiin laajemminkin merkityksessä, sillä se liittyi myös kansallisuusaatteeseen. Rantala ottaa esimerkiksi J.V. Snellmanin, joka näki kulttuuria myös *kansan ajattelu- ja toimintatavoissa*. *Nykysuomen sanakirjassa* (1961, osa II, 571, 187) kansankulttuurin määrittelyn yhteydessä kansa-käsite esitetään synonyymina rahvaalle, maalaisväestölle, työväelle tai kansan alemmille kerroksille, jolloin vastaparina on oppineisto, sivistyneistö, yläluokka tai herrasväki. Sanakirjassa viitataan lisäksi kansankulttuurin materiaalsiin merkityksiin *työkaluihin, pyyntineuvoihin, aseisiin, ym. kulttuurivälineisiin*. Kansankulttuuri-termiin on myös liitetty kansanpuvut ja kansanomaiset puvut sekä erilaiset tekstiilimateriaaleista valmistetut käsityöt, joita oli käytetty ja valmistettu, karkeasti ajoittaen, 1900-luvun alkuun asti (ks. Talve 1979; Vuorela 1977). Parempien pukujen kanssa käytetty, laadukkaista materiaaleista hyvin valmistettu esiliina ymmärrettiin osaksi kansankulttuuria.

1900-luvun alkupuolella käsite kansankulttuuri näyttäytyi lähinnä menneisyyden ilmiönä. Ajankohtaisia ja jokapäiväisiä kansan elämään liittyviä ilmiöitä ei tutkimusaineiston, sen paremmin kuin sanakirjamäärittelyjenkään perusteella pidetty kulttuurina. Elmgren-Heinonen (1957) tiivistää *Käytöksen kultaisen kirjan* esipuheessa sitä kulttuurikäsitystä, mihin monet tutkimusaineistona olleet esiliinon käyttöön ja valmistukseen liittyvät ohjeet

¹ Tämän määritelmän olen sisäistänyt jo opiskellessani käsi- ja taideteollisuusallalla 1980-luvun alussa, enkä pysty erittelemään sitä, kuka määritelmän on laatinut tai keneltä olen sen omaksunut.

nojautuivat. Hänen mukaansa suomalainen kulttuuri oli perinteissä, *jonka juuret ovat porvarillisen virkamiehistömme ja talonpoikaisylimystömme kansanomaisissa seurustelutavoissa*, mutta myös kansainvälisissä tavoissa.

Nykypäivän kulttuurimääritelmä pitää sisällään niin paljon, että sitä usein tarkennetaan jollain täsmennyksellä tai rajauksella. Esimerkkejä täsmennyksistä löytyy esimerkiksi tässä tutkimuksessa hyödynnettyjen teosten nimistä: *Clothing as Material Culture* (Kuchler & Miller 2005), *The Culture of Sewing* (Burman 1999), *Cultural Studies & The Study of Popular Culture* (Storey 2002) ja *Kulttuurihistoriallinen katse* (Rantala & Ollitervo 2010). Myös tässä tutkimuksessa kulttuuri on liian laaja ja vaikeasti hallittava käsite, ja siksi olen päätenyt täsmentämään tutkimuskohdettani suomalaiseen tekstiilikulttuuriin.

Tekstiilikulttuuri-käsite assosioituu tekstiilimateriaaleihin ja niistä valmistettuihin tuotteisiin. 1950-luvulla laaditun *Nyky-suomen sanakirjassa* (osa V, 1961, 628) tekstiili-termi selitettiin materiaalimerkityksen lisäksi kutoma- tai vaatetusalaan kuuluvaksi tuotteeksi. Vielä tuolloin esimerkit viittasivat lähinnä sisustukseen ja kodinhoitoon liittyviin tekstiilituotteisiin. Nykynäkökulmasta tekstiili-termin suppea määritelmä selittyy, kun otetaan huomioon, että suomenkielessä tekstiili-termi yleisessä käytössä on melko uusi. Taidetekstiilien yhteydessä tekstiili-termi oli käytössä jo 1800-luvun lopulla (Svinhufvud 2009, 15). Suomenkielisissä 1900-luvun alkupuolella julkaistuissa käsityökirjoissa tekstiili-termi esiintyi harvoin, lähinnä yksittäistapauksina. Esimerkiksi Haaviston (1946, 221) *Tyttöjen käsityöt* -kirjassa mainittiin kansanomaiset tekstiilit. Tekstiilien ja tekstiilimateriaalien sijasta käsityökirjoissa kirjoitettiin kankaista ja aineksista, tai niissä nimettiin erikseen tietyn tyyppiset kankaat tai vaatekappaleet (esim. Teerisuo 1950). Tekstiilin kaltaisina yleisniminä voidaan, tosin rajatusti, ymmärtää termi kudonnaiset, jolla tarkoitettiin sekä kangaspuilla että teollisesti valmistettuja kankaita. Termiin liinavaatteet sisältyi puolestaan pöytä- ja pyyheliinat, lakanat, alus- ja yövaatteet sekä esiliinat (Jarva 1927).

Tekstiili-termin käyttö yleistyi suomenkielisissä käsityökirjoissa 1900-luvun puolivälin jälkeen. 1960-luvulla peruskoulun käsityö-oppiaineen nimeksi tuli tekstiilityö ja sitä opettavista opettajista tuli tekstiilityön opettajia. *Suomen kielen perussanakirjassa* (1994, osa III, 282) tekstiilin ensisijaisena merkityksenä esitetään *langoista tai eräistä kuiduista teollisesti tai käsityönä tehty tuote (kangas, vaatekappale, matto, ryijy, pitsi, huopa, lanka, punos tms.)*. Lisäksi luettelaa useita esimerkkejä tekstiili-alkuisista yhdyssanoista kuten *tekstiilityö, tekstiiliopettaja, tekstiililiike, tekstiilitaiteilija, tekstiiliteollisuus, tekstiilituote, tekstiiliväri*. Sanakirjan esimerkki *tekstiilurheilija, asullaan keikaileva sunnuntaihihtäjä* osoittaa, miten yleiskielen ilmauksissakin tekstiili-termille liitetään materiaaliin viittaavien merkitysten lisäksi myös kulttuurisia merkityksiä.

1940-luvun lopulla julkaistussa *Pukimet ja Kudonnaiset* -teoksessa (Lublin ja Willny 1948, 11) mainitaan *kehruuaineet eli tekstiilikuidut* ja selitetään tekstiilisanan alkuperää, joka johtuu *latinalaisesta sanasta textile, joka merkitsee kangasta*. Ruotsalainen Walden (2002, 82) tulkitsee tekstiili-sanan alkuperää toisin, käsityön näkökulmasta laajemmin. Hän kirjoittaa, että alun perin tekstiili-termi on peräisin samasta latinankielen sanasta *texo* kuin *text*, teksti, kirjoitus. Hänen näkemyksensä siitä, että menneisyydessä tehdyt käsityöt, tekstiilit, voi rinnastaa kirjoitettuihin teksteihin, sisältää myös kulttuurimerkityksen. Kun Walden kirjoittaa teksteilleistä tekstinä, hän viittaa ruotsinkielen tekstiiliä tarkoittavaan sanaan *tekstil*. Myös suomenkielessä vaatteiden pistoilla koristamisesta, kirjonnasta on käytetty samoja termejä kuin kirjoittamisestakin: *kirjua, kirjoaja kirjuuttaa*.

Tekstiili-termi laajasti ymmärrettyinä ja kulttuuriin yhdistettynä näkyy esimerkiksi käsityön tutkijoiden ja muuten alasta kiinnostuneiden yhteisen foorumin *Tekstiilikulttuuriseuran* nimessä. Kallioinen (2006, 14) on pro gradu -tutkielmassaan

Tekstiilikulttuurisen lukutaidon edistäminen museoissa määritellyt tekstiilikulttuuri-käsitettä jakaen sen viiteen osa-alueeseen: materiaaleihin ja niiden edelleen käsittelyyn; tuotteiden valmistamiseen liittyviin työvälineisiin ja tekniikoihin; tuotteen valmistusprosessiin; tuotteen merkityksiin sekä tuotteen käyttöön ja siihen liittyviin tapoihin. Luettelo on samankaltainen kuin käsityötieteen tutkimuskohteet karkeasti pelkistettynä, jos ei oteta lukuun materiaalien osalta tehtyä rajausta vain tekstiileihin (ks. Seitamaa-Hakkarainen ym. 2007, 159).

Jefferies (1996, 164) kirjoittaa, että englannin kielessä tekstiili (*textiles*) ymmärretään terminä, johon yleisesti assosioidaan perhe-elämä, naisten luovuus ja jaetut pyrkimykset. Tekstiilityö (*textile work*) käsitetään joko työvoimavaltaisena, hitaana ja huolellisuutta vaativana tai vaihtoehtoisesti näkymättömänä ja tuottamattomana naisten työnä, ei-työnä. Yksi tästä ajasta nouseva näkökulma tekstiili-termiin on Jefferiesin mukaan ylikansallinen tekstiiliteollisuus, joka valmistaa tekstiilit alipalkalla halvan työvoiman maissa. Hän korostaa, että tekstiili-termi ymmärretään yleensä aina joko etnisyyteen, luokkaan tai sukupuoleen yhdistyvänä.

Waldénille (2002, 82) ruotsinkielien tekstiili (*textil*) avautuu osittain eri näkökulmista, kun hän esittelee kolme lukutapaa lukea tekstiilejä naisista kertovina teksteinä. Tekstiilejä voidaan hänen mukaansa tulkita naisten kurjuushistoriana, kertomuksena raskaasta työstä, huonoista työoloista ja surkeista palkoista. Toiseksi tekstiilejä voidaan Waldenin mukaan tarkastella osoituksena niiden taloudellisista arvoista sekä niiden välityksellä saatavasta arvostuksesta. Kolmas hänen esittelemänsä tapa on nähdä tekstiilit ja niiden valmistaminen osana naisten eloonjäämisstrategiaa.

Jefferiesin (1996, 164) ja Waldenin (2002, 82) näkemykset tekstiilistä ovat loppujen lopuksi melko samanlaiset; he vain katsovat aihetta eri näkökulmista. Tekstiilikulttuuria tutkittaessa nämä eri näkökulmat voivat olla sekä läsnä että toisiaan rikastuttavia. Työn raskaus ja köyhyys, tekstiilien avulla hankittu sosiaalinen status, niiden valmistamisesta saatu mielihyvä, tekemiseen käytetty aika ja vaiva, käsityön tekemisen välttämättömyys ja näkymättömyys eivät ole toisiaan poissulkevia näkökulmia. Walden kirjoittaaakin, että tekstiilejä ei pidä ymmärtää vain käsityötuotteina vaan laajempina kertomuksina naisten elämästä ja kokemuksista.

Tässä tutkimuksessa perehdytään esiliinaan ilmiönä, jota ympäröivä kulttuuri on muokannut ja jolle se on luonut merkityksiä, joista esiliinon käyttäjät ja valmistajat ovat saaneet vaikutteita, joiden pohjalta he ovat muokanneet kulttuuria edelleen. Kun Pöllänen (2007, 14) kirjoittaa, että *käsityötieteen tutkimuksessa tarkastellaan ihmisen suhdetta maailmaan ja ihmisen tapoja muokata elinympäristöään*, saman asian voisi ilmaista kertomalla, että yksi käsityötieteen tehtävistä on kulttuurin tutkiminen. Silloin, kun jokin käsityötieteen kulttuuriorientoitunut tutkimuskohde rajataan materiaalien kautta vain tekstiileihin, on tekstiilikulttuuri käyttökelpoinen käsite. Tutkimukseni keskiössä on esiliina, ja ymmärrän sen edustavan myös sekä käsityö- että pukeutumiskulttuuria siten, että tässä yhteydessä ne molemmat sisältyvät tekstiilikulttuuriin. Käsitteet tekstiili-, käsityö- ja pukeutumiskulttuuri eivät kuitenkaan ole synonyymeja keskenään tai hierarkkisessa suhteessa toisiinsa. Käsityötieteen tutkimuskentässä tekstiilikulttuuri-käsitteen sopivuus yläkäsitteeksi on harkittava erikseen tutkimuskohtaisesti.

Käsityökulttuuria keskeisesti määrittelevänä käsitteenä on käsityö, mikä tarkoittaa sekä käsin tai käsityöllisin menetelmin valmistettuja tuotteita että niiden valmistusprosessia (Nykysuomen sanakirja1961¹). Tämä tutkimus kohdistuu pääasiassa käsityönä

¹ Olen tietoisesti valinnut yhdeksi määritelmäni lähteeksi 1960-luvun alussa painetun Nykysuomen sanakirjan, vaikka tämän tutkimuksen lähdekirjallisuudessa olisi ollut runsaasti kansainväliset käsityötä

valmistettuihin esiliinoiniin niiden valmistajien ja käyttäjien näkökulmista, joten tutkimusta voidaan pitää siltä osin käsityökulttuurin tutkimuksena. Kröger (2003, 99) esittää neljä käsityötä määrittelevää näkökulmaa: käsityö voidaan nähdä sekä suunnittelu- ja valmistusprosesseihin liittyvänä toimintana että taitamisprosessina; käsityö on tietoa ja tiedonaluetta; käsityö on produkti eli toiminnan tuotos ja käsityöllä on myös opetukseen liittyvä dimensio.

Niin kauan kuin käsityö liittyy pääasiassa funktionaalisten esineiden tuottamiseen, käsityö-termi tarkoittaa suunnilleen samaa kuin englanninkielen *craft*-termi, joka Risattin (2007, 16) mukaan on ymmärretty lähinnä materiaalinhallinnan, tekijän taitavuuden ja toimivan artefaktin näkökulmista. Korhonen (1999, 339) kuitenkin muistuttaa, että käsityönä valmistettuihin tuotteisiin on yhdistetty monenlaisia arvoja. Hänen mukaansa käsintehtyjä, hyviä työvälineitä on pidetty lähes ihmisenkaltaisina, elävinä apulaisina. Konkreettisten artefaktien ja niiden valmistamisen ja käyttämisen lisäksi käsityökulttuuri-käsite pitääkin sisällään myös ihmisten henkisiä saavutuksia. Se, mitä käsityöstä ajatellaan, miten sitä arvostetaan ja mitä siitä lausutaan julki, on osa käsityökulttuuria (Kärnä-Behm 2005, 1–2).

Arkikielessä käsityö-termi liitetään usein naisten tekemiin käsitöihin. Aikana, johon tämä tutkimus kohdistuu, myös käsityöllä koulun oppiaineena tarkoitettiin pääasiassa tytöille suunnattua ja tekstiilimateriaaleihin keskittynyttä opetusta. Suomessa naisten ja miesten tekemät käsityöt ovat kuitenkin perinteisesti jakautuneet materiaalien mukaan, niin että naisten vastuulla ovat olleet ns. pehmeät materiaalit, kuidut, langat ja kankaat. Miehet valmistivat käsitöitä yleensä ns. kovista materiaaleista kuten metallista, puusta, savesta, tuohesta, luusta ja nahasta. Tosin poikkeuksiakin oli. (Vuorela 1977, 425–528; Kokko 2007, 10.) Käsityökulttuuri ei siis ole sukupuolisidonnainen käsite. Sen sijaan suomalaiseen historialliseen kontekstiin sijoitettuna tekstiilikulttuuri voidaan käsityöhön liitettynä ymmärtää sukupuolittuneena, naisiin liittyvänä, koska tekstiilimateriaalit assosioituivat nimenomaan naisten tekemiin käsitöihin. Päinvastoin kuin tekstiilikulttuuri, käsityökulttuuri ei myöskään ole materiaalidonnainen. Käsityökulttuuri käsitteenä ei sulje pois mitään käsityömenetelmin työstettävää materiaalia.

Pukeutumiskulttuuri-käsite suuntaa katseen vaatteisiin ja ihmisten ulkoiseen olemukseen sekä pukeutumiseen ja vaatteisiin liittyviin henkilökohtaisiin kokemuksiin. Koskenurmi-Sivosen (2010)¹ näkemyksen mukaan vaatteet tekevät biologisesta ihmisestä kulttuuri-ihmisen. Tämän tutkimuksen keskiössä ovat esiliinat pukeutumiskulttuurin osana, ihmisen olemassa olon jälkinä. Päällä olevat vaatteet vaikuttavat käyttäjänsä ulkonäköön, ja Koskenurmi-Sivonen (2000,4) toteaaakin, että laajassa merkityksessä pukeutuminen ja ulkonäkö ovat jossain määrin synonyymejä. 1950-luvulla laaditussa *Nykysuomen sanakirjassa* (1961, 456) pukeutumista ja pukemista verrataan toisiinsa, ja pukeutuminen esitetään vartalon verhoamiseksi pukineilla tai vaatteilla. Sanakirjan esimerkitkin liittyvät pukeutua-termiin kulttuuriin viittaavia merkityksiä, kuten *käyttää muodin mukaista vaatetusta: pukeutui*

ja pukeutumista käsittelevää aineistoa, joissa käsittelemiäni aiheita määritellään. Olen kuitenkin pitänyt tässä tutkimuksessa tarpeellisena käyttää lähdeteosta, jossa käsitteiden määrittely liittyy suomalaiseen kontekstiin ja jonka selitykset ovat peräisin läheltä sitä aikaa, jolloin tutkimuksessa käytettyjä esiliinatekstejä on tuotettu. Tarkoitukseni on siis selvittää tässä tutkimuksessa käytettyjä käsitteitä eikä luoda aiheesta täysin kattavia määritelmiä. Pidän *Nykysuomen sanakirjaa* hyvänä lähteenä myös siksi, että käsityötieteen tutkimuksissa käytetään suunnilleen samaa määritelmää (ks. Anttila 1998, 8).

¹http://koti.sivukone.fi/files/tekstiilikulttuuriseura.koti.sivukone.com/tiedostot/ritvakoskenurmi_sivonen_luento.pdf

tanssiaisiin; pukeutua kerjäläismunkiksi. Myös esiintyminen *pukeutumattomana* viittaa kulttuurisesti määriteltyihin pukeutumismormeihin eikä alastomuuteen.

Vaatteita on verrattu kielioppiin, joka sisältää esimerkiksi sosiaalisten suhteiden erottelun ja vahvistamisen, vaatteiden käyttäjien paikallistamisen sekä esteettisten ja moraalisten arvojen näkyväksi tekemisen (Gaugele 2002, 90). Tutkimuksissa pukeutumista tarkastellaankin usein kulttuurisidonnaisena ilmiönä, jolloin vaatteilla nähdään olevan myös paljon muita merkityksiä kuin peittää vartaloa (Burman 1999a, 1–15; Miller 2005, 1–5). Uotila (1995, 13–23) on nostanut esille pukeutumisen tekona, osana sitä aineellista ja henkistä kulttuuria, jota yhteisöjen jäsenet toiminnallaan luovat. Pukeutumiskulttuuri näyttäytyy konkreettisten vaatekappaleiden lisäksi erilaisten arvojen, normien ja merkitysten kautta, esimerkiksi sukupuolen, vallan tai muodin näkökulmista. Jacobson (1994, 21–22) toteaa, että vaatteet eivät koskaan ole mykkiä, joten kehoa peittäville vaatteille on huomattava merkitys myös kehonkieltä tulkittaessa.

Koska tutkimuskohteeni sijoittuu menneisyyteen, olen kulttuuri-käsitettä avatessani ottanut esimerkkejä menneisyydestä ja suomalaisesta kontekstista. Huolimatta tekemistäni rajauksista olen tietoinen, että vaikka yhtenä tekstiilikulttuurin arvona voidaan nähdä kansallisten traditioiden ylläpitäminen ja kehittäminen, se ei ole yksinomaan paikallista tai kansallista, vaan on myös kansainvälistä ja globaalia (ks. Anttila 1992, 10; Vartiainen 2010, 1). Kansainvälisiä vaikutteita on ollut nähtävissä tekstiilikulttuurissamme jo rautakauden lopun tekstiilikulttuurissa (Riikonen 2003, 9; Lehtosalo-Hilander 2001, 15). Kulttuuri kokonaisuudessaan, kuten tekstiilikulttuuri sen osa-alueena, on myös nykyhetkeä, koko ajan olemassa olevaa sekä ajassa muuntuvaa ja elävää. Kun tekstiilikulttuuria tutkitaan nykypäivän kulttuurina, se linkittyy kulttuurin tutkimukseen. Tässä tutkimuksessa tarkastelen tekstiilikulttuuria menneisyyden kehyksissä, ja siksi tämä tutkimus kytkeytyy kulttuurihistoriaan.

4 Esiliina käsityötieteen tutkimuskohteena

4.1 TUTKIJANA KÄSITYÖTIEEEN KENTÄSSÄ

Yleistäen määriteltynä käsityötieteen tutkimuskohteena on käsityöllinen ilmiö. Sitä voidaan kuitenkin lähestyä useista erilaisista näkökulmista. Tutkimus voi kohdistua esimerkiksi käsityöprosessiin, joko sen aineellisiin tai aineettomiin tuotoksiin, tai se voi kohdistua käsityölliseen prosessiin: ideointiin, suunnitteluun ja valmistukseen. Käsityötieteessä ollaan kiinnostuneita myös tuotteiden ja kulttuurin suhteesta unohtamatta ihmistä niin materiaalisen maailman kokijana kuin tuottajanakin. (Seitamaa-Hakkarainen ym. 2007, 15; Anttila 1998, 8.)

Tämän tutkimuksen perustana on ajatus ihmisestä sekä kulttuuria muokkaavana että kulttuurisesti muovautuvana toimijana, mihin käsityökseen myös käsityötiede nojautuu. (Ks. Pöllänen 2007, 14)¹. Hahmotan oman tutkimukseni sijoittuvan käsityötieteen kenttään tuote-kulttuuri-ihminen -sektorille. Ymmärrän esiliinan, samoin kuin siitä kertovat tekstit, ontologisesti ihmisen luoman todellisuuden ilmentyminä, joilla on fyysinen olomuoto mutta joihin sisältyy myös sellainen ihmisen luoma todellisuus, jolla ei ole fyysistä muotoa (ks. Anttila 1998, 46–47). Vaikka konkreettisenä tutkimuksen kohteena näyttäytyy esiliina, se ei ole pääosassa fyysisinä artefakteina. Oma tiedonintressini kohdistuu fyysisen ja ei-fyysisen olomuodon kohtauspaikkaan, jossa esiliina näyttäytyy menneisyyden käsityötuotteena ja tekstiilikulttuurin edustajana sekä vaatteeksi konkretisoituneena representaationa 1900-luvun alkupuolen yhteiskunnallisista ilmiöistä ja naisena olemisen tavoista. Kun tutkin esiliinoiniin liittyneitä kulttuurisia merkityksiä esiliinatekstien ja esiliinamuistojen välityksellä, esiliina on minulle objektin sijasta ikään kuin objektiivinen, jonka avulla olen rajannut ja ohjannut tutkijan katsettani.

Seuraavalla sivulla oleva Käsityötieteen tutkimuskohteet -kuvio (kuvio 3) havainnollistaa käsityötieteen monimuotoisia tutkimusorientaatioita ja niitä lähitieteenaloja, joita käsityötieteen tutkimuksessa usein hyödynnetään. Kuvion keskellä olevaan ympyrään on kirjoitettu käsityötieteen tutkimuksen kohteita. (Seitamaa-Hakkarainen ym. 2007, 15.) Tämän tutkimuksen kannalta keskeisinä tutkimuskohteina nousevat esille tuotteiden ja kulttuurin suhde sekä ihmisen suhde tuotteisiin. Tuotteen, ihmisen ja kulttuurin suhteesta on kysymys myös silloin, kun tarkastelen esiliinaa osana sukupuolijärjestelmää.

Kuvion keskustaa ympäröivällä kehällä on esimerkkejä käsityötieteen tutkimusteemoista. Uloimmalla kehällä, propellin siivekkeissä, on kuvattuna erilaisia käsityötieteen tutkimusorientaatioita niihin liittyvine lähitieteineen. Propellin siivekkeet eivät ole kiinteästi paikallaan pysyviä, vaan niitä pyörittämällä voidaan tarkastella tutkimuskohteita eri orientaatioiden kautta.

¹ Myös kulttuurihistoriassa ja sukupuolentutkimuksessa ihminen ymmärretään sekä kulttuuria tuottavana ja muuttavana ja samalla sen mukaan muovautuvana (Immonen 2001, 21; Liljeström 2004, 9).

Kuvio 3. Käsityötieteen tutkimuskohteet (Seitamaa-Hakkarainen ym. 2007, 15)

Käsityötieteen tutkimuskohde -kuviossa (kuvio 3, Seitamaa-Hakkarainen ym. 2007, 15) näkyvät myös ne sisältöalueet, joiden kautta tarkastelen tutkimustehtäviäni: pukeutumisen ja muodin tuntemus; vaatetus, materiaallinen kulttuuri, sukupuolittunut käsityö; käsityö kulttuurisena ilmiönä; käsityö kasvatuksen välineenä sekä asuminen ja esineympäristö. Tutkimuksessani eri orientaatioita kuvaavat siivekkeet pyörähtävät niin, että edellä mainitut sisältöalueet sijoittuvat pääasiassa kulttuuris-historialliseen ja yhteiskunnalliseen orientaatioon. Siivekkeiden pyörähtämisellä tarkoitan myös sitä, että käytettävyyttä ja käsityötuotteiden *laatua sekä käyttäjälähtöistä suunnittelua* tarkastelen edellä mainittujen orientaatioiden läpi, enkä esimerkiksi luonnontieteellis-teknologisen orientaation valossa, kuten kuvan perusteella siivekkeiden paikalleen pysähtyneenä ollessa voisi olettaa.

Käsityötieteessä ja sen lähitieteissä käsityöstä tehdyissä väitöstutkimuksissa näkyy, miten käsityöhön liittyvää tutkimusta voidaan tehdä näiden kaikkien kuviossa hahmotettujen orientaatioiden kautta. (ks. Seitamaa-Hakkarainen ym. 2007, 15, 80–83.) Kanssani samojen orientaatioiden näkökulmista käsityön tutkimusta on lähestytty muun muassa seuraavissa väitöstutkimuksissa: Minna Uotila (1994) *Pukeutumisen kuva. Fenomenologis-eksistentiaalinen*

lähestyminen pukeutumiskuvien tekemiseen ja tulkintaan; Marketta Luutonen (1997) *Kansanomainen tuote merkityksen kantajana. Tutkimus suomalaisesta villapaidasta*; Ritva Koskennurmi-Sivonen (1998) *Creating a Unique Dress – A Study of Riitta Immonen’s Creations in the Finnish Fashion House Tradition*.

Viimevuosina tehdyistä käsityötieteen väitöskirjoista, joilla monitieteisiltä lähtökohdiltaan on yhtymäkohtia tämän tutkimuksen kanssa, sopivat esimerkeiksi Jaana Kärnä-Behmin (2005) *Käsityö kulttuurisena kategoriana. Käsityön ja käsityöläisyyden representaatio suomalaisissa päivälehdissä* ja Minna Kaipaisen (2008) *”Ken tilauspukua käyttää, hän herrasmieheltä näyttää” Eteläkarjalainen maalaisvaatturi ja vaatturitoiminta Suomessa 1920–1960-luvulla*. Kärnä-Behmin tutkimuksessa on monitieteisesti yhdistetty käsityötiedettä, kulttuurintutkimusta ja kriittistä lingvistiikkaa. Hänen tavassaan hyödyntää diskurssianalyttistä luentaa ja sisällönanalyysejä on yhteneväisyyksiä tulkintatapojeni kanssa, vaikka metodologiset lähtökohdamme ovat erilaiset. Myös sukupuolinäkökulma yhdistää tutkimuksiamme. Kaipainen puolestaan hyödyntää artefaktitutkimuksen ohella mikrohistoriallista lähestymistapaa ja muistitietotutkimusta. Hänen tutkimuksensa on historian tutkimuksen otteeltaan lähellä omaani.¹ Yhdistävänä tekijänä on myös kiinnostus käsityön ja sukupuolijärjestelmän suhteeseen, tosin eri näkökulmista. Kaipaisen tutkimus painottuu miesten tekemään ammatilliseen käsityöhön, vaatturitoimintaan, ja sivuaa myös naisompelijoita. Oma tutkimukseni kohdentuu esiliinoiniin pääasiassa naisten ja tyttöjen yksityisesti tekemien koti- ja koulukäsitöiden näkökulmasta.

Tutkimusaiheittani sivuavia väitöskirjoja on 2000-luvulla kirjoitettu myös käsityötieteen tutkimuskohteita lähellä olevilla tieteenaloilla. Suomalaiseen 1900-luvun alkupuoleen sijoittuva esiliina-teema on noussut esille naisten pukeutumista ja tyttöjen kasvattamista käsittelevissä tutkimuksissa. Kokon (2007) kasvatustieteen väitöskirjasta *Käsityöt tyttöjen kasvatuksessa naisiksi* löytyy yhtymäkohtia tutkimukseeni koulukäsityön opetuksesta sekä laajemmin naistutkimuksen näkökulmasta. Marjasen (2012) suomalaisen koulukäsityön historiaa käsittelevässä kasvatustieteen väitöskirjassa *Koulukäsityö vuosina 1866–2003 Kodin hyvinvointiin kasvattavista tavoitteista kohti elämänhallinnan taitoja* käsitellään tutkimukseni kanssa osittain samoja teemoja, vaikka painopiste onkin opetussuunnitelmissa².

Aikalalon (2000) kansatieteen väitöskirja *Seuratkaamme järkevää ja terveellistä muotia: Naisten pukeutumisihanteet ja vaatevalinnat 1920-luvulta 1960-luvun lopulle* kertoo pukeutumisihanteista pääasiassa *Kotiliesi*-lehtien mainosten valossa tulkittuna. Aikalalon tutkimuksesta löytyy tähän tutkimukseen yhtymäkohtia erityisesti pukeutumisen näkökulmasta tarkasteltuna. Turusen (2011) kansatieteen väitöskirja *Hame, housut vai hamehousut! Vai mikä on tulevaisuutemme* kohdistuu ajallisesti 1800-luvun lopulta 1940-luvulle. Myös siinä, kuten tässäkin tutkimuksessa, tarkastellaan konkreettisten vaatteiden sijasta aikakauden pukeutumisdiskursseja. Turusen tutkimusaineisto koostuu järjestö- ja naistenlehdistä, ja hänen tutkimuksessaan nousee esille esiliinoinen ja housujen suhde työvaatteina. Heikkilä (2008) on tutkinut koululaisten pukeutumista 1900-luvun

¹ Fernströmin (2012) tekstiilitaiteilija Dora Jungin tuotantoa käsittelevä käsityötieteen väitöskirja julkaistaan siinä vaiheessa, kun tämä tutkimus on painossa. Fernströmin tutkimus kohdistuu ajallisesti 1900-luvun alkupuolen kontekstiin kuten tämäkin tutkimus, mutta tutkimuskohteena kudonta ja tekstiilitaide eroavat kuitenkin selkeästi tämän tutkimuksen aihealueesta. Historian tutkimuksen otteesta olisi todennäköisesti löytynyt yhtymäkohtia.

² Marjasen väitöskirja ilmestyi tämän tutkimuksen ollessa viimeisessä viimeistely- ja taittovaiheessa. Samoihin aikoihin julkaistiin Kamilan (2012) taidekasvatuksen väitöskirja *Katsojana ja katsottuna Opettajan kontrollioitu ulkoasu*. Siihen tutustumiseen ei ajallisesti ollut enää mahdollisuutta, vaikka siinä olisi voinut olla pukeutumismormien näkökulmasta yhtymäkohtia tähän tutkimukseen.

alkuvuosikymmeninä pohjoissuomalaisessa maalaiskylässä. Hänen väitöskirjassaan *Vaate lapsen elämässä* koulutyttyöjen esiliina on saanut oman lukunsa, mutta tähän tutkimukseen liittyy anti jää ohueksi¹.

Tuomaalan (2003) historian tieteenalan väitöskirjassa *Työätekevistä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi, Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939* (2003) esiliinat näyttäytyvät sekä kasvatuksen että sosiaalisen aseman näkökulmista. Männistö (2003), niin ikään historiaan lukeutuvassa tutkimuksessa *Haluathan tulla todelliseksi naiseksi?* on tarkastellut 1900-luvun alkupuolella nuorille naisille suunnattuja oppaita ja niiden kautta tuotettua naiseutta. Hänen tutkimuksensa anti on tämän tutkimuksen kannalta käytösoppaiden esiintuomissa puhtauskäsitelyissä sosiaalisen puhtauden ja fyysisen puhtauden näkökulmista.

Tämä tutkimus kohdistuu vaatteeseen ja käsityötuotteeseen, joka on kuulunut arkeen ja juhlaan, johon on ladattu sekä uskomusperinteeseen että sukupuoleen liittyviä merkityksiä, ja jonka historiaa tunnetaan Suomesta noin tuhannen vuoden ajanjaksolta. Esiliinaa ja sen monia merkityksiä on sivuttu useissa tutkimuksissa. Tässä tutkimuksessa keskitytään tarkastelemaan myös sitä, mistä lähtökohdista näitä merkityksiä on luotu. Käsityötieteen kentässä tämä tutkimus täydentää edellä mainittuja paitsi kohteen myös kriittisen lähestymistavan, näkymättömän näkyväksi tekemisen kautta.

4.2 KULTTUURIHISTORIAN JA NAIStUTKIMUKSEN NÄKÖKULMAT KÄSITYÖTIEEEN TUTKIMUKSESSA

Hyvän tutkimuksen yhtenä kriteerinä pidetään Koivusen (2004, 231–232) mukaan sitä, että tutkimus sitoutuu oman tieteenalansa oikeanlaiseen metodologiaan. Samalla hän kyseenalaistaa edellisen kysymällä, miten toimitaan sitten, kun tutkimus sijoittuu joko vakiintuneiden tieteenalojen reunamille tai sellaisille uusille tieteenaloille, joilla ei ole vakiintuneita käytäntöjä. Ja edelleen, miten valinnat tehdään, jos tieteenaloja on monta. Käsillä olevan tutkimuksen parissa olen joutunut kohtaamaan edellä mainitut ongelmat. Kun olen tehnyt ontologisia ja metodologisia valintoja, johtoajatuksenani on ollut löytää niitä lähestymistapoja ja menetelmiä, joiden avulla voin tulkita ja ymmärtää tutkimustehtäväni parhaiten.

Tämän tutkimuksen aihe on löytynyt käsityötieteen kentästä ja sen tarpeesta syventää tekstiilikulttuuriin liittyvää tietämystä ja lisätä ymmärrystä siitä, miten yhteiskunnallisten ilmiöiden kautta annetaan merkityksiä niin vaatteille kuin niiden käyttäjille ja valmistajille. Kulttuurihistorian tieteenalasta olen lainannut tutkimukseeni metodisia välineitä tutkia esiliinaa menneisyyden ilmiönä. Sukupuolentutkimuksesta olen saanut eväitä tarkastella esiliinatekstejä sukupuolisensitiivisesti.²

¹ Esiliinan merkityksistä kirjoittaessaan Heikkilä (2008, 235–244) ei tuo esiin tämän tutkimuksen kannalta olennaista uutta tietoa, sillä hän viittaa pääasiassa Kotiliedessä olleeseen artikkeliin. Artikkelin on kirjoitettu omaan tutkimukseeni liittyvän haastattelun pohjalta (Späre 2005, 86–87).

² Juvosen ym. (2010, 12) mukaan *sukupuolentutkimus* on vakiintumassa yläkäsitteeksi, joka pitää sisällään myös naistutkimuksen. Juvonen kirjoittaa, että naistutkimus on alkanut tutkimuksena *naisista, naisilta naisille*. Juvonen toteaa myös, että naistutkimuskäsite elää edelleen vahvana sukupuolentutkimuskäsitteen rinnalla. Tässäkin tutkimuksessa on kyse paljolti naiselta naisista -tutkimuksesta, mutta välillä tutkimuksessa fokusoidaan myös miessukupuoleen. Koska naistutkimuskäsitteen käyttö tuntuu

Käsityötieteen piirissä tutkijoille onkin suositeltu – ja myös suosittu – erilaisten tieteellisten lähestymistapojen yhdistämistä (ks. Anttila 1998, 2). Kyse ei ole ollut yksinomaan käsityötieteeseen liittyvästä ilmiöstä. Virtanen (1993, 38) kirjoittaa, että 1980–1990-lukujen taitteella alettiin käydä ihmistieteiden välistä vuoropuhelua tiederajoista välittämättä, ja tieteiden välisen dialogin hyödyllisyyttä ryhdyttiin korostamaan kulttuurihistorian piirissä. Samassa vuoropuhelussa oli mukana myös naistutkimus (Sulkunen 1991, 7–9). Perinteiset tiederajat ylittävä tutkimus tuli käsityötieteeseen jäädäkseen, kuten käy ilmi esimerkiksi monista käsityötieteen väitöskirjoista (ks. Raunio 2007, 19–21).

Monitieteisyyttä suositellaan tutkimuksia rikastuttavana elementtinä pukeutumista ja käsityötä käsittelevien tutkimusten yhteydessä muuallakin kuin Suomessa. Taylorin (2002) laajasti pukeutumiseen liittyviä tutkimuksia käsittelevässä teoksessaan *The study of dress history* esitellään pukeutumisen tutkimukseen soveltuvia erilaisia menetelmiä, lähteitä ja lähestymistapoja. Taylorin mukaan vaatteita ja pukeutumista käsittelevät tutkimukset ovat pitkään lähestyneet aihetta yksittäisissä tutkimuksissa vain yhdestä näkökulmasta, kuten esimerkiksi vaatekokoelmiin perustuvana artefaktitutkimuksena. Vasta 1980-luvulla vaatteiden ja pukeutumisen tutkimus on alkanut laajeta monitieteisempään suuntaan. Tämä on monipuolistanut, kuten Taylor toteaa, tutkimusten välittämää kuvaa niin yksittäisistä vaatekappaleista asukokonaisuuden osina kuin myös esimerkiksi pukeutumiseen liittyvistä symbolisista, sosiaalisista ja ekonomisista merkityksistä. Perustellessaan monitieteisen lähestymistavan hyötyä tutkimuksille Craik (2000) puolestaan antaa mahdollisesta monitieteisestä tutkimuskohteesta esimerkiksi esiliinan, jota hänen mukaansa voidaan tutkia historiallisessa kontekstissa esiintyvänä kulttuurisena objektina ja jonka kautta voidaan tehdä näkyväksi sekä objektin sosiaalisia merkityksiä että esiliinojen käyttäjien elämää.

Yhtenä käsityötiedettä, sukupuolentutkimusta ja kulttuurihistoriaa yhdistävänä tekijänä näen sen, että jokaisella näistä tieteenaloista on omat määritellyt tehtävänsä tieteiden kentässä. Vaikka näkökulmat ovat erilaisia, tieteenalasta riippumatta katse voidaan kuitenkin suunnata samaan tutkimuskohteeseen, kuten tässä tutkimuksessa tehdään. Käsityötieteestä tekee oman, erityisen tieteenalansa se, että tutkimuskohteena on käsityö: käsityönä valmistetut tuotteet ja valmistuksen prosessit sekä niihin vaikuttavat tekijät, kuten Anttila (1998, 8) määrittelee. Sukupuolentutkimuksessa kriittinen katse kohdistuu sukupuolijärjestelmään, siihen miten sukupuolta ja sukupuolieroja kulttuurisesti tuotetaan. Sen katse kohdistuu myös marginaaleihin, esimerkiksi erilaisiin etnisiin tai sosiaalisiin ryhmiin (Liljeström 2004, 13; Rossi 2010, 37). Kulttuurihistoriassa korostuu näkökulman merkitys siinä, miten tutkimuskohde valitaan, rajataan ja sijoitetaan menneisyyteen.

Immonen (1993, 86–89) esittää, että menneisyys moniaikaisena ilmiönä muistuttaa vahvasti haaroittunutta pensasta, jossa eri-ikäiset oksat ovat välillä kasvaneet kiinni toisiinsa.¹ Tässä tutkimuksessa esiliinoiniin rajattu tutkimuskohde vertautuu menneisyyttä esittävän pensaan pienenpieneen oksaan ja sen muutamaan lehteen. Itse oksa on tutkimuksen suomalaisen esiliinan historiaan pureutuva osa. Lehdet kuvaavat tutkimuksen esiliinojen merkityksellistämiseen keskittyvää osaa. Lehdet eivät kasvaisi ilman tuota pientä oksaa, eikä 1900-luvun alkupuolen esiliinatekstejä voisi ymmärtää ilman tietämystä esiliinan aiemmasta historiasta. Kulttuurihistorioitsijoiden ohjeita noudattaen pyrin luomaan tutkimuskohteelleni

kuitenkin itsestäni luontevalta, olen päätenyt käyttämään molempia käsitteitä aina asiayhteydestä riippuen.

¹ Historiantutkimukseen on liitetty muitakin pensasmetaforaan rinnastettavia vertauksia kuten verkosto, kartta tai akvaario, jossa veden, lasin ja valon yhteisvaikutuksesta on mahdollista nähdä tutkittava kohde eri tavalla eri suunnista (Kaartinen & Korhonen 2005, 199–200).

kontekstia, tekemään näkyväksi myös muita oksia, jotka kasvavat ristikkäin ja lomittain tekstiilikulttuurin oksaan kiinnittyneen pienen esiliinaoksani kanssa. Naistutkimukseen liittyvä kriittinen tiedonintressi puolestaan saa minut katsomaan sitä, mikä on saanut jonkun oksan vääntymään ja miksi joku lehti käpertyy ja toinen kellastuu.

Tutkimus paikantuu mikrohistoriaan, jossa mikroskooppisen tarkka katse kohdistuu tiettyyn ilmiöön. Vaikka mikrohistoriallisen tutkimuksen kohteena on usein ollut yksittäisiä ihmisiä tai pieniä yhteisöjä, lähestymistapaa voidaan hyödyntää muullakin tavalla. Esimerkiksi Tuohela (1996) on tutkinut mikrohistorian näkökulmasta oman tutkimukseni kanssa samantapaista aineistoa selvittäessään, miten ja millaisia lapsia 1800-luvun suomalaisten lastenlehtien avulla pyrittiin kasvattamaan. Elomaankin (2001, 61) mukaan mikrohistoria on usein liitetty pienen ilmiön tulkintaan, mutta hän muistuttaa kuitenkin, että ilmiön koko ei ole ratkaiseva tekijä, vaan se, miten tarkasti ilmiötä tarkastellaan. Peltonen (2006, 150) viittaa Ginzburgin (1996) ja Levin (1993)¹ käyttämään johtolankamettiin ja esittää, että mikrohistoriallisen tutkimuksen lähtökohdaksi voidaan ottaa joku erityinen tai selitystä kaipaava ilmiö. Hän tähdentää, että tutkimuksen kohteeksi nostettu ilmiö on ymmärrettävissä merkiksi laajemmasta, piilossa pysyttelevästä rakenteesta (ks. Ginzburg 1996, 37–76; Elomaa 2001, 61–62). Tässäkin tutkimuksessa tehtävänä on tuoda esille rakenteita, eli esiliinaa tarkastellaan sekä omissa kontekstissaan vaatteena ja käsityötuotteena että yhteydessä makrotasoon.

Tutkimuksen kohteena esiliina näyttäytyy hyvin pienenä tekstiilikulttuurin osa-alueena. Siitä lähtevät johtolangat ovat kuitenkin johdattaneet minut selvittämään esiliinan historiaa, rakentamaan kontekstia suomalaisesta tekstiilikulttuurista, 1900-luvun alkupuolen sukupuolikäsityksistä, perheideologiasta ja kotimiljööstä sekä aikakauden puhtauskäsityksistä. Peltonen (2006, 153) muistuttaa, että vaikka mikro- ja makrosuhteen tarkastelua on yleisesti totuttu ymmärtämään spatiaalisen eli tilaan liittyvänä, se pitää nähdä myös temporaalisena, aikaan kytkeytyvänä. Ajallisesti johtolangat ovat vieneet minut selvittämään sekä esiliinan menneisyyttä että hakemaan ymmärrystä tämän päivän käsityötieteen tutkimuksista.

Virtanen (1993, 39) liittää kulttuurihistorian tutkimukseen metaforan jäävuori. Hänen mukaansa tutkimustehtävä on kuin jäävuoren huippu, jota selitetään suhteessa koko jäävuoreen, myös pinnan alla olevaan. Esiliina ja esiliinatekstit materiaalsen todellisuuden ilmentyminä² edustavat minulle jäävuoren huippua. Syvällä, jäävuoren juurella näyttäytyy se ei-fyysinen todellisuus, jota kulttuurihistorioitsijat kutsuvat kulttuurin syvärakenteeksi (ks. Immonen 2001, 21–22). Myös naiseen assosioitunut käsitys voidaan käsittää yhtenä syvärakenteen ilmentymänä. *Käsityön sukupuolittuneisuus on luonnollistettu*, kuten Heikkinen (2006, 31) asian ilmaisee. Immosen (2001, 22) mukaan syvärakenteet ovat mukana ihmisen arkipäivän toiminnassa, muun muassa suhteessa naisena tai miehenä olemiseen. Hänen mukaansa syvärakenteet muovaavat ihmisten tapaa tehdä havainnot ja luokitteluja. Ymmärrän tämän niin, että myös pukeutumisen kautta syntyvät tulkinnat miehisestä tai naisellisesta nousevat ainakin osittain kulttuurin syvärakenteista. Löfström (2000, 217) kutsuukin *arkiseksi itsestäänselvyydeksi* sitä kulttuurisesti rakentunutta tapaa verhota vartalo vaatteilla, jotka ovat tulkittavissa joko feminiinisiksi tai maskuliinisiksi.

¹ Mainittu tutkimus on alun perin julkaistu 1980-luvun puolivälissä, ja suomeksi se julkaistiin vuonna 1992 nimellä *Aineeton perintö* (Immonen 1993, 94).

² En kuitenkaan tutki tekstejä materiaalsena todellisuutena – kirjaintyyleinä, kuvapaperin laatuna tai elokuvan teknisen todetuksen perusteella – vaan pyrin ymmärtämään niiden sisältöä suhteessa muihin teksteihin (ks. Gadamer 2005, 221).

Simone de Beauvoir (1980, 154) on todennut sosiaalisen sukupuolen muotoutumisesta usein lainatussa lauseessaan: *Naiseksi ei synnytä, naiseksi tullaan*. Ollila (2001, 87–88) tulkitsee tämän niin, että yksilö omaksuu tietyt naiselliseksi tai miehisiksi korostetut piirteet osana sosiaalistumisprosessia. Hän toteaa täydennykseksi, että edellä mainitussa ei ole kyseessä vain biologisen eron hylkääminen, niin kuin usein on annettu ymmärtää, vaan myös biologisen ruumiin näkeminen sukupuolitettuna. Tähän viittaa myös Löfström (2000, 217) kirjoittaessaan, että tapa kantaa omaa kehoaan, liikkua miehekkäästi tai naisellisesti, on muotoutunut kulttuurisesti. Kaartinen ja Korhonen (2005, 259) yhtyvät edellisiin kirjoittaessaan, että *sukupuoli on historiallinen, diskursiivinen, performatiivinen ja toistettu*. Ollila puolestaan näkee sukupuolieron sekä annettuna että tehtynä. Hänelle jokainen teko, joka noudattelee edellisten tekojen tapaa, uusintaa sukupuolieroa. Liljeström (2004, 13) pitääkin tärkeänä tutkia historiallisia, sosiaalisia ja kulttuurisia käytänteitä sekä niiden lähtökohtia ja seurauksia, sukupuolen ja sukupuolieron tuottamisessa (ks. myös Anttila 2005, 589).

Oma käsitykseni sukupuolesta tukeutuu edellisiin: ymmärrän sukupuolen sosiaalisena ja muuttavana konstruktiona, jolla on biologinen perusta. Samalla hahmotan niin käsitykset sukupuolesta kuin muistakin identiteetikategorioista, kuten yhteiskuntaluokasta, rodusta tai iästä, suhteessa yhteiskunnassa kulloinkin vallalla oleviin käsityksiin ja niissä tapahtuviin muutoksiin (ks. Rossi 2010, 37). Tässä tutkimuksessa tarkastelen sukupuolikäsityksiä osana sitä menneisyyden kontekstia, johon tutkimukseni muutenkin kohdistuu.

Luen esiliinatekstejä paitsi suhteessa sukupuolen tuottamiseen myös suhteessa valtaan, jolloin ymmärrän *valta*-käsitteen siten kuin Foucault (1998, 70) sen määrittelee: *Se [valta] on nimi, joka annetaan tietyssä yhteiskunnassa vallitsevalle monimutkaiselle strategiselle tilanteelle.*¹ Ollilla (2001, 89–90) tulkitsee foucaultilaista valtakäsitettä niin, että valtaa ei määritellä henkilökohtaiseksi ominaisuudeksi vaan institutionaaliseksi järjestelmäksi, joka saa ihmiset toimimaan tietyllä tavalla. Hän korostaa, että kyseessä on tuottava eikä alistava järjestelmä. Tämän tutkimuksen kannalta on kiinnostavaa, miten 1900-luvun alkupuolen esiliinaohjeet, jotka yleensä ovat olleet naisten naisille laatimia, näyttäytyvät valtastrategiana.

¹ Foucault (1998, ks. 69–79) esittelee tiivistetysti valtakäsitystään muun muassa teoksessaan *Seksuaalisuuden historia*.

5 Tutkimuksen aineistot

5.1 TUTKIMUSKIRJALLISUUS ESILIINOJEN HISTORIASTA KERTOVINA LÄHTEINÄ

Suomalaisen esiliinan historiaan perehtyessäni ja etsiessäni vastauksia siihen, mitä tekstiilikulttuurista tietoa esiliinoista kirjoitettu historia välittää, suurin osa käyttämistäni lähteistä on ollut käsityöhön ja pukeutumiseen liittyvää, esiliinoista kertovaa tutkimuskirjallisuutta. Näitä tutkimuksia esitellään luvussa 7.1 *Esiliinojen historiasta tutkittua*, joten en puutu tähän aineiston muuta tutkimusaineistoa esitellessäni.

5.2 TUTKIMUSAINESTOJEN RAJAAMINEN JA ALUSTAVA ANALYSOINTI

Immonen (2001, 23) kuvaa osuvasti tutkimuksen kanssa käytävää dialogia menneisyyden pulloksi, jota avataan korkkiruuvia kiertämällä. Jokainen korkkiruuvien käänös nostaa esille jotain sellaista, mikä vaatii uudelleen arviointia. Tutkimusprosessin alkuvaiheessa tutkimusaineistoon valikoitui *Kotilliedet* ja käsityökirjat, koska tiesin niiden sisältävän tutkimukseni kannalta hedelmällisiä lähteitä (Sipilä 2003). Tutkimuskirjallisuuden ja -aineiston välillä käymäni dialogi osoitti kuitenkin jo tutkimuksen varhaisessa vaiheessa, että alkuperäiset tutkimuskysymykseni vaativat uudelleen tarkastelua. Sen seurauksena laajensin tutkimusaineistoa ja etsin lisää esiliinoiniin liittyviä lehtiaineistoja, käsityökirjoja ja kodinhoitoon liittyviä kirjoja.

Tämän tutkimuksen kannalta oli tarpeellista perehtyä myös muihin kuin valistavassa ja opettavassa tarkoituksessa laadittuihin aineistoihin. Oli etsittävä lisää hedelmällisiä mutta eri tavalla tutkimuskohdetta valottavia lähteitä. Kalelan (2000, 92–93) mukaan mikä tahansa lähde voi olla käyttökelpoinen, mutta on ymmärrettävä se, että erilaiset lähteet ovat eri tavalla informatiivisia. Halusin saada mahdollisimman monipuolisen kuvan siitä, millaisena esiliina-aihetta tuotiin esille erityyppisissä teksteissä, joten laajensin aineistoa kotimaisiin elokuvaan ja kirjallisuuteen. Lisäksi otin mukaan muistitietoaineistoja kertomaan esiliinoiniin liittyneistä henkilökohtaisista kokemuksista.

Koska tutkimusaineisto laajentui käsittämään laadullisesti monentyyppisiä aineistoja, jouduin karsimaan niitä määrällisesti. Tiivistin aineistoa niin, että se oli hallittavissa tutkimukseni puitteissa, mutta samalla riittävän kattava tutkimustehtävään nähden. Toisin sanoen valikoin lähteitä, jotka vastasivat tutkimustehtävääni, mutta rajasin kuitenkin niiden määrää, niin että pystyin käsittelemään niistä saamaani informaatiota.

Kotilliesistä, joka oli ehdottomasti laajin aineisto, selasin jokaisen vuosikerran ja merkitsin ne tekstit, joissa on käsitelty esiliinoiniin tai niiden valmistamiseen tai käyttöön liittyvää aihetta, kuten esimerkiksi ompelukoneen osto-ohjeita, kangasmainoksia, pukeutumisneuvoja ja käyttäytymisohjeita tai artikkeleita käsityön opetuksesta. Esiliinakuvista, jotka toistavat paljon itseään, merkitsin vain osan. Esimerkiksi vuoden 1959 vuosikerrasta merkitsin uudelleen tarkasteltavaksi, luennan kohteeksi ja mahdolliseksi lähteeksi 112 tekstiä. Tämän

jälkeen palasin merkitsemiini teksteihin. Niistä teksteistä, jotka arvioin hedelmällisiksi lähdeaineistoiksi, kirjoitin muistiinpanoja, otin kopioita tai laitoin lehtiin merkkejä. Seuraavassa vaiheessa tarkastelin kriittisesti sitä, millaisia valitsemani lähteet olivat suhteessa muihin aineistossa jo oleviin teksteihin. Joiltain osin lähdeaineisto alkoi kylläntyä melko nopeasti, ja siltä osin karsin lähdeaineistoa jälleen. Vaikka tutkimusprosessin aikana tapahtui paljon aineiston karsintaa, kaikki eri vaiheissa luennan kohteena olleet esiliinoiniin liittyvät lähteet vaikuttivat kokonaiskäsitykseeni tutkimuskohteesta.

Kun tutkimus kohdistuu useampaan vuosikymmeneen, on toistumankin kohdalla merkitystä pohdittaessa muutosta ja jatkuvuutta. Pysin ottamaan sen huomioon lähdeaineistoa karsimiseni. Muutoksen ja jatkuvuuden tarkastelua helpotti se, että en käynyt *Kotiliesien* vuosikertoja läpi aikajärjestyksessä, vaan aina muutaman vuosikerran yhdeltä vuosikymmeneltä kerrallaan. Koska tein lehtiaineiston analyysia useamman vuoden aikana, tutkimuksen lopullisessa kirjoitusvaiheessa kävin vielä pistokokeenomaisesti läpi joka vuosikymmeneltä kaksi vuosikertaa. Tästä ei kuitenkaan seurannut huomattavia muutoksia jo valikoituihin lähteisiin. Muiden lähdeaineistona käyttämäni naistenlehtien esiliinatekstien määrä oli huomattavasti pienempi kuin *Kotiliesissä*, eikä aineistojen alustavaan analysointiin ja karsimiseen sen vuoksi tarvittu yhtä paljon kierroksia.

1900-luvun alkupuolella julkaistujen käsityökirjojen määrä on melko rajallinen, joten niiden kohdalla aineistoa ei tarvinnut paljon karsia. Kaikkiin luennan kohteina olleisiin käsityökirjoihin en kuitenkaan ole viitannut. Esimerkiksi kudontakirjat, värjäyskirjat, neulekirjat tai pitsikirjat jäivät viittausten ulkopuolelle, vaikka niistäkin saatua tietoa olisi voinut käyttää tarkasteltaessa esiliinoja käsityön näkökulmasta. Kaunokirjalliset teokset, joita kutsun *aikalaiskirjallisuudeksi*, valikoituivat tutkimuksen aineistoksi sattumalta, kun tutkimusprosessin kuluessa luin niitä rentoutumistarkoituksessa ja törmäsin mainintoihin esiliinoista. Lähteiksi päättämisen ainoana kriteerinä oli, että se ajankuva, jota kirjoissa esitetään, on lähellä teoksen ensimmäistä julkaisuajankohtaa, ja että kirjoittaja kuvaa kontekstia ja tapahtumia, joita voi pitää esityksinä mahdollisesta (ks. Pihlainen 2001, 313).

Toinen laaja ja karsimista edellyttänyt aineistokokonaisuus on tutkimusajanjakson kotimaiset elokuvat. Niiden lähteiksi valikoimisprosessi oli samantapainen kuin *Kotiliesien*. Alkuvaiheessa prosessia, jonka voi rinnastaa edellä mainittuun lehtien selailuun, katsoin noin kahdeksankymmentä suomalaista 1930–1950-lukujen elokuvaa¹. Elokuvien valintakriteereinä oli, että ne liittyvät jollain tavalla suomalaiseen kotikontekstiin ja että ne kuvaavat suurin piirtein oman aikansa suomalaista miljöötä. Näiden kriteerien perusteella esimerkiksi historialliset elokuvat ja sotaelokuvat karsiutuivat pois. Muuten elokuvien valinta oli ensivaiheessa pääasiassa television tarjonnasta riippuvaa. Jos elokuvassa esiliina oli mielestäni tutkimuksen näkökulmasta hyvin esillä, tein siitä muistiinpanoja. Kaikki ne elokuvat, jotka on merkitty tutkimuslähteisiin, katsoin ainakin kahteen kertaan.

Tutkimuksen lähdeaineistona on muistitietoaineistoja, joita kerääntyi kolmella tavalla: Savonlinnan opettajankoulutuslaitoksen² opiskelijoiden kurssitehtävistä, yksityisten ihmisten minulle lähettämistä esiliinamuistoja sisältävistä kirjeistä sekä muistiinpanoista, joita tein

¹ En ole systemaattisesti merkinnyt muistiin muita katsomiani elokuvia kuin ne, joista olen tehnyt muistiinpanoja. Luvun 80 sain, kun olen jälkepäin selannut nimitietoja 1930–50-luvun suomalaista elokuvista ja tunnistanut katsomani. Koska luku perustuu siihen, mitä muistan katsoneeni, muistivirheet ovat mahdollisia. Unohtuneilla tai väärin muistetuilla elokuvilla ei kuitenkaan ole tämän tutkimuksen kannalta merkitystä, koska en ole pitänyt tarpeellisena edes tehdä niistä muistiinpanoja.

² Kun opiskelijat keräsivät aineistoja, he opiskelivat Joensuun yliopiston Savonlinnan opettajankoulutuslaitoksella. Joensuun yliopisto ja Kuopion yliopisto yhdistyivät vuonna 2010 Itä-Suomen yliopistoksi, ja Savonlinnan kampuksesta tuli osa Itä-Suomen yliopistoa.

kahden esiliinanäyttelyn yhteydessä. Käytän tarkoituksella termiä kerääntyä, koska alun perin tarkoitukseni ei ollut kerätä lähdeaineistoa tätä tutkimusta varten, vaan tallensin aineistoa mahdollista myöhempää tutkimuskäyttöä silmällä pitäen. Kun tutkimustehtävä tarkentui tutkimuksen edetessä, otin kerääntyneen muistitietoaineiston osaksi tutkimuksen lähdeaineistoa. Muistitietoaineistoja on tutkimuksen lähdeaineistossa kaikkiaan neljäkymmentäneljä. Osa aineistoista on lyhyitä, vain muutaman rivin mittaisia, pisimmät ovat nelisivuisia. Tutkimuksessa on myös valokuvia. Rinnastan ne muistitietoaineistoon, ja olen lähteiden esittelyssä kirjannut ne yhdeksi muistitietoaineistojen alaluvuksi.

Kotilliesien pukeutumisohejiisiin ja mainoksiin kohdistuneessa tutkimuksessaan Aikasalo (2000, 38) on päätnyt otokseen, jossa on ollut neljä vuosikertaa jokaiselta tutkimuksen vuosikymmeneltä. Samankaltainen rajaus olisi ollut mahdollinen tässäkin tutkimuksessa, jos olisin halunnut perehtyä esiliinoiniin vain aikakauden diskurssien kautta. Tavoitteenani oli kuitenkin päästä syvemmälle ja pyrkiä havaitsemaan myös sellaista, mikä jää diskurssien, yleisesti hyväksytyjen käsitysten, ulkopuolelle. Esimerkiksi miesten ja isompien poikien esiliinoja esiintyy lehtiaineistossa niin harvoin, että muutamien vuosikertojen puuttuminen olisi helposti aiheuttanut vääristymiä tulkintaan.

Jotta lukija saisi selkeän kuvan lähdeaineistoista, olen jakanut tutkimuksen lopussa olevan lähdeluettelon kahteen osaan: alkuperäislähteet ja tutkimuslähteet. Lähdeluettelossa alkuperäislähteet on jaoteltu viiden alaotsikon alle: Lehdet; Käsityökirjat; Kotitalous- ja muu opastava kirjallisuus; Aikalaiskirjallisuus; Elokuvat. Näin lukijalla on lähteitä tarkastellessaan mahdollisuus samalla hahmottaa eri kategorioihin kuuluvat lähdeaineistot omiksi joukoikseen. Kun tutkimusaineistossa esiintyvä teos toimii selkeästi kaksoisroolissa, sekä tutkimuskirjallisuutena että lähteenä, se on sijoitettu lähdeluetteloon alkuperäisen julkaisuajankohdan perusteella¹. Jos kaksoisroolissa esiintyvä teos on julkaistu ennen vuotta 1960, se on kirjattu alkuperäislähteisiin.

Tekstin sisällä on viitattu pääsääntöisesti kerrallaan vain yhteen samassa aineistossa esiintyneeseen lähteeseen². Tällainen viittaus on ymmärrettävä esimerkiksi kohteena olevasta ilmiöstä kertovista lähteistä, sillä lähes kaikkia aiheita on käsitelty useammassa aikakauden tekstissä. Jos joku seikka näyttäytyi yksittäisenä mutta informaatioarvoltaan tärkeänä, se on kirjoitettu auki lukijalle. Valikoitu aineiston kirjaaminen lähdeluetteloon ei siis tarkoita sitä, että käsiteltäviä aiheita ei olisi esiintynyt myös mainitsemattomissa aineistoissa. Ratkaisu on tehty osittain siksi, että se helpotti laajan aineiston hallintaa. Lisäksi ajattelin tutkimuksen lukijaa. Pitkät viiteluettelot tekstin sisällä hankaloittavat lukemista mutta eivät välttämättä tuo lukijalle merkittävää lisäinformaatiota. Sellaisissa tapauksissa, joissa lähteen nimi on erityisen pitkä tai siihen liittyy lisäselostuksia, olen laittanut sen alaviitteeseen. Muuten alaviitteeseen on kirjattu sellaista tietoa, joka antaa käsiteltävästä asiasta lisäinformaatiota mutta ei vie varsinaisesti tutkimusta eteenpäin. 1900-luvun alkupuolella tekstissä esiintyvät esiliinamateriaalien nimitykset on kirjoitettu kursiivilla ja niihin liittyvät selitykset on koottu erilliseen 1900-luvun alkupuolen esiliinamateriaaleja -liitteeseen.

¹ Esimerkiksi Kansakoulun käsityöt -kirjassa (Valve & Tappura 1937) on ohjeistusta käsityön opettamista varten ja erilaisia käsityöohjeita, myös esiliinoja, joten se on alkuperäislähde. Samassa kirjassa on esitelty myös suomalaisen käsityön opetuksen historiaa. Siltä osin se on tutkimustiedon välittäjän roolissa ja ymmärrettävissä tutkimuskirjallisuudeksi.

² Lehtiaineistoissa käytän viitteenä lehden nimeä tai lyhennettä ja sen numeroa sekä sitä sivunumeroa, missä kyseinen teksti tai kuva esiintyy enkä esim. artikkelin kirjoittajan nimeä. Olen päätnyt tähän siksi, että kaikissa esiliinateksteissä ei ole kirjoittajan nimeä eikä kaikkien esiliinakuviin liittyvillä artikkeleilla kuvaa lukuun ottamatta ole mitään tekemistä esiliinonjen kanssa. Lisäksi viitatus lehdet kokonaisuudessaan ovat osa sitä aika- ja aatekontekstia, johon viitattukin teksti pohjautuu.

5.3 LEHTIAINEISTOT

5.3.1 Naistenlehdet lähdeaineistoina

Töyryn (2006, 82) mukaan naistenlehdet ovat saaneet alkunsa jo 1600- ja 1700-lukujen taitteessa. Hän toteaa, että kyseessä ei ollut sattuma, vaan naistenlehtien aikakausi alkoi Keski-Euroopassa samoihin aikoihin, kun miesten ja naisten elämisaailmat alkoivat muuttua erillisiksi. Modernin työnjaon mukaisesti miesten toiminta alkoi keskittyä julkiseen, kodin ulkopuoliseen toimintaan ja naisten elämää kiinnitettiin yksityisen elämän piiriin, kotiin ja perheeseen. Naistenlehdistä tuli foorumi, jossa keskityttiin asioihin, jotka sopivat naiselle asetettuun rooliin. Naisten lehdet ovat syntymästään asti rakentaneet eroa miesten ja naisten välillä. Töyry vetoaa maan köyhyyteen, kun hän toteaa, että 1800-luvulla vauriissa teollisuusmaissa yleiset kuluttajalehdet kuten muutilehdet eivät vielä 1800-luvullakaan saaneet kunnolla jalansijaa Suomessa. Hänen mukaansa vasta 1920- ja 1930-luvuilla, kun naiset vaurastuivat sen verran, ettei jokaista vaatetta enää tarvinnut valmistaa omavaraisesti, alettiin julkaista naisille suunnattuja, kulutusta tukevia naistenlehtiä.¹

Malmberg (1991, 195–196) määrittelee naistenlehdet sellaisiksi lehdiksi, joiden sisältö on kohdistettu pääasiassa naisille, mutta käytännössä lehtiä on usein lukenut koko perhe. Naisille ja perheille suunnattujen lehtien sisältöaines on hänen mukaansa koostunut samantapaisista elementeistä: pääkirjoituksesta, yleissivistävästä aineksesta, hyöty-, tieto-, luku-, palvelu- ja viihdeaineuksesta sekä osto- ja muista lukijapalveluista. Storey (2002, 84–85) esittää, että naistenlehtiä voidaan pitää eräänlaisina selviytymisoppaina: niissä annetaan ohjeita miten toimia ja selvitä patriarkaalisessa kulttuurissa. Malmbergin mukaan eri lehdissä sisältöaines on painottunut eri tavalla. Tämän tutkimuksen kannalta tärkeimpiä osa-alueita ovat olleet hyötyaines, johon luetaan kuuluvaksi mm. käsityöohjeet ja muoti, naisten yhteiskunnalliseen asemaan, kodinhoitoon ja puhtauteen keskittynyt tietöaines sekä sellainen yleissivistävä aines, jossa on käsitelty tapa-, koti- ja pukeutumiskulttuuria. Sisällön perusteella naistenlehdet voidaan jakaa yleislehtiin ja erikoislehtiin. Tässä tutkimuksessa naisille suunnattuja erikoislehtiä edustavat käsityölehdet, joiden sisältö on koostunut pääasiassa käsityöohjeista.

Tutkimusaineistona olleiden naistenlehtien esiliinategit olivat, harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta, opastavia ja asiallisia. Esiliinanäkökulmasta näitä naistenlehtiä voidaan jopa verrata tämän päivän dokumenttiohjelmiin, jotka kilpailevat yleisöstä viihdeohjelmien kanssa. Dokumenttiohjelmien yhtenä tavoitteena on olla koulutuksellisia ja informatiivisia. Toisella tasolla ohjelmat ovat suostuttelevia. Niiden pyrkimyksenä on saada yleisö näkemään asiat halutulla tavalla. Kolmanneksi dokumenttiohjelmien on oltava myös viihdyttäviä, jotta yleisö kokisi mielihyvää ja siten säilyisi uskollisena ohjelmalle. (ks. Fairclough 1997, 60.) Dokumenttiohjelmissä, samoin kuin naistenlehdissä, on yleensä tietty näkökulma, joka vaikuttaa siihen, miten kohdetta kuvataan. Naistenlehtien dokumentaarisuus ei tarkoita, että niiden välittämä kuva vastaisi ajankohdan arkitodellisuutta.

¹ Lehtien merkityksestä yhteiskunnassa ja toisaalta yhteiskunnan kehittämisestä kertoo myös aikakausjulkaisujen lukumäärä ja sen kasvu. Kun vuonna 1920 Suomessa ilmestyi vain 381 aikakausjulkaisua, vuonna 1940 niiden lukumäärä oli 784 ja vuonna 1960 erilaisia aikakausjulkaisuja ilmestyi 1508. Näihin lukuihin sisältyvät kaikki sanomalehdet, erilaiset viikkolehdet sekä paikalliset ja pitäjälehdet ja järjestölehdet. (Steinby 1963, 106.)

Naistenlehtimarkkinoilla oli 1900-luvun alkupuolella myös sellaisia suosittuja naisten- ja ajanvietelehtiä¹, jotka esiliinonjen kannalta ne eivät näyttäneet niin hedelmällisinä, että aineistoa olisi pitänyt laajentaa niihin. Esimerkiksi muotia ja kauneutta sisältävät *Eeva* ja *Hopeapeili* aloittivat naistenlehtimarkkinoilla jo 1930-luvulla, mutta ne oli suunnattu sellaisille kaupunkilaisnaisille, jotka olivat kiinnostuneita enemmän kodin ulkopuolisesta elämästä ja Pariisiin muodista kuin *esiliinan käyttökelpoisuudesta*, kuten Malmberg (1991, 204) asian ilmaisee. 1930-luvun alussa ilmestyi sisältöainekseltaan *Kotilieden* kaltainen *Oma Koti* -lehti, joskin enemmän kaupunkilaisille suunnattu (Malmberg 1991, 197–203). Koska se muutaman vuoden jälkeen sulautettiin *Kotilieteen*, en ole ottanut sitäkään erillisen tarkastelun kohteeksi.

Malmbergin (1991, 286) mukaan suomalaisen elämänmuodon arkistojana naistenlehdillä on ollut tärkeä merkitys. Lehtien sivuilta heijastuvat ajan ilmiöt niin Suomessa kuin laajemminkin maailmalla. Töyry (2006, 78) kuitenkin muistuttaa, että naistenlehdissä kirjoitetaan siitä, mistä kyseisen lehden lukijakunta haluaa lukea ja sillä tavalla, mikä lukijakuntaa miellyttää. Onhan lehden elinehto se, että sillä riittää lukijakuntaa. Silloin kun naistenlehdellä on ollut laaja levikki ja sen suosio on ollut pitkäkestoista, se kertoo siitä, että lehden välittämä arvomaailma ja tapa esittää asioita on ollut yhteiskunnassa laajalti hyväksytty. Fairclough (1997, 51) korostaa, että lehtimaailman ja sitä ympäröivän kulttuurin suhde on dialektinen. Yhtäältä aikakauslehti kertoo todellisuudesta ja toisaalta se luo sitä. Kun lehdessä kirjoitetaan siitä, mitä lukijat haluavat lukea, samalla vastaavasti muokataan lukijoiden käsityksiä siitä, mikä heistä on mielenkiintoista.

5.3.2 Koti ja Yhteiskunta, Käsitöitä-liite sekä Käsitöitä ja Pukuja

Suomalaisten naistenlehtien edelläkävijänä pidetään Malmbergin (1991, 193) mukaan Suomen naisyhdistyksen² julkaisemaa ja Aleksandra Gripenbergin toimittamaa *Koti ja Yhteiskunta* -lehteä, joka ilmestyi vuosina 1889–1911. Tämä lehti ei kuitenkaan ollut edellä kuvatun kaltainen naistenlehti, koska siitä puuttui kaupallisuus ja kulutusnäkökulma. Malmberg tosin toteaa, että aikakauden yleisiä suuntauksia noudatellen lehdessä korostettiin äitiyden ja kodinhoidon merkitystä naisen erityistehtävinä. Oman näkemykseni mukaan lehdessä painotettiin kuitenkin yhteiskunnallisia asioita perhekeskeisyyttä enemmän. Malmbergkin yhtyy näkemykseeni kirjoittaessaan, että *Koti ja Yhteiskunta* -lehden artikkelissa otettiin napakasti kantaa naisten aseman parantamiseksi riippumatta siitä, mihin yhteiskuntaluokkaan nainen kuului.

Sulkunen (1991, 34) arvioi *Koti- ja Yhteiskunta* -lehteä hieman eritavalla. Hän esittää kriittisesti, että *Koti- ja Yhteiskunnan* linja luotiin ylempien yhteiskuntaluokkien ehdoilla: kansaa *haluttiin alistaa kansakunnan edulle*, mikä hänen mukaansa nähtiin samana kuin keskiluokan etu. Sulkusen kriittistä näkemystä lehden luonteesta voi joiltain osin myös kyseenalaistaa, sillä lehdessä tuotiin esille myös yhteiskunnallisia epäkohtia, esimerkiksi puutteita koulujen olosuhteissa (ks. KY 1911/11, 118). Malmbergin (1991, 193) mukaan *Koti ja Yhteiskunta* oli toimittajakunnaltaan pääsääntöisesti porvarillista keskiluokkaa, aikakautensa

¹ 1930-luvulla aloittivat myös lukemistoiksi luokitellut *Apu* ja *Seura* (Tommila & Salokangas 1998, 229). 1940-luvun tulokkaita olivat mm. *Uusi Nainen*, jota – ”Vasemmiston Kotiliesi” – ja *Viuhka*. 1950-luvulla aloittivat kymmenen vuotta elänyt *Naisten Maailma* ja yhä edelleen ilmestyvä *Me Naiset*. (Leino-Kaukianen 1992, 221).

² 1800-luvulla perustettuihin naisasiajärjestöihin, Suomen naisyhdistykseen ja Unionin Naisasialiittoon, kuului jäseniä enimmilläänkin yhteensä vain vajaat 2 000. Naisia kyllä oli mukana järjestötoiminnassa. Vuonna 1906 Sosialidemokraattiseen puolueeseen kuului lähes 19 000 naista, Suomenkieliseen nuorisoseuraliikkeeseen noin 15 000, Raittiusliikkeeseen noin 21 000 naista ja Marttayhdistyksenkin jäsenmäärä yli 5 000. (Sulkunen 1991, 34, 40.)

herrasväkeä. Tämän tutkimuksen sukupolvijaottelun termein suurin osa heistä kuului käsityövalistuksen sukupolveen. Monissa hyvää tarkoittavissa kirjoituksissa näkökulma oli hyvin suppea, ja näkemys kirjoituksista valistajalta valistettavalle tuli selvästi esille (ks. KY 1889/5, 65). Vaikka lehdessä kirjoiteltiin esimerkiksi palvelijakysymyksestä juuri keskiluokkaisesta näkökulmasta, eivät kaikki naisten tasa-arvoa käsittelevät kirjoitukset olleet yhtä väriytyneitä. Lehdessä oli myös käytännöllisiä ohjeita, jotka olivat hyödyllisiä naisille heidän yhteiskunnallisesta asemastaan riippumatta.

Tekstiilikulttuurin ja tämän tutkimuksen kannalta *Koti ja Yhteiskunta* -lehden tekee erityisen mielenkiintoiseksi sen *Käsitöitä*-liite, joka ilmestyi vuodesta 1895 vuoteen 1911 loppuun, jolloin lehti lakkautettiin. Päälehden lakkautumisen jälkeen liite jatkoi vuosina 1912–1925 itsenäisenä *Käsitöitä ja pukuja* -lehtenä, joka ilmestyi kaksitoista kertaa vuodessa. Sekä *Käsitöitä* että *Käsitöitä ja Pukuja* -lehdissä oli kuvia muodikkaista vaatteista. Lisäksi niissä oli kaava-arkkeja yksinkertaisia vaatteita varten. Lehdissä oli ohjeita myös nypläykseen, kirjontaan, virkkaukseen, kudontaan ja muihin käsityötapoihin. Tämän päivän näkökulmasta kiinnostava yksityiskohta oli kudontamalleihin liitetyt pienet mallitilkut, joista saattoi konkreettisesti nähdä ja tuntea, millainen kangas ohjeen mukaan tehtynä syntyi.

Lehtien tarkoituksena oli, *Käsitöitä ja Pukuja* -lehden sanoja lainaten, *edistää naisten taitoa kutomisessa ja vaatteiden ompelemisessa sekä yleensä heidän kätevyyttään käsitöissä* (KP 1914/12). Kun otetaan huomioon *Koti ja Yhteiskunnan* aatteellinen tausta ja ne mallit, joita kaava-arkkeilla ja ohjeissa neuvottiin tekemään, ohjeita laadittiin todennäköisesti myös naisten ansiomahdollisuuksia silmällä pitäen. Vaikka lehdissä oli kuvia muodikkaista naisten asuista, lehdissä olevat yksityiskohtaiset ohjeet olivat sellaisia yksinkertaisia vaatteita varten, joita yleensäkin ommeltiin kotona kuten alusvaatteita, lasten vaatteita ja puseroita. Myös naisten, tyttöjen ja poikien esiliinojen valmistamista varten annettiin ohjeita (KY 1911/1; KP 1915/9).

Koska *Koti ja Yhteiskunta* -lehteä kustantavan Suomen naisyhdistykseen jäsenmäärä oli enimmillään vuonna 1906, 1388 jäsentä, lehden levikki tuskin oli kovin suuri. Sulkusen mukaan yhdistyksen jäsenistö oli pääasiassa sivistyneistöön kuuluvaa – tämän tutkimuksen termein herrasväkeä –, joka piti tehtävänänsä edesauttaa terveen, ahkeran ja moraalisen kansakunnan luomista. Mahdollisesti käsityöohjeidenkin oli tarkoitus palvella tätä päämäärää ohjaamalla rahvaan naisia valmistamaan käsitöitä, joiden myynnillä he pystyivät kohottamaan omaa tai perheensä elintasoja. Lehtien tilaajakuntaa rahvaan naiset tuskin olivat, mutta lehtien ohjeitahan saattoi lainata tai saada vaatteiden teettäjiltä. Eivät kaikki sivistyneistöönkään lukeutuvat naiset olleet varakkaita, joten lehtien ohjeista saattoi olla heillekin hyötyä joko ansiomielessä tai oman perheen vaatteiden valmistuksessa (ks. Oittinen 1989, 67). Aikalaisasiantuntijana kotiteollisuustarkastaja Lauri Mäkinen (1910, 64) ainakin arvosti *Käsitöitä*-liitteen *kuvien valaisemia ohjeita käsitöitten tekijöille*.

5.3.3 Kotiliesi

Tämän tutkimuksen keskeinen ja laajin aineisto on instituutioksi vakiintuneen *Kotiliesi*-lehtien vuosikerrat 1923–1960, yhteensä 38 vuosikertaa. Yksittäisiä lehtiä on 836, mikä tarkoittaa noin 34 000 sivua¹. WSOY julkaisi *Kotilieden* ensimmäinen näytenumeron – joulunumeron – vuonna 1922 ja vuodesta 1923 lähtien sitä on julkaistu ilman katkoksia². Leino-Kaukiaisen (1992, 215) mukaan lehti saavutti heti suosiota, mutta sodan ja jälleenrakennuksen vuosina,

¹ Olen arvioinut sivumäärän laskemalla joka vuosikerralle 900 sivua. Alkuvuosina ja sota-aikana sivumäärä oli pienempi, mutta 40-luvun lopulla ja 50-luvulla taas vastaavasti suurempi.

² Aili Wiherheimo, toimi *Kotilieden* päätoimittajana aina sen perustamisvuodesta 1922 vuoteen 1963. Hän oli, Aikasalon sanoin (2000, 18), *vaatteiden ymmärtäjä*, mikä on huomion arvoista erityisesti tätä tutkimusta ajatellen. Vakituisen toimittajakunnan lisäksi käytettiin lehdessä myös vakituisia avustajia.

paperipulasta huolimatta, sen levikki nousi huippulukemiin.¹ Kun otetaan huomioon, että samaa lehteä luki todennäköisesti moni perheenjäsen, ehkä joku naapurikin, arvelen että yli 200 000 lehden lukijakunta saattoi helposti nousta miljoonaan, mikä oli noin neljännes Suomen vajaan neljästä miljoonasta asukkaasta.

Malmbergin (1991, 198, 284–285) mukaan *Kotiliesi* oli merkittävä vahvana mielipiteiden muokkaajana ja aloitteiden tekijänä. Varsinkin *Kotillieden* ilmestymisen alkuvuosikymmeninä monet yhteiskunnalliset ja perhepoliittiset ideat saivat ensin julkisuutta *Kotillieden* sivuilla ja muutuivat myöhemmin laeiksi ja asetuksiksi. Tämä selittyy myös sillä, että *Kotillieden* toimituskuntaan kuului sen alkuvaiheessa suomalaisen yhteiskunnan vaikuttajanaisia (Leino-Kaukiainen 1992, 221).² *Kotilliedessä* (1942/24, 725) kuvailtiin myös lukijakunnan moninaisuutta: *Lukijakuntasi ulottuu kirjaimellisesti aina "Hangosta Petsamoon", siihen kuuluu ministerin rouvaa, pienviljelijän emäntää, talousopettajaa, kotiapulaista, liikenaista, kaikkia säätyjä ja ammattikuntia*—.

Lehti sisälsi, Malmbergia (1991, 198, 284–285) lainaten, *rautaisannoksen hyötyaineistoa*, muun muassa käsityöohjeita, tapakasvatusta kotikulttuurin kohentamiseksi ja kuluttajavalistusta. Pukeutumisen ja käsityön alueella oli omat avustajansa.³ Vaikka *Kotillietä* ei voida pitää muotilehtenä, pukeutumiskulttuuri, pukeutumiseen liittyvä tapatietous ja vaatteiden valmistusohjeet olivat osa lehden sisältöä. Malmberg (1991, 198) tähdentää, että naistenlehdet ovat koko olemassaolonsa aikana antaneet käytännön ohjeita siitä, miten naisten työmäärää kodin, perheen ja itsensäkin hoitajana voitaisiin helpottaa. *Kotillieden* rooli oli tärkeä myös kuluttajavalistuksen jakajana. 1920–30-lukujen lama ja sodan jälkeinen pula-aika välittyivät lehtien sivuilta erilaisina selviytymisohjeina muun muassa pukeutumis- ja vaatehuoltopulmissa. Koska *Kotiliesi* oli vuosikymmeniä levikiltään suurin Suomen naistenlehdistä, sen välittämä maailmankuva vastasi käsityövalistuksen sekä materiaalipulan näissukupolvien toiveisiin ja tarpeisiin. Perinteiden korostaminen, perusarvojen – kodin, uskonnon ja isänmaan – vaaliminen ja naisten aseman parantaminen olivat *Kotillieden* perussanomaa.

1900-luvun alkupuolella suomalaisten elinolosuhteet vaihtelivat suuresti. Osa väestöstä eli äärimmäisessä köyhyydessä, ja syrjäisillä, vähävaraisilla seuduilla uusi aika ei juuri muuttanut elämää (Virkkunen 2010). Aikasalo (2000, 17, 22) on todennut, että *Kotillieden* mallit ja pukeutumisohjeet eivät edes ihanteiden tasolla koskettaneet kaikkia. Vaikka yhdyinkin hänen ajatukseensa, näen nimenomaan esiliinojen kohdalla lehden merkityksen hieman eri tavalla. Köyhyydestä yritettiin myös pois. Syrjäseuduilta lähti paljon nuoria naisia asutuskeskuksiin ja kaupunkeihin palvelijoiksi ja kotiapulaisiksi perheisiin⁴, joissa

¹ Lehden levikki oli sen ensimmäisenä ilmestymisvuonna 1923 noin 10 000 kpl, mutta vuonna 1925 lehteä tilattiin jo 52000 kpl. Sota-aikana lehden levikki laajeni yli 200 000 kappaleeseen ja vielä vuonna 1957 levikki oli sama. (Leino-Kaukiainen 1992, 210–215.)

² Toimituskuntaan kuuluivat mm. kansanedustajat Mandi Hannula, Hedvig Gebhard ja Eva Somersalo (Leino-Kaukiainen 1992, 221).

³ Pukeutumisen alueella lehteä avustivat mm. Mary Olki 1920-luvulta 1940-luvulle, Irja Palonen 1940-luvulla, 1950–60-luvuilla Liili Fogulstedt ja 1960-luvulla Sirkka Vesa-Kantele. Vaikka *Kotillietä* ei voida pitää muotilehtenä, pukeutumiskulttuuri, pukeutumiseen liittyvä tapatietous ja vaatteiden valmistusohjeet olivat osa lehden sisältöä. Kaikkiaan lehden linja, myös pukeutumiseen liittyvissä asioissa, oli valistava ja kasvattava. (Aikasalo 2000, 18.)

⁴ Esimerkiksi 1920-luvun loppupuolella virkamiesperheistä kahdella kolmasosalla oli kotiapulainen, toimenhaltijaperheissä neljälätoista prosentilla ainakin osan vuotta ja myös joissain työläisperheissä oli ainakin lyhytaikaisia kotiapulaisia. Esimerkiksi pankinjohtajilla tai lääkäreillä saattoi apulaisia olla useampikin. (Rahikainen 2006c, 232.)

todennäköisesti luettiin *Kotiliettä* (ks. Kilkki 2006; Rahikainen 2006c, 224–230). Aikasalon (2000, 17) mukaan *Kotillieden* lukijakuntaan kuului erityisesti sivistyneitä perheenäitejä ja talonemäntiä sekä opettajia. Tilaajanäkökulmasta tilanne varmaan olikin tuo, mutta käsitykseni mukaan sekä esiliinoiniin liittyvillä pukeutumisneuvoilla että käsityöohjeilla oli merkitystä ainakin diskurssin tasolla opettajien välityksellä eri yhteiskuntaluokkien lapsille. Tuskin maalaistalojen emätienkään suhde esiliinoiniin on voinut olla välittymättä palvelusväen tietoisuuteen. Myös syrjäseutujen köyhimmille perheille lähetetyt *Kotillieden* Kummikerhon avustuspaketit sisälsivät esiliinoja.

Alkuvuosien *Kotilliesien* artikkeleista saa vaikutelman, että suurin osa niistä oli kirjoitettu ajatellen ostovoimaista väestöä. Monet alkuaian opettavaisen sävyiset artikkelit kohdistettiin nuorille rouville, joiden lapsuudenkodeissa palvelusväki oli huolehtinut arkiaskareista mutta jotka naimisiin mentyään joutuivatkin huolehtimaan kotiensa hoidosta yksinään tai kokemattoman apulaisen avulla (KL 1926/2, 43). Toisaalta lehtiä tarkkaan lukiessa tulee näkyviin myös se, että kaikkien ei oletettu olevan varakkaita. Jo alkuaikaan lehdissä oli kirjoituksia, joiden voi ajatella koskettaneen lähes kaikkia yhteiskuntaluokasta tai asuinpaikasta riippumatta. Malmberg (1991, 200, 209–210) puolestaan pitää merkittävänä sitä, että vaikka *Kotillieteen* liittyi maalaisemännille¹ suunnatun lehden leima, sen kannatus pysyi vielä läpi 1950-luvun eri-ikäisten ja eri sosiaaliryhmiin kuuluvien naisten keskuudessa.

Kotillieden huippukausi oli ohi 1960-luvulla, jolloin sen levikki alkoi laskea². Leino-Kaukiainen (1992, 215) pitää yhtenä syynä levikin laskuun lisääntyneitä kilpailua naistenlehtimarkkinoilla. Kallio (1992, 292) puolestaan arvelee, että *Kotillieden* välittämä arvomaailma ei välttämättä tyydyttänyt valmisvaatteiden sukupolven naisia, jotka alkoivat uudella tavalla kyseenalaistaa entisiä arvoja. *Kotilliedessä* kuitenkin pyrittiin tietoisesti laajapohjaisuuteen. Malmbergin (1991, 200, 209–210) mukaan sitä osoitti se, että vuonna 1941 lehteen perustettiin neuvottelukunta, jossa oli edustajia maalta ja kaupungista, niin oikeistosta kuin vasemmistosta. Tämä ilmeni myös lehden kirjoituksissa. Esimerkiksi artikkelissa, jossa kaupunkilaismaisterista tuli maalaisminiä, pohditaan maaseudun naisten suurta työmäärää ja tullaan siihen tulokseen, että mikä tahansa poliittinen järjestö, joka ajaa naisten asemaa, on hyväksi: *Mutta nyt, vuoden vierähdettyä, me olemme myös täysin kypsiä Suomen naisille ja Tulevaisuudelle* (KL 1946/7, 170).³ Näkemykseni mukaan *Kotilliesi* kuitenkin toimi pääasiassa niiden arvojen ja asenteiden välittäjänä, jotka olivat lähellä keskiluokkaista arvomaailmaa. Hankaliksi koettuja ja lukijakuntaa voimakkaasti rajaavia asioita ei käsitelty lainkaan, vaikenemalla vältettiin ristiriitoja. *Kotillieden* vaikeneminen ei kuitenkaan ollut aikakaudelle poikkeuksellista. Eivät nekään, joita köyhyys henkilökohtaisesti kosketti, halunneet siitä julkista asiaa (Virkkunen 2010).

¹ Kun arvioidaan *Kotillieden* maalaismaisuutta, on muistettava, että 1950-luvulla yli puolet suomalaisista asui maaseudulla ja suurella osalla kaupunkilaisistakin oli maalaistausta (ks. Waris 1974, 15).

² Töyryn (2006, 77) mukaan 2000-luvullakin *Kotilliesi* on säilyttänyt paikkansa Suomen luetuimpana naistenlehtenä.

³ Suomen naiset -järjestölehti oli Kokoomuksen äänenkannattaja ja Tulevaisuus Sosiaalidemokraattisten naisten järjestölehti.

5.3.4 Toveritar ja tulevaisuus

Kotillieden rinnalla, ikään kuin poliittisena vastapainona, olen lukenut naisille suunnattua järjestölehteä *Toveritarta*, jota Sosiaalidemokraattiset naiset julkaisivat vuodesta 1922 vuoteen 1943. Se ilmestyi periaatteessa kaksi kertaa kuukaudessa, mutta käytännössä osa lehdistä ilmestyi kaksoisnumeroina. Kuten *Kotillieden* myös *Toverittaren* taustalta löytyi yhteiskunnallisia vaikuttajia. Lehden päätoimittajana oli erityisesti työläisnaisten asioita ajava kansanedustaja Miina Sillanpää.

Olen läpikäynyt *Toverittaresta* vuosikerrat 1927, 1932, 1937, 1942 sekä muutamia hajanumeroita muista vuosikerroista. Ainoastaan *Toveritar*-lehtien kohdalla päädyin otantaan. Kaikkien vuosikertojen läpikäyminen ei ollut tarpeellista, koska esiliinoiniin liittyvää aineistoa oli niissä vähän ja esiliinatekstit toistuivat samankaltaisina keskittyen naisten esiliinoiniin. Lisäksi ne toistivat samoja teemoja, joita oli muissakin lehdissä.

Kaikkiaan *Toverittarella* on vain pieni, joskaan ei merkityksetön asema lähdeaineistossa. *Toverittaren* anti tässä tutkimuksessa on lähinnä siinä esitetyissä työväestön asunto-oloja ja aikakauden perheideologiaa sekä pukeutumista käsittelevissä näkemyksissä. Pukeutumisesta kirjoitettiin kuitenkin vain vähän. Vaikka 1939-luvun lopulla, *edustajakokouksessa lausuttujen toivomusten mukaan*, alettiin *Toverittaessa* julkaista erillistä käsityöosastoa (TO 1932/22–23, 326). Osasto ehti kuitenkin toimia vain muutaman vuoden ennen lehden lakkauttamista. Käsityöosastossa ei kirjoitettu esiliinoista, vaan se sisälsi muuntyyppisiä käsityöohjeita.

Kun *Toveritar* lopetettiin, sen seuraajaksi tuli *Tulevaisuus*. Myös siitä olen käynyt läpi kolme vuosikertaa: 1947, 1952, 1957. Nimenmuutoksen myötä lehden sisältö muuttui niin, että siinä ei enää ollut esiliinaan liittyvää hedelmällistä aineistoa juuri lainkaan.

5.3.5 Käsityölehdet

Käsitöihin erikoistuneista naistenlehdistä lähdeaineistossa on *Omin Käsin*, *Muotikuva*, *Sorja* ja *Sorjat Pukimet* -lehtiä. Tämän tutkimuksen kannalta niiden merkitys lähteenä perustuu pääasiassa esiliinojen malleihin ja valmistukseen liittyviin ohjeisiin sekä piirros- ja valokuviin. Ohjeiden ja kuvien selostuksien yhteydessä on usein esiliinojen käyttöä tai käyttäjiä kuvaavia määritelmiä tai niissä perustellaan tietynlaisen esiliinan käyttökelpoisuutta. Lähdeaineistona näillä lehdillä ei tutkimuksen kannalta ole yhtä suurta merkitystä kuin *Kotilliedellä*, mutta niiden avulla olen pyrkinyt laajentamaan ja tarkentamaan käsityksiä esiliinoista. Tämä aineisto on hedelmällistä erityisesti silloin, kun tarkastellaan sitä, näyttäytyvätkö niissä olevat esiliinatekstit vanhojen käsitysten uusintajina vai uudenlaisten käsitysten foorumina.

Omin Käsin ilmestyi ensin *Kotillieden* käsityöliitteenä ja itsenäistyi omaksi lehdekseen vuonna 1940. Lehden päätoimittajana toimi 1945–1970 Kerttu Virkki, jolla oli avustajinaan joukko nimekkäitä taiteilijoita. Virkki oli hyvin perehtynyt suomalaiseen käsityöhön, ja hänen laaja käsityöalan koulutuksensa näkyi myös lehteen valituissa ohjeissa ja käsityötuotteissa. Vaikka *Omin Käsin* aloitti ilmestymisensä pulavuosina, se sai hyvän alun, sillä materiaalipulan kanssa kamppailevat ihmiset tarvitsivat käytännön ohjeita ja kekseliäitä neuvoja. (Malmberg 1991, 209, 213–214.) *Omin Käsin* -lehden merkitys lähteenä perustuu siihen tapaan, jolla niiden esiliinateksteissa tuotettiin diskursssia oikeista pukeutumistavoista ja hyvästä käsityötaidosta. Lisäksi *Omin Käsin* -lehdet edustavat koulutuksen kautta hankittua käsityötaitoa, sillä niissä esiteltiin usein esiliinoja, joita opiskelijat olivat valmistaneet esimerkiksi Helsingin käsityöopettajaopistossa, Wetterhoffin kotiteollisuusopistossa ja muissa käsityöalan oppilaitoksissa (OK 1945/3, 5; OK 1953/1, 30–31).

Vuonna 1944 Yhtyneet Kuvalehdet alkoi julkaista *Muotikuva*-lehteä. Päätoimittaja Linda Eerikäinen valitsi lehteen tulevat mallit joko mannermaisista muotilehdistä tai suunnitteli ne itse. Lehdessä oli mukana myös runsaasti kaavoja. Vuonna 1952 *Muotikuva* liitettiin *Sorjaan*,

joka oli puhdas kaavalehti. Fuusiosta syntyi *Sorja, jokanaisen muotikuva*. Uuden *Sorjan* päätoimittajana toimi Sirkka Vesa, joka sekä suunnitteli vaatteiden mallit että piirsi ne puhtaaksi. 1960-luvun alussa *Sorjaan* liitettiin *Kodin Pukimet* ja uudesta lehdestä tuli *Sorjat Pukimet*¹. (Malmberg 1991, 209, 215, 226–207.) Tämä aineisto on osittain päällekkäistä *Kotiliesien* kanssa, koska *Sorja*-kaavoja sekä esiteltiin että välitettiin myös sen sivuilla. Vaikka nämä lehdet keskittyivät muihin vaatteisiin kuin esiliinoihin, niitäkin oli mukana jonkin verran.

5.4 KÄSITYÖKIRJAT

5.4.1 Käsityökirjat tutkimuksen lähteenä

Useista tutkimusajanjakson käsityökirjoista välittyä kirjoittajien valistavat, kasvattavat ja opettavat näkemykset. Ote on samansävyyinen kuin aikakauden lehtienkin käsityöohjeissa. Näkemykseni mukaan tähän on ainakin kolme syytä. Ensimmäinen selitys lehtien ja kirjojen esitystavan samankaltaisuudelle löytyy ohjeiden laatijoista, jotka olivat osittain samoja.² Vaikka Suomi oli alueellisesti suuri maa, käsityökirjojen ja ohjeiden laatimisesta vastasi vain pieni, kuitenkin vähitellen laajeneva naisjoukko. Tutkimuksen lähteenä olevien käsityökirjojen perusteella käsityövalistuksen sukupolven naisten panos oli merkittävä esiliina-aineiston tuottajana ja esiliinadiskurssin suunnannäyttäjänä seuraavien sukupolvienkin aikana. Tästä kertoo sekin, että monista kirjoista otettiin useita painoksia vuosien varrella. Yksi syy moniin painoksiin oli sota- ja pula-ajassa, joka ei ollut otollista aikaa uusien kirjojen laatimiselle.

Toinen selitys käsityöohjeiden valistavalle sävyille oli lisääntynyt opastuksen tarve. Suurin osa käsityövalistuksen sukupolven materiaalipulan sukupolven naisista eli maalla, tai he olivat vasta maalta kaupunkiin muuttanutta työväkeä (ks. luku 8.1.3). Monien kohdalla tekstiilimateriaalien tuntemus, kankaiden ja vaatteiden valmistamiseen ja vaatehuoltoon liittyvät tiedot ja taidot perustuivat edellisiltä sukupolvilta opittuun. Uusien teollisesti valmistettujen kangaslaatuja tai uudenaikaisten vaatteiden myötä vanhat tiedot ja taidot

¹ Vuona 1963 *Sorjat Pukimet* muuttui *Muotisorjaksi*.

² Kotiliettä avustanut Eva Somersalo piirsi esiliinamalleja kirjaan *Lasten ja naisten pukuja* (1914), kirjoitti *Tyttöjen käsityökirjan* (1916), ja hän oli myös *Esiliina-kirjan* (1934) toinen toimittaja. Kotiliettä pitkään avustanut ja sinne paljon käsitöistä ja pukeutumisesta kirjoittanut Mary Ollonqvist, myöhemmin Olki, kirjoitti lukuisia käsityökirjoja, joista monet julkaistiin Kotilieden kirjasto -kirjasarjassa. Lilli Törnudd kirjoitti käsityökirjoja, myös seminaareja varten *Naiskäsitöiden oppikirjan* (1902) ja siitä laajennetun kirjan *Uusi Käsitöiden oppikirja* (1917). Lisäksi hän oli mukana kansakoulun käsityöopetusta suunnittelevassa komiteassa 1910-luvun alussa. Ilona Jalava laati käsityöohjeita sekä *Toverittareen* että *Kotilieteen*. Tyne Valve kirjoitti yhdessä Kyllikki Tappuran kanssa 1930-luvulla opettajankoulutukseen suunnattua *Kansakoulun käsityöt -kirjaa* (1933), jonka esipuheessa he kiittävät Aili Wiherheimoa. 1950-luvulla Valve oli kirjoittamassa käsityön osuudesta myös *Kansakoulun työtapoja III -kirjaan* (1955). Samaan kirjaan kirjoitti käsityöstä myös Eeva Haavisto, joka oli laatinut *Tyttöjen käsityöt -kirjan* (1943). Kotilieden päätoimittaja Aili Wiherheimo toimitti *Emännän tietokirjan* (1953) yhdessä Mandi Hannulan kanssa, joka toimi myös Kotilieden avustajana. 1950-luvulla, kun kirjoja alettiin julkaista aiempaa runsaammin, myös esiliinatekstien laadintaan osallistui aiempaa laajempi joukko. Esimerkiksi Raili Seraste oli tekemässä sekä *Koulutyttöjen käsityöt -kirjaa* (1953) että *Kansalaiskoulun tyttöjen käsityökirjaa* (1961). Irja Teerisuolla oli monta vaikutuskanavaa. Hän laati useita käsityökirjoja, oli mukana yhteisjulkaisujen toimittajana, kirjoitti lehtiin ja opetti Helsingin käsityöopettajaopistossa. Yhteistyötä oli myös lehtien välillä. Omin Käsin -lehti oli alun perin Kotilieden liite, ja myöhemminkin lehtien välinen yhteistyö jatkui. Lisäksi *Sorja*-lehtien kaavoja esiteltiin ja välitettiin Kotilieden kautta.

eivät enää pätenet. Tarvittiin sellaisia neuvoja ja ohjeita, joita omasta ympäristöstä ei välttämättä löytynyt. Ensimmäinen suomenkielinen tekstiilimateriaaleihin keskittyvä kirja tosin ilmestyi jo 1800-luvun lopussa. Favorin (1897) kirjoittaman *Vaatetusaineista ja niiden valmistuksesta* -teoksen¹ näkökulma oli kuitenkin lähinnä maantieteeseen ja historiaan keskittyvä. Vaateiden materiaalien valintaan tai niiden huoltamiseen ei kirjasta ollut apua. Kun vertaa Favorin teosta neljäkymmentä vuotta myöhemmin julkaistuun Kurimon (1938, 109–153) kirjoittamaan *Vaatetusalan aineoppia* -kirjaan, tekstiilikulttuurin muutos näyttäytyy suurena. Kun pelkästään puuvillasta teollisesti valmistettuja kankaita löytyi liikkeistä kymmenillä eri nimikkeillä, on ymmärrettävää, että esiliinaohjeissa oli hyvä mainita nimeltä käyttötarkoitukseen sopivia kangaslaatuja.

Kolmas selitys kirjojen opettavaiselle sävyllä löytyy yksinkertaisesti siitä, että niitä tehtiinkin varta vasten tätä tarkoitusta silmällä pitäen. Kansakoulun käynnin ja muun koulutautumisen yleistymisen myötä opettajat tarvitsivat uusia ohjeita sekä käsityötuotteiden valmistamista että käsityön opettamista varten. Vaikka olen määritellyt tutkimustehtävän niin, että keskityn kotikontekstiin, koulukäsityökirjoilla on tärkeä asema lähdeaineistossa. Käsityökirjat laadittiin nimenomaan oppimistarkoituksessa, tapahtuipa tuo oppiminen sitten kodin piirissä tai kouluissa. Eikä käsityökirjoja suunnattu yksinomaan vain kouluopetusta varten. Näennäisen poikkeuksen tekivät tuleville opettajille tarkoitettujen ohjekirjat, mutta niidenkin sisältämät ohjeet oli tarkoitettu laajemmin levitettäväksi. Olihan kansakoulujen opettajilla tärkeä rooli käsityötaitojen opettajina, pukeutumistottumusten levittäjinä ja kotien pukeutumiskäytänteisiin vaikuttajina (Heikinmäki 1967, 49, 52; Lönnqvist 1974, 109).

Olen jakanut käyttämäni käsityökirjalähteet kahteen ryhmään sen mukaan, olivatko ne ensisijaisesti suunnattu kotia vai koulua varten. Jako on hyvin viitteellinen. Kirjoissa, joiden esipuheissa niiden kerrotaan soveltuvan koulun käsityöopetukseen, joissain mainitaan kuitenkin samalla, että niitä voi käyttää kotonakin käsityön oppina ja päinvastoin. Jako ei kerro myöskään kirjojen käyttäjistä. Todennäköisesti kuka tahansa ohjeita tarvinnut ja käsitöistä kiinnostunut on tarttunut siihen kirjaan, joka on ollut saatavilla. Koska varsinkin vuosisadan alussa kodeissa oli vain vähän tai ei lainkaan käsityökirjoja, opettajien käyttämällä kirjallisuudella oli merkittävä rooli käsityön tekotapojen ja mallien leviämässä (ks. Mäkinen 1910, 62–63).

littiläistä käsityöperinnettä tutkinut Torkki (2002, 220) kirjoittaa, että litissä käsityökirjallisuutta alettiin hyödyntää kotioloissa vasta 1920-luvun loppupuolelta lähtien. Hänen mukaansa kirjoja käyttivät pääasiassa koulutetut käsityönharrastajat. Kovin monia suomenkielellä julkaistuja tekstiilikäsityöhön liittyviä kirjoja ei tuolloin edes ollut. Mäkisen (1910, 62–64)² mukaan ennen vuotta 1910 oli suomeksi julkaistu neljä kudontakirjaa, kaksi värjäyskirjaa ja yksi raaka-aineista kertova kirja. Mittojen ottamista ja kaavojen piirtämistä käsitteleviä kirjoja oli suomeksi neljä: ruotsalaisen Lundinin kirjasta suomennettu *Vaatteiden tekeminen* (1901) ja Ingmanin vihkoset *Liinavaatteiden leikkaamisen oppikirja* (1907) ja *Pukuvaatteiden leikkaamisen oppikirja* (1908). sekä Keravuoren *Pieni käsitöiden opas naisille* (1910). Oppikirjoiksi seminaareihin ja kasakouluihin laadittuja kirjoja oli myös painettu neljä:

¹ Materiaaleja esitellessään Favor (1987) keskittyi pääasiassa Suomessa jo tuttuihin pellavaan, hamppuun, villaan ja puuvillaan, vaikka hän mainitsi myös muita luonnonkuituja. Lisäksi kirjassa kerrottiin teollisesta langan ja kankaan valmistamisesta, nahan muokkaamisesta ja oljen käytöstä hattumateriaalina. Uusinta materiaalitietoutta kirjassa edusti kautsusta ja guttaperkasta kertovat luvut.

² Mäkisen (1910, 62–64) esittämä luettelo kertoo ainakin suunnilleen aikakauden kirjatilanteesta, mutta se ei välttämättä ole täydellinen. Ainakin Mäkisen mukaan vuonna 1906 julkaistusta Naiskäsitöiden oppikirjasta itselläni on painos jo vuodelta 1902.

Lydeckenin *Tyttöjen käsitöiden johtamisen ohjeita* (1892) sekä Törnuddin toisiaan täydentävät kirjat *Naiskäsitöiden sääntövihko* (1893), *Ohjelmajäsennyssuunnitelma käsitöiden opetuksessa* (1904) ja *Naiskäsitöiden oppikirja* (1906). Oppikirjoista Mäkinen (1910, 62–63) arveli olleen *käytännöllistä hyötyä*. Lisäksi ennen vuotta 1910 oli Mäkisen mukaan julkaistu suomeksi seitsemän kansanpukuihin ja kansanomaisen käsityöhön liittyvää kirjaa.

Viitteitä siitä, että käsityöharrastajatkaan eivät aluksi hankkineet monia kirjoja, saa käsityökirjoja tarkastelemalla. Useissa kirjoissa toistetaan tarkalleen aiemmin julkaistuja ohjeita. Esimerkiksi Gestrinin ja Somersalon (1934, 13–14, 23) *Esiliina*-kirjassa on joitain täsmälleen samoja kuvia, joita on Jarvan (1927, 35,44–45) jo seitsemän vuotta aiemmin julkaistussa kirjassa *Kodin liinavaatteet*.¹ Tuskin innokkaatkaan käsityöharrastajat halusivat useita samaa toistavia kirjoja. Tutkimusajanjaksona kirjojen elinkaari oli pitkä, mistä kertoo monet uusintapainokset. Käsityötekniikoita opastavat kirjat eivät vanhene, ja niiden sisältöjen muutos näkyy lähinnä tehtävien tuotteiden malleissa ja materiaalivalinnoissa.² Esimerkiksi esiliinamallin julkaisuajankohtaa ei välttämättä voi päätellä pelkästään esiliinan muodosta, jos malli irrotettaisiin alkuperäisestä yhteydestään ja aikakaudelle tyypillistä kuvaustapaa muokattaisiin.

Muidenkin kuin esiliinaohjeita sisältävien käsityökirjojen antia voitiin hyödyntää tai soveltaa, kun suunniteltiin ja valmistettiin esiliinoja. Esimerkiksi kudonta- tai kirjontakirjat ovat myös olleet aikakautensa käsityö- ja pukeutumisdiskurssien tuottajia ja ylläpitäjiä. Vaikka kaikissa kirjoissa ei esiliinoista suoraan kirjoitettukaan, käsityökirjojen kuvitukset saattoivat silti kertoa niiden käytöstä (ks. Teerisuo 1950). Tarkempaan esittelyyn olen valinnut käyttämästäni lähdekirjoista vain sellaisia keskeisiksi katsomiani käsityökirjoja, joissa on esiliinaohjeita. Ne painottuvat toista maailmansotaa edeltävään aikaan, sillä heti sodan jälkeen ei julkaistu paljon uusia, esiliinoja käsitteleviä kirjoja.

5.4.2 Koulukäsityökirjoja

Käsityökirjoista käy ilmi, että tutkimusajaksena kansa- ja oppikouluissa koululaisilla ei ollut käsityötunneilla juurikaan käytössään käsityökirjoja.³ Törnuddin (1902, 2–3) laatimassa *Naiskäsitöiden oppikirjassa* oli maininta kirjasesta *Käsitöiden sääntövihko kansakoulun oppilaita varten*. Itse oppikirja oli tarkoitettu seminaareihin oppikirjaksi tuleville opettajille. Sääntövihon oli tarkoitus *vapauttaa oppilaat kirjoittamasta muistiinpanoja käsitöiden säännöistä*. Sääntövihko oli Törnuddin mukaan suunniteltu niin edulliseksi, että mahdollisimman monet pystyisivät sen hankkimaan. Myös Elin Keravuoren (1915) oppikirjasta pieni *Käsitöiden opas naisille ja lapsille* käy ilmi, että sen osa *Käsitöiden opas lapsille* olisi ollut saatavilla myös erillisenä vihkosena. Vuonna 1909 kirjoitetussa esipuheessa on maininta siitä, että *kirjan hinta on niin pieni, joten vähävarainenkin sen voisi hankkia*. Muistiinpanojen kirjoittaminen kuitenkin jatkui, koska myös Somersalo (1916, 6) perusteli *Tyttöjen käsityökirjan* esipuheessa sen mahdollista käyttöä koulukäsitöissä: *Jottei koulussa tarvitsisi käyttää harvoja käsityötunteja muistiinpanojen kirjoittamiseen, on kirja suunniteltu sellaiseksi, että sitä voisi koulussakin käyttää*.

¹ Kummassakaan kirjassa ei ole mitään mainintoja ko. kuvien alkuperästä. On myös mahdollista, että molempiin kirjoihin kuvat oli lainattu jostain kolmannelta teoksesta.

² Tekniikat ovat yhä 2000-luvulla periaatteessa samat: ketjupisto, virkkaussilmukka ja oikea neule tehdään yhä niin kuin sata vuotta sitten kirjoissa neuvottiin. Sen sijaan materiaalit ja käyttökohteet ovat muuntuneet ja muuttuneet, mutta eivät välttämättä kaikilta osin.

³ Pätevää tutkimustietoa en ole aiheesta löytänyt. Päätelmäni perustuvat käsityökirjojen esipuheisiin, ja niitä tukevat yhden esiliinamuiston kertoja sekä tutkimuksen ulkopuolella käymäni epäviralliset keskustelut yksityishenkilöiden kanssa.

Törnuddin (1917) kirjoittama *Uusi käsitöiden oppikirja* oli selkeästi tarkoitettu opettajille ja opettajiksi opiskeleville oppaaksi. Törnudd korostaa alkusanoissa hyödyntäneensä uusinta pedagogiikkaa kirjaa tehdessään. Lisäksi hän muistuttaa, että koska kirja on opettajia varten, kaikkia yksityiskohtia ei ole erikseen selitetty. Törnudd kertoo keskittyneensä erityisesti sellaisiin asioihin, jotka eivät aiemmin ole kuuluneet kansakoulun käsityöopetuksen suunnitelmaan tai joiden hän on huomannut olevan aloitteleville opettajille ongelmallisia. Ilmeisesti Törnuddin aiemmassa kirjassa mainittu sääntövihko ei ollut saavuttanut suosiota, ainakaan siitä tai vastaavasta ei enää ole mainintaa.

Liinavaatteiden piirustuksia -kirja (Geitel ym. 1913) oli tarkoitettu ammattimaisempaan käsityöopetukseen, käsityö- ja ammattikouluja varten, kuten kirjan esipuheessa mainittiin. Samalla todettiin, että kirja olisi hyvä opas myös kotien liinavaateompeluun. Esillinat luokiteltiin usein liinavaatteisiin, ja tästäkin kirjasta löytyy ohjeet sekä tyttöjen kouluesiliinaan että reformiesiliinaan.

Myös Valveen ja Tappuran (1933) laatima *Kansakoulun käsityöt* oli suunnattu seminaarien opiskelijoille ja opettajille. He tähdensivät kirjan pedagogista näkökulmaa ja perustelivat kirjan tarpeellisuutta sillä, että seminaarityöskentelystä oli puuttunut ajanmukainen, kansakoulutyöhön soveltuva kirja. Kirjan alkusanojen mukaan se oli laadittu *huomioon ottaen lähinnä nuoren, vasta-alkavan opettajan edellytykset sekä kansakouluiässä olevan lapsen kyvyt ja omalaatuiset harrastukset*. Ilmeisesti vasta-alkajaopettajat eivät täysin olleet ymmärtäneet, miten kirjaa piti hyödyntää, sillä ainakin kolmanteen painokseen oli alkusanojen jälkeen lisätty opettajille huomautus siitä, että opettajan on koottava tuntiaan varten asioita kirjan eri kohdista. Lisäksi muistutettiin, että kirjassa tiivistetyt esitetyt asiat on kerrottava lapsille laajemmin ja sellaisessa muodossa, että he sen ymmärtävät.

Jos koululaiset tallensivat käsityöohjeita, he kirjoittivat ja piirsivät niitä vihkoihinsa sekä kansa- että oppikoulussa joko opettajien taululle tekemien mallien mukaan tai sanelun perusteella (Em 15; 40-luvun loppu; ks. myös Simpanen 2003,15). Saman esillinamuiston kertojan mukaan muistiinpanokäytäntö jatkui vielä 1950–60-lukujen taitteessa Turussa opettajakorkeakoulun käsityötunneilla. Taulupiirrosten kopioimista ja muistiinpanojen tekemistä pidettiin itsestään selvyytenä. Tähän viittaa myös Valven (1955, 234–235) esittämä kritiikki siitä, että *korkeimmat käsityökoulut* ovat olleet tiennäyttäjinä myös kansakouluille, joissa käsityöteoriat on kirjoitettu käsin. Hänen mielestään ohjeiden piirtäminen ja kirjoittaminen vei liikaa aikaa itse käytännön työskentelyltä ja heikensi käsityötaitoa. Yhtenä syynä tähän käytäntöön hän näki oppikirjojen puutteen.

Käsityöopetuksen pedagogisena oppaana oli 1950-luvulla Kallioniemen (1958, 7, 17) kirjoittama *Käsityöopetus*, jonka ensimmäinen painos ilmestyi vuonna 1948. Kallioniemi itse kirjoitti esipuheessaan suuntaavansa kirjan käsityöseminaarin opiskelijoille, mutta sitä käytettiin oppaana kansakoulunopettajien koulutuksessa vielä ainakin 1960-luvun alussa (Em 15). Uudemman painoksen kirjan kuvituksessa näkyy käytössä käsityökirjoja, ja kuvatekstissä lukee, että *Käsityötunneilla on tilaisuus itsenäiseen suunnitteluun ja työtehtävien ratkaisuun myös kirjaston avulla*. Muuten kirjojen käyttämisestä opetuksessa, sen paremmin kuin muistiinpanojen tekemisestäkään, ei tässä teoksessa kerrota. *Käsityöopetus*-kirjan kuvassa näkyy kirja *Koulutyttöjen käsitöitä* (Soininen ym. 1953), jonka ensimmäinen painos ilmestyi 1953. Vuonna 1958 kirjasta otettiin pehmeäkantisena toinen painos, ja siihen tutustuttiin myös opettajankoulutuksessa (Em 15). Kirjan toinen painos oli tehty pehmeäkantisiksi todennäköisesti siksi, että kovakantista edullisempaan sen toivottiin leviävän kouluihin ja koteihin. Kirjan esipuheessa kerrotaan, että *Koulutyttöjen käsityöt* oli tarkoitettu kansa- ja oppikouluille mutta myös niille äideille, jotka haluavat kodeissaan ohjata lastensa käsityöharrastuksia.

Mielenkiintoisen koulukäsityökirjojen vertailuparin suhteessa esiliinoiniin muodostavat vuonna 1943 Haaviston kirjoittama *Tyttöjen käsityöt*, josta otettiin ainakin 7. painos vielä vuonna 1961 sekä Serasteen ja Kosken *Kansalaiskoulun tyttöjen käsityökirja* vuodelta 1961. Haaviston (1946) kirja oli suunniteltu erityisesti tyttölyseoiden käsityöopetusta silmällä pitäen, ja siinä ei ole yhtään esiliinan ohjetta. Sen sijaan kansalaiskoulua käyville tytöille esiliinaohjeita on usean sivun verran (Seraste ja Koski 1961, 23–31). Vaikka kirjat ovat sisällöltään ja painotuksiltaan erilaisia, ne on tarkoitettu suunnilleen samanikäisille tytöille, ja molempien kirjojen alussa kerrotaan käsityötaitojen tärkeydestä naisen elämässä. Kontrasti esiliina-aineistossa tekee mielestäni näkyväksi sitä eroa, millaisiin ammatteihin ja tulevaisuuteen eri koulumuodoista suunnattiin. Vaikka koulutusmahdollisuudet tutkimusajanjakson lopulla lisääntyivät ja tasa-arvoistuivat, kansalaiskouluihin meni pääasiassa vähävaraisten ja työläiskotien tyttäriä. Heidän opetuksensa painottui kotitalouden ja perheenemännän taitojen opetteluun. Näihin taitoihin luettiin kuuluvaksi myös käsityöt. Olihan äiti myös perheen vaatevarastojen hoitaja. (Kaarninen 1989, 88–110.)

Kurimon (1938) kirjoittama *Vaatetusalan ainesoppi* oli kirjan esipuheen mukaan kirjoitettu *Ammattienedistämislaitoksen kehotuksesta*. Kirjan loppuosassa esiteltiin tärkeimpiä ompelu- ja vaatturialan työvälineitä ja lisätarpeita aina ompelukoneista saksiin ja miesten liivinhakasiin *ammattikouluväen erikoisesta toivomuksesta*. Esipuheessa arveltiin materiaalitetämyksen olevan tarpeellista tekstiilituotteiden valmistajille, niitä myyville liikemiehille ja myymäläapulaisille. Kirjan kerrottiin olevan tarpeen myös perheenemännille, että he osaisivat tehdä oikeanlaisia ratkaisuja hankkiessaan, hoitaessaan ja valmistaessaan taloutensa vaatevarantoja. Kirjassa on kattava luettelo 1930-luvun lopulla markkinoilla olleista lukuisista kangaslaaduista ja niiden nimityksistä. Kurimon teos on tämän tutkimuksen kannalta ollut hyödyllinen erityisesti silloin, kun esiliinaohjeissa on kerrottu erilaisista niihin sopivista materiaaleista. Ilman aikalaissanastoa erilaiset materiaalien nimitykset eivät nykyhetken materiaalinitymysten tuntemuksella aukeaisi.¹

5.4.3 Kotien käsityökirjoja

Tutkimusaineiston vanhin käsityökirja, joka ei ole koulukäsityökirja ja jossa on useita esiliinamalleja, on *Lasten ja naisten pukuja. Kläder för barn och fruntimmer* (Eklund ym. 1914) Tähän kirjaan Somersalo ja Keinänen ovat piirtäneet esiliinamalleja. Kirjassa on seitsemän erilaista esiliinamallia aikuisille naisille ja kaksi lapsille. Kuviin liittyy muutamien lauseiden mittaiset työselostukset.

Tämän tutkimuksen kannalta tärkeä teos on esiliinonjen malleista ja käyttötarkoituksista kertova Gestrinin ja Somersalon (1934, 5–7)) kirjoittama *Esiliina*. Esipuheen mukaan tämä kirja oli kirjoitettu ajatellen erityisesti äitejä, jotka ompelivat esiliinoja itselleen ja lapsilleen. *Esiliina*-kirja syntyi Marttaliiton aloitteesta. Sen järjestämään esiliinakilpailuun tuli paljon erilaisia ja eri käyttöön sopivia esiliinoja, ja niistä järjestettiin eri puolella maata kiertävä näyttely. Näyttelyn herättämä mielenkiinto toimi kimmokkeena kirjan toteuttamiselle. Tämä kirja on ollut apuna tehdessäni esiliinoista niiden muotoon perustuvaa jaottelua.

Kuten *Esiliina*-kirja myös lähteinä käytetyt, kotien tarpeisiin suunnatut käsityökirjat *Pikkulasten vaatteet ja Kodin Liinavaatteet* kuuluivat *Kotillieden kirjasto* -kirjasarjaan. Ollonqvistin (1924, 6) kirjoittama ja kuvittama *Pikkulasten vaatteet* koostui, kuten hän itse kirjan esipuheessa kirjoitti, pääosin *Yhtelshyvä*-lehdessä ja *Kotilliedessä* julkaistuista aineistoista. Lisäksi Ollonqvist kirjoitti lainanneensa joitain kuvia ja kaavoja englantilaisista lehdistä. Kuvien lainaaminen

¹ Toinen tutkimuksen lähteenä käytetty aikakauden materiaaleista kertova teos on kaupan ja teollisuuden tarpeisiin laadittu *Pukimet ja kudonnaiset* (Lublin ja Willny 1948).

olikin tyypillistä aikakauden kirja- ja lehtimaailmassa (ks. Aikasalo 2000, 62; Kaipainen 2008, 110). Myös Jarvan (1927) teos *Kodin liinavaatteet* koostui aiemmin *Kotillesissä* julkaistuista ohjeista. Molemmat kirjat oli suunnattu perheenäideille, liinavaatekirja myös tyttärille. Kummassakin kirjassa on vain muutamia esiliina-ohjeita, mutta niiden muu sisältö välittää tietoa aikakauden käsityöhön ja pukeutumiseen liittyvistä diskursseista.

1920-luvun lopulla ilmestyi Ollonqvistin (1928, 6) aikuisten naisten vaatteita ompeleville suunnattu *Ommelkaa itse pukunne*. Hän perusteli kirjan tarpeellisuutta sen alkulauseessa seuraavasti: *Meillä ei ole ollut suppeaa ja yleistajuista esitystä naisten pukujen ompelemisesta harrastelijoita, n.s. itseompelejoita varten*. Huomattavasti laajempi, yli 400-sivuinen, Kekkonen ja Kekkonen (1915) toimittama pukuompeleluksen opas oli julkaistu kolmetoista vuotta aikaisemmin. Se oli muokattu alun perin saksalaisesta teoksesta *Ich kann schneidern* suomalaisia oloja varten. Teos sai laajasta materiaalitietouden osuudestaan kiitoksia *Vaatturi-lehdessä* (1916/9–10, 68), mutta sen kaavoitusosuutta ei pidetty tarpeeksi asiantuntevana vaattureita ajatellen. Sen todettiin kuitenkin olevan riittävä ammatikseen ompeleville kotiompelijoille ja niille naisille, jotka ompelivat omiksi tarpeikseen.¹ Kirjan kaavat ja ompeluohjeet kävivät nopeasti vanhanaikaisiksi naisten pukeutumismuodin rajun muutoksen vuoksi, joten Ollonqvistin muutamaa vuotta myöhemmin laatimat pukuompeleluohjeet olivat tarpeen. Suhde esiliinoiniin on näissä kirjoissa hyvin erilainen. Ollonqvistin (1928, 86–87, 106–107) teoksessa on sekä työpukujen että esiliinojen valmistusohjeita, kun taas Kekkonen ja Kekkonen (1915, 407, 413–414) kirjassa esiliinoista mainitaan vain hyvin lyhyesti, lähinnä palvelijattarien vaatteiden yhteydessä.

5.5 ELOKUVAT JA KIRJALLISUUS

Tämän tutkimuksen elokuva- ja kirjallisuuskäsitteet ja osa kirjallisuuskäsitteistä edustavat tutkimusjakson populaarikulttuuria. Populaarikulttuuri-käsitettä alettiin alun perin käyttää merkityksessä *yleisesti pidetty*. Kallioniemi (1993, 61–62) kirjoitti 1990-luvun alussa, että populaarikulttuuri (*popular culture*) on vakiintunut käsittämään massatuotettua, kaupunkilaista kulttuuria erotuksena korkeakulttuurista tai kansankulttuurista. Erottelussa käytettiin vastakohtapareja, kuten esimerkiksi laatulehdistö (*quality press*) – populaarilehdistö (*popular press*) tai laadukas taide (*high art*) – populaariviihde (*popular entertainment*). Hall (1992, 252–262) puolestaan kritisoi erilaisten kulttuurimuotojen luokittelua. Hänen mukaansa ei ole olemassa autonomista populaarikulttuuria, joka olisi vallan voimakenttien ulkopuolella. Kulttuuriteollisuus tyrkyttää hänen mukaansa hallitsevan ja etusijalle asetettavan kulttuurin muotoja yleisölle toiston ja valikoinnin avulla, koska kulttuurisen vallan tuottaminen on keskittynyt harvoille ja valituille. Myöhemmin Kallioniemikin (2001, 92) on todennut, että populaarikulttuurin vastakulttuurinen arvo on hämärtynyt, koska sen ylläpitämistä määrittelevät yhä enemmän koko yhteiskuntaa koskettavat ja ylläpitävät taloudelliset arvot.

Tämän päivän näkökulmasta erityyppisten lähteiden jaottelua populaarikulttuuria ja ei-populaarikulttuuria edustaviksi ei pidetä pätevänä. 1900-luvun alkupuolella tätä jakoa kuitenkin pidettiin selvänä, ja lisäksi sitä haluttiin ylläpitää. Tutkimusjakson *Kotilliedet* pyrkivät erottautumaan populaariviihteestä esittämällä kriittisiä arvioita niin elokuvaviihteestä kuin viihderomaaneistakin. Malmberg (1991, 230, 246–247) lainaa lehden päätoimittajaksi 1960-luvulla nousseen Eila Jokelan sanoja: *Kotilliesi oli aina sivuillaan pyrkinyt*

¹ Tietoa vaatturien ja ompelijoiden suorittaman työhön ja sen arvostukseen liittyvistä eroista löytyy Kaipaisen (2008, 214–223) tutkimuksesta.

kuvastamaan sivistynyttä suomalaista makua. Hall (1992, 252–262) toteaaakin, että populaarikulttuurin määrittelyssä ei tärkeintä ole itse objektit vaan kulttuurisissa suhteissa vallitseva pelitilanne, eräänlainen luokkataistelu. Voidaan ajatella, että käsityön näkökulmasta suomalaisen yhteiskunnan virallista näkemystä edustivat kouluissa ja opettajien koulutuksessa käytetyt käsityön oppikirjat. Malmbergin ja Aiksalon (2000, 21) mukaan *Kotiliettä* pidettiin omassa kontekstissaan laatulehdistön edustajana, toisin sanoen sen edustamia arvoja ja näkemyksiä pidettiin myös virallisesti hyväksyttävänä. Edellä mainitun perusteella olen tässä tutkimuksessa ymmärtänyt viihdyttämistarkoituksessa tuotetut elokuvat samoin kuin naisille suunnatut ajanvieteromaanitkin populaarikulttuurin ilmentyminä suhteessa muuhun aineistoon siinä mielessä, että ne olivat mahdollisia vastakkaisten tai erilaisten näkemysten tuottajina.

Tutkimuksen lähteissä on jonkin verran myös sellaisia kaunokirjallisia teoksia, joita 1900-luvun alussa ei luokiteltu populaariviihteeksi, vaan ne edustivat niin sanottua *sivistynyttä makua*. Pihlainen (2001, 313) toteaa, että historiallisina lähteinä kaunokirjalliset tekstit täydentyvät suhteessa muihin historiallisiin teksteihin. Kyse ei hänen mukaansa ole niinkään tekstien historiallisesta todellisuudesta kuin niistä mahdollisuuksista, joista tekstien olemassaolo on todisteena. Helstin (2000, 38) mielestä realistiseksi luonnehdittu kaunokirjallisuus on rinnastettavissa muistitietoaineistoon. Hän pitää kirjallisuutta joskus jopa muistoja luotettavampana, koska kirjailija kertoo usein oman aikansa ja ympäristönsä tapahtumista. Esiliinan kaltaisen arkivaatteen tutkimisen kannalta sillä, mihin kategoriaan lähde on luokiteltu, ei ole merkitystä.

Tutkimuksen kirjallisuus- ja elokuva-lähteet ovat tarinoiden osalta fiktiota, mutta suhteessa esiliinaan tulkituin niitä esimerkkeinä tapahtumista, jotka olisivat olleet mahdollisia omassa ajallisessa ja paikallisessa kontekstissaan. Fiktiivisten mutta muuten realististen kertomusten kautta tai elokuvissa esiliinat voidaan nähdä käyttökontekstissaan eri tavalla kuin mitä valistavassa tarkoituksessa tuotettu aineisto ne esittää. Tässä tutkimuksessa en perehtynyt lähteiden laatijoihin sen enempää kuin tarinoiden muotoihinkaan, vaan poimin tarkastelun kohteiksi vain esiliinoiniin liittyvät, tutkimuksen kannalta hedelmälliset kohdat. Samankaltaista lähestymistapaa suositellaan, kun elokuvia käytetään kasvatustieteellisen tutkimuksen lähteinä ja kun tarkoituksena on tarkastella tutkimusaiheen kannalta merkittävää ilmiötä. Tällöin voidaan jättää sivuun sekä elokuvien taiteelliset ja tekniset ansiot että niiden aiheet. (Ks. Suoranta 2001, 197–198.)

Lähteinä käytetty kirjallisuus ja elokuvat on valittu samalta aikakaudelta kuin muutkin tämän tutkimuksen lähteet. Yhtenä kriteerinä oli, että lähteiden laatijat kertoivat omasta ajastaan ja tarinat oli sijoitettu suomalaiseen kontekstiin. Koivunen (1944, 319–320), joka on elokuvien kautta tutkinut naisten asemaa suomalaisessa kulttuurissa, pitää tärkeänä elokuvatutkimuksen metodina monenlaisten aineistojen hyödyntämistä. Tässä tutkimuksessa asetelma kääntyi lähes toisin päin, kun hyödynsin elokuvia tulkitessani kirjallisia lähteitä.

Perehtymällä erilaisiin aineistoihin – ristiin lukemalla – pyrin pääsemään sisälle aikakauden diskursseihin, mutta myös siihen, mikä jäi diskurssin ulkopuolelle. Koivunen (1994, 319–320) kirjoittaa, että eri tarkoituksissa laadittujen lähteiden avulla on mahdollista laajentaa ymmärrystä tutkimuskohteesta. Hall (1992, 252–262) kuitenkin muistuttaa siitä, että myös erityyppisten lähteiden tuottajilla on voinut olla myös keskenään samankaltaisia intressejä. Myös tässä tutkimuksessa käytettyjen elokuvien tuottajilla, viihderomaanien julkaisijoilla kuten myös lehtien toimittajilla ja kustantajilla sekä oppikirjojen laatijoilla saattoi olla yhteisiä tavoitteita. Silloin kun mahdolliset yhteiset intressit olivat mielestäni tulkintojeni kannalta merkitseviä, olen kommentoinut lähteitä joko tutkimuksen tekstissä tai alaviiteissä.

5.6 MUISTITIEtoa ESILIINOISTA

5.6.1 Muistitietoaineistot tutkimuslähteinä

Korkiakangas (2006, 124, 132–133) määrittelee muistitiedon sellaiseksi tiedoksi, *joka on muistettua, muistinvaraista ja jonka sellaisenaan voidaan käsittää sisältävän elämää ja maailmaa kuvaavia tiedonantoja*. Yksi muistitietotutkimuksen syntyyn vaikuttaneista tekijöistä on ollut tarve laajentaa tulkintoja sellaisista menneisyyden ilmiöistä, joista dokumentoitua tietoa ei juuri ole ollut. Kun päädyin ottamaan tämän tutkimuksen lähteiksi myös muistitietoaineistoja, tavoitteenani oli ihmisten subjektiivisten kokemusten ja menneisyyden tulkintojen kautta löytää sellaisia esiliinoiniin liittyneitä yksilöiden kokemuksia ja yksilöiden antamia merkityksiä, mistä julkaistut lähteet eivät kerro. Korkiakankaan tapaan, olen nähnyt muisteluaineistot tekstiilikulttuurina ja sen merkityksiä kuvaavan ja tulkitsevan tutkimuksen rikkautena.

Muistitietoaineisto on monikerroksista, kuten Korkiakangas (2006, 124) kirjoittaa. Samassa kerronnallisessa kokonaisuudessa voi olla henkilökohtaisesti itse koettuja muistoja, muiden kertomia muistoja, nostalgisoivia aineksia ja kollektiivisia muistoja. Henkilökohtaisia muistoja kutsutaan myös omaelämäkerrallisiksi muistoiksi. Niissä kuvataan yksilölle kokemuksellisesti tärkeitä tapahtumia sellaisina, kuin muistelija muistaa ne itse kokeneensa. Esiliinamuistoissa tällaisia kuvauksia edeltää usein sellaiset maininnat kuin *sen voin tuntea vieläkin* (Em 3), *muistan kuin eilisen päivän* (Em 10) tai *muistan vieläkin silmissä* (Em 29).

Kollektiivisissa muistoissa esiliinoista kerrotaan yleisellä tasolla. Ne eivät välttämättä kerro kirjoittajan henkilökohtaisesti kokemasta ja muistamasta tilanteesta, vaan ne ovat tulleet osaksi hänen muistojaan vuosien varrella erilaisista tietolähteistä yhdistymällä. Korkiakangas (2006, 126) tähdentää, että koska ihmiset ovat aina osa jotain yhteisöä, yhteisöllä on vaikutusta myös yksilön käsityksiin ja muistoihin. Tutkimusaineistossa maininnat kuten *lapsuudessani esiliinan käyttö oli tavallista* (Em 9) ja *esiliina kuului tytöille ilman muuta* (Em 3) kertovat siitä, että kyseistä muistitietoa pidetään myös yleispätevänä, kun taas omaa henkilökohtaista muistoa ei esitetä yleistettävässä muodossa. Kun esiliinamuistossa kirjoitetaan, miten lapsuuden leikkeihin liittyvät esiliinat *olivat koristeellisia, malliltaan elokuvista tuttujen sisäkköjen esiliinoja muistuttavia* (Em 11), selvä viittaus elokuvaan on jo mukana itse muistossa. Peltonen (1997, 94) toteaa, että myös niin kutsutulla julkisella muistilla, kuten lehtikirjoituksilla, elokuvilla ja kirjallisuudella, voi olla merkitystä myös sille, miten yksittäinen ihminen muistaa tai miten hän muistoistaan kertoo.

Muistojen nostalgisuus ilmenee silloin, kun korostetaan muistojen kohteeseen yleisellä tasolla liitettyjä tunteita: *Muistelen suurella lämmöllä edesmennyttä äitiäni uutteruudestaan* (Em 27). Muiston kertoja ei voi muistaa jokaista erillistä aamua, mutta huolehtiva äiti ja tuntu puhtaasta, vastasillitetyistä esiliinasta on jäänyt niin vahvasti mieleen, että se on muuttunut koko lapsuusajan kouluamuihin liittyväksi muistoksi. Korkiakangas (2006, 135) toteaa tällaisten muistojen synnyttävän mielihyvän tunteita myös kertomishetkellä, joten nostalgisen tunnelman innoittamana kertoja ei tunne tarvetta pohtia muistojensa alkuperää tai todenperäisyyttä.

Mukana on myös sellaisia muistoja, joissa ei kerrota muistelijan henkilökohtaisesti kokemista tapahtumista. Tällaisia muistoja on erityisesti opiskelijoiden keräämissä muistitietoaineistoissa, joissa haastateltava kertoo omien muistojensa ohessa usein myös suvun edesmenneistä jäsenistä ja heidän suhteestaan esiliinoiniin. Kuvattuaan tarkkaan tiettyä esiliinaa ja sitä missä ja miten se on valmistettu, opiskelija päättää: *Äiti ei muista, että mummo olisi koskaan pitänyt kyseistä esiliinaa* (Om 3). Koko esiliinaan liittyvä tieto oli siis peräisin sen tekijän tyttäreltä. Joissain kirjoituksissa tulee selvästi esille, että muistojen kohde ei ole läsnä:

Pienikokoinen, sinisestä ruutukuosisesta puuvillakankaasta ommeltu esiliina on kuulunut Annamummulle. Katja-mummo kaivoi sen oitis kaapista esille, kun kuuli tehtävänannostamme (Om 9).

Tutkimusaineistossa on paljon sellaista muistitietoa, joka kertoo esiliinoista materiaalisina objekteina. Monilla muistojen kertojilla oli mielessään selkeä kuva jostain lapsuutensa aikaisesta esiliinastaan, sen mallista, väreistä, kuvioista ja materiaalista, joskus siitäkkin, milltä esiliinamateriaali oli tuntunut. Esimerkiksi 70-vuotias muistelija kuvailee tarkasti, milltä hänen kansakoulun ensimmäisellä luokalla saamansa esiliina oli näyttänyt: *Esiliina oli vaaleanvihreää ohutta kangasta yksiväristä, helman muoto oli pyöreä ja siinä oli röyhelö ja myös olkapään kohdalla punainen sydämen muotoinen tasku* (Em 29). Tällaiset muistot eivät ole harvinaislaatuja. Radleyn (1990, 46) mukaan se, kuinka ja mitä muistamme, suuntautuu helposti materiaalisiin seikkoihin. Saarenheimo (1997, 17) on todennut, että ihminen pystyy melko tarkasti palauttamaan mieleensä juuri niitä tilanteita, joihin liittyy kehollisia muistoja, konkreetista keholla tekemistä tai tuntemuksia materiaalista iholla.

Muistoihin vaikuttavat aina kertojan eletty elämä ja hänen henkilökohtainen tapansa hahmottaa menneisyyttään. Ihmisen muistot muokkautuvat hänen elämäkokemustensa myötä, joten muistot esiliinan käyttämisestä, valmistamisesta tai muiden suhtautumisesta eivät ole kopioita itse tilanteesta. Kuitenkin, kuten Peltonen (1997, 98) kirjoittaa, omasta näkökulmastaan muistojen kertoja on oikeassa. Kun muistelija kertoo esiliinan valmistamiseen liittyneen muiston käsityötunnilta tai kuvailee, miten hienolta esiliinakangas tuntui kättä vasten, tapahtuma on ollut hänelle merkittävä. Muistot ovat osa myös yksilön nykyistä minuutta.

5.6.2 Esiliinamuistot

Tutkimuksen lähteinä on käytetty kolmenlaisia muistitietoaineistoja: Savonlinnan opettajankoulutuslaitoksen opiskelijoiden tekemiin haastatteluihin perustuvia esseitä¹, yksityisten ihmisten kirjoituksia esiliinoista ja esiliinanäyttelyissä tekemiäni muistiinpanoja, joita tein kahdessa esiliinanäyttelyssä. Ymmärrän näyttelyissä otetut valokuvat osaksi näitä muistiinpanoja. Käytän muistitietoaineisto-käsitettä kaikkien eri henkilöiden tuottamista aineistoista. Yksittäisestä esiliinasta kertovasta muistosta käytän nimitystä esiliinamuisto, joten yhdessä aineistossa on voinut olla yksi tai useampia esiliinamuistoja.

Savonlinnan kalevalaiset naiset järjestivät esiliinanäyttelyn yhdessä Savonlinnan maakuntamuseon kanssa vuonna 2005. Näyttelyyn liittyen Savonlinnan opettajankoulutuslaitoksen käsityötieteen pää- ja sivuaineopiskelijat saivat käsityökulttuurikurssilla tehtävän perehtyä esiliinoihin sekä konkreettisten esiliinojen kautta että haastatteleamalla vanhempia sukulaisiaan tai tuttaviaan. Tehtävänannon yhteydessä opiskelijoilta pyydettiin lupa sille, että heidän tehtäviinsä liittyviä esseitä sai käyttää maakuntamuseon esiliinanäyttelyn näyttelytekstien laatimiseen ja tutkimusaineistona. Esiliina-esseitä oli yhteensä 23 kappaletta, mutta tämän tutkimuksen aineistoon jäi vain 14

¹ Käsityökulttuuri-kurssin opettajan Leena Vartiaisen yhdessä tutkijan kanssa laatiman tehtävänannon keskeiset kohdat: "Etsi kotoa tai lainaa mummolta tai tädiltä vanha esiliina. Haastattele essun omistajaa ja tee tutkimusta esimerkiksi jonkun seuraavan teeman pohjalta, voit myös käyttää sitä esseesi otsikkona. 1. Esiliina kertoo koulukäsityöstä; 2. Esiliina kertoo taitamisesta; 3. Esiliina kertoo perinteestä; 4. Esiliina kertoo muodista; 5. Esiliina kertoo ammatista. Kerro esseessäsi mm. essun käyttäjä, missä tilanteessa essua on käytetty (pyhä/arki/Joulu), aika, jolta essu on, kuka on essun tekijä (itse tehty/teetetty/ostettu/lahja), millaisia käsityötekniikoita siinä on käytetty (kaavoitus, malli, värjäys, kuviointi, kirjonnat yms.), mistä materiaalit on hankittu ja millaisin menetelmin (esim. pellava), essun historia; liittykö se esimerkiksi kansan/kansallispukuihin, onko sillä liittymäkohtia historiallisiin pukuihin jne. Millainen tarina essuun liittyy?"

kirjoitusta, koska muut eivät mahtuneet tutkimuksen aikarajauksen sisälle. Muistitiedon lisäksi näissä aineistoissa on yksityiskohtaista tietoa esiliinoista käsityöt tuotteina. Numeroin nämä opiskelijoiden keräämät muistitietoaineistot satunnaisessa järjestyksessä 1–13, ja kun viitataan niihin, käytän merkintää Om ja aineiston numero.

Savonlinnan maakuntamuseon näyttelyn yhteydessä minua haastateltiin esiliina-aiheesta *Kotillieteen* (Späre 2005, 86–89) ja *Savonmaahan* (Ylisaari 2005, 13). Näiden lisäksi minua on haastateltu tutkimusaiheeseen liittyen *Maaseudun tulevaisuuteen* (Haaso 2010, 11) ja *ET-lehteen* (Tuuri 2011, 50–53). Lehtiartikkeleiden ohessa oli sähköpostiosoitteeni ja, *Maaseudun tulevaisuutta* lukuun ottamatta, myös postiosoitteeni. Lisäksi oli lyhyt maininta siitä, että minulle voi lähettää esiliinoiniin liittyviä muistoja, joita hyödynnän nimettöminä tutkimustarkoituksessa. Esiliinamuistojen kertojat ja lähettäjät ovat siis olleet tietoisia siitä, että heidän kertomaansa tullaan mahdollisesti käyttämään tutkimusaineistona. Muistojen kertojien anonymiteettia suojellakseni olen käyttänyt heistä vain numeroa.

Olen saanut 24 postitse lähetettyä, esiliinamuistoja sisältävää kirjettä. Yhdessä kirjeessä oli mukana 1920-luvulta asti säilytetty esiliina. Yksi kirje tuli postitse laatikossa, jossa oli useita lähettäjän läheisten vanhoja esiliinoja 1950–70-luvuilta. Sähköpostiyhteenottoja tuli 21. Näistä kahdessa annettiin vinkki aihetta sivuavista proseminaaritoista ja yhdessä kerrottiin esiliinoiniin liittyneestä taideprojektista. Loput 18 sähköpostia sisälsivät esiliinamuistoja. Lähetetyt muistitietoaineistot vaihtelivat pituudeltaan aina muutamasta rivistä usean sivun mittaisiin kirjoituksiin. Suurin osa sähköpostiviesteistä oli lyhyitä, muutaman rivin mittaisia. Postitse tulleet kirjeet olivat pääsääntöisesti ainakin sivun mittaisia, ja niissä kerrottiin yleensä useita esiliinamuistoja.

Kävin esiliinanäyttelyissä Keiteleellä (2004), Savonlinnassa (2005) ja Kuopiossa (2010). Näyttelyjä rakentamassa olleet henkilöt esittelivät minulle näyttelyitä ja kertoivat samalla omia esiliinoiniin liittyneitä muistojaan. Keiteleellä minulla oli mukana nauhuri, josta myöhemmin litteroin aineistoa. Savonlinnassa ja Kuopiossa kirjoitin muistiinpanoja esittelijän kertoessa muistojaan. Molemmissa tapauksissa sovittiin, että minulla on lupa käyttää kuulemiani esiliinamuistoja tutkimustarkoituksessa. Suoraan minulle lähetetyt esiliinamuistot ja edellä mainittujen näyttelyjen yhteydessä tallentamani muistitietoaineistot numeroin satunnaisessa järjestyksessä 1–45. Niihin viitattessani lähdemerkintänä on ollut Em ja aineiston numero.

Fingerroosin ja Haanpään (2006, 27, 39–40) mukaan muistitietotutkimusta voidaan lähestyä useammasta näkökulmasta: ymmärtävästä, selittävästä ja kriittisestä. Tämän tutkimuksen näkökulma on lähinnä ymmärtävä, kuten yleensä silloin, kun muistitietoaineistoja käytetään tutkimuksen lähteenä eikä kohteina. Korkiakangas (2006, 131) pitää kuitenkin tärkeänä, että silloinkin kun muisteluaineistoa käytetään lähteenä, selvitetään myös sekä muistelutoiminnan ja muistin periaatteita aivan kuin arvioitaisiin mitä tahansa lähettä.

Tutkimuksen esiliinamuistoista osa on kerätty haastattelemalla, osa kirjoituspyynnön välityksellä. Pöysä (2006, 228) on todennut, että niin tilannekohtaiset tekijät kuin muistelun välineetkin vaikuttavat muistojen kerrontaan. Tutkimuksen muistitietoaineistoja on kerätty kolmella eri tavalla, mikä todennäköisesti heijastuu myös niiden sisältöihin. Opiskelijat keräsivät aineistoa haastattelemalla heille läheisiä henkilöitä. Koska heille annettussa tehtävässä lähtökohdaksi määriteltiin vanha esiliina, konkreettisen vaateen mukana olo haastattelutilanteessa on todennäköisesti edesauttanut muistamista (ks. Radley 1990, 47). Myös useista kirjoitetuista esiliinamuistoista kävi ilmi, että kirjoittajilla oli tallella jokin vanha esiliina tai kirjoituspyynnön välittäneen lehtiartikkelin kirjoituksessa tai kuvituksessa oli sellaista, joka toi muistoja heidän mieleensä. Joistain aineistoista välittyi selvästi artikkelin

vaikutus, kun muistelija viittaa kuvan esiliinaan, kiittelee artikkelin sisältöä tai esittää vastaargumentteja sille.

Pöysä (2006, 228–230) toteaa, että kun verrataan haastattelemalla tai kirjoittamalla kerättyjä aineistoja, yksi merkittävä tekijä on tietty dialogisuuden puute. Vaikka esiliinamuistojen kirjoittajista osa kirjoitti muistojaan ikään kuin vastaanottajan kanssa keskustellen, minulla kirjeen vastaanottajana ei ollut mahdollisuutta kommentoida tai esittää tarkentavia kysymyksiä, mikä haastattelutilanteessa olisi ollut helppoa.¹ Toinen erottava tekijä on se, että kirjettä kirjoittava on yleensä yksin, ainakaan vastaanottaja ei ole paikalla. Kirjoittaja on haastateltavaa vapaampi noudattamaan haluamaansa esitystapaa tai järjestystä, kirjoittaa Pöysä. Oli kyseessä muistitietoaineiston kerääminen haastattelemalla tai kirjoituspyynnön välityksellä, kummassakin tapauksessa muistojen kertoja lopulta ratkaisee, mitä hän haluaa kertoa ja mitä jättää kertomatta.

Sekä opiskelijoiden keräämissä, kirjeitse lähetetyissä että esiliinanäyttelyissä kerrotuissa muistoissa oli paljon nostalgisoivia muistoja. Toinen yhteinen piirre, ehkä osittain edellisestä johtuva, oli se, että esiliinamuistoja kerrottiin ilmeisen halukkaasti. Kun vanhemmat sukulaiset ja tuttavat kertoivat opiskelijoille esiliinan välityksellä muistojaan, he oletettavasti kuitenkin kontrolloivat sitä, mitä itsestään paljastivat. Myös ne, jotka lähettivät kirjeitä itselleen tuntemattomalle tutkijalle, pohtivat enemmän tai vähemmän tietoisesti sitä, millaisen kuvan itsestään halusivat antaa. Koska käytin näitä muistitietoaineistoja lähteinä, joista sain tietoa esiliinaan liittyneistä kokemuksista tai esiliinalle annetuista merkityksistä, ei muistoista välittyvä nostalgia tai omavalintainen aiheiden valinta ja esitystapa vaikuttanut näiden lähteiden hedelmällisyyteen. Muistot kertovat siitä, miten esiliinat ovat representoituneet muistelijoiden mielissä.

5.6.3 Valokuvat osana muistitietoaineistoa

Tutkimusaineistona käytetyt valokuvat tukevat muistitietoaineistoa. Osa valokuvista on peräisin yksityisalbumeista, ja monet niistä kiinnittyvät tutkimuslähteinä käytettyihin kirjallisiin esiliinamuistoihin. Osan yksityisalbumien valokuvista olen valinnut niissä olevan aiheen perusteella käymään dialogia tutkimuksen kirjoitetun tekstin kassa. Yksityisiä kuvia on tutkimusaineistossa ollut vain kolmisenkymmentä². Yksityisten valokuvien lähdetietona on ainoastaan yksityisalbumi. Valmiissa tutkimuksessa on myös kuvia lähdeaineistoina olleista lehdistä ja kirjoista. Niiden yhteyteen olen laittanut viitetiedot samalla periaatteella kuin kirjoitettuun tekstiin viitattaessa. Erottaakseni selkeästi valokuva-albumien kuvat ja painetuista lähteistä otetut kuvat, olen valokuvien viitetietoihin kirjoittanut valokuva ja painetuista lähteistä otettujen kuvien viitetietoihin vain kuva.

Olen pyytänyt luvan yksityisiä henkilöitä esittävien valokuvien käyttöön niiltä henkilöiltä, joiden omistuksessa kuvat ovat olleet. Niistä kuvista, joiden kuvaaja on ollut tiedossa ja yhä elossa, olen kysynyt myös kuvaajan luvan.³ Käytetyt valokuvat ovat kuitenkin pääosin yli 50 vuotta vanhoja. Osa kuvien henkilöistä on jo kuollut, ja elossa olevatkin ovat

1 Kaikissa postitse lähetetyissä esiliinamuistoissa oli mukana lähettäjien nimet ja osoitteet, useissa myös puhelinnumerot. Sähköpostilla lähetetyissä muistoissa oli näkyvillä vähintään lähettäjän sähköpostiosite. Tutkijana olisin siis voinut ottaa yhteyttä kaikkiin muistojen kertojiin, esittää kysymyksiä tai jopa sopia haastatteluista. Koska en halunnut muistitietoaineiston paisuvan liian suureksi, jouduin pidättäytymään jatkokysymysten tekemisestä.

²Luku on epämääräinen siksi, että yksityisiä valokuva-albumia selatessani olen valinnut kuvia, joita myöhemmin olen hylännyt ja joista osaan taas olen palannut.

³ Valokuvat eivät ole teoskynnyksen ylittäviä, joten en ole jäljittänyt kuvaajilta tai heidän perikunniltaan julkaisulupia.

muuttuneet paljon, sillä kuvanottohetkestä on kulunut useita vuosikymmeniä. Olen kuitenkin halunnut varmistaa kuvissa olevien henkilöiden yksityisyyden niin, että en ole maininnut nimiä enkä tarkkaa kuvanottoa paikkaa. Lähdetietona on ainoastaan yksityisalbumi.

Kuva-aineistossa on myös Keiteleellä (2004), Savonlinnassa (2005) ja Kuopiossa (2010) olleista esiliinanäyttelyistä otettuja valokuvia. Lisäksi mukana on valokuvia esiliinakeräilijä Pirjo-Leena Vaskan kokoelman esiliinoista, joihin tutustuin vuonna 2005¹. Yksittäisistä esiliinoista tai esiliinaryhmistä valokuvia on aineistossa yhteensä 364 kappaletta. En koe näitä valokuvia varsinaisena tutkimusaineistona, mutta ne ovat kuitenkin toimineet eräänlaisina muistiinpanoina. Niiden avulla olen pystynyt palauttamaan mieleeni sekä näkemieni esiliinojen monimuotoisuutta että niiden materiaalin tuntua. Kuvia suurentamalla olen pystynyt tunnistamaan käsinkudottujen esiliinojen sidoksia ja tarkastelemaan muita yksityiskohtia. Joissain valokuvissa näkyy esiliinoihin kiinnitettyjä lappuja, joissa on joko näyttelyitä varten kirjoitettuja tietoja tai esiliinakeräilijän tekemiä muistiinpanoja. Olen hyödyntänyt näitä tietoja tutkimuksen kuvateksteissä esimerkiksi mainitessani ajankohdan, jolloin tietty esiliina on valmistettu tai sitä on käytetty. En ole pitänyt tarpeellisena poistaa lappuja kuvankäsittelyn avulla niistäkään kuvista, jotka olen liittänyt tutkimukseen. Esiliinoista otettujen valokuvien lähdetietoina on kuvaajan nimi ja kuvausvuosi. Näiden valokuvien käyttöön olen saanut luvat niiden kuvaajilta, ja kuvaajan nimi on näkyvissä aina kuvan yhteydessä.

Tutkimuksessa mukana olevia kuvia ei ole tarkoitettu tekstiä elävöittäväksi kuvitukseksi. Tuhkanen (2000, 423, 430) on todennut, että kuvien avulla voidaan esittää tietoa muodossa, joka edistää lukijan mahdollisuuksia prosessoida monikanavaisesti vastaanottamaansa tietoa. Esiliinojen monimuotoisuutta vaatteina ja käsityötuotteina olisi vaikea hahmottaa, jos sitä ei sanallisten selitysten lisäksi olisi tehty näkyväksi myös kuvilla. Kuvien valinnassa on kiinnitetty huomiota siihen, että ne edesauttavat ymmärtämään myös sitä kontekstia, jossa esiliinoja on käytetty ja valmistettu. Lisäksi osa kuvista on valittu niin, että tekstin ja kuvan välillä on tietty jännite. Kun kuvat on liitetty osaksi tutkimuksen ilmiä, tavoitteena on ollut, että kuvien ja kirjoitetun tekstin yhteisvaikutuksesta syntyy sellaisia kerronnan tasoja, joita pelkällä kirjoittamisella ei pystytä tuottamaan.

¹ Olin tutustumassa Vaskan kokoelmaan, kun häneltä haettiin esiliinoja Savonlinnan maakuntamuseossa järjestettyä näyttelyä varten.

6 Aineiston hermeneuttinen tulkinta

6.1 ESILIINATEKSTIT TULKINNAN KOHTEENA

Tämä tutkimus nojautuu hermeneuttiseen tieteenperinteeseen, jossa tutkimus kohdistuu asioiden merkitysten tutkimiseen. Lähestymistapaa on käytetty sekä historian tutkimuksessa että laadullisessa tutkimuksessa, ja sitä kutsutaan tulkinnalliseksi menetelmäksi. Tutkimuksen yhtenä metodologisena valintana oli aineistolähtöisyys. Sen seurauksena aineistosta nousi esiin sellaisia ilmiöitä, joita tutkimuksen alkuvaiheessa en osannut etukäteen odottaa. (Ks. Anttila 1998, 25, 137.) Myös historian tutkijat korostavat, että tutkimuslähteille ei voi esittää oikeita kysymyksiä ennen kuin niitä tuntee ja voi ymmärtää, millä ehdoilla lähteet voivat vastata (Kaartinen & Korhonen 2005, 179).

Toinen metodologinen valinta oli monenlaisten lähteiden käyttö. Tämä ratkaisu perustuu kulttuurihistorian tutkimuksessa yleisesti tunnustettuun käsitykseen siitä, että kysymys edeltää lähdettä. Vasta kun tutkimuskysymys on tarkentunut, voidaan lähteä etsimään niitä lähteitä, joista välittyneen tiedon avulla tutkija voi löytää vastauksen esittämänsä kysymykseen (Kalela 2000, 92). Myös laadulliseen tutkimustraditioon liittyy ajatus siitä, että aineiston rajat eivät saa olla liian tiukat. Tutkijan tulee havaita ja kyetä nostamaan esiin aineistosta myös sellaisia tutkimustehtävään liittyviä ilmiöitä, joita hän ei ole osannut etukäteen odottaa. Nämä molemmat näkökulmat sisältyvät myös Gadamerin (2005, 32–33) hermeneuttiseen tiedekäsitykseen, jonka mukaan tutkimus on dialogia, joka muodostuu kysymyksistä ja vastauksista.

Hermeneutiikan perusajatuksena on Immosen (2001, 23) mukaan se, että merkitykset välittyvät dialogisessa prosessissa, jonka avulla pyritään ilmiöiden ymmärtämiseen. Gadamer (2005 220–221) korostaa, että metodologisesti teksti pitää oivaltaa hermeneuttiseksi käsitteeksi, vain yhdeksi välivaiheeksi ymmärtämisen tapahtumassa. Kaartinen ja Korhonen (2005, 55,136–137) korostavat, että jokainen olemassa oleva tekstilähde on jo ainakin kertaalleen valmiiksi tulkittu, *se on käsitteellistetty esitys jostain ajattelusta ja toiminnasta*. Ollitervoon (2002) viitaten he vertaavat tekstiä todistajalausuntoon. Kuten todistajalausunnot, myös lähteinä käytettävät tekstit ovat omien tekijöidensä – kirjoittajiensa, kuvaajiensa, lausujien – pyrkimysten muovaamia. Olenkin ollut tietoinen siitä, että tutkimuksessa käyttämäni lähteet eivät ole syntyneet ilman, että niillä on ollut jokin tehtävä (ks. Kalela 2000, 92–93). Nämä tehtävät ovat määränneet myös lähteen sisällön. Lähteiden alkuperän tiedostaminen on ollut osa tulkintaprosessiani.

Tämän tutkimuksen julkaistun lähdeaineiston laatijat kirjoittivat esiliinon käyttöönsä ja valmistukseen liittyviä artikkeleita ja julkaisivat valmistus-, käyttö- ja käyttäytymisohjeita oman asiantuntijuutensa perusteella, oman aikakautensa ja oman aatemaailmansa edustajina. He muokkasivat ajatuksensa kirjoituksiksi ja kuviksi, jotka myös julkaistiin. Vastaavasti lähdeaineistona käytettyjen elokuvien tuotantoprosessien taustalla on ollut monta tekijää. Julkaistua viestiä lukija- ja katsojakunta tulkitsi oman kokemusmaailmansa perusteella, joka 1900-luvun alkupuolella oli eri puolella Suomea ja eri yhteiskuntaluokissa hyvin erilainen (ks.

kuvio 6, luku 8.1.3). Esiliinoista kertovien kirjallisten esitysten yhteydessä oli myös kuvia esiliinoista. Elokuviissa esiliinat itsestään selvästi välittyivät visuaalisessa muodossa. Nämä kuvat olivat osa aikakautensa visuaalista järjestystä, johon liittyi erilaisia normeja.¹

Samassa ajallisessa, paikallisessa ja kulttuurisessa kontekstissa elävien keskuudessa viestin lähettäjän, julkaistun viestin ja viestin vastaanottajan käsitykset viestin kohteesta muuntuvat vain vähän. Sen sijaan mitä etäämpänä viestin vastaanottaja on viestin laatijasta tai julkaistusta viestistä, sitä todennäköisemmin viestin sisältämä sanoman tukinta muuttuu.

Kuvio 4. Esiliinatekstien tulkinta

Kuviossa 4 esitetään, miten viesti muuttuu lähetys – vastaanotto -prosessin kuluessa. Hahmojen päälle piirretyt esiliinat havainnollistavat tulkintaprosessin edetessä tapahtuvia muutoksia. Viestin lähettäjän ja vastaanottajan yhteinen ajallinen, paikallinen ja kulttuurinen konteksti edesauttavat sanoman säilymistä sen kaltaisena – ei siis yksiselitteisesti samana – millaiseksi lähettäjä on sen tarkoittanut. Tätä kutsutaan yhteiseksi kulttuuriseksi lukutaidoksi, tavaksi ymmärtää yhteisön sisällä välittyneitä viestejä. Eri yhteiskuntaluokkiin kuuluvien naisten elämäkokemukset ovat saattaneet erota toisistaan niin paljon, ettei ajallisesta ja paikallisesta läheisyydestä huolimatta voida yksiselitteisesti puhua esimerkiksi 1900-luvun alkupuolen suomalaisten yhteisestä kulttuurisesta lukutaidosta. Etäisyys voi olla myös sosiaalista. (Sipilä 2004, 178.) Viestin ei välttämättä tarvitse olla kuva tai teksti, se voi olla myös esimerkiksi vaate. Todennäköisesti vielä 1900-luvun alussa moni nainen ymmärsi jopa paremmin vaatteiden tai vaatteita esittävien kuvien kautta välittyvää viestiä kuin kirjoitettua tekstiä. Kaikki eivät edes olleet lukutaitoisia.

Välimatka viestin vastaanottajaan muuttaa viestiä. Kun historiantutkija lähestyy tutkimuskohdettaan oman aikakautensa perspektiivistä, ei riitä, että hän perehtyy tutkimuslähteisiinsä. Hänen on myös kyettävä hahmottamaan lähteiden syntymiseen ja käyttämiseen liittyvät ehdot niiden omassa kontekstissaan. (Kalela 2000, 145.) Kaartinen ja Korhonen (2005, 188–189, 191) ilmaisevat saman ytimekkäästi: *merkitykset eivät avaudu, jos tutkija ei tunne menneisyyden kulttuuria*. He korostavat myös, että se, miten tutkija kohteelleen

¹ Seppänen (2001, 38) esittää esimerkin pukeutumiseen liittyvästä visuaalisesta normistosta: hänen normistonsa estäisi menemästä hautajaisiin t-paita päällä.

kontekstia rakentaa, ei ole valmiiksi annettua, vaan se on osa tutkijan tulkinta- ja ymmärrysprosessia. Kun tutkimuksessani viittaan kontekstiin, kerron siis niistä omista menneisyyteen liittyvistä päätelmistäni, jotka olen tehnyt käydessäni dialogia käsityötieteen, historiankirjoituksen ja naistutkimuksen tutkimuskirjallisuuden sekä erityisesti lähdeaineiston kanssa. Dialogia käydessäni olen ollut tietoinen siitä, että vaikka tutkimusaineistoni ei ole tekstiilimateriaalisessa muodossa, se kertoo vaatteista, joihin on liittynyt myös tuntoaistiin perustuvia kokemuksia ja joita on käytetty erilaissa fyysisissä tiloissa.

Tutkimusaineiston tulkitsijana en pysty irrottautumaan omasta historiallisesta tilanteestani tai siirtymään tulkinnoissani kyseisen ajan tai kulttuurin henkeen. Se ei ole edes tarpeellista. Kalelan (2000, 103–105) mukaan kulttuurinen läheisyys voi jopa johtaa tutkijan harhaan. Jos tutkittava kohde on kovin lähellä, tutkija saattaa erehtyä luulemaan, että tutkimuksen kohteena olevat ihmiset ovat käsittäneet todellisuutensa ja toimineet samalla tavoin kuin hän itse. Kalela varoittaa myös tahattomista anakronismeista. Tutkimuskohdetta tulee ajatella sen oman kulttuurin ehdoilla, eikä sitä pidä verrata tutkijan kulttuuriin ja tai suhteuttaa sitä hänen omaan ajatusmaailmaansa. Anakronismien välttämiseksi hän ehdottaa suhtautumaan tutkimuskohteeseen niin kuin se sijaitsi vieraassa kulttuurissa. Myös Peltosen (1997, 98) mukaan etäisyys voidaan nähdä positiivisena mahdollisuutena, mahdollisuutena esittää dialogia tulkitsijan ja tulkittavan, menneisyyden ja nykyisyyden välillä.

Vaatteet, samoin kuin monet muutkin ympärillämme olevat artefaktit, ovat osa sekä materiaalista että visuaalista kulttuuriamme. Kun viitataan kuviin perustuvaan visuaalisen kulttuurin tulkintaan, käytetään myös käsitettä kuvien lukutaito (Tuhkanen 2001, 424). Näen kuvien, kuten myös kirjallisessa tai puhutussa muodossa olevan lähdeaineiston analyysin olevan ensivaiheessa kuin lukemista opettelevalla lapsella: yksittäisistä sanoista saadaan selvää, mutta niistä muodostuvan lauseen merkitystä ei ymmärretä. Vasta kun aineistoa kyetään tulkitsemaan sen oikeaa kontekstia vasten, saavutetaan lukutaito, ymmärrys. Seppäsen (2001, 141–142) mukaan ihmiset oppivat luonnostaan ymmärtämään useimpia nonverbaaleja viestejä ja pystyvät kehittämään taitojaan lukea kulttuurisia symboleja ja kommunikoida niiden avulla. Hän kuitenkin korostaa, että *visuaalinen lukutaidon saavuttaminen* tarkoittaa edellisten lisäksi myös visuaalisen maailman kriittistä arviointia ja sen merkitysten pohdintaa.

Siinä, missä tekstien tekotavat muuttuvat, muuttuvat myös lukutavat. Samankin kulttuurin sisäinen lukutapa voi muuttua suuresti siirryttäessä ajasta toiseen. Tekstiilikulttuurin tutkijana tehtävänäni on paitsi pyrkiä menneisyyden tekstien ymmärtämiseen myös selostamaan ymmärtämisen ehtoja. Toisin sanoen minun on tutkijana kuvailtava sekä niitä olosuhteita ja sitä kulttuurista ilmapiiriä, missä esiliinatekstit on laadittu, että sitä tilannetta, missä itse esiliinatekstejä tulkitseen. Tässä tutkimuksessa ei kuitenkaan riitä pelkkä kuvien ja tekstien lukutaito. On hallittava myös vaatetuksen kieltä, merkkijärjestelmää, jossa yksittäiset vaatekappaleet ovat tulkittavissa merkitysyksiköiksi (Uotila 1995, 41).

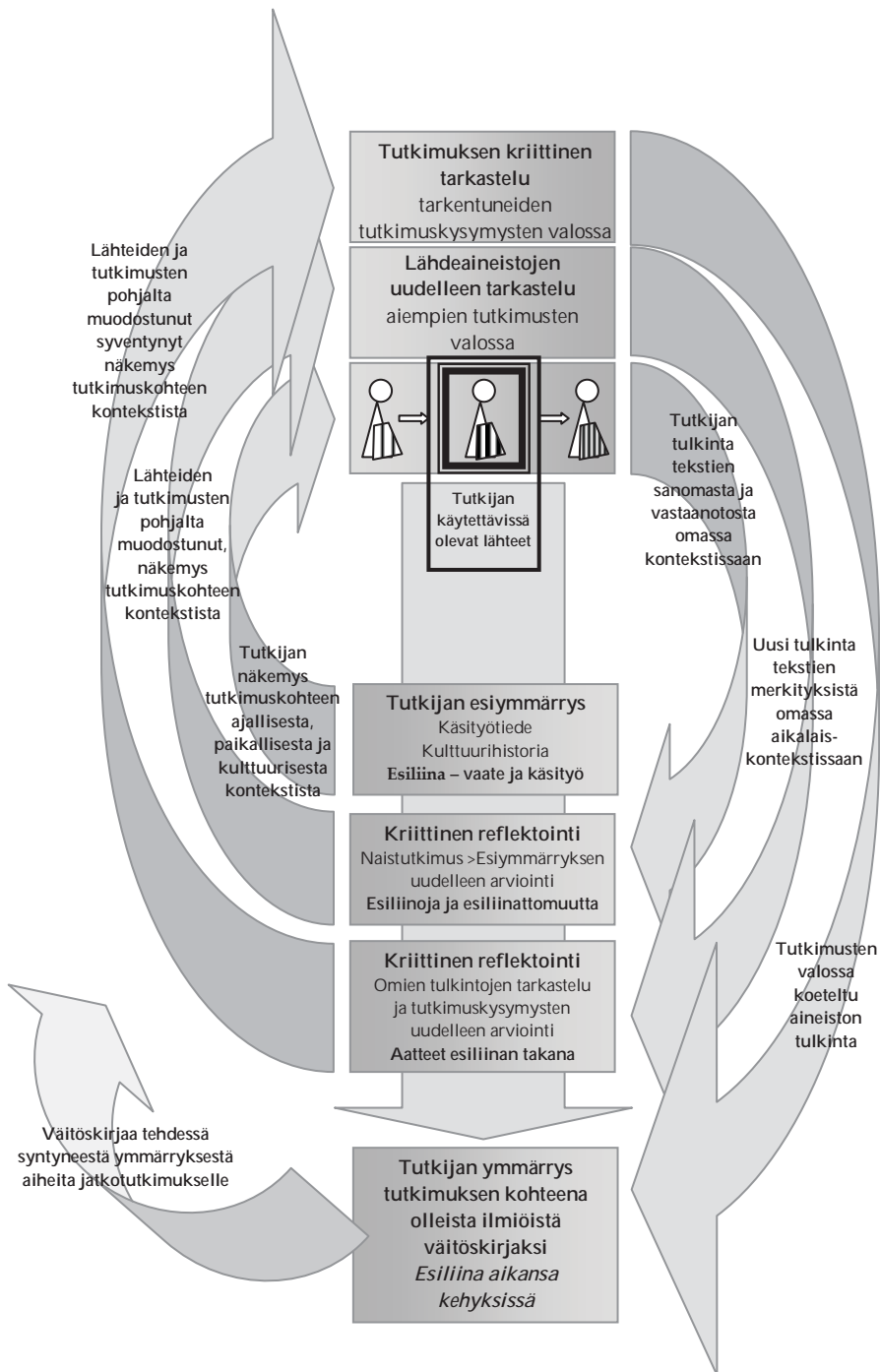
6.2 TUTKIJANA HERMENEUTTISELLA KEHÄLLÄ

Seuraavalla sivulla olevassa kuviossa (Kuvio 5) olen esittänyt tämän tutkimuksen hermeneuttisen tulkintamallin, sen miten tutkijana olen käynyt vuoropuhelua lähdeaineiston ja tutkimusaineiston kanssa. Kuvion päällekkäiset nuolet kuvaavat tulkintaprosessini kehämäisyyttä, tutkimuksen hermeneuttista kehää (ks. Turunen 1995, 96). Pitääkseni kuvion selkeänä tyydyin piirtämään siihen vain kolme kierrosta ja nostamaan tekstin tasolle kuvioon vain tärkeitä pääkohtia. Todellisuudessa päällekkäisiä kehiä oli paljon enemmän, ensimmäiset jo silloin, kun tein alustavia tulkintoja aineistoista ja rajasin niitä (ks. luku 5). Kierrokset eivät myöskään olleet yhtä kehämäisen selkeitä kuin kuviossa. Välillä tutkimus junnasi edestakaisin tai juuttui yhteen kohtaan. Myöskään ne monet kehän ulkopuolelle tehdyt lenkit, jotka tutkimuksen myöhemmissä vaiheissa osoittautuivat turhiksi tutkimuskokonaisuuden kannalta, eivät näy kuviossa.

Jokaisella uudella tutkimuskierroksella tulkitsin käytettävissäni olevia lähteitä, niiden sanomaa ja vastaanottoa uusin silmin ja jokaisen kierroksen jälkeen minulle syntyi edellistä syvempi ymmärrys siitä, millainen asema käyttämilläni lähteillä oli omassa ajassaan. Tämä taas lisäsi ymmärrystäni kontekstista ja esiliinasta tutkimuskohteena, minkä seurauksena päädyin tarkastelemaan kriittisesti aiempia päätelmiäni. Tästä seurasi tutkimuskysymysten näkeminen uudella tavalla.

Kuvion keskustaa lähellä oleva suorakaide, sisimmäisen nuolen lähtöpisteessä, esittää tähän tutkimukseen liittyvää esiyymmärrystäni. Peltonen (1997, 97) kirjoittaa, että kuva tai kirjoitus aukeaa vasta sitten kun siitä löytyy jotakin tulkitsijalle ennestään tuttua tai tunnistettavaa; tulkinta siis vaatii esiyymmärrystä aiheesta. Tähän tutkimustyöhön lähtiessäni minulla oli tietoa sekä tutkimukseni aihealueesta että mahdollisista käytettävissä olevista lähdeaineistoista. Perehdyin ensimmäisen kerran esiliina-aiheeseen tehdessäni kulttuurihistorian sivuaineen laudatur-tutkielmani *Nainen esiliinan takana* (Sipilä 2003). Käsityötieteen pro gradu -tutkielmani *Nukenvaatteet – muistojen käsityöt* (Sipilä 2001) puolestaan sisälsi muistitietoaineistoa, joka kohdentui 1950- ja 1960-lukujen suomalaiseen kotikontekstiin.

Koulutus- ja työurani opettajana käsityö- ja kulttuurialalla sekä käsityöharrastukseni ovat muovanneet näkemyksiäni siitä kontekstista, joissa esiliinoiden ohjeita tutkimusjakson aikana laadittiin ja tulkittiin. Tutkijana suhteeni käsityötieteeseen ja käsitöiden tekemiseen olivat väistämättä mukana tulkinnoissa myös silloin, kun kuvat esiliinoista tai niistä kertovat kirjoitukset muuttuvat mielessäni vaatteiksi ja sitä kautta myös tietyistä materiaaleista valmistetuiksi. Hiljainen tieto materiaalien tunnusta ja siitä, miltä tekstiilimateriaalien käsitteleminen ja vaatteiden valmistaminen tuntuvat, on ollut koko ajan läsnä tutkijapersoonassani (Ks. Koskennurmi-Sivonen 2002, 184).

Kuvio 5. Tutkimuksen hermeneuttinen kehä

Peltonen (1997, 97) korostaa, että aihealueen asiantuntemuksesta on tutkijalle etua. Mielikuvani esiliinoista vaatteina ja käsityötuotteina eivät ole syntyneet sattumanvaraisesti tai pelkän mielikuvituksen tuotteina. Tutkimusprosessin aikana osallistuin Etelä-Savon maakuntamuseossa olleen Esiliina-näyttelyn (2005) rakentamiseen ja kävin esiliinanäyttelyissä¹, joissa niiden päävastuulliset kokoajat kertoivat minulle näyttelyissä olleista esiliinoista. Minulla oli tilaisuus tutustua esiliinakeräilijä Pirjo Vasken esiliinakokoelmaan, ja lisäksi hypistelin kymmenittäin kirpputoreilla myynnissä olleita esiliinoja. Yhteensä katsoin ja kosketin satoja esiliinoja, mistä oli tutkimuksen kannalta hyötyä kahdella tavalla. Vaikka kirjallisessa aineistossa on lukuisia kuvia esiliinoista, vasta kymmenien erilaisten esiliinojen yhtäaikainen katsominen konkretisoi käsitystäni niiden moninaisuudesta. Aineiston tulkinnan kannalta pidän erityisen hyödyllisenä sitä, että pääsin koskettelemaan esiliinoja. Vaikka lähdeaineistossa kerrotaankin nimeltä eri esiliinamateriaaleista, tekstien tasolla materiaalin tuntua on vaikea ilmentää. Sitä on myös vaikea ymmärtää ilman omakohtaisia kokemuksia.

Käsityötekniikoiden ja materiaalien tuntemus auttoi tulkitsemaan esiliinaohjeita niissä olevien työtapojen suhteen. Asiantuntijuus siitä, millainen työtapaa vaatii erityistaitoja tai millainen on helppo ja nopea valmistaa, helpotti ohjeiden tulkitsemista myös suhteessa esiliinojen valmistajien ajankäyttöön. Käsityöalan asiantuntemus oli hyödyksi kuvien tulkinnassakin. Kun maalaisemäntä kuvattiin sikoja hoitamassa villainen pyhäesiliina edessään, valokuva oli helppo ymmärtää lehtea varten otetuksi kuvaksi, mutta ei esitykseksi koristeellisen villankangasesiliinan normaalista käytöstä (ks. KL 1949/12, 320–321).

Koska aineistossa on mukana muistitietoaineistoa, minun oli tutkijana paikannettava itseni myös sen suhteen (Fingerroos & Haanpää 2006, 40). Oma henkilökohtainen suhteeni esiliinoihin alkaa vasta tutkimusjakson lopulta, 1960-luvun alusta. Ensimmäinen muistoni on valokuvan tuottama. Toinen muisto, ensimmäinen, josta minulla on muistikuva mielessäni, liittyy esiliinaan vaatteena: pieneksi tullut esumekkonni oli puettu isosiskoni hienolle suurikokoiselle nukelle, kun kävelytimme sitä ulkona. Olin tuolloin nelivuotias. Kolmas henkilökohtainen esiliinamuistoni liittyy käsityön tekemiseen ja sähkömpelukoneeseen. Olin kuusivuotias, ja äidin ensimmäinen ompelutyö uudella koneella oli esumekko minulle. Tuolloin opin helmaan tehdystä pienestä päärmeestä käsitteen rullapäärme². Mekkoesiliinan etumusta koristavan perhosen tekemistä seurattessani opin käsitteen applikointi ja ymmärsin, miten sitä tehdään. Neljäs muisto on kuusivuotiaan kokemus hämmennyksestä, kun yksitoistavuotias isosiskoni toi kotiin koulussa käsityötunnilla ompelemansa vyötäröesiliinan. En voinut ymmärtää, mihin hänen ikäisensä pikkutyttö tarvitsee esiliinaa. Ilmeisesti mielsin sen vain aikuisten vaatteeksi. Tiedän muilta kuulemani perusteella äitini ja mummujeni käyttäneen esiliinaa tuolloin ja myöhemminkin, mutta minulla ei ole niistä mielikuvia ennen kuin nuoruus- ja aikuisvuosilta. Tämä tieto vaikutti siihen, että muistitietoaineistoja lukiessani kiinnitin enemmän huomiota niihin asioihin, joita muistelijat kertoivat muistavansa kuin niihin, joista he kertovat, että eivät muista.

Muistitietoaineiston suhteen koin katsovani sitä ulkopuolelta. Omat muistoni ajoittuvat tutkimani ajanjakson ulkopuolelle. Vaikka yksi esiliinamuistojen kirjoittajista onkin läheinen

¹ Keitele 2004; Savonlinna 2005; ja Kuopio 2010.

² Kansalaiskoulun tyttöjen käsítőitä -kirjassa kerrottiin rullapäärmeestä: *Joskus halutaan niin kapea päärme, että siihen on mahdoton kääntää erikseen sisä- ja ulkoveraa. Silloin voi reunan kiertää kireälle rullalle, niin että risareuna peittyi. Tällainen kiertopäärme voidaan kiinnittää näkymättömästi alapäin tai reunaa voidaan korostaa ompelemalla kiertopäärmeen yli somistavia pistoja.* (Seraste & Koski 1961, 150) Todennäköisesti esumekkonni rullapäärmeen kiinnittämiseen käytettiin jotain uuden ompelukoneen koristeompeleista.

sukulaiseni, hänen muistonsa olivat tutkimuksessa vain esiliinamuistoja muiden joukossa. Myös osa tutkimukseen liitetyistä valokuvista löytyi sukulaisteni albumeista, mutta kuviin liittyvät asiat eivät ole olleet minulle henkilökohtaisesti merkittäviä. Esiliinaan liittyvien käyttökokemusten osalta paikansin itseni vain osittain ulkopuoliseksi. Siitä, millä esiliinan käyttö minusta lapsena tuntui, minulla ei ole muistikuvia. Sen sijaan aikuisiässä, ennen tämän tutkimuksen tekemistä, olen käyttänyt esiliinaa silloin tällöin, en kuitenkaan säännöllisesti mutta suojavaatteena esimerkiksi leipoessani tai kangasta painaessani. Tutkimusprosessin kuluessa olen tietoisesti käyttänyt erimallisia esiliinoja ja pyrkinyt havainnoimaan omia tuntemuksiani siitä, millä helman heilahdus, lenkki niskassa tai vyötärönauhojen kiristys tuntuu¹. Olen myös pyyhkinyt käsiäni esiliinojen helmoihin ja säilyttänyt tavaroita niiden taskussa. Vaikka tämä tutkimus ei varsinaisesti kohdistu esiliinojen käyttökokemuksiin, pidin tärkeänä saada henkilökohtaista tuntumaa erilaisten esiliinojen tunnusta vartalolla. On kuitenkin kyseenalaista, oliko esimerkiksi kokemukseni kellohelmaisen esiliinan naisellisuudesta täysin oma tuntemukseni vai siirsinkö aineistoistani saamia vaikutteita tiedostamattani osaksi omaa kokemusmaailmaani.

Tutkimuksen tekijöitä varoitetaan sokeutumasta kulttuurinsa arvojärjestelmille. Vaarana Ollila (2001, 76) näkee sen, että problematisoinnin sijasta tutkija uusintaa vallitsevia ajattelutapoja (ks. myös Kaartinen & Korhonen 2005, 55). Myös Peltonen (1997, 97) varoittaa siitä mahdollisuudesta, että tutkija keskittyy vain sellaiseen aineistoon, joka vahvistaa hänen ennakkomielikuviaan. Koetin välttää edellä mainittuja vaaroja, ja siksi pyrin koko tutkimusprosessin ajan perehtymään laajasti tutkimusta eteenpäin vievään kirjallisuuteen, olemaan avoin aineistolle sekä alistamaan esiyymmärrykseni uudelleenarvioinnille ja itsekritiikille. Pyrin myös näkemään mahdollisimman paljon erilaisia esiliinoja, koska halusin pystyä ymmärtämään niiden materiaalista olomuotoa kirjoitusten ja kuvien perusteella. Erityisesti esiliinamuistot, joita sain kirjeissä itselleni tuntemattomilta henkilöiltä ja joissa kerrottiin henkilökohtaisia muistoja ilman, että minulla oli mahdollisuutta vaikuttaa niiden sisältöön, toimivat herätteinä uudelleen arvioinneille, kriittiselle tarkastelulle ja lisätiedon etsimiselle.

Tutkimuksen hermeneuttinen kehä -kuviossa esitetyn ensimmäisen tulkintakierroksen jälkeen arvioin esiyymmärrystäni uudelleen. Craik (2000) esittää mahdollisuuden, että tutkimuksen edetessä ja tutkimustehtävän niin vaatiessa voidaan hyödyntää muitakin tieteenaloja kuin mitä tutkija alun perin on ajatellut. Käsitöiden ja vaatteiden näkökulmat olivat edelleen – kuten koko tutkimuksen ajan – vahvoina, mutta tässä vaiheessa päädyin tarkastelemaan aineistoa uudelleen naistutkimuksen näkökulmasta. Ollilan (2001, 85) mukaan hermeneuttisen tutkimusperinteen dialogisuusperiaatteeseen kuuluu se, että tehdään näkyväksi tutkijan aktiivinen rooli kysymysten esittäjänä ja johtopäätösten tekijänä. Kun tarkensin tutkimustehtäviä ja määrittelin esiliinat osaksi tekstiilikulttuuria, paikansin samalla itseni siihen maailmaan, jossa tietyt vaatteet ja tietyt käsityönteon tavat ovat sukupuolitettuja. Minulle sukupuolitettu käsityö ja naisten ja miesten erilainen tapa pukeutua olivat, Foucaultia (1998, 17) lainatakseni, *diskursiivinen tosiasia*. Kohdallani oli siis, edelleen Foucaultiin mukaan, tapahtunut *diskurssin täytöntöönpano*, toisin sanoen olin pitänyt ilmiötä

¹ Vaikka aina joskus olen lainannut äitini kansallispukua, johon kuuluu esiliina, en koe sillä olleen erityistä merkitystä. Kansallispuku asukokonaisuutena jo sen painon ja hameen suuren kangasmäärän vuoksi on tunnultaan vartalolla omanlaisensa. Myös keskiaikaharrastuksen vuoksi olen viimevuosina käyttänyt esiliinaa. Ne käyttökontekstit, joissa silloin toimin, poikkeavat paljon normaaliolosuhteista, mutta toisaalta esiliinan monikäyttöisyys korostuu esimerkiksi silloin, kun pitää kuivata puukonterä tai tarttua kuumaan astiaan ilman pannulappua. Näillä kokemuksilla voi olla vaikutusta siihen, että ymmärrän esiliinan monipuolisesti funktionaalisenä vaatteena.

lähes luonnollisena. Tutkimuskierrosten puolivälissä aloin kyseenalaistaa omia aiempia tulkintojani ja samalla myös aiempia tekstiilikulttuuriin liittyviä tutkimuksia.

Liljestromin (2004, 13) mukaan tutkimuksen yhtenä tavoitteena on purkaa valtaa ja hierarkiaa sääteleviä normeja ja luonnollistettuja ymmärryksiä. Heikkinen (1997, 1) on kirjoittanut siitä, miten naistutkimus ohjasi häntä *kohti väheksytyä (naisten) alakulttuuria eli "rättipiirien", "kitsin", "mauttomuuden" ja "esteettisesti vulgaarin" pariin*, kun hän lähti tekemään tutkimusta naisten arjen käsitöistä. Näen Heikkisen osoittavan naisten käsitöitä vähättelevillä lainauksillaan kohti valtajärjestelmää, joka kulttuurissamme – ehkä osittain tiedostamatta – määrittelee naisten usein arkipäivään kytkeytyneen käsityön arvoa ja samalla muokkaa käsityksiä naisista ja heidän arvostaan. Sulkunen (1991, 121–122) muistuttaa, että naiset eivät ole olleet vain objekteja; sukupuolijärjestelmän pystyttäjinä ja muokkaajina he ovat olleet aktiivisia toimijoita.

Sukupuolentutkimuksesta omaksumani kriittinen tarkastelu ja ajatus vastakarvaan lukemisesta herättivät minut näkemään lähteitä uudella tavalla. Esimerkiksi esiliinojen historiaan tuli uusi ulottuvuus, kun ryhdyin lukemaan esiliinoista kirjoitettuja tutkimuksia uudelleen. Kun alkuvaiheessa selvitin sitä, mitä jo oli kirjoitettu, ryhdyin tarkastelemaan, mitä oli jäänyt kirjoittamatta. Tässä vaiheessa havauduin näkemään lähdeaineistossa myös sellaista käsityönopetukseen liittyvää, mitä tutkimuksissa ei aikaisemmin ollut tehty näkyväksi. Kun tutkimuksen alkuvaiheessa esiliina näyttäytyi minulle lähes yksinomaan naisten vaatteena, uudelle kierrokselle lähtiessäni aloin nähdä myös miesten esiliinoja ja esiliinattomuutta sekä pohtia niiden taustoja.

Halusin ymmärtää myös sitä, mistä vaiettiin tai mikä sivuutettiin. Ollila (2001, 85) viittaa sukupuolikäsitteisiin mainitessaan, että yksi kulttuurin keskeisiä toimintatapoja on olla sanomatta suoraan. Tällöin tutkijan pitää kyetä lukemaan rivien välistä myös siitä, mistä vaietaan. Kaartinen ja Korhonen (2005, 169) tosin kritisoivat *rivien välistä* lukemista. Heidän mielestään tutkijan pitää lukea ainoastaan tekstejä, ei tyhjiä välejä. Ymmärrän Ollilan kuitenkin tarkoittavan näillä väleillä sitä, mikä näyttäytyy teksteissä hiljaisuutena, asioista vaikenemisena tai mikä ilmaistaan toisin sanoin. Näen sen teksteihin perustuvana ymmärtävänä tulkintana enkä tyhjistä tehtyinä päätelminä. Tärkeä syy sille, että tässä tutkimuksessa on monentyyppisiä lähteitä, onkin siinä, että se mistä yhdentyyppisissä lähteissä vaietaan, saattaa toisessa lähdeaineistossa muuttua näkyväksi.

Ollila (1998, 7) tähdentää, että tutkijan on kyettävä käymään dialogia tutkimusaineistonsa kanssa myös siten, että hän tarvittaessa kykenee muotoilemaan kysymyksensä uudella tavalla. Tässä tutkimuksessa esiliinoiniin kohdistuva tutkimustehtävä oli pääpiirteittäin olemassa jo alkuvaiheessa. Aineiston kanssa käydyn dialogin seurauksena lopullinen tutkimustehtävä kuitenkin muotoutui erilaiseksi kuin mitä alun perin ajattelin. Kuvion toiseksi alimmainen suorakaide esittää tämän tutkimuksen viimeistä kriittistä tarkastelua ja kysymysten asettelua.

Koivunen (2004, 243–247) kirjoittaa kuvaillessaan omaa, *Niskavuori*-elokuvaan liittyvää väitöskirjaprosessiaan, että kulttuurintutkijat olivat jo moneen kertaan rakentaneet kontekstia 1900-luvun alkupuolen suomalaisten naisten elämälle, joten hänen oli vaikea löytää enää aiheeseen toisinlukemisen kohteita. Tässä tutkimuksessa törmäsin samantapaiseen ongelmaan. Käsitteittäjät, kansatieteilijät ja kulttuurintutkijat ovat useissa tutkimuksissa rakentaneet kontekstia suomalaisen tekstiilikulttuurin ympärille. Koivunen löysi oman ratkaisunsa esittämällä kysymyksensä uudella tavalla. Kun hän alun perin aikoi kysyä, miten elokuva esittää todellisuutta, hän päätyikin lukemaan niitä tulkinnallisia kehyksiä, joihin *Niskavuori*-elokuvat oli sijoitettu. Koivusen esimerkkiä noudattaen päädyin vielä kerran miettimään tutkimustehtäviäni ja niihin liittyviä kysymyksiä uudelleen.

Alkuperäinen tarkoitukseni oli tutkia esiliinoja naiseuden representaationa pukeutumisen ja käsityön tekemisen näkökulmista. Seuraavassa vaiheessa ryhdyin nostamaan esille näkymättömäksi painuneita ja piilossa olevia tekstiilikulttuurin ilmiöitä. Kaikki edellä mainittu on tutkimuksessani läsnä edelleen. Lopullinen tutkimuksellinen syvyys väitöskirjatutkimukseeni tuli, kun viimeisellä hermeneuttisella kehällä lähdin edellisten lisäksi pohtimaan, millaiset aatteet ja arvot olivat taustalla, kun esiliinoiniin liittyviä pukeutumis- ja käsityöohjeita laadittiin. Tutkimusta tehdessäni heränneet kysymykset ja ajatukset, jotka eivät tämän tutkimuksen puitteissa saa vastausta, vievät jatkotutkimusaiheiden kautta hermeneuttisella kehällä jälleen uusille kierroksille.

7 Suomalaisen esiliinan historiaa

7.1 ESILIINOJEN HISTORIASTA TUTKITTUA

Sparre (1892/1984 esim. 38, 43, 52, 69, 77, 95) kirjoittaa 1800-luvun lopulta peräisin olevassa matkakertomuksessa *Muistiinpanoja Kaukokarjalan retkeltä* naisten puvuista eri puolella Karjalaa. Lähes kaikissa kirjan kuvituksena olevissa kuvissa – kirjoittajan itsensä tekemissä piirroksissa tai hänen ottamissaan valokuvissa – naisilla on esiliinat yllään. Kuvien perusteella esiliinoja käyttivät yhtä hyvin niin naimisissa olevat kuin naimattomatkin naiset, ja esiliinoja näkyy kuvissa naisten yllä sekä arkisissa askareissa että häätöjuhlissa. Kirjoitettujen muistiinpanojen perusteella Sparre sen sijaan suhtautui esiliinoiniin, kuin niitä ei olisi ollutkaan. Hän ei kertaakaan mainitse esiliinoja, vaikka muuten selittää naisten pukujen yksityiskohtia. Tutkijan näkökulmasta Sparre on esimerkki siitä, miten kirjoittaja voi valikoida sen, mitä kertoo ja mitä jättää kertomatta. Tässä tapauksessa esiliinat ovat jääneet kirjallisesta osuudesta pois. Esimerkki on myös muistutus siitä, että kun tulkitaan historiankirjoitusten perusteella menneen ajan tekstiilikulttuuria, on oltava varovainen silloin, kun otetaan kantaa siihen, mitä ei ole ollut.

Kun 1900-luvun alussa tutkittiin suomalaista kansanomaista kulttuuria, esiliinan merkitys kansanpuvun osana tuli esille erilaisissa yhteyksissä. Sireliuksen (1916) teoksessa *Suomen kansanpukujen historia* on oma lukunsa myös esiliinoille. Myös Sireliuksen (1928, 9, 19–20,33) toimittamassa kirjasessa *Kansankirjonta ja pitsit* esiliinat näyttäytyvät yhtenä kirjonnin ja pitsien sijoittelun kohteena. Samassa kirjasessa Vahter (1928, 48) tarkastelee *Ripsureunuksella koristamassa* -artikkelissaan lankoja ryhmittelemällä ja solmeilemällä tehtyjä koristelutapoja, joita käytettiin myös esiliinoissa. Hän kirjoittaa, että lankoja solmimalla tehtyihin koristeisiin alettiin kiinnittää huomiota vasta myöhäisessä vaiheessa, minkä vuoksi museokokoelmissa kyseistä työtappaa esiintyy melko vähän. Vahterin kirjoitus tuo esille sen, miten museokokoelmat kertovat siis sitä, mitä kunakin aikakautena on pidetty merkityksellisenä säilyttää. Tämä tarkoittaa, että museokokoelmien perusteella ei voida yksiselitteisesti päätellä sitä, millaisena tekstiilikulttuuri koko laajuudessaan kulloinkin on esiintynyt.

Arkeologisten hautalöytöjen perustella on selvinnyt, että esiliinoilla on ollut merkittävä rooli naisten asukokonaisuudessa. Tässä tutkimuksessa olen perehtynyt erityisesti Lehtosalo-Hilanderin (2001) tutkimukseen *Euran puku ja muut muinaisvaatteet* ja Luoman (2003) toimittamaan *Sinihameet kultavyöt, suomalaisia muinaispukuja* -teokseen. Arkeologisia löytöjä sekä löydetään että tutkitaan kuitenkin koko ajan lisää, joten olemassa oleva tutkimustieto voi uudistua ja muuttua myös esiliinojen osalta (ks. Riikonen 2003, 19).

Suomen alueella keskiajalla käytetyistä esiliinoista ei ole olemassa tutkimusta, mutta 1500-luvun puolivälistä eteenpäin tutkimustietoa löytyy. Pylkkäsen (1956; 1970; 1982), säätyläisten pukeutumista Suomessa käsittelevät tutkimukset *Renessanssin puku Suomessa 1550–1620*, *Barokin pukumuoti Suomessa 1620–1720-luvulla* ja *Säätyläisnaisten pukeutuminen Suomessa 1700-luvulla* ovat perusteellinen läpileikkaus yhteiskunnan ylempien kerrosten pukeutumisesta tutkittuina ajanjaksoina. Nämä tutkimukset kertovat myös esiliinoista muotipuvun osana.

Suomalaiset kansanpukututkijat viittaavatkin usein Pyökkäseen tuon ajan esiliinoista kirjoittaessaan.

Suomalaista pukeutumisen historiaa ja kansanomaista pukeutumista käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa esiliina näyttäytyy yhtenä asukokonaisuuteen kuuluvana vaatekappaleena. Etupäässä kansatieteen traditioon pohjautuvissa artefaktitutkimuksissa paneudutaan vaatteiden malleihin, materiaaleihin ja valmistustekniikoihin sekä maantieteellisiin esiintymisalueisiin. Tällaisia tutkimuksia ovat esimerkiksi Kaukosen (1985) *Suomalaiset kansanpuvut ja kansallispuvut*, Kopiston ja Sihvon (1996) *Puku Suomessa 1750–1900*, Lehtisen ja Sihvon (2005) *Rahwaan puku, Folk Costume*. Holstin (2011) teoksessa *Kansallispuvu* perehdytään teoksen nimen mukaisesti pääasiallisesti vain kansallispuvuihin. Myös Vuorelan (1977) teoksessa *Suomalainen kansankulttuuri* ja Talven (1979) teoksessa *Suomen kansankulttuuri* esiliina on saanut omat lukunsa. Lönnqvistin (1979) kirjassa *Kansanpuku ja kansallispuvu* esiliinoista mainitaan vain ohimennen, mutta siinä tuodaan hyvin esille elinympäristön muutosten ja yhteiskunnallisen aseman merkityksiä suomalaisten pukeutumiselle.

Nämä tutkimukset perustuvat esiliinoiniin säilyneinä artefakteina, säilyneinä kuvina tai maalauksina sekä säilyneissä asiakirjoissa olleisiin viittauksiin esiliinoista. Tällaisia virallisia asiakirjoja ovat esimerkiksi veroluettelot, perukirjat ja oikeuden pöytäkirjat. Kaikkien perinnöt tai vaatevarannot eivät ole olleet luetteloimisen arvoisia tai luetteloita ei ole säilynyt. Kaikissa säilyneissä vaateluetteloissa ei ole mainittu esiliinaa lainkaan, koska esiliinaa ei joko ollut tai sitä ei pidetty luetteloimisen arvoisena (ks. Heikinmäki 1967). Tähän viittaa myös Holst (2011, 17), kun hän kirjoittaa, että perunkirjoitusten tarkkuus vaihteli paljon kirjurin ja ajankohdan mukaan. Sellaiset perukirjat, joihin kirjuri kirjasi vaatekappaleiden lisäksi niiden yksityiskohtia, olivat, Holstin sanoja lainaten, pukututkimuksen näkökulmasta aarteita. Mitä kauemmaksi ajallisesti mennään, sen vähemmän konkreettisia esiliinoja on ollut tutkijoiden ulottuvilla. Tuskin uudempiakaan, kovin huonoiksi kuluneita esiliinoja, on säilynyt samassa suhteessa kuin niitä on käytetty.

Kansanomaisesta vaatetuksesta kertovassa tutkimuksessa on käsitelty myös esiliinan symbolisia merkityksiä. Toisaalta esiliina on nähty vaurauden merkinä, ja toisaalta sitä on käsitelty kansanomaisten uskomusten valossa. Kansanomaisten uskomusten osalta Nirvin (1955, 49–57) artikkeli *Sanahistoriallisia tutkimuksia* ja Wikmanin (1915, 5–6) artikkeli *Byxorna, kjolen och förklädet* ovat olleet useiden, myös joidenkin edellä mainittujen, esiliinaa sivuavien pukeutumista käsittelevien tutkimusten lähteinä. Esimerkiksi Lönnqvist (2008, 139–143) tarkastelee Wikmaniin nojaten esiliinaan liitettyjä merkityksiä teoksessaan *Vaatteiden valtapeli*.

7.2 ESILIINAT PUKUHISTORIAN VALOSSA

7.2.1 Esiliina osana esihistoriallisen ajan loppupuolen naisen pukupartta

Suomalaisen esiliinan tunnettu historia alkaa jo viikinki- ja ristiretkiajalta, suunnilleen vuosilta 800–1300.¹ Näihin aikoihin polttohautaukset vähenivät ja vainajia ryhdyttiin hautaamaan täysi vaatekerta yllään. Korujen ja pronssispiraalikoristelun ansiosta esihistoriallisen ajan lopun suomalaisia pukuja on voitu rekonstruoida, sillä pronssisista spiraaleista ja koruista liuenneet kuparisuolat ovat säilyttäneet vaatteiden tekstiilimateriaaleja. Spiraalikoristelu oli naisten vaatteissa runsainta 1000–1200 jKr., joten sen ajanjakson vaatteista on saatu eniten tietoa.² Näitä arkeologisiin haualöytöihin perustuvia uusintoja kutsutaan muinaispuvuiksi. (Riikonen 2003, 8–9; Tomanterä 2003, 36–46; Lehtosalo-Hilander 2001, 7–12.)

Perniön, Tuukkalan ja Muinais-Karjalan muinaispuvut 1980-luvun versioina, jolloin puvut esiteltiin olkainhameina.

Kuva: Lehtosalo-Hilander 2001, 37

Kuva 8. Muinaispukuja esiliinoineen 1980-luvun versioina

Muinaispukututkimusta on tehty jo yli sata vuotta, joten tutkimusten edetessä käsitykset puvun malleista ovat jonkin verran muuttuneet. Vielä 1980-luvulle tultaessa tunnetuimmat muinaispuvut – Tuukkalan, Muinais-Karjalan ja Perniön puvut – esitettiin olkainhameina (Talve 1979, 128; Kaukonen 1985, 296–299). Nämä muinaispukujen uusinnot eivät perustuneet varsinaisesti tieteelliseen tutkimukseen,³ eikä pukujen toteutuksessa edes pyritty täysin

¹ Viikinkiaika ajoitetaan tässä vuosille 800–1025/1050 ja ristiretkiaika vuosille 1025/1050–1150/1300. Ensimmäiset tekstiilijäänteet tunnetaan Suomesta ensimmäiseltä vuosisadalta jKr. Noin 500-luvulta Ala-Satakunnassa alettiin polttamisen sijasta haudata vainajat polttamatta. Haudoista on kuitenkin löytynyt vain vähän tekstiilijäänteitä, mutta niiden perusteella on päätelty, että naisen puku olisi rakenteeltaan pääpiirteittäin ollut samanlainen kuin 1000-luvun taitteessakin. (Riikonen 2003, 6–8.)

² Lehtosalo-Hilanderin (2001, 77) mukaan pronssispiraalikoristeet ovat olleet yleisiä myös miesten asuissa. Miesten puvuissa niitä oli jo viikinkiajan keskijaksolla, ja ne olivat jääneet osittain pois miesten puvuista aikana, jolta useimmat haualöydöt ovat peräisin.

³ Lehtosalo-Hilander (2001, 27–34) muistuttaa, että vuonna 1892 filosofian tohtoriksi Karjalan rautakaudesta väitellyt Theodor Schvindt mainitsee esimerkiksi olkapäiltä kaksinkerroin taitetun hameen

noudattamaan alkuperäisten pukujen toteutusta. Vuonna 1982 valmistuneessa Euran puku-uusinnassa tieteellinen tutkimus oli jo ensisijalla (Lehtosalo-Hilander 2001, 41, 48).

Muinaiset, tuhat vuotta sitten käytössä olleet suomalaiset puvut ovat ilmentäneet sekä kansallista että kansainvälistä kulttuuria, mikä näkyy niin vaatteiden ja kuvioiden malleista kuin tekstiilimateriaaleistakin. 1000-luvun tienoilla suomalaisen naisen asukokonaisuuteen kuului pitkähihainen alusmekko, villakankainen suorakaiteenmuotoinen peploshame, pitkänomainen vaippa ja esiliina. Peploshame, joka on tunnettu jo Antiikin Kreikassa, muodostui vartalon ympärille kiedotusta suorakulmaisesta kankaansa, jonka yläosa käännettiin kaksinkerroin. Suorakaiteenmuotoinen päällyspuku, joka kiinnitettiin olkapäiltä soljilla ja vyötäröltä vyöllä, voidaankin nähdä yleiseurooppalaisen pukumuodin viimeisenä ilmentymänä. Suomalaisessa naisen puvussa vyöhön liitettiin usein päällyspuvun edustaa peittävä kangas, esiliina. (Kaukonen 1985, 296–299; Lehtosalo-Hilander 2001; Luoma 2003, 54–61.) Vaatteet, jotka ovat näkyvästi huomion kohteena, saavat usein erikoiskohtelun. Arkeologisten löytöjen perusteella esiliinat olivat juuri tällaisia erikoisasemassa olleita vaatteita. Erikoisiksi ne teki koristelutapa, *pronssikierukoista* eli *-spiraaleista*¹ muodostetut koristeet, jotka oli valmistettu arvokkaasta tuontimateriaalista. Vuorela (1977, 535–536) lainaa vanhaa sanontaa *pronssi kulta köyhän miehen, vaski vaivaisen hopea* ja toteaa, että karuissa pohjoisissa olosuhteissa arvometallien puute korvattiin sekä taitavalla että taiteellisella tekniikoiden hallinnalla.

Tutkimusten perusteella esiliinojen pronssispiraalikoristeita valmistettiin useilla eri tavoilla. Pronssispiraaleja pujoteltiin kankaaseen jo kudontavaiheessa, tai niitä pujoteltiin kankaan päistä jääviin lankoihin koristeelliseksi ristikoksi. Lisäksi spiraaleja kiinnitettiin valmiiseen kankaaseen jälkepäin ompelemalla, tai spiraalikoristeita valmistettiin erillisinä ja kiinnitettiin valmiina esiliinaan. Esiliinojen näyttävien helmakoristeiden pronssispiraaleiden kiinnittämiseen käytettiin hevosenjouhia, joskus myös erillistä ja esiliinan väristä poikkeavaa nyöriä. Esimerkiksi seuraavan sivun kuvassa olevassa Euran puvun esiliinan rekonstruktiossa spiraalit on kiinnitetty punaisella iskunyöriillä. (Lehtosalo-Hilander 2001, 41, 53, 62; Riikonen 2003 15–17; Tomanterä 2003, 38–42.)

Hautalöytöjen perusteella rekonstruoidut esiliinat ovat olleet villaisia, samaa materiaalia kuin päällyspuvutkin. Tutkituissa asuissa ne ovat olleet useimmiten asukokonaisuuden runsaimmin koristeltu osa. Tosin pronssispiraaleita on löytynyt myös muista asun osista, hartioilla pidettävistä villavaipoista ja joistain hameenhelmoista.² Arkeologisten löytöjen perusteella liiviläiset ja virolaiset käyttivät samoihin aikoihin näyttäviä villavaippoja, joissa oli samantapaisia pronssispiraalikoristeita. Runsaan koristelunsa vuoksi niiden on tulkittu olleen aikanaan statussymboleita. Lehtinen ja Sihvo (2005, 91) ovat päätelleet, että spiraalikoristeiset esiliinat toimivat samalla tavalla kuin koristellut villavaipat, näyttävinä ja arvostusta herättävinä asukokonaisuuden osina eivätkä konkreettisina suojavaatteina. Koristautumiseen viittaavat myös Riikosen (2004,5) havainnot siitä, miten esiliinojen kulmakoristeiden alle on viimeistelyvaiheessa piilotettu esiliinan helmaa huolittelevan lautanauhan päät.

ja esiliinan, joka hänen mukaansa oli Karjalan naisten komeimpia asun osia. Pukujen valmistajat kuitenkin kehittivät omia muunnelmiaan.

¹ Pronssispiraalit olivat ohuesta pronssilangasta kierrettyjä erimittaisia kierukoita, ikään kuin vieterin pätkiä.

² Esimerkiksi Perniön puvun vaipassa on näyttävä pronssikierukkakoristelu, joka on tehty siihen huoliteltuvaiheessa hapsulankoihin kiinnittämällä (Riikonen 2003, 19–20). Ks. myös kuvia muinaispukujen rekonstruktioista (esim. Luoma 2003, 48–61).

Kuva: Lehtosalo-Hilander 2001, 58

Pukututkijat ovat päätelleet, että Suomessa käytettiin pystykangaspuita vielä 1000-luvun alussa.

Esiliinaa kutoessa kangas aloitettiin tekemällä lautanauha, jonka toisen reunan kuteet jätettiin niin pitkiksi, että niistä muodostui kudottavan kankaan loimet. Kuvassa olevan, Euran muinaispuvun esikuvan esiliinan kutominen on todennäköisesti aloitettu helmasta ja kankaan lopetusnauha on vyötäisillä.

Esiliinan helman koristeet on tehty pitkistä pronssispiraaleista, joissa on välillä suoristettuja kohtia. Suoristetut kohdat on laitettu spiraaleja ommellessa keskenään ristikkäin, joten ne ovat osa kuvion muodostamista.

(Lehtosalo-Hilander, 2001. 53)

Kuva 9. Euran muinaispuku

Riikonen (2004, 5) pitää kuitenkin esiliinojen koristetarkoitusta toissijaisena. Hänen mukaansa koristeltujen esiliinojen ensisijainen merkitys on ollut suojata käyttäjänsä pahoilta voimilta ja vaikuttaa positiivisesti hänen hedelmällisyyteensä. Riikonen perustelee päätelmiään muun muassa koristeiden sijoittelulla. Puvun kaksinkerroin taitetun yläosan nauhakoriste peittää vartaloa rintojen kohdalta ja esiliinoja kiertävät spiraalikoristeet kehystävät suvun jatkamisen kannalta tärkeää vartalon etuosaa. Pelkkä vaate antoi vain fyysisen suojan. Sen sijaan tietty kuvio, erityinen tekstiilin rakenne, väri tai vaatteeseen liitetty metalli toimivat Riikosen mukaan suojina myös pahoja voimia vastaan. Hän arvelee, että koristeiden tarkoituksena oli suunnata lähimmäisten kateudesta aiheutunut *pahalla silmällä katsominen* pois henkilöstä itsestään hänen vaatteeseensa. Vuorela (1977, 531) toteaa, että myös korujen perimmäinen merkitys on ollut suojata pahalta silmältä, tukee Riikosen tekemiä päätelmiä siitä, että esiliinoissa olleilla koristeilla on ollut muukin tarkoitus kuin koristautuminen.

Esiliinoilla, joita pronssispiraalit reunustavat, on tulkittu olleen erityisiä merkityksiä (ks. Luoma 2003, 49,51, 53, 57,59, 61). Riikonen (2004, 5–6) arvelee, että spiraalikoristein vatsaa rajaavat esiliinat olisivat kuuluneet naisille, joilla oli tarve suojella hedelmällisyyttään. Hän ottaa päätelmiensä tueksi yhtäältä esiliinaan liitetyt kansanomaiset uskomukset ja toisaalta suomensukuisiin kansoihin kuuluvien vatjalaisten kalmistoista tehdyt havainnot.² Näissä haudoissa koristeellisimmat vaatteet ovat olleet juuri hedelmällisessä iässä olleiden naisten yllä. Yhtä koristeellisia vaatteita ei ole löytynyt vanhemmilta naisvainajilta yhtä runsaasti.

¹ Lehtosalo-Hilander (2001, 35–45) kritisoi useiden pukujen valmistustapoja, sillä hänen mukaansa pukujen rekonstruktioita on toteutettu ottamalla esimerkiksi eri hautojen vaatekappaleista. Mitä vanhemmasta pukurekonstruktioista on kyse, sen vähemmän se vastaa nykytieteen näkemyksiä. Esimerkiksi Kaukolan Kekomäen hautalöytöjen perusteella tehdyssä asussa hameen ja esiliinan esikuvat ovat peräisin eri haudoista.

² Suomalaisista hautalöydöistä ei ole voitu määrittellä puvun käyttäjien ikää, sillä haudoista löytynyt palamaton luu on ollut niin pitkälle maatonut, että vainajien ikää ei yleensä ole pystytty määrittelemään (Riikonen 2004, 5).

Riikonen päätelee, että mahdollisesti äidit ovat hedelmällisen iän ohitettuaan lahjoittaneet suojaavia ja hedelmällisyyttä lisääviä ominaisuuksia kantavia esiliinojaan tyttäriilleen.

Myös suomensukuisten mordvalais- ja marilaisnaisten tiedetään Lehtisen ja Sihvon (2005, 91) mukaan ainakin 1200-luvulla käyttäneen esiliinoja, joissa oli koristeena metalliputkia, helmikoristeita ja kaurisimpukan kuorista tehtyjä vyöhykkeitä. Kaurisimpukoiden on monessa kulttuurissa uskottu varjelevan pahalta silmältä ja niitä on pidetty nimenomaan naisten koristeina ja naisellisen hedelmällisyyden symboleina.¹ Tämä tukee Riikosen (4004,5) ajatuksia siitä, että myös esihistoriallisen ajan suomalaisille koristeellisille esiliinoille – naisen etumusta suojaaville vaatekappaleille – on annettu aikoinaan joko hedelmällisyyteen liittyviä tai muita naisen kohtuun liitettyjä symbolisia merkityksiä. Esiliinan ja hedelmällisyysuskomusten yhteyteen viittaa sekin, että Lehosalo-Hilanderin (1984, 5) *Ancient Finnish Costumes* -teoksen mukaan rautakautisista tyttöjen haudoista ei ole löytynyt viitteitä esiliinoista, vaikka muuten tyttöjen puvut ovat muistuttaneet aikuisten naisten pukuja.

Riikonen (2004, 5) esittää toisenkin mahdollisen perustelun sille, miksi vainajat on puettu niin arvokkaisiin vaatteisiin. Hänen mukaansa naisen arvokkain asu, hääpuku, on kenties säästetty kuolinpuvuksi. Siinäkin tapauksessa esiliinan koristelu viittaisi hänen mukaansa hedelmällisyyteen liittyvään symbolikkaan. Ajatuksissa on ristiriita. Jos oletetaan, kuten Riikonen vahvasti argumentoi, että vaatteiden koristelu turvasi hedelmällisyyden, olisi loogista ajatella, että sellaista vaatetta myös käytettiin. Myös ajatus siitä, että rautakauden lopun olosuhteissa eläneet ihmiset olisivat jättäneet käyttämättä lämpimiä, suuritöisesti valmistettuja vaatteita eläessään, ei vaikuta kovin uskottavalta, ei ainakaan yleisesti käytössä olleelta tavalta. Hautaan puettut vaatteet eivät kuitenkaan välttämättä tuo selvyyttä siihen, miten ihmiset eläessään pukeutuivat. Lehtosalo-Hilander (2001, 9) ainakin kyseenalaistaa sen, että vainaja olisi eläessään käyttänyt kahta esiliinaa päällekkäin, vaikka sellainenkin hauta on löytynyt.² Jos kahta päällekkäistä esiliinaa tarkastellaan myöhemmin tunnetun kansanomaisen uskomusperinteen valossa, kahden päällekkäisen esiliinan käyttö ei ole täysin poissuljettu mahdollisuus (ks. luku 7.3.1). Mahdollista on sekin, että syystä tai toisesta vainajalle on kahden esiliinan avulla haluttu hautaan erityistä lisäsuojaa.

Koska tekstiilit olivat merkittävä osa ihmisen omaisuutta, ne olivat myös tärkeitä rikkouden, vallan ja sosiaalisen aseman merkkejä. Riikosen (2004, 5–6) päätelmien mukaan erityisesti tietyt kuviot ovat olleet kytköksissä arvoasemaan ja varallisuuteen. Esimerkiksi hakaristikuvioita³ on esiintynyt hänen mukaansa erityisen rikkaissa haudoissa. Tämä voitaisiin, ainakin esiliinoiniin liittyneenä, tulkita myös toisin. Hakaristi, sellaisessa muodossa kuin se rautakauden loppupuolen esiliinoissa esiintyi, oli osana leveää pronssispiraaleista sommiteltua kuviokokonaisuutta, joihin vain harvoilla oli varaa. Toisin sanoen kovin leveää pronssikoristetta tuskin löytyy muuten köyhistä haudoista. On myös muistettava, kuten Kraukle (2006, 27) kirjoittaa, että hakaristiaihe on ollut yleinen monissa eri kulttuureissa ja eri maantieteellisillä alueilla. Hän toteaa, että myöhäisellä rautakaudella suomensukuista kansoista ainakin latvialaiset kutoivat nauhoja, joissa oli hakaristikuvioita. Riikosen ajatuksia hakaristein koristettujen esineiden suhteesta niiden omistajan arvoasemaan tukee Krauklen

¹ Kaurikotiloita ja kyynpäitä http://www.nba.fi/fi/kansatieteelliset_kaurikotilo.

² Turun Kaarinan Kekomäestä on löytynyt hauta, jossa vainajalla on kaksi esiliinaa. Myös vaippoja löytyy naisten haudoista eri tavoin käytettynä. Joissain haudoissa vainajat on kiedottu vaipan sisään ja toisissa ne on puettu vainajan ylle ikään kuin ne olisivat olleet tavallisessa käyttöasennossaan. (Lehtosalo-Hilander 2001, 9.)

³ Tunnetaan englanniksi nimillä *firecross* ja *swastika* (Kraukle 2006, 27).

viittaus siihen, että hakaristikuvioilla on tulkittu olleen monissa kulttuureissa erityisen vahvoja merkityksiä¹.

Hautalöytöjen perusteella tiedetään, että esiliina oli tärkeä osa asukokonaisuutta ja esiliinakankaiden kutomiseen panostettiin. Riikonen (2003, 159) on todennut, että esiliina- ja hamekankaiden sidoksena oli usein 4-vartinen tasatoimikas. Hän arvelee, että vähemmän näkyvissä olleita paitoja tai aluspukuja on kenties kudottu myös yksinkertaisemmalla sidoksella, palttinalla, mutta näitä löytöjä on vain vähän. Loimipainoisissa pystypuissa kudotuissa esiliinakankaissa käytettiin usein sekä kankaan aloituksessa että lopetuksessa lautanauhuja, joista löytöjen perusteella osa on ollut koristeellisia. Riikonen kirjoittaa, että kankaan valmistamisesta erityisesti esiliinaa varten kertoo se, että kankaan hulpioreunoja vahvistettiin jo kutomisen yhteydessä kapealla ontelolautanauhalla.² Esiliinajon kankaat eivät syntyneet sattumalta tai ylijäämäkankaista, koska kankaat niitä varten kudottiin määrämittaan.

Koska käsityömenetelmin materiaalin valmistus on ollut paitsi taitoa myös aikaa vaativaa, on vaatteidenvalmistusprosessiin tarvittu monien ihmisten työpanosta.³ Riikonen (2003, 13, 16–17) on kuitenkin todennut löytyneiden tekstiilijäänteiden perusteella, että kaikki tekijät eivät ole olleet yhtä taidokkaita. Hän olettaa, että osa tekstiileistä on voinut olla aikansa käsityöammattilaisten tekemiä. Varsinais-Suomesta löydetyt, toistensa kanssa hyvin samanlaiset esiliinat antavat Riikosen mukaan viitteitä siitä, että ne ovat mahdollisesti olleet taitavien käsityöläisten valmistamia. Osa esiliinajon koristeista on voinut olla tuontitavaraa. Siihen viittaa Virosta löytyneen kimpiastian sisältö, jossa oli samanlaisia valmiita ja puolivalmiita spiraalikoristeita, joita tunnetaan sekä Latvian että Lounais-Suomen ja Karjalan löydöistä. Tuontikoristeiden lisäksi kaikkein varakkaimmilla onkin voinut olla joko tuontikankaista tehtyjä tai valmiina ulkomailta ostettuja vaatekappaleita.⁴ (Tomanterä 2003, 38, 43–45.)

¹ Esimerkiksi kiinalaisessa kulttuurissa hakaristiaihe on edustanut Jiniä ja Jania, muinaisessa Kreikassa se on ollut Zeus-jumalan symboli ja skandinaavisissa uskomuksissa ukkosen ja Tor-jumalan merkki ja Intiassa puolestaan onnen ja hedelmällisyyden symboli (Kraukle 2006, 27).

² Nykyaikaisilla kangaspuilla esiliinakankaaseen putkilohulpiot tehdään sidoksen avulla kutoessa (Riikonen 2003, 15).

³ Riikosen (2003, 14) mukaan tottunut tekijä kehää värttinällä noin 40–60 metriä lankaa tunnissa. Kun hänen laskelmiensa mukaan yksi asukokonaisuus on vaatinut noin 30000 metriä lankaa, on pelkästään lankojen kehääminen kestänyt 500–750 tuntia. Tähän on vielä lisättävä lampaiden keritsemiseen, villojen pesuun ja karstaamiseen käytetty aika.

⁴ Karjalan hautalöydöistä (Kaukola, Räisälä) ja Tampereen Vilusenharjun haudasta on löytynyt brokadinauhuja, jotka ovat olleet tuontitavaraa. Tuontikankaista kertovat miestenhaudoista löytyneet friisiläisen verkkakankaan (Halikon Rikala ja Vilusenharju) ja silkkitunikojen (Euran Luistari ja Vilusenharju) jäänteet. Mainitut löydöt ovat Suomen olosuhteissa edustaneet ylellisyyttä, joka oli mahdollista vain harvoille. (Riikonen 2003, 13.)

Mikkelin seudun muinaispuvun esiliinassa on pronssispiraalikoristelua sekä esiliinan ylä- että alareunassa.

Spiraalikoristeiden lisäksi reunoja on korostettu kutomalla esiliinan alkuun ja loppuun laudoilla kapeat eriväriset päätösnauhat.

Koska pronssikoristeet on kiinnitetty kankaan päissä eri puolille, voidaan päätellä, että jo valmistusvaiheessa on ennakoitu sitä, miten esiliinan yläreuna tullaan kääntämään kaksinkerroin vyöttönauhan ylitse.

Esiliinan 3,6 cm leveä vyöttönauha on monivärinen ja kuvioitu. Koska alkuperäistä nauhaa on haudasta löydetty vain pieni pätkä, tutkijat ovat valinneet sellaisen kuvioinnin, joka on ollut mahdollisimman helppo toteuttaa.

(Lehtosalo-Hilander 2001, 73)

Valokuva: Kröger 2012

Kuva 10. Mikkelin seudun muinaispuku ja kaksinkerroin taitettu esiliina

Esiliinoja on ollut ainakin kahden tyyppisiä: joko irrallisina vyöttönauhan alle pujotettuja, kuten oheisen kuvan Mikkelin seudun muinaispuvussa, tai vyötyönauhaan kiinnitettyjä, kuten Maskun puvussa. Useissa löydöissä vyöttönauhat ovat olleet niin pitkiä, että ne ovat ylettyneet kaksi kertaa käyttäjänsä ympärille. Suuri osa tutkituista esiliinojen vyöttönauhoista on ollut lautanauhatekniikalla valmistettuja, mutta myös ristikkonauhoja tunnetaan. Koristeelliset lautanauhatekniikalla valmistetut nauhat vaativat kestäväää lankaa ja taitavaa tekijää. Voidaan olettaa, että nauhalankoja on kehrätty erityisesti tähän tarkoitukseen, sillä ne ovat usein olleet tiukkakierteisempiä kuin kudottuun kankaaseen käytetyt langat. Esiliinojen nauhat ovatkin yksi osoitus oman aikansa materiaalinkäsittelytaidoista Suomen alueella. (Lehtosalo-Hilander 2001, 66–67, 73–75; Riikonen 2003, 14.)

Tutkimusten perusteella esiliinoja on ollut monen värisiä. Nykyisissä muinaispuku-uusintoissa esiliinojen värit vaihtelevat Euran puvun vaalean vihertävästä Mikkelin seudun puvun kellanoranssiin ja Kaarinan Kirkkomäen puvun turkoosinsinisestä Maskun puvun tummansiniseen. Luonnonvärisissä esiliinoissa pronssispiraalikoristelu on usein runsasta kun taas värikkäissä esiliinoissa osa arvokkaasta vaikutelmasta syntyy niissä käytetyistä väreistä. (Ks. Luoma 2003, 48–61.)

Niin esiliina- kuin hamekankaitakin varten värjättiin lankoja. Ainakin kellertäviä, ruskehtavia ja vihertäviä värisävyjä värjättiin kotimaisilla kasviväreillä. Sinisen indigopohjaisen värin alkuperästä ei olla täysin yksimielisiä. Lehtosalo-Hilanderin (2001, 66–67, 73–75) tietojen perusteella sinisen värin aikaansaamiseksi käytettiin kotimaista värimorsinkoa. Teoriaa kotimaisen värimorsingon käytöstä tukee Lehtisen ja Sihvon (2005, 13–14) mukaan se, että Sääksmäen Ritvalan helkavirrestä tunnetut nuorten neitojen lauluun kuuluneet säkeet: *Käykäm siukuset sinelle, mataroille morsiamet! Tuokam sieltä seulan täysi, mataroita markan vakka.*¹ He esittävät, että sinistä tarkoittava *sini* on suomenkielessä jo

¹ Sisällöltään vastaavia säkeitä tunnetaan Karjalan Kannakselta, Inkeristä ja Virossa (Lehtinen & Sihvo 2005,14).

esihistoriallisen ajan perua. Riikonen (2003, 14) taas arvelee virolaisiin tutkimuksiin vedoten, että Suomen alueella käytetty värimorsinko olisi ollut Keski-Euroopasta tullutta kauppatavaraa. Joka tapauksessa hautalöydöissä sininen väri on ollut tutkittujen tekstiilien yleisin väri ja sitä käytettiin esiliinoissakin.¹

Rautakauden puvuissa käytetyssä punaisessa värissä Riikonen (2004, 7) näkee vahvaa symboliikkaa. Punainen näyttäytyy hänen mukaansa vereen, kuukautisiin ja syntymään liittyvänä värinä ja on siten yhteydessä myös hedelmällisyyteen liittyvien uskomusten kanssa. Tämän vuoksi myös punaiset tupsut esiliinojen vyöttönauhoissa, lähellä genitaalialuetta, ovat Riikosen mukaan sisältäneet vahvaa symboliikkaa. Riikonen arvelee, että Suomen alueella on punaisen värjäämiseen käytetty kotimaista mataranjuurta, mikä hänen mukaansa on ollut työlästä ja lisännyt sen vuokasi punaiseksi värjättyjen tekstiilien arvoa. Lehtosalo-Hilander (2001, 66–67, 73–75) puolestaan esittää, että mahdollisesti kirkkaampia punaisia varten on käytetty tuontiväriä. Tarkkaa tietoa värikasvien yleisyydestä tai rautakauden värjäysmenetelmistä ei ole, joten päätelmät värjäyksen työläydestä ja kirkkaiden värien saatavuudesta voivat olla harhaanjohtavia. Myös Suomen luonnosta saatavilla sienillä, veriseitkillä ja verihelttaseitkillä, voi värjätä kirkkaita punaisia, mutta tutkimustietoa niiden mahdollisesta käytöstä ei tähän mennessä ole käytössä.² Koska hautalöytöjen perusteella värillisten lankojen ja kankaiden rakenne on ollut sama kuin värjäämättömienkin, Riikonen (2003, 14) päätelee, että värjääminen on joka tapauksessa tapahtunut Suomessa.

Hautalöydöt ovat konkreettisia jäänteitä varakkaiden ihmisten elämästä, ne välittävät tietoa myös niistä materiaaleista, tekniikoista ja taidoista, joita on tarvittu varattoman väen arjessa. Kuitujen käsittelytaitoa ja kudontatekniikkaa tarvittiin jokapäiväisien vaatteiden valmistukseen varallisuudesta riippumatta.³ Raczin mukaan (1977, 14) suomalais-ugrialaisten kulttuurien piirissä käsityönä tehtävät työt jakautuivat, niin että yleensä tekstiiliraaka-aineisiin ja lankaan liittyvät työt, kuten pukujen valmistaminen, kuuluivat naisten tehtäväalueeseen. Vuorela (1977, 531) pitää todennäköisenä, että myös Suomen alueella pukujen valmistaminen ja nahan muokkaus ovat olleet esihistoriallisella ajalla naisten työtä.

Vaikka vainajat olivat puettuina parhaimpiinsa, se ei välttämättä merkitse sitä, että hautaan vainajan ylle olisi laitettu hänen ainoa omistamansa arvokas vaatekappale. Riikonen (2003, 9) on päinvastoin arvellut, että runsaasti varallisuutta ja valtaa omaavat ihmiset ovat osoittaneet vaurauttaan myös jokapäiväisessä pukeutumisessaan. Tähän viittaa se, että esimerkiksi Turun Kaarinan Kirkkomäen kaivauksissa löytyi vainaja, jolla oli yllään kaksi esiliinaa. Lehtosalo-Hilander (2001, 62) puolestaan esittää, että 1000-luvun taitteen

¹ Ks. esim. Perniön, Maskun ja Kaarinan pukujen rekonstruktioita (Riikonen 2003, 19; Luoma 2003, 56–59).

² Rautakauden pukumateriaalit ovat edelleenkin mielenkiinnon ja tutkimuksen kohteena. On mahdollista, että nykyinen tietämys mm. käytetyistä värikasveista muuttuu uuden tutkimustiedon myötä. Parhailaan rautakaudella käytetyistä väriaineista on tekeillä ainakin Krista Vajannon väitöskirjatutkimus (Vajannon henkilökohtainen tiedonanto 30.7.2010).

³ Vuorelan (1977, 531–532) mukaan värttinällä kehrätty, useampisäikeinen villalanka on todennäköisesti tunnettu Suomessa jo noin 4000 vuotta sitten. Hän arvelee, hautalöytöihin viitaten, että eniten käytetty kuitumateriaali on ollut villa. Kasvikuitulöytöjen harvinaisuus ei välttämättä todista villan käytön ylivoimaisuutta, sillä kasvikuidut säilyvät villaa huonommin. Riikosen (2003, 7, 14) mukaan makrofossiilina jäänteinä on löydetty pellavaa Salosta ja Paimiosta. Nämä löydöt on ajoitettu 200–300-luvuille ja siitepölytutkimuksen perusteella tiedetään, että Hämeessä on viljelty pellavaa 400-luvulla. Nockert (1997, 201) on todennut, että esihistoriallisen ajan lopulla Suomessa hallittiin hampun, pellavan ja nokkosen käsittelytaidot.

esiliinalöytöjä ei pidä ymmärtää esimerkkeinä aikansa naisten jokapäiväisestä pukeutumisesta. Hän olettaa, että arkena käytettiin villaista tai pellavaista mekkoa, jonka päälle puettiin yksinkertainen esiliina, jossa ei ollut pronssikoristelua. Hän ei kuitenkaan tarkemmin selitä, mihin olettamus esiliinan osalta perustuu. Tähän mennessä ei ole näyttöä siitä, kuuluiko esiliina puvun osaksi ilman, että siinä olisi ollut koristavia elementtejä kuten värikkäitä nauhoja tai pronssispiraalikoristeita.

Jos koristelematonta esiliinaa ei käytetty, se tarkoittaa sitä, että koristelemattomalla esiliinalla ei ollut senkaltaisia symbolisia merkityksiä, joista Riikonen (2004, 5–7) kirjoittaa, tai symbolimerkitys ei ollut ollenkaan itse esiliina-vaatekappaleessa vaan nimenomaan siihen liitetyissä lisäelementeissä. Joka tapauksessa ne esiliinat, joita haudoista on löydetty, olivat arvokkaita. Kun ne laitettiin hautaan vainajan ylle, luovuttiin tietoisesti arvokkaiden vaatteiden uusiokäytöstä. Se tukee Riikosen päätelmiä siitä, että hautaan laitetuilla esineillä ja vainajan yllä olevilla vaatteilla oli jonkinlaisia muitakin merkityksiä kuin varakkuuden osoittaminen tai vartalon suojaaminen. Millaisia nämä rituaaliset tai symboliset merkitykset tarkalleen olivat, on nykytietoon vedoten mahdoton täysin varmasti sanoa.

7.2.2 Pohdintoja esiliinasta keskiajalla ja uudenajan alussa

Esiliinujen pronssisten spiraalikoristeiden paikat ja koristelutavat vaihtelivat alueittain ja ajan mukana. Riikosen (2003, 30, 33) mukaan Suomen alueen itäosissa runsas pronssikierukkakoristelu jatkui läpi ristiretkiajan, kun samoihin aikoihin maan läntisillä alueilla esiliinujen pronssikoristelu alkoivat vähentyä. Myös esiliinujen koko muuttui. Viikinkiajan esiliinat olivat leveydeltään noin 50 cm ja pituudeltaan 80–90 cm. Myöhemmin ristiretkiajalla ne kapenivat ja lyhenivät. Pukuhistoriallisesti 1200-luvun vaiheilla Suomen alueella elettiin Riikosen mukaan vielä varhaiskeskiaikaa, kun muualla Euroopassa oli jo siirrytty sydänkeskiaikaan.

Useiden tutkijoiden yhteisenä näkemyksenä on, että esiliina on kuulunut suomalaisen naisen pukuun läpi keskiajan (Sirelius 1916, 34; Linnove 1947, 24–26; Vuorela 1977, 560–562; Lehtinen & Sihvo 2005, 91). Konkreettisia jäänteitä 1200–1400-luvuilla Suomen alueella käytetyistä puvuista, sen paremmin kuin esiliinoista niiden osana, ei kuitenkaan ole. Pohjoismaisten, keskiaikaisten löytöjen avulla on voitu selvittää mm. keskiaikaisten vaatteiden materiaaleja, värejä ja muotoja. Esiliinujen esiintymisestä nämä löydöt eivät anna viitteitä, vaikka Pohjoismaista on Nockertin (1997, 205–208, 378–382) mukaan eniten koko Euroopassa löytynyt keskiajalta säilyneitä pukuja ja niiden osia.¹ Esiliinujen puuttuminen pohjoismaisesta perinteestä ei kuitenkaan vielä kerro siitä, ettei esiliinaperinne olisi jatkunut Suomen alueella rautakauden jälkeenkin.

Arkeologisia esiliinalöytöjä on vielä 1200-luvun tienoilta.² Löytöihin perustuvassa, Mikkelin seudun muinaispuvuksi nimitetystä asussa, kaikki pronssispiraalit ovat kirkkaan keltaisessa villaesiliinassa, joka tutkimusten perusteella on alun perin kudottu

¹ Grönlannista, joka oli pohjoismaiden siirtomaana, on löytynyt mm. 15 eri tavoin säilynyttä mekkomaista pukua ja Ruotsin Hallanista, Bockstenin suosta, on löytynyt täydellisesti säilynyt miehen asu (Nockert 1997, 205–208, 378–382).

² Vuonna 1886 Mikkelistä löytyi laaja kalmisto, jossa oli runsaasti ristiretkiajan lopulle ajoitettuja naisten hautoja. Ensimmäisessä, löytöjen perusteella 1930-luvulla tehdyssä puku-uusinnassa, Tuukkalan puvussa, on harmaa villainen, pronssikierukoin koristeltu esiliina. 1990-luvulla hautalöytöjen teksteillejä tutkittiin uudelleen, ja näiden tutkimusten perusteella syntyi tarkemmin hautalöytöihin perustuva Mikkelin seudun muinaispuku. Vuoden 1200-tienoilla Suomen alueella siirryttiin ruumiiden polttohautauksiin, minkä vuoksi uudempia hautoja ei ole säilynyt välittämässä tietoa aikakauden pukeutumisesta. (Riikonen 2003, 20, 32–35.)

luonnonharmaasta langasta ja värjätty vasta kankaana. Vaikka alkuperäistä värisävyä ei ole ainakaan tähän mennessä tarkkaan määritelty, tutkijat ovat varmoja, että tämäkin esiliina on ollut villainen, värjätty ja koristeltu. (Riikonen 2003, 20, 32–35.) Kyseessä on siis ollut arvokas, asua ja kantajaansa koristava, ehkä myös rituaalimerkityksiä omaava vaatekappale. Ne esiliinat, joista on löydetty fragmentteja, ovat olleet villasta valmistettuja. Jos Suomessa on ollut noihin aikoihin käytössä myös pellava- tai hamppeesiliinoja, niistä ei ainakaan ole säilynyt konkreettisia jäänteitä.¹

Vuorela (1977, 561–562) tarkastelee esiliinan typologista kehitystä *kaati*-termin kautta. Hän vertaa esiliinasta eteläpohjalaisessa murteessa käytettyä kaati-termiä muinaisruotsin *skaat*-sanaan, jolla on tarkoitettu hikiliinaa, nenäliinaa ja pyyheliinaa sekä Inkerin murteiden *kaatteeni*-termiin, joka venäjän kielessä on tarkoittanut pellavaista vaatetta, mutta Inkerin alueella erityisesti tiuilla, kirjailuilla ja rahoilla koristeltua vyöliinaa. Mahdollisesti niin Vuorelan mainitsema vyöliina kuin koristeellinen esiliinakin ovat alun perin palvelleet samaa tarkoitusta.

Vaatteita suojaavan esiliinan yhtenä vanhana länsieurooppalaisena muotona Snodgrass (2004) pitää keskiaikaisissa pidoissa käytettyä pitkää kangasta (*communal banquet cloth*), joka ulottui suojaamaan yhtäaikaaisesti usean hienosti pukeutuneen naisen hameita.² Vastaava tapa tunnetaan Suomessa käspaikkaperinteestä. Komulaisen ja Tirrosen (1979, 10–18, 49) mukaan juhla-aterioilla pitkä, kapea koristeltu käspaikka levitettiin useamman vierekkäin istuvan vieraan syliin. Käspaikkaan voitiin pyyhkiä ruuista likaantuneet kädet ja samalla liina suojasi siltä, etteivät ruokaillessa tippuvat ruuantähteet pudonneet vaatteille. Lisäksi käspaikka esti ruokaa – *Jumalan viljaa* – putoamasta lattialle. Käspaikalla oli tärkeä rooli juhlarituaaleissa, ja siihen liitettiin myös suojaavia merkityksiä. Komulainen ja Tirronen kirjoittavat, että käspaikoille tutuille geometrisille kuvioille löytyy yhtymäkohta rautakautisista pronssispiraaleista tehdyistä kirjannoista. Myös Sirelius (1928, 10) toteaa, että rautakautisilla esiliinojen pronssispiraaleista valmistetuilla koristeaiheilla ja myöhemmin karjalaisissa käspaikkojen ja päähineiden kirjannoissa on selvästi havaittavia yhtäläisyyksiä. Hän kuitenkin muistuttaa, että samantapaisia kirjonta-aiheita on esiintynyt niin itäisissä kuin läntisissäkin kulttuuripiireissä, joten vaikutteita on voitu aikojen kuluessa ottaa monilta tahoilta.

Koristeltujen käspaikkojen perinne on säilynyt Karjalan ortodoksisväestön keskuudessa samoilla seuduilla kuin suuritöisiä nytyinkiesiliinoja on käytetty ja valmistettu. Linnove (1947, 24–26, 224–229) on pitsinnypläyksen kehitysvaiheita käsittelevässä väitöskirjatutkimuksessaan, tutkiessaan esiliinojen koristelua, päätenyt siihen, että esihistoriallisista haudoista löydettyjen palmikoitujen nauhojen ja nytyinkien³ valmistustekniikalla on selkeä yhteys. Hän esittää esiliinoiniin liittyneen kehityskulun, jossa karjalaiset nytyinkikoristeet ovat saaneet esiliinoissa sen aseman, joka aiemmin oli esiliinojen

¹ Kasvikuidut hajoavat maassa villaa nopeammin.

² Oxford English Dictionaryn mukaan esiliinan englanninkielinen vastine *apron* on muotoutunut naperon-termistä, joka on tarkoittanut myös sekä pöytäliinaa että suun pyyhkimiseen käytettävää lautasliinaa.

(http://dictionary.oed.com.ezproxy.uef.fi:2048/cgi/entry/50011039?query_type=word&queryword=apron&first=1&max_to_show=10&sort_type=alpha&result_place=1&search_id=jW5a-tgPKys-1140&hilite=50011039) (luettu 21.1.2011)

³ Lehtinen ja Sihvo (2005, 100–101) toteavat että tietyillä alueilla kuten Kuolemanjärvellä, Koivistolla ja joissain Jääsken kihlakunnan pitäjissä nytyingeiksi kutsuttiin muun muassa kankaan loimilangoista solmittuja pitsejä eli ripsuja. Linnove (1947, 24–26) viittaa nimenomaan tähän nytyinkityyppiin.

pronssispiraalikoristeilla. Myös Lehtinen ja Sihvo (2005, 94) tukevat tätä ajatusta.¹ Käspaikkojen ja karjalaisten esiliinojen koristelutavoilla on ollut muitakin yhteneväisyyksiä. Komulainen ja Tirronen (1979, 23) kirjoittavat, miten joutsenolaisten esiliinojen ja aunukselaisten käspaikkojen revinnäisompelut² muistuttavat toisiaan. Kyseistä työtapaa nimitetään nykyään joutsenolaiseksi reikäompeluksi. Erona on vain se, että Aunuksessa käspaikkojen ompelussa käytettiin punaista ja joutsenosaa sinistä lankaa³.

Käspaikan synonyymina käytetyt liina-loppuiset nimitykset pyyhinliina, käsliina, kantoliina ja itkuliina viittaavat pellava- ja hampukkankaisiin samalla tavalla kuin esiliina-termikin. Pidän mahdollisena, että alun perin jonkinlaisia rituaalisia merkityksiä sisältäneet, tietyllä tavalla koristellut kankaat ovat jossain vaiheessa eriytyneet eri käyttöyhteyksiin, toinen asumusta ja toinen vaateen käyttäjää suojelemaan ja samalla koristamaan.

Vuorela (1977, 560) näkee yhteyden niiden vanhojen esiliinojen, jotka käytännössä olivat vain vyönauhan alle kaksinkerroin taitettuja, suunnikkaan muotoisia kankaita ja Karjalassa tunnetun avohameen, hurstut-vaipan, välillä. Hän pohtii yhteyttä käytännöllisten funktioiden kautta. Vuorela rinnastaa avohameen toisaalta esihistoriallisella ajalla käytettyyn olkavaippaan, toisaalta Ruotsista peräisin oleviin tietoihin esiliinojen erilaisista käyttötavoista. Hän arvelee, että vyölle kiinnittyvää kangasta, esiliinaa, voitiin käyttää moneen samantapaiseen tarkoitukseen kuin avohamettakin oli käytetty, esimerkiksi sateella pään ja hartioiden suojana. Lönnqvist (1979, 69) puolestaan on todennut, että hurstut-vaippa on jäänne primitiivisestä lannevaatehameesta, joka on säilynyt Venäjän kansanpuvuissa. Esiliina, jota Vuorela vertaa hurstut-vaippaan, on lähtökohtaisesti voinut olla merkitykseltään täysin eri vaatekappale kuin koristeellinen esiliina.

Suomensukuisten kansojen esiliinaperinteestä löytyy tukea tulkinnoille esiliinaperinteen säilymisestä Suomen alueella aina rautakaudelta asti. Mordvalais- ja mari-naiset käyttivät 1200-luvulla esiliinoja, ja tämä perinteen tiedetään jatkuneen katkeamattomana 1800-luvun puoliväliin asti. Myös Suomea lähempänä olleet vatjalaiset käyttivät samantapaisia esiliinoja ainakin vielä 1700-luvulla. Perinteen jatkumo voidaan nähdä myös koristeaiheiden säilymisessä. Suomessa pronssispiraalikoristelusta tuttuja ornamentteja löytyy myöhemmin kansanomaisten esiliinojen kirjontakoristeista. (Lehtinen & Sihvo 2005, 91; Rącz 1977, 18–21; Schvindt 1982, 5.) Gaugelen (2002, 191) mukaan Saksassa miesten ja naisten esiliinat alkoivat nimitysten perusteella eriytyä vasta 1600-luvulla, ja varsinaisesti naisten vaatteeksi siihen liitettyine symbolimerkityksineen esiliina muodostui vasta 1700-luvun kuluessa. Tieto tukee päättelyä siitä, että Suomessa tunnetut, nimenomaan naisten pukuihin kuuluneet esiliinat edustavat suomensukuisten kansojen perinnettä eivätkä ole peräisin länsieurooppalaisesta perinteestä.

Sellaisia kuvallisia ja kirjallisia lähteitä, joissa on viitteitä esiliinojen käytöstä keskiajan Suomessa, on vähän. Muutamien keskiaikaisten kirkkojen kalkkikivimaalauksissa kuitenkin esiintyy esiliinoiniin pukeutuneita naisia. Kumlingen kirkon 1400-luvun lopulta peräisin olevassa maalauksessa on valkoiseen, pitkään ja kapeaan esiliinaan pukeutunut nainen. Päässään naisella, samoin kuin kuvassa esiintyvällä miehelläkin, on turbaanin kaltainen

¹ Vuorela (1977, 562) esittää ajatuksen siitä, että nytyinkikoristeet olisivat mahdollisesti siirtyneet esiliinoiniin käsiliinoista, joissa hänen mukaansa nytyinkejä tiedetään käytetyn ainakin 1600-luvulla. Pylkkänen (1956) kuitenkin yhdistää esiliinojen nytyinkikoristeet jo renessanssin muotipukuihin. Tämä viittaa, kuten Linnovenkin (1947, 24–26, 224–229) huomiot, siihen että nytyinkikoristeet olisivat koristaneet esiliinoja jo aiemmin.

² Kyseistä työtapaa nimitetään nykyään joutsenolaiseksi reikäompeluksi (Komulainen ja Tirronen 1979, 23).

³ Sireliuksen (1928, 19) mukaan alun perin ko. kirjonnoissa käytetty lanka oli ollut harmahavaa.

vaate, mikä viittaa keskieurooppalaiseen pukeutumistyyliin. Samantapainen päähine on Espoonkin kirkon seinälle maalatulla kirnuavalla naisella, jolla myös on esiliina edessään.¹ (ks. *Ars, Suomen taide*, 1989, osa I, 152, 156, 164–165) Näihin kuviin suomalaisen pukeutumisen ajankuvana voidaan suhtautua varauksella. Sen paremmin kuin päähineet eivät kirnuamiskuvassa olevat kimpiastiatickaan esitä aikakauden suomalaisia malleja, vaan noudattelevat Riskan (1989, 118, 153, 164–167) mukaan kansainvälisiä piirrosmalleja. Keski-ikäisten kirkkojen maalaukset perustuivat yleensä mallikuviin, joita kuljetettiin maasta ja paikasta toiseen, kuten Riska toteaa. Mäkelä (1989, 309) muistuttaakin, että keski-ikäinen kirkkotaide kertoo nimenomaan katolisen kirkon välittämästä maailmankuvasta, ei välttämättä paikallisista olosuhteista.

Kuva Taivassalon kirkon asehuoneen seinältä

Kuva: *Ars Suomen taide* 1989, osa I, 152

Kuva 11. Esiliina keski-ikäisessä maalauksessa

Espoon keski-ikäisen kirkon seinällä on kuvattuna myös noitana ja pirun apulaisena tunnettu Kenkä-Ella, jolla on yksinkertaisen mekkonsa päällä valkoinen, vain suunnilleen polven alapuolelle ulottuva esiliina, jossa on samasta materiaalista valmistetut solmimisnauhat. Taivassalon kirkon asehuoneen seinälle todennäköisesti 1400-luvun lopulla maalatulla naisella, jolla myös on valkoinen, polven alle ulottuva esiliina, ei erillistä solmimisnauhaa erotu, vaan etumusta peittävän valkoisen kankaan – esiliinan – kulmat näyttävät vain jatkuvan hahmon taakse (ks. *Ars Suomen taide* 1989, osa I, 152, 164). Myös Olaus Magnuksen 1500-luvun puolivälissä julkaistussa teoksessa *Historia de gentibus septentrionalibus*, jossa on kuvia suomalaisten elämästä, on esitetty naisia esiliinat edessään. Esiliinoja näkyy naisten päällä muun muassa ulkosalla kalankypsennystä esittävässä kuvassa, ulkona tapahtuvassa ruokailukuvassa ja pitoja kiltatuvassa esittävässä kuvassa. (ks. *Ars Suomen taide* 1989, osa I, 306; Mäkelä 1989, 33, 49.)

Kuten ei kirkkomaalauksia, ei Olaus Magnuksen teoksen kuviakaan voida pitää dokumentteina suomalaisten pukeutumistodellisuudesta.² Olaus Magnuksen kirja on alun perin kuvitettu Italiassa,³ joten teoksen kuvituksessa voi yhtä hyvin olla heijastumia

¹ Sama aihe, jossa esiintyy kirnuava nainen ja pihlajahahmoja, on maalattuna myös Rymättylän kirkon seinällä. Tässä kuvassa kirnuavalla naisella ei ole esiliinaa, mutta sen sijaan hänen vieressään seisovalla naisella on maahan asti ulottuva esiliina edessään. (Ks. Pyökkänen 1956, 225.)

² Nylén (1974, 120) arvelee, että Olaus Magnuksen kirjan kuvissa ruotsalaisesta keski-ikäisestä sepästä nahkaesiliina edessään on vaikutteita muiden maiden käytänteistä.

³ Setälän (2000, 104, 110, 114, 127 ja 195) runsaasti kuvitetussa teoksessa Keski-ikäisen naisen on italialaista alkuperää olevia kuvia, joissa osalla naisista on esiliinoja. Näissä kuvissa esiliina on selkeästi työtekevien naisten vaate, samalla tavalla kuin ne näyttäytyvät Olaus Magnuksenkin teoksessa.

kuvittajan omasta elinympäristöstä kuin historiallisia tosiseikkoja pukeutumiskäytänteistä 1500-luvun Suomessa. Ainakin Nylén (1974, 120) suhtautuu ruotsalaisten pukeutumistapojen näkökulmasta kriittisesti kyseisen teoksen kuvitukseen. Myös Ilmari Talve (1979, 129) on kyseenalaistanut sitä, onko kirkkomaalauksilla ja paikallisten ihmisten pukeutumisella ollut yhtäläisyyttä. *Folkdansaren*-lehden (1977/6, 4) artikkelissa Lönnqvist on esittänyt esiliinakuvausten osalta päinvastaisen kannan. Hän arvelee, että kirkkomaalauksissa esiintyvien esiliinojen kaltainen vaate olisi ollut jokapäiväinen naisten vaate Pohjoismaissa keskiajalla.

Maalauksissa esiintyvien kaltaisia valkoisia, todennäköisesti pellava- tai hamppeesiliinoja, on työvaatetusta tutkineen Williams-Mitchellin (1982, 24–25, 259) mukaan käytetty keskiajalla esimerkiksi Englannissa¹ ja Ranskassa. Hän näkee syy-yhteyden työvaatteina käytettyjen esiliinojen yleistymisen ja niiden keskiaikaisten käsikirjoitusten välillä, joissa Kristus kuvataan pesemässä opetuslastensa jalkoja esiliina edessään.² On mahdollista, että myös Agricolan *Uuden Testamentin* suomennoksella on ollut vaikutusta suomalaisen esiliinakulttuuriin: [Jeesus] *Rupesi pesemen Opetuslastens Jalcoja, ia Quiuasi ne Esiliinalla* (Jussila, 1998, 388)³. Agricolan käännöksessä ei selvästikään viitattu Suomessa tunnettuun villaiseen esiliinaan vaan joko pellavasta tai hampusta valmistettuun, kuten lina-sanan käyttö antaa ymmärtää (ks. luku 10.1).⁴ Kyseessä ei välttämättä ollut esiliina sellaisena, kuin se nykyään ymmärretään. Esiliina saattoi myös olla vain irrallinen, vyötärölle kiinnitetty kankaanpala.

Vuorelan (1977, 560, 562) mukaan miesten käyttämä nahkaesiliina kotiutui Pohjoismaihin 1500-luvulla. Vuorelan päättely perustuu tietoihin, joiden mukaan miesten nahkaesiliinat yleistyivät tuolloin nimenomaan Ruotsin alueella. Hän esittää, että nahkaesiliinat tunnettiin sekä käsityöläisammattilaisten suojavaatteina että ruotsalaisten talonpoikien työvaatteina. Tosin ruotsalaisen Nylénin (1974, 123) mukaan nahkaesiliinat alkoivat Ruotsissa yleistyä kansan keskuudessa vasta 1600-luvun loppupuolelta lähtien. Pylkkäsellä (1956, 209, 363–364, 380) puolestaan on osoittaa kirjallisia todisteita siitä, että ainakin vuonna 1560 Turun linnassa maksettiin rengeille osa palkasta työesiliinoiksi (*till kragar*) tarkoitetuilla nahoilla. Muidenkin Suomen linnojen seppien tiedetään hänen mukaansa saaneen nahkoja esiliinojansa varten. Siitä, miten yleisiä miesten nahkaesiliinat Suomen alueella tuolloin muuten olivat, ei ole tietoa. Linnan palkolliset tosin saivat osan palkastaan myös palttinana⁵, mitä olisi voinut käyttää esiliinojenkin materiaaliksi. Aivan kuten esilina-termi viittaa materiaaliin, myös nahkaiselle esiliinalle muodostettiin oma nimityksensä, esinahka, esi-etuliitteellä.

¹ Oxford English Diktionaryn perusteella esiliinoista on olemassa kirjallinen maininta ainakin jo vuodelta 1307. Tässä maininnassa tarkoitettiin nimenomaan pellavasta valmistettua esiliinaa.

² Esimerkiksi 1000-luvulta peräisin olevassa teoksessa Perikope book of Henry II on kuva The Washing of the Feet. Siinä Jeesuksella on esiliina, joka muistuttaa lähinnä vyön alle työnnettyä kangasta. (The History of Art 1990, 317.)

³ Gaugele (2002, 189) viittaa samaa tilannetta kuvaaviin saksankielisiin teksteihin, joissa käytetään esiliinaa merkitsevää termiä *shürz*.

⁴ Sekä pellava että hamppu olivat yleisiä kuitukasveja keskiajan Suomessa, mutta hamppea viljeltiin enemmän kuin pellavaa (Nockert 1997, 201). Vasta 1700-luvulla kirjoitettuun suomenkieleen yleistyivät Jussilan (1998, 26, 190–191) mukaan sellaiset sanat kuin pellavapelto, -kuitu ja -lanka. Vastaavasti samoihin aikoihin alettiin kirjoittaa hamppulangasta ja -pellosta.

⁵ Palttinalla tarkoitettiin tuohon aikaan ohuehkoa, palttinasidoksista pellava- tai hamppekangasta, mahdollisesti myös nokkoskangasta. Karkeampaa, pellavasta ja hampusta kudottua kangasta kutsuttiin rohtimeksi. (Pylkkänen 1956, 380–381.)

Turun linnan portinvartijan huoneen seinällä on vuoden 1530 tienoilta maalaus, jossa on kuvattuna saksalaistyyppisen renessanssimuodin mukaan pukeutunut pariskunta (Naisella on edessään suora, yksivärinen, vaalea esiliina, joka on noin kaksikymmentä senttiä maahan asti ulottuvaa hametta lyhyempi. Mielenkiintoiseksi esiliinan tekee sen yläreunaan vyötärönauhaksi kiinnitetty kapea nauha, joka kuvan perusteella voisi olla pirta- tai lautanauha. Vyönauhasta riippuu pitkän nauhan päässä kukkaro ja avaimia. Esiliinan nauha muistuttaa enemmän niin kutsuttujen muinaispukujen vyöttönauhaa kuin keskiaikaisten kirkkomaalausten esiliinojen nauhoja. (Ks. *Ars Suomen taide* 1989, osa I, 313.) Kyseisellä maalauksella on Cardbergin (1987, 313–314) mukaan yhtymäkohtia saksalaisiin 1520-luvun puupiirroksiin. Sitä, miten yksityiskohtaisia nämä yhtymäkohdat ovat, hän ei mainitse, joten on vaikea tietää, onko maalari ehkä saanut vaikutteita suomalaisten naisten käyttämistä esiliinoista vai ovatko samantapaiset koristeelliset nauhat olleet käytössä esiliinoissa muuallakin.¹

Yksityiskohta Turun linnan portinvartijan huoneen seinällä olevasta maalauksesta vuoden 1530 tienoilta

Kuva: *Ars Suomen taide* 1989, osa I, 313

Kuva 12. Keskiaikainen esiliinakuva Turun linnasta

Asu, jossa oli laskostettu hame ja lyhyt, vartalonmukainen liivi, toisinaan myös esiliina, muotoutui muodikkaaksi naisenpuvuksi renessanssikaudella. Pylkkäsen (1956, 21, 51, 226–227) tulkinnan mukaan esiliinojen yleistymisen osaksi muotipukua oli seurausta siitä, että naiset halusivat esitellä hienoja liinakankaita ja korkealaatuista käsityötä. 1500-luvun alussa esiliinat olivat kapeita, pitkiä ja kapeaksi laskostettuja. Kapeat esiliinat olivat erityisen suosittuja Saksassa, jossa ne olivat usein myös pliseerattuja ja poikkiraitaisia. Poikkiraidat oli kirjottu yleensä joko punaisella tai mustalla langalla, tai ne oli ommeltu revinnästekniikalla. Tämä ei kuitenkaan ollut ainoa muotipukuun liitetty malli. Esimerkiksi espanjalaisten 1520-luvun pukumuotia esittävässä kuvassa on puolissäreen ulottuva, leveähkö esiliina, jonka

¹ Pylkkänen (1956, 226) vertaa samaa maalauksen esiliinakuvaa aikakauden pitkiin ja kapeisiin muotiesiliinoiniin: *naisella on myös kapea pitkä muotiesiliina*. Maalauksen esiliina ei kuitenkaan ole samalla tavalla maahan asti ulottuva eikä yhtä kapea kuin niiden kuvien esiliinat, joihin Pylkkänen viittaa.

alukulmia koristavat suuret tupsut ja reunoja kiertävät koristeet. 1500-luvun lopulta maalauksissa on kuvia sellaisistakin esiliinoista, joissa pliseeraus on tehty poikkisuuntaan. Vuosisadan lopulla esiliinoissa suosittiin myös pitsejä.

Pylkkänen (1956, 2, 227, 320, 380, 477) on todennut, että pukuhistorian näkökulmasta 1500-luvun loppupuoli ja 1600-luvun alku olivat Suomen alueella siirtymäkausi keskiajasta uuteen aikaan, siirtymistä renessanssimuodin vaikutuspiiriin. Muotipukuun liitettyä esiliinaa pidetään renessanssin ilmiönä, ja kun Juhana Herttuan renessanssihovi asettui Turkuun vuonna 1556, hovimuodin vaikutus esiliinoineen alkoi näkyä Suomessa. Ruotsissa esiliina oli Pylkkäsen mukaan erityisen suosittu vaatekappale, ja Suomen alueella vaikuttaneiden aatelisnaistenkin vaatevarastoissa niitä oli useita¹. Suomen herttuatar Katariina Jagellonicalla oli 1500-luvun loppupuolella Turun linnassa asuessaan asiakirjojen mukaan kymmenkunta esiliinaa²: kolme aivan valkoista, useita mustalla silkillä, kaksi kullalla ja yksi punaisella silkillä kirjottu. Pylkkänen mainitsee muitakin aatelisnaisia, joilla oli puvustossaan useita arvokkaita esiliinoja: Yläneen Filippa Flemingillä oli yhdeksän esiliina ja Kiialan rouvalla neljä esiliinaa. Kaukosen (1985, 51) mukaan ylhäisönaisten edustusasuihin valmistettiin koriste-esiliinoja kulta- ja hopeabrokadi- sekä sametti- ja silkkikankaista. Myös hienosta liinakankaasta ommellut, silkillä ja kullalla kirjatut esiliinat lisäsivät muutenkin kalliiden asukokonaisuuksien arvoa.³

1500-luvun loppua kohti tullessa tavallinen kansakin sai nähdä aiempaa enemmän muodinmukaisia pukuja ja niiden muodikkaita esiliinoja, sillä aateliskartanoiden määrä Suomessa kasvoi ja pääasiassa saksalaista alkuperää olevan porvariston määrä lisääntyi⁴. Pylkkänen (1956, 2, 320) on todennut, että 1500-luvun suomalaisen yhteiskunnan jako kolmeen ryhmään näkyi selvästi vaatuksesta. Kukin pukeutui säätynsä mukaan, mikä näkyi niin pukujen malleissa kuin materiaaleissakin. Aatelisto sai yksinoikeutetusti käyttää silkkiä, samettia ja hienoja turkiksia. Papiston, porvariston ja arvostettujen käsityöläisten vaatteissa pyrittiin käyttämään ulkomaisia, värikkäitä verkakankaita⁵. Alimpana säätykerrostumissa oli rahvas, kansa, johon kuului pääosa väestöstä. Rahvas käytti vaatetuksessaan enimmäkseen kotikutoista sarkaa⁶. Aina säädynmukaisen pukeutumisen sääntöjä ei noudatettu, mistä on esimerkkinä säilynyt ote piispa Eerik Sorolaisen kirjoituksesta:

ia nyt meidän aicanam coreus on nijn wallan saanut / ettei Inhimiset tiedä cuinga he käywät / ne cuin ennen käwit cancgaisisa waatteisa / ne nyt tahtovat wergasa käydä / ne cuin ennen ovat

¹Vaatteet yleensäkin olivat arvokas osa omaisuutta. Siitä kertoo myös ylhäisön vaatevarastojen *fataburien* hoitajien nauttima arvostus ja heidän suhteellisen korkeat palkkansa (ks. Mäkelä 1989).

² Pylkkäsen (1956, 227) mukaan Katariina Jagellonican esiliinoista kertovissa lähteissä ei käytetä *förkläde*-termiä, vaan esiliinoista käytetään nimeä *försärck*.

³ Keskiaikainen pohjoismainen tekstiilimateriaalivalikoima oli laaja. Kaikkia luonnonkuituja käytettiin, mutta yleisimmän käytettyjä kuituja olivat pellava, hamppu, puuvilla, villa ja silkki. (Nockert 1997, 201.)

⁴ 1500-luvun aikana aateliskartanoiden määrä moninkertaistui. Kun vuosisadan alussa aatelisilla oli noin kaksisataa rälssitilaa, 1500-luvun lopulla niitä oli jo yli tuhat. (Pylkkänen 1956.)

⁵ Ulkomailta tuotua villakangasta, joka oli vanutettua ja jossa nukka oli ainakin kertaalleen leikattu, kutsuttiin veraksi. Verkakankaan nimeen lisättiin usein valmistuskaupungin tai -alueen nimi ja laadun takeeksi määrämättäiseen palaan kiinnitettiin lyijyinen tarkistusmerkki. (Nockert 1997, 203.)

⁶ Keskiaikainen sarka oli kotimaisen lammasharjan villasta kudottua, ja niin kehruu- kuin kudontajäljessäkkin oli havaittavissa kotikutoista epätasaisuutta. Sarkaa valmistettiin oman väen käyttöön ja myös myyntiin. Sitä arvioitiin laadun perusteella, joten saraksi voitiin kutsua sekä erittäin hienolaatuista että hyvinkin karkeaa kangasta. (Nockert 1997, 202–203.)

wergasa käynet / ne nyt tahtovat Silkisä ja sametisa käydä / ia ne cuin owat käyneet Silkisä / ne nyt Cullasa käydä tahtowat.

Pukumuoti levisi hitaasti ja tarkoin yhteiskunnan säätyportaita noudattaen, kuten Pylkkänen (1956, 380, 477) korostaa. Ylemmissä säätyportaissa jokin muotipiirre saattoi olla jo poistunut, kun se vasta saavutti alempia kerrostumia. Aatelisto edusti varsinaista muotipukujen käyttäjäryhmää, jota papisto, porvaristo ja varakkaimmat käsityöläiset seurasivat, usein jälkikäteen. Kolmas ryhmä, rahvas, taas noudatti aiemmilta sukupolvilta perittyä pukukuosia. Lyhytaikaiset muodinvaihtelut eivät juuri vaikuttaneet rahvaan asuihin.

Pylkkänen (1956, 380, 477) pitää todennäköisenä, että vielä 1550-luvulla suurin osan väestöstä, sekä naiset että miehet, käytti keskiaikaista, yhtenäistä *mekkopukua*. Miesten puku ulottui polvien tietämille, naisten mekkopuvut olivat pidempiä.¹ Talve (1979, 130) on todennut, että koska suomalaisen maatalousyhteisön kehitys pysyi melko samanlaisena keskiajalta uudelle ajalle, myös jokapäiväisessä pukeutumiskulttuurissa säilyi samoja piirteitä pitkään. Yhtäläisyyksiä keskiaikaisiin pukeutumistapoihin on ollut havaittavissa vielä 1800- ja 1900-lukujen taitteessakin. Myös esiliina säilytti paikkansa rahvaan naisten asun osana sukupolvelta toiselle huolimatta siitä, millainen asema esiliinalla muotipuvussa kulloinkin oli. (Ks. Lönnqvist 1979, 36, 48; Kaukonen 1985, 261.)

Keskiajan lopulta ja uuden ajan alusta rahvaan esiliinoista mahdollisina todisteina on jäljellä vain kuvia. Konkreettisia esiliinoja, sen paremmin kuin muitakaan tavallisen kansan vaatteita, ei ole säilynyt. Sitä, kuvasivatko kirkkomaalaukset esiliinoja sellaisina kuin niitä Suomen alueella keskiajalla käytettiin vai toimivatko kirkkomaalaukset esikuvina esiliinojen käytölle, on mahdoton varmuudella sanoa. Mahdollisesti esiliinakuville oli ainakin pukeutumistapoja ohjaava merkitys, mihin Lönnqvistkin (1979, 24) viittaa esittäessään, että kirkko oli yksi kansan pukeutumiseen vaikuttava tekijä. Vaikka maalaukset tehtiin keskiajalla, ne olivat kirkkokansan katseiden kohteena ja ajatuksien virittäjinä vielä vuosisatoja myöhemminkin. Suomalaisen esiliinaperinteen alkujuuret ovat kuitenkin kauempana kuin muotipukujen ja kirkkomaalauksien esiliinoissa.

7.2.3 Kansanpuvun esiliinat – muotipiirteitä ja perinteen jatkumoa

Renessanssin naisten muotipuvusta tuli suomalaisen kansanpuvun esikuva. Sen pohjalta muodostui 1600-luvun aikana suomalaisten naisten yleisesti käyttämä asukokonaisuus, joka pääpiirteissään säilyi samankaltaisena yli kahdensadan vuoden ajan, aina 1800-luvun alkupuolelle asti. Asu koostui paidasta, hameesta, liivistä ja röijystä sekä esiliinasta. Vaatteiden materiaaleina käytettiin yleensä saatavilla olevia, omavaraistaloudessa tuotettuja raaka-aineita, ja vaatteiden valmistuksessa sovellettiin kansanomaista valmistustaitoa ja perinnettä. (Kaukonen 1985, 11.)

Lönnqvist (1979, 46–49) korostaa taloudellisten tekijöiden merkitystä kansanomaisen puvun kehityksessä. Uutuudet näkyivät puvuissa ensimmäisinä taloudellisesti vauraimmilla alueilla, Lounais-Suomessa ja Pohjanlahden rannikkoalueilla, ja levisivät sieltä vähitellen sisämaahan. (Kaukonen 1885, 11–14; Lönnqvist 1979, 24, 46–52.) Pääosa 1600- ja 1700-luvun esiliinoista kertovista kirjallisista lähteistä – perukirjoista, pukuluetteloista ja oikeuden asiakirjoista – on näiltä alueilta. Itä- ja Pohjois-Suomesta tietoja on paljon vähemmän. Siellä väestö oli keskimäärin köyhempää kuin läntisen Suomen alueella ja asutus harvemmassa,

¹ Anna-Maja Nylénin (1974, 123) mukaan suurin osa ruotsalaisista käytti vielä 1600-luvun alkupuolella asuja, jotka pohjautuivat esihistorialliseen tai keskiaikaiseen pukuun. Myöhäiskeskiajan ja renessanssin vaikutteet puvuissa alkoivat hänen mukaansa näkyä rahvaan vaatteissa vasta 1600-luvun lopulta lähtien.

joten sellaisia esiliinoja, joita olisi kirjattu asiakirjoihin, oli myös vähemmän (ks. Talve 1979, 29–30; Lehtinen & Sihvo 2005, 94–97.)¹

[Karjalaisten esiliinojen]
*ompelekuosit ovat kuitenkin tälläkin
vuosisadalla olleet samantapaisia
(erityiskoristeet samoja) kuin 600
vuotta takaperin (Schwindt
1895/1980, 5).*

Kuvassa oleva yksityiskohta
Albert Edelfeltin maalauksesta
Ruokolahden eukkoja kirkonmäellä
(1887) voidaan nähdä esityksenä
karjalaisista esiliinoista myös
maalaushetkeä edeltäneiltäkin
ajoilta.²

Kuva: Ars Suomen Taide 1989, osa 4, 204

Kuva 13. Karjalaisten kansanpukujen esiliinoja

Kaakkois-Suomi on toinen alue, josta on säilynyt runsaasti esiliinatietoa. Siellä kansanpuvun historia on ollut erilainen kuin läntisen Suomen alueella, eikä renessanssimuodin vaikutus näkynyt karjalaisissa kansanpuvuissa samalla tavalla kuin lännessä. Lönnqvist (1979, 70–73) osoittaa, että Karjalassa vielä 1800-luvulla käytössä olleissa naisten puvuissa, esimerkiksi hartuushameissa, oli paljon yhtäläisyyksiä Pohjoismaissa käytettyihin keskiaikaisiin pukuihin. Hänellä on myös selitys sille, miksi vanhakantainen pukeutumistapa oli säilynyt alueella. Erityisesti Äyräpään kihlakunta oli aluetta, jossa eurooppalainen muotipuku ei saanut jalansijaa, koska alueella oltiin melko omavaraisia ja kauppayhteydet olivat enimmäkseen idän suuntaan. Toinen tekijä, miksi puvussa säilyi vanhoja piirteitä, oli Lönnqvistin mukaan se, että Etu-Karjalaan oli muodostunut varakas talonpoikaisrälssi. Sen suurperhejärjestelmä ylläpiti pukujen säilyttämistä omaleimaisina heimo- ja sukupukuina. Juuri näissä asuissa käytettyihin kirjontoihin Schwindt (1895/1980, 5) viittaa, kun hän kirjoittaa, etteivät esiliinojen ompelukoristeet ole vuosisatojen kuluessa juurikaa muuttuneet. Lehtisen ja Sihvon (2005, 94) mukaan erityisesti Äyräpään talviesiliinojen koristelu on yhdistettävissä mordvalaisten esiliinoiniin ja koristelussa on nähtävissä yhtymäkohtia myös Suomen alueella käytettyihin rautakautisiin esiliinoiniin.

¹ Jonkinlaisen kuvan väestön sijoittumisesta saa, kun vertailee pappien sijoittumista eri puolille Suomea vuonna 1710. Talven (1979, 27) mukaan Suomessa oli tuolloin 588 pappia, joista 388 asui Ahvenanmaalla, Varsinais-Suomessa, Satakunnassa, Hämeessä ja Uudellamaalla. Kyseinen alue oli karkeasti arvioiden noin ¼ koko Suomen alueesta, joten ainakin pappiloiden kautta tulleita pukeutumisiesikuvia oli harvakseltaan muilla alueilla.

² Lönnqvist (1989, 197) kuitenkin muistuttaa, että taiteilijan tavoitteena ei välttämättä ole ollut yksityiskohtainen pukujen kuvaaminen.

Kansanpuvut muuttuivat hitaasti, joten niissä yhdistyi muotipiirteitä eri aikakausilta, eivätkä ne olleet sidoksissa tiettyihin tyylikausiiin samalla tavalla kuin kansainvälistä muotia seuranneet muotipuvut. Kaukosen (1985, 11–14) mukaan samassa pukukerrassa saattoi olla eri pukuhistoriallisten aikakausien piirteitä, joten aikanaan muodinmukainen juhlapuku, tai osia siitä, saattoi rajoitettujen käyttötilaisuuksien vuoksi olla useammankin sukupolven vaatteena. *Mitä harvoin pidetään, se kauan kestää*, kertoo kansanomaisen sananlaskukin siitä, miten parempia vaatteita käytettiin säästeliäästi (Lönnrot 1981, 147).

Kuva: Ars Suomen taide 1989, osa III, 107

Kuva: Ars Suomen taide 1989, osa III, 133

Taiteilijoiden näkemyksiä kansanpuvuista 1800-luvun lopulla: vasemmalla on yksityiskohta Arvid Liljelundin maalauksesta *Kansanpukujen osto Säskylässä* (1878) ja oikealla yksityiskohta Adolf Beckerin maalauksesta *Pohjalainen kosintakohtaus* (1871).

Kuvien nuorten naisten esiliinat vaikuttavat raidoituksista päätellen käsinkudotuista kankaista valmistetuilta, mutta kehräävän vanhemman naisen tumma esiliina on mahdollisesti ollut arvokkaampaa ostokangasta.

Kuva 14. Länsisuomalaisia kansanpukuja kotikutoisine esiliinoineen

Kansalaiset jakautuivat pukeutumisen perusteella karkeasti kahteen ryhmään: säätyläisiin ja kansaan eli rahvaaseen. Muotipukua käyttäviin säätyläisiin kuuluivat aatelisto, papisto, ylemmät virkamiehet ja kaupunkien porvaristo sekä talonpoikaissäädystä kaikkein varakkaimmat suurtilalliset. Pääosa maaseudun talonpojista, torpparit, tilaton väestö ja käsityöläiset sekä kaupunkien työväestö kuuluivat epäsäättyiseen kansaan eli rahvaaseen, joka oli pääasiallista kansanpuvun käyttäjäkuntaa.¹ Huolimatta siitä, että säätyläisten osuus koko väestöstä oli hyvin pieni², heidän muodikkaista asuistaan poimittiin muotipiirteitä

¹ Sääty-yhteiskunta jakautui neljään säätyyn: aatelisto, papisto, porvaristo ja talonpojat. Säätyjen ulkopuolelle jäi maaseudun tilaton väestö. Osa käsityöläisistä kuului porvaristoon, osa jäi säätyjen ulkopuolelle. Säätyjärjestelmä päätettiin lopettaa vuonna 1906, ja vuonna 1907 pidettiin ensimmäiset eduskuntavaalit.

² Vuonna 1870 heitä oli Talven (1979, 29) mukaan vain 1,5 prosenttia väestöstä.

kansanpukuihin, yleensä kuitenkin soveltaen ja viiveellä. Kansanpukujen malleihin ja niiden muuntumiseen vaikuttivat muotipukujen esimerkin ohella yhteisöjen piirissä hyväksytyt normit ja kansanpukujen olemukseen kuuluva alueellisen yhtenäisyyden tavoittelu ja taloudelliset edellytykset. (Kaukonen 1885, 11–14; Lönnqvist 1979, 24.) Alueelliset¹ ja taloudelliset erot näkyivät myös esiliinoissa. Lisäksi kansan käyttämiin esiliinoiniin heijastuivat kansainväliset esiliinamuodin muutokset.

Perukirjoissa vaatteet luettiin arvotavaroina ja niitä jätettiin myös perinnöksi. Lehtinen ja Sihvo (2005, 13, 14, 23) ovat todenneet, että esimerkiksi kalliilla ostovarilla punaiseksi värjätystä langoista kudottu villahame saattoi 1700-luvun perukirjojen perusteella olla lehmän tai jopa talonkin arvoinen. Heidän mukaansa perukirjoissa näkyi sekkin, oliko vaate alkuperäisessä kuosissaan vai esimerkiksi käännetty vähemmän kulunut puoli päällepäin. Kankaiden pilaaminen tai vaateen tahallinen tuhoaminen oli vakava rikos. Lehtinen ja Sihvo kertovat, miten vuonna 1640 Laitilassa oli tuomittu nainen, joka oli varastanut villakankaan hameen, leikannut sen pilalle ja tehnyt ehjistä osasta itselleen esiliinan. Esimerkki kertoo myös hamekankaiden moninaisesta käytöstä ja siitä, että esiliinoja valmistettiin monenlaisista materiaaleista eikä vain tietyistä, esiliinoja varten valmistetuista kankaista. Heidän mukaansa kansan arkikäyttöön kelpasivat yleensä kotikutoiset, värjäämättömät villakankaat niin hameisiin, röjyihin kuin esiliinoinhinkin.

1600-luvun alussa eurooppalaisessa muotipuvussa oli näyttäviä pitsejä erityisesti kauluksissa ja hihansuiden kalvosimissa sekä esiliinoissa. Myös Suomessa säätyläisten muotipukuihin kuului Pylkkäsen (1970, 305–306) mukaan pitseillä koristeltuja esiliinoja. Kaukonen (1985, 83) mukaan varakkaimmilla kansannaisilla nyplättyjä pellavapitsejä alkoi näkyä 1600-luvun jälkipuoliskolla, silloinkin lähinnä vain juhlapäähineissä. Lönnqvist (1979, 48) on puolestaan todennut, että 1600-luvun suomalainen rahvas oli sotarasitusten ja nälkävuosien takia niin köyhää, että sen keskuudessa muotiuutuuksia ei näkynyt tai ne näyttäytyivät hyvin vaatimattomassa muodossa. Pitsit olivat pääasiassa tuontitavaraa niin kauan kun niitä käytettiin muotipuvuissa.

Länsi-Suomen alueella tiedetään olleen joitain nyplääjiä jo 1600-luvulla, vaikka pitsinnypläys yleistyi siellä vasta seuraavalla vuosisadalla. Lehtisen ja Sihvon (2005, 100–101) näkemyksen mukaan Äyräpään kihlakunnan esiliinoissa käytetyt pitsit muistuttavat läheisesti vuonna 1545 julkaistun, saksalaisen pitsikirjan ohjeita. Sirelius (1928,24) kuitenkin mainitsee Äyräpään esiliinan pitsien yhteydessä 1500-luvulla julkaistut venetsialaiset pitsikirjat. Hänen arvelee kyseisten pitsien ohjeiden tulleen alun perin idästä. On mahdollista, että ainakin Kaakkois-Suomessa pitsein koristeltuja esiliinoja olisi tuolloin käytetty myös kansan parissa.² Lehtinen ja Sihvo ovat kuitenkin todenneet, että arkistolähteissä pitsiesiliinoista on mainintoja äärimmäisen harvoin. Tarve kieltää pitsien käyttö rahvaan esiliinoissa saattoi olla suurempi Ruotsin kuin Suomen alueella.³ Joka tapauksessa

¹ Tämän tutkimuksen puitteissa eri alueiden esiliinamallien yksityiskohtaiseen tarkasteluun ei ole mahdollisuutta, mutta niistä löytyy runsaasti tietoa kansallispukuja käsittelevästä kirjallisuudesta (ks. esim. Lehtinen & Sihvo 2005; Kaukonen 1985).

² Lehtinen ja Sihvo (2005, 100–101) esittävät, että 1600-luvun loppupuolelle asti asiakirjoissa sekä nyplättyjä että ommeltuja pitsejä kutsutaan nimityksillä knyting tai knytning, mistä Karjalassa kansankieleen jäi nimitys nytyntki, kun muualla alettiin puhua pitseistä (*spets*). Tämä viittaisi pitsien olleen jossain määrin yleisiä ainakin Kaakkois-Suomen alueella.

³ Ruotsin ja Venäjän välisissä sodissa ja rauhoissa Suomen itärajaa piirrettiin moneen kertaan uudelleen. Esimerkiksi Savonlinnan seutu oli milloin Venäjän, milloin Ruotsin aluetta. (Nenonen & Teerijoki 1998, 411–412.) Oletettavasti valtakunnan rajalla ja sen siirtymisillä oli vaikutusta pukeutumiskulttuuriin raja-alueilla ja sen molemmiin puolin. Ylellisyysasetukset sen paremmin kuin muutkaan

ylellisyysasetukset, jotka kielsivät kalliiden, ulkomaisten pitsien tuonnin, vaikuttivat Pykkäsen (1970, 305) näkemyksen mukaan siihen, että esiliinat menettivät joksikin aikaa asemansa muotipuvun osana.

Lehto (1984,21) kirjoittaa, että 1600-luvun ylellisyysasetukset jäivät melko tehottomiksi vuosisadan loppupuolella nopeutuneen säätykierron vuoksi. Yksilötasolla pukeutumiseen liittyvien säätyrajojenkaan suhteen ei aina oltu tarkkoja, vaikka rajoituksia myös valvottiin¹. Palvelijat saivat joskus isäntäväeltään käytettyjä vaatteita, ja kaupungeissa rahvas saattoi myös ostaa käytettyinä säätyläisten vaatetavaraa. (Lehtinen & Sihvo 2005, 23; 2005, 41; Lönnqvist 1979, 32). Säätyläisten hylkäämillä vaatteilla käytiin kauppaa Pykkäsen (1982, 76) tietojen mukaan ainakin Turussa jo 1600-luvulla. Arvokkaiksi miellettyjä vaatteita saattoi hankkia sekä huutokaupoista että toreilta, joissa oli ammattimaisia kaupustelijattaria. Vaatteiden kaupustelu olikin yksi, joskin niukka, toimeentulomuoto esimerkiksi köyhille leskivaimoille.² Kuosiltaan vanhanaikaisetkin vaatteet tekivät kauppansa, sillä useimmiten uudet omistajat olivat säätykierrossa askelta alempana edellistä omistajaa, kuten Pykkänen on todennut. Heille säätyläisen vanha esiliina edusti hylättynäkin muodinmukaisuutta.

Lönnqvist (1979, 46–49) korostaa rannikkoalueiden kauppaporvareiden merkitystä muotitietoisuuden levittäjinä. Varallisuuden kasvaessa 1600-luvulla porvaristo alkoi entistä enemmän sijoittaa vaatteisiin, mikä näkyi myös esiliinojen määrissä. Pykkäsen (1970, 306–307) mukaan porvarisvaimoilla oli perukirjojen perusteella yleensä muutamia esiliinoja, erikseen arki- ja pyhäkäyttöön. Muodikkuutta ja varallisuutta edustivat julkisesti käytettävät kirkkoesiliinat, joista hienoimmat olivat taftista tai muusta silkkikankaasta valmistettuja.

Tavallisin porvarisvaimon kirkkoesiliina Suomessa oli vihreä, sininen tai musta raskiesiliina. Sen materiaali oli kaksi- tai nelivartista, karkeahkoa, kiitäväksi vahattua villakangasta. (Kaukonen 1985, 360.) Hyvin hametta suojaava, leveä raskiesiliina oli silkkiesiliinojen tapaan teollisesti valmistettua tuontikangasta. Ostokankaisella esiliinalla saatiin lisättyä puvun arvokasta vaikutelmaa, mikä todennäköisesti oli yksi syy raskiesiliinojen suosioon. Toinen syy suosioon lienee materiaali: vahattuun villakangaseen lika ei tarttunut helposti. Lisäksi leveä, tumma esiliina peitti tarvittaessa alla olevan puvun puutteellisuuksia.³ Lehtisen ja Sihvon (2005, 95) mukaan raskiesiliinat alkoivat 1700-luvulla yleistyä rahvaankin kirkkopuvuissa, erityisesti Länsi-Suomessa. Ne olivatkin kansannaisten tärkeitä hankintoja niin kauan kuin kansanomaisia pukuja käytettiin. Pykkänen (1982, 253) toteaa, että värilliset villa- ja silkkiesiliinat säilyttivät asemansa huolimatta muodin vaihteluista tai käyttäjän yhteiskunnallisesta asemasta. Raskiesiliinat kuuluivat hänen mukaansa niin säätyläisten kuin porvariston, käsityöläisten ja jopa joidenkin piikojenkin vaatevarantoihin.

pukeutumissäännökset eivät siis koskettaneet kaikkia niitä itäisiä alueita, jotka kansankulttuuria tutkittaessa luetaan Suomeen kuuluvaksi. Mahdollisesti määräysten seuraaminenkaan ei ollut samanlaista maan niissä osissa, jossa rajan paikka vaihteli.

¹ Lönnqvistin (2008, 133) mukaan 1730–40-lukujen taitteessa kiersi erityisiä nuuskijoita varmistamassa, ettei kansalaisten kaapeissa ollut kiellettyjä silkkikankaita tai vaatteita. Myös kirkon ovella saatettiin vahtia milloin silkkihuiveja, milloin kiellettyjä, leveitä pitsejä tykkimysissä (Lehtinen & Sihvo 2005, 14).

² Kauppoikeuksia määrittelevä lainsäädäntö, joka esimerkiksi esti naisia saamasta porvarioikeuksia, ei estänyt heitä toimimasta kaupungeissa kaupustelijoina tai tekstiilien valmistajina (Vainio-Korhonen 2001, 105).

³ Vuorelan (1977, 561) mukaan esiliinan käyttöön saatettiin varautua jo kangasta kudottaessa, kun hameiden etumuksiin kudottiin toisinaan värjäyksessä epäonnistuneita tai muuten huonompilaatuisia lankoja.

Pylkkänen (1970, 305–309; 1982, 253) on todennut, että esiliinojen häviäminen muotipuvuista oli lyhytaikaista. 1600-luvun lopulla Ranskassa muotipukuun kuului jälleen esiliina. Silloin muotiin tulivat valkoisten, pitkien pitsiesiliinojen sijasta lyhyet, polvipituiset, kirjailut koruesiliinat, joissa toisinaan oli neulalla puvun miehustaan kiinnitettävä rintalappu¹ sekä halkiotaskut. Näistä esiliinoista Suomesta on tietoja vasta 1700-luvun alusta. Korukirjottujen esiliinojen tuonti ulkomailta oli ilmeisesti runsasta 1700-luvun alkupuolella, minkä voi päätellä siitä, että niiden tuonti kiellettiin ylellisyysasetuksessa vuonna 1739. Pylkkänen pitää säilyneitä ulkomaisia mallikokoelmia todisteena siitä, että koruesiliinojen valmistamista kuitenkin jatkettiin kotimaisin voimin. Lehtinen ja Sihvo (2005, 97) ovat havainneet yhtäläisyyksiä koristeellisten, yleensä säätyläisten käyttämien polviesiliinojen ja varsinaissuomalaisen rahvaannaisten morsiuspukujen kanssa käytettyjen esiliinojen välillä. Morsiuspukuihin esiliinoja ei tosin valmistettu kirjomalla, vaan niitä ommeltiin valmiista silkkihuveista.

Säätyläisnaisilla oli 1700-luvulla yleensä useita esiliinoja. Säilyneissä pukuluetteloissa pyhävaatteiden joukossa on mainittu Pylkkäsen (1982, 253–255) mukaan ei ainoastaan monia vaan myös monenlaisia esiliinoja. Värilliset silkkiesiliinat olivat suosittuja, ja niitä oli varakkaiden porvareiden vaimoilla useita. Yksiväriset silkkiesiliinat eivät olleet sidottuja tiettyyn muotijaksoon, joten muotitietoisimmatkin saattoivat käyttää samoja esiliinoja vuosikymmeniä. Pylkkänen pitää todennäköisenä, että arvokkaimpia silkkipukuja suojaamassa käytettiin rintalapullisia² silkkiesiliinoja.

Ruotsin manufaktureissa (1982, 253–255) kudottiin 1700-luvun lopulla silkkiharsoesiliinoja, mutta Suomessa niitä käyttivät ainoastaan kaikkein muotitietoisimmat. Sen sijaan ranskalaiseen tapaan valmistetuista, ohuista verkkoesiliinoista on Pylkkäsen mukaan tietoja myös melko vaatimattomissa puvustoissa. Säilyneiden työvälineiden perusteella on päätelty, että niitä valmistettiin Suomessa kotikäsiönä. 1700-luvun loppupuoliskolla liinaesiliinat ommeltiin aiempaa hienommasta pellavasta. Niitä sekä puuvillapalttinaisia esiliinoja oli säätyläisten puvustoissa useita: valkoisia, raidallisia ja ruudullisia.

Jo 1600-luvulla tunnetut karttuuniesiliinat yleistyivät 1700-luvulla. Karttuunin, pellavalle tai puuvillalle painetun kankaan, suosio esiliinakankaana selittyy osittain sillä, että vuonna 1733 sen käyttö rajoitettiin käsittämään vain pieniä vaatekappaleita.³ *Vanhan kirjjasuomen sanakirjassa* (1985, osa I, 388) on lainaus karttuunin käyttöä rajoittavasta määräyksestä: *Cartuneja sallitaan heidän [palkollisten] ainoastans pitää lackina ja caula- ja esi-lijnoina*. Lehtinen ja Sihvo (2005, 29) kirjoittavat, että 1700-luvulla karttuuni oli pääasiassa rahvaan suosiossa ja säätyläisnaisille se kelpasi lähinnä vain vuorikankaaksi. Erityisen suosittuja karttuuniesiliinat olivat heidän mukaansa Uudellamaalla ja Keski-Suomessa. Pylkkäsellä (1982, 254) on erilainen näkemys karttuuniesiliinojen käyttäjäkunnasta. Hänen mukaansa karttuuniesiliinoja käyttivät niin säätyläiset, palvelijat, käsityöläiset kuin rahvaan naisetkin. Myös Holst (2011,

¹ Vrt. engl. *pinafore*. Rintalapulliset esiliinat kuuluivat myös eurooppalaisiin lasten muotipukuihin. Muutaman vuoden ikäisten aatelistyttöjen ja -poikien muotokuvissa on nähtävissä lasten yllä pitkiä, rintalapullisia ja usein pitsireunaisia esiliinoja. Kuvia 1600-luvun esiliinoista keskieuropalaisten lasten yllä löytyy esimerkiksi Boucherin (1988, 251; 282, 284, 287, 304) teoksesta. Sen sijaan ei ole olemassa tietoja sen paremmin kuin viitteitäkään rahvaanlasten esiliinojen käytöstä Suomessa.

² Tarkoittaako Pylkkänen rintalapullisella esiliinalla samanmallista esiliinaa kuin tässä tutkimuksessa määritelty rintalapullinen esiliina, ei ole tietoa.

³ Rajoitukset eivät välttämättä olleet valtakunnallisia, vaan niitä laadittiin myös alueellisesti pitäjänkokouksissa. Rangaistuksena sääntöjen rikkomisesta saattoi olla jalkapuu. (Lehtinen ja Sihvo 2005, 15–15.)

89) esittää, että karttuuniesiliinat olivat arvostettuja. Holstin päätelmät perustuvat perukirjojen ja muiden painokankaista kertovien lähteiden vertailuun.

Lehtinen ja Sihvo (2005, 95–97) esittävät ristiriitaisesti, että 1700-luvulla rahvaan naiset käyttivät suurelta osin ostokankaisia esiliinoja, ja toisaalla he kertovat, että perukirjoissa mainittiin yleensä ostokankaisen esiliinan rinnalla muutamia kotikutoisia.¹ Pylkkänen (1982, 255) korostaa, että arkiesiliinoissa käytettiin yleensä kotimaisia ja kotikutoisia kankaita riippumatta siitä, mihin yhteiskuntaluokkaan käyttäjä kuului. Ne olivat joko valkoisia, loimiraidallisiksi tai ruudullisiksi kudottuja. Myös talousesiliinat² valmistettiin yleensä kotikutoisesta pellavasta, joskus jopa karkeasta rohdinpellavasta. Kaukosen (1985, 49–51) näkemyksenä on, että kotikutoiset esiliinakankaat olivat melko paksuja ja tiheitä, useimmiten kuitenkin hamekankaita ohuempia.³ Rahvaan esiliinoille oli tyypillistä, että ne valmistettiin suorista kappaleista eikä niissä 1700-luvulla ollut sen paremmin rintalappua kuin kiinteitä taskujakaan.

Kuva: Kopisto ja Sihvo 1996, 31

1800-luvun alussa kansainvälisen valkomuodin vaikutus alkoi näkyä myös rahvaan naisten esiliinoissa (Kaukonen 1985, 50).

Kuva 15. Valkomuotia esiliinoissa

Esiliinoiniin käytettiin myös ostokankaita, vaikka suurin osa museoihin tallennetuista 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alun naisten vaatekappaleista onkin kotikutoisista kankaista valmistettuja. 1800-luvun taitteessa leveät, pitkät, ostokankaista valmistetut vyötäröesiliinat yleistyivät porvarispukujen esimerkkinä noudattaen erityisesti Suomen länsiosien kansanpuvuissa. Maan itäosissa säilyivät kapeat, nyttinkikoristeiset esiliinat edelleen. (Lehtinen & Sihvo 2005, 35, 93–97). Kaukonen (1985, 190) lainaa Akianderia (1852), joka on

¹ Lehtinen ja Sihvo (2005) tekevät tulkintansa, ainakin kirjassa olevista viittauksista päätellen, maan vauraimpien alueiden perusteella.

² Talousesiliinat lueteltiin asiakirjoissa joko arkivaatteiden, liinavaatteiden tai jopa yövaatteiden kanssa samaan ryhmään.

³ Eri alueilla esiliinakankaiden laadut vaihtelivat (ks. tarkemmin Holst 2011, 86–89).

vielä 1800-luvun puolivälissä kirjoittanut nytytinkiesiliinan merkityksestä käsityötaidon mittana: *Mitä soreamman esiliinan tyttö osaa itsellensä valmistaa, sitä kätevämpänä häntä pidetään.*

Kaukonen (1985, 50) on todennut, että valkoisten esiliinojen suosio lisääntyi 1800-luvun alussa erityisesti Etelä-Suomessa. Lehtisen ja Sihvon mukaan valkoisia esiliinoja käytettiin pyhäesiliinoina myös Savossa. He ovat myös todenneet, että esiliinan värillä voitiin korostaa sen käyttäjän ikää; joillain seuduilla musta oli vanhojen naisten ja valkoinen tyttöjen esiliinojen väri. Toisaalta valkoisia esiliinoja käytettiin myös suruesiliinoina

Kansanpuku eli kukoistuskauttaan 1700-luvulla. Se näkyi varsinkin vaurailta alueilla myös arvokkaista materiaaleista valmistetuissa pyhäesiliinoissa. Kun valtiolta sääteli rahvaan pukeutumista rajoituksilla, joiden mukaan kansannaisten tuli välttää kalliita tuontikankaita ja käyttää omalle asuinseudulle tyypillistä pukupartta, se samalla hidasti pukujen muuttumista.¹ Vuonna 1794 poistettiin virallisesti asetuksella säädynmukaiseen pukeutumiseen liittyvät rajat, mutta siitä huolimatta sopivasta pukeutumisesta annettiin ohjeita edelleen (Lehtinen & Sihvo 2005, 10). Turhasta ylellisyydestä ja komeilevasta pukeutumisesta varoiteltiin esimerkiksi 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alun pitäjänkokouksissa. Kansalaisten toivottiin pitäytyvän kotikutoisissa vaatteissa, jotka olivat *kauniit nähä ja siinä sivussa kunniallisemmat kuin ulkomaan kalut* (Kaukonen 1985, 15).

Lönnqvist (2008, 132–133) toteaa, että syy pukeutumisen rajoittamiseen oli kaksijakoinen. Yhtäältä se oli osa valtion kotimaista tuotantoa tukevaa talouspolitiikkaa². Toisaalta rajoitukset olivat yksi keino ylläpitää näkyvää säätyjen välistä eroa³. Eroa ei hänen mukaansa tehty vain eri säätyjen välillä, vaan erottelu oli osittain säätysosiaalista: pukeutumisen perusteella piti pystyä erottamaan kartanon kamaripiit tavallisesta maalaisrahvaasta tai maalaispappilan piioista. Esiliina näyttäytyi sekä eroa tekevänä että sitä kaventavana vaatekappaleena. Käyttäjien sosiaalinen ja taloudellinen asema tulivat näkyväksi paitsi tilanteissa, joissa esiliinoja käytettiin, myös esiliinojen materiaaleissa ja koristelutavoissa (Lehtinen & Sihvo 2005, 94–95). Holst (2011, 89) kirjoittaa, että perukirjoissa kaikkein arvokkaimmiksi arvioitiin ostokankaiset esiliinat, joiden materiaaleina oli usein silkkiä, raskia tai painokangasta. Toisaalta esiliinalla, joka oli koko hameeseen verrattuna edullinen hankkia, voitiin peittää kulunuttakin hametta ja esiliinan avulla siten luotiin vaikutelma vähän paremmasta asusta kuin mitä se todellisuudessa olikaan.

7.2.4 Kansanomainen puku ja esiliinan aseman muutos

Esiliina oli edelleen 1800-luvulla yleinen koko maassa. Kaukonen (1985, 50–51, 269) viittaa porvarismuodin antamaan esimerkkiin todetessaan, että erityisesti Etelä- ja Länsi-Suomessa rahvaan naisten suosimat esiliinat olivat kooltaan useimmiten melko leveitä ja noin kymmenen senttiä hameenhelmaa lyhyempiä. Sekä Kaukonen että Lehtinen ja Sihvo (2005,

¹ Asetusten ymmärrettävyys varmistettiin ainakin vuonna 1773, jolloin julkaistiin suomeksi ne kohdat, jotka käsittelivät rahvaalle kohdistettuja määräyksiä. Ylellisyysasetusten vastaisesta pukeutumisesta käytiin jopa käräjiä, mutta siitä huolimatta sääntöjen rikkominen oli tavallista (Lehtinen & Sihvo 2005, 8–9, 74–75).

² Valtiolta halusi tukea kotimaista tuotantoa. Sitä edistettiin muun muassa perustamalla villakutomaita, joiden tuotannon oli tarkoitus korvata ulkomaiset tuontikankaat (Lehtinen ja Sihvo 2005, 9–10).

³ Aateliset, joita 1700-luvun lopulla oli noin kolme promillea väestöstä, oli helppo sulkea tuontirajoitusten ulkopuolelle. Heidän vähäisen lukumääränsä vuoksi heidän vaatteisiinsa käyttämällä kulutuksella ei ollut kansantaloudellisesti merkittävää arvoa (ks. Vainio-Korhonen 2006, 137).

84, 95–97) esittävät, että 1800-luvulla esiliinamateriaalien kirjo oli laaja.¹ Yleisesti käytettyjen pellava- ja puuvillaesiliinojen ohessa käytettiin myös silkistä ja villasta valmistettuja esiliinoja sekä painettuja karttuuniesiliinoja. Vaikka rahvaan naiset yleisesti käyttivät kotikutoisia kankaita, niin pyhäesiliinojen materiaaleina oli monenlaisia ostokankaita. 1800-luvun lopulla esiliinoja ommeltiin hameiden ja leninkien kanssa samoistakin kankaista, jolloin esiliina ei juuri erottunut alla olevasta asusta. 1800- ja 1900-lukujen taitteessa nuoret naiset yhdistivät mustia esiliinoja mustiin rippipukuihinsa. Mustia esiliinoja ostettiin myös kihlojen hankinnan yhteydessä markkinoilta.

Kuva: Kopisto ja Sihvo 1996, 27

Vasemmalla 1800-luvun alusta peräisin oleva Adolf Hårdin piirros esittää kesäasuisia savolaisnaisia Kuopiossa.

Oikealla kansanpukututkimukseen perustuva savolaisnaisen tummasävyinen puuvilla-asu 1800-luvulta kertoo tummien sävyjen yleistymisestä.

Kertovatko kuvan asujen vaaleat sävyt ajasta, jolloin tummat asut eivät vielä olleet yleistyneet vai yksilöistä, jotka eivät halunneet kuulua tummia pukuja käyttävien joukkoon?

Kuva: Kopisto ja Sihvo 1996, 31

Kuva 16. Savolaisia kansanasuja

1800-luvun kuluessa kansanpuku, raitahame² liiveineen, menetti merkitystään pyhäasuna. Sen seurauksena myös esiliina menetti ajan mittaan itseoikeutettua asemaansa rahvaan naisten pyhäasun osana. Kaukosen (1985, 268–269) mukaan vuosisadan puolivälissä hame–röijy-asut alkoivat yleistyä sekä maalais- että kaupunkirahvaan keskuudessa, näin jäljiteltiin säätyläisten 1700-luvun lopulla käyttämää asua. Poimutettu, pitkä vyötäröhame ei malliltaan juuri poikennut kansanpuvun hameista, mutta hamekankaat muuttuivat pikkuhiljaa ohuemmiksi.³ Kaukonen on todennut, että asuja valmistettiin sekä kotikutoisista että ostokankaista yksivärisinä, kapearaitaisina, pieniruutuisina tai pienikuviollisina, puuvillaisina ja villaisina, käyttäjän varallisuuden mukaan erikseen kesä-, talvi-, pyhä- ja

¹ Kaukonen (1985) , Lehtinen ja Sihvo (2005) sekä Holst (2011) kertovat eri alueiden kansanpukuja esitellessään yksityiskohtia erilaisista esiliinoista ja niiden materiaaleista.

² Painaviini hameisiin ommeltiin myös olkain- tai liiviosia, mutta ne eivät Lehtisen ja Sihvon (2005, 54–55) mukaan olleet varsinaisesti liivihameita. Olkainosaa ei tarkoitettu näkyviin, vaan se peitettiin päälle tulevan, lyhyen hankkipaidan tai liivin alle. Empire-muodin vaikutuksesta hameen vyötärö saatettiin olkaimien avulla tai lyhyeen liiviin kiinnitettynä nostaa ylös kainaloihin ja päällä pidettiin lyhyttä röijyä.

³ Yksi todennäköinen syy ohuempien kankaiden yleistymiseen on edullisten puuvillalankojen saatavuus. Herää myös kysymys, onko 1800-luvun köyhien alueiden ja puuvillakankaisten kansallispukujen välillä jokin yhtäläisyys?

arkikäyttöön. Asua, jossa esiliina solmittiin vyötärön alapuolelle ylettyvän röijyn alle, käytettiin yleisesti arkikäytössä 1800-luvun loppupuolelle asti. Osa väestöstä käytti sitä vielä 1900-luvun alkuvuosikymmeninäkin. Erotuksena alueellisia ominaispiirteitä sisältäneistä kansanpuvuista Lehtinen ja Sihvo (2005, 87) määrittelevät asun *yleissuomalaiseksi*. Asu oli useimmiten tummasävyinen, ja se levisi lähes koko maahan Etelä-Karjalaa ja ruotsinkielistä Pohjanmaata lukuun ottamatta. Holst (2011, 86) ajoittaa värikkäiden kansanpukujen asteittaisen häviämisen edellisiä myöhemmäksi. Hänen mukaansa kansanpuku ja muotipuku lähestyivät toisiaan vasta 1800-luvun lopulla.

Kaukonen (1885, 161–163) kirjoittaa, että savolaisten 1800-luvulla suosimat tummasävyiset asut johtuivat siitä, että vaatteilla koreilu ei kuulunut erämaiden raivaajaväestön tyyliin. Hän päätelee, että myös Keski-Suomessa ja Keski-Pohjanmaalla 1800-luvulla paljon käytetyt sinisävyiset puuvillakankaat olisivat syntyneet savolaisen perinteen vaikutuksesta. Lehtinen ja Sihvo (2005, 54) kuitenkin kumoavat Kaukosen esityksen kirjoittamalla, että savolaisten asuissa käytettiin 1800-luvun alussa värjäämättömänä lampaanvillan eri värisävyjä. Heidän mukaansa sininen väri omaksuttiin Savoan samoihin aikoihin kuin muuallakin Suomessa 1800-luvun alkupuolella.

Tummat värit olivat myös herätysliikkeiden suosimia värejä, ja kuten Sulkunen (1991, 60–61) on todennut, uskonnolliset herätysliikkeet levisivät 1800-luvulla maan eri osiin.¹ Savossa ja Pohjanmaalla, joissa herätysliikkeillä oli vahva kannatus, herätysliikkeiden jäsenet pyrkivät yksinkertaisilla, tummasävyisillä vaatteillaan erottautumaan liikkeisiin kuulumattomista ”suruttomista” (ks. Lehtinen & Sihvo 2005, 13). Tuomittavana pidettiin esimerkiksi *kartuunitrasujen* tai silkkihuivien käyttöä, kirjoittaa Räsänen (2001, 48), joka on perehtynyt Laestadiuksen saarnoissa esiintyneisiin pukeutumismormeihin. Kaukonen (1985, 24) puolestaan viittaa herätysliikkeiden vaikutukseen mainitessaan, että uskonnollisten liikkeiden myötä alettiin punaisen värin käyttöä kirkossa pitää sopimattomana.² *Kotilliedessä* (1944/20, 596) kotiteollisuustarkastaja Hulda Kontturi kirjoitti aiheesta: *Paitsi muoti, vaikuttivat tähän muutokseen [värikkäiden vaatteiden häviämiseen] paljon myöskin herännäisyysliikkeet, jotka julistivat pannaan kaiken maallisen koreuden ja hyväksyivät pukeutumisessa käytettäväksi väreiksi vain mustan, sinisen ja harmaan*. Herätysliikkeiden vaikutuspiiriin kuuluminen vähensi myös kirkasväristen ja kalliista materiaaleista valmistettujen esiliinojenkin käyttöä, mihin viittaavat myös tiedot siitä, että valkoinen oli suosittu pyhäesiliinan väri Savossa, jossa herätysliikkeillä oli erityisen vahva jalansija (ks. Lehtinen & Sihvo 2005, 96). Talve (1979, 137) korostaa herätysliikkeiden vaikuttaneen myös siihen, että niiden vaikutusalueilla vanhoilliset pukutyypit säilyivät muita alueita pidempään.

1800-luvun puolivälistä lähtien alettiin paremmiksi vaatteiksi hankkia leninkejä, joita aluksi kutsuttiin myös hihahameiksi. Kaukosen (1985, 268–269) mukaan leninkiasun kanssa käytettiin aluksi kansanpukuun tyyppillisesti kuuluneita vaatekappaleita: esiliinaa, koppamyssyä, raidallisia alushameita, kyläsuutarin tekemiä kenkiä ja kuviollisia villasukkia, toisinaan vyötaskuja ja joskus myös kansanpuvusta tuttuja irtoliivejä. Vähitellen koppamyssyt vaihtuivat huiveihin. Myös esiliinojen käyttö pyhäleninkien kanssa väheni, kunnes ne vuosisadan lopulla hävisivät lähes kokonaan pyhäasuista. Syrjäseuduilla leningit alkoivat yleistyä vasta 1800- ja 1900-lukujen taitteessa. Kaukosen mukaan vielä 1940-luvulla

¹ 1800-luvun alussa koko eteläinen Suomi oli herätysliikkeiden piirissä, ja sadassa vuodessa liikkeet olivat läpäisseet koko maan (Sulkunen 1991, 62).

² Lehtisen ja Sihvon (2005, 34) mukaan punainen oli ollut hallitseva väri kansanpuvuissa aina 1700-luvun lopulle asti. Sen sijaan he, sen paremmin kuin Kaukonenkaan (1985), eivät mainitse punaista yleisenä esiliinojen värinä.

oli naisia, jotka eivät koskaan olleet pukeutuneet leninkiin ja pitivät esiliinaa edessään kunniallisen naisen merkkinä. Koska samankaltaiset hame-röijy-yhdistelmät ja leninkiasut levisivät laajalle, niitä on tutkimuksissa alettu kutsua *kansanomaisiksi puvuiksi*.

Kuva: Ars, Suomen taide 1989, osa II, 314

Kuva: KL 1924/24, 708

Vasemmanpuoleisessa kuvassa on Nils Schillmarkin maalaus *Mansikkatyttö* (1782), jossa mallina on talonpoikaisnaisten tapaan pukeutunut säätyläistyttö 1700-luvun lopulla.

Oikeanpuoleinen kuva on maalaisnaisesta 1900-luvun alussa.

Kuva 17. Hidas muutos

Kaukonen (1985, 265–268) pitää syynä 1800-luvun kuluessa tapahtuneeseen pukeutumistapojen muutokseen elintason nousua, säätyerojen kaventumista, vilkastuneita kauppayhteyksiä ja elämän uudenaikaistumista sekä rahan käytön lisääntymistä (ks. myös KL 1944/20, 597). Lehtinen ja Sihvo (2005, 15) puolestaan arvelevat, että 1800-luvun pukeutumisen muutoksiin vaikuttivat uutuuksien omaksumisen nopeutuminen ja muoti. Lönnqvist (1979, 86) konkretisoi pukeutumiseen vaikuttaneita yhteiskunnan muutoksia, joita olivat leikkuutekniikan ja teollisen kankaanvalmistuksen kehittyminen, sarjatuotantojärjestelmä, 1850-luvulla keksityt aniliinivärit ja mahdollisuus perustaa maalaiskauppoja vuodesta 1865 lähtien (ks. myös KL 1944/20, 596). 1860-luvun nälkävuosilla oli huomattava merkitys väestön liikkumiseen. Wariksen (1974, 10) mukaan kymmenentuhannet ihmiset joutuivat lähtemään kotipitäjistään. Nälkäisten vaeltaminen horjutti hänen mukaansa vanhoja käsityksiä siitä, että paikallaan pysyminen kuului siveelliseen elämään. Todennäköisesti vaeltaminen muutti myös niitä pukeutumiseen liittyviä käsityksiä, joita oli kotiseudulla omaksuttu.

Kaipainen (2008, 196, 205) arvelee leninkimuodin vaikuttaneen siihen, että maaseudulla alettiin harjoittaa ompelijan ammattia. Kaukonen (1985, 196, 268–269) puolestaan yhdistää ompelijan ammatin yleistymisen ompelukoneiden yleistymiseen 1800-luvun lopulla. Tosin hän mainitsee, että nytyinkiesiliinojakin oli teetetty kodin ulkopuolella. Hän arvelee sen kuitenkin olleen melko harvinaista. Työkseen vaatteita valmistavia ompelijoita oli kylissä jo

ennen kuin heitä 1800-luvun loppupuolella mainitaan ammattinimikkeellä. Koska naimisissa olevien naisten ammattia ei merkitty kirkonkirjoihin, jäivät itsensä ompelutoilla elättäneet naiset Markkolan (1989, 51) mukaan tilastoissa näkymättömiksi siihen asti, kunnes 1800-luvun loppupuolella heidänkin ammatinsa kirjattiin näkyville. Eivät kaikki maaseudun naiset aiemminkaan itse olleet ommelleet vaatteitaan. Rahikainen (2006a, 22) on todennut, että talollisten emännät ja tyttäret teetättivät vaatteita alustalaistensa vaimoilla (ks. myös Lehtinen & Sihvo 2005, 41). Joskus taas piiat tekivät ompelutoita palvelupaikkansa tarpeisiin. Kun røyhelöin koristellut olkainesiliinat leninkimuodin myötä ja porvarismuodin vaikutuksesta alkoivat yleistyä, kuten Kaukonen (1985, 269) kirjoittaa, niitä todennäköisesti ompelutettiin ompelukonetta käytävillä ompelijoilla. Olihan olkainesiliina paljon työlämpi ommella kuin vanhanmallinen, koristelematon vyötäröesiliina, jossa ompelutyötä ei tarvittu kuin helmassa ja vyötäröllä. Myös vyötäröesiliinat muuttuivat monimutkaisemmiksi, kun niitä ryhdyttiin koristelemaan ketjuvirrkauskuvioilla ja røyhelöillä.

1800-luvun alkupuolelta lähtien kehittyneen kotimaisen puuvillatuotannon¹ ansiosta edullisten puuvillalankojen saanti helpottui, mikä Kaukosen (1985, 266, 268, 273–274) mukaan osaltaan lisäsi mahdollisuuksia kutoa ohuita ja edullisia kankaita. Puuvillalangoista kutominen oli helpompaa kuin pellavasta, joka yleensä myös kehrättiin käsin. Puuvillalankojen tuotanto vaikutti myös siihen, että kotikutoiset esiliinakankaatkin uudistuivat. Esiliinakankaina käytettiin samantapaisia kankaita kuin hameissa ja röijyissä, ruudullisia ja raidallisia. Huolimatta siitä, että 1800-luvun loppuvuosikymmenillä oli saatavilla myös edullisia teollisesti valmistettuja kankaita, kankaiden kotikudonta oli yleistä aina 1900-luvun ensivuosisikymmenille asti. Talven (1979, 133) mukaan 1800- ja 1900-luvun taitteessa teollisesti valmistettuja ja kotikutoisia kankaita käytettiin suuressa osassa Suomea suurin piirtein yhtä paljon.

Kotikudonta ja kotikutoisuus ovat yleisesti hyväksytyjä ja käytettyjä käsitteitä, mutta samalla myös harhaanjohtavia. Ne uusintavat käsitystä siitä, että aina 1900-luvun alkupuolelle asti Suomen maaseudulla lähes kaikki käsityöt valmistettiin kodeissa omaan käyttöön ja oman perheen kesken. Markkola (1998, 87–88) korostaa, että arkiuskomukselle kaikista agraariyhteiskunnan naisista taitavina käsitöiden tekijöinä ei ole perusteita. Vaikka kotikutoisiksi ja kotitekoisiksi kutsutut tekstiilituotteet olivat käsityönä valmistettuja, ne olivat usein joko kokonaan tai osittain – esimerkiksi lankojen kehruun osalta – kodin ulkopuolella teetettyjä. Kotikutoisissa puuvillaesiliinoissakin osa kankaista oli myyntiin tehtyä kotiteollisuustuotantoa. Vietiinhan Suomesta 1800-luvun puolivälissä ansiokotiteollisuutena kudottuja puuvillaisia esiliinakankaita aina Pietariin ja Riikaan asti (Vuorela 1977, 493). *Kyllä rukki ruuan tuopi, kehrävarsi keittämistä. Köyhän lapsi työt tekevi, kaikki kankahat kutopi, kaikki rihmat kehrääpi, kaikki lapset liikuttapi* taltioi Lönnrot (1842/1981, 125) kansanelämää.

Kaukonen (1985, 268) toteaa, että aiemmin yleisten, pystyraidallisiksi kudottujen esiliinakankaiden ohella alettiin 1800-luvun lopulla kutoa myös poikittaisilla ruusukasraidolla koristeltuja puuvillaesiliinoja. Poikkiraitaisia esiliinoja voidaan nähdäkseni pitää sekä elintason nousuun että kudonnaisten monipuolistumiseen liittyvänä ilmiönä. Rahikaisen (2002, 22–259) mukaan 1800-luvulla talollisten emännille ja tyttärille alkoi jäädä entistä enemmän aikaa käsitöiden tekoon, sillä vaurastumisen myötä yleistyi käytäntö, että piiat hoitivat naisille kuuluvia ulkotöitä. Kun talojen emännät ja tyttäret keskittyivät aiempaa enemmän sisätöihin, se todennäköisesti heijastui esiliinakankaisiinkin. Poikkiraitaiset,

¹ Suomessa 1800-luvulla sai alkunsa useita puuvillakehräämöitä ja -kutomoita: Tampereella Finlayson vuonna 1828, Forssassa vuonna 1847 ja Vaasassa vuonna 1856 (Kaukonen 1985, 266).

kudekuviolliset esiliinakankaat olivat sekä vaikeampia että hitaampia kudottavia kuin aiemmin suosiossa olleet pystyraitaiset kankaat, joissa raidat muodostuivat loimesta ja kutominen tapahtui nopeasti yhdellä värillä.

Lähestyttäessä 1800-luvun loppua esiliinat menettivät Kaukosen (1985, 268–272) mukaan asemansa juhlapuvun osana. Pyhäleninkien kanssa esiliina ei enää kuulunut juhla-asuun. Esiliinojen häviäminen julkisista tilanteista ei liittynyt yksinomaan leninkiasuihin. Niitä ei hänen mukaansa juhlavissa tilaisuuksissa yhdistetty myöskään viistottuihin hameisiin ja uudenmallisiin puseroihin, joita muotitietoisimmat naiset alkoivat 1800-luvun lopussa suosia. *Itä-Kannaksen murresanakirjan*¹ (1984, 25) perusteella myös perinteisten karjalaisten esiliinojen käyttö loppui ennen 1900-lukua: *es’liina; naisten esiliinat olivat vanhempaan aikaan pellavakankaasta ja niissä oli villalangalla ommeltuja poikkiraitoja (välihin) sekä reunoissa nyplättyä pitsiä; eivät ole olleet käytössä 15–20 vuoteen.*²

Kaukonen (1985, 268–272) kuitenkin muistuttaa, että ne vanhoja pukeutumistapoja noudattavat naiset, jotka olivat tottuneet pitämään esiliinaa kunniallisen naisen merkinä, saattoivat edelleenkin käyttää esiliinaa myös juhlavissa tilanteissa. Kyse ei välttämättä ollut yksinomaan vanhoillisuudesta, vaan se saattoi olla myös seurausta taloudellisesta ajattelusta; ei haluttu luopua hyvistä ja käyttökelpoisista vaatteista. Kaikille se ei ollut edes taloudellisesti mahdollista. Eivät perinteiset kansanpuvutkaan hetkessä hävinneet, vaan ne käytettiin loppuun tai niiden kankaista muokattiin mahdollisuuksien mukaan muodinmukaisempia vaatekappaleita. Myös vanhat esiliinat pääsivät uusiokäyttöön esimerkiksi vuorikankaina (Lehtinen & Sihvo 2005, 29).

Yksi syy vanhanaikaisten vaatteiden käytön oli varastossa olevat vanhat vaatteet. Oli järkevämpänä käyttää niitä kuin hankkia uusia. 1800-luvun loppupuolella varakkaiden talojen tyttärillä saattoi naimisiin mennessään olla jopa niin runsaat vaatevarastot, että ne riittivät koko loppuelämäksi (KL 1944/20 597). Maria Jotunin (1909/1950, 167) 1900-luvun alussa julkaistussa *Arkielämää*-novellissa on kuvaus talontyttären suuresta, kapiroiksi hankitusta vaatevarastosta. Samalla kerrotaan, miten vaatteita teetettiin myös ulkopuolisilla. *Liina oli jäänyt taloon yöksi. Hän keräsi lankoja, joita Loviisa [talon tytär] oli antanut neulottaakseen vielä sukkaa. Keriessään päivitteli Liisa Loviisan suurta myyniä [kapiroita], jota hän oli taas käynyt katselemissa ja laskemassa. Hän oli saanut lasketuksi kotvasen matkaa yli puolensataa hametta ja nuttua, puhumattakaan kaikenlaisesta muusta tavarasta, jota Loviisa ja Kuuselan Karoliina [emäntä] olivat kilpaa kylällä teettäneet. Sitten kun sitä läksi, ei ikinä enää tarvinnut rihmankiertämääkään itselleen kerätä. Oli siinä lapsillekin vielä.*

Jos vaatteita ja muita tekstiilejä oli naimisiin mennessä koko aitalinen, on ymmärrettävää, että pukeutumistottumukset eivät muuttuneet hetkessä, vaikka uutuuksia pikkuhiljaa omaksuttiinkin. Kaipaisen (2008, 79) mukaan maaseudulla ostokankaisia vaatteita oli ensiksi herrasväellä, kuten opettajilla, kauppiailta, lääkäreillä, virkamiehillä ja papeilla. Teollisesti valmistetuilla kankailla oli statusarvoa, minkä Kaukonenkin (1985, 270) toteaa. Oma vaikutuksensa saattoi olla myös sillä, että herrasväellä ei ollut aitalista vaatteita odottamassa käyttöönottoa eikä mahdollisuutta tai tietotaitoa kutoa itse kankaita.³ Ainakin Lönnqvist

¹ Itä-Kannaksen murresanakirjan (1984, 25) käsikirjoitus on kirjoitettu 1800- ja 1900-lukujen taitteessa.

² Se, että vuosisadan vaihteessa naiset Itä-Kannaksella olivat kokonaan hylänneet kaikenlaiset esiliinat, vaikuttaa epätodennäköiseltä. Ehkä perinteisestä poikkeavasta esiliinasta käytettiin jotain muuta nimitystä. Mitään tämän tutkimuksen sivuilla mainittua esiliinan nimitystä kyseisessä, alueellisessa Itä-Kannaksen murresanakirjassa (1984) ei mainita.

³ Monien maaseudun talollisten keskuudessa kapioperinne eli 1950-luvulle asti vuodetekstiilien ja pöytä- ja pyyheliinakankaiden valmistustraditiossa, vaikka vaatevarastoja ei enää kapiroiksi asti tehtykään samalla tavalla kuin aiemmin (Rauhala 2003, 143–145).

(1979, 99) kirjoittaa, että herrasväki *joutui tyytymään* ostokankaisiin. Pulkkinen (2008, 22) viittaa vuonna 1872 käsityön levinneisyyttä tutkineeseen valtion komitean tuloksiin. Siitä käy ilmi, että maaseudun ja kaupunkien säätyläiset *pukeutuivat nykyaikaisista, tehdasvalmisteisista kankaista tehtyihin vaatteisiin*. Nämä olivat sitä joukkoa, jotka olivat edelläkävijöitä esiliinan syrjäyttämässä juhlaikäyttöä vain arkikäyttöön.

Kapioperinne ja ajatus vaatteiden säästämistä tulevaisuuden varalle ylläpitivät osaltaan talonpoikaisväestön puvuissa näkynyttä maalaisleimaa. Joko vanhahtava malli tai kotikutoiset kankaat erottivat ne ajanmukaisista muotipuvuista, vaikka vanhoja pukuja myös uudistettiin.¹ Kaikilla ei ollut edes tarve välttää maalaisuuden näkymistä. Kotiliedessä (1944/6, 174) kirjoitettiin 1900-luvun alun talontyttärien muistoja siitä, kuinka koko perhe, miehiä myöten, kulki kotikutoisissa kankaissa. Heidän muistoissaan myös parempien pukujen kankaat kudottiin kotona.² Lönnqvistin (1979, 96–97) mukaan talonpoikaisväestö alkoi vasta 1920-luvulta lähtien hankkia ostokankaisia vaatteita. Kaukonen (1985, 13, 265–268) muistuttaa kuitenkin, että vanhoillisisa talonpoikaiskodeissa kudottiin edelleen 1900-luvun alkuvuosikymmeninä sekä naisten että miesten pukukankaita. Ostokankaiden käyttäjät joutuivat Kaukosen mukaan hankkimaan uusia vaatteita aiempaa tiheämmin, sillä teollisesti valmistetut kankaat olivat usein ohuempia ja heikkolaatuisempia kuin kotikutoiset. Tämä edesauttoi myös suhtautumaan myönteisesti pukumallien aiempaa nopeampaan muuntumisen ja vaihtumisen.

Lönnqvist (1979, 53) kirjoittaa, että kun pystyraitaiset kankaat alkoivat väistyä ruudullisten ja sidoskuvioisten kankaiden tieltä, ne säilyivät viimeksi rahvaan käyttämissä alushameissa.³ Lukuisten 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun esiliinakuvien perusteella on kuitenkin todettavissa, että esiliinoissa pystyraitaiset kankaat eivät hävinneet kokonaan missään vaiheessa.⁴ Sen sijaan esiliinakankaat muuttuivat leninkikankaiden tapaan ohuemmiksi ja vähemmän kestäviksi sen jälkeen, kun myös niitä alettiin valmistaa entistä enemmän teollisista kankaista. Miesten paitakankaasta, jota käytettiin myös esiliinojen materiaalina, saatiin edullista, kun 1800-luvun loppuvuosikymmeninä ryhdyttiin valmistamaan myös painamalla raidallisia, kudotun näköisiä kankaita. 1890-luvulla alkoi kotimaisen, edullisen kretongin tuotanto. Se toi kuviolliset kankaat lähes kaikkien ulottuville. Siihen asti kuviolliset kretongit olivat olleet ylellisyyttä, jota oli käytetty useimmiten vain pieninä paloina vaatteiden somisteina. 1800-luvun lopulla Suomessa painettiin myös boordiraidoituksin kuvioituja hamekankaita (Pulkkinen 2008, 20–23). Mahdollisesti niitäkin käytettiin parempiin esiliinoihin.

Vaatevalintoihin eivät ole vaikuttaneet yksinomaan ympäristön normit ja omat mieltymykset vaan myös vaatteiden saatavuus. Valmisvaatetuotannon kasvu edesauttoi vaatteiden saatavuutta. Massatuotannon myötä hintojen halpeneminen myös vähensi eriarvoisuutta sekä eri yhteiskuntaryhmien että eri alueilla asuvien välillä. Esiliinat

¹ Kaukonen (1985, 272) kirjoittaa, miten talontyttäret leikkasivat vanhoista villahameista viistottuja kappaleita ja ompelivat niistä muodinmukaisia vaatteita. Vanhemmat ihmiset puolestaan paheksuivat hyvien hameiden pilkkomista.

² Muistot kotikutoisista kankaista saattavat kyseisessä artikkelissa olla korostetun hyviä. Vuonna 1944, jolloin artikkeli kirjoitettiin, oli kova pula kaikesta vaateusmateriaalista ja kansalaisia kannustettiin omaoimiseen kankaiden valmistukseen.

³ Puuvillasta valmistettujen, ohuiden hameiden alla rahvas käytti talvella vanhoja villahameita. Väliin ommeltiin valkoinen puuvilla-alushame, ettei villahame olisi paljastunut helmojen alta esimerkiksi rattaille noustessa. (Lehtinen & Sihvo 2005, 86.)

⁴ Toivosen (2008, 25, 80, 83, 92) havainnot 1900-luvun loppupuolen esiliinoista samoin kuin tällä hetkellä ympärillä näkyvät esiliinat kertovat pystyraitojen säilyttäneen edelleen paikkansa esiliinoissa.

poikkesivat monista muista vaatekappaleista siinä, että niiden teollinen valmistaminen Suomessa alkoi jo 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa niitä tuotiin myös ulkomailta (KY 1911/10, 98). Valmiita esiliinoja oli siis helposti saatavilla niin toreilla, kauppoissa kuin postimyynnissäkin. Myös itse valmistamalla esiliinoja oli helppo ja suhteellisen edullinen tehdä. 1800-luvun lopulla erotteleva tekijä ei ollutkaan esiliinojen hinta, vaan tapa käyttää esiliinoja eri tilaisuuksissa, mikä kertoi kantajansa sosiaalisesta asemasta tai elinympäristöstä.

7.3 ESILIIINAUSKOMUKSIA JA -KÄYTÄNTEITÄ

7.3.1 Esiliina, naisen turva – kansanomaisia uskomuksia

Naisten esiliinat ja hameet sekä miesten housut ovat olleet vaatekappaleita, joihin on liittynyt vahva sukupuolisidonnaisuus. Housut ovat uskomusperinteessä edustaneet miehen sukupuolisuutta, kun taas hame tai esiliina on symbolisoinut naisellista hedelmällisyyttä. Monissa uskomuksissa nousee vahvasti esille esiliinan merkitys naisen sukupuolielinten – ei siis ainoastaan allaolevan hameen – suojelemisessa. (Wikman 1915, 64.) Esiliina on konkreettisesti ollut peittämässä sukupuolialuetta, mikä kansanviisauksissakin on todettu. Raudusta tunnetaan sanonta *esiliinaton emäntä ja hännätön koira on samanlaist* ja Impilahdessa todettiin, että *esiliinaton emäntä o ko hännätön hevone*. (Suomen murteiden sanakirja 1988, osa II, 141). Lönnrot (1981, 156) puolestaan on tallentanut vertauksen muodossa: *niin on hännätön hevoinen, kuin on pirtti porstuaton, tahi piika pintilätön¹, esiliinaton emäntä*.

Huomattava ero pukeutumiseen liittyvissä sosiaalisissa säännöissä miesten ja naisten välillä on ollut suhtautumisessa paljastamiseen, vaatteiden lisäämiseen tai vähentämiseen. Varsinkin tilanteissa, jossa tarkoitus on ollut osoittaa kunnioitusta, miehet ovat vähentäneet vaatekappaletta, kun taas naisten on kuulunut lisätä sitä. Esimerkiksi kirkkoon mentäessä miesten on kuulunut ottaa hattu pois päästään, paljastaa päänsä. Naisten on pitänyt toimia päinvastoin ja peittää päätään, aikakaudesta ja taustastaan riippuen, joko hatulla tai huivilla. (Flugel 1941, 104.) Myös esiliinan käyttöön julkisilla paikoilla liittyneet normit voidaan nähdä yhtenä naissukupuolelle määritellyn peittämisen ilmentymänä.

Naiset ovat yhteiskunnallisesti heikon asemansa vuoksi joutuneet Simmelin (1986, 52) mukaan kautta vuosisatojen noudattamaan yhteisön määrittelemää elämäntapaa, sitä mikä on sopivaa. Löfström (1999, 125–126) puolestaan on todennut, että sukupuolen ilmentäminen on ymmärrettävissä performatiivisena toimintana. Tällöin kulttuuriset säännöt, myös julkilausumattomat, vaikuttavat siihen, miten yhteisö ottaa vastaan esityksen, esimerkiksi tavan pukeutua. Esityksen hyväksyminen tai hylkääminen on voinut konkretisoida esimerkiksi yhteisön suhtautumisessa naisten esiliinan käyttöön. Yhtäältä esiliinan katsottiin suojelevan naista siveettömyydeltä, mutta toisaalta nainen oli yhteisössään määriteltyjen normien mukaan myös pakotettu käyttämään esiliinaa. Samalla naisen pukeutumista säätelemällä rajoitettiin sekä hänen käyttäytymistään että liikkumistaan kodin ulkopuolella. Pukeutuessaan esiliinoiniin naiset ovat todentaneet yhteisöllisesti hyväksyttävän naiseuden esittämistä.

Vaatetuksen maagisista voimista kertoo Wikmanin (1915) skandinaavisen uskomusperinteen pohjalta kirjoitettu artikkeli *Byxorna, kjolen och förklädet*.² Se osoittaa esiliinalla olleen merkittävä rooli kansanperinteessä. Erityisesti *naisellisen sukupuolen piiriin*

¹ Pintilä tarkoittaa tyttöjen käyttämää päänauhaa (Kaukonen 1985, 58).

² Lönnqvist (2008 139–141) esittelee Wikmanin tutkimusta teoksessaan *Vaatteiden valtapeli*, missä hän kuvailee Wikmania folkloristiksi ja etnososiologiksi.

kuuluville esiliinoilla oli hedelmällisyyteen liittyviä voimia. Esiliinaan liitettiin käyttäjänsä hedelmällisyyttä lisääviä ja suojelevia merkityksiä sekä myös turvaa raskaana olevan syntymättömälle sikiölle. Toisaalta esiliina naisen vartalon ja toisen henkilön välissä suojaasi muita kanssaihmisistä naisen mahdollisilta seksuaalisuuteen liittyviltä ylikuonnillisilta voimilta.

Nirvi (1955, 52–53) esittää, että skandinaavisten uskomusten perusteella esiliinan käyttö liittyi pohjimmiltaan seksuaalielämään, raskauteen ja siihen liittyvään magiaan. Hän korostaa, että erityisesti raskauden aikana naisen katsottiin olevan herkkä maagisille vaikutuksille. Yhteisön rakenteiden ulkopuolelle jääviä, ikään kuin välitilassa olevia henkilöitä, on Douglasin (2000, 156–159) mukaan pidetty monissa kulttuureissa usein joko haavoittuvina tai vaarallisina. Myös odottava äiti oli välitilassa ja uskomusten kohteena. Välitilassa olevana henkilönä hän oli paitsi itse vaarassa myös samalla vaaransi toiset. Tämä selittää sen, miksi odottavien naisten ei sopinut esiintyä julkisilla paikoilla esiliinatta.

Esiliina ylimääräisenä lisäkerroksena muiden vaatteiden päällä piilotti konkreettisesti raskaudentilaa näkymästä muille. Toisaalta välitilan aiheuttamaa uhkaa pystyttiin vähentämään rituaalisella pukeutumisella, jolloin esiliina suojaasi niin kantajaansa, syntymätöntä lasta kuin vastaantulijaakin. Nirvin (1955, 53) mukaan raskaana olevan esiliinattoman naisen kohtaaminen saattoi tuottaa vahinkoa ulkopuolisille. Kaikkein vaarallisimpina pidettiin niitä naisia, jotka eivät raskaana ollessaan olleet naimisissa. Myös matkalle lähden arveltiin olleen epäonninen, jos esiliinaton nainen oli kävellyt vastaan. Nirvi perustelee uskomuksia, niin että ihmiset kokivat, että naisista ikään kuin säteili pahoja voimia, jos sukuelimiä peittävä ylimääräinen vaate puuttui. Lönnqvist (2008, 143) puolestaan muistuttaa ihmisten uskoneen, että raskauden aikana kaikki mahdolliset taikavoimat saattoivat vaikuttaa sikiöön.

Helsti (2000, 7) on todennut, että esiliinoja käyttämällä voitiin piilotella raskautta pahalta silmältä. Pahantahtoisten ihmisten katseita pidettiin uhkana sekä raskaana olevalle äidille että syntymättömälle lapselle. Koska raskaudentilaa pyrittiin salaamaan ulkopuolisilta mahdollisimman pitkään, myös siitä puhuttaessa voitiin käyttää kiertoilmauksia viittaamalla esiliinaan. Puhuttiin esimerkiksi *yhdeksän kuukauden esiliinasta* tai sanottiin, että *esiliina käy lyhyeksi*. Kiertoilmauksesta kävi myös se, että ihmeteltiin, mitä esiliinan alla on, kuten Perttulistalla tallennettu murteellinen lausahdus kertoo: *Mää luule, ett se flicka esliina al o jottan ku se täsä kevätsuvest on niin tasautunnu ja tullu hiljaseks*. Sotkamossa on todettu raskaana olevasta naisesta, että *niin laoja essu hömötti peällä*. (Suomen murteiden sanakirja 1988, osa II, 141.)

Paitsi raskaana oleva nainen, myös syntymätön lapsi oli moniselitteisessä asemassa. Vaikka hän tavallaan oli olemassa, ei voitu kuitenkaan tietää, syntyykö lapsi elävänä vai kuolleena tai tyttönä vai poikana (ks. Douglas 2000, 157). Sylilapsi oli vaaraksi ulkopuolisille aina niin kauan, kunnes hänet kastettiin. Syntymätöntä lasta suojele äidin esiliina, mutta kastamattoman sylilapsen mahdollista pahaa aiheuttavaa voimaa vasten voitiin myös suojautua esiliinalla. Erään uskomuksen mukaan tytön, joka oli ensimmäistä kertaa tyttölapsen kummina, piti salaa sitoa esiliina hameensa alle, tai muuten hän saattoi itse saada aviottoman lapsen. Tanskalaisen perinteen mukaan raskaana olevan naisen, joka vei lasta kasteelle, oli käytettävä kahta esiliinaa päällekkäin. Jos sääntöä vastaan rikkoi, saattoi kastettavasta lapsesta tulla huorahtava tai omasta syntymättömästä lapsesta viallinen. (Wikman 1915, 65; Nirvi 1955, 52–53.)

Ruotsista on tietoja 1700-luvulta siitä, miten raskaana olevien naisten piti käyttää kahta päällekkäistä esiliinaa. Ilman esiliinojen suojausta saattoi syntymätön lapsi uskomusten mukaan menehtyä sairauteen, jos äiti oli raskaana ollessaan liikkunut ilman esiliinojaan ja kohdannut jonkun tautia kantavan henkilön. Tärkeää oli, että toinen esiliinoista oli nurin- ja toinen

oikeinpäin, kuten Nirvi (1955, 52–53) kirjoittaa. Kahden esiliinan käyttöön liittyi uskomuksia myös kaksosten syntymästä, mikä useimmiten oli ei-toivottua aikana, jolloin kaksoisraskauksiin ja -synnytyksiin liittyi vielä tavallista synnytystä paljon suurempi riski (ks. Helsti 2000, 62–63).

Wikmanin (1915, 64) mukaan naisten esiliinojen taikavoimat liittyivät myös talous- ja viljelytöihin, karjaonnoon ja voim valmistamiseen. Esiliinaa, samoin kuin naisten hametta käytettiin taikakaluna estämään karjan karkaamista. Kun karjasuojan ovelle laitettiin emännän keittiöesiliina, varmistettiin samalla, ettei karja karkaa. Karjaonnoa voitiin lisätä myös heittämällä esiliina vastasyntyneen vasikan päälle. Voita kirnuttaessa saatettiin esiliinan avulla vaikuttaa lopputulokseen. Jos kirnuava piika ei saanut voita syntymään, asiaa auttoi, kun hän siirsi esiliinansa vasemman kylkensä päälle ja lausui maagiset sanat. Kirnuamiseen liittyi myös uskomus, että jos kirnuavalla tytöllä ei ollut esiliinaa, ei kunnollista voitakaan syntynyt. Kotieläin uskottiin saatavan kantavaksi, kun sidottiin raskaana olevan naisen esiliina eläimen kaulan ympärille. (Nirvi 1955, 52–53.)

Uskomukset vaihtelivat alueittain. Muitakin nais- tai miessukupuoleen liitettyjä vaatteita kuin esiliinoja käytettiin taikakaluna eläinten kanssa toimittaessa. Naisen hameen ja huivin tai miehen housujen käyttö maagisina välineinä olivat tavallisia esimerkiksi tehtäessä loitsuja eläinten astutusten ja synnytysten onnistumiseksi. Esimerkiksi, kun tultiin lehmän poikimisen jälkeen ensimmäiseltä lypsyltä, laitettiin tietty vaate kiulun päälle, ettei maidon saanti olisi vähentynyt. Tilanteen ja paikan mukaan tuo vaate saattoi olla naisen esiliina, huivi tai paidanhelma tai miehen housut. (Rantasalo 1933, 129.)

Alueilla, jossa esiliinaa pidettiin osana yhteisön normien mukaista pukeutumista, esiliinattomuus saattoi tehdä naisen turvattomaksi. Sanonta *Ilman esiliinaa, ilman lainturvaa*, kertoo siitä, että kotinsa ulkopuolella kulkeva naimisissa oleva nainen saattoi joutua ahdistelun kohteeksi, ilman että ahdistelija joutui edesvastuuseen. Perusteluksi riitti, että naisella ei ollut edessään esiliinaa. Siinä missä esiliina yllään kulkevalle naimisissa olevalle naiselle ei sopinut tehdä sopimattomia ehdotuksia, saattoi esiliinattomalle puhua sopimattomia ilman seuraamuksia.¹ Miehet saattoivat jopa kohotella esiliinattomien naisten hameenhelmoja ilman, että joutuivat siitä edesvastuuseen. Virossa menttiin vanhan sanonnan mukaan vielä pidemmälle: *Ken esiliinaa ei kannu, sitä saa kivillä viskellä*. (Nirvi 1955, 50; Wikman 1915.)

Monin paikoin esiliina oli emännän tai naimisissa olevan naisen tunnusmerkki, mutta sen ei voida yksiselitteisesti katsoa edustaneen tiettyä siviilisiäätystä, sillä normeihin liittyi alueellisia eroja. Useimmiten esiliinan käyttöä odotettiin juhlavissa tilaisuuksissa kuten kirkkomatkoilla tai oikeusistuimissa todistajana esiinnyttäessä. Pääsääntönä voitaneen pitää, että kansan parissa ainakin naimisissa olevien ja raskaana olevien naisten oletettiin julkisissa tilanteissa pukeutuvan esiliinaan. Tyttöjen esiliinojen käyttöön liittyneet normit vaihtelivat naisten normeja enemmän eri alueiden välillä. (Nirvi 1955, 49–57; Flugel 1971, 104.)

¹ Samantapaista suhtautumista liittyi naisten hattuihin, kuten ilmenee *Koti ja Yhteiskunta* -lehden (1890/5, 51) siveellisyyttä käsittelevästä artikkelista. Sen mukaan hattuja käyttävät naiset oletettiin olevansa turvassa rahvaan törkeältä käytökseltä, koska hatun käyttäminen miellettiin osoitukseksi ylempään sosiaaliluokkaan kuulumisesta.

7.3.2 Symbolinen esiliina naisen moraalin vartijana

Esiliinan käyttö on ollut myös vallitsevaan moraaliiin liittyvä tapa. Konkreettisen vaatekappaleen nähtiin suojelevan naista ulkopuolisten loukkauksilta, mutta suojeleutettävää saattoi toimittaa myös symbolinen esiliina, joka liittyi pääasiassa naimaikäisiin tyttöihin tai nuoriin naimattomiin naisiin. Samoin kuin naimisissa olevat naiset, joilla ei kodin ulkopuolella liikkueessaan ollut esiliinaa edessään, olivat joillain alueilla ilman lain suomaa turvaa myös nuoret naimattomat naiset. Suojana toimi vanhempi naishenkilö, joka vastakkaisen sukupuolen edustajien läsnäollessa toimi tyttöjen esiliinana, suojelijana. Nämä vanhemmat, kunnialliset naiset käyttivät esiliinoja, mistä nimitys tehtävällekin on peräisin. (Nirvi 1955, 54–55; Wikman 1915, 64; Suomen murteiden sanakirja 1988, osa 2, 140–141, 150; Suomen murteiden sanakirja 1988, osa V, 763.)

Nyky-suomen sanakirjassa (1961, osa I, 268) määritellään esiliinan kuvainnolliseksi merkitykseksi henkilö, tavallisesti toinen, vanhempi nainen, joka toimii miesseurassa nuoren naisen suojelijana. Tapa oli yleisin säätyläispiireissä, joihin sen arvellaan levinneen meillä Ruotsista. Tosin Esiliina-nimitystä tai sitä tarkoittavia ruotsinkielestä (*ett förkläde*) alun perin väännettyjä murre sanoja *vörkkeli* ja *kerstukka* käytettiin Nirvin mukaan myös kansan keskuudessa tarkoittamassa luotettavaa henkilöä, joka oli nuorten seurustelevien parien mukana kolmantena. (Nirvi 1955, 48–51; ks. myös Suomen murteiden sanakirja 1988, osa I, 364.) Vuorela (1979, 40) määrittelee *Kansanperinteen sanakirjassa* *förkkeli*-sanaa *olla esiliinana, förkkelinä = seurustelevien nuorten vartijana*. Hän näkee esiliinana olemisen jatkumona esiliinan käyttöön liittyneille maagisille uskomuksille.

Vaikka kansan parissa ei tapaa olisi aina noudatettukaan, se kuitenkin tunnettiin. Kiikoisissa ovat morsiamet *kulkenna vörkkelin kansa* keruulla, morsiuslahjoja keräämässä. Torniossa on maininta, ettei outoon paikkaan menty ilman esiliinaa: *Em mie ilman förkkeliä uskaltanu ensimmäistä kertaa tähän talohon tulla*. (Suomen murteiden sanakirja osa 1, 1988, 364.) Ilmeisesti joissain piireissä esiliinatta kulkevien kansannaisten moraaliiä saatettiin pitää arveluttavana, koska *Koti- ja Yhteiskunta* -lehdessä (1889/8, 121) puolustettiin yksin liikkuvien kansannaisten kunniaa: *Ja vaikka kansannaisilla ei olekaan kodin ulkopuolella liikkueessaan tuota niin kutsuttua "förkkeliä", eivät he epärehellisesti menettele, vapautensa hedelmää eivät he lähettele mihinkään*. Joskus tosin saatettiin valehdellakin esiliinojen läsnäolosta, kuten tiedetään tapahtuneen Lopella: *Ne (kylän akat) siinäkin sit rupesi antaav vörkkeliin semmosia akkoja jotka ei sillä hetkellä paikalla ollu* (Suomen murteiden sanakirja 1988, osa I, 364).

Kirjallisuudesta löytyy lukuisia esimerkkejä siitä, miten esiliina-termi on elänyt nuoren naisen moraaliiä vartioivaa tai suojelevaa henkilöä tarkoittavana käsitteenä. Samalla esimerkit kertovat siitä, miten tärkeänä tehtävänä yhteisö näki nuoren naisen kunnian varjelemisen. Esimerkiksi Minna Canthin (1886/1997, 236) novellissa *Hanna* esiliinan puute huolestuttaa nuoria säätyläisnaisia – tai tyttöjä, kuten Canth heitä nimittää – heidän ollessaan kesää viettämässä maalla. Kesänviettopaikkaan tulee yllättäen entuudestaan tuttuja nuoria miehiä vieraisille, ja tytöt alkavat epäroidä tilanteen sopivuutta:

"Hanna kulta, sano, mitä me nyt teemme?" tutkisteli Olga.

"Kunko olemme ilman esiliinaa."

"Niin, herran tähden, kolme nuorta tyttöä."

Aivan kuten esiliina-vaatekappaleen suojaava merkitys perustui yhteisön sisäisiin sääntöihin, myös ulkopuolinen henkilö oli useimmiten tarpeellinen käyttäytymisnormien vuoksi. Esiliinana olo voidaankin nähdä enemmän naisten käyttäytymistä kontrolloivien sääntöjen suojelijana kuin suojana naiseen kohdistuvaa todellista uhkaa vastaan. Anni

Swanin (1924/1956, 134) tyttökirjassa *Ulla ja Mark* viisissäkymmenissä olevat naimattomat opettajat- sisarukset tarvitsivat esiliinan kutsuessaan miespuolisen työtoverinsa teelle: *Nuorison kasvattajina emme saa antaa aihetta pienimpäänkään juorupuheeseen. Me kutsumme everstinna ja Fransiskan tänne. Everstinna on vanha, naimisissa ollut ihminen ja soveltuu hyvin esiliinaksi.*

Kun Aino Räsänen (1950/1989, 187) romaanissaan *...ja Helena soittaa* käytti 1950-luvun alussa Arttu-veljen suulla lähes 30-vuotiaasta naimattomasta Eeva-siskosta nimitystä *esiliina*, oli sanan merkitys edelleenkin sama kuin vuosikymmenet aiemmin. Tuskin ainakaan nuoremmat lukijat osasivat enää yhdistää käytettyä esiliina-käsitettä kansanomaisiin uskomuksiin esiliinasta nuoren naisen kunniaa suojelevana vaatekappaleena.

7.3.3 Esiliinaan turvautuen

Esiliina ei toiminut ainoastaan symbolisena turvana, vaan sitä käytettiin myös konkreettisena suojana ja apuvälineenä. Kun kansanomainen puku esiliinoineen ja siihen liitettyine maagisine merkityksineen alkoi väistyä, esiliinoille löytyi edelleen muutakin käyttöä kuin puvun suojaaminen tai koristaminen. Tosin ei uskomusperinneäkään hävinnyt hetkessä. Ainakin *Toverittareissa* (1932/19–20, 280–281) kirjoitettiin paheksuvaan sävyyn siitä, miten edelleen 1930-luvulla ihmiset uskoivat ennustuksiin, onnea tuottaviin amuletteihin ja pahan silmän vaikutukseen.

Vaikka pukeutumista ohjaavat käytösnormit muuttuivatkin, esiliinan helmaa hyödynnettiin monella käytännöllisellä, joskaan ei aina normien mukaisella, tavalla. Koska esiliina oli aina naisten käsien ulottuvilla, sitä käytettiin moneen tarkoitukseen, myös henkisesti turvaa tuovana ja suojelevana vaatteena. Näistä arkisista, kuin ohimennen esiliinan käyttöön kytkeytyvistä tapahtumista, aineistoa löytyy paljon aikalaiskirjallisuudesta ja elokuvista. Myös esiliinamuistoissa on kuvauksia esiliinaan turvautumisesta (Em 14, 50-luku).

Esiliina oli käden ulottuvilla, kun tunnekuuhu yllätti ja piti pyyhkiä kyneleitä tai piilotella naurua. Toivo Pekkanen (2002, 224) kuvailee *Tehtaan varjossa* (1935) äidin vaivihkaista esiliinaan turvautumista hänen ollessaan tervehtimässä poikaansa sairaalassa. *Äiti vetää nopeasti kätensä pois ja kääntyy katselemaan muka ulos ikkunasta. Sitten hänen kuitenkin täytyy kohottaa esiliinansa nurkka silmilleen.* Koska hyviin käytöstapoihin ei kuulunut voimakkaiden tunteiden näyttäminen, esiliinalla saatettiin itkun lisäksi peitellä myös naurua. Arvid Järnefeltin (1994, 170; ks. myös 173) novellissa *Greeta ja hänen herransa* (1925) tytöt pidättelevät nauruaan esiliinan avulla: *Helgen ällistynyt suunaukeaminen sai nuorimman tytön painamaan tiukka esiliinansa vasten huulia, ettei olisi taas sopimattomasti tyrskähtänyt.*

Tilanteissa, joissa haluttiin piiloutua, esiliina toimi suojana. Juhani Ahon (1911/1994, 173) *Juhassa* Marja piiloutuu veneen pohjalle esiliina silmillään lähtiessään Shemeikan matkaan. Teuvo Pakkalan (1913/1994, 199) novellissa *Mari varkaissa* Mari piilottaa ensin näpistämänsä kahvipavun esiliinansa alle, mutta lopulta tunnontuskissaan kätkeytyy nurkkaan etsien suoja esiliinastaan: *Se oli kauheaa! Hän vapisi kuin haavanlehti ja kyyristyi nurkkaan vyöliina silmillä.* Juhani Ahon (1884/1994, 101) novellissa *Rautatie* puolestaan aikuinen nainen Liisa, joka on tullut asemalle junaa katsomaan, kulkee tarkkailemassa aseman ympäristöä kädet esiliinan alle kätkeytyneenä. Esiliina oli kätevä vaatekappale silloin, kun oli tarve piilottaa jotain tai nainen itse syystä tai toisesta halusi piiloutua toisten katseilta, kun haluttiin piilottaa kädet tai nainen ei tiennyt, minne olisi kohdistanut katseensa.

Elokuvassa *Sittalan pehtoori* (1934) Liina-piika kurkistelee ikkunasta aluksi uutta pehtoria esiliina osittain kasvojensa eteen nostettuna, ja vielä sen laskettuaankin jää hermostuneesti väänteleämään esiliinan helmaa. Kameran kohdistaminen esiliinaan kertoo katsojille paitsi

Liinan hämmennyksestä, myös hänen sivistystasostaan. Vaatteiden hypistely ja voimallinen vääntely on osoitus huonoista käytöstavoista. Hyvä ryhti ja hallittu asento tai niiden puute ilmaisi, oliko nainen koulutettu ja sivistynyt vai sivistymätön ja holtiton (Männistö 2003, 83–84; ks. KL 1958/21, 1204–1205).

Esiliinan siveyttä suojaavaa symboliikkaa löytyy kuvauksista, joissa nuoret naiset luovat katseensa esiliinaan. *Siinä seisoi hänen edessään Liisa – puhtauden ja siveyden elävänä kuvana. Mutta hänkin punehtui heti heidän yhtymistensä Honkavaaran yksinäisellä penkillä – ja katsoi alas, esiliinaansa hyppysissään oikoen. Alas luotu ujo katse ei ollut riittävä merkki tytön siveydestä, vaan Arvid Järnefelt (1925/1994, 76) lisää kuvaukseensa vielä esiliinaan turvautumisen kertomaan tytön seksuaalisesta puhtaudesta. Hilja Valtosen (1926, 28) romaanissa *Nuoren opettajattaren varaventtiili* pohjalaistalon tyttäret oikoivat tärkeinä esiliinansa poimuja, kun vasta kylään tulleelle opettajattarelle selvitettiin pohjalaista yöjalkaperinnettä. Esiliinan hypistelyllä kuvattiin nuoren naisen hämmennystä myös mykkäelokuvassa *Koskenlaskijan morsian* (1923), kun hänelle tuotiin terveisiä metsätoissa viiptyvältä rakastetulta.*

Lapselle äidin esiliinan helma on toiminut monenlaisena turvapaikkana. Joel Lehtosen (1919–1929/1944) *Putkinotko*-romaanissa pieni Joel-poika meni helman alle murehtimaan: *Silloin oli Jopi itkenyt, pistäen päänsä Rosinan esiliinan alle, itkenyt, että hänen rahansa olivat unohtuneet kotirantaan, ison kiven viereen. Vuosikymmenten takaakin nousee mielikuvia äidin tai muun läheisen aikuisen esiliinan tuomasta turvallisuuden tunteesta. Heidän esiliinoissaan oli aina oma tuoksunsa jokaisessa! Sylissä istumiseen liittyvä turvallinen tuoksu!* (Em 3, 40-luku).

Esiliina toi konkreettista turvaa tulitikkuja kantavalle tytölle, joka oli pienenä polttanut sormensa liekeissä ja pelkäsi sen vuoksi tulta ja tuleen liittyvää: *Äiti käski hakemaan tulitikkuja navettaan. Kannoin rasiaa esiliinassa mahdollisimman kaukana kehostani, ettei vain ne koskettaisi ihoani.* (Em 30, 50-luku.) Lapsen suojaaminen saattoi olla vielä paljon konkreettisempaa. Helsti (2000, 132–135) kirjoittaa tutkimuksessaan *Kotisyntyneiden aikaan* sankariäideistä, jotka heinätöiden lomassa tai navettatöiden välissä synnyttivät lapsensa ja kietaisivat helmuksiinsa kotiin vietäväksi. *Eräskin Anna Huttunen teki ruispellon ojassa tyttären, kietoi lapsen esiliinaan, pisti sen aidan seipäeseen ja jatkoi rukiinleikkuutaan kuin mitään ei olisi tapahtunut.* 1500-luvun Suomesta on tieto, miten Kaarina Hannuntytär joutui repimään esiliinastaan kapaloriepuja lapselleen tultuaan lapsineen ryöstetyksi (Pylkkänen 1956, 349–350).

Yhä edelleenkin puhekielessä käytetään ilmaisua *roikkua äitinsä esiliinan helmoissa* tai *roikkua esiliinan nauhoissa* lapsista, jotka ovat kovin kiinni äidissään tai lapsuuden kodissaan (ks. Suomen murteiden sanakirja 1988, osa I, 140). Wuolijoki (1953/1979, 262) tuo esille esiliinan ja äitiyden suhteen kääntäen tilanteen toisin päin. Lapsi äidin esiliinan helmoissa oli suojaivan kodin, jopa koko turvallisen elämänpiirin symboli. Wuolijoen näytelmässä *Entäs nyt, Niskavuori* on kohtaus, jossa Niskavuoren vanhaemäntä kuvaa haluaan suojata jo aikuisia lapsiaan:

Kun sitä iltaisin seisoo Niskavuoren veräjällä yksin ja kuuntelee läpi usvan lastensa ääniä kaukaa, tekee mieli astua yli vetten ja maitten ja koota heidät maailmalta takaisin esiliinaani ja pudottaa heidät kotipolulleni polvien viereen.

7.4 ESILIINOJA TEKSTIILIKULTTUURIN MARGINAALEISTA 1800- JA 1900-LUVUKUJEN TAITTEESSA

7.4.1 Maaseudun piijat esiliinojen käyttäjinä ja valmistajina

Agraariyhteiskunnassa käsityötaitoja pidettiin yhtenä naisen arvon mittana, kuten Haavisto (1946, 227) esitti *Tyttöjen käsityöt* -kirjassa: *Kudonta- ja käsityötaitoa on kaikkina aikoina ja kaikkialla pidetty naista erikoisesti kaunistavana hyveenä. Sen takia äidit opettivat niitä tyttärelleen jo pienestä pitäen.* Heikkinen (1997, 10) kirjoittaa, että kansatieteellisissä, käsitöihin liittyvissä tutkimuksissa on korostettu kansanomaista taitavuutta. Haaviston 1940-luvulla esittämä ihanteellinen kuva kiinnittyy niihin talonpoikaistalojen tyttäriin, jotka asuivat kotonaan ja aloittivat käsityötaitojensa kehittämisen ja kapioidensa valmistamisen jo nuorena. Kyse tuskin oli, ainakaan yksinomaan, hyveen opettamisesta. Todennäköisesti äidit halusivat varmistaa, että tyttäret selviävät tulevista naisen velvollisuuksistaan ja perheensä vaatehuollosta. Lisäksi hyvä vaatevarasto oli osoitus tytön kelpoisuudesta vaimon asemaan, kuten Kaukonen (1985, 26) on todennut. Samalla se oli ulkopuolisille osoitus talon vauraudesta.

Kuvat suomalaisista kansanpuvuista ja agraariyhteiskunnan naisten käsityötaitoista muuttuisivat, jos eri väestönosat pukuineen ja taitoineen tulisivat tutkimuksissa esille keskenään oikeassa suhteessa. Rahikainen (2006a, 7) onkin kritisoinut kansanpukujen välityksellä luotua mielikuvaa komeista, värikkäistä villahameista, silkkisistä tykkimyssyistä, pitsisomisteisista pellavapuseroista ja hohtavista esiliinoista rahvaannaisten asuina. Hän pitää niitä lähinnä talollisväestön vaurauden osoituksina.¹

Yleensä silloin, kun esitellään muiden maaseudun naisten kuin talollisten emäntien ja tyttärien vaatteita, kansanpukukirjoissa viitataan piikojen vaatteisiin. Piijat, jotka olivat tärkeä osa maatalouden työvoimasta², saivat ruuan ja asunnon lisäksi tavarapalkkaa. Vuorelan (1977, 658) mukaan palkkaan kuului yleensä kengät, valmiita vaatekappaleita tai niihin materiaaleja, kankaita, pellavia ja villoja. Noin puolet rengin palkasta olevan piian palkan arvoa kuvaa hyvin Ruovedeltä peräisin oleva muistitieto: *Parempi on tyttären nimi kuin piian palkka* (Rahikainen 2006b, 157–158).³ Rahikaisen (2006a, 10, 21) esimerkki 1900-luvun alusta peräisin olevasta piian palkkaluettelosta tuo esille, miten palkkaan kuului materiaalien lisäksi myös valmiita vaatekappaleita, esiliina mukaan lukien: *pari pieksuja, pari nauhakenkiä, villaa (kehrättäväksi), puku, sukkapari, esiliina, palttinakangasta, liina- eli pellavakangasta, paita, huivi ja villakintaat.* 1900-luvulle tultaessa ainakin osa palkasta maksettiin Rahikaisen mukaan yleensä rahana, vaikka jotkut piioista saivat palkkansa edelleen tavarana. Esimerkiksi pikkupiikana

¹ 1800-luvun alussa maataomistavan talonpoikaissäestön ja säätyläisten varallisuustaso alkoi Myllyntauksen (1992, 38) mukaan nousta, ja osalla väestöstä alkoi olla varaa hankkia niin ammattikäsiyöläisten kuin teollisuudenkin valmistamia tuotteita. Sama tilanne ei kohdannut kaikkia, vaan varallisuuserot kasvoivat ja köyhien määrä lisääntyi vielä seuraavan vuosisadan alkuun asti. 1860-luvun nälkävuodet koskettivat eniten köyhää väestöä.

² 1800-luvun alkupuolella maaseudun nuorista naisista noin kaksi kolmasosaa hakeutui töihin, heistä pääosa piioiksi. Yli puolet piioista oli maatyöläisten, joko palkollisten tai päivätyöläisten tyttäriä, mutta mukaan mahtui niitäkin, jotka eivät olleet lähtöisin aivan varattomista oloista. (Markkola, 1989, 44–45.) Palveluspakko määräsi 1800-luvun loppupuolelle asti, että kaikkien rahvaan naisten ja miesten, joilla ei ollut maata viljeltävänään, piti mennä aatelin, porvareiden ja talonpoikien palvelukseen vuodeksi kerrallaan (Vuorela 1977, 658).

³ Vaikka talollisten tyttäretkin saattoivat mennä piioiksi, se merkitsi usein sosiaalisen aseman laskua. Käytännöt kuitenkin vaihtelivat eri alueilla. (Rahikainen 2006b, 157–158.)

työskennellyt Sandra Lehtinen sai 1890-luvun taitteessa kesän työstä sen verran rahapalkkaa, että sai ostettua itselleen sekä esiliinakankaan että saippuapalan (Oittinen 1996, 42).

Talonemäntien ja heidän tyttäriensä ohella myös piioilla saattoi olla runsaasti vaatteita (Kaukonen 1985, 16; Lehtinen & Sihvo 2005, 27). Suuret vaatevarastot omistava piika oli kuitenkin todennäköisesti enemmän poikkeus kuin sääntö. Markkolan (1989, 45) mukaan piikat olivat pääsääntöisesti nuoria naisia, jotka olivat palveluksessa yleensä viidestä kymmeneen vuoteen, minkä jälkeen he avioituivat.¹ Koska palkaksi saatuja vaatteita myös käytettiin, ei muutaman vuoden piian palkasta tavallisissa taloissa voinut suuria vaatevarastoja kertyä. Lönnrotin (1981, 178, 185) 1800-luvulla tallentamat sanonnat *Parempi vähä vaattehessa kuin kaikki vatsassa ja Pyhänä pahatkin piikat palttinaisihin panevat, tinavöihin vyöttelevät, kautokenkihin kanivat* kertovat siitä, miten vaatteet ymmärrettiin tärkeänä omaisuutena, jonka olemassaoloa tehtiin näkyväksi myös muille.

Myös Vainio-Korhosen (2006, 126–127) tutkimukset piikojen asemasta saa kyseenalaistamaan palvelusväen suuret vaatevarastot. Hänen mukaansa piikat säilyttivät yleensä vaateomaisuuttaan muiden henkilökohtaisten tavaroidensa kanssa omassa kirstussaan.² Yhteen arkkuun mahtuvaa vaatteiden määrää ei voitane rinnastaa varakkaiden talollisten tyttärien aitan orsia täyttäviin vaatevarantoihin. Vainio-Korhonen kertoo myös muutamista perukirjoista, joissa piikojen monivuotisesta työstä todisteena on paljon jäljelle jääneitä vaatteita. Kaukonenkin (1985, 16) vetoaa perukirjoihin, kun hän viittaa palvelusväen vaatevarastoihin. On kuitenkin huomattava, että kun piian vaatteet lueteltiin perukirjassa, se tarkoittaa, että hän oli kuolemaansa asti palveluksessa. Näitä vaatevarastoja oli koottu vuosikymmenten ajan.

Markkolan (1999, 25) mukaan piikana olo oli usein paremminkin elämänvaihe kuin ammatti. Piikana olo onkin joiltain osin mahdollista rinnastaa oppipoikakoulutukseen, sillä monet tytöt ja nuoret naiset oppivat piikana ollessaan niin kutsuttuja naisten taitoja³. Tosin piikojen asema vaihteli hyvin paljon ja riippui sekä omasta paikasta palvelusväen joukossa että palveluspaikasta, talon tavoista ja varallisuudesta. Osalla piioista oli tilaisuus oppia kutomaan kankaita ja käyttää aikaa omien vaatteidensa ompeluun. Joissain paikoissa piioille anneltiin jopa oma pieni pellavamaa viljeltäväksi ja mahdollisuus myydä joitain valmistamia tuotteita, esimerkiksi kehräämäänsä lankaa. (Rahikainen 2006a, 22–25; ks. myös Vainio-Korhonen 2006, 143.) Piikojen käsityötaidot olivat joskus emännänkin taitoja paremmat. *Kotilliedessä* (1936/9, 358) kerrotaan 1870-luvun alussa pappilaan piiksi menneestä Eufrosiinasta, joka muiden töidensä töiden ohella ehti ja osasi kutoa vaatekankaita koko pappilan tarpeisiin, jopa pappilan poikien rippipukukankaatkin.

Vastaavasti oli myös sellaisia palveluspaikkoja, joissa piioille ei annettu tilaisuutta omien vaatevarastojen tekemiseen ja huoltamiseen, vaan piikat tekivät talon töitä aamuvarhaisesta

¹ Esimerkiksi Hämeen maaseudulla 1860-luvulla syntyneet piikat olivat palveluksessa keskimäärin seitsemän vuotta ennen avioitumistaan (Markkola, 1989, 45; 1999, 25).

² Pieneen tilaan mahtuvaan omaisuuteen viittaa myös Heikinmäki (1967, 19) selostaessaan, että 1800-luvun lopulla irtolaisnaisten koko omaisuus saattoi olla mukana kuljetettavassa kirstussa aina kahvipannua ja vuodevaatteita myöten. Päättellen siitä, mitä Lönnqvist (1979, 79) kertoo mahtuneen kolmeen arkkuun, olisi yhteen täyteen arkkuun mahtunut ehkä 4 hametta ja 4 ylistä, pari nuttua ja esiliinaa sekä jotain pientä.

³ Vuoden 1805 palkkaussäännön mukaan kaikkien piikojen piti osata *naisten tavalliset sisä- ja ulkotyöt* erikseen täsmentämättä sitä, mitä kaikkea töihin kuului. Palkkaussäännöt, pienin muutoksin, olivat voimassa vuodesta 1664 vuoteen 1922. Tehtävät työt ja työ määrä vaihtelivat palveluspaikan mukaan, mutta periaatteessa palkollisen pestatessaan isäntäväki sai hänet käyttöönsä kokoaikaisesti. (Rahikainen 2006a, 18; Rahikainen 2006b, 166.)

iltamyöhään. Kun 1800-luvulla vauraiden maaseudun talojen emännillä ja tyttärillä oli aiempaa enemmän tilaisuuksia keskittyä käsityöiden tekemiseen, se saattoi näkyä käänteisenä piikojen käsityötaitojen kannalta. Kun piikojen vastuulle jäivät naisten ulkotyöt, kaikki piikat eivät saaneet mahdollisuutta edes muun työn ohessa katselemalla opetella vaatteiden valmistukseen vaadittavia taitoja. Ei siis ollut itsestään selvää, että kaikilla piikoilla on ollut tarvittavia taitoja vaatteiden valmistamiseen. (Ks. Halme 2006, 179.) Rauhala (2003b, 208) kirjoittaa myös sellaisista tapauksista, joissa emäntä valmisti piikojen palkkavaatteet. Tämäkään ei lisännyt piikojen käsityötaitoa.

Koti ja Yhteiskunta -lehdessä (1889/4 67) muistutettiin äitejä, että he huolehtisivat käsityötaitojen opettamisesta tyttärilleen. Kirjoittajat tunnustivat senkin ongelman, etteivät kaikkien äitien omatkaan taidot riittäneet tyttärien opettamiseen. Näitä äitejä neuvottiin ohjaamaan tyttärensä piikaksi jonkun käsityötaitoisen oppiin. Sama toivomus esitettiin suoraan myös emännille: *Sitte pitäisi talon emäntien ja tyttärien, joilla vaan on vähänkin kykyä, pitää velvollisuutenaan ohjata palvelustyttöjään ja opettaa heitä tärkeimpiä käsityöitä tekemään* (KY 1901/4, 45). Myös *Kuvauksia kansannaisen elämästä maalla* -kirjassa (1890, 21) kirjoitettiin siitä, miten äidit toivoivat, että heidän tyttärensä piikana ollessaan saisivat oppia myös käsityötaitoja. Näin ei kuitenkaan aina käynyt. Kirjoituksissa syinä pidettiin joko sitä, että emännät eivät viitsineet opettaa piikojaan tai piikat eivät halunneet ottaa oppia vastaan.

7.4.2 Köyhien kehoja vaatteita ja periytyvää käsityötaidottomuutta

Maaseudun työläisnaisia koskevissa tutkimuksissaan Markkola (1989) on havainnut, että kuva maaseudun historiasta muuttuu, kun tilattoman väestön naiset otetaan tutkimuksen kohteeksi. Vaatevarantojen osalta kaikkein huonoimmassa asemassa eivät suinkaan olleet piikat, jotka jo osan palkastaan saivat vaatteina, vaan puutteessa elävät ja köyhät, tilapäisansioilla elantonsa hankkivat mäkitupalaiset, itselliset, loiset ja huutolaiset.¹ Suomalaista köyhyyttä tutkinut Häkkinen (2007) kutsuu tätä väestönosaa yhteisnimityksellä *agraari alaluokka*, aikalaislehdistössä kirjoittajat käyttivät hänen mukaansa muun muassa käsitettä *yhteiskunnan aluspuoli*. Virkkunen (2010, 20) jakaa taloudellisen ulottuvuuden perusteella maaseudun väestön kahtia: maanviljelijäväestöön, jolle tila takasi perheen toimentulon sekä tilattomiin ja pienviljelijäväestöön, joka oli riippuvainen vuodenaikoihin liittyvistä tilapäistöistä ja muista tulolähteistä.² *Kotiliedessä* (1923/ 12, 354) määriteltiin köyhiksi sellaiset, jotka eivät omistaneet juuri mitään, mutta tulivat kuitenkin jollain tavalla toimeen päivästä toiseen. Lehden mukaan *puutteessa elävät* olivat niin huonossa asemassa, etteivät kyenneet hankkimaan elatustaan, jokapäiväistä ruokaansa ja vaatteita ylleen. Tässä tutkimuksessa rajaan katsettani vaatteisiin ja käsityöhön, joten olen päättänyt käyttämään termejä köyhä ja köyhyys kirjoittaessani ihmisistä, joilla ei ollut varaa tavalliseen perusvaatetukseen eikä taloudellisista syistä mahdollisuuksia valmistaa niitä.

¹ Mäkitupalaisiksi nimitettiin omassa mökissä mutta vuokramaalla asuvia ja itsellisiä vuokramökissä asuvia. He erosivat torppareista siinä, että torppari hankki elantonsa enimmäkseen viljelyksistä, mäkitupalaiset ja itselliset ansiotyössä. Loiset (eli kestit tai koturit) olivat kokonaan vailla vakituista asuinpaikkaa. (Markkola 1989, 39–41.) Käsityöläisillä puolestaan oli tietotaitonsa, jonka varassa he pystyivät ansaitsemaan ja hankkimaan elantonsa, vaikka eivät usein maata omistaneetkaan (Häkkinen 2007, 1). Käsityöläisen alan ja aseman mukaan joidenkin käsityöläisten tulot saattoivat olla hyvinkin merkittävät, jopa keskiverto talonpoikaa paremmat, mikä heijastui myös vaatetukseen (Kaukonen 1985, 15–16).

² Virkkusen (2010, 20) jako on tehty 1900-luvun alun näkökulmasta, jolloin entisistä torppareista oli yleensä tullut pienviljelijöitä.

Kuva: Ars Suomen taide 1989, osa IV, 237

Axel Gallénin maalauksessa *Akka ja kissa* (1885) näkyy, miten köyhyys konkretisoitui esiliinassa.

Joka esiliinoa paikkaa on vaivaistalon oma (Suomen murteiden sanakirja 1988, osa II, 140).

Kuva 18. Köyhän esiliina

Suurella osalla maaseudun maattomista ei 1800-luvun loppupuolella ollut varaa edes kunnan vaatteisiin. Heidän mahdollisuuksiensa rajoissa oli hankkia ainoastaan kaikkein välttämättömimmät arkivaatteet, kuten Kaukonen (1985, 16) on todennut. Häkkinen (2007, 1–3) esittää saman toisin sanoin, hänen mukaansa köyhät kärsivät huonojen asunto-olojen, niukan ja huonon ruuan ja sairauksien ohella kehnosta vaatetuksesta. Tilapäisansioiden varassa elävän maattoman väestön rahatulot olivat pieniä ja satunnaisia, eikä heillä ollut käytössään maata, jossa olisi voinut viljellä pellavaa tai kasvattaa lampaita. Vaikka torpparitkaan eivät omistaneet maata, heillä oli kuitenkin omat viljelyksensä ja mahdollisesti lampaitakin.¹ Maaseudun tilattoman väestön asemaa pyrittiin parantamaan kehittämällä ansiokotiteollisuutta. Köyhyysongelmaa tämä kehitystyö ei kuitenkaan ratkaissut, vaikka monelle kotiteollisuustuotteiden tekemisestä tulikin leivän lisää. Osalle naisista esimerkiksi kudonnasta tuli merkittävä tulonlähde (Virrankoski 1994). Kankaankudonta kuitenkin edellytti sen verran suurta mökkiä, että sinne mahtui kangaspuut. Lisäksi piti olla pääomaa niiden hankkimiseen. Kun omia, kalliita välineitä ei ollut, kudontataitoiset kävivät myös kutomassa taloissa talonväen kangaspuilla (Markkola 1990, 370).

Käsityötieteen tutkimuksen kannalta köyhien surkealla vaatetuksella on merkitystä. Merkitys korostuu, koska köyhiä, ja siksi huonosti pukeutuneita, oli niin paljon, että se muuttaa yleisesti esiintuotua kokonaiskuvaa käytetyistä ja valmistetuista vaatteista ja tekstiileistä. 1880-luvulla noin viidesosalla Suomen väestöstä ei ollut sen paremmin omaa, pysyvää asuntoa kuin vakituista työtäkään. 1800-luvun loppua kohden tämä väestönosa vain kasvoi, noin yhteen neljäsosaan suomalaisista (Karisto ym. 1998, 29). Kuva muuttuu vielä karummaksi, kun otetaan huomioon katovuodet, joita Häkkisen (2007, 2) mukaan 1800-

¹ 1700-luvulla köyhyys jakaantui Myllyntauksen (1992, 38) mukaan melko tasaisesti kyläyhteisöjen kesken, mutta 1800-luvulla varallisuuserot kasvoivat. Maata omistavan talonpoikaisväestön ja säätyläisten tulotaso kasvoi, mutta köyhä väestö pysyi edelleen köyhänä ja nälkävuosien sekä työn puutteen seurauksena köyhtyi lisäksi.

luvulla oli noin kymmenen vuoden välein. Kun jokapäiväisestä ruuastakaan ei ollut varmuutta, oli pääasia, että omisti edes jonkinlaiset vaatteet, joten vaatteilla koreilu tuskin oli ensimmäisenä mielessä.

Lönnqvist (1979, 78) on päätellyt, että uuden vaatekappaleen valmistaminen vei kolme vuotta. Aikansa otti raaka-aineen viljely, kuitujen käsittely kehruukuntoon ja niiden kehrääminen, lankojen värjääminen, kankaan kutominen ja lopulta ompelu valmiiksi vaatteeksi. Tämä aika meni niiltä naisilta, joilla oli maata, missä viljellä pellavaa ja kasvattaa lampaita, joista keräsi villoja sekä aikaa, tilat ja työvälineet vaatteiden valmistamiseen. Jos he tekivät kaikki työvaiheet itse tai perhepiirissä, se tarkoitti, että heillä piti olla paljon myös erilaisia työvälineitä, taitoja sekä asiantuntemusta materiaaleista ja niiden ominaisuuksista eri käyttötarkoituksissa. Esimerkiksi pelkästään nyytinkiesiliinan tekoon saattoi Kaukosen (1985, 196) mukaan mennä jopa kokonainen talvi. Vaikka nyytinkiesiliinojen kestävätkin väli- ja reunapitsit irrotettiinkin kuluneista kankaista ja siirrettiin uusiin, kuten Lehtinen ja Sihvo (2005, 93) kirjoittavat, tarvittiin silti uusi kangas ja aikaa pitsien irrottamiseen ja uudelleen kiinnittämiseen.

Niillä köyhillä ihmisillä, joilla oli ongelmia jo ruuan riittävyyden kanssa, vähäinenkin esiliina saattoi olla ylellisyyttä. *Sanomia Turusta* -lehdessä (1882/32, 2) julkaistussa kirjoituksesta käy ilmi, miten köyhän tyttö haaveili omasta esiliinasta: *Ollisihan warsin hauskaa olla rikas, eikä taroita pitää huolta ruu'asta, ja sitten jokaisella olisi omat vaatteensa, niin ett'ei minun sisarusteni kanssa tarvitsisi vuorottain pitää sunnuntaihuivia ja esiliinaa.*¹

Käsinkudottu pellava- tai puuvillaesiliina, joka ison talon emännälle oli jokapäiväinen arkivaate, oli ehkä köyhälle mökin akalle ainoa niin sanottu parempi vaatekappale, jota hän käytti vain tärkeissä tilanteissa. Joel Lehtosen (1919/1944, 104) *Putkinotko*-romaanissa, on kuvaus siitä, miten köyhän, kymmenlapsisen perheen äiti puki itsensä esiliinan ja huivin avulla kelpoiseksi kaupunkimatkalle: *Rosinalla on jo parempi huivi päässä, se valkea. Ja edessä puna- ja siniruudullinen esiliina.* Punasiniruudullinen kangas viittaa edullisista puuvillalangoista kudottuun kankaaseen², joten mistään rahallisesti kovin kalliista vaatekappaleesta ei ollut kyse. Vaikka lainaus onkin fiktiivisestä teoksesta, se on kuitenkin hyvä esimerkki mahdollisesta, kun otetaan huomioon kyseisen romaanin realistisävytteisen kuvaustapa.³

Esiliinaan tarvittiin paljon vähemmän kangasta kuin hameeseen tai röjyyn. Siitä huolimatta esiliinoja pidettiin niin arvokkaina, että niitä varastettiinkin. Esimerkiksi Renki J. Jakobsson Kaarinasta oli kesäkuun 23. päivänä tehnyt ilmoituksen, että hänen asunnostaan oli edellisenä päivänä varastettu *1 mustanruutuinen, 1 punaruutuinen, ja 1 ruskea filttiiliina, villaliina, monivärinen filttiesiliina ja irtomainen palmikko.* (*Sanomia Turusta* 1881/82, 3.) Jopa ryöstömurhia tehtiin niin, että saaliksi otettiin muiden vaatteiden ohella esiliinoja. Murhatulta Anna Kaarina Antintyttäreltä vietiin muun muassa kaksi esiliinaa, *siniraitainen ja pruuni* (*Sanomia Turusta* 1872/4, 1).

Markkola (1989, 50, 56–57) on todennut, että satunnaisten töiden varassa olevien pienipalkkaisten miesten ansioilla ei perhettä pystytty elättämään, joten mökkiläisten vaimot

¹ Mahdollisesti kyseisen lehtijutun esiliinasta haaveilijalla oli todellinen vastine tai useitakin, mutta mahdollista on sekin, että kyseisen jutun kirjoittajan ajatuksena oli kansanvalistushengen nimessä muistuttaa esiliinan tarpeellisuudesta.

² Myös kotimaiset, teollisesti valmistetut esiliinakankaat olivat vuosisadan vaihteessa edullisia, sillä suomalainen puuvillateollisuus oli tuolloin keskittynyt halpojen puuvillakankaiden tuotantoon (Pulkkinen 2008, 21).

³ Suomalaisten piikojen historiaa tutkinut Halme (2006 176–195) näkee realistisen kirjallisuuden yhtenä mahdollisen lähteenä tutkittaessa virallisten asiakirjojen ulkopuolelle jääneiden historiaa.

eivät voineet keskittyä oman perheen vaatettamiseen, vaan tekivät töitä ulkopuolisille. *Kyllä rikkailla rohtimia on, kun köyhät kehrätä jaksaa*, kertoo omalla tavallaan siitä, miten köyhimmät naiset osallistuivat vaatteiden ja muiden tekstiilien tekoprosessiin suorittamalla likkaisimpia työvaiheita, esimerkiksi karstaamalla villoja tai kehräämällä pellavia (ks. Lönnrot 1981, 125). Nämä työt eivät vaatineet kalliita työvälineitä. Ne olivat myös vähiten arvostettuja ja palkkaukseltaan huonoimpia, kuten Markkola muistuttaa (ks. myös Rauhala 2003b, 181–185).

Mäkisen (1910, 50–51) teoksessa *Käsäteollisuus kunniaansa* on tehty laskelmia naisten ansioista¹. Mäkisen mukaan naiset saivat kehräämällä ansaittua tunnissa kolmesta kuuteen penniä. Kangaspuilla *tavallista suoraa ja varsinkin tiivistä* kutoen ansiot olivat kahdeksan ja kuudentoista pennin välillä tunnissa. Ne, jotka kutoivat kuosiltaan vaihtelevia kankaita, toisin sanoen sellaisia kankaita, joita ei teollisesti valmistettu, saattoivat ansaita enimmillään jopa kolmekymmentäviisi penniä tunnissa. Vaativia kankaita kutova nainen saattoi hyvänä kudontapäivänä päästä samanlaisille päiväansioille kuin tavalliset rengitkin. Tämä vaati kuitenkin ammattitaitoa, hyviä työvälineitä ja mahdollisuuden keskittyä työhön. Koko päivän kehruutyötä tekevä saattoi ansaita maksimissaankin vain neljänneksen rengin palkasta. Huonoimmin palkattujen ompelijoiden palkat eivät Mäkisen mukaan olleet paljon kehruupalkkoja parempia. Pääosin ompelijoiden tilanne oli kuitenkin vähän parempi kuin kutojien ja kehrääjien. On myös muistettava, että käsitöitä tekemällä ansioita saatiin vain niinä päivinä, kun töitä oli tarjolla ja tekijällä tilaisuus tehdä niitä.

Itäisessä Suomessa köyhiä maattomia oli huomattavasti enemmän kuin taloudellisesti vauraammissa maan etelä- ja länsiosissa (Karisto ym. 1998, 28). Vaikka yksilön köyhyys olisi ollut samaa tasoa niin vähemmän vaurailta kuin vauraimmillakin alueilla, yhteisön varallisuustaso heijastui nähdäkseni myös köyhien vaatteisiin. Kun talonemänniltä saatiin, yleensä palvelusta vastaan, vanhoja vaatteita, jotka alun perin olivat olleet hyvistä materiaaleista valmistettuja, ne käytettyinä ja kuluneinakin saattoivat olla kohtuullisessa kunnossa.² Vanhoja vaatteita joko käytettiin sellaisenaan tai niitä muokattiin sopivammiksi, jos taitoja riitti. Vanha, käytetty vaate ei kuitenkaan ollut yhtä lämmin kuin uusi, jossa ilmaa jäi kuitujen väliin enemmän, kuten Olsoni (1907, 240–241) opasti 1800-luvun lopulla³.

Kariston ym. (1998, 29) mukaan 1800-luvulla köyhyys periytyi. Myös käsityötaidottomuus saattoi köyhyyden rinnalla seurata sukupolvesta toiseen. Olivathan oppimismahdollisuudet olemattomat, jos niin materiaalit kuin työvälineetkin puuttuivat. Rahikaisen (2001a, 25) mukaan pahimman työn puutteen, nykykielellä työttömyyden, aikana järjestettiin köyhimmille hätäaputoita. Yksi hätäavun muoto oli jakaa materiaaleja, joista he saattoivat valmistaa käsitöitä myyntiin. Tämä saattoi edistää joitain käsityötaitoja.

Köyhyys kuitenkin näkyi käsityötaidoissa. Kuten *Kuvauksia kansannaisen elämästä maalla* -kirjassa (1890, 21) todettiin, käsityötaidot olivat läntisessä Suomessa 1800-luvun loppupuolella jonkun verran parempia kuin itäisessä osassa maata.⁴ Vaikka perheenäiti

¹ Laskelmat perustuvat Mäkien (1910, 49–50) mukaan hänen maaseutukunnissa keräämäänsä aineistoon *Aineksia Suomen kotiteollisuustilastoon*: renkien palkkojen osalta lääninhallitusten keräämiin virallisiin tilastotietoihin ja ompelun osalta Vera Hjeltin tutkimukseen *Ompelutyö-olot kaupungeissa*.

² *Kotiliedessä* (1937/19, 740) kirjoitettiin edelleen 1930-luvulla voimassa olevasta käytännöstä, jossa perheenemännät antoivat vanhoja vaatteita tilapäisapulaisille, jotka saivat ansioita tekemällä siivous ym. tilapäistöitä, yleensä kehnolla palkalla.

³ Olsonin *Keittokirja*, jossa on myös vaatteiden huolto-ohjeita, julkaistiin ensimmäisen kerran vuonna 1892.

⁴ Samankin maantieteellisen alueen sisällä oli suuria tuloeroja, eikä naisen miestä huonompi palkkakaan ihan aina ollut itsestäänselvyys. Halminen (1996, 124) kirjoittaa, miten 1800-luvun lopulla Kiteellä asunut

olisikin ansiokseen tehnyt käsityötä, se köyhimpien kohdalla merkitsi usein sitä, että kyseessä oli enimmäkseen yksi ositettu käsityöprosessin vaihe, esimerkiksi karstausta. Vain yhden osavaiheen näkeminen ei edesauttanut tyttöjen käsityötaitojen kehittymistä eikä tuonut kotiin varallisuutta, niin että tyttärelle olisi voitu hankkia erilaisia materiaaleja tai työvälineitä.

Eivät äitien taidotkaan aina olisi auttaneet lasta käsityöopin saannissa. *Suomen naisyhdistyksen ulosantia* -julkaisussa (1890, 20, 33) kerrottiin, miten köyhien piti lähettää jo seitsemänvuotiaita tyttöjä vieraan palvelukseen lapsenpiioiksi. Kotonakin pikkutyttöjen piti olla äidin apuna, kun samanikäiset pojat saivat vielä vapaana juoksennella muiden poikien kanssa.¹ Myös Aromaa (1990, 156) kirjoittaa, että tilattoman väestön tyttärinä monet joutuivat lähtemään vieraalle töihin kymmenen ikävuoden paikkeilla. Olihan kotona sen jälkeen yksi suu vähemmän ruokittavia, ja pikkupiiallakin oli mahdollisuus saada ylöspidon lisäksi jopa palkkaa.

Sivistyneistöön kuuluvat näkivät tilanteen eri tavalla. He pitivät tyttöjen käsityötaitojen puutetta seurauksena äitien laiskuudesta tai välinpitämättömyydestä: *Useinkaan eivät köyhät harjoita lapsiaan käsityön tekoon kun sitä vastoin talollisten lapset jo aikaisin näihin tottuvat* (Kuvauksia kansannaisen elämästä maalla 1890, 21). *Koti- ja Yhteiskuntalehdessä* (1899/ 5 ja 6, etusivu) annettiin ohjeita, miten lapset pitää pienestä pitäen opettaa tekemään töitä:

Aluksi saavat lapset tehdä pikkuuskareita, leikata mattoriepuja, repiä ruohoa porsaille ja vasikoille, pistellä leipää äidin leipoessa, puolata ja tehdä muuta sen tapaista. Sitten he oppivat raasimaan villoja, kehräämään, kutomaan sukkaa ja ompelemaan, kutomaan mattokangasta ja käymään ulkotöissä.

Herrasväen naiset eivät tulleet ajatelleeksi, että kaikki eivät suinkaan leikanneet vanhoja vaatteita matonkuteiksi, niitä käytettiin vaatteina rääsynäkin. Jos niistä leikattiin kudetta, niistä kudottua kangasta ei käytetty lattialla mattona, vaan olkien päällä tai peittona². Ilmeisesti herrasväen naisten mielikuviin eivät kuuluneet sellaiset asumukset, joista puuttuivat niin matot kuin kangaspuutkin.

Käsityötaitottomuudesta kirjoitettaessa viitattiin myös esiliinoin:

On naisia, jotka eivät osaa leikata vaatetta tavallisemmaksi röjyksi tai esiliinaksi, ei paidaksi tai jokapäiväiseksi hameeksikaan. On niitäkin, jotka eivät osaa panna siistiä palkkaa vaatteeseen, eikä edes parsia sukkiansa (KY 1889/4 67).

Osa rahvaaseen kohdistetuista moitteista saattoi olla väärinkäsitysten tulosta. Ainakaan esiliinan puuttumisella ei tarvinnut olla yhteyttä käsityötaitoon. Lehtiartikkelissa

Aksel Brander maksoi mielellään ahkeralle naiselle miestä parempaa palkkaa. Hän sanoi maksavansa työstä eikä sukupuolesta.

¹Koska kyseessä on nimenomaan naisten asemaa käsittelevä julkaisu, voitaisiin ajatella, että poikien tekemää työpanosta saatettiin tahallaan tai tahattomasti väheksyä. Kuitenkin myös Korhokankaan (1996, 111–136) *Muistoista rakentuva lapsuus* -tutkimuksessa sukupuolen vaikutus korostui, kun vertailtiin tytöiltä ja pojilta edellytettyä työmäärää. 1800-luvun lopun ja 1950-luvun välisenä aikana syntyneet naiset muistelivat lapsuuttaan työntäyteisenä aikana. Rutiininomaisesti toistuvat huolto- ja hoivatyöt työllistivät tyttöjä päivästä toiseen. Toisaalta Tuomaala (2004, 142) kirjoittaa 1920–30-lukujen lapsuudesta, että sekä tytöt että pojat osallistuivat säännöllisesti avustavaan työntekoon.

²Riepukudonnaisia käytettiin lakanoiden sijasta vielä 1650- ja 60-luvuilla köyhissä Itä- ja Pohjois-Suomen kodeissa (Kaukonen 1998).

tavallisimmalla esiliinalla tarkoitettiin todennäköisesti rahvaan naisten yleisesti käyttämää vyötäröesiliinaa. Syy sen puuttumiseen ei voinut johtua käsityö- ja leikkuutaidoista, sillä esiliinaan riitti suorakaiteen muotoinen kangaspala ja jonkinlainen nauha vyötärölle. Sen sijaan syyt rahvaan naisten esiliinan puuttumiseen löytynevät joko varattomuudesta tai tapakulttuurin eroista.

7.4.3 Esiliinat ulkotöissä?

Kaukonen (1985, 253–254) kirjoittaa, että arkisina asuina käytettäviä työvaatteita leimasi säästäväisyys ja vanhoillisuus. Työasuina käytettiin huonoksi kuluneita, entisiä pyhävaatteita, mutta arkivaatteita valmistettiin paitsi materiaalin kannalta taloudellisesti, myös funktionaaliseksi tietyntyötehtäviä ajatellen. Esimerkiksi risaiset villivaatteet revittiin ja niistä valmistettiin lankaa, josta kudottiin karkeita työvaatekankaita. Kosteutta vastaan suojaaviin työvaatekankaisiin käytettiin kudelankaa, johon oli kehrätty sekaisin pellavaa, naudankarvaa ja villoja. Tällaisesta vettä hylkivästä kankaasta valmistettiin Kaukosen mukaan niin nuttuvia, naisten hameita kuin miesten housujakin, ja niitä käytettiin kosteilla ilmoilla tehtävissä ulkotöissä. Myös kalastettaessa käytettiin karvakankaasta valmistettuja, vettä hylkiviä esiliinoja, karvakaistoja.

Kesällä työasuna käytettiin Kaukosen (1985, 131, 254–256) mukaan yleensä mekkoista rohdinpaitaa, pellavaista hametta ja housuja. Naiset saattoivat käyttää pitkää pellavapaitaa pelkästäänkin, joko vyötetynä tai esiliinan ja kaulaliinan kanssa.¹ Likaisimmissa töissä Kaukonen mainitsee naisten käyttäneen suojavaatteina joskus miesten vanhoja rohdinpaitoja. Samalla tavalla varustautuivat miehetkin likaisiin ulkotöihin. Talve (1979, 133) on todennut miesten pukuneen muiden vaatteidensa päälle karkean, pellavaisen mekon. Joillain alueilla päällimmäiseksi laitettiin vielä esiliina. Ulkotöissä työesiliinoina käytettiin karkeita rohtimesta valmistettuja pellavaesiliinoja. Kaukonen kirjoittaa, että työesiliinoja myös värjättiin edullisilla, kotimaisilla kasviväreillä keltaisiksi tai harmaiksi.

Lönnotin (1842/1981, 42) 1800-luvulla tallentamassa sananlaskussa kuvataan naisten työasu: *Ei salli savinen pelto koriata kuokkijata, piian pitkeä hametta, sukan vartta valkeata*. Salliko savinen pelto esiliinan käytön? On kyseenalaista, kuuluiko esiliina naisten vaatetukseen heidän työskennellessään ulkosalla, esimerkiksi pelloilla.² Kaukosen (1985, 49) maininta siitä, miten kaikki käyttivät esiliinaa kirkossa mutta arkisin niitä oli vain emännillä, viittaa siihen, ettei esiliina ollut maalla likaisen työn vaate. Kaukonen painottaa esiliinan merkitystä juhla-asun osana ja arvelee, että köyhemmillä ei ollut edes varaa pitää esiliinoja arkisin. Myös *Esiliina*-kirjan (1934) esipuheessa annetaan ymmärtää, että esiliina ei perinteisesti edes kuulunut maaseudulla varsinaisesti työvaatteisiin: *Myöhemmin, kun tästä [kansallisesta] pukeutumistavasta luovuttiin, joutui esiliina hyötytarkoituksessa palvelemaan arki- ja työasuna*. Esiliinan käyttämättä jättämisessä ei välttämättä ollut lainkaan kyse varallisuudesta, vaan tavasta pukeutua töitä varten.

¹ Myös *Oma Koti* -lehdessä (1932 marraskuu, 571) viitattiin maalaisten perinnäiseen tapaan olla töissään joko pelkässä pellavapaidassa tai käyttää vuosikymmeniä vanhoja vaatteita.

² Useissa 1900-luvun alkupuolella filmatuissa, vuosisadan vaihteen maaseutumiljöötä kuvaavissa elokuvissa, esiliina ei näyty systemaattisesti naisten työvaatteena. Esimerkiksi kohtauksissa, joissa ollaan heinäpellolla tai elonkorjuussa osalla naisista on esiliina, osalla ei. (ks. esim. Siltalan pehtoori 1934; Avoveteen, 1939). Sen sijaan sisätiloissa ahertavilla elokuvien maalaispiioilla esiliina on enemmän sääntö kuin poikkeus.

Työvaatteet saattoivat olla useita vuosikymmeniä vanhoja, sillä Kaukosen (1985, 253) mukaan pyhäasuiksi valmistetut vaatteet päätyivät usein lopulta arkikäyttöön ja ulkotoihin.¹ Vanhojen, kuluneiden vaatteiden käyttämisestä arkivaatteina kirjoitettiin *Koti ja Yhteiskunta* -lehdessä (1889/5, 65)². Siinä julkaistun artikkelin perusteella ympäri Suomea oli nähtävissä hyvin paljon repaleisia ja likaisia ihmisiä. Köyhyys nähtiin yhdeksi syyksi huonojen vaatteiden käyttämiselle, mutta ei kuitenkaan ainoaksi. Artikkelin mukaan oli tavallista, että myös sellaisten emäntien ja talontyttärien, joilla oli vaateluhdit ja yliset täynnä vaatteita, nähtiin *käyvän reijät kyynärpäissä, hameenliepeet repaleisina, likaisissa liinavaatteissa, rikkinaisissa sukissa, vanhoissa kenkärajoissa likasilmäisinä ja pörrötukkaisina*.

Kirjoitus kuluneiden vaatteiden käytöstä arkivaatteina kertoo aikakauden maaseudun pukeutumiskäytänteistä. Artikkelin paheksuva sävy puolestaan kertoo siitä, miten kirjoittaja omasta maailmankuvastaan käsin hahmotti ympäristöänsä. Lagerspetz (2008, 127, 184) tähdentää, että yhteiskunnalliseen rajanvetoon kuuluu oman ja vieraan erottaminen toisistaan. Oma kulttuuri ikään kuin muodostaa normin, johon muidenkin pitäisi pyrkiä. Tapa käyttää vanhoja, rikkinaisia ja likaisia vaatteita tuntui kirjoittajille vieraalta, ja oli sen perusteella vääräksi tuomittava. Maaseudun kansannaisten tapa siirtää pyhävaate arkiseksi työvaatteeksi soti sellaisia kulttuurisesti muodostettuja rajoja vastaan, joihin herrasväen piirissä oli totuttu. Todennäköisesti kirjoittajan, ehkä myös pääasiallisen lukijakunnan omaan elämänpiiriin kuului ulkotöitä tekeviä maalaisnaisia enemmän sisäpiikoja tai palvelijattaria, joilla oli erillinen ja muista vaatteista poikkeava työvaate, vartaloa edestä peittävä esiliina. Rahvaan näkökulmasta vaatteet, jossa oli työnteon seurauksena likaa, kulumia ja repaleita, osoittivat, että oli tehty töitä eikä vain herrasteltu. Apo kirjoittaa (1985, 238), että maalaisväestö koki moraalista ylemmyyttä suhteessa herrasväkeen osoittaessaan vaatteillaan työteliäisyyttä ja hurskautta, johon ei vaatteilla koreilu kuulunut.

Lönnotin (1842/1981, 89) tallentama sanonta *Jolla ei ole riihirempaleita, sillä ei ole kirkkokempaleita* esittää vanhojen ja huonojen vaatteiden käytön erilaisessa valossa kuin miten se *Koti ja Yhteiskunta* -lehdessä (1889/5, 65) tuotiin esiin. Se kertoo tavasta vaihtaa vaatteita sen mukaan tehtiinkö töitä ja vai vietettiinkö pyhää. Sanonnan perusteella huonojen vaatteiden käyttö voidaan ymmärtää jopa varakkuuden osoituksena. Ne, joilla oli vain yksi vaatekerta, eivät voineet vaihtaa ylleen sen paremmin huonompia kuin parempiakaan vaatteita, oli tilanne tai työ mikä hyvänsä. Ne, jotka omistivat useammat vaatteet, saattoivat halutessaan vaihtaa niitä tilanteen mukaan. Kansannaisilla ei kuitenkaan ollut yleensä erikseen muuta vapaa-aikaa kuin korkeintaan lauantai-ilta ja sunnuntai, joten tarvetta parempien vaatteiden käyttöön oli harvoin.

Maaseudulla asetelma olisi voitu esittää toisin päin kuin herrasväen laatimissa lehtikirjoituksissa. Miksi laittaa ylleen uudet, puhtaat ja ehjät – myös rahallisesti arvokkaat – vaatteet arkena, kun töitä tehdessä niiden tiedettiin kuitenkin kuluvan ja likaantuvan? Maaseudun työtätekevän väestön mielestä heillä oli oikeus olla työnsä näköisiä, eikä turhanpäiväiseen vaatteiden pesemiseen haluttu käyttää sitä aikaa, jota tarvittiin elämisen kannalta tärkeämpien töiden tekemiseen (Apo 1985, 240–241). Lisäksi kovakouraiset tuhkalipeäpesut kuluttivat vaatteita, joten suuritöisten vaatteiden käyttäminen likaisissa töissä ei olisi ollut mielekästä vaatteiden kulutuksenkaan näkökulmasta.

¹ Kaukonen (1985, 129) kirjoittaa, että Lounais-Suomessa, missä ensimmäisten joukossa siirryttiin kansanpuvusta kansanomaiseen pukuun, ei 1800-luvun lopulla ollut tallella perinteisiä raitahameita. Ne oli käytetty loppuun työvaatteina tai niistä oli valmistettu vaatteita lapsille.

² Artikkelin oli aiemmin julkaistu *Hämeen Sanomissa* vuonna 1886.

Naisia esiliinat edessä pellolle menossa?

Vanhoja valokuvia katsoessa tekee helposti vääriä johtopäätöksiä työvaatteista, sillä todellisista työtilanteista kuvia on otettu vain vähän.

Lehtisen ja Sihvon (2005,9) mukaan oheinen kuva on otettu studiossa vuonna 1876 museoesineiden keruun yhteydessä

Kuvan puvut eivät edes olleet ulkotöihin tarkoitettuja työvaatteita niin kuin sirpistä ja haravasta voisi helposti päätellä. Puvut ovat villasta valmistettuja parempia arkipukuja, jollaisia nuoret tytöt käyttivät 1800-luvun lopulla Vöyrissä.

Värikkäät tupsupäiset nauhat ovat esiliinannauhoja, jotka solmittiin näkyvästi eteen asua koristamaan. (Kopisto & Sihvo 1996, 30).

Kuva: Kopisto ja Sihvo 1996, 31

Kuva 19. Esiliinat työvaatteina valokuvissa?

Monissa pukuhistoriasta kertovissa kirjoissa¹ on omat lukunsa naisten esiliinoista. Esiliinoja on jaoteltu pyhä- ja arkiesiliinoiniin, jolloin jako on tehty lähinnä esiliinojen materiaalien ja koristelun perusteella. Pyhäesiliinaksi luokittelun perusteina ovat olleet pääsääntöisesti joko kalliit materiaalit ja tuontikankaat tai esiliinojen erikoinen koristelu. Arkiesiliinoiniksi puolestaan on luokiteltu sellaiset kotikutoisista kankaista valmistetut esiliinat, joissa ei ole ollut erityisiä koristeluja ja joiden raaka-aineina on käytetty edullisia materiaaleja. Pyhä- ja arkiesiliinoista kirjoitettaessa ei tehdä selkeästi näkyväksi niiden käyttötilanteita suhteessa esiliinankäyttäjien varallisuuteen ja muihin elinolosuhteisiin. Siitä, miten paljon esiliinoja käytettiin työvaatteina ulkotöissä, ei pukuhistoriaan liittyvästä tutkimuskirjallisuudesta löydy yksiselitteistä vastausta. Voidaan ajatella, että esiliinalla paremminkin kohennettiin asua silloin, kun piti vähän siistiytyä, mutta ei kuitenkaan katsottu tarpeelliseksi vaihtaa koko vaatekertaa tai kunnollisia vaihtovaatteita ei edes omistettu. Toisaalta, jos vaihtovaatteita ei ollut olemassa, oli työesiliinasta edes vähän hyötyä vaatteiden suojana.

Vaikka esiliinaa on perinteisesti pidetty Suomessa nimenomaan naisten vaatekappaleena, se on yhtä perinteisesti kuulunut miehille.² Tietyissä ammateissa se kuului miesten työasuihin yhtä itsestään selvästi kuin esiliinat sairaanhoitajattarille tai herrasväen palvelijattarille.

¹ Ks. esim. Sirelius 1915, 134–138; Vuorela 1977, 560–563; Kaukonen 1985, 41–51, 252–257; Lehtinen ja Sihvo 2005, 91–97.

² Pylkkäsen (1956, 364, 379) teoksessa on kuva suutarien ammattikunnan tinakannun kannesta vuodelta 1628. Kannun nuppina on mieshahmo työesiliina yllään. Millaisesta materiaalista esiliina oli valmistettu, ei tinaesineestä voi päätellä, mutta esiliinan malli näkyy hyvin. Muotoon leikatun olkainesiliinan olkanauhat menevät takaa ristiin ja kiinnittyvät takana solmittuihin vyötärönauhoihin. Esiliina vaikuttaa suunnilleen samanmalliselta kuin 1900-luvun alun valkoiset talousesiliinat, joissa ei vielä ollut erillistä rintalappua. Kyseinen esiliina voi hyvin esittää ohutta nahkaesiliinaakin. Ainakin 1560-luvulla miehet käyttivät nahkaisia esiliinoja. Pylkkänen kirjoittaa, että miehille annettiin palkaksi venäjän nahkaa, mikä tarkoittaa venäläiseen tapaan parkittua hienoa naudan tai vasikannahkaa. 1600-luvulla tunnettiin myös saunaesiliina, joka oli tarkoitettu säätyläismiesten käyttöön.

Miehet käyttivät nahkaesiliinoja erityisesti sellaisissa töissä, joissa oltiin tekemisissä kuumuden tai kosteuden kanssa. Tällaisia ammattiin liittyviä nahkaesiliinoja, *esinahkaa*, käyttivät Kaukosen (1985, 256) mukaan nahkurit, sepät, suutarit ja muurarit. *Suomen murteiden sanakirjasta* (1988, osa II, 140, 364) löytyy vielä lisää esimerkkejä: kalastajan, nahkurin, karvarin, kalkkiuunin käyttäjän ja lasinpuhaltajan ammatit. Lisäksi sieltä löytyy pätevä perustelu sepän esiliinan käytölle: *Kyllä sepällä vörkkeli olla pitää, muuteha kipunat eistä vuatteet polttaat*. Voisi olettaa, että puusepät tai suutarit olisivat yhtä hyvin voineet käyttää kankaisia esiliinoja estämään likaa ja pölyä siirtymästä alla oleviin vaatteisiin. Koska näin ei ollut, on todennäköistä, että nahkaesiliinoja käytettiin suojana myös terävien työkalujen käyttöön liittyvien työtapaturmien varalta. Ainakin suutareilla oli murre-sanakirjan mukaan suojaava vaihtoehto esiliinalle: *Oi' mulla nahkihousut mukana, em minä esiliinasta välittäny*.

Kosteudelta suojaavia vaatteita tarvittiin myös kalastettaessa. Pääasiassa kalastaminen oli miesten työtä, mutta myös naiset osallistuivat siihen (Markkola 1990, 379). Kalastajat käyttivät yleensä nahkasta tai kosteutta hylkivästä öljykankaasta valmistettuja esiliinoja. Pellavainen vernissalla vettähylkiväksi käsitelty esiliina oli *Suomen murteiden sanakirjan* (1988, osa II, 140) mukaan yleinen nuottamiesten vaate. Sekä Talve (1979, 133) että Vuorela (1977, 563) korostavat kalastajien esiliinojen kosteudelta suojaavaa merkitystä. Pääasia ei kalastajien näkökulmasta ollut se, oliko esiliinan materiaalina nahka vai kangas, vaan nimenomaan materiaalin suojaavuus.

Kuva: Maakuntiemme kauneus, 1933

Hevosenkengittäjä, valokuvaaja Veikko Järvinen

Kuva: Maakuntiemme kauneus¹, 1933,

Nahkurinverstas Janakkalasta valokuvaaja E. Laaksonen

Kuva 20. Esiliinoja miesten työvaatteina

Esiliinan esteettinen olemus oli sivuseikka, mikä myös käy ilmi murre-sanakirjaan Kymissä tallennetusta esimerkistä: *Nuottaesliina, koku vaskannahka, pää vaa pois, rinnan kohralle*

¹ Teoksessa Maakuntiemme kauneus ei ole sivunumeroita eikä nimettyä päätoimittajaa tai toimittajia. Teos on koottu Suomen Kuvalehden maakuntavalkuvauskilpailussa palkituista valokuvista

tul kaulanahka, sen kulmiisi nuaralänkki kaulan ympäri, sivoool nuarat, ne solmittih selän taa kii. Vuorela (1977, 562) mainitsee, että Tyrnävällä, Pohjois-Pohjanmaalla, tiedetään miehillä olleen vastaavia vasikannahkaisia vyötäröltä ja olan yli menevillä nauhoilla kiinnitetyjä esiliinoja. Niitä käytettiin hänen mukaansa erityisen likaisissa töissä kuten lannanajossa.

Vuodenkulun mukaan muuttuvat erilaiset työtehtävät vaikuttivat siihen, millaisia esiliinoja miehet eri vuodenaikoina käyttivät. Maalaismiesten arkiasuun Lounaisessa Suomessa, erityisesti Varsinais-Suomessa, kuului Kaukosen (1985, 255–256) mukaan kesällä ulkotöissä rohdinmekon päällä pidettävä, karkeasta pellavasta valmistettu esiliina, *kerstuukki*. Talvisin miesten käyttämät kerstuukit olivat nahasta valmistettuja.¹ Kerstuukissa oli niskalénkki ja vyötärön kohdalta se kiinnitettiin nyörillä. Itä-Kannaksen murresanakirjan (1984, 108, 25) mukaan miehet käyttivät yleisesti esiliinoja myös siellä: *Piikosta, [pellavakankaasta] tai nahasta tehty miesten pitkä esiliina; käytetään täällä aivan yleisesti.*

Kaukonen esittää, että myös Ruotsista on tietoja vastaavista maalaismiesten käyttämistä esiliinoista. Lokranz (1981, 9) kertoo ruotsalaismiesten käyttäneen nahkaesiliinoja talvisissa metsätöissä. Myös suomalaisessa agraariyhteiskunnassa metsätöiden tekeminen kuului erityisesti talviaikaan. Kun Talve (1979, 133) esittää, että miehet käyttivät nahkaesiliinoja metsätöissä, syy on varmaan ollut sama kuin Lokranzin mainitsema: kun puita sahattiin lumessa polviasennossa, nahkainen esiliina oli hyvä suoja polvien alla. Lisäksi nahkainen esiliina suojasi ulkotöissä vartalon etuosaa myös tuulelta ja viimalta. Miehet käyttivät lyhyitä nahkaisia, vyötäröesiliinoja myös antamaan sukupuolielimille suojaa lautatarhoilla. Tällaisen esiliinan helma oli halkaistu lahkeidenomaisesti kahtia ja kummatkin puolet kiinnitettiin reisien ympärille nahkahihnoilla.² Koska Suomi 1800-luvun lopulla oli Ruotsiin verrattuna köyhä maa ja metsätöläiset yleensä vähävaraisia sekatyömiehiä, eivät nahasta – kalliista materiaalista – valmistetut esiliinat voineet olla kovin yleisiä suomalaisten metsätyömiesten vaatteita.

Gaugele (2002, 103–104) on omassa saksalaiseen kontekstiin sijoittuvassa tutkimuksessaan todennut, että esiliinojen suojaavaa funktio ei ollut ainoa syy miesten esiliinojen käyttöön. Hän arvelee, että miesten ammattiesiliinoiniin liittyi myös ajatus siitä, että työvaatteen pukemisella ja riisumisella erotettiin työ- ja vapaa-aika tai tietyn työtehtävän suorittamiseen liittynyt paikka muista paikoista. Miehet käyttivät esiliinojaan myös sellaisissa julkisissa tilanteissa, jotka eivät liittyneet heidän työtehtäviinsä. Tämän Gaugele tulkitsee kertovan siitä, että miehet halusivat korostaa ammattiin identifioituvalla esiliinalla omaa ammattiasemaansa tai muuten työtehtäviensä merkityksellisyyttä.

Muusta kuin työntekoon liittyvästä miesten esiliinojen käyttämisestä ei löydy tietoja suomalaisesta tutkimuskirjallisuudesta.³ Kaukonen (1985, 256) tosin viittaa muistitietoon ypäjäläisistä vanhoista miehistä, jotka käyttivät nahkaesiliinaa arkisin kaikki päivät. Agraariyhteiskunnassa ei tunnettu arkipäivään liittyvää vapaa-ajan käsitettä. Kaukosen mainitsemat vanhat miehet todennäköisesti osallistuivat voimiensa mukaan käsillä oleviin töihin. Mahdollista on sekin, että vanhan miehen esiliina oli eräänlainen merkki siitä, että sen käyttäjä oli edelleen tärkeä yhteisön jäsen, vaikka ei työnteolla pystynytäkään enää hankkimaan arvostusta.

¹ Etelä-Savossa ja Etelä-Karjalassa miesten käyttämää nahkaista työesiliinaa kutsuttiin *paretniekaksi* tai *paretrnahkaksi*. Paretniekka tulee venäjänkielen esiliinaa tarkoittavasta termistä *perednik* (Vuorela 1977, 562).

² <http://suomenmuseotonline.fi/fi/selaa?name=esiliina&museum=Lusto>. Luettu 16.6.2012.

³ Miesten pukeutumista on kaiken kaikkiaan tutkittu Suomessa vain vähän, kuten Kaipainen (2008, 2) omassa miesten pukeutumista ja vaatturitoimintaa käsittelevässä väitöskirjassaan toteaa.

Kuva: KL 1925, 13–14, 353

Kuva 21. Heinäpellolla

Talkooväkeä
kahvinjuonnissa
heinäpellolla

Oliko syy pukea esiliina
heinäpellolle enemmän
totuttu tapa ja ”naisen
suoja” kuin tarve suojata
naisen muita vaatteita?

Naisten erityisesti ulkotöissä käyttämistä esiliinoista löytyy vain vähän mainintoja, vaikka naisten esiliinoista muuten kirjoitetaan paljon pukeutumisen historiaa käsittelevissä kirjoissa. Kun monet naiset kuitenkin osallistuivat 1800-luvulla moninaiisiin ulkotöihin, he tarvitsivat työvaatteita siinä missä miehetkin. Oliko suoja esiliina, ylimääräinen vanha hame tai paita muiden vaatteiden päällä vai vaate, joka oli luokiteltu työvaatteeksi, eikä kaivannut erityistä suojaa, ei tämän tutkimuksen aineistojen perusteella voi varmuudella sanoa.¹ Voidaan myös kysyä, laittoivatko naiset ulkotöihin mennessään valmiiksi kuluneiden työvaatteidensa päälle esiliinan, ja jos laittoivat, niin miksi?

7.4.4 Esiliinoja ja esiliinattomuutta vuosisadanvaihteen kaupunkikuvassa

Suuri osa 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun työläisnaisista oli tilattomasta väestönosasta peräisin, vasta maaseudulta kaupunkiin tai teollisuuslaitosten ympärille kehittyviin asutuskeskittyymiin muuttaneita. Pääosa kaupunkiin muuttaneista nuorista naisista, jotka tulivat palvelijoiksi tai töihin tehtaisiin, oli Sulkusen (1989, 21) mukaan köyhistä oloista lähteneitä tilattoman väestön tyttäriä, joille ei riittänyt toimeentuloa kotipaikkakunnilla. Hän esittää, että työläisnaisten työura oli yleensä aloitettu nuorena, usein lähiseuduilla pikkupiikoina. Koska maaseudulla, maatalouden parissa, ei 1800-luvun lopulla riittänyt kaikille nuorille naisille töitä, lähtö tehtaaseen tai kaupunkimaiseen ympäristöön palvelijaksi oli, tilanteiden mukaan, joko pakon sanelemaa tai houkutteleva vaihtoehto. Työkokemusta tai muutakaan oppia ei näillä naisilla ollut *Koti- ja Yhteiskunta* -lehden (1988/10, 73) mukaan juuri piikanaoloa enempää.

Markkolan (1999, 25) mukaan teollisuustyöstä tuli 1800-luvun naimattomille naisille uudenlainen vaihtoehto, sillä työ tehtaassa tarjosi naiselle taloudellisen itsenäisyyden.² Vaikka yksinäisten, teollisuustyössä olleiden naisten palkat hädin tuskin riittivät

¹ Murresanakirjan esimerkki *poimitoa näihe esiliinoi* kertoo ainakin siitä, että marjassa käytiin esiliinoin pukeutuneena. Kyseinen lause esitettiin, kun marja-asiat olivat täyttyneet. Siitä, millaisessa asemassa olevaan henkilöön ja mihin aikaan sanonta liittyy, ei sanakirjasta käy ilmi. (Suomen murteiden sanakirja 1988, osall, 140.)

² Työläisnaisilla oli mahdollisuus ajatella avioliittoakin keskinäiseen rakkauteen perustuvana suhteena. *Jos hyvää ei saanut, huonoa ei tarvinnut huolia*, kirjoittaa Markkola (1999, 25).

toimeentuloon, olivat vapaa-ajan käyttö ja palkkatulot sentään heidän omassa vallassaan. Kaupunkiin tai tehdasyhdyskuntiin muuttaneet nuoret naiset siirtyivät Kaukosen (1985, 266) mukaan ensimmäisten joukossa kansanomaisista puvuista porvaristyyppiin vaatteisiin. Myös Oittinen (1996, 67) on todennut, että kaupunkien vähävaraiset nuoret naiset kiinnittivät erityistä huomiota pukuihinsa. Hänen mukaansa maalta kaupunkiin töihin tulevilla naisilla ei ollut yleensä mukanaan vaatevarastoja. Uusia vaatteita tarvitessaan he hankkivat ostovaatteita.

Osa valmiina ostettavista vaatteista oli ulkomaista tuotantoa. Myös edullisia esiliinoja tuotiin ulkomailta (KY 1911/10, 97). Mäkisen (1910, 52–53) mukaan 1900-luvun alussa valmiiden tuontivaatteiden määrä lisääntyi kovaa vauhtia. Vuosisadan alussa tuonti oli vielä hyvin pientä, mutta vuonna 1908 Suomeen tuotiin jo runsaasti valmisvaatteita.¹ Pulkkinen (2008, 23) mukaan myös vuosisadan vaihteen teollisesti valmistetut kotimaiset kretongit olivat edullisia, mutta silti ne olivat teollisuustyötä tekevien naisten varoihin nähden hinnakkaita. Kalliit valmisvaatteet tai vaatteisiin käytetyt kalliit materiaalit suhteessa varojen vähyyteen tekivät muodikkaista vaatteista käyttäjilleen entistä arvokkaampia. Oittinen (1996, 67) kirjoittaa, että teollisuustyöväestön väitettiin jopa saavan liian suuria palkkoja, koska sillä oli varaa koreilla vaatteillaan.

Ostovaatteista ja ostokankaista valmistetuista vaatteista tulikin muotitietoisuuden tunnus, ja muodikkaasti pukeutuneet *tehtaanruusut* aiheuttivat Lönnqvistin (1979, 98–99) mukaan kateutta maaseudun seuraintaloilla ja työväentaloilla. Maaseudun piioilla, jotka tekivät talon töitä aamusta iltaan, asustivat samoilla seuduilla ja saivat tavarana ainakin osan pienestä palkastaan, ei ollut paljon mahdollisuuksia muodin seuraamiseen. Sen sijaan varakkaat talon tyttävät yrittivät pitää varansa, etteivät jääneet muodikkuudessa kaupunkien työläisnaisista jälkeen. Toisaalta ostokankaisista vaatteista saattoi ylpeillä, mutta kankaiden laadun suhteen siihen ei ollut aihetta. Lönnqvist (1979, 99) korostaa, että työväestö joutui 1800-luvun puolella tyytymään ostokankaisiin – tyytymään siinä mielessä, että sellaiset teollisesti valmistetut kankaat, joihin tehtaissa työskentelevillä naisilla oli varaa, eivät olleet kovin korkealaatuisia (ks. KL 1944/20 596–597). Kaipainen (2008, 105) kirjoittaa *Vaatturi*-lehtiin vedoten, että kaupunkien vähävaraiset olivat heikkolaatuisten varastovaatteiden käyttäjäkuntaa, eikä huono laatu haitannut ostovaatteita haluavia maalaisiakaan.

Kaupungissa työskentelevien palvelijattarien sosiaalinen rooli poikkesi paljon maalaispiikojen tai tehtaantyöläisten rooleista. Heidän emäntänsä korostivat, että palvelijattaret olivat ikään kuin perheen jäseniä, joten oletettiin, että he asettivat palveluspaikkansa perheen edun oman etunsa edelle (Tigerstedt & Laine 1927, 95). Tämä ei kuitenkaan aina toiminut käytännössä. Sulkusen (1989, 16–20) mukaan emännille aiheutti paljon vaivaa ja harmia palvelijattarien vaihtuminen tiheässä tahdissa. Oma pieni vuodekomo keittiön takana tai keittiön nurkkaan pystytetty sänky ei riittänyt

¹ Mäkinen (1910, 52–53) on tullitilastojen perusteella todennut, että vuonna 1908 Suomeen tuotiin valmiiksi ommeltuja vaatteita 7 450 439 markalla ja *sukankutojanteoksia* 998 655 markalla. Vaatteiden tuonti oli hänen mukaansa kasvanut vuodesta 1897 joka vuosi noin miljoonalla markalla, mikä tarkoittaa, että 1800-luvun lopussa ostovaatteiden tuonti oli ollut lähes olematonta. Olsoni (1907, 244–245) laski, että melko hyvätuloisen perheen nuoren tytön vaatteisiin kului noin 57 markkaa vuodessa. Kun tästä summasta vähennetään kengät, sukat, ja hattu, jäljelle jää 42 markkaa. Jos siihen lisätään Hjältin (1908, 201) laskelmien mukainen ompelijan viikonpalkka 10 markkaa, tytön valmiiden ompelemalla valmistettujen vaatteiden hinnaksi jää 50 markkaa. Kun Mäkisen ilmoittama tuontivaatteiden summa jaetaan tytön vaatteisiin kuuluvalla summalla, käy ilmi, että valmiilla tuontivaatteilla olisi puettu 150 000 tyttöä vuodeksi. Ko. tuontiluvussa ei ole mukana esim. ommeltuja turkkiksia tai nahkakäsineitä. Ne oli tulliluettelossa kirjattu erikseen.

palvelijattarille osoitukseksi perheenjäsenyydestä. Emännät puolestaan oletivat palvelijattarien olevan lähes aina käytettävissä silloin, kun perhe heitä tarvitsi. (Ks. myös KY 1898/10, 73–75; Kilkki 2006, 275; Brummell & C:o 1926, 55.)¹

Sulkunen (1989, 22–24) on todennut, että palvelijattaret elivät ”ei kenenkään” -maastossa. Heidän toivottiin omaksuvan isäntäperheensä hierarkkinen maailmankatsomus ja kunnioittavan sitä. Tämän piti kuitenkin tapahtua nöyrästi ja oma alamaisuus koko ajan muistaen. Palvelijattaren erotti perheestä näkyvä merkki, palvelijattaren työasu, esiliina. Työasuinaan esiliinoja käyttäviä palvelijattaria oli 1900-luvun alussa paljon, Vattulan (1989, 15) arvioiden mukaan pelkästään kaupungeissa noin 20 000. Asemansa mukaisesti palvelijatar kantoi esiliinaa aamusta iltaan lukuun ottamatta niitä lyhyitä vapaahetkiä, jolloin hän vapautui roolistaan ja saattoi mennä omana itsenään palveluspaikkansa ulkopuolelle. Sulkusen mukaan palvelijattaren odotettiin oppivan herrasväen elämänmuodon, mutta hänen oli varottava tarkasti soveltamasta sitä omaan elämäänsä. Jos palvelijatar vapaahetkinään kaupungille mennessään pukeutui herraskaisesti, isäntäväki ei katsonut sitä hyvällä.

Vaatteet olivat osa visuaalista järjestystä, jota oli totuttu tulkitsemaan tietyllä tavalla vallitsevien normien mukaan. Totutusta poikkeava pukeutuminen rikkoi tuttua järjestystä ja aiheutti tulkinnallista hämmennystä (ks. Seppänen 2001, 41–43). Palvelijattaret esiliinoineen tai työläisnaiset yksinkertaisine kansanomaisine pukuineen eivät herättäneet kaupungilla erityistä huomiota. Julkisesti käytettyjä esiliinoja ja huiveja oli totuttu pitämään näkyvänä merkinä maalaisuudesta ja maalaistaustasta, kuulumisesta sivistymättömään rahvaaseen. Samaa mielikuvaa maalaisuudesta toistettiin Akusti Salon (1937, 113) *Meidän lasten aapisessa* vielä paljon myöhemmin. Kertomuksessa *Aikaihmisia* kaksi pikkutyttöä kulkee hienostelevissa vaatteissa kaupungilla ja arvaillee vastaantulijoiden mietteitä: *Kun tuli joku rouva tai herrasneiti vastaan, niin he katsoivat hymyillen heihin. Ja sivu mentyä päättelivät, että kyllä ne luulivat heitä rikkaiksi. Talonpoikaisten sivu menivät he sitten arvokkaina, siinä varmassa luulossa, että ovat herrasväkeä!* Tyttöjä esittävän kuvan taustalla näkyy tummaan pukuun, vaaleaan esiliinaan ja huiviin pukeutunut maalaisnaisen hahmo.

Vaikka esiliinat eivät kuuluneet herrasväen julkisesti käyttämään vaatetukseen, yksityisoloissa niitä oli käytettävä parempien vaatteiden suojelemiseen. Esimerkiksi *Swanin tytöt, Kulttuurihistoriallinen kertomus autonomian ajalta* -teoksessa on useita kuvia aikakauden sivistyneistöön kuuluvan, mutta ei varakkaan Swanin perheen elämästä.² Kirjassa on vain

¹ Alkuvuodesta 1898 Helsingissä perustettiin Palvelijattaryhdistys, jonka tarkoituksena oli kohentaa työoloja vaatimalla työaikalakia kymmenen tunnin työpäivistä ja yhtä vapaata iltaa kello 19 jälkeen. Vaikka vaatimukset nykynäkökulmasta eivät vaikuta radikaaleilta, omassa ajassaan ne aiheuttivat hämmennystä ja tuntuivat jopa hyökkäykseltä koko vallitsevaa yhteiskuntajärjestelmää vastaan. Varsinkin perheenemännät vastustivat palvelijattarien työaika vaatimuksia. He vetosivat siihen, että emäntien velvollisuutena oli säilyttää kotinsa, eikä emännilläkään ollut mahdollisuutta sellaisiin vapauksiin, joita palvelijattaret vaativat. Emännät kokivat palvelijattarien olevan erottamaton osa patriarkaalista perhekuntaa, joten palvelijattarilta odotettiin lojaalisuutta palveluspaikkaansa kohtaan eikä samaistumista toisiin palvelijattariin. (Sulkunen 1989, 16–20.)

² Yhdessä kuvassa nuorempien sisarusten kanssa pihassa olevalla 15-vuotiaalla Anni Swanilla on yllään kuviollisesta kankaasta valmistettu rintalapullinen esiliina. Toisessa kuvassa Aino Swan käyttää kesäretkellä saareissa vyötäröesiliinaa, joka muistuttaa eteläkarjalaisten kansanpukujen esiliinaa. Kolmannessa, krocketinpeluukuvassa, Pikku-Anniksi kutsutulla nuorella neidolla on vaalean lenkinsä päällä tumma vyötäröesiliina. Lisäksi Lyyli Swanin sairaanhoitajaksi valmistumisen kunniaksi otetussa valokuvassa hänellä on sairaanhoitajan rintalapullinen esiliina ja yhdessä hautajaiskuvassa Anni Swanilla on vanhaan perinnäistapaan liittyvä valkoinen vyötäröesiliina. Kirjaan liitetyjä valokuvia on melko paljon, joten oletettavasti sen kuvituksesta saa melko realistisen kuvan siitä, miten 1900-luvun vaihteessa

kolme selvästi epämuodolliseen vapaa-ajanviettoon liittyvää kuvaa, ja niissä kaikissa näkyy esiliina. Koska näissä kuvissa eivät esiliinat liittyneet tehtäviin, joissa vaatteet olisivat likaantuneet, kuvien herrasväen naisille esiliina oli ilmeisesti mieluinen vaate. Jos Swanin perheen naisista olisi valokuvia arkisia kotitöitä tekemässä, on selvää, että ainakin osalla heistä olisi esiliinat edessä – tai yllään. Vuosisadan vaihteessa herrasväen naiset käyttivät myös leninkejä muistuttavia esiliinoja, joita olisi voinut kutsua myös työtakeiksi, jos sellainen nimitys olisi tuohon aikaan ollut käytössä (ks. KY 1911, 1). Swanin perheen, kuten monen muunkin sivistyneistöön lukeutuvan perheen rahavarat olivat niukat, eikä yhdeksän tyttären kouluttaminen ja vaatettaminen säädyn mukaisesti ollut taloudellisesti helppoa. (ks. Arjava 2007, 129, 130, 177, 223.) Herrasväen mielestä sosiaalisen aseman täytyi kuitenkin näkyä (Lönqvist 1979, 103).

Esimerkiksi Koti ja Yhteiskunta -lehden Käsitöitä-liitteestä näki aikakauden muotia ja sai kaavoja sekä ompeluohjeita yksinkertaisimpiin vaatteisiin.

Tässä lehdessä on kaavat ja ompeluohjeet kuvassa näkyviin esiliinaan, tytön päällystakkiin ja miesten alushousuihin.

Lisäksi lehdessä on *halpahintaisen ja käytännöllisen* kävelypukukankaan kudontaohje.

(KY 1908/3)

Kuva: KY 1908/3

Kuva 22. Muotikuvia 1900-luvun alusta

pukeuduttiin valokuvien ottotilanteisiin. Kuvissa naisten ja nuorten neitojen leningit ja hame-puseroyhdistelmät vaikuttavat samantapaisilta, mitä oli *Koti ja Yhteiskunta*-lehden pukukuvissa samoihin aikoihin. (ks. Arjava 2007, 129, 130, 177, 223).

Elomaa (1996, 19–20) korostaa, että vaikka yhteiskunta oli pikkuhiljaa muuttumassa tasa-arvoisemmaksi, sivistyneistön ja kansan välisiä rajanylityksiä ei helposti hyväksytty. Kuten Simmel (1986, 27) on todennut, pukeutumisella on pyritty sekä liittämään jäseniä tiettyyn piiriin että sulkemaan muita sen ulkopuolelle. Kun kaupunkiin muuttaneet nuoret naiset ryhtyivät parempina pukuinaan käyttämään porvaristyyppisiä vaatteita ja yhtäläisyyksiä herrasväen vaatetuksen kanssa tuli yhä enemmän, herätti se pahennusta. Vaatteet eivät toimineet enää samalla tavalla luokkaa erottavana merkinä kuin mihin oli totuttu. Herrasväen ja kaupunkirahvaan pukeutumisesta käytiin keskustelua lehtien palstoja myöten.¹

Herrasväen huoli pukeutumiserojen kaventumisesta ei ollut turha. Rahikainen (2001b, 122) kirjoittaa, että Helsingissä vuonna 1870 työväkeen, ruumiillisen töiden tekijöihin eli *työläisiltä näyttäviin*, kuului noin 40 % kaupungin asukkaista. Helsingin tilastoitu väkiluku oli tuolloin 25 850. Ilmeisesti työläisiltä näyttävät naiset pukeutuivat kotikutoisista kankaista valmistettuihin maalaismaisiin vaatteisiin tai olivat kehoissa vaatteissa, monella oli varmaan julkisesti liikkeessaan esiliinakin. Markkola (2001, 142) puolestaan esittää samalta vuodelta Helsingin väestön ammatti- ja säätyjaon perusteella tehdyn tilaston perheen päähenkilöistä. Sen mukaan säätyläisväestöön kuului 991 päähenkilöä, porvaristoon 581, työväestöön 12 020 ja muuhun kaupunkiväestöön 668 päähenkilöä. Tilastojen vertailun tekee tämän tutkimuksen kannalta mielenkiintoiseksi se, että Rahikaisen esittämässä luvuissa työväestöön kuuluviksi laskettiin nimenomaan ne, jotka näyttivät työläisiltä. Vaikka Markkolan esiintuomassa tilastossa ei kerrota eri säätyihin kuuluvien lukumäärää – päähenkilöksi laskettiin yhtä hyvin kymmenlapsisen perheen isä kuin perheetön piika – on selkeästi havaittavissa, että Helsingissä oli paljon myös niitä työväestöön kuuluvia, joita ei ulkonäön, toisin sanoen pukeutumisen perusteella, laskettu työläisiksi. Oittinen (1990, 70) onkin todennut, että 1800-luvun lopulla työläisnaisten vaatevalintojen taustalla saattoi olla sekä tarve pukeutua yksilöllisesti että tarve protoida vallitsevaa asetelmaa.

Yksi tällainen ”ei työläisiltä näyttävä” ryhmä oli todennäköisesti ompelijattaret. Samoin kuin palvelijattarien myös herrasväen kotiompelijoina toimivien naisten oli oltava erityisen tarkkoja pukeutumisensa ja käyttäytymisensä suhteen. Rahikaisen (2001b, 123, 127, 140) mukaan he työskentelivät rouvan katseen alla, herrasväen kodissa, ja saattoivat syödäkin herrasväen seurassa. Ompelijan oli siis pukeuduttava niin, että hänen oli soveliasta olla herrasväen seurassa, mutta samalla varottava liian hienoa pukeutumista, sillä liian hienosti pukeutuvaa työläisnaista epäiltiin helposti ilotytöksi, on Rahikainen todennut. Koska naisten palkat olivat pieniä, voitiin herraskaista vaatevarastoa ylläpitää itse tekemisen ja ystäviin turvautumisen ohella käytetyillä herrasväen vaatteilla, joita oli Rahikaisen mukaan myynnissä narinkoiksi nimetyillä alueilla tai kiertelevilla kaupustelijoilla.

Jonkinlaisen kuvan esiliinojen käytöstä ja käyttäjistä 1800-lopulla voi muodostaa myös Heikinmäen (1967) *Mitä hameen alla* -tutkimuksen perusteella.² Esiliinojen käyttö julkisissa

¹ Aluksi Koti ja yhteiskunta -lehdessä (1889/2, 26) suositeltiin, että myös kansannaisten ja palvelustyttöjen, jotka vielä käyttivät yksinomaan huivia, tulisi siirtyä hattuihin ja lakkeihin, kuten muualla maailmassa lehden mukaan enimmäkseen jo tapahtui. Seuraavana vuonna Koti ja Yhteiskunta -lehti (1890/5, 51) kertoi, miten hatun käyttö osoitti kuulumista sivistyneisiin naisiin, kun taas oppimattomien kansannaisten ei sopisikaan hattua käyttää.

² Naisvankien vaateluteloista käy ilmi, että vain noin kolmanneksella niistä vangeista, joilla oli alushousut oli vaatevarastoissaan myös esiliina. Esiliinojen vähyys selittyä ainakin osittain sillä, että ne naisvangit, jotka vangittiin irtolaisuuden ja siveettömän elämän perusteella, pukeutuivat herraskaisesti, eikä esiliina kuulunut herrasväen katuasuun. Esiliinan omistavilla naisilla oli muutenkin joko muita laajempi vaatevarasto tai he olivat maaseudulta.

tilanteissa väheni suunnilleen samaa tahtia, kuin alushousut kansannaisten keskuudessa yleistyivät.¹ Alushousuja käytettiin aluksi vain juhlatilaisuuksissa, kun vastaavasti esiliinat jäivät ensimmäisinä pois juhla-vaateuksesta. 1900-luvun alussa tyypilliseen maalaismaiseen vaatevarastoon kuului yksi tai useampia esiliinoja, mutta ei alushousuja. (KY1903/4, 36.) Alushousujen yleistyminen arkivaatetuksen osana voidaankin nähdä käänteisenä esiliinojen käytölle julkisilla paikoilla. Kun hameiden alle lisättiin uusi vaatekerta, voitiin vastaavasti päällimmäinen, esiliina, poistaa.

Esiliina ei Kaukosen (1985, 268) mukaan kuulunut 1800-luvun lopulla enää muodikkaaseen asuun. Ne, joilla ei ollut tarvetta tai mahdollisuutta seurata muotia, pitivät esiliinojaan edelleen tärkeinä asun osina. Ei esiliina ollut poissuljettu herraskaisestikaan pukeutuneiden naisten vaatevarastoista. Niitä vain ei käytetty julkisesti. Lehti-ilmoitusten perusteella voi päätellä, että monille esiliinat olivat edelleen tärkeää omaisuutta. Se tulee ilmi esimerkiksi lehti-ilmoituksista, joissa kerrottiin hukatuista esiliinoista: *Wiimeis lauwantaina on kruunun makasiinin eli kirkkomaan vaiheille pudotettu yksi karttuuni förkkeli, joka sen olis löytänyt tekis niin hyvin ja jättäis sen porvari Wileniukselle palkintoa vastaan* (Tampereen Sanomat 1875/18, 4). Puuvillalle tai pellavalle painettu karttuuniesiliina oli omistajalleen niin arvokas, että siitä luvattiin löytöpalkkio. Onneksi rehelliset ihmiset ilmoittivat myös kadonneiden esiliinojen löytymisestä: *Ylösotettu yksi "förkkeli" tehtaan kadulta, omistaja periköön sen Midelssonilta Amurista* (Tampereen Sanomat 1878/30, 4). Lapsenkin esiliinaa pidettiin niin arvokkaana, että siitä oli ilmoitettu löytäneitä -palstalla: *Lapsen eswaate. Omistaja saa sen talosta n:o 18. Tapionkadun varrella* (Tampereen Uutiset 1901/248, 3).

Kaikki kaupunkeihin muuttaneet naiset eivät muuttaneet muodinmukaisesti pukeutuneiksi, herraskaisiksi. Rahikainen (2001b, 118, 122) kirjoittaa, että työläiset käyttivät pukeutumiseen rahaa äärimmäisen niukasti, esimerkiksi kengät paikattiin moneen kertaan. Koska perheelliset naiset harvemmin olivat teollisuustöissä, he hankkivat perheelle toimeentuloa esimerkiksi pyykkäreinä, siivoojina tai sekatyöläisinä rakennuksilla. Näiden naisten oli todennäköisesti kelpuutettava maalta mukana tuodut tai käytettyinä ostetut vaatteet, sillä uusien hankkimiseenkaan ei perheen kasvaessa juuri ollut mahdollisuutta. Uusia vaatteita tarvittaessa turvauduttiin myös panttikonttorin vaatteisiin, jotka usein olivat jo valmiiksi kuluneita. Rahikaisen artikkelin yhteydessä olevassa valokuvassa näkyy hyvin, miten työläisnaisten esiliinoissa oli palkeenkieliä ja repeytymiä, joten esiliina suojavaatteena oli tarpeen. Monille vuosisadan vaihteen työläisnaiselle vaatteet olivat vain välttämättömyys, joista pidettiin huolta, mutta enempää vaatetukseen ei pystytty panostamaan. Päätellen niistä kadonneista ja löydetyistä esiliinoista, joista lehdissä ilmoiteltiin, siistit ja ehjät esiliinat olivat monelle ehkä ainoa, mahdollisuuksien rajoissa oleva asun kaunistus.

Kaupungilla näkyi naisten ohella myös esiliinoiniin pukeutuneita miehiä, joiden esiliinoista saattoi päätellä heidän yhteiskunnallisen asemansa. Rauman lehdessä (4.10.1898/112, 4) olleesta artikkelista selviää, miltä käsityöläisnuorukaiset näyttivät: *Molemmat nuorukaiset, päättäin heidän vaatetuksestaan, olevan käsityöläisiä. Toisen karkean puuvun peitti nahkainen esiwaate, joka warmaanakin oli kestänyt useamman ahjon kiperet ja hänen jalwoissaan kopistivat puukengät jäätynyttä katua vastaan. Hänen seuralaisensa esiwaate oli kankaasta, esittäen monta eri wäriwihahdusta ja näytti kuuluwan aito wärjcirin säällille.* 1800-luvun lopulla venäläiset jäätelökauppiat – *glassryssar* – tunnisti valkoisista esiliinoista, joita he käyttivät työasuinaan myydessään jäätelöä Helsingin toreilla (Lüsh 1977, 67).

¹ Heikinmäki (1967, 44–45) kertoo informanttiansa muistelleen saaneensa ensimmäiset alushousunsa 1910–1920-luvuilla. Monet muistavat, että maaseudulla eivät läheskään kaikki naiset käyttäneet kesäisin alushousuja vielä 1930-luvullakaan.

Lokranz (1981, 9) kirjoittaa, että Ruotsissa miehet saattoivat lauantai-iltapäivisin esiintyä kaupungilla esiliinat edessään. Nämä julkiset esiintymiset hän ajoittaa 1800-luvun loppupuolelle, jolloin puusepät, suutarit ja monet muut käsityöläisammatteja harjoittavat miehet siirtyivät käyttämään sinisestä kankaasta valmistettuja esiliinoja. Lokranz arvelee, että sinisiä kangasesiliinoja pidettiin niin hienoina, että miehet sen vuoksi pitivät niitä yllään jopa vapaa-aikanaan kaupungilla. Kaukonen (1985, 256) viittaa Museoviraston arkistotietoihin, joiden mukaan Suomessa miesten toimikassidoksisia rohdinesiliinojakin on värjätty sinisiksi. Kaukonen ei kerro, milloin esiliinoja siniseksi värjättiin, mutta on mahdollista, että värjämisellä pyrittiin jäljittelemään uudenaikaisia, sinisiä, ostokankaisia esiliinoja.

7.4.5 1800-luvun kansakoulutyttöjen käsityöopit ja esiliinat – harvojen todellisuutta

Koulunkäynnin myötä vartaloa peittävät esiliinat yleistyivät pikkuhiljaa rahvaan lapsillakin, vaikka 1800-luvun lopussa ja vielä 1900-luvun alussa koulutyttöjen pukeutumiskäytänteet vaihtelivat. Samassakin koulukuvassa saattaa jollain tytöistä olla yllään aikuisten mallinen kansanomainen hame ja röyry -yhdistelmä, jollain leninki ja jollain muodikkaampi hame ja pusero -yhdistelmä. Joillain tytöillä on vyötäröesiliina, joillain vartaloa peittävä esiliina, joillain mekkoesiliina ja osalla ei ole lainkaan esiliinaa.¹ Kuvat kertovat koulupukeutumisesta mutta ei niistä lapsista, joilla ei ollut lainkaan sellaisia vaatteita, että olisi voinut mennä kouluun.

Olsoni (1907, 24–245) teki vuosisadan vaihteessa laskelmia siitä, kuinka paljon kouluikäisen tytön pukutarpeet vuodessa maksoivat. Hän päätyi noin 57 markkaan. Laskelman työllä oli neljä esiliinaa, joiden ajateltiin kestävän kaksi vuotta. Luettelossa oleva tytön hattu tekee selväksi, että kyseessä on herrasväkeen kuuluva tyttö.² Olson kyllä huomio vähävaraisempiakin: *Helppoa on käsittää, että sellaisissa perheissä, jossa ainoastaan 50 markkaa vuodessa jääpi kaikkien perheenjäsenten vaatteihin yhteensä, ne täytyy koettaa hankkia vielä huokeammasta hinnasta.* Köyhistä ei puhuta mitään. Jos perheen äiti yritti selvittää perheen välttämättömistä ruoka- ja asumiskuluista kehräämällä 3 pennin tuntipalkalla, 75 penniä maksava esiliinakangas jäi helposti vain haaveeksi (ks. Mäkinen 1910, 50).

Kansakoulun alkuajoista, 1860-luvulta, kului karkeasti kaksi sukupolvea, kuutisenkymmentä vuotta, ennen kuin lähes kaikki lapset saivat mahdollisuuden koulunkäyntiin.³ Niilläkin seuduilla, jonne kansakouluja perustettiin, oppilasmäärät olivat alkuvaiheessa pieniä suhteessa alueiden kansakouluikäisten lasten määrään. Hämäläisen Akaan kansakoulun tiedot lukuvuodelta 1872–73 toimivat suuntaa-antavana esimerkkinä: vaikka alueella asui kaikkiaan 531 kouluikäistä lasta, vain 68 heistä kävi kansakoulua⁴. Näistä kolmekymmentä oli koulussa vähemmän kuin kolme kuukautta ja vain kahdeksan kävi

¹ Kansakoululaisten vuosisadanvaihteen kuvia löytyy runsaasti eri puolelta Suomea, internetistä esim. Google-hakukoneen kuvahaulla, hakusanoilla kansakoulu 1900 ja kansakoulu 1920. Edelleen 1920-luvulla esiliinakäytäntö on kuvien perusteella ollut kirjavaa, mutta vartalon etuosaa peittäviä esiliinoja ja mekkoesiliinoja näkyy kuvissa huomattavasti enemmän kuin pari vuosikymmentä aiemmin.

² Olsonin (1907, 244–245) laskelmissakaan ei vaatteita ollut paljon, vain yksi puuvillaleninki ja yksi villaleninki. Useilla esiliinoilla saatiin varmistettua, että asu pysyi siistin näköisenä.

³ Tarjanteen ym. mukaan (1916, 243) 1880-luvun alussa vain 9 % lapsista kävi kansakoulua, eivätkä kaikki olleet koulussa täysiä lukukausia. Vuonna 1900 kansakoululaisia oli 34 % kouluikäisistä, mutta koululaisten määrä lisääntyi koko ajan. Vuonna 1920 heitä oli jo 60 % kouluikäisistä.

⁴ Akaan kansakoulun toimialueelta kolme kouluikäistä oli toisella paikkakunnalla oppikoulussa (Villanen 1967, 37).

koulua koko lukuvuoden.¹ (Villanen 1967, 37.) *Kansakoululehden* (1883/1) mukaan lukuvuonna 1881–1882 Uudenmaan läänissä kansakoulua kävi 1243 tyttöä, Turun ja Porin läänissä 585 ja Oulun läänissä 266 tyttöä. Tyttöjä kävi kansakoulua sen ensi vuosikymmeninä huomattavasti vähemmän kuin poikia, joten kovin suurta joukkoa kouluesiliinoiniin pukeutuneet tytöt eivät edustaneet.

Kuva: Ars Suomen taide 1989, osa IV, 239

Axel Gallénin maalaus *Ensiopetus* (1887)

Kuva: Ars Suomen taide 1989, osa IV, 245

Gunnar Berndtsonin maalaus *Vapaaherra V.M. von Bornin perhe* (1890)

Kuva 23. Kouluikäisten kotioloja

Kuvauksia kansannaisen elämästä maalla -kirjan (1890, 12, 20–24, 57) perusteella kansakoulua käytiin usein vain sen verran, että opittiin lukemaan. Koululaisten enemmistö oli poikia, sillä monet näkivät äitien antaman opetuksen ja esimerkin riittävän tyttärien kasvatukseen. *Koti ja Yhteiskunta* -lehdessä (1903/12, 118) oli tyttöjen koulunkäyntiä puoltava artikkeli, jossa koulukielteisen äidin välityksellä tuotiin esille sitä ongelmaa, että muun muassa vanhempien asenteiden vuoksi kouluun pääsy ei ollut itsestään selvää. Artikkelissa äiti toteaa tyttärelleen: *Kehrää sinä vain ja opettele ahkeroimaan minun laillani. Se on tytöille tarpeellista, pojat käykööt koulua.* Tarinan tyttö oli ainakin kehuroidon lisäksi oppinut hillitsemään itseään ja vaitonaisena turvautumaan esiliinansa helmaan: *Maija istuu rukin ääressä surullisen näköisenä kuivaten tuon tuostakin silmiään esiliinan kulmaan.* Koska kyseessä on opettavaisessa tarkoituksessa laadittu kirjoitus, tarinan tytön yllä oleva esiliina saattaa paremminkin vastata kirjoittajan mielikuvaa oman elinympäristönsä lasten arkipukeutumisesta kuin rahvaanlasten pukeutumista. Päätellen *Koti- ja Yhteiskunta* -lehden vuosisadanvaihteen käsityöliitteiden lukuisista tyttöjen esiliinamalleista, esiliinat kuuluivat olennaisesti ainakin lehden toimittajakunnan näkemyksen mukaiseen lasten arkivaatetukseen (KY 1895/ 7 & 8; 1898/ 5 & 6).

Luvut kansakoululaisten määristä tuovat esille vain osan niistä kansanlapsista, jotka pääsivät opettelemaan koulumaisesti lukemista ja laskemista. Sellaisilla paikkakunnilla, joissa ei ollut kansakouluja, toimi seurakuntien ylläpitämiä kiertokouluja. 1900-luvun alussa maaseudulla kiertokoulu vastasi kansakoulun alakoulua siinä mielessä, että osa lapsista jatkoi

¹ Myös teoksessa Suomen kansakoulu 1886–1916 viitataan useissa yhteyksissä lasten epäsäännölliseen koulunkäyntiin ja epämääräisesti järjestettyihin kouluolosuhteisiin (Tarjanne ym. 1916).

sen jälkeen varsinaiseen kansakouluun. Osalla tosin muodollinen koulutus jäi vielä 1920-luvullakin pelkästään kiertokoulun oppien varaan.¹ Käsityötä kiertokoulussa ei opetettu. Esimerkiksi satakuntalaisessa Kiikoisten seurakunnassa aloitettiin vuonna 1874 kiertokouluopetus, ja opetettaviksi aineiksi määriteltiin *äidinkielen oikea lukeminen ja ymmärtäminen, uskonto, kirjoitustaito, luvunlaskenta ja laulu*.² (Halminen 1947, 83–86.)

Se mitä tilastot kertovat oppilaiden määristä kansakoululaitoksen alkuvaiheissa, ei kerro vielä mitään systemaattisen käsityönopetuksen piiriin kuulumisesta. Sen lisäksi, että kansakouluja oli harvassa ja monet lapsista kävivät koulussa vain muutamia kuukausia, olosuhteet kouluissakaan eivät olleet aina kunnossa. Akaan kansakoulussa ryhdyttiin tytöille antamaan käsityönopetusta vasta kymmenen toimintavuoden jälkeen, ja poikien käsityön opetus pysyi epämääräisenä lähes kaksikymmentä ensimmäistä vuotta. (Villanen 1967, 42.) Säkylän Vähänkylän kansakoululle ei kunnalta saatu koululaisten käyttöön sen paremmin käsityöhuonetta, koulukeittolaa kuin polttopuita vielä 1910-luvullakaan (KY 1911/11, 118)³.

1800-luvulla kansakoulua käyvät lapset tulivat eri väestöryhmistä, poissulkien herrasväen lapset.⁴ Kansakouluissa, joissa käsityönopetus oli hyvin järjestetty, tytöt saivat opetusta esiliinaoppia myöten. Esimerkiksi Akaan kansakoulussa lukuvuonna 1891–1892 tytöt tekivät monenlaisia käsitöistä. Tämän koulun oppilaista noin kymmenen prosenttia oli varattomista kodeista,⁵ mutta koulun toimintaedellytyksiä lisäsivät huomattavat lahjoitukset, joista yksi oli suunnattu varta vasten *tyttölasten työaineitten oston*. Kaksikymmentäkolme kolmestakymmenestäyhdeksästä tyttöoppilaasta oli tuona vuonna valmistanut käsityötunnilla esiliinat, joiden materiaalit oli hankittu lahjoitusvaroilla. (Villanen 1967, 31, 42.) Akaan kansakoulussa tytöt saivat itselleen ilmaiseksi käsityötunnilla tekemänsä kouluesiliinat ja lisäksi vielä muita tarpeellisia vaatteita.⁶ Se oli suuri etu, sillä varsinkin maaseudulla, jossa monien lasten kodit olivat vähävaraisia, käsityömateriaalien hankinta koulukäsitöitä varten tuotti usein vaikeuksia. Törnudd (1902, 9) mainitsee myös käytännöstä, jossa koulu hankki tyttöjen käsityötarvikkeet, ja tytöt sitten lunastivat käsityönsä materiaalin hinnalla. Ne tytöt, joita tekijät eivät halunneet tai pystyneet lunastamaan, myytiin.

Hakkaraisen (1996, 104) mukaan käsityö tuli alun perin kansakoulun oppiaineeksi osittain yhdistämään kansan ja sivistyneistön tavoitteita. Käsityöt olivat osa kansan arkea, mutta

¹ Kiikoisissa kiertokoulun viimeinen toimintavuosi oli vasta vuonna 1927, vaikka Kiikoinen ei länsisuomalaisena pikkukuntana edes kuulunut alueellisesti maan köyhempiin osiin (vrt. Nieminen 2003, 113.)

² 1894 Kiikoisten kirkonkokouksessa päätettiin, että opetusta tuli antaa vuoden aikana kuudessa paikassa kuusi viikkoa kerrallaan. Myöhemmin aikaa pidennettiin niin, että yhdessä paikassa opetusta oli aina yhdeksän viikkoa kerrallaan. Kirkkoneuvoston jäsenten tehtäväksi tuli valvoa, että vanhemmat laittaisivat lapsiaan kiertokouluun. Vuonna 1919 oppiaineisiin lisättiin piirustus.

³ Käsityöhuonetta tarvittiin poikien veiston opetukseen.

⁴ Simpasen (2003, 12) mukaan sivistyneistö arveli, että kansakoululla olisi ollut huono vaikutus heidän lapsiinsa. Herrasväen lapset saivat kotiopetusta ja heille oli omia koulujaan. (ks. myös Rahikainen 2001, 127–128).

⁵ Koulun kirjanpidosta löytyy tietoja niin kirja-, ruoka- kuin vaateavustuksistakin (Villanen 1967, 46). Kiikoisten kiertokoulussa oppilaat saivat tarvittavat kirjat koulusta panttia vastaa, köyhimmät ilmaiseksi. Testamenttivaroilla köyhimmille lapsille kyettiin antamaan vaate- ja ruoka-apua, jotta he pystyivät osallistumaan opetukseen. (Halminen 1947, 83–86.)

⁶ Esiliinujen lisäksi koulun tytöt olivat käsitöissä valmistaneet kyseisenä lukuvuonna 16 naisten paitaa, 6 lasten paitaa, 22 paria sukkia, 5 paria lasten sukkia, 7 paria käsineitä ja lisäksi nenäliinoja, pitsiä ym. pientä (Villanen 1967, 42).

tavoitteet sen opetukselle saneli kuitenkin sivistyneistö.¹ Käsitöitä pidettiin keinona sivistää rahvaan lapsia, opettaa heitä tarkkuuteen, säästäväisyyteen ja ahkeruuteen, mutta toisaalta käsityötaitojen arveltiin nostavan myös kansan varallisuutta ja siten vaikuttavan kansalliseen hyvinvointiin ja sivistykseen, kuten Simpanen (2003, 8–9) täsmentää. Osittain ristiriitaiset tavoitteet eivät aina kohdanneet, eikä kansakoulun alkuvaiheessa käsityönopetus vastannut sille asetettuja tavoitteita, kuten Valve ja Tappura (1933, 9) kirjoittavat. Tyttöille, jotka olisivat arkielämässään tarvinneet taitoja valmistaa ja korjata tavallisempia arkivaatteita, saatettiin opettaa virkkausta ja koruompelua (KY 1889, 67; Isaksson 1990, 74–75). Toisaalta joukossa oli niitakin lapsia, jotka osasivat esimerkiksi neuloa sukat jo ennen kouluun menoa (Rauhala 2003b, 207).

Käsityönopetuksen sisällöistä käytiin keskustelua myös lehtien palstoilla. *Hämeen Sanomissa* vuonna 1886 julkaistussa artikkelissa toivottiin tyttöjen oppivan kansakoulussa ompelua, neulomista ja paikkausta. Ne olivat taitoja, joita heidän myöhemmin nähtiin tarvitsevan heidän koettaessaan pitää itseään ja omaisiaan vaatteissa.² Opetuksen taso kuitenkin parani päätellen *Koti- ja Yhteiskunta* -lehdessä (1890/1, 9–10) olleesta kirjoituksesta: *Joka muistaa kansakoulujen käsityönäyttelyjä 10 tai 12 vuotta takaperin, hän myöskin tietää todistaa, kuinka suurilla askelilla kansakoulujemme käsityönopetus on edistynyt kasvatusopillisessa ja kaunoaistillisessa katsannossa.*

Kommentti taitojen parantumisesta liittyi *Koti- ja Yhteiskunta* -lehden (1890/1, 9–10) artikkeliin, jossa kerrottiin Ateneumissa olleesta käsityönäyttelystä. Näyttelyssä oli muiden käsitöiden ohella kansakouluissa valmistettuja esiliinoja sekä esiliinoja, joita oli ommeltu Helsingin tyttökoulun käsityökurseilla niin alemman kuin ylemmänkin koulun puolella. Esiliinat olivat – ehkä niin opettajien kuin oppilaidenkin onneksi – melko yksinkertaisia vaateompelutöiksi. Ne oli helppo tehdä käyttäjälleen sopivan kokoisiksi, ja niihin saattoi käyttää sellaisia materiaaleja, joita kukin pystyi kotoaan tuomaan. On helppo ymmärtää, miksi esiliinoista tuli vuosikymmeniksi eteenpäin sekä koulussa tehtävä käsityö että kansakoulua käyvän tytön koulu-univormu.

Kun Talve (1979, 133) *Suomalainen kansankulttuuri* -teoksessaan kirjoitti, että *tekniset valmiudet ja taidot olivat parantuneet koulujen käsityönopetuksen ansiosta 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä*, hän loi mielikuvaa lähes koko kansaa kattaneesta käsityönopetuksesta. Samaa mielikuvaa ylläpidetään edelleen 2000-luvulla jopa väitöskirjatasolla (ks. esim. Tuomaala 2004, 222–226) ja Suomen käsityön museon julkaisussa (ks. Simpanen 2003). Kerrasta toiseen kansakoulun käsityönopetuksesta kirjoitetaan toteutuneena totuutena niiden komiteamietintöjen pohjalta, joissa on annettu ohjeita siitä, miten pitäisi toimia. Kuitenkin vuonna 1880 kansakoululaisia oli vain yhdeksän prosenttia kouluikäisistä. Vaikka koululaisten määrä koko ajan lisääntyi, ei heitä vuonna 1900 ollut vielä enempää kuin kolmannes kouluikäisistä. (Tarjanne 1916, 243.) Kun lisäksi otetaan huomioon se, että kaikissa kansakouluissa käsityönopetus ei ollut kunnolla edes käynnistynyt, ei 1800-luvun lopun kansakoulu vielä käytännössä näyttäytynyt niin merkittävänä käsityötaidon opetuksen edistäjänä, kuin usein annetaan ymmärtää. Vaikka lukuun otettaisiin herrasväen lapsille tarkoitettu opetus sekä muutamat tehtaiden ja rouvasväenyhdistysten organisoimat käsityökoulut, ei kouluikäisille suunnattu käsityön opetus vuosisadan taitteessa tavoittanut läheskään puolta kouluikäluokkaa.

¹ Kansakoulun alkuvaiheessa naisopettajat tulivat kuitenkin pääasiassa kaupunkien sivistyneistöstä ja säätyläisten keskuudesta (Hakkarainen 1996, 106). Osalle heistä parsiminen ja paikkaaminen saattoi olla outoa, jos kotona ja tyttökouluissa oli keskitetty enemmän koruompeleisiin (ks. Halminen 1996, 126).

² Ko. Hämeen Sanomien artikkelia lainattiin *Koti ja Yhteiskunta* -lehdessä 1889/5, 65.

7.4.6 Vuosisadan vaihteen teollisesti valmistetut esiliinat ja esiliinaompelijat

Tampereen Uutisissa (1899/245, 3) ollut paitakaupan mainos kertoo siitä, miten esiliinat 1800-luvun lopulla olivat tavallisia myyntiartikkeleita. Esiliinat eivät olleet ainoastaan yleisiä, vaan niitä mainostettiin myös edullisiksi:

– myy tänäkin vuonna uskomattoman halvalla paitakaupan alalle kuuluvia tawaroita: willaiset alusvaatteet, sukat, kaulukset, rusetit, kalwokkaat, esiwaatteet y.m. owat täällä todellakin halpoja, niin wakuuttaa jokainen siellä ostoksillaan käynyt henkilö.

Hjältin (1908, 18, 24; liite 12), mukaan esiliinat olivatkin vakiinnuttaneet asemansa teollisessa tuotannossa. Hänen mukaansa liinavaateompelua ja paitojen valmistusta oli tehty teollisesti jo *iat ajat*. Hjält viittasi tällä ompelukoneiden markkinoille tuloon 1800-luvun puolivälin jälkeen.¹ Esiliinoja valmistettiin muiden yksinkertaisten vaatteiden, kuten esimerkiksi puseroiden, aamupukujen, trikootavaroiden ja liinavaatteiden ohella samoissa tehtaissa. Niiden lisäksi esiliinoja ommeltiin kirjailu- ja esiliinaneulomoissa, joita 1900-luvun alussa oli Suomessa Hjältin esittämien tilastojen mukaan kaksikymmentäneljä. Kirjailu- ja esiliinaneulomoissa oli töissä yhteensä 145 ompelijatarta.

Esiliinat, jotka valmistettiin tehtaissa, olivat useimmiten niin sanottua varastotavaraa. Niitä ei tehty yksittäisten tilausten perusteella, vaan valmistettiin varastoon, josta kauppiaat kävivät ostamassa tuotteita liikkeisiinsä. Hjältin (1908, 38, 201) mukaan esiliinojen ompelu oli yleensä urakkatyötä, jolloin esiliinoista maksettiin tusinahinta. Esiliinaompelijoiden palkat vaihtelivat 1900-luvun alussa melko tavalla. Käytävissä olevan aineiston perusteella jälkepäin on vaikea päätellä, olivatko isot palkkaerot kiinni työnantajien erilaisista maksukäytännöistä vai myös tehtävien esiliinojen vaativuudesta. Esimerkiksi 30 henkeä työllistävässä kutomo-ompelimo yrityksessä maksettiin esiliinatusinasta 0,60–1,80 markkaa esiliinojen mallista ja koon mukaan. Samassa yrityksessä ompelijan keskimääräiseksi viikkoansioiksi ilmoitettiin 8–12 mk. Noin 12 markan viikkoansioihin päästäkseen ompelijan piti ommella polkukoneella valmiiksi 200 kaikkein helppotöisimpiä esiliinoja ja suuritöisimpiäkin noin 67 kappaletta. Ahkerankin esiliinaompelijan tulot jäivät alle toimeentulominimin, jona pidettiin 15–16 markan viikkoansioita (Markkola 1999, 30).²

Vaikka työtehtävät vaikuttivat ansioihin, ratkaisevaa oli myös sukupuoli: Markkolan (1999, 29) mukaan 1900-luvun alussa naisten palkka teollisuustöissä oli noin 60 prosenttia miesten palkasta. Ompelijoiden kehnot palkat eivät olleet yksinomaan suomalainen ilmiö. Perkin (2002, 40) kirjoittaa 1900-luvun alun englantilaisten esiliinaompelijoiden huonoista palkoista ja toteaa, että mitä nopeammin työt valmistuivat, sen pienemmäksi kappaleen hinta urakassa laskettiin. Ainakaan hänen mainitsemillaan ompelijoilla ei edes ahkeruudella ollut mahdollista vaikuttaa kovin paljon ansioihinsa.

Verrattuna muiden varastovaatteiden urakkapalkkoihin esiliinoista maksetut kohtalaisen pienet palkat kertovat, että ne olivat nopeita valmistaa suhteessa moniin muihin vaatteisiin.³ On myös mahdollista, että koska esiliinojen ompelijoilta ei vaadittu erityistä ammattitaitoa,

¹ Teollisuudessa oli käytössä yksi-, kaksi- ja monilankajärjestelmiä käyttäviä koneita samoin kuin koneita, jotka ompelivat ketju-, lukko- ja siksak-ompeleita sekä monimuotoisia koristeompeleita. Myös trikoon ompeluun soveltuva overlock-ommel tunnettiin. (Willberg 1988, 12, 18–19.)

² Alle 800 markkaa ansaitsevien katsottiin kuuluvan varattomiin. Vähävaraisiin lukeutuivat 800–2000 markkaa ansaitsevat. Toimeentulominimi oli siis viikkoa kohden noin 15–16 markkaa.

³ Esimerkiksi kampaanusutusta, joita ompelija valmisti 2–3 päivässä, maksettiin 0,75 mk kappaleelta, kun taas esiliinojen työpalkat, joita päivässä teki 15–17, olivat samassa yrityksessä 0,10–0,20 markkaa kappaleelta. Pitkästä alushameesta maksettiin 0,50 mk ja naisten alushousuista 0,30 mk. (Hjält 1908, 84.)

heille maksettiin muita huonompaa palkkaa. Esimerkiksi naisten alushousujen ompelusta maksettiin kaksi kertaa enemmän kuin esiliinojen tekemisestä. Esiliinoja oli ilmeisesti helppo ommella tai niiden ompeluun tarvittavat taidot oli nopeasti opittavissa, sillä vain kolmannes esiliina- ja kirjailuompeleimien työntekijöistä oli *täysin ammattinsa osaavia*. (Hjält 1908, 84.) Ehkä varastoesiliinojen ompelun laadullekaan ei asetettu korkeita vaatimuksia. Ainakin *Vaatturi*-lehdissä kirjoitettiin varastovaatteiden heikkolaatuisuudesta (Kaipainen (2008, 105).

Teollisesti valmistetut esiliinat olivat 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun suomalaisessa kontekstissa enemmän käsityötä kuin koneellista tuotantoa huolimatta siitä, että puhuttiin teollisuusompelijoista ja käytettiin ompelukoneita. Kojonkoski-Rännälän (1995, 54–55) mukaan käsityötä on sellainen, mitä tehdessään käsityöntekijä on elimellisessä kosketuksessa siihen materiaaliin, jota hän työstää. Hän toteaa, että käsityöväline muuttuu koneeksi siinä vaiheessa, kun käytetty työväline suorittaa työn, niin että työ ei ole tekijän motorisista taidoista riippuvainen. Koneet eivät aikana, johon tutkimus kohdistuu, toimineet automaattisesti. Sähköompelukoneita oli tuolloin Suomessa ainoastaan viidessä ompelualan yrityksessä, ei siis esiliinojen ompelijoilla (Hjält 1908, 20). Paitsi että ompelijat hallitsivat koneen vauhtia ja toimintaa oman vartalonsa liikkeillä, he olivat myös koko ajan fyysisessä kosketuksessa materiaaliin. Vaikka jotkut toistuvista työvaiheista oli mahdollista suorittaa melko rutiininomaisesti, tekijän taitoa tarvittiin läpi koko esiliinanvalmistusprosessin.

Parsons (2002, 38) on todennut tutkiessaan amerikkalaisia vuosisadan vaihteen työläisnaisia, että monet ammatikseen ompelevat naiset eivät ommelleet kotonaan tai tekivät siellä ompelutöitä vain kaikkein välttämättöimpiin tarpeisiin. Hänen mukaansa raskas ja monotoninen ompelutyö tehtaissa vei monilta naisilta sekä voimat että mielenkiinnon kotiompeluun. Vuosisadanvaihteessa suuri osa suomalaisista teollisuusompelijoista oli nuoria naimattomia naisia, joiden työt teollisuudessa saattoivat vaihtua perheen perustamisen jälkeen kotona tehtävään ompelutyöhön (ks. Lepistö 1999, 146). Pienituloisillakin naisilla oli mahdollisuuksien rajoissa hankkia ompelukone, sillä niiden osamaksukauppa kehittyi jo 1800-luvun puolella ja oli melko yleistä 1900-luvun alkuvuosikymmeninä (Willberg 1988, 18–20). Hjält (1908, 108) kuitenkin mainitsee, että neulomoissa saatu oppi ei ollut sen tasoista, että pelkästään sen perusteella olisi voinut ryhtyä itsenäiseksi ompelijaksi.

Raja kotona tehtyjen ja ompeluyrityksissä valmistettujen esiliinojen välillä on epäselvä. 1800- ja 1900-lukujen taitteessa Suomessa itsensä työllistäneistä kaupunkilaisnaisista suurin ryhmä oli ompelualalla työskentelevät, kun pois suljetaan piijat (Vainio-Korhonen, 2002, 61–63).¹ Tähän lukuun kuuluvat teollisuusompelijat, koti-ompelijat ja ompelimoissa työskennelleet naiset. Osa ompelutöistä tehtiin kuitenkin kodeissa alihankintana, eikä se näy tilastoissa (ks. Lund 2002, 57). Myös monet säätyläiset ja keskiluokkaiset naiset tekivät 1900-luvun taitteessa kotonaan ansio-ompelua, kuten Oittinen (1989, 67) on todennut, vaikka siitä ei julkisesti tuotu esille.²

Kotiompelijat valmistivat esiliinoja myös suoraan niitä myyviin liikkeisiin niin sanottuna kamarityönä. Mahdollisesti Terese Fohsrömin liike oli yksi sellaisista. Ainakin hän mainosti helsinkiläisessä kangaskaupassaan olevan myynnissä valmiita esiliinoja:

¹ Tuolloin ammatissa toimivaksi väestöksi ei tilastoitu palvelijoita tai piikoja, koska he tekivät vain kotitöitä. He olivat kuitenkin suurin palkkatyötä tehnyt naisryhmä, lähes kymmenkertainen ompelutöitä elääkseen tehneisiin verrattuna. (Vainio-Korhonen 2002, 61–63.)

² Ulkopuolisten silmissä se ei välttämättä ollut heidän yhteiskunnalliselle asemalleen sopivaa, joten usein siitä vaiettiin. Käytännössä ompelutyö kuitenkin pelasti monen ahdinkoon joutuneen naisen ja turvasi kunniallisen toimeentulon, tai ainakin osan siitä. (Oittinen 1989, 67.)

Kunnioitettavat joululahjan ostajat, Nöyrimmästi pyydän, ettette unohtaisi käydä Uudessa kangaskaupassa. Sillä siellä on paljon yhtä ja toista hyödyllistä ja halvat hinnat. Erittäin huomautan Villa leninkankaita. Saalia, pumpulipalittoita ja Lyhytavaroita. Huom! Kaunis valikoima valmiiksi tehtyjä esivaatteita. (Uusi Suometar 1895, 298, 2.)

Ilmeisesti liikkeille yksityisesti tehty ompelutyö oli vähentymässä. Ainakin Hjält (1908, 18, 24) totesi, että naisten itsenäisesti tekemä *neulatyö* eli *kamarityö* oli pikkuhiljaa muuttunut itsenäiseksi pikkuteollisuudeksi.

1900-luvun alussa myynnissä oli kotimaisten teollisesti ommeltujen esiliinojen rinnalla edullisia, ulkomailta valmistettuja esiliinoja. *Koti- ja Yhteiskunta* -lehdessä (1911/10, 97) kirjoitettiin vienti - ja tuontitilastoihin viitaten: *Niistä näemme, että valmiita vaatteita, jopa yksinkertaisimpia esiliinoja ja miesten alushousuja, tuodaan suunnattomia määriä ulkomailta – –.* Ulkomaisia halpoja vaatteita oli myynnissä esimerkiksi kulkukauppiaille ja sekatarvakaupoissa. Hjältin (1908, 24–25) mukaan tuontivaatteita saattoi ostaa samalla hinnalla kuin mitä suomalaisessa ompelimossa vastaavan vaateen ompelemisesta maksettiin palkkaa. Burman (1999a, 8) kirjoittaa, että 1900-luvun alussa naisten edulliset valmisvaatteet olivat materiaaleiltaan huomattavasti heikompileatuksia kuin mitä itse ommeltaessa käytettiin. Burmanin tiedot ovat Englannista ja Yhdysvalloista, mutta materiaalin ja työn heikko laatu vaikuttaisi hyvältä selitykseltä tuontiesiliinojen edullisuuteen Suomessakin. Tosin myös Suomessa keskityttiin Pulkkinen (2008, 21) mukaan 1800-luvun loppupuolella halvempien kangaslaatuojen valmistamiseen. Pietarin alueen tehtaissa tuotettiin korkealaatuisia puuvillakankaita, joten suomalaisissa tekstiiliteollisuuspiireissä arveltiin alkuvaiheessa kannattavimmaksi keskittyä halpojen kangaslaatuojen valmistamiseen ja markkinointiin. Todennäköisesti ainakin arkiesiliinoihin valittiin pääasiassa näitä halvimpia kangaslaatuja myös silloin, kun esiliinat ommeltiin itse.

Kun esiliinoja tuotiin ulkomailta ja valmistettiin varastotyönä kotimaassa, teollisesti tuotetuilla esiliinoilla oli oltava myös ostajakuntaa. Ainakin kaupunkien vähävaraisista työläisnaisista monet päätyivät käyttämään edullisia osto-esiliinoja (ks. Kaipainen 2008, 105). Vaikka Suomessa teollistuminen tuli Yhdysvaltoja askeleen jäljessä, syyt ostopäätöksiin saattoivat olla samantapaisia kuin siellä. Parsonin (2002, 38) mukaan teollisuustyötä tekevät naiset ostivat mieluummin valmiita vaatteita kuin tekivät niitä itse, sillä työpäivän jälkeen ei ollut energiaa ompelutöille, eikä välttämättä taitojakaan. Kun työpäivät olivat pitkiä, kaupunkiin muuttaneet nuoret naiset ehkä halusivat käyttää vähäisen vapaa-aikansa muuten kuin esiliinoja ompelemalla. Järkevämpää oli käyttää energiansa parempien vaatteiden tekoon, jos taidot siihen riittivät, sillä muihin vaatteisiin verrattuna esiliinat olivat melko halpoja myös ostettuina. Esiliina oli miestenkin työvaate, joten naiset eivät olleet ainoaa ostajakuntaa, ja myös miesten ja lasten esiliinoja sai ostaa valmiina (Tampereen Uutiset 1894/41, 4). Koska esiliinojen ompeluun sopivia kumikankaita mainostettiin lehdissä, oletettavasti myös kumisia esiliinoja sai ostaa jo 1800-luvun puolella (Uusi Suometar 1886/205b, 2).

Esiliina tai kangas sitä varten oli haluttu tuliainen kaupungista tai markkinoilta. Toreilla tuotteitaan kauppaavat esiliinamyymäjät saattoivat laittaa lehteenkin ilmoituksen. Esimerkiksi *Vapaa Sana* -lehdessä (1908/32, 4) oli Ida Hentusen ilmoitus Pietarsaaren torimyynnistä: *Pumpulikankaita, valmiita alusvaatteita, puseroita, esiliinoja, y.m. torihinnoilla. Kotilliden* (1939/12, 484) kirjoituksessa muisteltiin, miten kiertävät kaupustelijat olivat kaupanneet esiliinoja, joissa oli koneella valmistettua ketjupistokiemuraa:

Parikymmentä vuotta sitten, kun maalla kulkukauppiat avasivat mytynsä, tuli sieltä aina esille raidallinen pumpuliesiliina, jonka alareunassa oli poimutelma. Poimutelman rajalle, miehustan puolelle oli koneella ommeltu leveästi ketjupistikiemuraa mustalla pumpulilangalla.

Esiliinat olivat myös suosittuja myyjäistuotteita, joten ilmeisesti ne menivät hyvin kaupaksi. Koska esiliinan ei tarvinnut olla täsmälleen tietyn kokoinen eikä käyttäjän mittojen mukaan tehty, ostajien oli mahdollista löytää haluamansa kokoinen vaate. Esiliinan saattoi valmistaa pienistäkin kangasmääristä, mikäli koko ja malli sen sallivat. Myös eri kankaiden yhdistämistä suosittiin. Esiliinoiniin yleisimmin käytetyt puuvillakankaat olivat suhteellisen edullisia ja niitä oli runsaasti saatavilla.¹ Yksinkertaisen malliset esiliinat olivat lisäksi kohtuullisen nopeita ja helppoja valmistaa, joten tekijöiltä ei vaadittu erityisen hyviä ompelutaitoja.

Vuosisadan vaihteessa naisten käsityökouluja ylläpitävät rouvasväenyhdistykset myivät esiliinoja liikkeissään ja myyntitempauksissaan. Hyöty oli moninkertainen. Selvää on, ettei kouluissa voitu käyttää käsityötaidon kehittämiseen tarvittavia materiaaleja, jollei niihin hankittu varoja tuotteita myymällä. Tuotto esiliinoista, kuten muistakin myynnissä olleista käsityötuotteista, meni oppilaitosten ylläpitämiseen. Myyntitöitä tehdessään vähävaraiset tytöt oppivat sellaisia käsityötaitoja, joilla pystyivät myöhemmin hankkimaan elantoa itselleen. (Ks. Heikkilä 2003, 9.)

Rouvasväenyhdistysten ilmoitukset kertovat, paitsi niiden merkityksestä käsityötaitojen opettajana ja käsityötuotteiden markkinoijina, myös siitä, miten suosittuja myyntituotteita esiliinat olivat. Turussa paikallinen rouvasväenyhdistys mainosti *Sanomia Turusta* -lehdessä (3.3.1989/52, 4) tuotteitaan, joita sai ostaa sekä yhdistyksen myymälästä että torilta: *Halpoja liinavaatteita, nimittäin miesten ja naisten paitoja, alusvaatteita, röyjyjä, esiliinoja, sukkaa, wanttuja, kylpylakania, käsiliinoja, tomu- ja kuurausriepuja*. Kaikilla rouvasväenyhdistyksillä ei ollut omaa myymälää, ja niinpä kouluissa valmistettuja käsityötuotteita voitiin myydä yhdistyksen jäsenten kotoa käsin. Kuopion Rouvasväenyhdistys myi tuotteitaan – *Paitoja, alushousuja, esiliinoja, yönuttuja ynnä muita* – Ruustinna Wenellin talosta (Tapio 1881/ 68, 4). Tampereen Uutisissa (1894/41, 4) paikallinen rouvasväenyhdistys mainosti Puuvillatehtaan lukusalissa pidettävää alennusmyyntiään: *Tulkaa ostamaan liinavaatteita, villasukkia, käsineitä. Miesten, lasten ja naisten esivaatteita* – –.

Esiliinoja ommeltiin muissakin hyväntekeväisyyttä harjoittavissa organisaatioissa. *Koti ja Yhteiskunta* -lehdessä (1902/12, 119) kirjoitettiin tukholmalaisessa lasten työkodissa valmistettujen tuotteiden myyntinäyttelystä. Sielläkin oli esillä esiliinoja: *kaikenlaisia esiliinoja yksinkertaisista työesiliinoista alkaen hienompiin koriste-esiliinoiniin asti*. Myyjäis- ja näyttelyesiliinat eivät välttämättä olleet hinnaltaan kilpailukelpoisia teollisuustuotteiden rinnalla, mutta ostajakuntaa löytyi niillekin. *Uudessa Suomettaressa* (1901/294, 4) oli kirjoitus Suomen teollisuuskaupasta, jossa myytiin monipuolisesti kotimaista tuotantoa: *Takaisin kääntyessäni huomaan vielä läjän käsin ommeltuja sieviä esiliinoja*. Niitten huokeudesta mainittakoon esimerkkinä n.s. *aplikatsiooniompelulla kaunistetut esivaatteet, jotka maksoivat vain 2 mk. 50 p. kappale*. Näiden ”huokeiden” esiliinojen ostajakunta tuskin oli sama kuin edullisten

¹ Tapio 1881/ 68, 4; *Sanomia Turusta* 1989/52, 4. Mainoksen mukaan valikoima Waasan Pumpulitehtaan Osakeyhtiön kaupapuodissa oli monipuolinen: *Valkasemattomia, valaistuja ja värjättyjä yksin- ja kaksinkertaisia pumpulilankoja, kerrattuja verkkorihmoja ja sukkalankoja, sekä valkasemattomia, valaistuja ja värjättyjä pumpulikankaita, niin kuin Domestik'ää, Toiviliä, Schertinkiä, Printers'ää, Lakanavaatetta, Seil kangasta, Kihtaavia kankaita, Leninkikankaita, Esiliinakanakita, Housukankaita, Pike'tä, Doffelikangasta, Satiinia, Dimity'ä, Nahkia, Moleskiniä, Polsteri- ja verhostinkankaita, madapolamia, Käsipyyhkeitä, Pölypyyhkeitä ja nenäliinoja*. Selitykset esiliinoiniin käytetyistä kankaista, ks. liite1900-luvun alkupuolen esiliinamateriaaleja.

ulkomaisten tuontiesiiliinöjen. Ainakin esiliinaompelijan kahdeksan markan viikkoansioilla kyseiset esiliinat olisivat jääneet ostamatta. Applikointikoristeinen esiliina oli selvästi suunnattu ostovoimaiselle asiakaskunnalle, mikä taas kertoo siitä, että herrasväkikin jatkuvasti käytti esiliinoja.

8 Esiliina 1900-luvun alkupuolella

8.1 NAISSUKUPOLVET 1900-LUVUN ALKUPUOLEN TEKSTIILIKULTTUURIN KONTEKSTISSA

8.1.1 Sukupolvet – osa kollektiivista identiteettiä

Tässä tutkimuksessa suomalaisia naissukupolvia lähestytään tekstiilikulttuurin näkökulmasta. Sukupolvi-käsite voidaan ymmärtää perheyhteydeksi, mikä naissukupolvinäkökulmasta tarkoittaa äidin, tyttären ja tyttärentyttären sukulaisuussuhdetta ja -jatkumoa. 1800-luvulla sukupolvikäsite laajeni tarkoittamaan abstraktia sosiaalista ilmiötä, jossa sukupolvi ilmentää laajojen ihmisryhmien yhteisiä kokemuksia (Purhonen 2008, 14–15). Roos (1988 25–26) määrittelee sukupolven sellaiseksi ihmisryhmäksi, jota yhdistävät samankaltaiset elämäkokemukset ja yhteinen ajallinen kulttuuritausta. Tässä tutkimuksessa tarkastellaan esiliinatekstien valossa 1900-luvun alkupuolen naissukupolvien yhteisiä kokemuksia suomalaisen tekstiilikulttuurin ylläpitäjinä, toimijoina ja kokijoina.

Täysin muuttumattomassa yhteiskunnassa ei Roosin (1988 25–26) mukaan ole sukupolvieroja. Vaikka vanhemmat ja lapset kuuluvat biologisesti eri sukupolviin, heidän elämäkokemuksissaan ja ajattelutavoissaan on vain satunnaista vaihtelua. Kun Lönnqvist (1979, 49) kirjoittaa, että 1500-luvulla kansanpukuun kotiutunut hame ja liivi-yhdistelmä säilyi lähes samanlaisena 1800-luvun puoliväliin asti, sen voi tulkita tekstiilikulttuuriin näkökulmasta niin, että sukupolvien vaihtelua ei juuri ollut. Myös esiliina säilyi kansannaisten puvuissa samankaltaisena. Sen sijaan muotipuvuissa, yläluokan naisten käyttämissä vaatteissa, esiliinan asema vaihteli. Esiliina onkin hyvä esimerkki siitä, miten samana historiallisena ajanjaksona tietyssä yhteiskuntaluokassa saattaa olla enemmän sukupolvia kuin toisessa (ks. Kaukonen 1985, 261.) Roos (1987, 53–56) on todennut, että yhteiskuntaluokan lisäksi sukupolvia erottavia tekijöitä ovat asuinpaikka tai sukupuoli. Nopeasti muuttuvassa yhteiskunnassa sukupolvet vaihtuvat tiheästi, minkä vuoksi vanhempien ja lasten välillä saattaa olla useita sukupolvia. Roosin mukaan nopeasti muuttuvassa yhteiskunnassa sukupolvea määrittävät aatesuuntaukset eivät edes kata koko ikäluokkaa. Tämä tarkoittaa, että sukupolvien sisälläkään kokemusmaailmat eivät ole yksiselitteisesti rinnastettavissa. Purhonen (2008c, 226) kuitenkin muistuttaa, että vaikka sukupolvien sisällä on aina merkittävää hajontaa, se ei ole satunnaista. Sukupolven sisällä olevat vaihtelut on johdettavissa, ainakin jossain määrin, siitä, millainen asema yksilöillä on ollut yhteisössään.

Analysoidessaan suomalaista yhteiskuntaa Roos (1988, 25–29) on todennut, että 1900-luvulla suuret historialliset tapahtumat vaikuttivat siihen, että Suomessa on melko selviä sukupolvieroja. Hän on elämäkertatutkimuksissaan tullut siihen tulokseen, että 1900-luvun suomalaisista muodostuu neljä sukupolvea: vuosina 1900–1925 syntyneiden *sodan ja puutteen sukupolvi*; vuosien 1925 ja 1939 välisenä aikana syntyneiden *jälleenrakennuksen*

sukupolvi; 1940-luvulla syntyneiden *suuren murroksen sukupolvi*; 1950-luvulla ja 60-luvun alussa syntyneiden *lähiösukupolvi*.¹

Strandell (1984, 211–212) on tutkinut suomalaisten sukupolvikokemuksia naisnäkökulmasta: naisten kokemuksia työstä ja perheestä, naisten toimintastrategioita ja naisten subjektiivisia kokemuksia. Strandellin mukaan sukupovet voidaan erottaa toisistaan paremminkin suhtautumistapojen ja toimintastrategioiden perusteella kuin tiettyyn ikäryhmään kuulumisen perusteella. Myös Purhonen (2008b, 171) on todennut, että naisten sukupolvikokemukset ovat yleensä enemmän perhe- ja ihmissuhteita korostavia, kun taas miesten sukupolvikokemukset ovat usein heitä itseään ja heidän omia työuriaan tähdentäviä. Naisten subjektiivisten kokemusten tutkijana Strandell näkee myös eri sukupolvien kietoutuvan toisiinsa tiukemmin kuin Roos (1987, 53–56), jonka tutkimuskohteina ovat olleet sekä miehet että naiset. Yhtenä naissukupolvia yhdistävänä tekijänä voi pitää käsityöiden tekemistä yhdessä, käsityön tekotapojen siirtämistä äidiltä tyttärelle ja ylisukupolvisesti isoäidiltä lapsenlapselle. Käsityötaitojen opettaminen ja oppiminen on voinut yhdistää sukupolvia myös silloin, kun kansakoulua, kansanopistoja ja kotiteollisuuskouluja käyneet tyttaret ovat välittäneet kouluissa saamiaan oppeja kotona asuville.

Olen käyttänyt sukupolvijaottelua tässä tutkimuksessa tulkinnan apuvälineenä taustoittamassa sitä, millaista ajallista kulttuuritaustaa vasten esiliinatekstejä kulloinkin tarkastellaan. Lisäksi olen pyrkinyt sukupolvikäsitteen avulla tekemään näkyväksi niitä yhteiskunnallisia tapahtumia, jotka ovat heijastuneet tekstiilikulttuuriin ja sen kautta tuottaneet naisia yhdistäviä sukupolvikokemuksia. Sekä Roos (1987, 53–56) että Strandell (1984, 211) tarkastelevat sukupolvia yhteiskunnallisten muutosten taustaa vasten. Tässä tutkimuksessa olen kääntänyt asetelmaa. Olen kiinnittänyt etukäteen määrittelemieni sukupolvien avulla esiliinatekstejä suomalaiseen 1900-luvun alkupuolen kulttuuriseen kontekstiin. Sukupolvet itsessään eivät siis ole olleet tämän tutkimuksen kohde. Niihin viittaaminen kuitenkin auttaa tuomaan esille sitä, mitä on ollut ennen ja jälkeen (ks. Kaartinen ja Korhonen 2005, 175).

Purhonen (2008c, 208) on todennut, että sukupolvi-käsite on kulttuurissamme usein ymmärretty miespolvina, ja naisten kokemukset ovat jääneet toissijaisiksi tai joskus jopa miehisesti vääristyneiksi. Koska ymmärrän sukupolvet, Purhosta (2008b, 176–181) mukaillen, osana kollektiivista identiteettiä, näen tärkeänä, että myös sukupolvien nimityksillä tehdään näkyväksi naisten kokemusmaailmaa. Tämän vuoksi olen päättänyt käyttämään **naissukupolvi**-käsitettä yleisemmän sukupolvi-käsitteen rinnalla ja nimeämään tämän tutkimuksen sukupolvet tekstiilikulttuurin lähtökohdista.

8.1.2 1900-luvun alkupuolen naissukupolvet tekstiilikulttuurin näkökulmasta

Tekstiilikulttuurin näkökulma on vaikuttanut siihen, että olen joutunut pohtimaan naissukupolvia ja erityisesti niiden nimityksiä kokonaan uudesta näkökulmasta. Se, miten sukupolvia kutsutaan, ei ole merkityksetöntä, sillä sukupolvien nimeäminen tietyllä tavalla liittyy ne osaksi kulttuurista identiteettiä (ks. Purhonen 2008b, 176–181). Tämän tutkimuksen keskiössä on kolme naissukupolvea. Olen nimennyt ne **käsityövalistuksen sukupolveksi**, **materiaalipulan sukupolveksi** sekä **valmisvaatteiden sukupolveksi**. Nimitykset ovat syntyneet aineistolähtöisesti esiliinatekstien perusteella. Nimeämällä sukupolvet

¹ Roos on tehnyt elämäkertojen perusteella sukupolvijaotteluaan 1980-luvulla, joten viimeisen kolmenkymmenen vuoden nopeasti muuttuva kehitys ja sukupolvien vaihtuminen eivät näy hänen jaottelussaan.

tekstiilikulttuurin näkökulmasta, olen pyrkinyt tuomaan esille käsityön merkitystä yhtenä suomalaisen identiteetin rakentajana.

Olen soveltanut tutkimuksessani Roosin (1988, 25–29) ja Strandellin käyttämiä (1984, 212) sukupolvijakoja. Näen naissukupolvet suhteessa siihen, miten käsityöt, vaatteet ja niihin liittyvät aatteet ovat näyttäytyneet sukupolvikokemuksina. Vaikka ymmärrän sukupolvet ajan suhteen ongelmallisena, tutkimusjaksossa oli sellaisia ajallisesti samanaikaisia yhteiskunnallisia ilmiöitä, jotka olivat merkityksellisiä suurimmalle osalle naisista ja jotka olivat merkittäviä myös suomalaisen tekstiilikulttuurin kannalta.

Tämän tutkimuksen ensimmäinen sukupolvi on käsityövalistuksen sukupolvi. Sen edustajat syntyivät 1800-luvun lopulla tai 1900-luvun alussa. Helsti (2000, 12–14) jakaa tämän sukupolven edustajat *kansaan ja kansanvalistajiin*, mikä kuvaa osuvasti sitä, miten eri yhteiskuntaryhmien suhde kansanvalistusprojektiin poikkesi toisistaan. Herrasväen naiset asettivat sivistykselliset tavoitteet, jotka kansannaisten toivottiin omaksuvan. Nämä tavoitteet konkretisoituivat muun muassa kansakouluissa tehtävissä käsitöissä, kirjoittaa Hakkarainen (1996, 104). Käsityö nähtiin laajemminkin kansansivistystä kehittäväenä, joten myös nuorille aikuisille suunnattu käsityöopetus lisääntyi (Karjalainen 1970, 141–143). Koulutuksen myötä käsityömallit ja uudet ajatukset vaatteista, kodintekstiileistä sekä niiden valmistamisesta ja hoidosta levisivät myös koteihin (ks. Heikkinen 1997, 36). Naisten elämänoosuhteet olivat yleensä riippuvaisia siitä, mihin yhteiskuntaluokkaan he syntyivät ja kuuluivat.¹ Tämän sukupolven naisten tietoisuudessa oli sääty-yhteiskunnan perintönä ajatus siitä, että ihmisten tuli pukeutua ja käyttäytyä asemansa mukaisesti. Yhteiskunnallisen aseman, samoin kuin varallisuuden, tuli näkyä myös vaatetuksessa. (Ollila 1995, 52–60.)

Materiaalipulan sukupolven naiset syntyivät 1900-luvun alkuvuosikymmenillä. Monet, eivät kuitenkaan aivan kaikki, kävivät kansakoulua ja saivat siellä opetusta käsitöiden tekemisestä. Materiaalipulan ehdoilla eläminen oli tämän sukupolven naisia yhdistävä tekstiilikulttuurinen kokemus.² Aikuistuttuaan materiaalipulan sukupolven naiset joutuivat kehittämään käsityötaitojaan epävarmoissa olosuhteissa. 1930-luvun lamaan ja toiseen maailmansotaan liittyvästä materiaalipulasta selviäminen edellytti naisilta käsityötaitoja, kekseliäisyyttä ja taloudellista ajattelua. Käsityötaidot helpottivat arjesta selviytymistä. (Ks. Ollila 1995, 52–67; Roos 1988, 26–27; Utrio & Utrio 1994, 193–194.) Pula-aika heijastui myös yhteiskunnan modernisoitumiskehitykseen tekstiilikulttuurinkin kannalta. Vaatteiden valmistuksessa ja huollossa otettiin jälleen laajempaan käyttöön vanhoja työtapoja aina pellavanviljelystä villankehrukseen. Maaseudulla perinteiset käsityötaidot olivat tallella, mutta kaupungeissa jouduttiin vanhoja työtapoja opettelemaan muun muassa erilaisilla kursseilla. Käsityön tekemisen yhteisöllisyys korostui muun muassa valmistettaessa vaatteita rintamalle tai koottaessa vaatepaketteja apua tarvitseville. (KL 1943/5, 133; KL 1948/3, 37; ks. myös Aikasalo 2000, 256; Kaipainen 2008, 130.)

Valmisvaatteiden sukupolven edustajat ovat tutkimuksen rajauksen vuoksi läsnä tässä tutkimuksessa vain lapsina ja nuorina aikuisina. Tämä sukupolvi varttui toisen

¹ Käsityövalistuksen sukupolvea ei voi analysoida yhtenäisenä naisjoukkona, sillä huolimatta yhteisestä ajallisesta kontekstista eri sosiaaliryhmiin kuuluvat ja eri seuduilla asuvat naiset saattoivat elää täysin eri maailmoissa. Roos (1988 25–26) on todennut, että samana historiallisena ajanjaksona tietyssä yhteiskuntaluokassa saattaa olla enemmän sukupolvia kuin toisessa. Käsityövalistuksen sukupolvesta olisikin mahdollista erottaa useampia, fyysisesti samanaikaisesti eläneitä, mutta kokemuksellisesti eriaikaisia sukupolvia.

² Sodan ja pulan kokemukset myös yhdistivät eri yhteiskuntaluokkien naisia. Esimerkiksi Työläisnaisliiton ja Lotta Svärd -järjestön naiset osallistuivat yhdessä kansallisten avustusjärjestöjen toimintaan (Satka 1994, 93).

maailmansodan jälkeen, jolloin yhteiskuntaa leimasi jälleenrakentaminen, kaupungistuminen ja optimismi. Lapsuudessaan useimmat valmisvaatteiden sukupolven edustajista kulkivat kotitekoisissa vaatteissa, joita lukumääräisesti ei ollut kovin monia. Lähes kaikki saivat oppia käsitöiden tekemistä oppivelvollisuuskouluissa: kansakoulussa, kansakoulun jatkoloukilla, joiden tilalle tuli 1950-luvun lopulla kansalaiskoulu, tai useimmissa oppikouluissa.¹ Opetuksessa korostettiin edelleen käsityötaitoja taitoina, joita jokaisen perheenäidin ja naisen tuli hallita (Seraste & Koski 1961, johdanto). Vähitellen yleistyvät sähkömpelukoneet erikoisompeleineen kuitenkin helpottivat ompelutyötä. Teollisesti valmistetut vaatteet alkoivat yleistyä, kun 1960-luvun kuluessa valmisvaatteiden hinnat muuttuivat niin kohtuullisiksi, että yhä useammat pystyivät niitä hankkimaan². Muuttuneiden elinolosuhteiden myötä valmisvaatteiden sukupolven naiset olivat luomassa uudenlaista naiskuva, mikä heijastui myös pukeutumiseen ja siihen liittyviin arvoihin. (ks. Ollila 1998, 67–68). Käsityönteon välttämättömyyden aika alkoi olla ohi, mutta vaatteiden ja kodintekstiilien valmistaminen oli edelleen monille taloudellisesti kannattavaa, osalle toimeentulon kannalta myös välttämätöntä³ (ks. Lumma & Saloheimo 1960, 100).

Kuva: KL 1957/9, 520

*Äiti onnistui,
äidinäiti onnistui
äidinäidinäiti onnistui
minäkin onnistun
Vaasan jauhoilla*
(KL 1957/9, 520)

Mainosten kuvissa eri sukupolville yhteisenä kokemuksena näyttäytyi esiliinojen käyttäminen taloustöitä tehdessä.

Kuva 24. Sukupolvia yhdistävät esiliinat

Käsityövalistuksen sukupolven naisilla oli monta rinnakkaista kokemusmaailmaa, sillä huolimatta yhteisestä ajallisesta kontekstista eri sosiaaliryhmiin kuuluvat ja eri seuduilla asuvat naiset saattoivat elää täysin eri maailmoissa (ks. Sulkunen 1991, 68–69). Ideologisella tasolla sekä tämän että materiaalipulan sukupolven naisten elämänpiiri pyrittiin kytkemään kotiin ja perheeseen. Sulkusen mukaan kansalaisyhteiskunnalle tyypillinen sukupuolijärjestelmä alkoi kuitenkin vakiintua vasta 1920- ja 30-luvun aikana. Siinä perhe asetettiin naisen ensisijaiseksi velvollisuudeksi, mikä käytännössä merkitsi monien kohdalla sitä, että naiset luopuivat omista pyrkimyksistään perheensä hyväksi (Ollila 1998, 53–57). Valmisvaatteiden sukupolven naisten tasa-arvopyrkimykset alkoivat murtaa edellisen

¹ Peruskouluun siirryttäessä tämän sukupolven edustajat alkoivat jo olla peruskouluiän ohittaneita tai aikuisia.

² 1950-luvulla nuoruus eriytyi omaksi elämänvaiheekseen, mutta varsinaisesta nuorisokulttuurin noususta tai nuorisomuodista koko maan näkökulmasta voidaan Ruohosen (2001, 47–48) mukaan puhua vasta 1960-luvulla ja sen vakiintumisesta vasta 1970-luvulla.

³ Syrjäseuduilla eli kuitenkin edelleen perheitä, joilla ei ollut mahdollisuutta hankkia edes jokapäiväisiä vaatteita (Kilkki 2006, 296–297).

sukupolven aikana vahvistuneita sukupuolirooleja. Yhteiskuntaluokka ei määritelty yksilön elämää samalla tavalla kuin edellisten sukupolvien kohdalla, ja naisilla oli entistä enemmän valinnanmahdollisuuksia.¹ (Strandell 1984, 295–297.)

8.1.3 Tutkimuksen naissukupolvet väestöryhminä

Seuraavalla sivulla kuviossa 6 on esitetty tämän tutkimuksen kolme naissukupolvea kolmena päällekkäisenä suorakaiteena. Ylin suorakaide kuvaa väestötilannetta 1900-luvun alussa, jolloin Suomen väkiluku oli 2,6 miljoonaa, keskimäinen suorakaide esittää 1930-luvun tilannetta ja alimmainen 1960-luvun alkua, jolloin väkiluku oli noussut jo 4,4, miljoonaan. Vaaleanharmaaksi väritetyt alueet havainnollistavat maaseudulla asuneiden määrää ja tummanharmaat alueet esittävät kaupungeissa tai kaupunkimaisissa olosuhteissa asuneiden määrää. Suorakaiteiden sisään piirretyillä ja eri tavoin täytetyillä alueilla olen havainnollistanut yhteiskunnan sosiaalisia kerrostumia ja niissä tapahtuneita muutoksia. Olen piirtänyt kuviot suhteessa väestöryhmien kokoon hyödyntäen Wariksen (1974, 15, 21, 36, 37, 45) teosta *Muuttuva suomalainen yhteiskunta*.² Kuvioiden koot ja sijoittelut ovat vain suuntaa-antavia, mutta kuitenkin riittävän tarkkoja tämän tutkimuksen taustatiedoiksi.

Kaikkien kolmen sukupolven kohdalla pienin tummaruutuinen alue esittää yhteiskunnan ylintä sosiaalista kerrostumaa. Vaikka tämä joukko kasvoi määrällisesti jonkun verran sukupolvesta toiseen, prosentuaalisesti heidän osuutensa väestöstä pysyi noin kolmessa prosentissa läpi tutkimusajanjakson. Ylimmän sosiaalisen kerrostuman ympärille on piirretty vaaleampi harmaa-pilkullinen alue, joka symboloi keskiluokkaa³. Käsiyövalistuksen sukupolven keskiluokka oli lukumääräisesti pieni, mutta materiaalipulan sukupolvessa siihen kuuluvien naisten määrä lisääntyi. Tutkimuksen kahden ensimmäisen naissukupolven kohdalla nimitän ylä- ja keskiluokkaan lukeutuvia naisia yhteisellä nimellä herrasväen naisiksi. Tutkimusaineistoissa heitä usein nimitettiin rouviksi. Tämän tutkimuksen näkökulmasta lukumääräisesti vähäisillä herrasväen naisilla oli merkittävä rooli. He olivat tärkeitä tekstiilikulttuurin vaikuttajia muun muassa käsityökirjojen laatijoina, lehtiartikkelien kirjoittajina, valistustyön tekijöinä, käsityöopetuksen suunnittelijoina ja osittain myös sen toteuttajina.

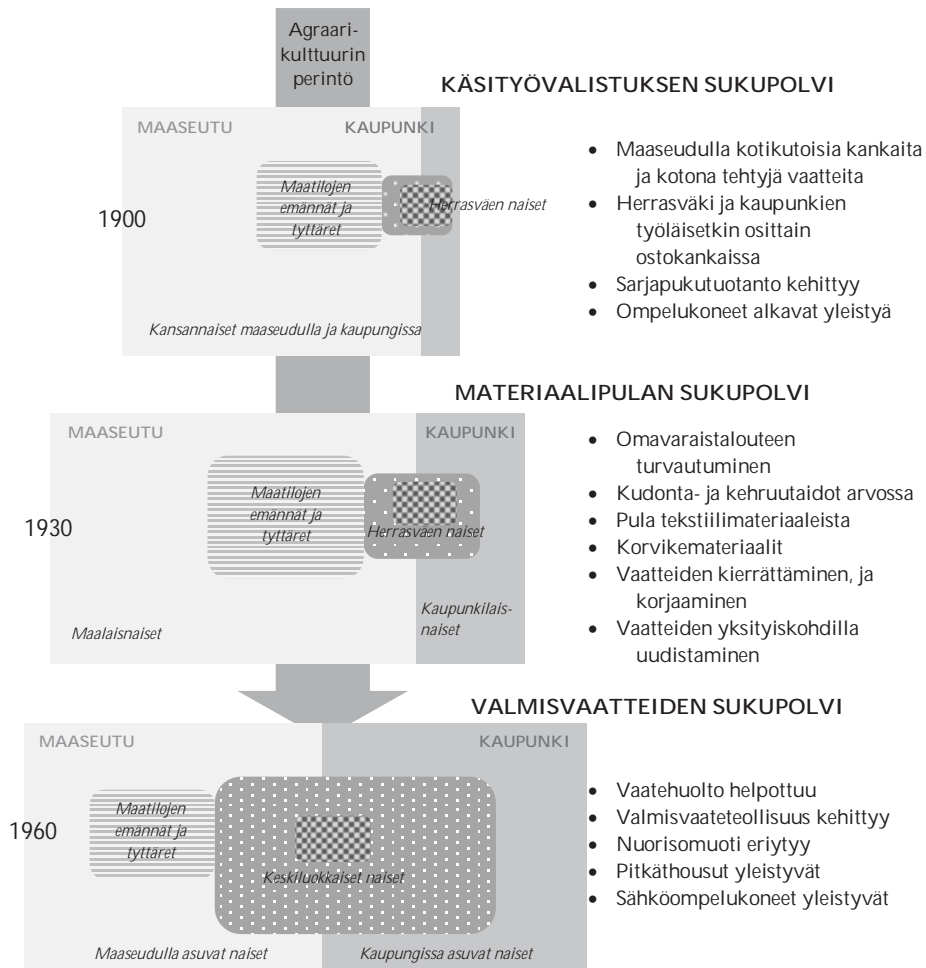
Sukupolvikuvioiden on poikkiraidoitettuina alueina kuvattu *maatilojen emännät ja tyttäret*. Raidoitettut alueet esittävät sellaisia perheitä, jotka sekä omistivat maata että saivat toimeentulonsa maanviljelystä. Vaikka tässä joukossa ei näy kuvioiden kokojen perusteella samanlaisia suuria määrällisiä muutoksia kuin keskiluokan kohdalla, rakenteellista muutosta tapahtui.⁴ Pääsääntöisesti tilakoot pienenevät 1900-luvun alkupuolen kuluessa. Tiloja oli

¹ Perheen perustaminen kuitenkin vaikutti naisten työssä käyntiin, sillä alle 16-vuotiaiden kaupunkilaislasten äideistä 31 % oli työssä kodin ulkopuolella. (Roos 1988, 27–28; Strandell 1984, 297; Waris 1974, 107.)

² Summittaiset kuvioiden koot antavat viitteitä määristä. Kuviot on piirretty suhteessa väestön kokonaismäärään, joten miesten ja naisten määrällistä eroa ei ole huomioitu. Myöskään se, miten yhteiskunnan ylimmät sosiaaliset kerrokset sijoittuivat maalle tai kaupunkiin ei perustu tarkkoihin tilastoihin tai laskelmiin.

³ Ylintä sosiaalista kerrostumaa ja keskiluokkaa esittävät kuviot on piirretty sisäkkäin, koska tämän tutkimuksen näkökulmasta niiden välillä ei ole esiliinanteksteissä selkeästi havaittavia eroja.

⁴ Ensimmäisen sukupolven kohdalla tämän ryhmän jäseniä kutsuttiin talonpoikaissäädyn edustajiksi aina vuoteen 1906 asti, jolloin säätyjako lakkautettiin. Talonpoikaisnaisten pukeutumisesta tai käsitöistä kirjoitettaessa viitataan yleensä tähän ryhmään. Käsiyövalistuksen sukupolven kohdalla kuvio esittää siis talonpoikaissäätyn kuuluvien määrää. Materiaalipulan sukupolven kohdalla kyse on erilaisista maanviljelijäperheistä. 1920-luvun taitteessa maaseudulla tapahtui rakenteellinen muutos, kun torppia lunastettiin. Tilakoot pienenevät, kun entisten suurtilojen mailta erotettiin uusia pientiloja. Toisen

Kuvioiden koot on piirretty summittaisesti suhteessa väestöryhmien kokoon 1900-luvun alussa, 1930-luvulla ja 1960-luvun alussa (ks. Waris 1974, 15, 21, 45, 36, 37). Oikean reunan tiedot löytyvät esimerkiksi Lönnqvistin (1979) Kansanpuku ja kansallispuku -teoksesta.

Kuvio 6. 1900-luvun alkupuolen naissukupolvet tekstiilikulttuurin näkökulmasta

maailmansodan jälkeen pientiloja syntyi vielä paljon lisää siirtolaisväestön asutuksen yhteydessä. Vaikka tilojen määrä radikaalisti lisääntyi, sellaista väestöä, jotka perhekuntina saivat elantonsa omistamiltaan tiloilta, oli 1960-luvulle tultaessa suurin piirtein yhtä paljon kuin 1900-luvun alussakin, kuten sukupolvi-kuviosta näkyy.

kuitenkin hyvin erikokoisia, ja siksi olen piirtänyt nämä kuvat kiinni keskiluokkaa kuvaaviin kuvioihin. Osa mautilojen emännistä ja tyttäristä voitaisiin heidän varallisuutensa, elämäntapojensa ja -arvojen perusteella katsoa kuuluneen myös herrasväkeen.

Läpi tutkimusajanjakson naisia, jotka asuivat pientiloilla, mutta joiden perheen toimeentuloon tilan tuotto ei riittänyt, oli määrällisesti eniten.¹ Sukupolvikuvioiden vaaleanharmaalla väritetyt alueet kuvaavat sekä tätä naisjoukkoa että niitä naisia, jotka asuivat maalla, mutta joiden perheissä ei viljelty maata. Vielä 1930-luvulla yli puolet suomalaisista naisista kuului tähän, pääasiassa pienituloisten joukkoon. Kuten kuvioistakin näkyy, nimitän näitä naisia käsityövalistuksen sukupolven yhteydessä kansannaisiksi maaseudulla, materiaalipulan sukupolvessa maalaisnaisiksi. Kuvioiden oikeassa laidassa olevat tummemman harmaat alueet esittävät niitä kaupungissa asuneita naisia, jotka eivät olleet herrasväkeä. He lukeutuivat lähinnä kaupungin työväestöön. Heitä kutsun vastaavilla nimityksillä kansannaisiksi kaupungissa ja kaupunkilaisnaisiksi. Nämä nimitykset nousevat lehtiaineistoista.

Kun valmisvaatteiden sukupolven naiset olivat aikuistumassa, maaltamuutto lisääntyi voimakkaasti ja keskiluokka laajeni huomattavasti. Tekstiilikulttuurin kannalta asuinpaikalla oli edelleen merkitystä, mutta se ei ollut yhtä voimakkaasti ihmisiä luokitteleva kuin aiemmin. Asuinpaikan rajaa häivytti myös voimakas muuttoliike maalta kaupunkiin. Tämän vuoksi nimitän sukupolvikuviossa valmisvaatteiden sukupolven naisia, jotka jäävät omillaan toimeen tulevien mautilojen ja keskiluokan rajausten ulkopuolelle, maaseudulla asuviksi naisiksi ja kaupungissa asuviksi naisiksi.

Tässä tutkimuksessa olen päätenyt käyttämään kuviossa esitettyjä, omasta aineistostani nousevia nimityksiä. Vaihtoehtoja olisi ollut muitakin. *Koti- ja Yhteiskunta* -lehden (1890/5, 51) käyttämät nimitykset kansannainen ja sivistynyt nainen on myöhemmin tutkimuskielessä korvattu muilla termeillä kuten esimerkiksi *kansa ja kansanvalistaja*, mitä nimityksiä Helsti (2000, 12–14) käyttää tai *yläluokka, keskiluokka ja rahvas*, joihin Roos (1988, 24) viittaa. Tuomaalan (2004) maaseutuympäristöön sijoittuvassa tutkimuksessa käytetään hänen aineistostaan nousseita nimityksiä *herrat ja tavallinen väki*.

Perustelu sille, että olen erotellut maaseudun ja kaupungin ja sekä jaotellut naisia sosiaalisen aseman mukaan, löytyy tutkimusaineistosta. Aineistosta on noussut esille kahtiajako yhtäältä asuinpaikan perusteella maaseudulla ja kaupungeissa asuneiden naisten välillä ja toisaalta eri sosiaaliluokkiin kuuluvien naisten pukeutumismormeihin liittyneiden erojen perusteella. On kuitenkin huomattava, että maaseudulla ja kaupungissa, samoin kuin eri sosiaaliryhmissä, suhde käsitöiden tekoon ja pukeutumiseen vaihteli, ei ainoastaan naisten elinympäristöjen välillä vaan myös niiden sisällä, kuten myös Aikasalo (2000, 255) on todennut. Kuitenkin, kuten sukupolville antamani nimet kertovat, eri sukupolvien sisällä oli myös tiettyjä selkeästi yhteisiä kokemuksia, vaikka eri väestöryhmissä kokemus voitiin kohdata hyvinkin eri näkökulmista. Kokemuksiin vaikutti luokka- ja asuinpaikkarajojen lisäksi myös erilaiset katsontatavat ja toimintakulttuurit (Virkkunen 2010, 20–21).

Kuvion taustalla kulkeva paksu harmaa nuoli osoittaa agraarikulttuurista nousevaa tekstiilikulttuurista perintöä, joka on vaikuttanut taustalla kaikkien kolmen naissukupolven elämässä. Vielä 1800-luvun lopussa vain noin kymmenen prosenttia suomalaisista asui kaupungeissa, joten maalaistausta siihen liittyvine käsityötaitoineen ja asenteineen heijastui useimpien kaupunkilaisnaisten elämään läpi seuraavien sukupolvien. Strandellin (1984, 228) mukaan maatalouden parissa vaalituilla kulttuuriarvoilla, kuten työn arvostuksella, oli

¹ Virkkusen (2010, 14) mukaan alle 10 hehtaarin peltotilalla ei pystynyt elättämään perhettä lisäansioita hankkimatta.

huomattava merkitys koko suomalaisessa yhteiskunnassa aina 1960-luvulle asti. Waris (1974, 106) esittää konkreettisesti, miten arvot ja asenteet siirtyivät sukupolvelta toiselle. Hänen mukaansa vielä 1960-luvun lopulla vanhenevista naisista noin kaksikymmentä prosenttia eli isoäiteinä perhetalouksissa, mikä merkitsi asenteiden ja käsitysten lisäksi käsityöhön liittyvien tietojen ja taitojen siirtämistä myös suoraan lapsenlapsille. Osalle valmisvaatteiden sukupolveen kuuluneiden naisten lapsillekin opetettiin sellaisia arvoja ja käsityön tekemisen tapoja, jotka oli opittu 1800-luvulla.

Uusien sukupolvien kasvattajina, käsitöiden tekijöinä, pukeutumismien noudattajina ja kodinhoitajina naiset toteuttavat monissa asioissa edelliseltä sukupolvelta omaksumiaan malleja., Kotien vaikutus käsityöhön suhtautumiseen ja käsityötaitojen oppimiseen oli merkittävä huolimatta kouluissa ja kursseilla saaduista opeista. Ne sosiaaliryhmät ja asuinpaikat, joiden vaikutuspiirissä naiset elivät, vaikuttivat heidän tapaansa jäsentää itseään yhteisössään mutta myös naissukupolvien ja käsityöntekijöiden ketjussa. Käyttämäni sukupolvijako on siis ymmärrettävä häilyvärajaisena ja aikamäärittelyiltään viitteellisenä.¹

Kuvion oikeassa reunassa kulkevaan tekstipalkkiin olen nostanut esimerkinomaisesti eri naissukupolvien tekstiilikulttuuriin vaikuttaneita tekijöitä.² Niihin palataan tarkemmin tutkimuksen myöhemmissä luvuissa.

8.2 KOTIYMPÄRISTÖN FYYSISET JA SOSIAALISET TILAT KEHYKSIÄ ESILIINANORMEILLE

8.2.1 Herrasväen kaupunkiasunnot esiliinanormien raamittajina

Kodin tilat ja niissä toimiminen ovat keskeisessä asemassa tässä tutkimuksessa, jossa mielenkiinto kohdistuu kotikontekstissa käytettyihin esiliinoiniin. Se, millainen koti oli fyysisenä tilana ja mikä käsitettiin kotiin kuuluvaksi alueeksi, heijastui myös siihen, miten siellä toimittiin. Toimintaa eivät määritelleet yksinomaan kodin asukkaat. Taustalla oli aikakauden kulttuurisia käsityksiä siitä, millainen kotiin ja asumiseen liittyvän tilan tulisi olla ja millaisten normien mukaan siellä pitäisi toimia. Koskelan (1997, 74, 82) mukaan tila voidaan ymmärtää yhteiskunnalliseksi kategoriaksi, jota tuotetaan jokapäiväisissä käytännöissä. Hänen mukaansa se, miten tilaa hallitaan, miten siellä käytetään valtaa ja millaisia merkityksiä sille annetaan, voidaan ymmärtää myös osana sukupuolijärjestelmää. Saarikangas (2006, 36, 86, 228–230) muistuttaa, että koti on merkittävä paikka sukupuoli-identiteetin muokkaajana, sillä se on paikka, jossa tietyt käyttäytymis- ja moraalikoodit ovat läsnä koko ajan. Esiintyminen tietyllä tavalla puettuna tietyssä tilassa on yksi tapa toteuttaa sukupuoli- ja valtajärjestelmää sitä välttämättä edes tiedostamatta. Kotien tilaratkaisut vaikuttivat myös niihin esiliinanormeihin, joiden ohjaamina kodeissa esiliinoja käytettiin.

Saarikangas (2006, 31) korostaa, että kotiin liittyvien käyttäytymismien kannalta on merkittävää se, miten määritellään yksityinen ja julkinen tila ja miten hahmotetaan kodin rajat. Käsitteet julkinen ja yksityinen on helppo ymmärtää vastakohtiksi toisilleen. Kun yksityinen ja julkinen ymmärretään kontekstisoivina kehyksinä suhteessa esiliinojen

¹ Myös teoksessa Kenen sukupolveen kuulut (Purhonen ym. 2008) korostetaan useassa artikkelissa sukupolvien rajojen epäselvyyttä, ja varoitetaan tekemästä liian laajoja ja tiukoja yleistyksiä sukupolvikäsitteeseen nojattaessa.

² Kuvion oikean reunan tiedot, joihin seuraavissakin kappaleissa viitataan, voi poimia esimerkiksi Lönnqvistin (1979) teoksesta Kansanpuku ja kansallispuku. Kaikki mainitut teemat tulevat esille myös tämän käsillä olevan tutkimuksen sivuilla.

käyttäjiin, käsitteiden merkitykset eivät enää ole yhtä yksiselitteisiä. Pukeutumisdiskursseissa julkisella ja yksityisellä viitataan sekä fyysisiin tilaratkaisuihin että sosiaalisiin käytänteisiin. Tärkeää oli se, keitä tiloissa kohdattiin ja missä tilanteissa kohtaamiset tapahtuivat.

Kun Aikasalo (2000, 158) esittää, että 1920- ja 30-luvuilla esiliina ei kuulunut tyylikkääseen vaatetukseen, väitettä on syytä täsmentää niin, että esiliina ei kuulunut tyylikkääseen, herrasväen normien mukaiseen julkiseen pukeutumiseen. Tyylikkyys, jota käytettiin lähes synonyymina normien mukaiselle pukeutumiselle, tai sen puuttuminen sai merkityksensä suhteessa siihen, miten käsitettiin julkinen ja yksityinen ja mihin vedettiin raja niiden välillä. Käsitteille julkinen ja yksityinen annettavat negatiot, ei-julkinen ja ei-yksityinen, auttavat ymmärtämään sitä monimuotoista sosiaalisesti tuotettua fyysiseen tilaan linkitettyä rajanvetoa, mikä tehtiin näkyväksi esiliinateksteissäkin.¹

Esiliinadiskursseista käy ilmi, miten käsitykset yksityisen ja julkisen tilan välisistä rajoista poikkesivat toisistaan erilaisissa ympäristöissä. Kaupunkien keskiluokan, herrasväen, kivisissä kerrostaloissa yksityinen tila rajoittui asunnon seiniin. Asunnon sisällä saattoi silti olla myös ei-yksityisiä tiloja, jotka eivät kuitenkaan olleet julkisia.² Esiliinoiniin liittyvät pukeutumisohjeet, joissa korostettiin sosiaalisia normeja siitä, mitä kulloinkin pidettiin sopivana ja mitä ei, suunnattiin useimmiten ylä- tai keskiluokkaa edustaville, kaupunkiympäristössä asuville herrasväen naisille (KL 1939/3, 89). He olivat myös niitä, jotka näitä ohjeita laativat ja keskinäisessä kanssakäymisessään valvoivat.

Keskiluokan asuntotyyppi, joka Saarikankaan (2006, 89) mukaan tuki familistisen perheideologian toteutumista jakamalla asunnon yksityisiin ja julkisiin³ tiloihin, muotoutui kaupungeissa 1800-luvulla. Herrasväen asunto jakautui sosiaalista kanssakäymistä varten varattuihin oleskelutiloihin, yksityisiin makuu- ja lastenhuoneisiin sekä talousosastoon, joka oli samalla palveluskunnan asuin- ja työtila. Oleskelutilat olivat ei-yksityisiä siinä mielessä, että niissä kokoontuivat perheen vieraat ja puoliviralliset yhteisöt, kuten erilaiset yhdistykset tai hyväntekeväisyysseurat. Myös isännän työhuone saattoi olla ei-yksityinen tila, jossa isäntä vastaanotti asiakkaitaan tai vieraitaan. *Milloin on taas kodin esim. edustettava Suomea ulkomaalaisille taikka määrättyä ammatti- tai virkamiespiiriä, on asianlaita jo aivan toinen. Tällöin on muistettava, ettei koti enää ole pelkkä yksityisasiä, vaan sille asetetaan maan ja sen sivistyneistön kannalta määrättyjä velvollisuuksia*, opastettiin myös *Käytöksen kultaisessa kirjassa* (Elmgren-Heinonen 1957, 25). Vieraiden läsnäolo muutti yksityisen tilan ei-yksityiseksi. Vuosisadan alussa näissä tiloissa ainoastaan palvelijattaren sopi – ja täytyi – esiintyä vieraiden läsnäollessa esiliinaan puettuna.

Vaikka herrasväen asunto, silloin kun siellä ei ollut vieraita, ymmärrettiin yksityisenä tilana, siellä kuitenkin asui palvelijatar tai useampia. Hänen tai heidän asemansa perheessä oli moniselitteinen. Palvelijattaren tuli olla saatavilla kaikissa tiloissa silloin kun häntä

¹ Ajatus vastakohdista ja niiden negaatioista perustuu semioottiseen neliöön, nk. Greimasin neliöön, jota käytetään yleensä silloin, kun analysoidaan perustavaa laatua olevia kategorioita kuten esimerkiksi elävä ja kuollut tai luonto ja kulttuuri (Veivo ja Huttunen 1999, 71). Semioottinen neliö toimii kuitenkin diskursiivisella tasolla myös silloin kun halutaan tarkemmin selvittää tai analysoida itsestään selviltä tuntuvien käsitteiden merkityksiä (Sipilä 2007, 128–131).

² Herrasväen omakotitaloalueilla ei-julkiset alueet saattoivat koskea kokonaisia asuntoalueitakin. Varkaudessa herrasväen – paperitehtaiden johtoon kuuluvien – Kosulanniemeksi kutsutun asuntoalueen näkymätön sosiaalinen raja oli vielä 1960-luvullakin vahva. Tuolloin lapsuuttaan Varkaudessa viettäneet ovat kertoneet minulle, että työväenluokkaan kuuluvat lapset eivät edes ajatelleet mahdollisuutta, että olisivat menneet koko Kosulanniemen asuntoalueelle ilman erillistä kutsua.

³ Itse käytän mieluummin perheen asunnon yhteydessä termejä ei-yksityinen kuin julkinen, sillä tilan käyttäjäjoukko oli kuitenkin rajattu ja isäntäväen tilaan kutsumaa.

tarvittiin, mutta muulloin hänen piti olla mahdollisimman näkymätön ja kuulumaton. Palvelijattaren, taloustöitä tekevän naisen, näkymättömyys saatiin aikaan kolmella tavalla. Työskentely ajoitettiin asunnossa niin, että mahdollisimman harva asukkaista näki työn suorittamista. Pääasiallinen tehtävien suorituspaikka sijoitettiin etäälle muista asunnossa toimijoista. Työn suorittaja merkittiin esiliinalla, joka ikään kuin oikeutti näkemään hänet vain palvelijana.

Niissä tiloissa, joissa perhe yleensä oleili, palvelijatar ohjeistettiin liikkumaan sellaiseen aikaan päivästä, että isäntä ja kouluikäiset lapset olivat poissa kotoa. Koska perheenisännän työpaikka oli pääsääntöisesti kodin ulkopuolella, piti työpäivän jälkeen kodin olla järjestetty hänelle rauhalliseksi lepopaikaksi, jossa ei ollut ylimääräisiä häiriötekijöitä. Ei ollut suotavaa, että isäntä olisi joutunut katsomaan olohuoneessaan häiritsevästi häärivää palvelijaa tai muuta aputyöväkeä¹, jolla kaiken lisäksi mahdollisesti olisi ollut yllään ikävät siivousvaatteet, suojaava esiliina tai siivoustakki. Tässä asussa palvelijaa ei pitänyt nähdä muiden kuin emännän ja kotona olevien pikkulasten. Kotoa päivisin poissa olevien näkökulmasta asunto pysyi siistinä itsestään ja ilman vaivaa. (Ks. Saarikangas 2006, 88–91.)

Sen lisäksi, että keittiössä työskentelijä ei ollut näkyvissä, asunnon tilaratkaisuilla vaikutettiin siihen, etteivät sen paremmin tuoksut kuin äänenkään olisi ilmaissut hänen olemassaoloaan (ks. Tigerstedt & Laine 1927, 94). Monissa herrasväen kaupunkiasunnoissa oli keittiön lisäksi pieni välitila, tarjoiluhuone. Se sijaitsi keittiön ja ruokailutilan välissä ja esti keittiöstä kuuluvia ääniä ja hajuja kulkeutumasta perheen oleskelutiloihin (Saarikangas 2006, 89).

Keittiössä palvelijatar käytti valkoista talousesiliinaa, mikä näyttäytyi ammattilaisuuteen perustuvana vallan merkinä; ainakin kokenut palvelijatar oli keittiön hallitsija, vaikka hän otti ohjeita vastaan emännältä. Kun palvelijatar siirtyi keittiöstä ruokailuhuoneen puolelle ja vaihtoi suurikokoisen valkoisen talousesiliinansa pienempään, ohuesta kankaasta valmistettuun tarjoiluesiliinaan, keittiön valtias muuttui alamaiseksi. Liikkuessaan sisäkön roolissa pikkuesiliinaan pukeutuneena palvelijatar oli vailla sitä arvoa ja arvovaltaa, minkä keittiö ja valkoinen talousesiliina hänelle toivat. (Ks. Kilkki 2006.) Palvelijan esiliina toimi kuvan ja kehyksen välisen kartongin tavoin sekä positiivisessa että negatiivisessa mielessä. Keittiössä talousesiliina, kartonki, korosti palvelijan merkitystä taloudenhoitajana ja ruuanvalmistajana. Sisäkön esiliina puolestaan toi esiin kehyksen, herrasväen asunnon ja sen asukkaat, ja samalla hämärsi itse kuvan esiliinaa käyttävän ihmisen.

Herrasväen asuntojen ei-yksityisissä tiloissa, olkoonkin ne oman kodin seinien sisäpuolella, esiliinanormit olivat 1900-luvun ensivuosisikymmenillä yksiselitteiset. Palvelijan tuli käyttää pienikokoista, valkoista esiliinaa tarjoillessaan perheenjäsenille tai liikkuessaan vieraiden keskellä. (KY 1911/11, 117.) Se, että varakkaaseen herrasväkeen lukeutuva rouva olisi vuosisadan alussa esiintynyt edes oman kotinsa ei-yksityisessä tilassa esiliina edessään, näyttäytyy esiliinatekstien valossa lähes sosiaalisena mahdottomuutena. Jos rouva halusi lukeutua herrasväkeen, oli oltava palvelijatar sellaisia tehtäviä varten, joiden suorittamisessa edellytettiin esiliinan käyttöä vieraiden läsnä ollessa. Silloin kun asunnossa ei ollut ulkopuolisia, koti kokonaisuudessaan näyttäytyi esiliinanormien näkökulmasta yksityisenä tilana. Tällöin esiliinan käyttö oli suotavaa, ainakin jos tarvitsi suojaa muille vaatteille.. (KL 1923/22, 664–667; KL 1927/2, 56–57; Jarva 1927, 133.)

¹ Yleensä vuosisadan vaihteen ja 1900-luvun ensivuosisikymmenten varakkaissa kaupunkilaisperheissä siivoojat kävivät tekemässä raskaimpia siivoustöitä. Pyykkärit hoitivat pyykinpesun ja silityksen. (Markkola 1999, 33; Vattula 1989, 28–29.)

Tarjoiluesiliinojen koot ja mallit vaihtelivat aikakauden ja ympäristön mukaan¹ Kuvassa oikealla ylhäällä oleva olkainesiliina on kopio Kuopion Niuvanniemen sairaalan tarjoilijoiden esiliinamallista 1900-luvun alusta. Alarivissä toisena vasemmalta oleva esiliina on ommeltu käsinkudotusta kangasta. Esiliinan koristekuviot on tehty pitsipoiminnalla jo kangasta kutoessa.

Valokuva: Sipilä 2010

Kuva 25. Tarjoiluesiliinoja

Tämän tutkimuksen näkökulmasta merkittävää on se, että monet *Kotillieden* välittämät esiliinaneuvot perustuivat edellä kuvatun kaltaiseen elämänmuotoon. Vaikka palvelijainstituutio vähitellen hävisi, tilaan liittyneet toimintaperiaatteet jäivät elämään. Vastuu taloustöiden näkymättömästä suorittamisesta siirrettiin palvelijoiden sijasta perheenemännille. Emäntää ei voitu tehdä näkymättömäksi, mutta hänen olemistaan ja toimimistaan omassa kodissaan pyrittiin ohjaamaan esiliinoiniin liittyvillä neuvoilla. Koskela (1997, 81) kirjoittaa, että sukupuoli muodostuu siitä, miten sitä ilmaistaan. Kun naiset alkoivat käyttää lehdissä olevien ohjeiden mukaisesti esiliinoja, he samalla asettuivat siihen naisen rooliin, jota ohjeiden antajat arvostivat. Tapahtui esiliinadiskurssin täytöntöönpano. Ratkaisut, joita naiset tekivät omiin esiliinankäyttötapoihinsa, olivat osittain seurausta normipaineista, osittain henkilökohtaisista valinnoista.

Kun naisten asemassa tapahtui sosiaalista nousua naimisiinmenon tai miehen urakehityksen myötä, nainen joutui perehtymään itselleen uusiin pukeutumismormeihin myös esiliinojen suhteen. Ongelmia ei aiheutunut yksinomaan sosiaalisen aseman muutoksesta, vaan myös koti fyysisenä tilana saattoi poiketa aiemmin totutusta. Esimerkiksi talonpoikaisoloista muuttaneet naiset olivat tottuneet siihen, että kotona arkioloissa esiliinaa käytettiin yleisesti. Tilanne oli uusi myös sellaisille nuorille rouville, joiden lapsuudenkodissa oli ollut palvelijattaria, mutta jotka uudessa tilanteessa joutuivat itse hoitamaan taloustyöt. Erityisesti kasvavaan keskiluokkaan lukeutuvat perheenemännät joutuivat pohtimaan esiliinankäyttönormeja: missä tilassa ja tilanteessa perheenemännän sopi käyttää esiliinaa.

Kulloiseenkin ympäristöön sopivien käytöstapojen hallitsemista pidettiin sivistystason osoituksena, vaikka joskus pukeutumismormit saattoivat vaikuttaa tarkoituksettomilta. *Kotilliedessä* (1933/1, 11–12) pakinoitiin perheenemännästä, joka ahkeroi muun muassa ompelemalla omat pukunsa. Vaikka *kotioloissa perhe söi vaatimattomasti siistin keittiön nurkassa*, kattoi emäntä kyllä ruokailuhuoneeseen silloin, kun oli vieraita. Tämän pakinan kirjoittaja kuittaa toteamalla: *Ja mikäpä siinä!* Sosiaalista nousua tavoitteleva aviomies olisi tosin mieluusti syönyt aina ruokahuoneessa, mutta *ei hän* [perheenemäntä] *liioin pitänyt tarpeellisena vaihtaa arkista työasuansa eikä riisua esiliinaansa miehen saapuessa kotiin toimestaan.* Vaikka kyseistä perheenemäntää ei tuomita, isäntäkin saa osakseen ymmärrystä. Kun isännästä sitten

¹ Kuvassa oikealla ylhäällä oleva olkainesiliina on kopio Kuopiossa sijainneen Niuvanniemen sairaalan tarjoilijoiden esiliinamallista 1900-luvun alusta.

tuli ministeri, vaimon piti uuden sosiaalisen asemansa mukaisesti uudelleen arvioida missä ja milloin esiliinaansa käytti:

Rakas lukija, sinä joka et ole ministerin rouva, etkä ministerikään, nyripistät nenäsi ehkä kahdestakin syystä. Ensiksikin, koska mielestäsi olisi ollut ihailtavampaa, että vaimo ministerinrouvanakin olisi itse tarjoillut perheelleen oman valmistamansa päivällisen keittiössä ja kodikas esiliina vyöllä esim. avannut oven vieraan saapuessa tervehdyksykäynnille.¹

Tarinan opetuksena todettiin pakinan lopussa, että vaimon tehtävä oli tukea miestä ja sen vuoksi noudattaa perheen asemalle sopivia sääntöjä, myös esiliinajensa suhteen.

Pakinaa voi tulkita monella tavalla. Yhtäältä se kertoo, että *Kotilliedellä* oli lukijakuntaa, joka oli tottunut hoitamaan perheenemännän tehtäviä ilman erityisiä sosiaalisia paineita. Toisaalta pakinasta käy ilmi, että sosiaaliset paineet olivat todellisia, ja jos halusi yhteisön hyväksyntää, oli osattava käyttäytyä normien mukaisesti. Kyse ei ollut yksinomaan sosiaalisesta asemasta vaan myös kulttuurisesti määritellyistä tavoista käyttää tilaa. Miehen saapuminen kotiin ikään kuin jakoi kodin yksityiseen ja ei-yksityiseen maailmaan, myös perheenjäsenten kesken. (KL 1933/1, 11–12.) Herrasväen keittiö oli naisen vallitsemaa yksityistä maailmaa, johon miehen ei olisi pitänyt edes joutua. Ruokailu- ja olohuone näyttäytyivät ei-yksityisenä tilana, jossa liikkuaan perheenemännän olisi pitänyt pukeutua tilaan sopivalla tavalla joko puhtaaseen ja sievään esiliinaan tai olla kokonaan esiliinatta. Kokonaisuudessaan pakina näytti ristiriidan oletetun maailman ja todellisuuden välillä. Esiliinaan liittyvissä käytösohjeissa sivuutettiin vaikenemalla se, että perheenemännän työpäivä ei loppunut, kun hän riisui esiliinansa ennen illallispöytään istumista. Esiliinaa tarvittiin vielä, kun piti tyhjentää pöytä, tiskata, siistiä keittiö ja huolehtia lapsien iltatoimista.

Esiliinan käyttöä koskevat normit askarruttivat, koska aiheesta lähetettiin kysymyksiä lehtiinkin. Nimimerkki *Kumpaakin tehnyt, moitteita saanut* halusi tietää, sopiko ylioppilasneitosen käyttää esiliinaa kotiloissa, jos oli vieraita, mutta jos ei kuitenkaan tarjoillut. Kysyjä sai myöntävän vastauksen, jossa todettiin, että *esiliina pukee jokaista naista kotiloissa*. Vain tilanteissa, joissa pukeudutaan juhlavaatteisiin, ei esiliinaa käytetä, opastettiin vastauksessa. (KL 1927/10, 342.) Nimimerkki *Harmia saanut* puolestaan kertoi, että äiti sekä hänen neljä lastaan käyttävät kotiloissa esiliinaa. Hän halusi tietää, sopiiko esiliinoja käyttää myös vieraskutsuilla. Lehdessä vastattiin, että lapsille voidaan pukea esiliinat, jos kyseessä ei ole suuret juhlat tai pidot. Sen sijaan *emäntä voi kahvia tarjoillessaan käyttää esiliinaa vain kaikkein lähimmän tuttavapiirin vieraillessa ja kun kyseessä ei ole mikään juhlatilaisuus. Muuten ei*. (KL 1929/19, 817–818.) Suhteessa tilaan viimeinen vastaus on tulkittavissa niin, että läheiset ystävät olivat oikeutettuja pääsemään yksityiseen tilaan. Kutsuilla sen sijaan oltiin ei-yksityisessä tilassa, jossa *Nuori rouva tuntee itsensä oikein emännäksi, kun hänen vyötäisillään on sievä, pukeva esiliina* (KL 1939/3, 89).

Eteinen herrasväen kaupunkiasunnossa oli myös tila, jossa piti varautua kohtaamaan vieraita ja pukeutua sen mukaisesti. Esimerkiksi kretonkinen työtakki, samantapainen mitä virastoissakin julkisesti käytettiin, oli vaate, joka yllään herrasväkeen lukeutuva nainen saattoi avata oven (KL 1930/4, 131). Hän kuitenkin riisui esiliinansa, jos sellaista käytti, ennen ovelle menoa (KL 1939/3, 89). Saarikangas (2006, 15) kirjoittaa, että suhde tilaan on

¹ Sosiaalisen aseman noustessa myös kyseisen perheenemännän tilanne muuttui siinä mielessä, että ministerin rouvana hänellä oli apulainen, joka huolehti niin ruuanlaitosta kuin tarjoilustakin, todennäköisesti asianmukaisesti esiliinaan pukeutuneena.

kaksisuuntainen. Yhtäältä toimijat muovaavat tilaa käyttäessään sitä kulttuurisen järjestelmän edellyttämällä tavalla ja vastavuoroisesti tila ikään kuin edellyttää siellä olevien toimivan tietyllä tavalla. Periaatteessa herrasväen eteinen, ainakin jos se oli tilava, olisi fyysisenä tilana voinut olla missä käytössä hyvänsä, esimerkiksi lasten leikki-tilana tai perheenemännän ompeluhuoneena. Siinä tapauksessa eteinen olisi ollut luonteva paikka käyttää esiliinaa. Kun herrasväen kaupunkiasunnon seinät kulttuurisesti määriteltiin rajaksi yksityisen ja julkisen elämän välissä, eteinen oli välitila, josta aukeava asunnon ovi oli aukko julkiseen. Oven takana saattoi olla kuka tahansa, eikä muiden kuin *tavallisten ihmisten* sopinut mennä esiliina edessään avaamaan ovea (KL 1933/1, 11–12).

Herrasväen normit muotoutuivat pikkuhiljaa myös edellä mainitun kaltaisten tavallisten ihmisten normeiksi. Materiaalipulan sukupolven naiset omaksuivat ajatuksen, että kaupunkimaisissa olosuhteissa esiliinat kuuluivat vain kodin seinien sisäpuolelle. *Toverittareissa* (1941/2, 29) kirjoitettiin, miten esiliinaa käyttämällä säästetään pukuja ja todettiin lopuksi, että *siksi käytämmekin kotiloissa esiliinaa*. Koska kotia esiliinan käyttöpaikkana erikseen korostettiin, vaikuttaa siltä, että osa *Toverittaren* lukijakunnasta kulki esiliinassaan myös kodin ulkopuolella tai olisi mahdollisesti voinut toimia niin.

Vaikka vuosisadanvaihteen herrasväen kaupunkiasunnoissa asui vain muutama prosentti suomalaisista, näiden asuntojen arkkitehtuurisilla ratkaisuilla oli Saarikankaan (2006,91) mukaan merkittävä vaikutus. Familistisen perheideologian hengessä tiloihin määritellyt toiminnot jäivät elämään ja niiden merkitys sukupuolittavan työnjaon kannalta heijastui vuosikymmeniksi eteenpäin¹. Ajatus keittiöstä pienenä ja muista tiloista eristettynä säilyi kerrostaloasunnoissa kauan². Pienikokoinen keittiö eristi naisen työskentelemään yksin. Samalla vahvistettiin sukupuolittunutta roolijakoa, jonka mukaan nainen vastasi kodinhoidosta, kirjoittaa Saarikangas. Koskelakin (1997, 74, 82) on todennut, että kodin tilaan liittyvät huonejaot ja niiden seurauksena eri perheenjäsenten toiminta-alueiden vakiintuminen tiettyihin tiloihin ovat olleet merkityksellisiä sukupuolikäsitusten rakentajia.

Esiliinoiniin liittyvät, kaupunkilaisia koskettavat pukeutumismormit olivat osittain seurausta asuntojen tilaratkaisuista, osittain taas ympäröivästä kulttuurista, joka määritteli sekä tiloihin liittyviä toimintoja että sitä, millaisia tiloja rakennettiin. Kun funktionalismin hengessä suunniteltiin uusia kaupunkiasuntoja, keittiön koko pyrittiin minimoimaan sillä perusteella, että perheenemäntä ei joutuisi tekemään turhia liikkeitä eikä ottamaan ylimääräisiä askelia. *Kotilieden* (1943/19, 754) sivuilla tätä kommentoitiin: *Mielestämme olisi suotavaa, että pienkodissa, jossa rasitettu äiti yksin suorittaa taloustehtävät, voitaisiin aamukahvin juonti ja pienet ehkä monessa erässä tarjottavat koululaisten päiväateriat mahdollistaa keittiön pöydälle*. Oheinen kommentti on artikkelista, jossa esiteltiin kahden huoneen ja keittiön käsittäviä, perheasunnoiksi rakennettuja asevelitaloja.³ Osaan asunnoista tehtiin niin pieniä keittiöitä, ettei niihin sopinut edes ruokapöytää. Vaikka 1930-luvun lopulta lähtien alettiin kirjoitella emännän esiliinoista vaatteina, jotka sopivat myös *salongin puolelle*, asuntojen tilaratkaisusta seurasi, että taloustöihin tarkoitettu esiliina ja sen käyttäjä eristettiin edelleen kodin muista tiloista erilleen sijoitettuun pienen keittiöön (KL 1939/3, 89).

¹ Vuosikymmeniksi eteenpäin ei tarkoita yksinomaan tapaa rakentaa, vaan myös sitä, että näissä rakennuksissa asutaan vielä vuosikymmenien päästä, siis yhä edelleen (ks. Maatalousnainen 1959/10, 273).

² 1960-luvun lopulla, kun lapsuudenperheeni muutti uuteen, vastarakennettuun kerrostaloon, muuten tilavassa viiden huoneen asunnossa oli hyvin pieni keittiö, johon päästiin vain eteisestä.

³ *Kotilieden* (1943/19, 754) artikkelissa esitellyt talot olivat Alvar Aallon suunnittelemaa paritaloja, joten yhdessä rakennuksessa oli koti kahdelle perheelle.

*Oletko virkarouva?
 Sitaiset esiliinan kiireesti uumillesi työstä
 palattuasi ja ryhdyt keittiöaskareihin. Vai
 työskenteletkö kotonasi aamusta iltaan?
 Haluat silloinkin suojella pukuasi – ja
 samalla olet siisti ja soma.
 (Kapiokirstu 1950, takakansi)*

Kuva: Kapiokirstu 1950, takakansi

Kuva 26. Virkarouvan siisti ja soma esiliina

Ajatuksen tasolla familistisen perheideologian näkemys kodista yksityisenä tilana levisi Saarikankaan (2006, 230) mukaan vähitellen toisen maailmasodan jälkeen yhteiskunnan eri kerroksin. Käytännössä se ei aina toteutunut, eivätkä kaikki asunnot fyysisinä tiloina ratkaisevasti muuttuneetkaan. Asunnon seinä alettiin kuitenkin aiempaa jyrkemmin pitää rajana yksityisen ja julkisen välillä niin maalla kuin kaupungissakin. Muutos heijastui myös esiliinanormeihin. Enää ei niinkään kirjoiteltu siitä, missä ja milloin esiliinoja sopi käyttää, vaan siitä, millainen esiliina sopi mihinkin kodissa tapahtuvaan toimintaan. Saarikangas näkee muutoksessa jopa paradoksin. Kun koko asunto kokonaisuudessaan alettiin ymmärtää yksityisenä tilana, samalla asunnot muuttuivat julkisen keskustelun kohteeksi. Ihmisiä ryhdyttiin entistä enemmän neuvomaan siitä, miten heidän piti kodeissaan toimia, organisoida toimintaa, siivota ja sisustaa eri tiloja. Koskela (1997, 81) kuitenkin muistuttaa, että asunnon toimintojen työnjaon kannalta ei ollut niinkään tärkeä ero yksityisen ja julkisen välillä, vaan se, miten toimittiin yksityisen tilan sisällä. Kun esiliinateksteissä kerrottiin kodin eri töihin tarkoitetuista esiliinoista, samalla jaettiin työt esiliinojen käyttäjille.

8.2.2 Maalaisuus esiliinanormien kehyksenä

Enemmistö suomalaista asui 1900-luvun alkupuolella maaseudulla, joten maaseudun naiset ja tytöt olivat tutkimusjakson aikana ylivoimaisesti suurin esiliinojen käyttäjäjoukko¹. Pukeutumisdiskursseissa esitettiin lähes itsestäänselvyytenä, että maalla asuvat naiset saivat toimeentulonsa maatalouteen liittyvistä elinkeinoista.² Esiliinatekstien maaseutu-kaupunkijako ilmensikin paremmin elinkeino- kuin asuinseutujakoa. Palveluammateissa tai viroissa työskentelevät naiset liitettiin usein esiliinateksteissä kaupunkimaiseen miljööhön. Kaikissa

¹ Vuonna 1920 Suomen koko väestöstä asui kaupungeissa ja kauppaloissa, siis kaupunkimaisissa oloissa, vain 16,1 %. Kolmekymmentä vuotta myöhemmin, vuonna 1950, kaupunkimaisissa oloissa asui 32,3 % suomalaisista. (Waris 1974, 45.)

² Vuonna 1920 64 % suomalaisista sai elantonsa maa- ja metsätaloudesta, vuonna 1950 42% ja vuonna 1960 enää 31% (Waris 1974, 21).

tämän tutkimuksen maalaiselämästä kertovissa lähdeaineistoissa esiliina oli kaikkien kolmen sukupolven naisten vaatetuksessa tärkeä elementti.

Maaseutu ja kaupunki näyttäytyvät diskursiivisella tasolla vastaparina läpi tutkimusaineistojen. Vastapari-asetelma saa tukea Warikselta (1974, 54), joka kirjoittaa, että kaupunki- ja maalaisväestö erosivat toisistaan muun muassa asenteiden ja vallalla olevien käsitysten perusteella.¹ Aikasalo (2000, 14–19) puolestaan on todennut, että maalaisuus liitettiin käytännölliseen ja vaatimattomaan pukeutumiseen, kun taas kaupunkilaisuus yhdistettiin muodikkauteen ja huoliteltuun ulkonäköön. *Kotiliedessä* (1948/1, 21) esitettiin selviönä, että maalla asuvat naiset suhtautuivat kaupunkilaisnaisia käytännöllisemmin pukeutumiseen liittyviin kysymyksiin. Lehden mukaan monen maalaisen mielestä muodin seuraaminen oli sekä epätarkoituksenmukaista että ajan tuhlausta. Myös käytösoppaissa vahvistettiin stereotyyppistä jakoa maalaisiin ja kaupunkilaisiin ja selitettiin, että se, mikä kaupungissa oli tyylikästä, saattoi maaseudulle siirrettynä vaikuttaa tyyllittömältä: *Ei yleensäkaan ole sopivaa tulla maalle näyttelemään pariisilaisia hepeniään, koska mannekiinimaisuuden sivumaku ei todista hyvää aistia.* (Elmgren-Heinonen 1957, 156.)

Kun *Kotilieden* jatkokertomuksessa (KL 1946/6, 153) kaupungissa asuva päähenkilö oli lähdössä maalle kesänviettoon, hän meni ompelijalle ja muokkautti vanhasta uutta saadakseen maalaisympäristöön sopivat vaatteet: – *pari assessorskan vanhaa, raikkaanväristä pumpulipukua, joissa oli niin runsaasti kangasta, että kumpaiseenkin tuli siitä samanvärisen huivi. Teettipä hän pari somaa esiliinaakin korostamaan tällaista yksinkertaista asua.* Puuvillainen puku, huivi ja esiliina olivat kaupunkilaisen näkökulmasta sopiva asu maalaisympäristöön, silloin kun hän ei pukeutumisellaan halunnut erottautua joukosta ja korostaa vaatteilla kaupunkilaisuuttaan. *Sorja*-lehdessäkin (1959/2, 8) ikään kuin puolusteltiin sitä, jos maalaisemäntä halusi itselleen värikkään työasun: *Emme voi sanoa, että maatalon emäntä koreilee, jos hän on pukeutunut värikkäästi, mutta yksinkertaisesti.*

Julkilausumaton tausta tämantapaiselle kirjoittelulle oli todennäköisesti siinä, että maaseudulla oli määrällisesti enemmän vaatimattomissa oloissa eläviä. Lisäksi yleinen mielipide oli, että kaupungissa aineellinen hyvinvointi oli helpommin tavoitettavissa kuin maalla. Maaseutuyhteisössä, jossa sosiaalinen kontrolli oli kaupunkiympäristöä tiukempaa, totutuista pukeutumistavoista poikkeamista, esimerkiksi muotiuutuuteen pukeutumista, ei hyväksytty helposti. (ks. Waris 1974, 54, 82–83.) Maalaisten *olemis- ja elämistapa määräsi* maalaisille toisen elämäntyylin kuin kaupunkilaisille, todettiin *Kotiliedessä* (1948/1, 21). Vakimo (2001, 262–264) kirjoittaa, että *näin on aina tehty ja tapana on ollut lausahdukset kuvaavat hyvin sitä, miten maaseudun perheenemänniltä edellytettiin vanhojen tapojen ja taitojen ylläpitämistä.* Hänen tutkimuksensa perusteella maaseudulla perheenemäntien elämää raamitti ahkeran työnteon korostaminen ja yhteisöllinen moraalinen kontrolloiminen.

Maataloudesta elinkeinonsa saavissa perheissä ei pystytty, eikä edes pyritti, tekemään selvää rajaa kotitalouden hoitoon liittyvien askareiden ja muun kotona tehtävän työn välillä (Ollila 1999, 155–158). Perheideologian mukaiset yksityisen ja julkisen välisiin eroihin perustuvat esiliinanormit eivät maalla käytännössä saaneet kaikupohjaa. Maalaistalojen arkkitehtuuri oli erilainen kuin kaupungissa, samoin kuin tilojen ja niissä tapahtuvien toimintojen keskinäinen suhde. Tupa tai pirtti oli paikka, johon arkipäivän toiminta keskittyi. Samassa tilassa saatettiin laittaa ruokaa, syödä, kehrätä, kutoa kangasta, veistää tarvekaluja, paikata verkkoa ja nukkuakin. Vaikka myös maalla naiset huolehtivat ruokataloudesta ja

¹ Waris viittaa Eskolan (1963) tekemään tutkimukseen Maalaiset ja kaupunkilaiset. Salo (2004, 106–107) puolestaan kirjoittaa, miten tietoisuutta maalaisten ja kaupunkilaisten välisistä eroista luotiin jo koulujen alaluokilta lähtien.

vaikka tietyillä alueilla tupa saattoi olla toiminnoiltaan jaettu erikseen naisten ja miesten puoliin, tupa ei ollut sillä tavalla sukupuolittuneesti jaettu tila, että se olisi vaikuttanut esiliinan käyttämiseen (ks. Saarikangas 2006, 230). Työesiliinaan puettu nainen tuvassa tai missä tahansa kotiympäristössä oli arkena tavallinen näky, samoin kuin oli työvaatteissaan oleva mieskin. Sellaisissa maalaistaloissa, joissa oli useampia huoneita, yleensä joku huone oli yleensä varattu parempaan käyttöön. Sitä käytettiin arvokkaissa tilanteissa tai juhlapäivinä, mutta naapurien ja tuttavien kanssa voitiin hyvin seurustella tuvassa. Suuremmissa herraskaisissa maalaistaloissa pyrittiin tapakulttuurin osalta noudattamaan samantapaisia normeja kuin kaupungissakin, mutta esiliina emännän merkkinä ei ollut normeihin sopimaton, vaan se ymmärrettiin osoituksena perinteisten arvojen kunnioittamisesta.

1930-luvun maaseudulla naapuriin sopi mennä arkiesiliina edessään – ja asettua valokuvattavaksikin.

Kuva: Yksityisalbumi

Oheinen valokuva on esimerkki paitsi arkiesiliinoista myös siitä, miten lähdeaineistona oleva valokuva on elänyt omaa historiaansa. Taivaalla olevat ”mustat pilvet” samoin kuin jäljet vasemmalla olevan naisen ja edessä keskellä olevan tytön esiliinoissa ovat sormenjälkiä valokuvassa, eivät tummuutta taivaalla eivätkä tahroja vaatteissa.

Kuva 27. Maaseudun arkiesiliinoja 1930-luvulla

Maalaistaloissa ei-julkinen alue, jossa sopi olla esiliina yllään, oli laaja. Siihen kuului asuntorakennuksen seinien sisällä olevan tilan lisäksi pihapiiri eläinsuojineen, talon pellot ja yleensäkin ne alueet, joilla arkipäivän askareissa liikuttiin (ks. Markkola 1990, 349–352). Eivätkä aluerajat, joissa oli soveliaista liikkua arkiseen työesiliinaan pukeutuneena, rajoittuneet vain oman talon alueisiin. Esiliinaan pukeutuneena kuljettiin esimerkiksi kalassa ja marjametsässä sekä perinteisten tapojen mukaan talkoissa ja työapuna naapuritaloissa (ks. KL 1939/3, 71–73).

Myöskään kaupunkien työväenasunnoissa ei vuosisadan alussa¹ ollut tarkkoja rajoja kodin yksityisen ja julkisen tilan välillä (Saarikangas 2006, 230). Pienissä yhden huoneen asunnoissa niin maalla kuin kaupungissa kaikki asumiseen liittyvät toiminnot tapahtuivat samassa tilassa, joten niiden sisäpuolella rajojen vetäminen oli mahdotonta sekä fyysisesti että mentaalisesti. Monissa asunnoissa oli muiden asuntojen kanssa yhteiset eteis- ja porrastilat, joskus myös keittiöt, sekä mahdollisesti pihamaa (KL 1924/13–14/414–415).² Pääosa

¹ Wariksen mukaan vielä maailmansotien välisenä aikana kaupunkien laitamiin työväenasunnoille oli leimallista ahtaus ja kaikinpuolinen kehnous.

² Esimerkiksi Varkaudessa A. Ahlström rakennutti 1920-luvun taitteessa työväelleen sen ajan mittapuun mukaan hyviä asuntoja. Niittyläksi kutsutussa viiden talon viidessä ryppäässä oli joka rakennuksessa

vuosisadan alun kaupunkien työläisnaisista oli maalta kotoisin, ja he olivat maalla tottuneet yhteisiin talkoisiin ja spontaaniin naapuriapuun sekä vapaaseen kanssakäymiseen naapurien kanssa (Helsti 2000, 296). Koska he olivat tottuneet siihen, että esiliinaa käytettiin myös pihapiirissä, saman tavan noudattaminen jatkui kaupungissakin. Kun työväestön asuinolosuhteet alkoivat parantua, ihmisten elämäntapa muuttui yksityisyyttä korostavammaksi (Ollila 1998, 67). Vaikka vanhemmat kansannaiset saattoivat kaupungissakin liikkua esiliinaan puettuina, eivät materiaalipulan sukupolven naiset enää liikkuneet esiliina yllään yhtä julkisesti. Se ei kuulunut kaupunkilaisuuteen (ks. TO 1941/2, 29). Elokuvalähteiden perusteella maaseudun kylillä ja pienemmissä taajamissa esiliinaan pukeutunut nainen ei ollut erityisen poikkeuksellinen näky, vaikka Aiksalon (2000, 236) mukaan 1940-luvulla länsisuomalaiset oudoksuivat esiliinoissaan liikkuvia karjalaisnaisia (ks. *Tavaratalo Lapatossu ja Vinski* 1940.)¹ Esiliinamuistoissakin kerrotaan äidistä, joka kävi naapurikaupassa esiliina edessään (Em 2, 40-luku).

Se mitä maaseudun esiliinaan liittyvästä tapakulttuurista on jätetty tutkimusaineistossa kirjoittamatta, näkyy lehtikuivissa ja elokuvissa. Maaseutumiljööstä kertovissa elokuvissa esiliinat näyttäytyivät eron tekijöinä maalaisten ja kaupunkilaisten, herrasväen ja kansannaisten, uskonnollisiin liikkeisiin kuuluvien tai niiden ulkopuolella olevien, palvelusväen ja isäntäväen sekä eri sukupolvien välillä. Monissa elokuvissa, usein nimenomaan aivan elokuvan alussa, katsojille tehtiin selväksi henkilöiden sosiaalinen tai aatteellinen tausta korostamalla pukeutumisessa tiettyjä informatiivisia piirteitä. Elokuvien naisten vaatteet kertoivat paitsi erosta yhteiskunnallisessa asemassa myös siitä muutoksesta, mikä naisten pukeutumisessa 1900-luvun alussa tapahtui. 1900-luvun ensivuosisikymmenillä monien kansannaisten pukeutumisessa näkyi vielä piirteitä kansanomaisesta pukeutumistyylistä, mutta nuoremmat olivat jo siirtyneet seuraamaan aikakauden muotia, ja pukeutuivat sen mukaisesti. Siihen, miten ja missä maalla esiliinoja käytettiin, vaikuttivat myös alueelliset tapakulttuurin erot.

Maalaisuus ja kaupunkilaisuus -asetelma näkyi *Juurakon Hulda* -elokuvan (1937) alussa, kun päähenkilö Hulda vielä oli vaatimattomassa, mutta yhteiskunnallisesti valveutuneessa kodissaan maalla. Siellä koko perheen naisväki käytti esiliinoja. Huldän äidillä oli kansanomaisen hame ja pusero -yhdistelmän kanssa vyötäröesiliina, Huldalla oli vyötäröesiliina leninkinsä päällä ja kahdella Huldän pikkusiskolla oli ruudulliset mekkoesiliinat. Nämä siistit ja sileät esiliinat toimivat viittauksena siihen, että kyseessä oli maalaisuudesta ja vähävaraisuudesta huolimatta – tai sen vuoksi² – kunnollista väkeä (ks. KL 1932/5, 159). Kun Hulda muutti kaupunkiin ja hoiti sisäkön tehtäviä tuomari Soratien kotona, hän omaksui herrasväen esiliinanormit. Tarjoillessaan Hulda käytti valkoista sisäkön esiliinaa ja siivotessaan työtakkia. Kun Hulda liikkui kaupungilla, vaatteiden perusteella ei voinut tarkasti määrittellä hänen sosiaalista asemaansa paitsi elokuvan alussa, jossa Hulda ohikulkevien herrojen sanoja lainaten oli *ihan maalaisen näköinen faneriaskinsa kanssa* ja maalaisen kömpelössä takissaan.

Kuin uni ja varjo -elokuvassa (1937) tuotiin esille uskonnollisten herätysliikkeiden vaikutus pukeutumiseen, myös esiliinoihin. Elokuvasa elettiin 1930-luvun Pohjanmaan maaseudulla.

parikymmentä asuntoa. Jokaiselle perheelle oli asunnoksi hellahuone, ja siinä saattoi oman perheen lisäksi asua vielä joku tuttavakin. Pihapiirissä olevassa piharakennuksessa oli tilaa asukkaiden polttopuille ja eläimille. (Varkauden rakennuskulttuuria 1996, 189.)

¹ Aikasalo viittaa Sallinen (1994) siirtokarjalaisiin liittyvään tutkimukseen.

² Juurakon Huldän katsojan ajatusmaailmasta riippui, tulkitsiko hän maalaisuuden ihannetilaksi vai sellaiseksi, josta piti pyrkiä pois.

Pääosissa on kaksi talontytärtä, joista toinen on körttiläinen ja toinen *suruton*. Tyttäristä suruttomalla oli 1930-luvun tyylikkään kesäpukunsa päällä kirjavasta, kukallisesta kankaasta tehty olkainesiliina¹. Körttisisarella oli kansanomaista pukeutumistyyliä noudatteleva körttipuku ja sen päällä tumma, käsinkudottu², pystyraitainen esiliina. Elokuvan vähemmän tärkeissä rooleissa oli myös vanhempia, kansanomaisesti pukeutuneita kansannaisia, kaikilla esiliinat edessään. Heistäkin näki helposti jo esiliinan värin – mustavalkoisessa elokuvassa tummuuden tai vaaleuden – perusteella, kuka kuului körttiläisiin ja kuka ei.

Sosiaalisen aseman yhteys esiliinojen käyttötapoihin maaseudulla tuli hyvin selväksi elokuvassa *Kirkastettu sydän* (1943) joka juoneltaan sijoittui 1940-luvun alkuun. Papinrouva, joka elokuvassa edusti herrasväkeä, pukeutui ajanmukaiseen leninkiin, eikä hän esiintynyt kotonaankaan esiliina edessään. Vain yhdessä kohtauksessa, jossa oltiin sokean sotaveteraanin avuksi järjestetyissä rakennustalkoissa, papinrouvalla oli esiliina, sekin vaalea ja siro³. Selkeä vastapari papin rouvalle oli vanha, ilmeisen köyhä kansannainen, jolla oli puutteita sekä luku- että kirjoitustaidossa. Hän oli pukeutunut hameeseen, röjyyn ja esiliinaan, samantapaiseen asuun, jota todennäköisesti jo hänen isoäitinsäkin käytti aikoinaan. Toinen elokuvassa esiintyvä iäkäs nainen pukeutui pitkään tummaan leninkiin ja vyötäröesiliinaan. Hän edustaa pientilallista, joka kunnioitti vanhoja arvoja eikä ollut lyhentänyt leninkiään tai hylännyt esiliinaansa, kunniallisen naisen vaatetta. Hänen miniänsä puolestaan oli esimerkki maaseudun nuoresta naisesta, jota tosin ei elokuvassa näytetty kuin vuoteessa ja kirkossa, mutta jonka voi hyvin kuvitella käyttäneen kotioiloissa ajanmukaista kretonkileninkiä ja sen päällä esiliinaa. Maaseudun palvelusväkeä edustivat vyötäröesiliinaan pukeutunut pappilan pikkupiika ja värikästä olkainesiliinaa käyttävä, pappilan taloutta hoitava vanhempi palvelija. Elokuvasa näytettiin ohimennen myös muutamia talkoisiin osallistuvia ruudullisiin olkainesiliinoin pukeutuneita nuoria ja keski-ikäisiä naisia, yksi Lotta-asuunkin pukeutunut.⁴ Tyypillisistä 1940-luvun alun maaseudun naiskuvista ei jäänyt puuttumaan kuin varakkaan maalaistalon iäkäs emäntä. Hänet olisi todennäköisesti kuvattu kotipoloissa pukeutuneena tummaan villaleninkiin ja poikkiraidoin kuvioituun vyötäröesiliinaan, kuten *Niskavuoren naiset* -elokuvan (1934) Niskavuoren vanhaemäntä pukeutui. Julkisessa tilaisuudessa hän ei olisi näyttänyt esiliina edessään.

¹ Esiliina, samoin kuin pukukin, vaikuttaa hieman liian hienolta muuten melko askeettiseen talonpoikaisympäristöön. Sille kuitenkin elokuvan kuluessa löytyy perusteltu selitys: tytär on rampa ja pitää kaikista kauniista, joten isä ei halua kieltää häneltä kauniita vaatteitakaan.

² Ainakin esiliina näytti käsinkudotulta. Körttisisaren, joka myös oli nuori nainen, erotti kylän vanhemmista körttiläisnaisista heitä muodikkaamman asun muodon perusteella. Hänen pukunsa yläosa oli vartalonmyötäinen, vanhemmilla se oli kansanomaista pukeutumista noudatteleva väljä röjy (ks. Kaukonen 1985, 272).

³ Todennäköisesti elokuvan papinrouva tai hänen kaltaisensa henkilö kyllä käytti esiliinaa silloin kun kotioiloissa teki jotain sellaista, että vaatteiden suojeleminen oli tarpeen.

⁴ *Kirkastettu Sydän* -elokuvaa on kiitetty aikakauden dokumentaarista kuvauksesta, vaikka tarina siinä onkin sepitteellinen (von Bagh 1992, 136–137). Elokuvasa naiskuvat ovat tarkkaan harkittuja, sillä tämä sota-ajan elokuva oli *omistettu Suomen naisille*, ja siksi oli tarpeellista, että mahdollisimman moni naistyyppejä oli edustettuna. Samoja naistyyppejä löytyy useista eri 1930- ja 40-lukujen elokuvista.

1940-luvun naiskuvia
Suomi-vakuutusyhtiön
mainoksessa:
maalaisemäntä ruudulliseen
olkainesiliinaan pukeutuneena,
vanhaemäntä paljasjalkaisena
kansanomaisessa puvussa
vyötäröesiliina edessään
ja virkanainen työssään
vakuutusta tekemässä
muodinmukaiseen leninkiin
pukeutuneena ilman esiliinaa.

Kuva: KL 1941/7, 242

Kuva 28. Maaseudun esiliinan käyttäjiä

Esiliina kuului maaseudun naisten vaatetuksen koko 1900-luvun alkupuolen ajan, eikä sitä hävetty julkisuudessaan. Se kuului olennaisesti myös *Kotilieden* artikkelien kuvituksiin silloin, kun niissä kerrottiin maaseudulla asuvista naisista, oli sitten kyseessä kouluja käymätön pienviljelijäperheen emäntä tai korkeasti koulutettu ja arvostetussa yhteiskunnallisessa asemassa oleva talonemäntä. Henkilökuvatyyppisissä artikkeleissa nainen kuvattiin yleensä pukeutuneena pyhäesiliinaansa (KL 1956/2, 82). Niissä artikkeleissa, jotka liittyivät maaseudun arkielämään, naisilla oli usein, ainakin yhdessä kuvassa, yllään tilanteeseen erityisen sopivalta vaikuttava esiliina. Heidän kuvissa näkyvät esiliinansa toimivat lehden lukijoihin nähden esimerkkinä erilaisista esiliinoista ja niiden käytöstä. Kaupungissa herrasväkeen tai keskiluokkaan kuuluvista naisista ei henkilöhaastattelujen yhteydessä otettu yhtä runsaasti esiliinakuvia kuin maalla. Sen sijaan silloin, kun kirjoitettiin kaupunkien työläisperheistä, esiliinat olivat yleensä osana kuvitusta. (Ks. KL 1953/5 174–181¹.) 1950-luvulla ei enää ollut itsestään selvää, että lehtijutun kohteena olleen naisen olisi pitänyt näyttäytyä lehtien sivuilla esiliina edessään. Tämä kertoi esiliinadiskurssien muutoksesta, mutta ei välttämättä kertonut siitä, miten ihmiset kotonaan pukeutuivat.

8.2.3 Esiliinaohjeet pukeutumista ja toimintaa ohjaamassa

Vuosisadan alkuvuosikymmeninä esiliinadiskurssin keskiössä oli se, missä, milloin ja kenen esiliinaa sopi tai ei sopinut käyttää. Kun esiliinasta ryhdyttiin kirjoittamaan kaikille naisille sopivana vaatteena, esiliinan käytännöllisyys ja sen merkitys suojaavana vaatteena nostettiin esille aiempaa enemmän. 1900-luvun alussa esiliinojen muodonmuutos tapahtui toisaalta nopeasti, toisaalta moniaikaisesti. Perinteisestä vyötäröesiliinasta siirryttiin vyötäröltä kiinteän rintalapullisen esiliinan, olkainesiliinan tai herrasväen suosiman, leninkiä muistuttavan esiliinan kautta 1920-luvulla väljiin, suoralinjaisiin mekkoesiliinoiniin tai

¹ Tässä kappaleessa olen tarkoituksellisesti viitannut *Kotilieden* saman numeron eri sivuille, koska usein samassa lehdessä oli kaikkia eri kuvatyyppejä. Se tarkoittaa myös sitä, että lehden jutut käsitelivät ko. aiheita.

sellaisiin vartaloa etupuolelta peittäviin esiliinoiniin, joiden solmimisnauhat kiinnitettiin löyhästi lantion ympäri (Eklund ym. 1914/11; KY 1908/12; KP 1924/1; KP 1924/11).

1930-luvulla funktionalismin aate näkyi esiliinateksteissäkin. Erilaisia esiliinamalleja perusteltiin niiden käyttöominaisuuksilla ja esiliinoja nimettiin käyttökontekstin mukaan¹. *Esiliina*-kirjan alussa todettiin aikakauden ihanteita noudattaen: *Kun se [esiliina] lisäksi on havaittu käytännölliseksi vaatekappaleeksi, on sillä tänä asiallisuuden aikakautena olemassaolon oikeus* (Gestrin & Somersalo, 1934, esipuhe). Käytännöllisinä ominaisuuksina esiteltiin esimerkiksi seuraavat: arkipuvun etuosaan napeilla kiinnitettävä rintalappu, jonka ansiosta ei tarvinnut huolehtia olkapäiltä putoilevista olkaimista; esiliinan miehustaan kiinnitetty tasku, joka ei tarttunut helposti ovenkahvaan; esiliinan suojaava muoto sekä jättiläismäinen tasku, jossa oli hyvä säilyttää keskeneräistä käsityötä (KL 1937/18, 696). Ohjeissa korostui käytännöllisyys niin suhteessa materiaaliin, malliin kuin koristelutavan valintaan. Kaikki käytännöllisinä esitellyt oivallukset eivät jääneet elämään. Vaikka napeilla pukuun kiinnitettävä esiliinan rintalappu esiintyikin lehdissä silloin tällöin, se ei tutkimuslähteiden perusteella saavuttanut suurta suosiota. Nappikiinnitys kumosi sen käytännöllisyyden vaatimuksen, että esiliina olisi ollut helppo pukea minkä tahansa vaatteen päälle (ks. Emäntälehti 1958/11, 303).

Esiliinaohjeet olivat pääosin herrasväkeen lukeutuvien käsityön ammattilaisten ja samalla yleisesti hyväksytyjen auktoriteettien laatimia. Ilmiö oli aikakaudelle tyypillinen. 1900-luvun alun esiliinaohjeet olivat osa aikakauden valistusprosessia, jossa ylempää sosiaaliluokkaa edustavat henkilöt kansalliseen sivistykseen vedoten neuvoivat muita oman luokkansa ihanteiden ja näkemysten pohjalta. Keskiluokkaan lukeutuvat naiset, opettajat ja erilaisten naisjärjestöjen aktiivijäsenet, toimivat esimerkkeinä ja veivät valistusta edelleen alempiin sosiaaliryhmiin. (Sulkunen 1991, 69; Ollila 1994, 56–57.) Barnardin (1996, 91) mukaan miesten valkoisista kauluksista tai niiden puuttumisesta oli aikoinaan helppo erottaa, kuka oli ruumiillisen työn tekijä ja kuka ei. Vuosisadan alussa esiliinoja voitiin tulkita samalla tavalla, mikä esiliinan valmistus- ja käyttöohjeiden laatijoiden näkökulmasta todennäköisesti oli myös oikein ja tarkoituksenmukaista.

Kotiliesi osallistui kansanvalistusprosessiin, vaikka sen alkutaipaleella 1920-luvulla ja 1930-luvun alussa pääasiallinen kohderyhmä vaikutti olevan lähinnä toiset herrasväen naiset.

Muutamalla ihmisellä on erikoinen taito käyttää esiliinaa ja hän omistaa niitä paljon ja mitä erilaisimpia. Milloin somistaa hän itsensä hentoisella pitsein ja valkokirjailuin koristellulla pienellä esiliinalla, milloin iloraitainen kotikutoinen täydentää hänen kotipukuaan, toisinaan taas iso, vankkatekoinen palttinaesiliina suojelee hänen asuaan kodin käytännöllisissä hommissa liikkeessaan. (KL 1923/22, 664.)

Oheinen lainaus esiliinaohjeiden yhteydessä olleesta tekstistä on vaikea yhdistää maaseudun pientilojen emäntien tai kaupunkien työläisnaisten elämään. Yhtäläisyys kuitenkin löytyy, kun unohdetaan hennot pitsit ja valkokirjailu. Sosiaaliluokasta ja asuinpaikastaan riippumatta tarve jollain tavalla suojata tai peittää pukua oli lähes kaikille yhteinen. Jarva (1927, 133) neuvoikin *Kodin liinavaatteet* -kirjassa käyttämään suurta esiliinaa silloin, kun puku on vaarassa nuhraantua. Työesiliinan lisäksi Jarva arveli kirjan lukijoilla olevan myös kevyempiä ja vähemmän likaisia töitä sekä tarve näyttää viehättävältä: *Varastossa löytyköön sitä paitsi pari vaaleata sievää esiliinaa. Ne puetaan ylle kevyempää ja siistimpää työtä tehdessä – ne suorastaan koristavat kantajaansa.*

¹ Käyttökontekstiin ja käyttäjään liittyviä esiliinoiden määrittelyä on samansuuntaisesti esiintynyt myös muualla länsimaissa (ks. Gaugele 2002, 92; Geisel 2006, 7; Florence 2001, 7; Lokranz 1981, 15).

Esiliinakuvia Kotiliedessä
vuonna 1927

Kuva: KL 1927

Vasemmalla vuonna 1925
Yhdysvalloissa
myynnissä ollut
esiliinakaava

Kuva: Florence 2001,20

Kuva: Gaugele 2002, 156

Osa *Kotilieden* (1927/2,56–57) esiliinakuvista lainattiin ulkomaisista mallistoista. Vaikka ne saattoivat ensisilmäyksellä vaikuttaa enemmän muotipukujen kuin esiliinojen kuvilta, monet kuvien esiliinoista olivat kuitenkin malliltaan yksinkertaisia ja helposti kenen tahansa ompelutaitoisen toteutettavissa. 1920-luvun suoralinjaiset esiliinat eivät sopineet runsaasti poimitettujen vyötäröhameiden päälle, joten ajan mukaisten esiliinojen käyttäminen edellytti muutenkin ajanmukaista pukeutumista.

Kuva 29. Kansainvälistä esiliinamuotia 1920-luvulta

Ohjeet vaatteiden vaihtamisesta työn, tilanteen ja tilan mukaan olivat tyypillisiä aikakauden yleisissä pukeutumisohejeissa: *Mutta eräät pukujen perustyytit ovat välttämättömät, elämme sitten minkälaisissa olosuhteissa tahansa. Ne ovat arki- ja työpuku, parempi sunnuntai- ja vieraskäyttöön soveltuva puku sekä juhlapuku*, kirjoitettiin *Kotiliedessä* (1933/18, 608). *Toveritar-lehdessä* (1932/3, 38) ei oletettu erilaisia pukuja olevan kovin paljon, mutta sielläkin kirjoitettiin siitä, miten kotiin tultaessa työpuku vaihdetaan oleskelupukuun. Kaikki eivät ilmeisesti noudattaneet pukeutumisohejeita päätellen siitä, miten samantapaiset ohjeet toistuivat vuodesta toiseen (ks. MK 1949/3, 31). Kaikkien mielestä ei ollut edes tarpeellista, tai sopivaakaan, pukeutua ”nykyaikaisesti”.

Aina kyse ei välttämättä ollut siitä, ettei ohjeita olisi haluttu noudattaa, vaan myös siitä että niitä ei kyetty noudattamaan. Osalle väestöä jo arki- ja pyhäpuvun erikseen hankkiminen saattoi olla mahdotonta, eikä kuluneiden tilalle aina ollut helppo hankkia uusia (ks. Virkkunen 101–104). Sota-aikaan pukeutumisohejeet muuttuivat realistisemmiksi ja niissä huomioitiin muitakin kuin herrasväen naisia: *Pukuväestönne on erittäin hyvä, jos teillä on arkipuvuksi ns. paitapuseroleninki ja toisena tämä [musta villainen] peruspuku.* (KL 1941/7, 220–221.) Kaikilla naisilla ei myöskään riittänyt kiinnostusta tai mahdollisuuksia panostaa omiin vaatteisiinsa, jos enin osa ajasta kului elannon hankkimiseen ja muiden tarpeista huolehtimiseen.

Toiseen maailmansotaan ja sen jälkeiseen materiaalipulaan assosioituva pula-aika on vakiintunut käsite. Sen sijaan 1930-luvun lama-aika sivuutetaan usein tekstiilikulttuurisissa teksteissä. Toisaalta aikakaudet saattavat sekoittua keskenään käytettyjen käsitteidenkin vuoksi, sillä 1930-luvun aikalaisteksteissä käytettiin myös käsitettä pula-aika (KL 1933/2, 68). Tekstiilikulttuurin kannalta kyse oli kuitenkin erilaisista ilmiöistä. 1930-luvun taloudellinen lama ei koskettanut samalla tavalla koko väestöä kuin toisen maailmansodan sodan jälkeinen pula-aika. 1930-luvulla tekstiilimateriaaleja oli hyvin saatavilla, jos vain oli taloudellisia resursseja hankkia niitä. 1940-luvulla tekstiilipula kosketti jokaista: materiaaleja ei ollut.

Yksilötasolla lama-ajan taloudelliset vaikeudet koskettivat monia. *Kotilieden* levikin kasvun myötä kasvoi todennäköisesti sekin osa lukijakunnasta, joka joutui tarkkaan harkitsemaan vaatetuskuulujaan ja miettimään miten parhaiten suojata vaatteitaan kulumiselta. Heidätkin otettiin huomioon: *Nykyisenä aikana tuottaa monille suuria vaikeuksia aineiden hankinta kodissa niin välttämättä tarvittaviin vaatteisiin ja erilaisiin käsistöihin.* Lehdissä annettiin neuvoja, miten hyödyntää muussa käytössä olleita materiaaleja. Esimerkiksi käytetyistä säkeistä saatava kangas¹ oli edullinen esiliinamateriaaliksi sopiva vaihtoehto. Siitä saattoi valmistaa yhtä hyvin aikuisten ja lasten esiliinoja kuin työtakkejakin. (KL 1932/23, 930.) *Toverittareissa* (1933/2, 46) muistutettiin, että isompien sisarusten ja äidin vanhoista vaatteista saa ommeltua vaatteita nuoremmille, jos vain on tarpeeksi kekseliäs. Vanhojen vaatteiden käyttämisestä esiliinamateriaaliksi oli kirjoitettu ennenkin, mutta ilmeisesti kaikki eivät osanneet havaita ympäristöstään uuteen käyttöön sopivia materiaaleja, koska siitä piti lehdissä erikseen muistuttaa (ks. KY 1911/9). Kaikilla ei myöskään ollut vaatteiden uudistamiseen tarvittavia taitoja (TO 1943/10, 138).

Useista esiliinamateksteistä heijastui herrasväkeen kuuluvien kirjoittajien ja heidän kanssasisartensa intressit. Palvelusväkeä oli koko ajan vähemmän saatavilla, ja sen seurauksena, *Kotiliettä* (1939/3, 89) lainaten, *yksinään hoitaa nykyajan perheenemäntä usein sekä*

¹ Sokeri-, vehnä jauho- ja ryynisäkit olivat valkoista, keskipaksua puuvillakangasta, joten ne sopivat hyvin vaatetustarkoitukseen. Lehtikuviin eivät sen sijaan päässeet manillasäkeistä tehty lastenvaatteet, joista Omin Käsin -lehdessä – tuolloin vielä *Kotilieden* (1939/6) liitteenä – kerrottiin Kummikerhon toimintaan liittyvässä lehtiartikkelissa.

kotinsa että vieraansa, mutta entisajalta lainaa hän avuksensa esiliinan monipuolisemman käytön. Monipuolinen käyttö tarkoitti tässä vierasesiliinaa, jota oli tarkoitus käyttää vieraiden kanssa seurustellessa ja kahvia tarjoillessa. Artikkelissa vedottiin esiliinan hyödyllisyyteen leningin suojana, mutta käytännöllisyyden ei ajateltu vetoavan lukijoihin tarpeeksi, sillä teksti jatkuu: *Onpahan vaan muuntanut sen [esiliinan] ajanmukaiseksi, emännän pukua suojaavaksi, joka tekee hänet soman ja kodikkaan näköiseksi hänen kodin pikkuaskareita toimitellessaan.* Läpi tutkimusajanjakson lehtiaineistoissa mainitaan lähes poikkeuksetta jotain esiliinan puokevuudesta, sievyydestä tai siitä, miten se teki käyttäjästäan viehättävän oloisen. Kun 1930-luvulla kirjoitettiin, että *Pukuun teemme yksivärisestä kankaasta kauluksen ja pienen esiliinan, johon taskut puuvun kankaasta – tämä on sievä uusi aate, ei ole varmaa tarkoitettiinko ”meillä” esiliinan käyttäjiä vai palkattuja ompelijoita.* Ainakin kyseisen tekstin yhteydessä olevat pukujen mallit olivat niin vaativia, että niiden kaavoittaminen ja valmistaminen vaati hyviä ompelijantaitoja. (KL 1938/7, 266–267).

Aika ajoin esiliinan kerrottiin olevan muodissa (KL 1940/16, 384; TO 1941/14–15, 207; OK 1947/9,35). Esiliina ei kuitenkaan ollut muotivaate siinä mielessä, että sitä käyttämällä olisi varsinaisesti erotuttu joukosta tai edustettu jotain uutta tai erityisellä tavalla esteettistä, seikkoja joihin Koskennurmi-Sivonen (2000, 4–7) viittaa muodikkuutta määritellään. Paremminkin muodikkuuteen vetoamalla ilmaistiin esiliinateksteissä sitä, että esiliinan käyttäjä ei osoittanut pukeutumismormeihin liittyvää sosiaalista taitamattomuutta, vaikka pukeutui esiliinaan. Koska esiliinan erinomaisuutta kiiteltiin niin paljon, herää kysymys, miksi näin tehtiin. Yksi syy oli aikakauden yleinen tyyli kirjoittaa vaatteista. Siitä huolimatta ei voi välttyä ajatukselta, että esiliinan tarpeellisuus, käytännöllisyys ja viehättävyys eivät vakuuttaneet kaikkia. Oliko niin, että joidenkin oli vaikea hyväksyä esiliina osaksi omaa pukeutumistaan ja joidenkin taas oli vaikea nähdä esiliinassa jotain kaunista?

Esiliinojen hyväksyminen lähes jokaiselle naiselle sopivaksi vaatteeksi tapahtui pikkuhiljaa, lehtiaineistojen perusteella viimeistään sota-aikaan, jolloin kaikkien oli, sosiaalisesta asemastaan riippumatta, säästettävä vaatteitaan. Vielä vuonna 1940 *Kotiliedessä* (1940/16, 384) kirjoitettiin ohjeita siitä, miten esiliinan malli ja materiaali oli hyvä valita kulloisenkin tilanteen mukaan, mutta samalla kyseenalaistettiin vanhoja tilannepukeutumiseen liittyviä ohjeita: *Vyötäröesiliina suojaa hameen ja on joutuisa nyhtäistä pois edestä – jos se tosiaan on tarpeen.* Esiliinan käytännöllisyyden lisäksi kehoitettiin ompelemaan erimallisia esiliinoja omaa vaihtelunhalua tyydyttämään. Sodan jatkuessa ihmeteltiin, miten ennen oli pelkästään vaihtelunhalusta hankittu uusia vaatteita (KL 1942/9, 276).

Sodan pitkittyttyä esiliinan käyttäminen esitettiin lähes kansalaisvelvollisuutena: *Nyt pitääkin olla jokaisella esiliina, se suojaa puuvun kulumiselta ja likaantumiselta* (TO 1941/14–15, 207). Kun ei ollut mahdollisuutta vaihtaa pukua, kehoitettiin vaihtamaan esiliinaa (KL 1944/20 606). Kun vanhat vaatevarastot hupenivat ja materiaalipula syveni, vanhojen vaatteiden ja muiden tekstiilimateriaalien kierrätys lisääntyi entisestään. Esiliinaohjeissa, kuten muissakin käsityöohjeissa, korostui kekseliäisyyden merkitys (KL 1941/4, 122). Enää ei kirjoitettu, kuten aiemmin, siitä mikä kangaslaatu oli soveliaista millaiseenkin esiliinaan, vaan tavoitteeksi tuli kekseliäästi hyödyntää mitä tahansa materiaalia, jota suinkin sattui käsiinsä saamaan: *Löytyisikö jostain varastostamme isoäidin hihallinen päitä, jota kukaan ei ole käyttänyt enää pitkään aikaan. Siitä valmistamme nyt pahassa puuvillakangaspulassa sievän ja käytännöllisen keittiöesiliinan* (KL 1942/13–14, 399). Miesten kolmesta nenäliinasta riitti esiliinatarpeet 3–4-vuotiaan pikkutytön essuun (KL 1943/11, sisäkansi). Tiikuista valmistetun esiliinan kuva pääsi *Kotilieteen*, kun Helsingin Käsityöopistossa opiskelijat olivat saaneet käyttöönsä kretonkikankaiden näytepaloja, ja tehneet niistä värikkäitä vyötäröesiliinoja (KL 1944/12, etusisäkansi). Kuvan vieressä kirjoitettiin, että *ruudukkaat ja kukalliset kankaat sopivat hauskaasti*

rinnan, vaikka aiemmin – ja myös myöhemmin – esiliinaohjeissa varoiteltiin yhdistelemästä erilaisia voimakaskuvioisia kankaita keskenään. (KL 1957/15, 871)

Valokuva: Kröger 2005

Jauhosäkistä ommeltu pikkutytön esiliina

Valokuva: Sipilä 2004

Paperinarukuteella paperinaruloimeen kudottu esiliina

Kuva 30. Pula-ajan esiliinaohjeita

Pieni iloinen reunaraita piristää esiliinan tai taskun reunaa yhtä hyvin kuin elämää muutenkin, kirjoitettiin Kotiliedessä (1943/17, etusisäkansi) sinipunaisen, ristipistoilla tehdyn kuvio-ornamentin vieressä. Pula-aikana sini-punaisten kirjontojen väriyhdistelmää korostettiin raikkaaksi ja sieväksi, mutta taustalla oli myös käytännöllinen syy. Koska myös pesuaineista oli puutetta ja pyykin pesussa jouduttiin käyttämään itse keitettyä lipeää, kankaiden ja lankojen värinkesto joutui kovalle koetukselle. Siniset ja punaiset värit kestivät yleensä myös lipeäpesua. (KL 1945/11, etusisäkansi)

Osittain unohdetut ja hylätyt kutomisen ja kehräämisen taidot osoittautuivat pula-aikana tarpeellisiksi. Maaseudulta löytyi vielä niitä, jotka osasivat kehrätä sujuvasti, mutta, mutta monet kaupunkilaiset joutuivat opettelemaan sitä alusta alkaen. (KL 1941/2, 48) Materiaalipula tosin vaikeutti kehräämistäkin (KL 1942/15, 434). Villoja jatkettiin sekoittamalla joukkoon esimerkiksi hiuksia ja koirankarvoja tai karstaamalla vanhat villaräsyt ja kehräämällä niistä uutta lankaa. Myös hammppua ja pellavaa sekoitettiin villan joukkoon.

Kuvassa 6 tytön esiliinassa on käytetty koristeena kirjousnauhaa, jota on vanhoissa kankaisissa alushameissa ja liivin suojuksissa yllin kyllin. Tämä esiliina tulee myöskin hyvin pienestä kangasmäärästä, vaikka isän paitakankaan jäännöksistä.

Kuvissa 2, 7, 8 ja 9 olevat esiliinat on tehty vaikka vanhasta puvusta, joka on poistettu käytöstä. Yleensä esiliinat ovat nykyisin lyhyitä ja naisellisen poimuisia. Selkäpuolelle niistä ei tule kuin vyötärön kiinnitys ja kaulassa kanttinauha. (KL 1946/5, 109.)

Kuva: KL 1946/5, 109

(Emäntälehti 1943/9, 230). Villaiset esiliinat eivät tosin yleensä kuuluneet pula-ajan kudonnaisiin, villaa piti säästää lämmittäviä vaatteita varten. Ne, joilla oli mahdollisuuksia saada uusi esiliina- tai työtakkikangas kutomalla sitä itse pellavasta tai hampusta, olivat etuoikeutetussa asemassa (KL 1944/6, 174).

Materiaalipula ei loppunut samanaikaisesti sodan kanssa, mikä näkyi lehtien esiliinateksteissä läpi 1940-luvun. *Omin käsin* -lehdessä (1947/1, 34) otsikoitiin, että *Nyt jos koskaan tarvitaan esiliinoja*. Lehdessä oli kuva oikeasta vanhanajan talousesiliinasta ja kuvatekstissä kerrottiin, että kuva oli otettu jo muutamaa vuotta aiemmin, kun jollain oli vielä ollut sopivaa materiaalia. *Sorja*-lehdessä (1949–50, 65) kirjoitettiin, että jokaisella naisella pitäisi olla ainakin yksi esiliina. Lehdessä ei käy ilmi, oliko muistutus tarkoitettu varakkaille naisille, joiden ei tarvinnut osallistua vaatteita likaavaan työntekoon vai niille naisille, joilla ei ollut varaa yhteenkään esiliinaan. *Kotilieden* (1949/23, 653) vähävaraisia perheitä tukevalla kummikerhotoiminnalla pyrittiin varmistamaan, että ainakin avun kohteena olevien *korvikotien* äideillä olisi esiliina. Näille äideille varattu 250 mk:n arvoinen joululahjapaketti sisälsi esiliinan, virsikirjan ja kaksi kynttilää.¹ Monille näistä äideistä olisi tosin voinut olla tärkeämpi saada lämpimät alusvaatteet, villatakki tai edes sukat kuin esiliina². Toisaalta, koska esiliinaa pidettiin osituksena hyvästä perheenemännyydestä, ehkä surkeissakin oloissa elävän naisen mieltä lämmitti pukeutua hyvien tapojen mukaisesti esiliinaan, vaikka fyysisesti palelikin.

Vasta kun pahin materiaalipula helpotti 1940-luvun loppua kohti tultaessa, ryhdyttiin uudestaan yksilöimään käyttötarkoituksia esiliinoille (ks. *Sorja* 1946–47, 29). *Emännän tietokirjassa* (Hannula & Viherheimo 1953, 141–144) mainittiin *talousesiliina*, *lastenhoitajan esiliina*, *sisäkön esiliina*, *siivousesiliina*, *tarjoiluesiliina* sekä *puunkantoesiliina*. Nimeämällä esiliinoja eri tehtävien mukaan ohjattiin samalla esiliinajoukon käyttäjäkuntaa. Kun esiliina neuvottiin valitsemaan tietyn tehtävän mukaan, kyse ei ollut pelkästään vaatevalinnasta. Samalla pyrittiin varmistamaan, että esiliinankäyttäjä ymmärsi myös tehtävän suorittamiseen liittyvät vaatimukset. *Toisen* [esiliinan] *kolmessa suuressa taskussa taas voi kuljettaa erilaisia siivoukseen tarvittavia riepua ja kiillotusaineita, joten niitä ei tarvitse työn edistyessä juosta kutakin erikseen hakemaan* (KL 1955/12, 505). Kyseinen esiliinaohjeeseen liittyvä teksti kannusti paitsi rationaaliseen työskentelyyn myös huolehtimaan siitä, että eri pintoja käsiteltiin eri välineillä ja aineilla.

Käsityöohjeissa esiliinat kuvattiin usein täysin neutraaleissa ympäristöissä. Käyttökontekstista irrotetun kuva-aineiston perusteella on vaikea, joissain tapauksissa mahdoton, päätellä esiliinan käyttötarkoitusta, mikä saattoi olla myös ohjeen laatijan tai lehden toimituksen tietoinen valinta. Ohjeen hyödyntäjälle jätettiin vapaus valmistaa tai valmistuttaa käyttötarkoitukseen vastaava esiliina, kun kuvausympäristö valmiiksi määritellyt mallina olevan esiliinan käyttöä. Joissain esiliinaohjeissa kuvaan liitettiin tiettyyn

¹ Lapsille tarkoitettu paketti, jossa oli pitkät villasukat ja lapaset, oli hinnaltaan samanarvoinen. Lapsen mekko tai villapaita maksoi 400 mk. 3–8-vuotiaalle tytölle lunastettava Jouluiho sisälsi aluspaidan- ja -housut ja -liivin, sukat, lapaset, mekon ja esiliinan. Kokonaisuus oli hinnaltaan 1000 mk. Kenkäparin sai joululahjaksi lunastaa 700 mk:lla. Samaan aikaan *Kotilieden* irtonumero maksoi 35 mk ja ompelukone 27 000 mk. (KL 1949/23, 653.)

² *Kotiliedessä* (1949/23, 652) oli kuvauksia avun tarpeessa olevista perheistä: Pojilla on resuiset housut, paita ja saappaat, ei muuta, tytöillä ei ole edes jalkineita. Ulosmeno ei voi ajatellakaan. Äidillä on ohut puku, alusvaatteita ei juuri ollenkaan, hänellä ei ole housujakaan lainkaan. Päällysvaatteita ei ole koko perheellä. Vuosikymmen oli vaihtumassa 1950-luvulle, mutta edelleen Suomessa oli perheitä, joilla oli tuskin mitään.

työtehtävään viittaavia esineitä, jotka loivat mielikuvaa siitä, millaiseen käyttöön esiliina oli mahdollisesti suunniteltu. (Soininen ym. 1953, 60, 66, 160; OK 1961/1, 19; KL 1955/2, 504).

Ohjeita annettaessa pidettiin itsestään selvänä, että leipomisesiliinaksi nimetty vaate ei sopinut lypsyesiliinaksi, eikä lastenhoitajan esiliina sopinut tarjoiluesiliinaksi. Mielenkiintoiseksi tämän itsestään selvyuden tekee se, että esiliinatekstien perusteella valkoisen talousesiliinan tyyppistä esiliina käytettiin kaikissa em. tehtävissä. Vastaavasti talousesiliinan nimellä esiteltiin mitä moninaisimpia erimallisia ja erivärisiä esiliinoja. Myös *Sorja*-lehdessä esiteltiin samalla kaavalla tehtyjä esiliinoja eri nimillä.¹ Monista esiliinamalleihin liitetyistä teksteistä syntyy vaikutelma, että toimittajat vain keksivät esiliinoille eri nimityksiä tai käyttötarkoituksia herättääkseen lukijoiden mielenkiinnon. Ehkä uudenlaisten käyttötarkoitusten tai perustelujen tarkoituksena oli houkutellessa lukijat havaitsemaan, miten hyödyllinen vaate esiliina saattoi olla ja innostaa heitä uusien esiliinojen hankkimiseen.

1950-luvulla erilaisia esiliinoja erilaisiin tehtäviin nimettiin ilmeisesti liiankin innokkaasti, päätellen *Kotiliedessä* (1956/3, 162) olleesta pakinasta:

Suunnittelin esiliinan jokaista tarvetta silmällä pitäen. Ja viimein minulla oli luonteikkaita työtakkeja ja ihastuttavia esiliinoja. Minulla oli tyylikkäitä työtakkeja lakaisemista varten ja kutsuvan nöyriä työtakkeja astioiden pesemistä varten. Minulla oli mitä veikein puutarhaesiliina, joka oli somistettu työkaluja kuvaavin päällikeompeluin, ja viehättävän rauhoittava esiliina herneiden silpimistä varten. Ja sitten ompelin seitsemän mitä viehkeintä pitsi- ja organdiesiliinaa päivällisen tarjoamista varten. Loppujen lopuksi minulla oli kolme puhtaanvalkoista työtakkia ruuanvalmistusta varten, ankaria kuin mestarikokin.

Tarinan opetus oli, että perheonnen kannalta olisi ollut tärkeämpää, että osaisi laittaa ruokaa ja hoitaa kotia kuin hankkia kymmeniä esiliinoja. Toisaalta tarinan kärki osui myös joidenkin esiliinaohjeiden luomaan kuvaan taloudenhoidosta. Erityisesti 1950-luvun esiliinateksteissä toisinaan korostettiin esiliinan merkitystä muita viehättävänä asun osana ja sivuutettiin sen käytännöllinen funktio.

Yleensä esiliinateksteissä naisten esiliina oli kuitenkin kotitöihin liittyvä, funktionaalinen vaate. *Esiliina on helppo pestä ja paksummat vaatteet kestää puhtaana*, tiivistä esiliinamuiston kertoja (Em7, 30-luvulta eteenpäin). Teerisuo (1950, 8) mainitsi kirjassaan *Hoida oikein vaatteesi*, että esiliinan käyttö oli yksi keino hoitaa vaatteita ja ennaltaehkäistä muiden vaatteiden vaurioitumista ulkoapäin. Esiliinan tai työtakin suojaava vaikutus parani, jos se oli sekä malliltaan että rakenteeltaan suunniteltu ja valmistettu tarkoitustaan vastaavaksi. *Arkea on joskus seitsemän päivää viikossa*, todettiin *Maatalousnainen*-lehden (1960/6–7, 177) artikkelissa, jossa pohdittiin, millainen on hyvä työasu. Kuten aiemminkin, myös 1950-luvulla perheenemännän jokapäiväisenä työasuna käytettävän esiliinan toivottiin olevan käytännöllinen. Eri esiliinateksteistä koottuna useimmiten käytännöllisellä tarkoitettiin sitä, että esiliina oli suojaava, helppohoitoinen, helposti puettava ja taskullinen. (KL 1956/12; KL 1957/15, 871–872; 663; OK 1950/3, 16; OK 1956/3, 8; Sorja 1953/4, 22–23; Sorja 1959/2, 10)

¹ Sorja-lehti välitti kaavoja, ja kaavat oli numeroitu. Esimerkiksi mallistossa 1946–47 kaavanumerolla 630 esiteltiin *Edestä helmaan asti napitettu työesiliina eli -hame, jossa on napitettavat olkaimet* ja seuraavassa Sorjan mallistossa 1947–48 samalla kaavalla tehtävän vaateen kerrottiin olevan *Edestä napitettu olkainhame pesukankaasta*. Sorjassa 1946–47 esiliinamallin numero 895 kerrottiin olevan *selästä alas asti napitettava esiliina, joka vyötäröltä runsaspoimuksena soveltuu myös odotusajaksi*. Vuoden 1948–49 mallistossa saman esiliinan samalla kaavanumerolla kerrottiin lyhyesti olevan *Talousesiliina*. Samoja Sorja-kaavoja välitettiin myös *Kotiliedessä*.

Suojaava esiliina peitti hyvin sen alla olevia vaatteita. Tummalla ja kirjavalla esiliinalla suojattiin esiliinan käyttäjää turhalta huolehtimiselta, kun hänen ei tarvinnut varoa näkyvää likaa esiliinassaan. Helpohoitaisuus liittyi materiaalien pesu- ja siliävyysominaisuuksiin – silitettävyyteen ja materiaalin sileänä pysymiseen – sekä siihen, että lika ei joko tarttunut tai ei erottunut helposti esiliinakankaasta. Esiliinakangas tai siihen liitettävät yksityiskohdat eivät saaneet päästää väriä. Pukemisen ja riisumisen helppous oli tärkeää silloin, kun esiliina puettiin jotain tiettyä tehtävää varten ja riisuttiin taas heti sen jälkeen. Nopea riisuminen saattoi olla tarpeen myös yllätysvieraiden tullessa. Tosin monissa 1950-luvun esiliinateksteissä korostettiin, miten hauskan näköinen esiliina yllään *ei tarvitse hävetä rumaa työasuaan vieraankaan yllättäessä* (KL 1953/23, 851). Enää naisia ei neuvottu samalla tavalla kuin 1920- ja 1930-luvuilla piilottamaan sitä, että he olivat tekemässä fyysistä työtä esiliina edessään. Esiliinanormit muuttuivat yhteiskunnan muuttuessa.

Kuva: KL 1953/23, 851

I palkinto: *Esiliinan malli on yksinkertainen, mutta samalla kaunis ja hyvin istuva ja esiliinan pukeminen on vaivatonta, koska siinä ei ole lainkaan nappeja. Moni kaipaisi kuitenkin varmaan taskua esiliinaansa.*

II palkinto: *Tämäkin esiliina suojaa hameen täydelleen, sillä se on napitettu sivulta. Napit voisivat olla jonkin verran suuremmat, jotta napitus kävisi vähän kätevämmän ja kappaleet mennä vähän enemmän päällekkäin. Esiliinan pukeminen on muuten helppoa, sillä olkain kulkee vain niskan takaa. Suuri poikkiraitainen tasku on sekä koristeellinen että käytännöllinen.*

III palkinto: – – *hihaton työtakki. Siinä on kaikki reunat huoliteltu vinokaitaleella ja napitus on järjestetty taskun suuhun, niin että yksi tasku kerrallaan on näkyvässä ja kumpaa lievettä hyvänsä voidaan pitää päällimmäisenä.*

(KL 1953/23, 851)

Kuva 31. Esimerkillisiä työesiliinoja

1950-luvulla vyötäröesiliinat olivat suosittuja, ja toisaalta kesämekkojen ja esiliinojen mallit lähenivät toisiaan. Lehdissä julkaistiin ohjeita, joissa kerrottiin, että esiliinalla voi korvata kesämekon ja päinvastoin. Kesämekostaan saattoi valmistaa sellaisen, että sitä oli mahdollista käyttää talvella esiliinana.¹ *Talvella keittiössä kesällä puutarhassa* otsikoitiin *Sorjassa* (1953/1, 21) sivulla, jossa oli kuvattuna kuusi erilaista monikäyttöpukua. Tällaisen monikäyttöpuvun saattoi tehdä vaikka vanhasta kesämekosta, josta tuli siis sekä uusi kesämekko että uusi esiliina. Viileällä säällä esiliinojen alle kehoitettiin pukemaan sopiva pusero. Tavallaan samaa teemaa jatkettiin *Sorjan* (1953/4, 22–23) talvinumerossa, jossa esiteltiin esiliinoja, joiden ohella ei tarvinnut käyttää hameita lainkaan, koska niiden helmaosa oli ikään kuin hame. Esiliinat lähestyivät helppohoitoisista materiaaleista valmistettuja olkain- ja liivihameita.

Yksi selitys sille, että lehdissä esiliinat alkoivat sulautua hellemekkoihin ja liivihameisiin ja työtakit kotimekkoihin, löytyy puuvillakangasvalikoimien monipuolistumisesta. Ne kehittyivät koko ajan myös materiaalitekologisilta ominaisuuksiltaan. Kutistumiskäsittelyt yleistyivät ja siliivyyssominaisuudet paranivat. Puuvillakankaat olivat lisäksi edullisia, ja 1950-luvun edetessä niitä alkoi olla saatavilla monen värisinä sekä erilaisina painokuoseina. Puuvillakankaasta tuli muodikasta, ja – *Maatalousnaista* (1960/6–7, 176–177) lainaten – *kaukana on aika, jolloin puuvillaa ei voitu pahasti ajatella kuin muuna kuin essukankaana*. Muodikkuuden osaselitys saattoi olla siinä, että lähdeaineistona olevat lehdet halusivat tukea kotimaista puuvillateollisuutta.

Kesämännän univormussa saattoi esiintyä paitsi keittiössä myös rannalla.

Sellaiselle asulle asetamme määrätty vaatimukset: sen on oltava kevyt – mutta ei liian kevyt – ja huokea, helposti ommeltava, pestävä ja silitettävä ja sittenkin persoonallinen.
(KL 1954/13–14, 518)

Kuva: KL 1954/13–14, 518

Kuva 32. Esiliinasta mekoksi ja päinvastoin

¹ Myös tyttöjen esiliinaohjeissa korostettiin usein mekkoesiliinan monikäyttöisyyttä kesällä mekkona ja talvella esiliinana. (Gestrin & Somersalo 1934, 142–146; KL 1948/20, 497).

1950-luvun kuluessa, viimeistään 1960-luvun alussa, tutkimuslähteinä olevissa lehdissä melko suoralinjaiset, värikkäistä puuvillakankaista valmistetut kotipuvut lähes syrjäyttivät esiliinat lehtien sivuilta kotiasuista kertovissa teksteissä. Se ei välttämättä ollut osoitus perinteisten esiliinojen häviämisestä kokonaan, vaan siitä, että eri käsityöalan oppilaitoksissa aikaansa seuraavat nuoret naiset lähtivät kokeilemaan puuvillakankaiden mahdollisuuksia uudenlaisiin vaatteisiin. Olivathan monet lehdissä julkaistut esiliinamallit peräisin käsityöalan oppilaitosten oppilastoista. 1960-luvun pelkistetty pukumuoti ja pitkähousut yksinkertaistivat myös esiliinoja, joten ohjeitakaan ei tarvittu samalla tavalla kuin aiemmin, jolloin mallit olivat monimutkaisempia (OK 1962/3, 19).

Monissa elokuvissa esiliinat vaikuttivat yksinkertaisemmilta kuin käsityöohjeiden koristeelliset ja koristeellisesti viimeistellyt esiliinat. Elokuvissa ja lehtien arkielämää esittävässä tilannekuviassa puuvillaiset, ruudullisiksi tai raidallisiksi kudotuista kankaista valmistettuja esiliinoja näkyi yleisesti (KL 1932/6, 233, KL 1953/23, 859). Myös esiliinamuistoissa kerrottiin ruutuesiliinoista:

Arkiesiliina oli vaalea, ruudullista puuvillakangasta. Se oli kokoesiliina, kapeaolkaiminen ja siihen oli koristeeksi kirjailtu pyöreitä koukeroita helmaan ja olkaimiin sekä vyötärön yläpuoliseen osaan, josta olkaimet lähtivät. Esiliina oli leveähelmäinen, jotta se suojasi mekkoa hyvin ja siinä oli molemmin puolin tilavat taskut. Ne olivatkin välttämättömät nässtyökin (nenällinan), hakaneulojen ja muun tavarain kuljettamiseen ja säilyttämiseen. Naapurin emännällä oli samanlainen essu ja hänellä oli aina pitkä rimpssu hakaneuloja roikkumassa essun rinnassa. (Em 14)

Valokuva: Sipilä 2004

Kuva 33. "Kaikenruudullisia" esiliinoja

Vuosikymmeniä suosionsa säilyttäneitä, muistelijan kuvauksen kaltaisia esiliinoja sai ostaa edullisesti jo 1900-luvun alussa, ja niiden käyttö jatkui läpi 1900-luvun alkupuolen ja sen jälkeenkin.¹ Nämä ruudulliset, raidalliset ja kirjavat arkiesiliinat olivat niitä, jotka käytösoppaiden sivuilla tuomittiin. *Osaatko käyttää* -kirjassa tiivistettiin monen esiliinaohjeen sanoma: *Arkisen pukeutumisen alalla on varmaan ikävin nähtävyys, kun emännän esiliina on toisen-ruudullinen tai -raidallinen ja lisäksi toisenvärinen ja toisin koristettu kuin alla oleva puku.* (Saurio 1960, 32–33.) Eivätkä ”hyvää makua” edustaneet käsityölehdet suhtautuneet kirjavaan arkipukeutumiseen sen suopeammin: *Kukikkaan puvun ylle vetäisty esiliina tai raidallinen puku ja ruudukas esiliina ovat yhdistelmä, jotka eivät toden totta ilahduta ketään. Ikävä kyllä niitä näkee vain aivan liian usein.* (OK 1956/4, 18.)

8.2.4 Esiliinan materiaallinen kunto ja olemus käyttöpaikan mukaan

Gaugele (2002, 92) on tutkimuksessaan *Shürz und Shürze* tarkastellut saksalaisessa, agraarissa maaseutukontekstissa esiliinoja niiden käyttöpaikkojen ja materiaalliseen kunnon näkökulmista. Käyttöpaikat hän jakaa kodin sisätiloihin, kodin piha-alueisiin, kylään, kodin ulkopuolisiin ammatillisiin tiloihin ja eläinsuojiiin.² Gaugelen tutkimuksen perusteella karkeasti kolmasosaa esiliinoista käytettiin kodin sisätiloissa, kolmasosaa kodin ulkotiloissa mukaan lukien pellot sekä karjasuojat, ja kolmasosa esiliinojen käytöstä tapahtui kotialueen ulkopuolella ammatillisessa ympäristössä tai kylässä, jossa kohdattiin vieraita ihmisiä. Tämän käsillä olevan tutkimuksen aineistoista löytyi esimerkkejä esiliinojen käytöstä kaikissa Gaugelen mainitsemissa käyttöpaikoissa, mutta käyttökontekstin mukaan nimetyt esiliinat olivat useimmiten tarkoitettuja sisäkäyttöön.

Selkeästi ulkotöihin liittyvistä esiliinoista tämän tutkimuksen lähdeaineistoissa mainitaan vain puutarhaesiliinat ja karjanhoitoon liittyvät esiliinat, niitäkin ainoastaan silloin tällöin. *Kotillisi*-aineiston osalta selitys lienee siinä, että lehden linja rajasi naisten työt vain pihapiiriin³. Mainintojen määrää ei kuitenkaan voi suhteuttaa esiliinojen käyttöön, ja ainakin navettatöissä suojavaatteita käytettiin aamuin illoin: *Navetassa oli työtakkeja, pitkin hihoin ja täyspitkiä, siis polven alle. Kesällä saattoi olla vain iso kietaisuesiliina työtakin sijasta.* (Em 15, 40- ja 50-luku; myös KL 1957/7, 434.) Kun 1950-luvulla *Kotiliedessä* (1954/13–14, 518) esiteltiin heinäpelloille sopivia esiliinoja, niihin liitettiin enemmän ajatus kauniista kesäpäivästä kuin pölyisestä ja raskaasta työstä. Sellaisesta mahdollisuudesta, että naiset olisivat hoitaneet hevosia ja tarvinneet sitä varten sopivia työasuja, ei esiliinateksteissä lähdeaineistojen luonteen vuoksi juuri mainittu⁴. Sen sijaan esiliinaohjeissa mainittiin karjakon esiliina ja lypsyesiliina, olihan karjanhoito naisten työtä (Gestrin & Somersalo 1934, 96; Sorja 1952/3, 27). Vaikka maitotuotteiden käsittely edellytti tiettyä puhtaustasoa, siihen puututtiin aineistona olevissa esiliinateksteissä vain maininnoilla valkosista lypsyesiliinoista. Sillä, oliko lypsyesiliina uusi ja hyväkuntoinen vai esimerkiksi keittiöpalveluksesta hylätty talouksesiliina, ei käytön kannalta ollut väliä.

¹ Muiston kertoja informoi myös kaupasta, josta vastaavia esiliinoja voi ostaa edelleenkin (Em 28).

² Tutkimuksessa on naisten esiliinojen rinnalla myös miesten esiliinoja, joilla oli 1900-luvun alkupuolella Saksassa huomattavasti merkittävämpi asema kuin suomalaisessa ympäristössä. Lisäksi Gaugelen tutkimuksessa oli mukana myös kodin ulkopuoliseen ammatikkäyttöön tarkoitettuja esiliinat, jotka tästä tutkimuksesta rajautuvat pois.

³ Ollila (1998, 57) on todennut että kotitalousneuvonnassa yleensäkin sivuutettiin vaikenemalla se, että naiset osallistuivat esimerkiksi peltotöihin.

⁴ Ja Helena soittaa -elokuvassa (1952) oli piika, jota kutsuttiin Sika-Mariksi, koska hänen vastuullaan oli mm. sikojen hoitaminen, mutta Mariakaan ei näytetty sikojen kanssa, vaan hän liikkui pihaympäristössä ruutuesiliina yllään.

Gaugelen (2002, 92) tutkimuksen perusteella karjasuojissa käytettävät vaatteet valmistettiin alun perin vahvoista ja kestävästä materiaaleista. Eläinsuojissa käytetyille työtakeille tai esiliinoille ei enää löytynyt seuraavaa käyttöpaikkaa, jossa olisi voitu käyttää vielä kuluneempia vaatteita, joten ne myös kulutettiin loppuun siellä. Lähdeaineistossa, silloin harvoin kun erikseen mainittiin ulkotöihin liittyvistä vaatteista, neuvottiin karjasuojissa käyttämään tukevista kankaista valmistettuja suojaesiliinoja tai työtakkeja. Käsinkudottu, karkea pellavakangas oli yksi edullinen ja kestävä materiaalivaihtoehto (KL 1944/6, 174). Siitä, miten likaisia tai loppuun asti kuluneita navettavaatteet olivat, ei tämän tutkimuksen aineisto kerro. Silloin kun kyseessä oli pienen talon navetta, jossa ei käynyt kuin oman talon väkeä, uusia navettaesiliinoja tuskin hankittiin ennen kuin vanhat kuluivat loppuun. Näitä esiliinoja tai muita navettavaatteita eivät yleensä nähneet muut kuin eläimet ja kotiväki.

Kuva: KL 1924/21, 653

Poikkeus esiliinateksteissä:
naiset sikaa teurastamassa

Vaikka on selvää, että naiset olivat mukana monenlaisissa töissä, aineistossa on vain vähän mainintoja likaisemmista ulkotöistä

Kuva 34. Suojaava esiliina likaisiin töihin

Tilanne, jossa kuljettiin edestakaisin sisä- ja ulkotilan välillä huomioitiin sellaisissa esiliinojen nimissä kuin pyykki-, pyykkipoika-, puunkanto- ja sivousesiliina (Hannula ja Wiherheimo 1953,142–144; Gestrin & Somersalo 1934, 102). Gaugele (2002, 92) kutsuu tämänkaltaisia esiliinoja kynnysesiliinoiksi. *Kotilieden* artikkeleista, joissa kerrotaan maaseudun perheenemäntien monimuotoisista tehtävistä¹, tulee kuitenkin erittäin selvästi esille se, että ”kynnyksen ylityksessä” ei käytetty vain joitain tiettyjä esiliinatyyppisiä, vaan sama esiliina edessä työskenneltiin sekä sisällä että ulkona pihapiirissä. Kotona työskentelevät naiset saattoivat käyttää samaa esiliina arkena koko päivän, ja se riisuttiin tai vaihdettiin toiseen vain erityistilanteissa, esimerkiksi navettatöihin mennessä tai leipoessa. Tämä selittää myös sitä, miksi monien käsityöohjeiden tai esiliinakuvien yhteydessä oli vain

¹ Diskursiivisesti perheenemännän pääasiallisina tehtävinä pidettiin sisätiloissa tapahtuvia kotitaloustöitä, joten on ymmärrettävää, että naisten esiliinoja erikoistehtäviä nimitessä keskityttiin lähinnä niihin perheen emännän toimiin, jotka oli määritelty perheenemäntien toimialaan kuuluviksi. Koska maaseudulla naisten töiden rajaaminen sisätiloihin ei kuitenkaan ollut mahdollista, esiliinateksteissä maaseudun perheenemäntien toiminta-alue laajennettiin jonkin verran myös pihapiiriin. (ks. Ollila 1998, 56–57.)

ylimalkaisia käyttötapaan tai -paikkaan liittyviä mainintoja kuten *suojaava esiliina* tai *emännän arkiasu* (Emäntälehti 1939/2, 55; KL 1957/15, 870–871).

Tässä tutkimuksessa suuri osa lähdeaineistoista on painetussa muodossa, ja aineistojen valistavasta luonteesta johtuu, että uusien ja ehjien esiliinojen osuus korostuu¹. Gaugelen (2002, 92) tutkimuksessa todetaan, että sisällä kotiloissa käytetyt esiliinat olivat pääsääntöisesti siistejä, mutta käytettyjä. Samankaltainen tulos suomalaiseen kontekstiin siirrettynä vaikuttaa loogiselta. Vaikka esiliina olikin joskus uusi, ei uusia ja kulumattomia vaatteita voinut olla joka päivälle. Koska esiliinateksteissä korostettiin sitä, miten esiliinoilla suojattiin niiden alla olevia vaatteita, on selvää, että esiliinoiniin tuli tahroja, joita piti pestä. Peseminen kulutti ja haalisti esiliinakankaita. Myös käyttö kulutti niitä. *Äiti keräsi usein esiliinaan pyykkejä, risuja poltettavaksi, leipää pöytään kuljetettavaksi ja monta muuta asiaa ja tavaraa kulki essun helmassa* (Em 14, 50-luku).

Kuva 35. Puhkikuluneet esiliinat

Valokuvat: Sipilä 2004

Hän [kuusitoistalapsisen perheen äiti] kokoili perhettään kuvaan ja yritti kääntää pikku Irjan esiliinaa, mutta reikähän siinä oli paikan vieressä toisellakin puolella. (KL 1953/21, 771)

¹ Gaugelen (2002, 29–63) aineistoina on ollut myös haastatteluja. Kahdestatoista haastateltavasta vanhin oli syntynyt vuonna 1908 ja nuorin vuonna 1944, suurin osa 1920-luvulla. Samalla, kun Gaugele on tehnyt tutkimusta menneestä, hän on kysynyt myös haastateltaviensa esiliinojen lukumäärää haastatteluhetkellä, vuonna 1997. Neljästä haastateltavasta miehestä kahdella oli edelleen käytössä esiliinoja, toisella kuusi ja toisella seitsemän. Kahdeksasta naisesta yhdellä ei ollut yhtään esiliinaa, yhdellä vain yksi, mutta kuudella oli keskimäärin kaksitoista esiliinaa.

Painetuista kirjallisista aineistoista kulumia ja likaa pitää etsiä rivien välistä tai vastakarvaan lukemalla, sillä esiliinojen kuluneisuuteen tai huonoon kuntoon viitattiin käänteisesti. Silloin kun esiliinaohjeissa perusteltiin uuden esiliinan hankkimista, korostettiin tiettyjen materiaalivalintojen hyödyllisyyttä tai tuotiin esille sitä, miten oikeanlaisilla esiliinavalinnoilla voitiin luoda edullinen kuva esiliinan käyttäjästä. Perusteluille täytyi olla olemassa joku syy, kuten vanhojen esiliinojen huono kunto, niissä käytetyt heikot materiaalit tai se, että ne olivat niin kuluneita, rikkoutuneita, likaiseksi piintyneitä tai kauhtuneita, että käyttäjästäkin sai epäedullisen vaikutelman.

Kun kirjoitettiin *välttämätön, arkinen, vanha ja uskollisesti meitä palvellut talousesiliina*, se tarkoitti selvästi, että kyseinen esiliina oli jo kulunut, ehkä rikkoutunutkin. Myös ohje siitä, miten esiliinaa voi paikata, osoitti, että esiliinat olivat paikkaamisen tarpeessa: *Kun tiilkkupussista ei löydy esiliinan paikkaa, leikkaamme paikkatilkun esiliinan kulmista. Pyöröstämme helman uuteen uskoon ja olemme päässeet pätkähästä* (KL 1942/2, 58). Sivun 167 valokuvan vehnäjuhoppussista tehdyssä pikkutyön esiliinassakin on merkkejä kulumisesta, vaikka se ei valokuvasta erotukaan, *isohko alue vasemman taskun päällä on parsittu ja kangas alkaa olla hiuti* (Om 12, 50-luvun alku). *Esiliina*-kirjassa (Gestrin & Somersalo 1934, 108) neuvottiin, että lasten esiliinoja varten *kangas ei saa olla niin ohutta, että se heti rypistyy tai kuluu käyttökelvottomaksi parin pesun jälkeen, ei liioin sellaista, että se pesussa menettää värinsä*. Tällaisiakin esiliinoja oli siis nähty. Samoin oli tavattu käytössä esiliinoja, joiden taskut olivat repeytyneet, koska siihenkin, miten taskujen repeytyminen voidaan estää, annettiin neuvoja (KL 1937/18, 696).

Kulumista ennakoitiin silloinkin, kun esiliina kehoitettiin valmistamaan sellaiseksi, että sitä voi ensin käyttää kesäpukuna ja sitten esiliinana. Pula-aikana esiliinan kierto mietittiin vielä pidemmälle:

Tyttöjen esiliinoja tehdessä ottakaamme tänä kankaista köyhänä aikana huomioon, että suojaava miehustaesiliina, ehkä olkapääröyhelöllä varustettu ja hyvin takaa kiinni yltävä, sopii kesällä puvuksi, kun teemme samasta kankaasta housut, joita voi myös alushousuina jo nyt käyttää. Syyspuolella jatkamisvaroilla tehty esiliina ei vielä ole liian pieni kesäpukuna, ei ehdi talvella vaalistua, mutta syksyllä on sitten jo niin ”pienentynyt”, että seuraavana syksynä vain menettelee esiliinana. (KL 1941/3 90).

Kuluneet ja muuten vaurioituneet sekä parsimalla ja paikkaamalla korjatut esiliinat tuskin olivat kovin harvinaisia, sillä niitä ei aina edes hävitetty. Esiliinamuistoja kerännyt opiskelija kirjoittaa: *Kun joukkoon lisättiin vielä itse koulussa valmistamani essu, oli essuja kertynyt kasaan neljän sukupolven ajalta. Miksi essut oli säilytetty vaikka osa niistä oli todella kuluneen näköisiä? Rikki ne eivät tosin olleet, mutta silti melko kauhtuneita* (Om 8). Jokaiseen kuluneeseen, mutta silti säilytettyyn esiliinaan liittyy oma tarinansa, mutta yhteistä niille on se, että niitä on käytetty siihen kulumispisteeseen asti, missä ne nyt ovat. Edellisen sivun valokuvan ruutuesiliinat olivat esillä esiliinanäyttelyssä Kuopiossa (2010) ja parsittu valkoinen esiliina oli esiliinanäyttelyssä Keiteleellä (2004). Muissakin esiliinanäyttelyissä on ollut esillä myös sellaisia esiliinoja, joista lehtiaineistossa ei usein mainita: reikäiseksi kuluneita, paikattuja ja parsittuja. Kuluneita esiliinoja ei voisi olla olemassa, jollei niitä olisi pidetty käyttökelpoisina.

Käytössä olleiden esiliinojen materiaalin kunto riippui esiliinan käyttäjien mieltymyksistä, elinolosuhteista, niistä töistä, joita he tekivät sekä heidän mahdollisuuksistaan huoltaa vanhoja esiliinoja tai hankkia uusia. Kuluneisuus ei esiliinojen käyttäjien näkökulmasta ollut välttämättä huono asia. Materiaali oli pehmennyttä, ja esiliinan paino vartalolla – mallista riippuen vyötäröllä, niskassa tai hartioilla – tuntui tutulta. Dalby

(1995, 149) kirjoittaa, että vartalot oppivat tietynlaisiin vaatteisiin, kun niitä käytetään tarpeeksi pitkään.¹ Tiettyyn esiliinaan tottunut vartalo saattoi vierastaa sellaista, joka poikkesi vanhasta joko uuden mallin tai materiaalin puolesta. Woodward (2006, 33) on todennut, että tuttu, käytössä pehmennyt ja kulunut vaate saattaa käyttäjästä tuntua lähes siltä kuin se olisi ”toinen iho”.

Esiliinateksteissä nainen esitettiin usein perheenjäsenten katseen kohteena. Äidin esiliina kohdisti katseen naiseen äitinä. Äidin esiliinan helma oli monelle lapsille paikka, jonka taakse saattoi piiloutua, se tuoksui tutulle ja tuntui turvalliselta. *Kotiliedessä* (1953/24, 913) kirjoitettiin esimerkiksi siitä, miten esiliina, jota äiti käytti aina leipoessaan jouluksi, toi joulunodotustunnelman myös lapsille. Vaimon esiliinaa katsoi aviomies. Miehen katse kohdistui naisten esiliinoihin myös kirjallisuudessa: *Hän oli sitonut soman esiliinan eteensä ja Arttu tunsu paremmin kuin ajatteli, että Elina oli tehnyt sen hänen tähtensä* (Räsänen 1950 /1989, 63).

Mainoskuviissa, joissa kotiin palaavaa miestä odotti vaimo yllään sievä esiliina, kyse ei ollut yksinomaan kahden henkilön välisestä kohtaamisesta vaan osoitus perheideologian toteutumisesta. Mies hankki elannon, ja vaimolla oli mahdollisuus hoitaa kotia niin helposti – mainostettavan tuotteen avulla – että hän itse vaikutti sekä viehättävältä että levänneeltä. (Vrt. Oittinen 1990, 62–64.)

Kuva: OK 1951/2, 32

Ensimmäisen avioliittovuoden aikana miehestänne on ehkä pelkästään hauskaa, että kodissa vallitsi taiteellinen pikku sekamelska ja pikku vaimo esiintyi aamusta iltaan kotitakkiin pukeutuneena. Tänään hän odottaa Teiltä enemmän.
(KL 1963/4, 248, 271.)

Kuva 36. Esiliina katseiden kohteena

Perheenemännän esiliina kohdisti katseen taloudenhoitoon liittyvään toimintaan, ja uuden esiliinan hankkimista perusteltiinkin esiliinateksteissä yleensä käytännöllisyydellä tai sillä, että uusi esiliina yllä oli innostava työskennellä: *Sillä, että tiedämme jokapäiväisen asumme asialliseksi ja huolitelluksi, on myös oma piristävä vaikutuksensa työtehoomme ja mielialaamme.* (KL 1957/7, 435). Aikasalo (2000, 109) kirjoittaa, että arjen vastapainoksi unelmoitiin, että uudet vaatteet muuttaisivat elämää. Samaa ajatusta tuotettiin esimerkiksi silloin, kun esiliinakuvan viereen kirjoitettiin isolla otsikolla *Esiliina arjen piristeenä* (OK 1956/3, 8). Myös lapsuuden kokemuksena uusi esiliina muistetaan merkittävänä ilonaiheena (esim. Em3, 40-luku; Em4, 30-luku; Em 6, 40-luku).

¹ Vartalon omaksumista vaatteista sopii esimerkiksi myös kengät. Keveiden kesäsandaalien jälkeen jalat tuntuvat vierastavan tukevia syksyjalkineita.

Siihen, miten naiset 1900-luvun alkupuolella kokivat vanhat ja kuluneet tai uudet ja virheettömät kotiesiliinansa, ei lähdeaineisto vastaa, mutta Iltasen (2007,66–68)¹ 2000-luvulle sijoittuvasta tutkimuksesta voi siitä saada viitteitä. Hän on todennut ikääntyviä naisia haastatellessaan, että naiset kokevat voivansa pukeuta kotona arkioloissa niin kuin itse haluavat. Se, mitä muut ajattelevat kotivaatteiden ulkonäöstä, on toisarvoista. Toisin sanoen kotona voi pukeutua vaatteisiin, jotka tuntuvat mukavilta ja sopivat siihen toimintaan, jota ollaan tekemässä. Mieluista esiliinaa, oli se sitten uusi tai vanha ja kulunut, käytettiin samalla periaatteella: *Onpahan vain vaate, josta on tullut rento olo, kodikaskin, iloinen tunnelma käyttäjälleen ja, useasti myös muille, jotka minut siinä asussa ovat nähneet* (Em 1, 50-luku).

Sunnuntaiesiliinaan liitettiin arkiesiliinaa enemmän vaatimuksia sen materiaalisen kunnon suhteen, olihan sillä tärkeä rooli erontekijänä arjen ja pyhän välillä. Äidin sunnuntaiesiliina muistetaan vielä vuosikymmenien jälkeen: *Pyhäpäivinä, navettatöiden jälkeen, äiti puki ylleen pyhäessun. Se oli parempaa kangasta, puhdas ja silitetty. Taakse tulevat nauhat piti lasten oikoa suoraksi ja sileäksi.*(Em 14.) Toinen muistelijä kertoo sunnuntaimuistoja mummolastaan, jossa hän vietti paljon aikaansa ja jossa hänellä oli monta tatiä: *Sunnuntaisin oli usein kauniita essuja, esim. puoliessuja tai valkoisia isoja ja pieniä, jopa pitsikoristeisia. "K" varsinkin pukeutui mielellään sunnuntaisin valkoiseen essuun* (Em 15, 40-luku). Myös käsinkudotuista, tai käsinkudotun näköisistä, sidoskuviolla raidoitetuista kankaista valmistettiin vyötäröesiliinoja pyhäkäyttöön (Em 24). Sunnuntaiesiliinan materiaaliseen olemukseen kuului arkiesiliinaa arvokkaampi materiaali ja koristeellisuus. Siitä myös näki, että kyseessä ei ollut työvaate.

Tilanteiden julkisuus tai yksityisyys ja vieraiden läsnäolo vaikutti siihen, millaista materiaalista olemusta esiliinalta edellytettiin. Gaugele (2002, 92) kirjoittaa omina tutkimustuloksinaan, että kylällä² käytettiin vain hyväkuntoisia ja siistejä esiliinoja. Tässä tutkimuksessa rinnastan "kylällä" tarkoitamaan tilanteita, jossa käytettiin sellaisia esiliinoja, joissa sopi näyttäytyä julkisesti joko kodin ulkopuolella tai kotona vieraiden läsnäollessa, kuitenkin melko suljetussa piirissä.³ Tällaisia esiliinoja kutsuttiin vierasesiliinoiksi tai tilanteen mukaan myös pyhä-, sunnuntai-, vierailu-, emännän- tai ompeluseuraesiliinoiksi.

Vierasesiliina oli pukua kaunistava osa, ei työvaate. Sen materiaalivalinnoissa tai koristelutavoissa ei kiinnitetty samalla tavalla huomiota kestävyteen ja pestävyyteen kuin arkiesiliinan kohdalla. Vierasesiliinan tärkeä tehtävä oli olla kaunis asuste, ja esiliinatekstien perusteella olikin erittäin tärkeää se, miltä se näytti ulkopuolisten silmissä. Kyse oli myös yksityisen ja julkisen rajan ylityksestä ja asettautumisesta toisten katseille alttiiksi. Vieraiden läsnäollessa emännän puvu saattoi juhlandoitaa jopa silkkisellä esiliinalla (Sorja 1949–50, 31).

Järjestöpukujen, esimerkiksi martha-pukujen kanssa, esiliinoja sopi käyttää vielä julkisemmissa tilaisuuksissa kuin vierasesiliinoja (KL 1949/11; KL 1954/4,134).⁴ Kansallispukuun pukeutuneena saattoi esiintyä kaikkein arvokkaimmissakin juhlatilanteissa. Presidentin puoliso Kaisa Kalliokin kuvattiin kotonaan kansallispukuun pukeutuneena (KL

¹Iltanen (2007) on tutkinut ikääntyvien naisten pukeutumista Suomessa. Hänen tutkimukseensa haastattelemat naiset edustavat tämän tutkimuksen valmisvaatteiden sukupolven naisia. Vaikka Iltasen tutkimus kohdistuu 2000-luvulla kokemuksiin vaatteista, naiset ovat eläneet lapsuuttaan 1950-luvulla, jolloin vaatteita oli vähän ja niistä pidettiin hyvää huolta.

² Gaugele (Gaugele 2002, 92) esittää käyttöpaikat kuviossa, jossa hän nimeää käyttämäni kylällä-termin saksan sanoilla *Dorf / Weg*.

³ Saksalaisessa kontekstissa esiliina edessä liikutti yleisesti myös arkielämän julkisissa tilanteissa ja tiloissa kuten esim. kaupoissa (Gaugele 2002), mutta tämän tutkimuksen aineistossa ei kirjoiteta sen kaltaisten esiliinojen käytöstä tai niiden materiaalisesta olemuksesta.

⁴ Tietyissä tilanteissa myös valkoinen talousesiliina tai tarjoiluesiliina toimi pyhäesiliinana (Em 15).

1938/10, 414). Kansallispuvun käytännöllisyydestä, helppohoitoisuudesta ja sopivuudesta moniin tilaisuuksiin kirjoiteltiin *Kotilliedessäkin* (1941/11, 372–373):

Puku sopi lihaville ja laihoille, pitkille ja pätkille nuorille ja vanhoilla. Sillä saattoi istua kesänurmella ja tehdä pieniä kotiaskareitakin. Se on aina yhtä heikettä ja siistiä kun vain tarpeeksi usein pesemme ja silitämme puseron ja pidämme huolta, että esiliinammekin – jos pukuumme sellainen kului – on puhdas ja rypyttömä.

Kaikkiin kansallispuvuihin ei tutkimusjakson aikana kuitenkaan kuulunut esiliinaa (KL 1941/10 takakansi; Holst 2011, 91).

Kuva: KL 1957/11, 687

Kesän suurissa juhlissa kansallispuvu on suorastaan välttämätön. Ja kun kerran olette sen hankkinut, on siitä iloa Teille moniksi vuosiksi, sillä käsinkudotuista kankaista valmistettuna kansallispuvu on kestävä ja käytännöllinen. Tyttöjen puvutkin olkainmallisina ja levein käantein varustettuna on helppo isontaa lapsen kasvaessa kerrottiin Helmi Vuorelma OY:n mainoksessa. (KL 1957/6, 393.)

Kuva 37. Juhlapuvuiksi kansallispuvut esiliinoineen

Esiliinamuisoissa on useampia mainintoja siitä, miten kansallispuvuja hankittiin aikuistumassa oleville tyttärille, olihan se sijoitus juhlapukuun vuosiksi eteenpäin. Esimerkiksi torikauppiaina ollut äiti oli saanut vaihtokaupalla hankittua kansanopistoa käyväälle tyttarelleen käytetyn Tuuterin kansallispuvun. (Om 7, 40-luvun puoliväli)¹. Toisesta muistosta käy ilmi, että keskikoulun päättöjuhliin oli tapana hankkia tytöille kansallispuvuja

¹ 1930-40-luvulla Tuuterin puvun esiliinojen reunahapsuihin ei joko ollut täysin selkeitä ohjeita, ohjeiden tarkkaa noudattamista ei pidetty tärkeänä tai materiaalipulan takia ohjeita jouduttiin soveltamaan. Muiston tallentanut opiskelija kirjoittaa selvittäneensä, että muistelun kohteena olleessa esiliinassa, joka edelleen on tallella, on eriväriset hapsut kuin kansallispuvukuvaston esiliinassa. Itselläni on isotätini vanha Tuuterin puvun esiliina 1940-luvulta, ja sen hapsut poikkeavat väreiltään molemmista edellisistä. Lisäksi sen sillalankaisita hapsuista näkee, että kysessä on pula-ajan esiliina.

(Om 6, 60-luvun alku). Kuten muiden vaatteiden yhteydessä, myös kansallispuvun kanssa käytettäessä esiliinan piti olla olemukseltaan virheetön. Jos pukuun kuului valkoinen esiliina, sen kunnosta piti pitää erityisen hyvää huolta: *Mitä hohtavampi on puserosi, mitä paremmin olet sen silittänyt, samoin esiliinan ja mitä valkeammat ovat sukkasi, sitä viehättävämpi olet kansallispuvussasi.* (KL 1956/12, 682.)

Nuorten naisten ja isompien tyttöjen juhla-asuun esiliinaa ei yleensä kuulunut, mutta kansallispuvun ohella niin kutsuttu tyyliipuku – vyötäröesiliinoineen etäisesti kansallispuvua muistuttava asu – oli poikkeus. Lehtien esiliinateksteissä suhtautuminen tyyliipukuihin vaihteli. 1920-luvun *Kotiliedessä* (1928/12, 422) tyyliipukua kiiteltiin tyylikkääksi, mutta siitä kirjoitettiin joskus myös väheksyvään sävyyn, ainakin silloin kun tyyliipukua verrattiin kansallispuvuun: *Ja kuinka paljon tyylikkäämpi ja pukevampi onkaan kansallispuku esimerkiksi nuoren kukkean tytön yllä kuin joku halvempi, lyhytikäinen, usein taitamattomasti kyhätty muotipuku* (KL 1941/11, 372–373). Lehtiartikkelien laatijat eivät suosituksia antaessaan pohtineet kansallispuvun ja tyyliipuvun välistä hintaeroa, mikä varmaan oli yksi syy tyyliipuvun suosiolle erityisesti kasvavien lasten pyhäasuna. Ompelutaitoisen oli melko helppo valmistaa tyyliipuku lapselle. Käyttömukavuus ja huolto oli myös otettava huomioon lasten vaatteiden ollessa kyseessä: käytössä puuvillainen asu oli huomattavasti kevyempi ja helpommin pestävissä kuin kansallispuku.

Valokuva:Yksityisalbumi

Valokuva:Yksityis-
albumi

Valokuva:Yksityisalbumi

Tyyliipukuja, joihin kuului esiliina, ommeltiin kesä- ja juhla-asuiksi tytöille ja nuorille naisille

Vasemmanpuoleisissa kuvissa on viisivuotiaita tyttöjä tyyliipuvuissaan 1960-luvulla. Oikeanpuoleisessa kuvassa on yksivuotias pikkutyttö tyyliipuvuissaan 1930-luvun puolivälissä.

Kuva 38. Tyyliipuku – tyttöjen pyhäasu, johon kuului esiliina

Muistojen, kuvalähetiden ja elokuvien perusteella tyyliä käyttivät juhla- ja kesäpukuinaan pääasiassa pikkutyöt ja nuoret naiset (Em 4, 30-luvun loppu; Em 15, 30-luvun loppu; *Kuin uni ja varjo*, 1937). Esiliinamuistoissa kuvaillaan tyyliä, jota muistelija käytti 1930-luvun lopussa oppikoulun pääsykokeissa. Pääsykokein oli, ainakin pyrkijälle, juhlallinen tilaisuus:

Vielä oppikouluun pyrkimiskokeissa minulla oli mitä ihanin lohenpunainen vyötäröesiliina, täsmälleen samaa väriä kuin mekon pikku kukkaset. Tyyliä käyttäessä sitä yhdistelmää sanottiin: puhvihihat, käypäinen yläosa, leveä rynkkyhame, ja se essu. Olisinko, ujo lapsiriepu, kovin kummasesti tutkinnossa onnistunutkaan, jos ei olisi ollut niin hieno mekko, ja se ESSU. (Em 4, 30-luvun loppu.)

1900-luvun alkupuolen pukeutumiskeskustelussa pidettiin selvänä, että ulkoinen olemus kertoi sisäisestä minästä: *Ulkoasun huolellinen hoitaminen vaatii aina ihmiseltä määrättyä siäistä ryhtiä ja lujuttua* (KL 1957/7, 435). Iltanen (2007,66–68) on todennut, että naiset ovat vaatevalintojaan tehdessään erittäin tietoisia siitä, että toiset naiset arvioivat heitä. Hänen tutkimukseensa osallistuneet naiset halusivatkin näyttäytyä vieraille vain sellaisissa vaatteissa, jotka edustivat heidän mielestään hyvää pukeutumista. Kun naiset sellaisessa vierailutilanteessa, jossa oletettiin esiliinaa käytettävän, kokoontuivat yhteen, oli varmintä käyttää siistiä, hyväkuntoista ja hyvistä materiaaleista valmistettua esiliinaa. Jos esiliina oli lisäksi itse tehty, kauniisti koristeltu ja huolellisesti valmistettu, esiliinan käyttäjä sai lisäksi arvostusta käsityötaidoistaan.

8.3 ESILIINAT PERHEIDEOLOGIAA JA TALOUDEHOITOA EDUSTAMASSA

8.3.1 Perheenemännän esiliina

Esiliinasta muodostui perheenemännän symboli 1900-luvun alussa. Ilmiö oli kansainvälinen, mutta ainakin suomalaisessa kontekstissa sen voidaan nähdä juurtuneen kolmen esiliinaan liittyvän pukeutumistradition välityksellä. Esiliina oli kuulunut kiinteästi suomalaisten naisten pukeutumiskulttuuriin vuosisatojen ajan. Sitä oli totuttu pitämään sekä arkisiin että juhlatilanteisiin liittyvänä vaatekappaleena, myös merkinä naisen kunniallisuudesta ja asemasta yhteisössä. Talon arvostus yhteisössä oli riippunut paljon emännästä, ja yhtenä yhteiskunnallisen aseman merkinä oli totuttu näkemään emännän arvon mukainen esiliina. Miesten ammattiesiliinoiden kautta oli totuttu yhdistämään esiliinat ammatilliseen toimintaan. Erityisesti valkoisten talous- ja tarjoiluesiliinoiden yleistymisen kannalta lienee merkittävää, että vartalon etuosaa peittävät, valkoiset esiliinat tunnettiin vaatteina, joita herrasväen ja kartanoiden palvelijat käyttivät sisätoita tehdessään.

Luutonen (2007, 30–31) kirjoittaa, että kun tavaroille annetaan merkityksiä, samalla niitä siirretään tavaroiden käyttäjille tai käyttäjä itse siirtää niitä itseensä. Voidaan ajatella, että siinä vaiheessa kun esiliinasta alettiin kirjoitella perheenemännyyteen liittyvänä vaatteena ja lehtien sivuilla alkoi näkyä kuvia perheenemännille sopivista esiliinoista, naiset ryhtyivät käyttämään samantapaisia esiliinoja. Esiliinaan liitettyjen merkitysten kautta heillä oli tilaisuus kokea itsensä hyväksi emännäksi – sosiaalisesti arvostetuksi, ammattitaitoiseksi ja siistiksi – osittain juuri pukeutumisensa ansioista.

Valokuvassa olevien pikkukaupungin perheenemäntien esiliinoista saattaa erottaa kansanomaiseen esiliinatraditioon viittaavia aineksia ja 1920–30-lukujen esiliinamuodin piirteitä.

Vanhemman naisen vyötäröesiliina on jatkumoa naisten vanhasta esiliinaperinteestä kunniallisen naisen vaatteena. Esiliinan helmakuvio ja tasku viittaavat kansanomaisissakin esiliinoissa jo 1800-luvun loppupuolella alkaneeseen muutokseen.

Oikeanpuoleisen naisen valkoinen esiliina edustaa 1930-luvun alun perheenemännyyttä sellaisena kuin se aikakauden muodinmukaisella pyhäesiliinalla kehystettynä näyttäytyi.

Valokuva: Yksityisalbumi

Kuva 39. Kansanomaisesta esiliinasta perheenemännän esiliinaksi

Perheenemäntä-nimitystä ryhdyttiin Ollilan (1999, 154–155) mukaan käyttämään perheensä hyvinvoinnista huolehtivista naisista 1800–1900-lukujen taitteessa. Emäntä-nimitystä oli suomalaisessa maatalousvaltaisessa kulttuurissa perinteisesti käytetty maaseudun isojen talojen emännistä. Vaikka ulospäin agraariyhteiskunta esiintyi miesvaltaisena¹, naisella oli ollut paljon valtaa talon sisällä, ja emännästä oli riippunut paljon myös se, miten taloa yhteisössä arvostettiin. Emännöisyys oli siis titteli, joka heijasti arvovaltaa, eikä se itsestään selvästi kuulunut torppia tai mökkejä vallitseville naisille. Ollila esittää, että käyttämällä perheenemäntä-nimitystä pyrittiin siirtämään emäntien nauttimaa arvonantoa kaikille kotejaan hoitaville naisille. Kun *Kotiliedessä* (1945/21, 551) toivottiin perheenemäntien saavan osakseen samanlaista arvostusta kuin maalaistalojen pätevien emäntien, toivottiin myös perheenemäntien omaavan käytännön kokemuksen kautta saavutettua pätevyyttä.

Naisten työn arvostuksen kohottamiseen oli tarvetta, sillä naisten perinteisesti hallitsemien taitojen, esimerkiksi tekstiilimateriaalien käsittelyn, kankaiden kutomisen ja vaatteiden ompelun merkitys väheni sitä mukaa, kuin tekstiilien teollinen tuotanto kasvoi (ks. Mäkinen 1910, 50–51). Taidot, joilla naiset olivat lunastaneet paikkansa yhteisössä, eivät enää olleet yhtä tärkeitä kuin aiemmin, eikä naisten kotona tekemää palkatonta kodinhoitotyötä pidetty varsinaisena työntekona sen jälkeen, kun sitä ryhdyttiin vertaamaan palkkatyöhön. Kotitalouden tieteellistämisen² arveltiin olevan vastaus uuteen tilanteeseen. Uusia arvoja levitettiin aluksi vetoamalla kansan kasvattamiseen ja sivistämiseen.

¹ Sulkunen korostaa (1991,63) että säätyjakoisessa maalaisyhteiskunnassa nainen ja mies ymmärrettiin olemukselliseksi vastapariksi. Vaikka työnjako oli osittain sukupuolittunutta, kyse ei ollut alistussuhteesta. Sukupuolta enemmän työhön ja asemaan vaikutti syntyperä ja koko yhteiskunnan rakenne.

² Kotitaloustieteen kehittäminen alkoi Yhdysvalloissa 1800-luvun loppupuolella, jolloin moni muukin ala alkoi tieteellistyä ja ammatillistua. Kotitaloustieteen syntymiseen vaikutti erityisesti teollisuuden tuomat muutokset naisten työssä. Suomalaisessa maatalousvaltaisessa yhteiskunnassa teollistuminen alkoi Yhdysvaltoja myöhemmin, vasta 1920-luvulla. (Ollila 1993, 104–105.)

Perheenemännän työn puolestaan korostettiin olevan tärkeää, ei vain yksittäisen perheen vaan koko yhteiskunnan kannalta.

Varsinkin perheenemäntänä vaikuttaa nainen kotiin ja koko yhteiskuntaankin paljon huomattavammin kuin ensisilmäyksellä saattaisimme aavistaa. Moni vaatimaton perheenemäntä kantaa päivän kuormaa ja hellettä ollenkaan ajattelematta, että se ansiokas työ, jota hän suorittaa, edistää isänmaan onnea (KY 1901/5, 47–50).

Emäntä-nimitys edellyttää aina toimintaa, täsmennettiin *Kotiliedessä* (1923/9, 286). Toiminta näkyi myös perheenemännille suunnatuissa esiliinaohjeissa. Emännän esiliinasta kirjoitettiin lähes poikkeuksetta kotitöiden suorittamista varten tarkoitettuna vaatteena. Se ei ollut pelkkä asua kaunistava lisä – kauneus tosin oli suotavaa – vaan vaate, joka liittyi perheenemännän moninaiisiin tehtäviin. Esiliinamuistoissa kerrotaan, miten maaseudun perheenemännät, jotka olivat tottuneet pitämään esiliinaa käytännöllisenä vaatteena, hämmentyivät vielä 1960-luvun alussa sukulaisten Amerikan-paketeissa lähettämien erikoisten esiliinojen vuoksi.¹ Mitä tehdä esiliinalla, jota ei voinut materiaalin vuoksi sen paremmin pestä kuin silittääkään? (Em 24, 60-luvun alku.)

Kuva: Emäntälehti 1957/6–7, 176

On monta tapaa olla viehättävä arkisissakin askareissa ja sitäähän me, ikään ja kokoon katsomatta, haluamme olla. (KL 1956/12, 662)

Kuvassa on maatalousnaisten työpukkilpailussa palkittuja esiliinoja, joiden mallit ovat käytännöllisiä, materiaalit käyttötarkoitukseen sopivia ja ompelutyö hyvin tehtyä. (Emäntälehti 1957/6–7, 176–177)

Kuva 40. Perheenemäntien käytännöllisiä esiliinoja

Perheenemäntä-nimitys oli keskeinen familistiseen perheideologiaan liittyvä käsite. Perheideologian ihanteisiin kuului äiti, joka hoiti ja kasvatti lapset sekä vastasi kaikesta kotitalouden hoitoon liittyvästä, myös kodin henkisestä ilmapiiristä. Miehen tehtävänä oli hoitaa suhteita kodin ulkopuolella ja hankkia elanto perheelle.² (Ollila 1998, 53–57.) 1920-

¹ Esim. Florencen (2001) teoksessa on lukuisia kuvia vyötäröesiliinoista, jotka eivät olisi tutkimusajanjaksona vastanneet suomalaisnaisten näkemyksiä emännän esiliinoista. Myöskään amerikkalaisten suosimat neule-esiliinat eivät Suomessa saavuttaneet suosiota (vrt. Geisel 2006, 109).

² Rahikaisen (2006, 25–27) mukaan perinteisessä agraariyhteisössäkkin töitä oli totuttu jakamaan sukupuolen perusteella: naiset olivat kantaneet päävastuun ruokatalouteen, lastenhoitoon, karjatalouteen sekä tekstiilien valmistukseen ja huoltoon liittyvistä töistä. Tarvittaessa naiset olivat osallistuneet kaikkiin maatalouden töihin. Sulkunen (1991, 63) onkin todennut, että vaikka vanha työnjakomalli familistisessä

luvulla alettiin kansaa ohjata keskiluokkaisten perhearvojen pariin tieteeseen vedoten¹. Naisten tehtäviä määriteltiin uudelleen: kodin puhtaanapito, terveydenhoito, lastenhoito, ruuanlaitto ja käsitöiden valmistaminen. (Ollila 1993, 104–105; KL 1932/6, 220; KL 1943/13–14, 390–391.) Sulkusen (191, 73) mukaan keskiluokkaisen ydinperhemallin mukainen perheenemännyyttä korostava *kotikultti* juurtui Suomeen vasta 1920- ja 1930-luvuilla.

Hyvään perheenemännyyteen kuului lasten ja kodinhoidon lisäksi erityisesti vastuu kodin hengestä. Perheenemännän esiliinasta tehtiin hoidetun ja viihtyisän kodin näkyvä symboli. *Esiliina*-kirjassa (Gestrin & Somersalo 1934) mainitut *sunnuntaiesiliina*, *vierasiesiliina*, *ompeluseuraesiliina* ja *emännän pieni vierasesiliina* ovat esimerkkejä niistä esiliinatyypeistä, joilla nainen loi oikeanlaista tunnelmaa kotiin. Emännän esiliinalle annettiin Vaasan Puuvillatehdas OY:n mainoksessa jopa maagisia ominaisuuksia: *Emännän esiliina – se on kodin haltijattaren taikaviittana, jonka läsnäolo levittää ympärilleen siunausta ja iloa* (KL 1928/8, 238). Kotona toimivan perheenemännän merkitystä äitinä, perheen hyvinvoinnin luojana ja ylläpitäjänä sekä uusien sukupolvien kasvattajana ei kyseenalaistettu, vaan se esitettiin diskursiivisena tosiasiana läpi tutkimusajanjakson (TO 1932/1, 19; KL 1943/13–14, 390–391.) Lapset oppivat saman aapisestaan: *Äiti istuu huoneessa. Mitä äiti tekee? Hän tekee työtä lastensa hyväksi. Hän ompelee meille vaatteita. Hän keittää meille ruokaa. Vaatteita paleltuisimme. Ruuatta nääntyisimme nälkään. Kiitoksia, äiti. Kiitos, hyvä Jumala, ruumiimme vaatteista.* (Salo 1937, 73.)

Vaikka naisia kehoitettiin käyttämään esiliinaa vetoamalla myös sen viehättävyyteen tai naisellisuuteen, tutkimuksen aineistoissa esiliinaa käyttävä nainen näyttäytyi miehenkin silmissä useimmiten perheenemännän roolissa. Perheenemännän esiliina esitettiin 1900-luvun alkupuolen teksteissä ehkä tietoisesti epäseksuaalisena vaatteena. Esimerkiksi *Kotillieden* moraalista puhtautta korostavaan linjaan sopi hyvin, että emännänesiliinaan ei assosioitunut paremmin kansanomaisia seksuaalisuuteen liittyviä uskomuksia kuin sääty-yhteiskunnan palvelustyttöjen hyväksikäyttöön liittyviä mielikuvia².

Lukuisten perheenemäntien töitä esittelevien *Kotillieden* artikkelien kuvituksille on tyypillistä, että naiset tekevät niissä kotitöitä esiliinat edessään: laittavat ruokaa, tiskaavat tai pesevät pyykkiä. Yksi tyypillinen kuva on käsitöitä tekevä – neulova, parsiva, ompeleva, joskus kangaspuilla kutova – emäntä lasten ympäröimänä. Tekstit puolestaan kertovat perheenemännistä, joille perhe on elämän keskipiste: *Emännän aarteet: pikkuinen äitiysavustuslaatikossaan, vanhempi helmoissa, rukki ja radio. Mitäpä sitä enää lähtisi muita huvituksia hakemaan* (KL 1950/4, 118–119).

perheideologiassa tavallaan säilyi, lähtökohta oli hyvin erilainen kuin mihin maaseudulla oli totuttu. Siellä naisten ja miesten maailmat olivat erilaisuudestaan ja työnjaosta huolimatta muodostaneet erottamattoman kokonaisuuden, myös suhteessa ympäristöön ja siellä eläviin.

¹ Perheideologia oli Jallinojan (1984, 49–50) mukaan myös valtiollinen projekti. Valtion perhepolitiikalla pyrittiin vaikuttamaan siihen, että yhä useammilla työläisnaisilla olisi ollut mahdollisuus keskittyä kodin ja perheen hoitamiseen, koska perheellisille miehille ruvettiin maksamaan suurempaa ns. perhepalkkaa. Myös vuodesta 1948 lähtien maksetun lapsilisän oli tarkoitus helpottaa lapsiperheiden elämää (Otavan iso tietosanakirja, 1963, osa V, 296).

² Sulkusen (1989, 40–42) mukaan 1900-luvun vaihteessa palvelijattaret joutuivat kahden sukupuolimoraalin puristuksiin. Säätyläismiehet olivat tottuneet käyttämään piikoja seksuaalisesti hyväksi, mutta uuden perheideologian perusteena oli absoluuttinen moraalinen puhtaus. Palvelijattaret ja työläistyöt leimattiin helposti moraalisesti likaisiksi ilman heidän omaa syytään. Toisaalta maaseudun väljempään sukupuolikäyttäytymiseen tottuneet työt saattoivat kaupungissa joutua ymmärtämättömyyttään hyväksi käytetyiksi.

Valokuva 1950-luvulta:
Yksityisalbumi

Kuva: KL 1932/6, 233

Valokuva 1930-luvun alusta:
Yksityisalbumi

Esiliina kuului perheenemännän asuun, oli sitten virkaäiti, kuten reunimmaisissa valokuvissa, tai saloseudun pienen mökin emäntä, kuten keskimmaisessa kuvassa.

Kuva 41. Esiliina - perheenemännän vaate lapsia hoitaessa

Ideologinen haavekuva kodissaan lasten kasvatukseen ja kodin hoitoon keskittyvästä perheenemännästä ei Strandellin (1984, 229–234) mukaan koskaan kokonaan toteutunut, sillä niin maalla kuin kaupungissakin suurin osa perheellisistä naisista osallistui perheen elatuksen hankkimiseen. Tutkiessaan suomalaisten naisten sukupolvikokemuksia Strandell on havainnut perheideologian kuitenkin toteutuneen siinä mielessä, että naiset asuinpaikasta tai sosiaaliluokasta riippumatta omaksuivat esikuvakseen perheideologian mukaisen perheenemännyyden. Nekin naiset, jotka kävivät töissä kodin ulkopuolella tai tekivät ansiotyötä kodin piirissä, pyrkivät olemaan hyviä perheenemäntiä ja kodin keskipisteitä yhtä voimallisesti, kuin jos heillä olisi ollut mahdollisuus keskittyä ainoastaan kodin ja perheen hoivaamiseen. Myös perhettä hyödyttävien käsitöiden tekeminen kuului perheenemännän tehtäviin. Lähdeaineistossa tuodaan lähes itsestään selvyytenä esille, että äidit valmistivat lapsilleen ainakin yksinkertaisimpia vaatteita kuten esimerkiksi esiliinoja

Huolimatta äitikeskeisestä perhemallista, esiliinateksteissä ei paljon kirjoitettu äidin esiliinasta äiti ja lapsi -näkökulmasta. Sen sijaan esiliinamuistoista käy ilmi, miten tärkeä äidin esiliina oli lapsen näkökulmasta, ainakin jälkepäin muisteltuna. *Monta kertaa lapsena painoin päätäni äidin esiliinaan, muistan vieläkin äidin tuoksun ja tunnelman (Em 14.)* Joskus esiliinasta kirjoitettiin pienokaisten hoidon yhteydessä esimerkiksi mainitsemalla, että kerniesiliinat suojaavat roiskeilta lasta kylvetettäessä. Joissain esiliinaohjeissa oli äidille ja tyttärelle valmistettu esiliina samasta kankaasta. Esiliina yhdistettiin enemmän asialliseen työhön tai puhtauden tunnelmaan kuin lasten hellimiseen, joskus niihin kaikkiinkin kuten Arvid Järnefeltin (1925/1994, 292) *Greta ja hänen herransa* -novellissa: *Titan kanssa äiti puhui Titan asioista eikä muista. Puhui uudesta esiliinasta, kengistä, tukan pesemisestä ja silitti hänen päätänsä ennen nukkumista.*

Helsti (2000, 175) on todennut, että maaseudulla ja kaupunkien työläisperheissä perheenemännyyttä toteutettiin tekemällä työtä perheen hyväksi. Esiliinateksteissä tuotiin esille, miten esiliinan ompeleminen tyttärelle tuotti monikertaisen ilon: antamisen ilo, saamisen ilo ja ilo toisen ilosta (KL 1945/11, sisäkansi). Strandell (1984, 234) nimittää *karkeasyiseksi äitiydeksi* sitä perheenemäntien moninaista toimintaa, mitä he tekivät hankkiakseen ja ylläpitääkseen perheen perusturvallisuutta. Hyvä esimerkki tästä on esiliinamuistoissa kuvattu pienviljelijä-äiti, joka huolehti tyttärelleen joka aamu kouluesiliinan vaikka navettatyönsä keskeyttäen:

Muistelen suurella lämmöllä edesmennyttä äitiäni uutteruudestaan, miten sain joka aamu vastapestyn ja vielä lämpöisen sillitetyin esiliinan päälleni. Jos hän ei ollut muistanut sillittää esiliinaani ennen lypsylle menoa, niin hän tuli kesken navettatöiden sen sillittämään (Em 27, 50-luvun alku).

Perheenemäntä muokkautui suomalaisissa lehtikirjoituksissa yleisnimitykseksi, joka määritteli kaikkia perheestään huolehtivia naisia, myös kodin ulkopuolella työssä käyviä. Vähävarainen työläisnainen, hyvin toimeen tuleva virkanainen, sekatyömiehen tilapäistöissä ahertava vaimo ja ison maalaistalon emäntä, samoin kuin ruustinna pappilassa tai ison liikeyrityksen johtajan rouva olivat kaikki naisia, jotka kuuluivat perheenemäntä-nimikkeeseen alle, jos heillä oli perhettä huolehdittavanaan. Esiliinateksteissä esiintyi kautta tutkimusajanjakson myös pelkkä emäntä-nimitys, joka asiayhteyden mukaan on ymmärrettävissä kolmella eri tavalla. Joko kyse oli maalaistalon emännästä, vieraitaan emännöivästä naisesta tai emännästä, jolla oli palvelusväkeä.¹ Käsityövalistuksen sukupolven naisten keskuudessa emäntä–alainen-suhde oli yleinen. Materiaalipulan sukupolven naisista suurin osa huolehti pääasiassa yksin tai perheenjäsenten avustuksella oman kotitaloutensa hoitamisesta.

Erityisesti *Toverittaessa* perheenäiti- ja työläisäiti-nimitykset esiintyivät teksteissä enemmän kuin perheenemäntä. Ilmeisesti kaupunkien työväestö, jolle *Toveritar*-lehti pääasiassa oli suunnattu, vierasti emäntä-nimitystä sen maanomistukseen tai alaisten hallitsemiseen viittaavan alkuperän vuoksi. *Kotilledessä* työläisäiti-nimitystä ei juuri käytetty, ilmeisesti sen poliittisen luonteen vuoksi. Perheenemäntä-diskurssi mureni toisinaan *Kotilledessäkin*. Jos kerrottiin selvästi työväenluokkaan kuuluvista perheellisistä naisista, heistä kirjoitettiin joko miehensä vaimoina tai perheenäiteinä tai pelkästään äiteinä, ei kuitenkaan rouvina. Vaikka koti oli siisti, isä ammattinsa osaava työmies ja äiti monitaitoinen, ahkera ja siistiin esiliinaan puettu, perheenemännyydestä ei mainittu. (ks. KL 1942/21, 612–613.) Sodan jälkeen perheenemäntä-nimityksen käyttö esiliinateksteissä pikkuhiljaa väheni ja sen tilalla yleistyi termi perheenäiti, joka jossain määrin oli kulkenut perheenemäntä-termin rinnalla lähteissä koko ajan. Jos perheellisen naisen työssä käyntiä haluttiin korostaa, häntä nimitettiin joko ansioäidiksi tai virkaäidiksi.

Esiliinajon käyttökotekstien kuvailu ja niiden käyttöön liittyvät käytösohjeet nostavat esille sen, että kaikkien perheenemäntien tehtävät eivät olleet rinnastettavissa keskenään huolimatta siitä, että *kukaan äiti ei voi vapautua perheenemännän vastuusta*, kuten *Kotilledessä*

¹ Myös palvelussuhteissa olevien näkökulmasta nimitykset vaihtelivat; maalaistaloissa palveltiin emäntiä, sen sijaan virkamiesperheissä ja ylemmissä sosiaaliluokissa rouvia. Monilla materiaalipulan sukupolven naisilla oli omia, ainakin lyhytaikaisia kokemuksia palvelijattarena tai piikana olosta, ja myös useilla heistä oli väliaikaisesti kotiäpulasiäisiä tai ainakin niin kutsuttuja lapsentyttöjä varsinkin lasten pienenä ollessa. (Kilki 2006, 9–10.)

(1958/16, 349) tiivistettiin. Niissä perheissä, joissa aineellisen turvallisuuden takaamiseen ei tarvinnut kiinnittää erityistä huomioita, emännän vastuu perheen hyvinvoinnista saattoi konkretisoitua siitä huolehtimiseen, että palvelijattaret ja kotiapulaiset suorittivat tarpeelliset kodin ja perheen hoitoon liittyvät työt (Kilkki 2006, 9–13; Rahikainen 2001b, 120–124).

1900-luvun alussa, aina toiseen maailmansotaan asti, suhde emännän esiliinaan näyttäytyy esiliinateksteissä ristiriitaisena ja heijastaa luokkayhteiskunnan maailmankuvaa. Ne käsityövalistuksen sukupolven naiset, jotka 1900-luvun alussa aktiivisesti kannattivat perheideologian mukaista perheenemännyyttä, eivät itse kuuluneet esiliinojen pääkäyttäjryhmään (myös Aikasalo 2000, 158). Herrasväkeen lukeutuvat naiset antoivat ohjeita, kirjoittivat lehtiartikkeleita ja olivat organisoimassa naisten sivistämistä tukevaa järjestötoimintaa (Sulkunen 1991, 68). Esiliinaa he eivät välttämättä taloustöissä tarvinneet, sillä monilla heistä, kuten sen ajan keskiluokkaiseen elämäntapaan kuului, oli palveluskuntaa huolehtimassa taloustöistä, siivoamisesta ja pyykin pesemisestä. Ompelutöihin saattoi palkata ompelijoita tarpeen mukaan.

Vaatteet olivat kuitenkin arvokkaita kenelle tahansa eivätkä kaikki herrasväkeenkään lukeutuvat naiset olleet varakkaita, vaikka he julkisissa tilanteissa pyrkivät pukeutumaan asemaansa vastaavasti (ks. Pohls 2001, 79–99). Päätellen lukuisista *Koti ja Yhteiskunta* -lehden *Käsitöitä*-liitteiden (1911/1; 1911/7–8; 1911/9) ja *Käsitöitä ja Pukuja* -lehtien (1913/1; 1914/8; 1917/10; 1923/5) erilaisista leninkejä hyvin suojaavista mekko- tai takkimallisista esiliinakuviista, kotioloissa muita vaatteita suojaavat tai ja pukujen tilalla käytetyt esiliinat olivat hyvinkin tavallisia, vaikka niitä ei julkisesti esitelykään. Nämä 1900-luvun alkuun sijoittuvat esiliinat eivät välttämättä kuitenkaan olleet emännän esiliinoja siinä mielessä, että niiden olisi ajateltu symboloivan perheenemännyyttä vaan paremminkin suojavaatteita paremmille vaatteille.

Vaikka diskurssin tasolla esiliinat ja emännys liittyivät kiinteästi ja tasa-arvoisesti toisiinsa, elokuvissa ja käyttöohjeissa tulee hyvin esille se, miten yhteiskuntaluokka oli emännyyttä tärkeämpi esiliinojen käytön määrittelijä.¹ Elokuviissa esiliinoilla ja niiden puuttumisella selvitettiin katsojalle yhdellä silmäyksellä henkilöiden yhteiskunnallista asemaa. Aikalaiskatsojien oli helppo havaita, kuka oli emäntä ja kuka piika, kuka rouva ja kuka sisäkö. (Ks. esim. Suomisen taiteilijat 1943; Kirkastettu Sydän 1943) Sosiaalisesta asemasta, taloudellisista olosuhteista, huollettavien määrästä, perheen sisäisestä työnjaosta, mahdollisten apulaisten olemassaolosta ja emännän harrastuksista riippui, miten paljon ja millaisia esiliinoja kukin emäntä tarvitsi vai tarvitsiko niitä lainkaan. Sivistys tai keskiluokkainen asema ei taannut varallisuutta. Lisäksi kaikki herrasväkeenkään lukeutuvat naiset eivät olleet varakkaita, vaikka he julkisissa tilanteissa pyrkivät pukeutumaan asemaansa vastaavasti (ks. Pohls 2001, 79–99). 1930-luvun lamavuosista eteenpäin myös keskiluokkaisista perheenemännistä yhä useampi joutui tulemaan toimeen ilman kotiapulaista. Esiliinojen merkitys korostui, kun perheenemäntä itse joutui suorittamaan kaikkia kodin- ja perheenhoitoon liittyviä tehtäviä. Emännän oli tarpeen vaatiessa toimittava myös tarjoilijana esiliina edessään. (KL 1939/3, 89.)

Kun valmisvaatteiden sukupolven nuoret naiset 1960-luvulla muuttivat omiin koteihinsa, oli elintaso noussut huomattavasti siitä, mihin aiempien sukupolvien naiset olivat tottuneet. Kaksioiden aika perheasuntoina oli ohi, ja Suomessa oltiin pikkuhiljaa pääsemässä muun

¹ Naisjärjestöt, jotka keskittyivät ajamaan erillistä nais- ja mieskansalaisuutta, olivat tavoitteiltaan ristiriitaisia. Yhtäältä korostettiin ylempien väestöryhmien naisten oikeuksia tasa-arvoon koulutuksen ja virkojen suhteen, toisaalta taas pyrittiin kasvattamaan alempiin sosiaaliryhmiin kuuluvia naisia palvelemaan yhteiskunnallista äiteyttä. (Ks. Sulkunen 191, 68–69.)

Euroopan tasolle asunto-olosuhteissa, kirjoitettiin *Kotiliesessä* (1963/19, 1330). Tosin läheskään kaikkialla tilanne ei vielä vastannut ihanteita¹. Myös asenne kodinhoitoon oli muuttumassa. Perheenemännistä kirjoitettiin entistä vähemmän, äideistä ja kotiäideistä² enemmän. Äidin tehtävät, lasten kanssa oleminen ja heistä huolehtiminen nostettiin lehtien teksteissä etusijalle perheenemäntää määrittäneiden ahkeruuden, siivoamisen ja puhtaanapidon kustannuksella. Lukijoille yritettiin vakuuttaa, ettei naisen arvoa pitänyt mitata hohtavien ikkunoiden perusteella vaan perheen onnellisuudella. (KL 1963/19, 1323; vrt. KL 1948/ 8, 211.) Familistiseen perheideologiaan liittyvä emännän rooli, tai ainakin esiliina sen symbolina, oli häviämässä lehtijuttujen ja mainosten kuvituksista. Esiliinoja, emännän merkkejä näkyi lehtien sivuilla naisten yllä enää harvoin.

Esiliinat muuttuivat
– miten muuttui
perheenemännisyys?

Kuva 42. Perheenemännän esiliinoja 1960-luvulta

8.3.2 Palvelijan esiliina - näkyvä ja näkymättömäksi tekevä

Esiliina oli näkyvä merkki, jolla palvelija³ erottui muista talon asukkaista. Emäntien tärkeänä tehtävänä pidettiinkin palvelijoidensa ulkonaisen olemuksen siisteydestä huolehtimista. *Talon tasoa arvioidaan suuresti sen mukaan, miltä palvelijatar näyttää ja miten hän käyttäytyy*, neuvottiin emäntiä *Hieno Nainen*-käytösoppaassa 1920-luvun puolivälissä (Brummell & C:o 1926, 53–60). Palvelijan olemuksen katsottiin viestivän koko perheestä ja erityisesti emännän taidoista, asenteista ja sivistystasosta. Oman yhteisöllisen aseman ylläpitäminen oli yksi niistä syistä,

¹ Wariksen (1968, 83) mukaan vuonna 1960 maalaiskunnissa lämmintä vesijohtovettä oli noin 10 %:ssa ja vesijohto noin 25 %:ssa talouksista. Kaupungissa ja kauppaloissa vastaavat luvut olivat hieman yli 30 % ja noin 75 %. Kaupunkimaisissa olosuhteissa sähkö oli käytössä jo lähes kaikissa asunnoissa, mutta maalla se puuttui vielä noin 20 %:lta talouksista.

² Kirjoitusten kotiäiti oli perheellinen nainen, joka ei käynyt töissä kodin ulkopuolella ja jolla oli lapsia hoidettavanaan.

³ Tutkimusaineistoissa kulkee rinnakkain nimityksiä palvelija, palvelijatar, piika, apulainen ja kotiapulainen sekä tehtävämukaisia nimityksiä kuten keittäjä, taloudenhoitaja, sisäkkö tai sisäpiika. Kotiapulainen-nimitys alkoi Kilkin (2006, 11) mukaan yleistyä vasta 1940-luvulla. Siihen asti kaupungeissa yleensä puhuttiin palvelijoista ja maalla piioista. Tässä tutkimuksessa käytän yleisnimityksenä palvelijaa. Halutessani erityisesti tuoda esille, että kyseessä on 1900-luvun ensivuosisikymmenet kirjoitan palvelijattarista ja maalaisuutta korostaessani piioista. Kun haluan osoittaa kirjoittavani erityisesti ajasta 1940-luvulta lähtien, käytän palvelijoista nimitystä kotiapulainen. Suorissa lainauksissa esiintyvät nimitykset aiheuttavat jonkin verran poikkeuksia edellä mainittuun, sillä Kotiliesissä käytettiin kotiapulainen -nimitystä jo ennen 1940-lukua.

joilla perusteltiin emäntien velvollisuutta opastaa palvelijoitaan niin pukeutumis- kuin käytöstavoissakin. (Tigerstedt & Laine 1927, 54, 93–94).

Palvelijattarien lukumäärä oli Vattulan (1989, 15) mukaan 1930-luvulle tultaessa hieman alle 32 000¹. Vattula viittaa niihin naisiin, jotka olivat palvelijattarina maatalouden ulkopuolella. *Kotillieden* (1936/ 21, 812–813) artikkelin perusteella palvelijoiden lukumäärä oli paljon suurempi; sen mukaan vuonna 1936 Suomessa laskettiin olevan noin 100 000 palvelijaa. Tähän lukuun on laskettu mukaan myös maataloudessa työskennelleet piiat. Tämä tarkoittaa noin kuutta prosenttia kaikista naispuolisista suomalaisista. Pääasiassa palveluksessa oli nuoria naisia – osa vielä tyttösiä – joiden palvelusaika kesti vain lyhyen ajan, korkeintaan muutamia vuosia. Tämä tarkoittaa, että huomattava osa 1900-luvun alussa syntyneistä naisista oli palvelijattarena tai piikana ainakin jonkin aikaa. Palvelijoina olleille se merkitsi myös emäntien ohjeiden mukaista esiliinan käyttöä.

Kuva: KY 1911/10

Valkoinen palvelijattaren esiliina oli kehys, joka määritteli helposti tunnistettavasti esiliinan käyttäjän roolia.

Oikealla olevien esiliinojen kuvat eivät käyttökontekstistaan irrotettuna kerro, kuka esiliinoja käytti.

Sopivilla materiaalivalinnoilla ja yksityiskohdilla esiliinasta sai herrasväen naisillekin sopivan.

Kuva: KP 1914/2

Kuva 43. Esiliina, palvelijan kehys

Esiliinan käyttäminen ei ollut ennestään tuttua kaikille palvelukseen meneville, ei varsinkaan samanlaisten normien mukaisesti, kuin mihin palveluspaikoissa oli totuttu. Vielä 1930-luvulla köyhimpien perheiden tyttäret joutuivat lähtemään piiksi jo nuorina, monet alle viisitoistavuotiaina (Virkkunen 2010, 178)². Muiden uusien asioiden ohella, joita tytöt

¹ Teollisuuden ja tilastoidusti käsityön alalla vuonna 1880 naisia oli arviolta noin 8500, mutta määrä moninkertaistui 1930-luvulle tultaessa, jolloin vastaavien naistyöntekijöiden lukumäärä oli jo noin 63 850 (Vattula 1989, 15).

² Köyhemmistä kodeista tyttöjen oli pakko lähteä heti, kun töihin kykenivät, ruuan puutteen takia. Virkkunen (2010, 178) korostaa, että näiden tyttöjen kohdalla kyse ei ollut valinnasta vaan selviytymisstrategiasta. Nieminen (2003, 117) esittää, että vuonna 1920 köyhänapua sai 2,6 % kaikista alle 15-vuotiaista lapsista. 1920-luvun lopulla ja 1930-luvun alussa määrä kasvoi. Tästä joukosta suurin piirtein kaikkien tyttöjen oli pakko lähteä palvelukseen.

joutuivat palveluspaikoissaan kohtaamaan, oli esiliinon ”oikeaoppinen” käyttäminen. Se tuntui palvelijoista hämmentävältä, kuten Kilkin (2006, 179, 188) kotiapulaisuistoista kertovasta teoksesta käy ilmi. Esimerkiksi viisitoistavuotiaalle Eilalle sattui kömmähdyksensä kesähuivilla 1950-luvun lopulla. Hän meni aamiaispöytänsä yllään sortsit, pusero ja kaiken päällä asiallisesti vartalon etuosaa peittävä, puhdas ja polviin asti ulottuva esiliini. Hän sai emännältä nuhteet sopimattomasta vaateuksesta, shortseista.

Päävastuun keittiöstä kantavan palvelijan tai keittäjän kuului ohjekirjallisuuden mukaan pukeutua taloustöitä tehdessään valkoiseen talousoesiliiniin. Tigerstedt ja Laine (1927, 93–94) perustelivat työasun käyttöä: *Sen, joka työskentelee keittiössä, tulee olla asianmukaisesti puettu. Keittiökaasut imeytyvät kaikkiin villavaatteisiin ja hiuksiin hyvin itsestään, niin että jo parinkin tunnin oleskelu keittiössä tartuttaa vaatteisiin itsestään ruoankäryn. Paras keittäjän puku onkin pumpulinen puku, jota voidaan aina tarpeen tullen puhdistaa pesemällä. Puku ei tunnu siistiltä, ellei keittäjän edessä ole esiliiniä, joka suojelee pukua.*¹ Samantapaiset pukeutumisohteet annettiin vielä 1950-luvun lopulla. Käytöksen kultaisessa kirjassa Elmgren-Heinonen (1957, 135) kirjoittaa: *Mennyt on aika, jolloin kokki kaatoi kuohukerman muutta mutkitta suureen nahkaiseen esiliiniinsa, siirtyi keittiön portaille ulkoilmaan ja vatkasi sen siinä vaahdoksi, kuten kerrotaan keisariajan venäläisten kokkien tehneen. Nykyajan keittäjältä ja kokilta vaaditaan puhtautta, valkeata tai vaaleata asua, valkeata päähinettä tai liinaa.* Keittäjän liikainen tai ryppyinen esiliini olisi viestinyt huolimattomasta talousohoidosta ja samalla myös taitamattomasta emännästä.

Jos taloudessa oli kaksi sisätöitä tekevää palvelijaa, toinen vastasi yleensä sisäkön tehtävistä. Niihin kuului avata vieraille ovi, ottaa vastaan heidän vaatteitaan ja huolehtia tarjoilemisesta, joten sisäkön olemukseen kiinnitettiin erityisesti huomiota ja hänen asunsa oli tarkoin määritelty. Musta puku ja valkoinen esiliini kuuluivat ehdottomasti asuun, mutta vuosien mittaan esiliinin koko pieneni polviin asti ulottuvasta, rintalapullisesta esiliinasta pieneksi vyötäröesiliinaksi. Jos kutsuilla oli useampi tarjoilija, heidän piti kaikkien olla pukeutuneita samalla tavalla.² (Tigerstedt & Laine 1927, 54; Elmgren-Heinonen 1957, 136.) Mitä korkeammassa yhteiskunnallisessa asemassa emäntä oli, sen tarkemmin hänen tuli huolehtia palvelijattaren sosiaalisten normien mukaisesta pukeutumisesta. Ei kuitenkaan ollut itsestään selvää, että työnantaja olisi kustantanut ne vaatteet, joita vaati palvelijattariensa käyttävän. Onneksi tarjoilijattaren esiliinoin ei tarvittu paljon kangasta. Käsiyötaitoinen pystyi valmistamaan niitä esimerkiksi miesten käyttökelpottomiksi kuluneiden paitojen hihoista ja selkäkappaleista, kuten *Jokanaisen niksikirjassa* neuvottiin (Suova 1952, 202).

Ohjeiden mukaan palvelijoiden tuli olla yhtä aikaa sekä näkyviä että näkymättömiä. Heidän piti olla saatavilla silloin, kun heitä tarvittiin, mutta muulloin tehdä työnsä mahdollisimman äänettömästi ja näkymättömästi: *Taitava keittäjä liikkuukin keittiössä, niin että tuskin tietää siellä ihmistä olevankaan.* Samaa hiljaista näkymättömyyttä edellytettiin sisäköltä. (Tigerstedt & Laine 1927, 54, 94.) Männistö (2003, 132) on todennut, että 1900-luvun alkupuolen suomalaisissa käytösoppaissa tuotettiin naisruumista, joka ei saanut näkyä eikä kuulua. Palvelijoiden asemaa korostava valkoinen esiliini oli tässä mielessä paradoksi. Se oli univormu, jolla palvelija liitettiin muiden vastaavissa tehtävissä toimivien palvelijoiden massaan. Kuitenkin, kun yksittäinen palvelija kulki valkoinen pikkuesiliini edessään

¹ Kotiliedessä (1927/4, 107) Katri Laine on kirjoittanut sanasta sanaan samaa tekstiä kuin mitä on kirjoittanut keittiökirjassakin.

² Tigerstedt & Laine 1927, 54; Ks. myös *Juurakon Hulda* -elokuvan (1937) tarjoilukohtauksia. Niissä Hulda on pukeutunut annettujen ohjeiden mukaisesti. Eri kohtauksissa Huldin tarjoiluasun yksityiskohdat kuitenkin vaihtelevat.

tarjoilemassa vieraille, hän erottui selvästi muusta joukosta juuri pukeutumisensa vuoksi. Valkoinen esiliina teki palvelijan samanaikaisesti sekä selvästi erottuvaksi ja näkyväksi että näkymättömäksi. Palvelija yksilönä peitettiin univormulla, mutta työntekijä jätettiin näkyviin. Elokuvasa *Juurakon Hulda* (1937) on hyvä esimerkki siitä, millaista näkymätöntä käyttäytymistä uudelta, maalta tulleelta palvelijalta odotettiin: *Huldan tulisi nyt olla aivan kuin ei Huldaa olisikaan.*

Hyvin puettu tarjoilija esiintyy mustassa puvussa, jossa on pitkät hihat ja valkoinen kaulus sekä valkoiset kaulusimet hihoissa. Pukuun kuuluu vielä valkoinen esiliina, jonka täytyy olla varustettu rintalapulla ja olkahihnoilla. Esiliina ei saa olla liian suuri, mutta ei myöskään liian pieni eikä liioja koristeltu. Päässään tarjoilijalla on aina valkoinen päähine tai ruusuke.
(Tigerstedt & Laine 1927, 54)

Kuva: KL 1927/4, 107

Kuva 44. Hyvin pukeutunut tarjoilija

Erilaisilla esiliinoilla tuotiin esiin palvelijoiden keskinäistä hierarkiaa. Elokuvasa esiliinoista oli usein helppo päätellä palvelijoiden asema. Talousesiliinaa käyttävällä keittäjällä tai taloudenhoitajalla oli arvovaltaa, mikä sisäkön pikkuesiliinaan pukeutuneelta yleensä puuttui. Ulko- ja navettatöitä¹ tekevien piikojen työtä arvostettiin vähemmän kuin sisäpiikojen (Virkkunen 2010, 184). Sisäpiikojä vähäpätöisempi, osittain ulkotöitä tekevä palvelusväki kuvattiin pukeutuneina sekalaisiin, ruudullisiin tai raidallisiin esiliinoihin, kuten esimerkiksi elokuvissa *Siltalan pehtoori* (1934), *Ja Helena soittaa* (1952) ja *Kilroy oli täällä* (1948). Jos taas ruudullisten ja kirjaviiden esiliinojen vastaparina ei näytetty valkoisia esiliinoja, henkilön asemaa ei voi varmaksi päätellä ilman taustatietoja. Värikkäiden esiliinojen ja työtakkien käyttäjäkunnan monimuotoisuutta käytettiin elokuvissa tietoisesti hyväksi. Kun *Hätävara*-elokuvasa (1939) metsänhoitaja Jalin uusi lemmitty tapasi pihalla Jalin Vappu-vaimon karkeatekoinen työtakki yllään, hän piti Vappua palvelijana ja jätti isännälle toimitettavan lemmenviestin väärin käsiin.

Erityinen esiliinojen käyttäjäryhmä, joka sijoittui jonnekin palvelijoiden ja isäntävään väliin, oli varakkaiden perheiden tai poikamiesten talouksissa vaikuttavat iäkkäät sukulaisnaiset. Heistä ei kirjoitettu lehtien sivuilla, mutta elokuvissa heitä esiintyi silloin tällöin. Nämä naiset toimivat emäntinä palvelijoihin päin, mutta eivät omanneet emännän asemaa suhteessa talouden muihin asukkaisiin, asioihin tai vieraisiin. Lähdeaineistona

¹ Isommista karjoista vastuun kantavat karjakot olivat arvostettuja, sillä heidän työnsä vaikutukset näkyivät suoraan talon hyvinvoinnissa (ks. Em 40).

olleissa elokuvissa he edustivat niitä käsityövalistuksen sukupolven naisia, jotka olivat 1800-luvulla saaneet säätyläisnaisille sopivan kasvatuksen, mutta syystä tai toisesta jääneet ikääntyessään sukulaisten armoille (ks. Rahikainen 2001a, 23). Nämä naiset pukeutuivat vanhahtavasti mutta tyylikkäästi. He käyttivät silkkisiä vyötäröesiliinoja tai poikkiraidoin koristeltuja villaesiliinoja¹, jotka aikakauden muotia ajatellen vaikuttivat kaupunkimiljöössä vanhanaikaisilta aivan kuin heidän pitkät lenkinsäkin Heidän esiliinansa eivät olleet varsinaisesti suojavaatteita tai palvelijan vaatteita, mutta eivät myöskään pukeutumismormeja noudattavan herrasväen rouvan vaatteita. (Juurakon Hulda, 1937; Poikamiesten holhokki 1938)². Nämä esiliinat edustivat sellaista säätyläisnaisten kotipukeutumismormistoa, joka oli omaksuttu jo aiempina vuosikymmeninä.

Palvelijainstituutio, silloin kun se edellytti isäntäväen määräysten mukaista pukeutumista, edustaa omalla tavallaan käsityövalistuksen sukupolven maailmankuvaa. Aikasalo (2000, 241) kirjoittaa, miten luokkayhteiskunnassa pukeutumismormit toimivat sekä vallan että kontrollin välineenä. Hän toteaa, että yhteiskunnassa, jossa pukeutumista on tiukasti säädelty, eivät yksilöt ole voineet pukeutua oman mielensä mukaan. Emännän vallankäyttö näyttäytyi pukeutumismääräysten kautta ainaisena työvaatteiden vaihtona ja vaatimuksena valkoisesta talousesiliinasta keittiössä (Kilkki 2006, 188). Mitä korkeammassa yhteiskunnallisessa asemassa emäntä oli, sen tarkemmin hän huolehti palvelijoidensa ja kotiapulaisiensä normien mukaisesta pukeutumisesta. *Koti ja Yhteiskunta* -lehdessä (1911/11, 117) annettiin pukeutumisneuvoja: *Aamulla Miinalla on valkoinen myssy ja esiliina, (Käsitöitä n:o 10) puhdas puuvillapuku, päivällisissä musta leninki, samoin valkoinen esiliina ja myssy*. Viite lehteen, josta esiliinan ja myssyn malli löytyi, oli todennäköisesti tarkoitettu emännälle esimerkiksi.

Tässä tutkimuksessa sukupolvijakoa on tehty suhteessa esiliinankäyttäjien ja valmistajien kokemusmaailmaan liittyneisiin yhteiskunnallisiin tapahtumiin. Palvelijainstituutioon liittyvän pukeutumiskulttuurin kautta on kuitenkin helppo nähdä, miten tietyille sukupolvelle ominainen toimintatapa saattaa elää ylisukupolvisesti, vaikka yhteiskunta ympärillä muuttuikin. Joissain tapauksissa pukeutumiseröjen kautta tuotettuja valtasuhteita ylläpidettiin vielä 1900-luvun puolivälissä lähes samalla tavalla kuin puolivuosisataa aiemmin. Kilkin (2006, 213) kokoamissa kotiapulaisuistoissa kerrotaan 1960-luvulta: *Oli siinä opettelemista, kun ruokaa laittaessa ja leipoessa oli oltava valkoinen essu yllä ja valkoinen liina päässä. Ruokaa, kahvia, sekä aamu- ja iltapalaa tarjottaessa oli käytettävä tarjoiluessua ja hiilkkää, samoin tietysti aina vieraille tarjoiltaessa*.

Esiliinoilla voitiin osoittaa ihmisten keskinäisiä valtasuhteita hyvin näkyvästi ja yleisesti ymmärretyllä tavalla. Jos sama henkilö vastasi keittiöstä, siivosi ja toimi välillä tarjoilijana, hänen piti tehdä roolinsa muutos näkyväksi vaihtamalla pukuja ja esiliinoja. Saman päivän aikana maalaispalvelija saattoi olla navettatöissä sinne kuuluvassa työtäkissa, keittiössä valkoinen talousesiliina edessään ja pitää muita töitä tehdessään kirjavaa esiliinaa. Herrasväen palvelijalla oli tavallisesti yllään keittiössä keittiöpuku ja valkoinen talousesiliina, mutta kun piti mennä ruokailuhuoneen puolelle tarjoilemaan, oli vaihdettava musta puku, ja pieni valkoinen esiliina. Tarjoilijan esiliinan oli oltava ehdottomasti puhdas. Jos keittiössä oli toinen henkilö, tilanne vähän helpottui, kun keittäjä saattoi laittaa ruuat hellalta

¹ Ainakin katsojille luodaan kuva villaisista tai silkkisistä esiliinoista. Mitä materiaalia esiliinat todella ovat olleet, ei pelkän elokuvan katselun perusteella pysty sanomaan.

² Mainittujen elokuvien juonen kannalta oli välttämätöntä, että poikamiesten asunnoissa asui joku esiliinaksi kelpaava henkilö, muuten päähenkilöiden asema olisi ollut moraalisesti arveluttava myös elokuvan katsojan näkökulmasta.

tarjoiluastioihin, niin että tarjoilijan oli helpompi vastata vaatimukseen esiliinan puhtaudesta. (Kilkki 2006.)

Kokemukset tarkoin määritellystä pukeutumisesta olivat ristiriitaisia. Lowe ja Anspah (1978, 126) esittelevät tutkimustuloksiaan artikkelissa *Freedom in Dress*. He toteavat, että itsevalitut vaatteet saavat käyttäjän tuntemaan itsensä vapaammaksi ja tekevät hänen olonsa mukavammaksi kuin jos joku muu on määritellyt, miten on pukeuduttava. Osa palvelijoista tunsivat valkoisen esiliinansa välttämättömäksi pakoksi, mutta muodollinen pukeutuminen saattoi olla myös mieluista. Heijastuihan työnantajan arvostettu asema palvelijaankin, ja se näkyi myös palvelijan muodollisesta asusta. (Kilkki 2006, 11, 288.)

Koska tarjoilijan työ oli isäntäväen edustamista, tehtävään ei valittu ketä tahansa. Esiliinamuistojen kertoja kirjoittaa äidistään, joka oli 1910-luvulla suuressa kartanossa karjakkona. Hän oli pitänyt arvonosoituksena sitä, että sai olla kartanon juhlassa tarjoilijana. Tehtävää varten emäntä hankki hänelle kauniin, valkoisen brodyryesiliinan, joka siihen liittyvien hyvien muistojen takia on tallessa edelleenkin. (Em 40.) Aikana, jolloin vaatteita oli vähän, herrasväen palveluksessa saatua hienoa esiliinaa arvostettiin. Hienoista esiliinoista pyrittiin pitämään hyvää huolta, tarvittaessa niitä parsittiin kauniisti niin, että ne pysyivät käyttökelpoisina mahdollisimman kauan (Em 24, 30-luku).

Lehdissä ja kirjoissa julkaistut käyttäytymisohjeet kertoivat usein valikoidun ja varakkaamman väestönsuosittelun tavoista, ja elokuvissa saatiin stereotyyppisillä esiliinaesityksillä katsojille helposti ja nopeasti kerrottua roolihahmoista yhdessä hetkessä. Jokapäiväisissä olosuhteissa tilanteita oli monenlaisia. Paljon oli niitäkin talouksia, joissa töitä riitti niin emännille kuin palvelijoille, ja molemmat kulkivat pukeutuneina työn mukaisesti itseään esiliinoilla suojaten. Joissain perheissä esiliina toimi erottavana vaatteena vain pyhäpäivinä tai vieraiden läsnäollessa. Esiliinanormit muuttuivat ajan mukaan samojenkin henkilöiden kohdalla. Kilkin (2006, 143) keräämissä kotiapulaismuistoissa on kuvaus kotiapulaisesta, joka aloitti työnsä 1940-luvulla ja palveli samassa perheessä vuosikymmeniä. Aluksi hän käytti ajan tavan mukaan työ- ja tarjoilupukuja. Pukeutumistottumusten muuttuessa muutenkin vähemmän muodollisiksi, myös apulaisten pukeutuminen vapautui. Työpuvuksi muotoutui apulaisten itsensä valitsema asu, jossa hän viihtyi: kirjava mekko ja esiliina, joiden päällä viileimmillä ilmoilla lämmitti villatakki.

Kotitalousharjoittelijoina olleet kotiapulaiset kuitenkin erottuivat työasuillaan. Lehtikuvissa harjoittelijan työasu keittiöpuuhissa oli edelleen 1960-luvulla usein valkoinen esiliina ja puuvillakankainen puku. Erityisillä työasuilla haluttiin todennäköisesti korostaa työn ammatillisuutta jo harjoitteluvaiheessa. (KL 1963/2, 98–99, 133–134.) Kun kodeissa toimiville kunnallisille kodinhoitajille suunniteltiin 1950-luvun alussa työasu, se poikkesi totutusta. Asuun kuului vihreävalkoinen puuvillapuku ja vihreä, takaa auki oleva mekkoesiliina (KL 1955/11, 420)¹. Työpuku esiliinoineen erotti harjoittelijan tai kodinhoitajan perheenjäsenistä, mikä saattoi myös olla helpotus työntekijälle. Pukeutumalla työasuun tai riisumalla sen sai erotettua työajan vapaa-ajasta.

¹ Myöhemmin kotiapulaisen puvusta tehtiin vihreä, ja sen kanssa käytettiin kelta-valkokuudullista niskan taakse kiinnittyvää esiliina (Em 24).

Kuva: KL 1957/7, 413.

Kuva: KL 1938/17, 649.

Kuva: KL 1963/2, 98

Kuva 45. Esiliinasta erottaa

1960-luvun taitteessa iloisen värinen esiliina tai puuvillakankainen työtakki saattoi lehtikuvissa olla yhtä hyvin emännällä kuin perheen kotiapulaisillakin. Kotiapulaiset olivat pääasiassa lastenhoitajina, vaikka he tekivät myös muita taloustöitä.¹ *Kotilieden* (1963/2, 98–99, 133–134) mukaan emännän neuvoja tarvittiin edelleen, mutta valmisvaatteiden sukupolven nuoret eivät enää arvostaneet perheenemännäntaitoja samalla tavoin kuin aiemmat sukupolvet. Lehtiaineistojen perusteella nuoret miehetkään eivät halunneet kumppanikseen tyttöä, joka osasi vain taloustöitä.²

Valmisvaatteiden sukupolven kotiapulaisina olleilta nuorilta naisilta vaadittiin harvoin esiliinan käyttöä työsuhdetta osoittamassa. Sen seurauksena he eivät myöskään pystyneet pukeutumisellaan osoittamaan rajaa työ- ja vapaa-ajan välillä. Esiliinan perheestä erottava

¹1960-luvun emäntien huolenaiheena eivät yleensä olleet kotiapulaisten erilaiset siisteys- ja tapakäsitykset kuten vuosikymmeniä aiemmin, vaan huolta tuotti pääasiassa kotiapulaisten pätevyys lastenhoitajina. Suurena ongelmana koettiin aivan pienten lasten hoito, sillä 1960-luvun alussa äidin synnytykseen saama loma vaihteli neljästä viikosta kolmeen kuukauteen, eikä alle puolivuotiaita yleensä otettu hoitoon lastenseimiin. (KL 1963/4, 218–219.)

² Kotiapulaisena toimiminen oli usein välivaihe nuorten tyttöjen elämässä; he olivat liian nuoria haluamaansa kouluun tai tahtoivat ansaita harjoittelupisteitä tai rahaa tulevia opintoja varten (KL 1963/2, 98–99, 133–134).

merkitys olisi joissain tapauksissa voinut olla työntekijälle helpotus. Tavallisen kotiapulaisen, joka usein oli maalta kaupunkiin muuttanut nuori tyttö, oli monesti vaikea erottaa työtä ja vapaa-aikaa.¹ Asuihan hän perheen kanssa ja vanhempien poissa ollessa hän vietti myös iltansa lasten kanssa. (KL 1963/2, 98–99, 133–134.) Kun esiliinaa ei enää pidetty välttämättömänä, sen pukeminen ja riisuminen ei myöskään toiminut rituaalisena rajanvetona työ- ja vapaa-ajan välillä samalla tavalla kuin edellisten sukupolvien aikana.

8.3.3 Valkoinen talousesiliina kotitaloustyön virkapuvuksi kehityksessä

Kotitaloustyön ammatillisuuden korostamista kuvaa hyvin 1920-luvun lopulla *Kotiliedessä* (1929/9, 354; 1929/14, 577–579) valkoisesta talousesiliinasta käytetty nimitys *kotitaloustyön virkapuku*. Valkoisten talousesiliinojen muuntuminen ammattiunivormuiksi liittyi Snodgrassin (2004, 21) mukaan nimenomaan kotitalouden tieteellistämiseen. Craik (2009, 149) määrittelee univormun vaatteeksi, jonka avulla käyttäjän ulkomuoto muokataan tietyn standardin mukaan, joka korostaa ryhmän yhtenäisyyttä ja jolla on vahva symbolinen merkitys. Yhtenäisillä, univormumaisilla esiliinoilla pyrittiin luomaan kuvaa siitä, että keittiössä oltiin tekemässä ammatillisesti vaativaa ja arvostusta ansaitsevaa kotitaloustyötä (ks. myös Aikasalo 2000, 236). 2000-luvulla naisten pukeutumista tutkinut Woodward (2007, 21) on todennut, että monet naiset tuntevat itsensä voimakkaammiksi ja luottavat enemmän omiin kykyihinsä silloin, kun heillä on yllään hyvin istuva räätälin valmistama puku kuin ollessaan arkivaatteissaan. Todennäköisesti valkoinen, siisti ja siilitetty, talousesiliina sai aikaan samantapaisen tunteen aikana, jolloin se symbolisesti liitettiin hyvään taloudenhoitoon.

Kotitalouteen ja sen hoitoon liittyviä uusia arvoja levitettiin Suomessa aluksi vetoamalla kansan kasvattamiseen ja sivistämiseen, mutta 1920-luvulla alettiin naisia ohjata tieteeseen vedoten.² Tärkeänä pidettiin myös sitä, että kotitalouteen liittyvät tieteelliset opit soveltuisivat *monenlaisiin koteihin ja koko kansankin elämänehtoja vastaaviksi* (KL 1937/4, 122–123). Käytännössä kotitalouden tieteellistäminen tarkoitti ensinnäkin pyrkimystä kotitaloustyön rationalisointiin, toiseksi ruokatottumusten muuttamista yksinkertaisiksi mutta terveellisiksi, ja kolmanneksi kotitaloustyön arvioimista kansantalouden kannalta. Kun 1900-luvun alussa kotitalous määriteltiin terveydenhoidoksi, lastenhoidoksi, ruuanlaitoksi ja käsitöksi, niin 1930-luvulla jaottelu muuttui vielä hienojakoisemmaksi. (Ollila 1993, 104–108.)

Talouskoulut tekivät valkoista talousesiliinaa tutuksi Suomessa 1900-luvun taitteessa.³ Muualla niitä oli käytetty yleisesti jo aikaisemmin. Snodgrassin (2004, 21) mukaan valkoinen talousesiliina oli jo 1800-luvulla ammatillisen kotitalouden symboli niin Euroopassa kuin Yhdysvalloissakin. Hän toteaa, että 1800-luvun lopulla Saksassa kotitaloutta opiskeltiin tieteellisin perustein laboratoriomaisissa keittiöissä, joissa opiskelijat olivat pukeutuneina valkoisiin talousesiliinoin. Snodgrass viittaa myös Yhdysvalloissa vuonna 1894 *Ladies Home*

¹ Edelleenkin erot kotiolojen ja uuden työpaikan välillä saattoivat olla melkoiset. Joillekin syrjäseuduilta tullee apulaisille vesijohto ja sähköhella olivat ennestään outoja, joten emännän antamia ohjeita ja neuvoja tarvittiin. (KL 1963/2, 98–99, 133–134).

² *Kotiliedessä* (1932/6, 220) kirjoitettiin, miten 1800-luvulla naisten työalojen laajentuessa perheenemännän työtä alettiin pitää halpana ja toisarvoisena tehtävänä. Artikkelin mukaan kotitalouden kehittymisen ja teknistymisen myötä oli havaittu, miten tärkeä perheenemännän työ on sekä kansantalouden että kansanterveyden kannalta. (Ks. myös KL 1943/13–14, 390–391.)

³ Tosin kartanoiden ja herrasväen sisäpiiat olivat käyttäneet valkoisia, vartalon edustaa peittäviä esiliinoja jo aiemminkin, mutta niiden symboliikka ei liittynyt tieteen kautta luotuun ammatillisuuteen. Malliitaankaan nämä esiliinat eivät olleet yhtä pelkistettyjä kuin niissä talousesiliinoissa, joihin tässä viitataan.

Journalissa olleeseen artikkeliin, jossa kirjoitettiin valkoisesta esiliinasta vaatekappaleena, joka oli paitsi vaatimaton ja käytännöllinen myös välttämätön. Vastaavia talusesiliina-ohjeita löytyi 1900-luvun alussa Suomessa esimerkiksi *Käsitöitä ja Pukuja* -lehdestä (ks. 1915/11).

Kuva: KL 1929/14, 578

Järvenpään
kotitalousopettaja-
opiston esiliinamalli

Kuva: KL 1923/18, kansi

1920-luvun alun variaatioita keittiöpuvuista

Kuva KL 1929/ 9, 354

Kuopion talouskoulun
kotitaloustyöntekijän
univormu

Kuva 46. 1920-luvun talusesiliinoja

Kun mahdollisuudet kotitalouteen liittyvään kouluttautumiseen erilaisilla kursseilla ja opistoissa lisääntyivät, valkoiset talusesiliinat alkoivat Suomessa yleistyä. Kotitalouskoulujen opettajat olivat edelläkävijöitä suunnittelemassa erilaisia esiliinoja ja keittiöpukuja ja opastamassa niiden käyttöä¹. Valkoisen talusesiliinan käyttämistä perusteltiin pesun ja silityksen helppoudella, käytännöllisyydellä, hauskuudella ja erityisesti sen siisteydellä. Yhtenä perusteluna oli ajan tapa: *Nykyaikana on ruvettu monilla työaloilla käyttämään erikoisia työpukuja, joiden tarkoitus on joko suojata tavallista pukua tahi korvata tavallinen puku kokonaan.* Esimerkkeiksi nostettiin suurliikkeiden yhtenäisesti pukeutunut henkilökunta ja sairaanhoitajat, jotka pukeutumisellaan osoittivat kuuluvansa tiettyyn ammattiryhmään. Craik (2009, 149) toteaaakin, että 1900-luvun alussa erilaisia univormuja oli enemmän kuin koskaan, joten valkoisen talusesiliinan määrittelemine ammattiunivormuksi heijasti aikakauden yleisiä käytänteitä. Lönnqvist (1979, 99) puolestaan esittää valkoisten talusesiliinojen yleistymisen kannalta tärkeän huomion: valkoinen puuvillakangas oli Suomessa 1900-luvun alussa edullista ja sitä oli helposti saatavilla.

¹ Vuonna 1929 Kotitalousopettajayhdistyksen vuosikokouksessa oli esillä oppilaiden pukukysymys. Kokouksessa esiteltiin erilaisia, joskin samantyyppisiä pukuja niistä oppilaitoksista, joissa oli jo käytössä yhtenäiset puvut. (KL 1929/14,578.)

Ainakin 1930-luvun loppupuolella valkoisen talousesiliinan saattoi ostaa valmiina vaikka postimyynnistä, eikä se niinkään hankittuna tullut kovin kalliiksi (KL 1937/23, 958)¹.

Kotitaloustyön virkapukuun, jota toisinaan aineistossa kutsutaan keittiöpuvuksi, kuului valkoisen esiliinan lisäksi yleensä yksinkertainen työpuku ja valkoinen hilkka tai huivi.² Asuun kuuluva työpuku neuvottiin valmistamaan puuvillakankaasta, koska keittiön hajujen ei arveltu tarttuvan siihen yhtä herkästi kuin villaiseen pukuun. Puuvillainen vaate oli myös helpompi puhdistaa kuin villainen. Työpuvussa oli yleensä joko lyhyet tai puolipitkät hihat. Usein pukuun kuului erilliset valkoiset kaulukset ja hihansuut. Niitä käytettiin, *Kotiliedessä* (1929/14,578) olleen ohjeen perusteella ainakin juhlavammissa tilaisuuksissa. Väriltään keittiöpuku oli yleensä joko vaaleansininen tai sinivalkoinen. Tiegerstedt ja Laine (1927, 86) perustelivat puvun ja esiliinan väritystä esteettisellä vaikutelmalla:

Järkipärisesti talouttaan hoitavalta emännältä vaaditaan, että hänellä on keittiökulttuuria, ja siihen kuuluu, että on kiinnitettävä suurta huomiota keittiön kauneuteen. Jos keittiön väritys on kauttaaltaan yhtenäinen, esim. valkoinen ja sininen saadaan aikaan voimakas kauneusvaikutelma.

1920-luvulla, jolloin myös hameenhelmat alkoivat lyhentyä, keittiöpuku sai muodon, joka säilyi vuosikymmeniä. Sekä puvuista että esiliinoista oli aluksi monenlaisia variaatioita. Järvenpään kotitalousopettajaopiston esiliinamallissa oli ajanmukaisesti alas laskettu vyötärölinja ja kellotettu helmaosa. Malli oli suosittu. *Kotilliesi* (1929/9, 354) julkaisi kyseisen esiliinan kaavat ja ompeluohjeet ja samankaltainen, helmastaan kellotettu esiliinamalli oli *Kotiliedessä* Finlaysonin kangasmainoksessa pari vuotta myöhemmin. (KL 1931/4, etusisäkansi). *Kansakoulun käsityöt* -kirjassa (Valve & Tappura 1933, 126–132) oli myös vastaavan esiliinan kaavat, vaikka kirjan tekijät kritisivatkin sitä. Kellotetun helmaosan vuoksi mallia oli vaikea tehdä hyvin.

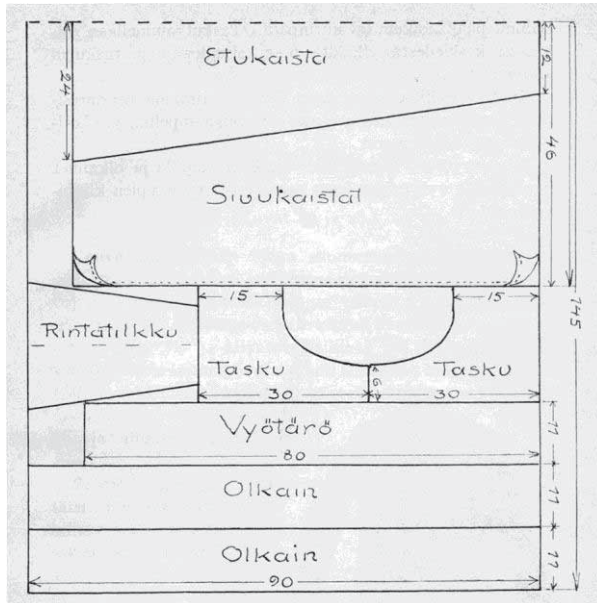
Kuopion talouskoulussa käytetty esiliinamalli oli sama, mistä Valve ja Tappura (1937, 129–132) *Kansakoulun käsityöt* -kirjassa kirjoittivat: *Toinen esiliinan kuosi, joka on vanhempi edellistä [em. kellohelmainen] ja nykyisen pukukuosin mukaan päässyt jälleen monen opettajan armoihin, on yleisesti tunnetun sairaanhoitajaesiliinan läheinen sukulainen.* Mallin suosioon saattoi yhtäältä olla syynä käytännössä hyväksi koettu muoto ja materiaali, toisaalta saatettiin tietoisesti luoda mielikuvaa kodinhoidosta yhtä vaativana tehtävänä kuin sairaanhoito. *Esiliina*-kirjassa oli keskenään lähes identtiset esiliinaohjeet kahteen myöhemmin valkoisen talousesiliinan nimellä tunnettuun esiliinamalliin.³ Nämä *Esiliina*-kirjassa olleet Lotta- ja sairaanhoitajaesiliinan nimellä olevat esiliinat erosivat toisistaan vain vähän esimerkiksi rintatilkun muodossa, vyötärökaitaleen leveydessä ja helmakappaleiden vinouudessa. (Gestrin & Somersalo 1934, 89–96.) Samoja malleja ja ohjeita painettiin eri kirjoihin ja lehtiin⁴.

¹ Kotilieden (1937/23, 958) osto-osastossa valkoinen talousesiliina maksoi 29 mk. Samassa ilmoituksessa silkisen kerraston hinta oli koosta riippuen noin 100mk ja puuvillaisen noin 45 mk. Tusina miesten nenäliinoja maksoi 45 mk, ja Kotilieden yksi numero 3mk.

² Tässä tutkimuksessa käytän nimitystä työpuku varta vasten taloustöihin tarkoitettusta puuvillapuvusta keittiöpuku-nimitystä, kun työpuvun lisäksi asuun kuuluu valkoinen talousesiliina.

³ Myös karjakot käyttivät samaa esiliinamallia, kuten monista aineistossa olevista kuvista näkyy (ks. esim. Hannula & Viherheimo 1953, 547).

⁴ *Emännän tietokirjassa* on täsmälleen sama piirrosohje talousesiliinan nimellä kuin mikä *Esiliina*-kirjassa on Lotta-esiliinan ohjeena (Hannula & Viherheimo 1953, 744). Malli säilyi suurin piirtein samannäköisenä vuosikymmeniä. Se löytyy myös käsityökirjoista talousesiliinan nimellä (Seraste & Koski 1961, 23–28). 1950-luvun lopulla Käytöksen kultaisessa kirjassa annettiin edelleen ohjeet

Kuva: Gestrin ja Somersalo 1934, 93

Lotta-esiliina, jonka leikkusuunnitelma on kuvassa, vakiintui vuosikymmeniksi pienin muunnelmin talusesiliinan malliksi. Esiliinan osat voitiin leikata niin, että kankaasta ei juuri jäänyt hukkapaloja.

Muissakin esiliinamalleissa kiinnitettiin huomiota taloudelliseen materiaalin käyttöön. Se selittää myös sitä, miksi monissa esiliinamalleissa helmaosa tehtiin talusesiliinan tapaan sellaisista kappaleista, jotka voitiin leikata lomittain.

Kuva 47. Talusesiliinan kaavat ja leikkusuunnitelma

1930-luvun alussa painetussa *Esiliina*-kirjassa (1934, 84–88) oli kuitenkin vielä erikseen esiliinamallit talousopettajia ja taluskouluja varten. Ne ovat myös väriltään valkoisia ja muodoltaan vartalon etuosaa peittäviä, mutta edellisiin talusesiliinan malleihin verrattuna muodoltaan yksinkertaisempia ja hieman koristeellisempia. Toisessa esiliinassa vyötärökaitaleesta jatkuvat taakse solmittavat nauhat, jotka eivät kuitenkaan vastanneet ammattiesiliinalle asetettuja vaatimuksia. Pitkät, solmittavat kiinnitysnauhat saattoivat aiheuttaa vaaratilanteita tarttumalla kiinni. Solmittaviin kiinnitysnauhoihin liittyvään työturvallisuusriskiin kiinnitettiin huomiota Gaugelen (2002, 219) mukaan Saksassa jo 1800-luvun puolella.¹

Usein talusesiliinoissa, kuten myös sairaanhoitaja- ja Lotta-esiliinoissa, vyötärökaitale jatkui taakse niin, että sen päät saatiin kiinnitettyä napeilla toisiinsa. Näin vältettiin pitkät, roikkuvat kiinnitysnauhat. Esiliina, jossa ei ollut pitkiä nauhoja, oli helppo silittää mankeloimalla, ja napit pysyivät kiinni varmemmin kuin rusetille solmitut nauhat. Takapuolta korostava rusetti oli myös visuaalisesti talusesiliinaan sopimaton; se ei sopinut sen paremmin asiallista ammatillisuutta kuin funktionaalista muotokieltä edustavaan asuun. Kun valkoisia talusesiliinoja valmistettiin kouluissa, solmimisnauhat olivat kuitenkin

samantapaiseen työasuun, puuvilla pukuun ja valkoiseen talusesiliinaan (Elmgren-Heinonen 1957, 135–136).

¹ Todennäköisesti keskustelua esiliinojen työturvallisuudesta käytiin myös Suomessa, sillä esiliinoihin liittyviä työtapaturmia sattui täälläkin. Esimerkiksi Lounas-lehdessä (22.8.1890/ 64, 2) oli uutinen, jossa kerrottiin, miten sahalla työmies tarttui esiliinastaan kiinni kimpisahalaitoksen akseliin ja musertui kuoliaaksi. Vaikka taloustöissä ei ollutkaan sahalaitosten koneisiin verrattavia vaaratekijöitä, työturvallisuuskysymykset saattoivat osaltaan johtaa siihen, että talusesiliinoissa ei suosittu solmittavia nauhoja.

käytännöllinen vaihtoehto, koska monet esiliinojen tekijöistä olivat iässä, jolloin vartalon muoto vielä muuttui (Valve & Tappura 1937, 129; Seraste & Koski 1961, 23).

Kun valkoisten talousesiliinojen käyttöä ja valmistusta ryhdyttiin levittämään kansan pariin, tavoitteina oli yhtäältä kotitaloustyön arvostuksen lisääminen ja toisaalta yleisen hygieniatason nostaminen. Vaikka molemmat tavoitteet jossain määrin saavutettiin, siitä huolimatta valkoinen talousesiliina yhdistettiin useissa esiliinateksteissä enemmän palvelusväen kuin taloustyötä tekevän emännän univormuksi. *Valkoinen talousesiliina on väistynyt nykypäivän kodista, koska perheenemäntä useimmiten suorittaa kotinsa monet askareet itse* (OK 1956/3, 8).

8.3.4 Valkoisen talousesiliinan monia merkityksiä

1900-luvun alkupuolella lähes kaikki suomalaisnaiset joutuivat suurella todennäköisyydellä jollain tavalla kosketuksiin valkoisen talousesiliinan kanssa. Valkoiset talousesiliinat, sellaisina kuin ne suomalaisessa kulttuurissa esiintyivät, sisälsivät monenlaisia merkityksiä, niillä oli monia käyttötapoja, ja monet naisista – usein jo koulutytteinä – myös valmistivat itselleen sellaisen. Eri yhteyksissä esiliinan käyttönormit erosivat toisistaan, mutta valkoiselle talousesiliinalle löytyi monia sopivia ympäristöjä: kotiapulaiselle keittiöön, maalaistalon tyttärelle sunnuntaikahvin tarjoiluun tai keskiluokkaiselle perheenemännälle leipomispuuhiin.

Kuten monissa muissakin maissa, myös Suomessa yksi valkoisten talousesiliinojen käyttäjäkunta oli taloustöitä tekevät palvelijat. Esiliinojen käyttö heijastui heidän emäntiinsä negaationa: se mikä sopi palvelijalle, ei sopinut emännälle. Emännät seurasivat kansainvälistä esimerkkiä, sillä samalla tavalla suhtauduttiin valkoisiin talousesiliinoiniin esimerkiksi 1900-luvun alun Yhdysvalloissa. Siellä valkoiset esiliinat kuuluivat lähinnä vain palvelijoille, ja jos perheenemäntä käytti esiliinaa, se oli tehty värikkästä, usein kirjavasta, kankaasta.¹ Suomalaisissa 1900-luvun alkukymmenien esiliinateksteissä käytäntö näyttäytyy samantapaisena. Myös elokuvat toistavat samaa mallia. Esimerkiksi elokuvassa *Neljä naista* (1942) on kohtaus, jossa professorska Timelius, kirjava vyötäröesiliina edessään, leipoo joulutorttuja valkoiseen talousesiliinaan pukeutuneen taloudenhoitajan kanssa.

Käytäntö oli kuitenkin joustava ja kosketti lähinnä vain sellaisia herrasväen perheitä, joissa oli valkoisiin esiliinoiniin pukeutuvaa palveluskuntaa. Emäntä itsekin saattoi käyttää valkoista talousesiliinaa, jos taloudessa ei ollut palvelijaa. Olihan se osoitus asiallisesta taloudenhoidosta ja asianmukaisesta pukeutumisesta taloustöitä tehtäessä. Eikä talousesiliinaa piiloteltu vain keittiöön, niin kuin monet käytösoppaat ja lehtikirjoitukset antavat ymmärtää. Hohtavan valkoinen ja sileä esiliina teki myös juhlanan vaikutuksen. Valkoinen esiliina saattoi olla perheenemännällä tai talontyttärellä yllään juhlapäivinäkin (Em 15, 40-luku). Perheenemännille myös valkoinen talousesiliina saattoi edustaa kantajaansa koristavaa, tai paremminkin kantajansa arvoa osoittavaa, vaatetta eikä niinkään taloustöissä käytettyä hygieenistä työvaatetta. Olihan talousesiliinan käyttö osoitus keittiökulttuurista.

Maaseudulla valkoiset talousesiliinat edustivat herraskaista tapakulttuuria. Tilaisuuksissa, joissa tarvittiin useita tarjoilijoita, näkyi myös erilaisia talous- ja tarjoiluesiliinoja rinnakkain, vaikka käytösoppaat tuomitsivatkin sekalaisten tarjoiluasujen käytön. Esimerkiksi länsisuomalaisissa maalaispidoissa oli tavallista, että suvun tai naapuriston nuoret naiset tarjoilivat *pitopassureina* valkoiset esiliinat edessään (Em 15, 40-luku). Joillain se oli valkoinen talousesiliina, toisilla taas pienikokoinen tarjoiluesiliina. Passureiden valkoiset esiliinat ovat jääneet elämään myös muistoissa.

¹ Aprons. <http://blog.fidmmuseum.org/museum/2009/11/aprons.html>

Oma esiliinalajinsa, jonka muistan lapsuudesta, oli "passariesiliinat", joita nuoret naiset käyttivät tarjoillessaan häissä ja hautajaisissa ja muissa kotijuhlissa maalla. Ne olivat koristeellisia, malliltaan elokuvista tuttujen sisäkköjen esiliinoja muistuttavia. 1950–1960 luvulla ainakin Pohjanmaalla oli tyttöjä, jotka olivat olleet herrasväen palveluksessa ja jopa Amerikassa asti. (Em 11, 50-luku).

Passureiden valkoiset esiliinat, jotka kullakin olivat omanlaisensa, olivat merkinä luottamuksen arvoisen tehtävän hoitamisesta, eivät niinkään palvelijana olosta¹.

Valokuva: Yksityisalbumi

Neljä pitopassuria valkoisissa esiliinoissaan – kukin omanlaisessaan – ovat juhlavieraina eturivissä 1930-luvun lopulla satakuntalaisessa hääjuhlassa otetussa valokuvassa.

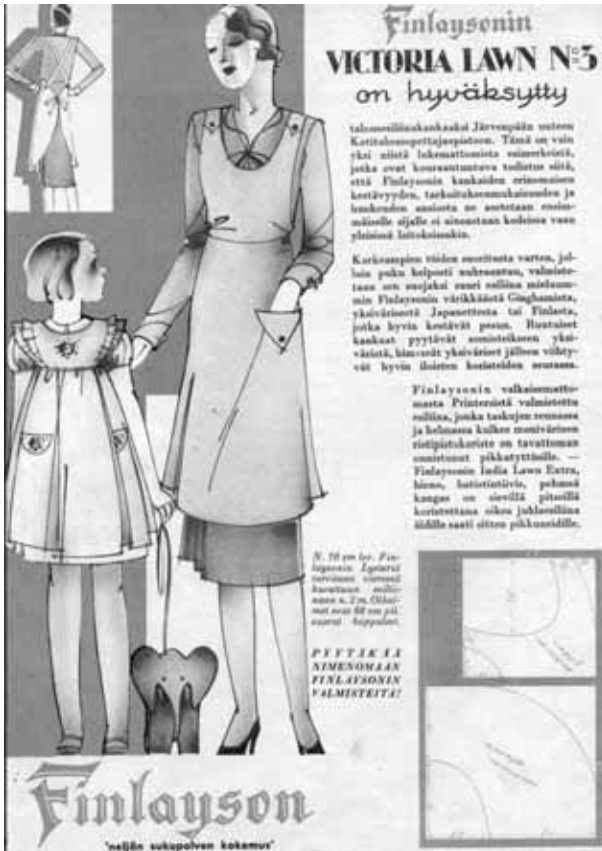
Kuva 48. Pitopassurit

Sen lisäksi, että käsityövalistuksen sukupolven naisten maailmassa valkoinen talousesiliina liittyi palvelijattarien rooliin, sitä toisaalta pidettiin vaatekappaleena, jota arvostettiin ja jota säästeltiin. Talousesiliinoja opeteltiin sekä valmistamaan että käyttämään kouluissa ja kursseilla, joihin pääsy koettiin usein etuoikeutena, joten saatuihin oppeihin ja tehtyihin käsitöihin suhtauduttiin positiivisesti, kunnioittaenkin. Talousesiliinoja valmistettiin huolella ja niitä koristeltiin usein kirjonnalla, reikäompeleilla tai pitsillä (Em 16; Em 24). Koristeluilla ja käyttäjän nimikirjaimet kirjomalla luotiin henkilökohtainen suhde esiliinaan jo valmistusvaiheessa. Nimikirjaimin varustettu, itse ommeltu talousesiliina merkitsi myös tiettyä statusta. Siitä näkyi, että käyttäjä oli saanut koulutusta. Käsityönä tehty kirjonta tai pitsi osoitti myös taitavuutta käsityöntekijänä.

Myös Tuomaala (2004, 231) on todennut, että nimikoiminen opetti maalais- ja työläistyöille henkilökohtaista suhtautumista valmistamiinsa vaatteisiin. Mahdollisesti tämä oli nimikointia vaativien opettajien tavoitteenakin. Edellisestä vuosisadasta poikkeava alusvaatekulttuuri ja uudenlaiset puhtausermit olivat muuttaneet suhtautumista

¹ Kotiliedessä (1958/ 797) kirjoitettiin pitopassureista: *He eivät ole tavallisessa mielessä palkattuja ammattilaisia, vaan naapurin tyttäriä tai omia sukulaisia, jotka avuliaasti antavat auttavan kätensä ja muut taitonsa apuun, missä niitä tarvitaan.*

henkilökohtaisiin vaatteisiin. Valkoinen talousesiliina ei ollut samalla tavalla yksityinen vaate kuin alusvaatteet, mutta sen sijaan se oli esteettä muiden nähtävillä ja arvioitavissa. Esiliinan likaisuus oli helposti havaittavissa, ja vaikka se olisi ollutkin muiden aiheuttamaa, katsojan näkökulmasta se leimasi esiliinan käyttäjän. Koska valkoiset talousesiliinat ommeltiin samantapaisilla malleilla ja samankaltaisista kankaista, nimikoinnin merkitys korostui myös tunnustettavuuden vuoksi. *Jokainen järjestystä rakastava ihminen nimikoi vaatteensa. Jollei niissä ole nimeä, sekaantuvat ne toisten samanlaisten kanssa, eikä kukaan tunne omaansa. Silloin ne tulevat huonosti kohdelluksi, pilaantuvat ja katoavat, opasti Somersalo¹ (1916, 83) Tyttöjen käsityöt -kirjassa.*

Kuva: KL 1931/4, etusisäkansi

Finlaysonin mainos osallistui aikakauden käsityövalistukseen: siinä lisättiin lukijakunnan materiaalitietoutta, annettiin esiliinan kaavat ja valistettiin samalla esiliinojen käyttöön liittyvistä käytösnormeista.

Kuva 49. Käsityövalistusta kangasmainoksessa

¹ Eva Somersalo kuului käsityövalistuksen sukupolven herrasväkeen. Hänen isänsä Arthur Sommer oli Lapinniemen puuvillatehtaan perustaja ja hän itse toimi käsityöopettajan ja toimittajan töiden lisäksi Kansallisen Kokoomuspuolueen kansanedustajana (<http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/?iid=185>). Somersalo, kuten monet muutkin ohjeiden kirjoittajat, kuului siihen ryhmään, joka pesetti likapyykkinsä ja joutui varomaan, ettei pyykkäri kohtele vaatteita huonosti tai peräti sekoita niitä jonkun toisen vaatteiden kanssa.

Talousesiliinoilla oli merkitystä myös tekstiiliteollisuuden näkökulmasta, koska kangasmainoksissakin kerrottiin siitä, millaiset kangaslaadut olivat sopivia talousesiliinakankaiksi. Edellisellä sivulla oleva Finlaysonin kangasmainos mainos osallistui aikakauden käsityövalistukseen antamalla tehokkaasti yhdessä tekstissä materiaalitietoutta, esiliinan kaavat ja esiliinojen käyttöön liittyvää ohjausta. Auktoriteettiin – Järvenpään Kotitalousopettajaopistoon – vetoaminen oli yleistä tuon ajan mainoksissa, ja se todennäköisesti lisäsi sekä mainostetun kankaan että mainoksessa olevan kaavan arvoa asiakkaiden mielissä. Se, että talousesiliinan kaavat liitettiin kangasmainokseen, kertoo siitä, että esiliinan kaavoille oli tarvetta¹. (KL 1931/4, etusisäkansi.)

Valkoisten talousesiliinojen arvostus näkyi myös *Kotiliesien* 1920- ja 1930-lukujen kodinhoitoon ja ruokatalouteen liittyvissä mainoksissa, joissa taloustöitä tekevät naiset hymyilivät valkoiset talousesiliinat edessään. Sota-aikana mainokset vähenivät radikaalisti: kun ei ollut elintarvike- tai pesuainemainoksia, ei ollut mainosten valkoisia talousesiliinojakaan. Epävarmana ja taloudellisesti vaikeana aikana valkoinen talousesiliina edusti menetettyä turvallisuutta ja järjestystä. Esiliinamuistoissa myös pikkutyön valkoinen esiliina symboloi sotaa edeltävää aikaa:

Pikkutyttönä minulla oli kaunis, valkoinen, hyvin ohuesta kankaasta tehty pyhäesiliina. Se oli kai jäänyt jo vähän pieneksikin, ja siinä oli pieni ruskea tahra. Kuvittelin aina, että se oli banaanin aiheuttama. Sota-ajan lapsena minulla ei ollut mitään muistikuvaa banaanista. Tämä esiliina ja siinä ollut tahra edustivat minulle onnellista rauhan aikaa. (Em 5, 40-luku.)

1940-luvulla valkoinen talousesiliina symboloikin menneitä aikoja, jolloin materiaaleja ja pesuaineita oli riittävästi saatavilla myös valkoisia esiliinoja varten. Vaikka toista maailmansotaa edeltävänä aikana valkoinen puuvillakangas oli ollut halpaa, pulan alettua sitä ei juuri ollut saatavilla.² *Omin Käsien* -lehdessäkin (1947/ 1, 34) valkoisen esiliinakankaan puute tuotiin esille haikeudella: *Oikea vanhanajan talousesiliina on kaunis ja käytännöllinen, mutta nykyisen kangaspulan aikana useimpien saavuttamattomissa.* Valkoisen puuvillakankaan sijasta käytettiin valkaisuamatonta pellavakangasta, jos sitä jostain saatiin (KL 1952/16, 539). Ne, joilla oli varaa ja halua tuoda varallisuuttaan esille, edellyttivät palvelijoidensa käyttävän valkoista esiliinaa. Kotitaloustyöntekijän univormuna valkoinen esiliina edusti hierarkkista maailmankuvaa, jonka mukaan palvelijoiden valkoiset esiliinat olivat edelleen osoitus emännän asemasta (ks. Craik 2009, 149).

Ne materiaalipulan sukupolven perheenemännät, joilla oli kädet täynnä työtä oman taloutensa hoitamisessa, tuskin edes halusivat käyttää valkoista esiliinaansa arkena, vaikka olisivat sellaisen omistaneetkin. Olisihan sen puhtaanapito vaatinut ylimääräistä työtä ja saippuan kulutusta, ja pesuainepula vaikeutti pyykinpesua muutenkin. *Nythän ei voi tulla kysymykseenkään pelkkien valkoisten univormumaisten esiliinojen käyttö jo saippuapulan vuoksi,* ohjattiin kuluttajia (KL 1941/4, 122). Valkoisia esiliinoja säästeltiin erityistilanteiden varalle, jopa niin hyvin, että ennen 1930-luvulla valmistettuja esiliinoja on tallessa edelleenkin: *Olen siivonnut vanhan maalaistalon isoa vinttiä ja löytänyt sieltä tätieni vanhoja käsitöitä. Tein kotiini käsityönäyttelyn tätieni kädentaidon muistoksi. Siellä on nyt kymmenkunta valkoista talous- ja*

¹ Kaipaisen (2008, 211) tutkimuksesta käy ilmi, etteivät ompelijatkaan välttämättä käyttäneet kaavoja, vaan he piirsivät vaatteita mitanoton jälkeen suoraan kankaalle.

² Huolimatta siitä, että teollisesti valmistetut puuvillakankaat olivatkin yleistyneet 1900-luvun alussa, Rauhalan (2003, 140–142) mukaan aina 1950-luvulle asti käytettiin paljon kotikutoisia kankaita esimerkiksi lakanakankaina.

tarjoiluesiliinaa. (Em 16.) Myös ohuita, brodeerattuja tai pitsillä somistettuja, ennen sotaa hankittuja valkoisia tarjoiluesiliinoja säilytettiin kuin aarteita (Em 24, 30-luku; Em 40, 20-luku).

Materiaalipulan jälkeen valkoinen talusesiliina koki inflaation. Jos materiaalipula toikin poikkeuksia koulukäsityksissä ommeltaviin talusesiliinoiniin, sen jälkeen kun kankaita taas oli saatavilla, koulujen käsityönopetus varmistui sen, että lähes kaikki tytöt 1950 -luvulla ja 1960 -luvun alkupuolella ompelivat koulussa itselleen valkoisen talusesiliinan. Nuoret naiset eivät kuitenkaan enää pitäneet kotitalouden hoitoa tavoiteltavana elämäntehtävänä (KL 1963/2, 98–99133–134). Talusesiliinaan liittyvä ideologia hyvästä kotikulttuurista tai hygieenisestä taloudenhoidosta ei tuonut sellaista lisäarvoa, joka olisi motivoinut esiliinojen ompeluun. Myöskään valkoisen talusesiliinan ainutlaatuisuus vaatteena tai erikoisuus käsityötuotteena ei toiminut houkuttimena, sellaisenhan tekivät lähes kaikki.

Viisikymmentäluvun lopulla oli saatavilla paljon kauniita, värillisiä ja kuviollisia esiliinakankaita, jotka oli helpompi pitää siistin näköisinä kuin valkoiset esiliinat, joten sen enempää valkoisen talusesiliinan ompelu kuin sen käyttäminenkään eivät motivoineet. *Omin käsin* (1961/3, 15) lehden esiliina-artikkelissa on havaittavissa suoranaista kritiikkiä:

Meillähän on itse kullakin monista asioista omat piintyneet käsityksemme, joista itsepintaisesti haluamme pitää kiinni. – – onpa sitten kysymyksessä vaikka koko naisöelle tuttu ESILIINA. – – Se sama joka on tehty lakanakankaasta ja jossa on kaikki perustyyppiin kuuluvat eri osat: rintatilkku, alaosa, vyötärö, olkaimet, ja tasku tai kaksi selvästi nähtävänä. – – Nämä samat monet pitävät kuitenkin itsestään selvänä, että puku on täysin muodinmukainen. Siis ilmeinen ristiriita, oikea piintymä!

Kotitöitä tehdessä käytettiin yleensä värillisiä tai kirjavia esiliinoja. Todennäköisesti valkoisen esiliinan ompeluintoa ei lisännyt tietoisuus siitä, että sen puhtaana pysyminen vaatii erityistä varovaisuutta kotitaloustöissä, liikaantuihan se jo ompeluvaiheessakin. Siitä, miten paljon valkoisten talusesiliinojen käyttö kotitaloustunneilla muokkasi tyttöjen ja nuorten naisten puhtauskäsityksiä tai ohjasi hygieeniseen taloudenhoitoon, ei aineistona olevissa muistoissa ole mainintaa. Sen sijaan useat materiaalipulan ja valmisvaatteiden sukupolven naiset jakavat muistoja siitä, että valkoista talusesiliinaa ei koulun kotitaloustuntien jälkeen ole juuri käytetty. Paljon vaivaa vaatinut esiliina on kaikesta huolimatta säästetty. *Vaikea oli ja kyllä siinä ompeleet pursuaa monesta kohtaa, se on minulla edelleen tallessa kellastuneena, ei oikein kärsi katsookaan* (Em 31, 60-luvun alku).

8.3.5 Pikkulasten esiliinat – oikeita tyttöjen ja poikien vaatteita?

Pikkulapset olivat tutkimusajanjaksona oma esiliinankäyttäjryhmänsä. Useimmiten käsityöohjeissa mainittiin pikkulasten esiliinojen olevan tarkoitettuja noin yksivuotiaista kolme- tai neljävuotiaisiin¹. Ikäsuositus kertoi ohjeissa suuntaa-antavasti myös esiliinan koosta, eikä erillisiä koko- tai pituusmittoja yleensä annettu. Ohjeissa, joissa oli mukana pienoiskaavat, kaavoihin merkityt mitat kuitenkin helpottivat kaavan piirtämistä oikean kokoiseksi. Äitejä, ohjeissa lähes itsestään selvästi oletettuja lastenvaatteiden ompelijoita, neuvottiin käyttämään harkintaa kaavojen käytössä ja huomioimaan lasten yksilölliset kokoerot. (Ollonqvist 1926, 7; OK 1953/2, 39.) Siihen, oliko esiliina lapselle väljä tai tiukka,

¹ Toisen maailmansodan aikaan Kotiliesi (1943/ 15, etusisäkansi) esitteli *vauvan vaatteiston täydellisen kaavasarjan*, joka sisälsi muun muassa tytön ja pojan esiliinojen kaavat, mutta muuten aivan vauvojen vaatteiksi esiliinoja ei yleensä mainittu.

lyhyempi tai pidempi, ei yleensä kiinnitetty erityistä huomiota muuta kuin silloin, kun kehoitettiin jättämään kasvunvaraa tai tilaa esiliinan alla talvella pidettävien paksujen villavaatteiden varalta.

Pikkulapsille suunnitelluille esiliinoille oli yhteistä se, että ne peittivät edestä alla olevia vaatteita ja ne pysyivät hyvin päällä. Pikkulasten esiliinat kiinnitettiin yleensä takaa, mikä kertoo myös siitä, että lapset tarvitsivat apua sekä esiliinaa pukiessaan että riisuessaan. Tämä oli tarkoituksenmukaista siinä mielessä, että pukija saattoi samalla tarkistaa vaatteiden kunnon. Vielä tarkoituksenmukaisempaa se oli siksi, että pikkulapsi, joka ei itse vielä ymmärtänyt esiliinan suojaavaa tai peittävää tarkoitusta, ei saanut itsenäisesti riisuttua sitä yltään. Aikuisten työtä helpotti, kun lapsen esiliina pysyi päällä. Käytännössä esiliinaa muiden vaatteiden suojana alettiin tarvita silloin, kun lapsi alkoi itse syödä ja liikkua itseksensä.

Pikkulasten esiliinamallit olivat osittain sukupuolineutraaleja, ja siltä osin ne voidaan nähdä jatkumona sille pukeutumistraditiolle, jossa lapset oli totuttu pukemaan paremmin ikäkautensa kuin sukupuolensa edustajiksi.¹ Kaukosen (1985, 262) mukaan maaseudulla oli 1900-luvun alussa tavallista, että tytöt ja pojat käyttivät sukupuoleen katsomatta mekkoisia vaatteita, koltteja, ensimmäisinä ikävuosinaan. Köyhimmissä oloissa tärkeintä oli, että lapsella oli ollut edes jotain päälle pantavaa, joten tutkimuksen kohteena olevat pukeutumisohjeet koskettivat käytännössä vain niitä, joilla oli mahdollisuus tehdä vaatevalintoja.² 1900-luvun alussa sukupuolta määritteleviin pikkulasten vaatteisiin siirtyminen oli kuitenkin alkanut. *Koti- ja Yhteiskunta* -lehden *Käsitöitä*-liitteessä (1899/4; 1908/12) ja *Käsitöitä ja Pukuja* -lehdessä (1915/9) oli kuitenkin edelleen myös pikkulapsille tarkoitettujen mekkoisten vaatteiden ohjeita, joiden yhteydessä ei mainittu sukupuolta. Niiden rinnalla esiintyi ohjeita, joissa määriteltiin erikseen, oliko malli tarkoitettu tytöille vai pojille. Lukuisat esiliinamallit sekä tytöille että pojille – enemmistö kuitenkin eri-ikäisille tytöille – kuvastivat lähinnä herrasväen tai ainakin kohtuullisen hyvin toimeen tulevien perheiden lasten pukeutumista (KY 1895/7&8; 1898/5&6; 1911/4; KP 1913/10; 1914/8).. Pikkupoikien leikkipuvuksi tarkoitettua housuasua ja vähän isompien poikien suojaavia mekkoja tai haalareita nimitettiin myös esiliinoiksi (KY 1911/1; 1911³). Vielä 1930- ja 40-luvulla esiliina kuului pikkupoikienkin vaatetukseen.

Osittain sukupuolineutraali suhtautuminen pikkulasten esiliinoiniin suhteessa niiden malleihin jatkui 1940-luvulle asti. 1930-luvun alussa painetun *Esiliina*-kirjan (Gestrin & Somersalo 1934, 108–136) esiliinamalleista osa oli sellaisia, joiden kerrottiin sopivan yhtä hyvin pikkutyttöille kuin pikkupojillekin. Niiden lisäksi oli myös erikseen sukupuolen mukaan nimettyjä pikkulasten esiliinamalleja. Ohjeiden perusteella käsityövalistuksen sukupolven naiset saattoivat pukea suoran mekkoesiliinan yhtä hyvin tytön kuin pojankin ylle. Kaarrokkeelliset mekkoesiliinat sen sijaan olivat vain tyttöjen vaatteita. Mekkoesiliinan rinnalle, ja vähitellen sen lähes syrjäyttäen, pikkupoikien esiliinamalliksi, jota tosin pikkutyttökin käyttivät, vakiintui 1900-luvun alkuvuosikymmenillä olkainesiliina, jossa

¹ Konteksti on vaikuttanut siihen, miten lasten vaatteisiin on suhtauduttu. Vänskä (2012, 90–91) kirjoittaa teoksessaan *Muodikas lapsuus lasten pukeutumisen historiasta*. Hänen mukaansa 1700-luvun lopulla tytöt alkoivat käyttää nilkkapituisia mekkoja ja pojat lyhyitä takkeja ja housuja. Suomalaisessa kontekstissa kansan keskuudessa tämä kehitys alkoi näkyä vasta paljon myöhemmin.

² Kotilieden (OK 1938/1, 4) kummikerhon alkuaikoina kirjoitettiin siitä, miten saapuu meille alituisen kirjeitä, joissa kerrotaan uskomattoman suuresta vaatteiden puutteesta lapsirikkaissa perheissä. Perusvaatteiden puute jatkui läpi 40-luvun ja edelleen 1950-luvullekin.)

³ Lähteenä käytetystä *Koti ja Yhteiskunta* -lehden *Käsitöitä*-liitteestä vuodelta 1911, osa on tuhoutunut niin, ettei lehden numeroa saa selville.

olkaimet kiinnittyivät takana ristiin miehustaosasta jatkuviin vastakappaleisiin¹. *Esiliina-*kirjassa kirjoitettiin kissan pään kuvalla koristellusta olkainesiliinasta, että *Kissaesiliina on saanut kaikkialla pikkuväen keskuudessa riemukkaan vastaanoton. 1960-luvulla sama malli esiteltiin Omin Käsin*-lehdessä (1961/1, 7) *pienen tytön tai pojan esiliinana.*

Kuva: KL 1946/1, 31

Kuva: KL 143/5, 138

Kuva: OK 1961/1,7

Pikkulapsilla pirettiin essuja, ko ne opetteli ruakaa suuhuns ajamaan. Niissä oli kaikissa sama pyörästetty malli. (Em 39, 30-luku.)

Kuva 50. Tyttöjen ja poikien yhteinen esiliinamalli

Vaikka sekä 1920-luvun että 1960-luvun lasten esiliinaohjeissa malli oli sama, ideologia näiden malliltaan sukupuolineutraalien esiliinojen taustalla oli eri (ks. Ollongvist 1926, 106–107; OK 1961/1,7; OK 1962/2, 25). Paoletti ja Kregloh (1989, 23, 26, 30) kirjoittavat, että kulloisenkin aikakauden käsitykset lapsipsykologiasta sekä käsitykset lapsen kehityksestä ja kasvatuksesta vaikuttavat siihen miten lapset puetaan. Kun 1800-luvun lopulla alettiin luopua ajatuksesta, että lapset aina neljä–viisi-vuotiaaseen asti ovat ikään kuin sukupuolineutraaleja, tämä ajatus välittyi myös lasten pukeutumista käsitteleviin ohjeisiin². Äideille ryhdyttiin opettamaan, että lasten kehittyminen tasapainoisiksi aikuisiksi edellytti sukupuolen mukaista kasvatusta jo pienestä pitäen. *Kotiliedessä* (1925/17, 439) ollut muistutus *Niin pian kuin lapsi kävelee, on se pikkuinen ihminen ja on se sen mukaan puettavakin*, kertoo minkä

¹ Esiliinamuiston mukana lähettiin kuvia ko. mallisista poikien esiliinoista: kaksi valokuvaa työväenluokkaan kuuluvan perheen pikkupojista, toinen 1930-luvun alusta ja toinen lopusta, ja yksi valokuva 1930-luvun alusta keskiluokkaisen perheen pikkupojan yllä (Em 45, Em 41).

² Vielä 1920-luvun kirjassa Pikkulasten vaatteet -kirjassa ensimmäinen mekko oli kumpaa sukupuolta tahansa olevalle pikkulapselle sopiva vaate. Vähän isompien lasten yöpuvuiksikin neuvottiin tekemään pitkähihaiset ja pitkälahkeiset haalarit. Mutta vaikka haalareiden malli olikin sama, eroa sukupuolten välille tehtiin, kun tytön yöpuku kehoitettiin koristelemaan. Kirjassa esiteltiin uutuutena myös sukupuolineutraali *overal-puku*, leikkipuku, josta kirjoitettiin, että se *sopii yhtä hyvin pikkupoikien kuin pikkutyttöjenkin käytettäväksi*. Samanlainen puku oli Yhdysvalloissa esitelty jo noin kolmekymmentä vuotta ennen Pikkulasten vaatteet -kirjan ilmestymistä (Ollongvist 1926, 34–37, 91–93, 112–115; ks. Paoletti & Kregloh 1989, 26; KL 1937/10, 412; myös OK 1961/2, 9).

ikäiselle lapselle oli syytä ryhtyä pukemaan oikeita tyttöjen tai poikien vaatteita. Paoletti ja Kregloh toteavat, että 1900-luvua alusta pikkulapsi-ikäisten vaatteet alkoivatkin muuttua selkeästi sukupuolen mukaan erilaisiksi. Heidän näkemyksensä on, että kehitys lastenvaatteissa on jatkunut samanlaisena – eri sukupuolia erottavana – lukuun ottamatta 1970-luvun unisex-muotia. Esiliinateksteissä on nähtävissä tutkimusajanjakson kuluessa samantapainen kehityskulku, tosin Suomessa 1900-luvun alussa viiveellä ja unisex-muodin suhteen jo aikaisemmin.

Roach-Higgins (1995, 172–173) kirjoittaa, miten ympäristön vaatteiden käyttämiselle asettamia merkityksiä aletaan omaksua varhaislapsuudesta lähtien. Vanhempien ja muiden lasten kanssa toimivien henkilöiden tavat pukeutua ovat pikkulapsille konkreettisia esimerkkejä siitä, miten vaatteita käytetään fyysisenä suojana ja miten yhteisössä yleensä pukeudutaan ja pukeutumiseen suhtaudutaan. Lasten varttuessa ja heidän elämänpiirinsä laajetessa tietoisuus pukeutumiseen liitetyistä merkityksistä lisääntyy. Tarkkailemalla muita ja vertailemalla omaa pukeutumistaan ympäristön antamiin esimerkkeihin lapsi tiedostamattaan omaksuu sosiaalisessa ympäristössään vallalla olevia käsityksiä oikeista tavoista käyttää erilaisia vaatteita.

Esiliinat tulivat kotioloissa lapsille tutuiksi monella tavalla. Pukeutumiskäytänteitä omaksuvalle lapselle esiliina näyttäytyi lähinnä naisten ja tyttöjen vaatteena: kotona esiliinaa käyttivät pääsääntöisesti naiset ja tytöt, mahdollisesti myös muut pikkupojat. Jos mies käytti kotioloissa esiliinaa, se todennäköisesti liittyi poikkeustilanteeseen. (KL 1949/22; 624; KL 1949/3, 46.) Mainoksissa tai lehtien perhekuville oli tavallista kuvata tytöt esiliina edessä pikkuemännän roolissa aikuisen esiliinaa käyttävän naisen seurassa (Ks. esim. KL 1943/15, 426; KL 1942/21, 612).

Ylivoimaisesti suurin osa aineistossa olleista lasten esiliinoista oli tyttöjen esiliinoja. *Esiliina*-kirjassa (Gstrin & Somersalo 1934, 106–156) tyttöjen esiliinoihin tarkoitettuja ohjeita oli kolmetoista ja poikien neljä. Sellaisia lasten esiliinamalleja, joiden kerrottiin sopivan yhtä hyvin pienille tytöille kuin pojillekin oli myös neljä. Lehtiaineistossa tyttöjen esiliinoiden osuus oli vielä tätä huomattavasti suurempi, mikä kertoo yhtäältä tyttöjen esiliinoiden käytön yleisyydestä ja toisaalta siitä, että tyttöjen esiliinoiden malleissa oli paljon enemmän vaihtelua kuin poikien. Lehdissä ja kirjoissa olleiden esiliinamallien määrästä ei välttämättä saa kuvaa siitä, miten paljon erimallisia esiliinoja tehtiin. Lasten esiliinamalleja voitiin jakaa ja vaihtaa naapureiden ja sukulaisten kesken, ja yksinkertaisia lastenesiliinoja oli helppo leikata myös ilman kaavoja tai erityisiä ohjeita.

Esiliina miellettiin vahvasti feminiiniseksi vaatteeksi, mikä näkyi myös siitä, että poikien esiliinan käyttöä piti erikseen perustella. Vaikka pikkulapsen esiliinan mallista ei välttämättä voinut päätellä käyttäjän sukupuolta, viimeistään leikki-ikäen kasvaneiden lasten esiliinaohjeissa sukupuolineutraalius hävisi ja niissä määriteltiin, millaisia esiliinoja piti olla pikkutyttöille ja millaisia pikkupojille. Poikien esiliinoiden ohjeissa kehoitettiin katsomaan mallia miesten pukeutumisesta ja miesten toimista: *Isotaskuinen miehen esiliina on [pikkupojalle] aivan välttämätön* (KL 1948/22, 556) ja *Oikeisiin miesten töihin* (KL 1959/20, 1116). Monissa esiliinateksteissä oli perusoletuksena, että jossain vaiheessa kasvaessaan pojat kieltäytyisivät käyttämästä esiliinaa: *Neljään ikävuoteen asti se [esiliina] ei liene pikkumiehen itsensäkään mielestä mikään häpeä* (KL 1941/3, 90). *Sorja*-lehdestä (1947–48, 27) sai tilata kaavoja pikkupojan esiliinaan, myös mekkoesiliinaan vielä 1940-luvun lopulla. Pulan mentyä ohi 1950-luvulla pikkupoikien jokapäiväisiä esiliinoja ei enää näy lehtien kuvissa eikä niistä juuri kirjoitetaakaan.

Eicher ja Roach-Higgins (1995, 101–102) ovat todenneet, että lapsia ryhdytään jo pienestä pitäen vaatettamaan kunkin kulttuurin määrittelemiin, sukupuolet toisistaan erottaviin,

feminiinisiksi tai maskuliinisiksi miellettyihin vaatteisiin. Lasten esiliinojen kohdalla ei siis ollutkaan yksinomaan kyse siitä, miten lapsi halusi pukeutua vaan siitä, miten vanhemmat halusivat hänet pukea. Gestrin ja Somersalo (1934, 108) kiinnittivätkin vanhempien suhtautumiseen huomiota, kun he totesivat, että *monet lapset tosin opetetaan halveksimaan esiliinaa*. Aikana, johon tutkimus sijoittuu, vanhemmat olivat auktoriteetteja, joiden käskyjä pikkulapset pääsääntöisesti noudattivat. Se, että pikkutytöt käyttivät esiliinaa, oli diskursiivinen tosi, josta ei poikettu ja jota ei tarvinnut erikseen perustella tai selitellä. Esiliinateksteissä ei edes esitetty mahdollisuutta, että pikkutyttö olisi kieltäytynyt käyttämässä esiliinaa. Jos vanhemmat todella olisivat tahtoneet säästää poikien vaatteita suojaamalla niitä esiliinoilla, kuten esiliinaohjeissa toistettiin, pojat olisivat myös niitä käyttäneet yhtä paljon kuin tytötkin. Sen sijaan pikkupoikia suostuteltiin: *Pekka on halveksinut loputtomasti esiliinaa. Kun miehenalku sai sitten nähdä itsensä humman selässä esiliinan iloisenkirkaassa taskussa, tuli esiliinasta Pekan jokapäiväinen ikioma toveri* (OK 1946/1, 31).

Valokuva:
Yksityisalbumi

Valokuva:
Yksityisalbumi

Valokuva:
Yksityisalbumi

Eri esiliinasukupolvia

Keskimmäisen kuvan kolmivuotias pikkupoika käytti 1930-luvun alussa esiliinaa kuten monet muutkin hänen ikäisensä pojat ja tytöt.

1950- ja 60-lukujen taitteessa otettujen valokuvien pikkutytöt käyttivät esiliinoja kuten tytöt vuosikymmenet aiemminkin. Näiden tyttöjen ikäluokan pikkupojille ei enää yleisesti puettu esiliinoja.

Kuva 51. Sukupuolineutraalista pikkulapsen esiliinasta tyttöjen vaatteeksi

Kun lehdissä neuvottiin, miten leikki-ikäiset pojat oli mahdollista saada käyttämään esiliinoja, näkemykseni mukaan tarkoituksena olikin saada lasten vanhemmat näkemään esiliinat pojille sopivina vaatteina. *Esiliina*-kirjassa vedottiin siihen, että äitien vaatehuoltoon liittyvä työmäärä helpottuisi, jos pojatkin käyttäisivät esiliinoja (Gestrin & Somersalo 1934, 108). Mutta ohjeiden laatijatkaan eivät pyrkineet rikkomaan sukupuolirooleja. Poikien ja tyttöjen esiliinojen välille tehtiin eroa määrittelemällä niiden materiaalit, värit ja koristekuviot erilaisiksi. Tyttöjen esiliinojen materiaaliksi suositeltiin usein vaaleita, kevyitä ja ohuita kankaita ja pojille taas tummia ja kestäviä kankaita. Poikien esiliinat valmistetaan tavallisesti taskukankaasta tai paksuhkosta pumpulikankaasta, tyttöjen jostain kevyemmästä kankaasta. *Esiliina*-kirjassa kuitenkin korostettiin, etteivät tyttöjenkään esiliinakankaat saa olla niin ohuita, etteivät ne kestä useita pesuja tai normaalia leikkimistä.

Oikein ohuista kankaista valmistetut pikkutyttöjen esiliinat eivät yleensä olleet tavallisia arkiesiliinoja. Esiliinamuistoissa hienoimmat esiliinat muistetaan muiden esiliinojen rinnalla ylivertaisina niiden poikkeuksellisuuden takia: *Yksi essu ajalta ennen koulua taisi jäädä iäksi*

mieleeni, semmoinen taivaansininen voilee-essu, ihanuuden huippu rimpsuineen ja liehukkeineen. Se oli oikeastaan melkein mekko, ”ympäriveysattava”, niinkuin äiti sanoi, eli ylettyi ihan ympäri. Sitäpaitsi siihen kuuluivat koreat pikkupöksyt samasta voileesta. Sydänystävälläni oli yhtä hieno essu. Mekot kai eivät mielestämme olleet yhtä hienoja kuin ne essut, joten ne jätettiin kotiin ja lähdettiin pelkissä essuissa ja pöksyissä [päiväkävelylle]. Lapselle ikimuistaisen juhlaessun saattoi ommella vaikka äidin vanhasta voilee-puserosta (OK 1937 /1, 17¹).

Kehotukset pukea pikkutyttöille sievät ja tyttömäisesti somistetut esiliinat ja pikkupojille – miehenaluille – esiliinat, joita koristivat maskuliinisiksi mielletyt kuvioaiheet, vahvistivat aikakauden perhediskurssia. Poikien esiliinojen koristeaiheiksi suositeltiin eläinaiheita, kuten hevosia ja koiria tai suuria kulkuneuvoja, esimerkiksi junia tai autoja. Nämä olivat samoja, maskuliinisiksi miellettyjä objekteja, joita myös aapisten kuvituksissa yhdistettiin miehistä ja pojista kertoviin kirjoituksiin. Aapisissa miehiä kuvataan peltotöissä hevosien tai traktorin kanssa ja pojilla on leluinaan hevosia ja autoja, miehet käyvät verkoilla, pojat ongella (Kaljunen ym. 1969, 38). Aapisten naiset laittavat ruokaa, hoitavat karjaa ja tekevät käsitöitä. Tytöt auttavat äitiä keittiössä ja hoivailevat nukkejaan, kuten runossa *Nukkeäiti. Olen pieni nukkeäiti. Minulla on monta lasta. Yksi pikku nukeistani koulutietä astuu vasta. Nuket pesen, nuket puen. Hauskat sadut heille luen. Joka päivä puuron keitän, illan tullen hyvin peitän. Olen pieni nukkeäiti, kiltti niin kuin oma äiti?* (Somerkivi ym. 1968, 89). Tyttöjen esiliinojen koristekuvioina käytettiin usein kukkia tai ei esittäviä ornamentteja.

Esiliinan kuvioilla ei pyritty merkitsemään ainoastaan lasten sukupuolta, vaan esiliinan käyttäjän iällä oli, ainakin *Kotiliedessä* (1928 22, 798) olleiden ohjeiden perusteella merkitystä sille, millaiset kuviot olivat sopivia. *Se [kuvio] mistä 2- ja 3-vuotias rajattomasti riemuitsee, voi melkein loukata 6-vuotiasta. ”Pupu- ja tipuessut” otetaan avosylin vastaan siinä iässä, jolloin leikki sujuu noiden pikkueläinten parissa. Äidin auttaminen ja nukkevauvojen hoito on lähellä 5- ja 6-vuotiaan sydäntä ja silloin voimmekin heidän esiliinoistaan jättää eläinaiheet koristeet ja korvata ne esim. kukilla.*

De Beauvoirin (1980, 49) mukaan äidit sosiaalistavat tyttärensä naisten maailmaan ja pyrkivät kasvattamaan tyttärensä samanlaisen naiseuden mallin mukaan kuin heidät itsensäkin on kasvatettu. Hänen mukaansa äidit toivovat, että tyttärestä kasvaa nainen, joka toimii yhteiskunnan asettamien naisellisuuden normien mukaan ja jonka yhteiskunta hyväksyy. Samasta aiheesta kirjoitettiin *Kotiliedessä* (1945, 13–14, 390): *Nuori äiti uneksii tyttärensä kehdon ääressä hänen suuresta tulevaisuudestaan varakkaana perheenemäntänä onnellisessa avioliitossa tai hänen loistavasta elämänurastaan tunnettuna lääkärinä, kuuluisana professorina tai ehkäpä kerrassaan ministerinä.* Lehtikuvissa ei näy ministereitä leikkiviä pikkutyttöjä, vaan pikkutyötöt on kuvattu esiliinat edessään aikakauden perheideologian mukaisesti äidin apuna taloustöitä tekemässä ja samalla perheenemännän taitoja oppimassa tai leikkimässä kodin- ja lastenhoitoon liittyviä leikkejä esimerkiksi ompelemassa, pyykkää pesemässä tai laittamassa leikkiruokaa pikkuhellalla (KL 1951/22, 726.)

¹ Lähdeaineistona olevan *Omin Käsien* -lehden kansi on hävinnyt. Kyseessä on todennäköisesti vuosikerta 1938.

² Tuomaalan (2004, 214) mukaan myös aapisissa ja lukukirjoissa tyttöjen puuhut liittyivät kotiin ja hoivaamiseen, kun taas poikien maailma näytettiin enemmän kodin ulkopuolella ja liitettiin esimerkiksi kulkuvälineisiin kuten autoihin ja juniin. (Ks. myös esim. Somerkivi ym. 1968, 115; Salo 1937, 59, 79; Kaljunen ym. 1969, 33, 101.)

Kuva: KL 1933/20, 661

Kuva: KL 1929/5, 161

Kuva: KL 1933/20, 661

Kuva 52. Perheenemännän taitoja oppimassa

Kuten aikuisten naisten myös pikkutyttöjen esiliinoista kirjoitettiin tosinan emännän esiliinoina (Sorja 1946-47, 41). Pikkutyttöjen esiliinojen nimet kertovat siis paitsi naiseksi kasvattamisesta myös naisille kuuluvista kotitöistä.

8.3.6 Esiliina taloustöiden jakoa sukupuolittamassa

Lehtien esiliinateksteissä tähdennettiin naisen tärkeyttä kodin keskushenkilönä ja esiliinan välttämättömyyttä kotia hoitavan naisen vaatetuksen osana. Aineistona käytetyt lehdet korostivat naisten erityisyyttä emännän roolissaan. Töyryn (2006, 78) mukaan naistenlehdille tyypillistä toimintaa onkin rakentaa eroja naisten ja miesten välille vahvistamalla naisten erityisolemusta. Samaa eroa rakensivat koulukirjatkin. Esimerkiksi aapisten kuvituksissa näkyy selvästi, miten naiset vastasivat taloustöistä ja tytöt keskittyivät touhuihin, jotka valmensivat heitä tulevaan äidin rooliin (ks. esim. Salo 1937, 59, 94; Haavio ym. 1956 17, 28; Somerkivi ym. 1968, 115). Tuomaala (2004, 212) on myös todennut, että 1920- ja 30-lukujen opetusmateriaaleista esimerkiksi koulussa esitetyt runot, kertomukset, näytelmät ja laulut tukivat sukupuolen mukaisia kasvatusihanteita.

Perheenemännyyttä korostavana esiliina oli perheideologiaan ja työnjaon eriyttämiseen ja sen säilyttämiseen kiinteästi liittyvä vaatekappale. Esiliina – tai sen puuttuminen – näyttäytyi konkreettisena merkinä työnjaon eriyttämisestä. Esiliinan historiaa ja merkityksiä¹ tutkinut Nirvi (1955, 49–50) kirjoittaa 1950-luvun puolivälissä oman näkemyksensä mukaisesti siitä, missä tilanteessa miehelle oli sopivaa käyttää esiliinaa:

Meidän [Nirvin aikaisten] arviointimme mukaan esiliina on tarpeellinen käytännöllisistä syistä: sehän suojaa työssä, etenkin talousaskareissa, suurempia vaatekappaleita lialta ja kastumiselta, ja siksi mieskin vyöttäytyy esiliinaan, kun hän ryhtyy tekemään naisten kotitöitä, vaikka hän omassa, miesten puuhissa visusti välttää sitä, ainakin meillä.

Nirvillä oli selkeä kuva siitä, miten töitä jaettiin sukupuolen mukaan ja kumman sukupuolen töihin esiliina varsinaisesti kuului.

Perheenemännälle määriteltyjä töitä tekevä mies luokiteltiin esiliinateksteissä yleensä perheenemännän – tai perheenäidin – apulaiseksi tai sijaiseksi. *Kotiliedessä* (1947/13–14, 336–337) esitetään erikseen perusteluja sille, miksi miehet tulevat ruuanlaittokurssille oppimaan

¹ Nirvi (1955, 48–57) käsittelee artikkelissaan Esiliinan taikuutta vain naisten käyttämiä esiliinoja. Miesten käytössä olleita esiliinoja hän ei edes mainitse.

perheenemännän työalaan kuuluvia toimia.¹ Todellisuudessa työnjako tuskin oli aina yhtä suoraviivainen. Artikkelin *Sopiko miehen auttaa vaimoan taloustöissä* antaa vihjeitä siitä, että töitä jaettiin, mutta julkiseen asennemaailmaan sen julkituominen ei sopinut: *Monet nimittäin käsittävät otsikossa mainitun kysymyksen "perhesalaisuudeksi", josta ei sovi syrjäiselle huudella.* Artikkelin mukaan oli oikeus ja kohtuus, että mies auttoi vaimoan, jos perheenemäntä oli kunnollinen ja ahkera ja pyrki hoitamaan oman osuutensa tunnollisesti. Sen sijaan, jos kyseessä oli keimaileva laiskuriäiti, ei miestä voinut velvoittaa hänen töitään tekemään. (KL 1927/18.)

Sodan jälkeen taloustöitä tekevät ja ruuanlaittoon osallistuvat miehet esitettiin esimerkillisinä, lähes sankareina. *Kotilliden* (1946 21, 556) Artikkelissa *Tervetuloa, miehet keittiöön* kerrottiin eri sosiaaliryhmiä edustavista miehistä – agronomista, maisterista ja työmiehestä – jotka laittoivat ruokaa, jos vaimolla ei jostain syystä ollut siihen mahdollisuutta. Antisankaria artikkelissa edusti maalaisisäntä, joka tokaisi että *sitä vartenhan minä emännän otin, että valmista saan syödä.* Isännän perusteluna sille, ettei hän itse laita ruokaa, oli se, että naiset hoitavat naisten työt ja miehet miesten. Rahikaisen (2001, 13–14) mukaan toisen maailmansodan jälkeen työelämässä jako nais- ja miesvaltaisten alojen välillä jyrkkeni, mikä varmaan heijastui kotitöihin. Kyseisellä isännällä oli mielessään selkeä, ajalleen tyyppillinen kuva jaosta miesten ja naisten töihin.

Löfström (2000, 215) on todennut, että tietyillä vaatteilla saattaa kulttuurissa olla niin vahva sukupuoleen liitetty symbolinen arvo, ettei sitä voi ohittaa esimerkiksi käyttökotekontekstia muuttamalla. Emännänesiliina toimii esimerkkinä edellä mainitun kaltaisesta vaatteesta. Yhtä hyvin kuin voidaan ajatella perheideologiaan liittyvän emännänesiliinan rajanneen naisten toimia kodin sisälle ja taloustöihin, samalla tavalla voidaan nähdä oman esiliinan puuttumisen rajanneen miehen ideologisesti ulkopuoliseksi suhteessa taloustöihin, kodin ja lasten hoitamiseen. Vastaava ilmiö näkyi käänteisenä, kun käytiin keskustelua naisten pitkienhousujen käytöstä. Turusen (2011, 369–370) mukaan miehet pelkäsivät, että jos naiset alkaisivat käyttää housuja, he samalla valtaisivat miehiseksi määriteltyjä työaloja.

Seuraavan sivun astianpesuainemainoksesta käy ilmi, että tiskaaminen oli yksi esiliina edessään häärivän perheenemännän työtehtävistä. Kuvan röyhelöinen esiliina on ollut selkeästi tulkittavissa naiselliseksi, siis naisen vaatteeksi, eikä se ole sopinut ajan julkiseen mieskuvaan. Naisen miehelle ojentama pitsein koristeltu vyötäröesiliina kantaa voimakkaasti naiseuteen liitettyjä symboliarvoja mukanaan. Vaikka mies olisikin pukeutunut siihen, kuvan esiliina ei olisi muuttunut hänen omaksi vaatteekseen. Samassa kulttuurisessa piirissä elävä katsoja olisi ymmärtänyt miehen käyttävän naisen esiliinaa ja tekevän perheenemännälle kuuluvaa työtä. Löfström (2000, 215) toteaaakin, että vahvoja kulttuurisia merkityksiä sisältävän vaatekappaleen käyttäminen voidaan helposti tulkita tietyllä tavalla, huolimatta yksittäisten tilanteiden erityisluonteesta.

¹ Kurssille osallistui mm. kesäleskiä, jotka kaihoten muistelevat emäntänsä valmistamia maukkaita aterioita; nuoria perheisiä, jotka joutuvat silloin tällöin valmistamaan vauvojensa vellejä ja muhennoksia ja lomittamaan muutenkin vaimoan sekä yövartija, jonka vaimo kävi päivisin töissä. Mukana oli myös leskiä ja vanhojapoikia, jotka olivat kyllästyneet syömään ravintolaruokaa. Artikkelin kuvissa miehillä on yllään sekalaisia esiliinoja, eniten kuitenkin valkoisia talousesiliinoja.

Kuva: KL 1952/2, takakansi

Samalla, kun mies torjuu naisen ojentaman esiliinan, hän torjuu siihen liitetyn työtehtävän, tiskaamisen. Tai päinvastoin, torjuessaan työtehtävän mies torjuu myös naiselliseksi mielletyn perheenemännyyden ja sen symbolin.

Kuva 53. Esiliina taloustöiden jakamisen symbolina

Kulttuurisia, esiliinoiniin liittyviä stereotyyppioita käytettiin hyväksi elokuvissa. Kun mies pukeutui esiliinaan, usein kyseessä oli koominen "ukko akkain töissä" -tilanne, jossa selkeästi naisen esiliinaan puettu mies vaikuttaa naurettavalta sekä ulkoasunsa että perheenemännän töissä osoittamansa taitamattomuuden vuoksi. Koomisuutta korostamaan valittiin röyhelöisiä tai muuten naisellisia esiliinoja (*Pekka Puupää kesälaitumilla* 1953). *Kotilieteen* (1953/1, 21) painettu *Oi aikoja, oi tapoja* -otsikon alle piirretty pilakuva toistaa samaa "mies naisten töissä" -tematiikkaa. Vanhoista ajoista kertovassa kuvassa mies istuu nojatuolissa naisjoukon palveltavana. 1950-lukua kuvaavassa piirroksessa nainen istuu tuolissaan lehteä lukien, ja nyt puolestaan esiliinaan pukeutunut mies kantaa hänelle kahvitarjotinta. Piirroksen katsojasta riippui, tulkitsiko hän asetelman naurettavaksi vai perinteistä sukupuolten välistä työnjakoa kyseenalaistavaksi. Jonkinlaista komiikkaa liittyi siihenkin, kun maaseudun äitienpäiväjuhlissa miehet valkoisiin talousesiliinoiniin pukeutuneina soittivat ja lauloivat äideille (Em 24, 50-luku).

Kotiliedessä (1949/22, 624) yritettiin rikkoa esiliinoiniin liitettyjä stereotyyppioita ja ehdotettiin esiliinaa joululahjaksi isälle: *Mieskin tarvitsee esiliinan joutuessaan pesupöydän ääreen tai kotinikkariksi. Muualla maailmassa sen käyttö on varsin yleinen ja meilläkin juuri tämäntapainen suuri taskullinen esiliina tekisi miehestä kodikkaan ja komean.* Ilmeisesti tuo muun maailman esimerkki vaikutti ainakin lehtien toimittajiin, sillä 1940-luvun loppua lähestyttäessä esiliinoiden käytöstä kertoviin kuviin tuli uusi ulottuvuus, esiliinoja kotitaloustöissä käyttävät miehet. Taloustöissä käytettävä esiliina ei lehtien sivulla ollut enää yksinomaan naisten vaate, vaan silloin tällöin myös miehet ja pojat esiintyivät kuvissa esiliinat yllään (KL 1949/3, 46–47; KL 1949/17, etusisäkansi). Esiliinaa käytettiin kotitöiden jakamisen symbolina, kun työnjaosta kertovien artikkelien kuvitukseen piirrettiin perheen miesväki, niin isä kuin pojatkin, siivous- ja ruuanlaittopuuhissa esiliinat edessään. *Kotiliedessä* (1953/12–13, 504) esiteltiin myös varta vasten miehille suunniteltu talousesiliina, joka oli valmistettu harmaasta *lysteristä*. Esiliinan yksinkertainen, niskan taakse kiinnittyvä malli oli suunnilleen sama kuin valtaosa nykyään myynnissä olevista sekä miehille että naisille tarkoitetuista esiliinoista.

Mies talousesiliinassaan ei kuitenkaan ollut tavallinen näky lehtien sivuilla. Ajatus siitä, että miehellä olisi ollut ikioma talousesiliina, oli vielä 1950-luvullakin vieras. Samoin oli poikien laita. Kun kuvissa tytöt esiintyvät heille valmistetuissa oikean kokoisissa esiliinoissaan, pojat käyttävät selvästi lainaesiliinaa. Esimerkiksi *Kotillieden* (1953/5) kansikuvassa kaksi noin kymmenvuotiaista poikaa kuorii perunoita esiliinat edessään. Toisella pojista on edessään ylisuuri, kainaloihin asti nostettu kirjava vyötäröesiliina ja toisen valkoinen, aikuisten kokoa oleva rintalapullinen valkoinen talousesiliina on solmittu niskasta, niin että rintalappu ylettyy kaulaan asti. Poikkeuksiakin löytyy. 1950-luvun lopulla *Kotilliedessä* esiteltiin 10-vuotias Lauri-poika, joka harrasti leipomista ja oli pukeutunut selvästi itselleen sopivan kokoiseen, valkoiseen talousesiliinaan. Selitys omaan esiliinaan löytyi pojan talousopettajaaidista. Artikkelin nimi *Ei työ miestä pahenna* viittaa leipomisharrastuksen harvinaisuuteen poikien keskuudessa, kuten sekin, että Laurin harrastusta on pidetty lehtijutun¹ arvoisena. (KL 1959/16, 854.) Vaikka talousesiliinaan pukeutunut mies ei kuulunutkaan naistenlehtikuvastoon, esiliinamuistoissa kerrotaan, miten kansanopistossa ja opettajakorkeakoulussa miehet käyttivät taloustunneilla valkoista talousesiliinaa samalla tavalla kuin oppitunneilla olevat naisetkin (Em 24, 50-luku; Em 15, 60-luvun alku).

1950- ja 1960-luvun taitteessa alkoi näkyä nimenomaan miehille taloustöihin tarkoitettuja esiliinoja. Uudessa Suomessa (1958)² Stockmannin tavaratalo mainostaakin miesten esiliinoja, sopivasti ennen joulua: *Huom! M i e s t e n esiliinoja, erimallisia ja eri kankaista: esim. muovia 475,-. Uutuus: grilliesiliina, jonka kultanappinen yläosa raidallinen 1.295,-*. Samassa mainoksessa on kuvattu kymmenen naisten esiliinaa, joista halvin on 380 markkaa ja kallein 890 markkaa³. Mainoksen perusteella muoviesiliina sopi hyvin tiskaaville tai lapsia kylvettäville miehille – pyykinpesua ei miesten työksi tuolloin vielä edes ehdotettu. Mainoksen miehille tarkoitettu grilliesiliina vaikuttaa hintansa perustella olleen varakkaalle, satunnaisesti liharuokia valmistavalle miehelle suunnattu roolivaate eikä suojavaate arkipäivän taloustöihin. Geiselillä (2006, 82) on samantapainen näkemys 1950 amerikkalaismiesten grilliesiliinoista. Hän toteaa, että miesten esiliina liittyi hauskanpitoon, kun taas naisten esiliinat edustivat arkipäiväistä työntekoa. Suomessa miesten ulkogrillaus esiliinoineen alkoi Toivosen (2008, 65) mukaan yleistyä vasta 1960-luvun lopulla, joten 1950-luvulla grilliesiliinat koskettivat vain marginaalista miesjoukkoa.

Mielenkiintoinen poikkeama aineiston esiliinakuvissa on kuva, jossa miehen vyötärölle on kietaistu suoran mallinen vyötäröesiliina, jonka nauhat kiertyvät solmuun etupuolelle. Kuva on *Kotillieden* (1959/1, 32) artikkelin kuvituksena eikä suoranaisesti edes liity sen sisältöön. Kyseinen esiliinakuva on selvästi lavastettu, ja onkin mahdollista, että kuva ei edes ole suomalaista alkuperää. Toinen selitys on vielä yksinkertaisempi. Kuvassa onkin ehkä suoranmallinen rintalapullinen esiliina, jonka rintalappu on käännetty piiloon esiliinan helmaosan alle, ja siten aikaan saatu miehekkäämpi vaikutelma. Tunnettiinhan suoralinjainen vyötäröesiliina ammattimaisten mieskokkien ja -tarjoilijoiden vaatteena (ks. Geisel 2006, 93, 99).

Vaikka miehille tarkoitettuja talousesiliinoja näkyy 1960-luvulle siirryttäessä lehdissä aiempaa vähän enemmän, esiliinateksteissä miehet esiliinoineen eivät vastaa taloustöistä,

¹ Pojat keittiössä saivat lehdissä samanlaista huomiota osakseen kuin virkkausharrastukseen innostuneet pojat 2000-luvun alussa. Poika ”naisten töissä” nostettiin sankariksi. Samanaikaisesti pidettiin itsestään selvänä, ei siis erityisen huomion arvoisena, sitä että tytöt tekivät vastaanvansia töitä.

² Kyseinen lähde on lehtileike, josta käy ilmi ainoastaan lehden nimi ja vuosikerta, mutta ei tarkempaa numeroa tai sivunumeroa.

³ Vuonna 1958 nelihenkinen perheen vaatemenojen laskettiin olevan keskimäärin noin 3780 markkaa kuukaudessa, joten tuhat markkaa maksava esiliina oli lähes ylellisyyttä.

vaan näyttäytyvät edelleen naisten apureina. *Vaimoan auttava aviomies ei keittiössä ole enää mikään harvinainen näky kun molemmat käyvät ansiotyössä*, kerrotaan *Omin Käsien* -lehden (1962/4, 19) erilaisia esiliinoja esittelevässä artikkelissa, jossa mies seisoo esiliina yllään taikinaa vatkaamassa. Kuvan esiliinan saattoi tilata lehden kautta. Tämäkin lehti oli joulunalusnumero. Ehkä mainoksissa esiteltyjen miesten esiliinojen ostajakunnaksi ajateltiinkin naisia, jotka joululahjoja suunnitellessaan haaveilivat kotitöiden jakamisesta. Ainakaan Toivosen (2008, 65) tutkimuksen perusteella *Kotiliesien* kuvissa miehiä ei päästetty esiliinoineen keittiöön vielä 1970-luvullakaan.

Kieku- ja Kaiku -sarjakuvassa, jota *Kotiliedessä* julkaistiin vuosikymmeniä, inhimillistetyt eläinhahmot käyttävät esiliinoja sekä perinteisen sukupuolen mukaisen työnjaon mukaisesti että siitä poikkeavasti. Toisinaan sarjakuvassa esiintyy Nalle-perheen jäseniä, joiden sukupuolen mukainen työnjako esitetään selkeästi, vaikka sekä Isä-Nalle että Äiti-Nalle käyttävät esiliinoja. Äiti-Nalle hyörii taloustöissä valkoista talousesiliinaa muistuttava esiliina edessään, kun taas Isä-Nallelle on piirretty pelkistetty suojaesiliina ylle, kun hän tekee sepäntöitä (KL 1934/19, 708). Myös silloin tällöin sarjakuvassa näyttäytyvä Kanamuori käyttää esiliinaa muistuttaen perinteistä maalaisnaista huivi päässään ja vyötäröesiliina edessään (KL 1938/20, takasisäkansi).

Sarjakuvan päähenkilöt Kieku ja Kaiku, jotka ovat yhdessä Possu-ystävänsä kanssa asuvia kukkoveljeksiä, kuvataan aikakauden diskursseista poiketen luontevasti taloustöitä tekemässä esiliinoihin pukeutuneina. Talousesiliinan ohella kukkopojat saattoivat käyttää muunkinlaisia esiliinoja. Kun Kieku ensin pukeutuneena tavalliseen asuunsa, housuihin ja päitaan, vie talvivaatteita tuulettumaan, hän jonkin ajan kuluttua häirii ruokaa laittamassa pallokuviainen vyötäröesiliina edessään (KL 1958/10, takasisäkansi). Kukkojen poikamiestaloudessa esiliinoja on vaihtelevasti molempien kukkopoikien yllä.¹

Kuva: KL 1954/22, takasisäkansi

Kun sarjakuvan juoni johdatti kukkopojat Kiekun ja Kaikun leipomaan tai laittamaan ruokaa, piirrettiin poikien ylle kuviin talousesiliina, ja taloustyöt hoituivat:

Hätä taisi eteen tulla – aivan lopussa on pulla. Tarvita ei toisten armoa – kun vaan miehissä on tarmoa.
(KL 1935/21, takasisäkansi).

Kuva 54. Esiliina "miehen" päällä Kieku ja Kaiku -sarjakuvassa

¹ 1920- ja 30-lukujen *Kotiliesissä* Kieku ja Kaiku ovat enemmän poikia tai nuorukaisia. Ajan mittaan he aikuistuvat ja samalla sarjakuvien juonet muuttuvat miehisemmiksi. Esimerkiksi vielä vuonna 1938 *Kotiliedessä* (1938/20, takasisäkansi) on sarjakuva, jossa Kieku poikana sai tottelemattomuuden seurauksena selkäsanaan esiliinaan pukeutuneelta äidiltään Kanamuorilta. Mika Waltari, joka sarjakuvat tekstitti aikakauden henkeen, riimitteli: *Kotikuri ankarin, olkoon palkka sankarin*.

Elokuvista löytyy esimerkkejä kahden samaa sukupuolta olevan henkilön talouksista, joissa toinen toimii enemmän emännänroolissa. Rooli tehtiin näkyväksi myös esiliinoilla. Elokuvasa *Avoveteen* (1939) oli kyseessä väliaikainen kahden miehen poikamiestalous, jossa toinen miehistä toimi vastuunkantajana ja käytti taloustöitä tehdessään luontevasti esiliinaa. Ruudullisesta esiliinasta puuttui koristeet, jotka olisivat leimanneet vaateen erityisen naiselliseksi, ja mies osasi ne taloustyöt, joihin tarttui. Vastaava poikamiestalous löytyy elokuvasta *Poikamiesten holhokki* (1938). Tällä kertaa asuintovereina oli kaksi naista, joista toinen, esiliinoineen kantoi vastuun taloudenhoidosta. Hän, kuten *Avoveteen* -elokuvan esiliinan käyttäjäkin, oli myös moraalisesti vahva ja kunnollinen. Jos kyseisissä elokuvissa olisi esiliinankäyttäjänä ollut perheenäiti, hänet olisi ollut helppo määritellä kunnolliseksi, yhteiskunnallisen vastuunsa tuntevaksi perheenemännäksi. Jos unohdettaisiin perheenemännän heteronormatiiviseen ydinperhekäsitykseen nojaava merkitys, kyseisten elokuvien esimerkkiesiliinojakin olisi voinut nimittää emännänesiliinoiksi.

8.3.7 Työtakki, sukupuolineutraalisti sävyttynyt esiliina

Työtakilla on aineistossa vaihtelevia nimityksiä. Toisinaan sitä nimitettiin siivouksesiliinaksi tai siivoustakiksi, joskus suojus-, koti-, talous- tai työtakiksi, takkiesiliinaksi tai talousmekoksi. Erityisesti 1900-luvun alussa esiliina- ja takki-nimityksiä käytettiin ristiin¹. Työtakkeja ei erityisesti eroteltu esiliinoista. Esiliinaksi voitiin nimittää myös siivouspukua pitkine hihoinen tai takkimaista työpukua, jota käytettiin silloin, kun oli tarkoitus tehdä ompelutöitä. Aina työtakissa ei ollut hihojakaan (KL 1927/ 2, 56–57).

Lama- ja pula-aikaan hihallista, joko edestä napitettavaa tai pään yli pujotettavaa naisten kotitöihin tarkoitettua suojavaatetta kutsuttiin esiliinaksi tai takkiesiliinaksi. *Uutuutena on esiliinojen joukossa monessa maassa suosioon päässyt polviin asti ulottuva, työtakkia korvaava pehmeästi naisellinen suojusesiliina, johon soveltuvat kaikki ohuetkin kankaat*. Kun tukevista puuvillakankaista oli pulaa, saattoi takkiesiliinan valmistaa esimerkiksi *kretongista, vistrasta tai mercelettistä Suomalaisen taitelijat* -elokuvassa (1943) rouva Suominen käytti ilmeisesti juuri tällaista *naisellista suojusesiliinaa* peitellessään huonekaluja ennen kesälomalle lähtöä yhdessä kotiapulaisensa kanssa, jonka yllä oli valkoinen talouksesiliina. Perheenemännän laskeutuvaa, kuviollisesta kankaasta valmistettua työtakkia luulisi tämän päivän näkökulmasta leningiksi, jollei takin alta pilkahtaisi leningin helma. Omana aikanaan elokuvien tai lehtikuvien katsojilla ei todennäköisesti ollut vaikeuksia tulkita vaateen viestiä oikein, käytettiin siitä sitten mitä nimitystä hyvänsä.

Kotiliedessä (1933/ 3, 79) välitettiin *TOIMI-työtakkia*, joka mainoksen mukaan soveltui erityisesti opettajille, pankki- ja konttoriväelle, mutta myös perheenemännille. Mainoksen villakankaisen perheenemännän työtakin ja kotitaloustyöhön annettujen ohjeiden – keittiössä käytettävä puuvillaisia vaatteita – välillä on ristiriita. Koska materiaalina kerrottiin olevan hyviälaatuaista villakangasta, kyseessä ei siis voinut olla mikään talous- tai siivouksesiliina. Perheenemännistä se oli tarkoitettu niille herrasväen perheenemännille, joille työtakki oli keveitä kotitöitä varten ja joilla oli palvelusväkeä suorittamassa keittiö- ja siivoustöitä.

Työtakkeissa oli oma hierarkiansa: julkisesti käytettävät työtakit olivat materiaaliltaan parempilaatuista kuin useimmat kotikäyttöön tarkoitettut. Tämä tietysti näkyi työtakkien hinnoissa ja rajasi käyttäjäkuntaa. Yksinkertaisia, karkeista kankaista valmistettuja työtakkeja käyttivät elokuvissa palvelijattaret tai muut ulkotöitä tai esimerkiksi raskaampia siivoustöitä tekevät naiset (*Juurakon Hulda* 1937; *Soita minulle Helena* 1948). *Hätävara*-elokuvan (1939)

¹ Kun *Kotiliedessä* (1923/24, 733) vuonna 1923 selostettiin *aamupuvun* käyttöä, käy ilmi, että sen käyttötarkoitus oli sama, mikä myöhemmin määriteltiin kotitakille.

sankaritarta, metsänhoitajan rouvaa, puolestaan luultiin piikatytöksi, kun hän kotitalonsa pihassa puuhasteli yllään karkeatekoinen, yksinkertainen työpuku. Siivous- ja pihatöihin tarkoitettun työtakin yleistymisen näyttäytyy rinnakkaisena kotitaloustyön ammatillistumisen ja siihen viittaavien valkoisten talousesiliinojen kanssa. Valkoiset talousesiliinat sopivat keittiöön, lastenhoitoasuksi ja muihin kotitalouden puhtaisiin töihin, kuten meijerituotteiden valmistamiseen, mutta likaisemmissa töissä oli käytettävä muuta suojaa.

Läpi 1900-luvun alkupuolen käytiin keskustelua esiliinojen ja työtakkien suhteesta. Aiksalon (2000, 158) mukaan esiliina ei kuulunut tyylikkääseen vaatetukseen 1920- ja 1930-luvuilla. *Toverittaessa* (1932/10, 157) oltiin samoilla linjoilla: *Esiliina on muuten juuri sellainen vanhanaikainen, epämukava ja kiinnitarttuva vaatekappale, joka joutaa museoon uudenaikaisen työtakin tieltä.* Tosin samalla sivulla oli toisen kirjoittajan kommentti siitä, että edellisen kirjoittajan halveksima esiliinakin on uudestisyntynyt, mistä osoituksena lehdessä oli kuva *amerikkalaismallisesta mekkoesiliinasta*, hihattomasta, hyvin pelkistetyin näköisestä kietaisumallista. Amerikkalaiseen käytännöllisyyteen vedottiin myös Lapinniemen siivoustakkikankaan mainoksessa (KL 1929/ Jouluku, 974). *Kotiliesien* 1920- ja 1930-luvuilla julkaistuista esiliinaohjeista, elintarvike- ja pesuainemainoksista sekä maaseudun arkikuvista voi kuitenkin päätellä, että esiliinoja käytettiin työtakkeja yleisemmin, vaikka ne eivät kuuluneetkaan muotitietoisien julkisesti käytettäviin vaatteisiin.

Kuva: Ollonqvist 1928, 86.

Työpuku on viime aikoina tullut yleiseen käytäntöön mitä erilaisimmissa piireissä.
(Ollonqvist 1928, 86)

OTK:n neulomo valmistaa useita erivärisiä työtakkeja, valkeita, punertavia, harmahtavansinisiä, tummansinisiä ja beigevärisiä. Mekon [työtakin] hinta on niin halpa, että se jo vaatteiden säästönsäkin aivan lyhyessä ajassa ansainnee hintansa
(TO 1932/10, 157)

Kuva: TO 1932/10, 157

Kuva 55. Työtakki – muotivaate

Työtakin muodikkauteen vedottiin aina uudestaan (ks. KL 1941/4, 122; KL 1963/17, 1208). Gaugelen (2002, 225) mukaan työtakkeja esiteltiin kotirouvien vaatteina Saksassa jo 1920-luvun alussa. Suomessa tultiin hieman jäljessä. *Kotiliesissä* kirjoittelu työtakista muodikkaana uutuutena keskittyi 1920-luvun puoliväliin ja 1930-lukuun. 1920-luvun alussa kirjoitettiin aamupuvusta, joka rinnastuu työtakkiin: *Aamupuku kuuluu ennen kaikkea kotiaskareisiin*

osaottaville naisille (KL 1923/24, 733). *Koti- ja yhteiskunta* -lehden *Käsitöitä*-liitteessä esiteltiin jo 1910-luvulla työtakin malleja, joskaan ei muodoltaan yhtä yksinkertaisia kuin 1920-luvulla käyttöön otetut. Vuonna 1928 ilmestyneen *Ommelkaa itse pukunne* -kirjan mukaan työpuku olikin saavuttanut suosiota niin tyttöjen kouluasuina, eri ammateissa toimivien naisten työasuina kuin suojavaatteina talouspuuhissa (Ollonqvist 1928, 86–87).

Esiliinamuodin muutos liittyi yleisempään pukumuodin muutokseen. Vuosisatoja vallalla olleesta, lähes maahan asti ulottuvasta pitkästä puvusta, siirryttiin polveen ulottuvaan löysään pukuun. Euroopan muotia seuraavissa piireissä vuonna 1925 helma ulottui polven alapuolelle, ja parissa vuodessa se nousi polven ylikin (Seeling 2001, 91). *Kotiliesien* (1928/8, 258) kuvien perusteella Suomessa hameenhelma pysytteli muotitietoisimmillakin nuorilla naisilla polvessa tai sen alapuolella. Yleisin mitta oli sellainen, ettei polvia näkynyt. Monet iäkkäämmät muotia seuraavat naiset, tyytyivät pohjepituuteen ja useille pitkät helmat, joihin he olivat koko aikuisikänsä tottuneet, sopivat edelleen. Väljä puku, jonka vyötärö oli alas laskettu, oli lähes mahdoton katkaista tyylikkäsi vyötärölle solmittavalla esiliinalla tarvelemättä puvun muotoa. Vartaloa etupuolelta peittävien esiliinojen mallia muokattiin, niin että vyötärön kohtaa laskettiin ja solmimisnauhat solmittiin vain löyhästi taakse lantiolle. Joissain malleissa olkaimet kiinnittyivät suoraan lähes taakse ylettyvään miehustaosaan niin, ettei kiinnitystä vyötäröllä tarvittu ollenkaan. (Ks. KL 1927, 56–57.) Yksinkertaisinta oli pukea väljän leningin ylle suosiolla työtakki tai vaihtaa asu kokonaan varta vasten suunniteltuun kotityöpukuun.

Muodikkuus ei yksin riitä perusteluksi sille, että työtakista tuli suosittu, vaan sen yleistymiseen oli useita syitä. Työtakki oli selvästi parempi suojavaate kuin yleisesti käytetyt, vartaloa etupuolelta peittävät esiliinat, suojasivathan sen hihat myös käsivarsia. Työtakin funktionaalisuuteen suojavaatteena vedotaankin eri yhteyksissä. (TO 1932/10, 157; OK 1962/4, 19.) Sen lisäksi, että työtakin hihat suojasivat myös alla olevan vaateen hihoja, työtakin kangas valittiin mielellään niin, ettei siinä liika helposti näkynyt (KL 1930/8, 311; KL 1949/1, 29.) Jos työtakkia käytettiin muiden vaatteiden päällä, se myös lämmitti (KL 1929/Joulu, 971; Em 15, 40-luku).

Muodoltaan selkeä ja yksinkertainen, hyvin suojaava ja ilman turhia koristeita tai nauhoja oleva työtakki yleistyi Suomessa esiliinojen rinnalle 1920- ja 1930-luvuilla. Yhteiskunnan suuret muutokset ja moderniin aikakauteen siirtyminen merkitsivät myös sukupuolten välisten suhteiden uudelleen tarkastelua. Toisaalta naisellinen seksuaalisuus nähtiin yhteiskunnallisesti hyväksyttävänä, mutta toisaalta naiselliseksi määriteltä koristeellisuutta karsittiin. Niin arkkitehtuuri kuin vaatteetkin muuttuivat yksinkertaisemmiksi ja maskuliinisemmiksi. (Raunio 2000, 58.) Yksinkertainen, muodoltaan selkeä ja tarkoituksenmukainen työtakki on nähtävissä yhtenä ilmentymänä funktionalismista, jonka johtajatus oli *muoto seuraa funktiota*. Muodonannon yksinkertaistaminen, tarkoituksenmukaisuus ja turhan koristeellisuuden karsiminen, mikä ilmeni erityisesti arkkitehtuurissa, heijastui niinkin arkisessa asiassa kuin naisten työtakissa (vrt. Gaugele 2002, 224).

Kun sota-ajan työpalvelutyöt ompelivat työpalvelukeskuksessa työtakkeja, niiden yhteydessä ei käytetty samalla tavoin sanoja *naisellinen*, *sievä* tai *viehättävä* kuin yleensä esiliinoista kirjoitettaessa. Työtöt kuten naiset yleensäkin, tekivät sota-aikaan paljon myös miehiksi miellettyjä töitä, eikä vaateenkaan silloin tarvinnut edustaa tiettyä sukupuolta. (Ks. KL 1941/ 6, 180–181; kl 1941/17, 526–527.) Buckley (2003, 152) kirjoittaa, miten ensimmäisen maailmansodan aikaan Englannissa suhtauduttiin hämmennyksellä naisten käyttämiin, sukupuoli-identiteettiä hämärtäviin, työvaatteisiin. Sama ilmiö heijastui Suomessa ristiriitaisena suhtautumisena naisten kotona käyttämiin työtakkeihin.

Perheenemännän velvollisuus oli Kotilieden (1948/20 496, 497) mukaan pukeutua sievästi, mutta työtakki kotiasuna ei vastannut tätä käsitystä. Aviomiehen silmissä työtakin arveltiin näyttävän epämiellyttävältä, kun taas naisille itselleen korostettiin sen näyttävän asialliselta. Näin ajatellen sukupuoli ohjasi tapaa katsoa, ja se samalla ohjasi sukupuolen rakentumista. (ks. Iltanen 2007, 65–68). Toisin sanoen työtakki ei vastannut käsitystä naisellisesta vaatekappaleesta. Ideaalitilanteessa, jossa nainen päivisin hoiti kotia, hän miehen töistä palatessa oli jo ehtinyt vaihtaa ylleen jotain työtakkia tai työesiliinaa viehättävämpää.

Työtakki oli maskuliinisempi vaate kuin esiliina. Euroopassa univormumaisuus oli tullut osaksi myös naisten vaateesta 1910-luvulla käydyssä ensimmäisen maailmansodan aikana (ks. Seeling 2001, 59–60; Buckley 2003, 148). Työtakin käyttö ei rajoittunut yksinomaan kotipiiriin. Työasuna kodin ulkopuolella työtakkia käyttivät niin miehet kuin naisetkin. Pelkistetty työtakki sai naisen näyttämään pätevältä, vakavasti otettavalta. Esimerkiksi elokuvassa *Avioliittoyhtiö* (1942) arkkitehtitoimiston työntekijöillä oli, sukupuoleen katsomatta, samantapaiset väljät, suorat työtakit. Jos työasuna, suojavaatteena, olisi käytetty esiliinaa, olisi vaatteen naiseuteen liittyvä symbolimerkitys voitu kokea tehtävässä toimivien miesten arvoa alentava (ks. Löfström 1999, 126–127). Tai vastaavasti samanarvoisessa tehtävässä mutta esiliina edessään työskentelevää naista olisi pidetty toisarvoisena verrattuna työtakkia käyttävään mieheen. Muun vaatetuksen peittävä työtakki muutti käyttäjänsä sukupuoleen liittyvän ulkonäön toissijaiseksi ja ammatillisuus nousi ensisijaiseksi. Työpaikoilla käytetyt työtakit on nähtävissä, ainakin osittain, sukupuolineutraaleina vaatteina, jotka edesauttoivat identifioitumaan tiettyyn ryhmään ilman, että sukupuoli olisi ollut asemaa määrittävä tekijä. Männistön (2003, 122) mukaan ei-naisellista ja ei-seksuaalista ruumista pidettiin myös tehokkaampana. Pelkistetyimmillään työtakki hävitti hyvin näkyvistä ruumiillisen naiseuden.

Työtakilla voitiin vetää rajoja myös saman ryhmän sisällä. Vaikka valkoinen talouesiliina oli esillä läpi koko tutkimusajanjakson lähes kaikissa ammatilliseen kotitaloustyöhön viittaavissa kuvissa, kotitalousopettajien vaate se ei ainakaan lehtikuvien perusteella ollut. Niissä kotitalousopettajat käyttivät valkoista työtakkia.¹ Työtakin käyttö oli keino erottautua oppilaasta, mutta se oli myös näkyvä merkki arvoasetelmasta. Lehtikuvien ja muun työtakkiaineiston perusteella on pääteltävissä, että ammatissaan työtakkia käyttävä oli esiliinan käyttäjän yläpuolella arvohierarkiassa. (KL 1929/ 14, 579; KL 1949/5, 106.)

Työtakkien yleistymisen työelämässä on yhteydessä naisten lisääntyvään määrään julkisilla työpaikoilla (ks. Gaugele 2002, 224). Se muotoutui työvaatteeksi myös siisteissä töissä kuten kauppaliikkeiden henkilökunnalla tai konttoristeilla. Sen käyttö nähtiin ratkaisuksi erityisesti naisia koskettavalle pukeutumisongelmalle asiakaspalvelutehtävissä. Sen, että naistyöntekijät pukeutuivat epäyhtenäisesti, kukin oman makunsa mukaan, ei katsottu olevan sen enempää yrityksen, asiakkaiden kuin työntekijöidenkään etu. Rubinsteinin (1995, 247) mukaan yritysmaailmassa toisista erottuvaa pukeutumista on pidetty sopimattomana. Erikoista asua käytettäessä on vaarana, että huomio kiinnittyy käsillä olevan asian sijasta vaatetukseen. Miesten yleisesti käyttämät tummat puvut eivät poikenneet huomiota herättävästi toisistaan, mutta naisten vaatetus oli monimuotoisempaa, joten naisten työtakeille työelämässä oli selkeä yhteiskunnallinen tilaus.²

¹ Gaugelen 2002, 225) mukaan Saksassa 1920-luvulla valkoista työtakkia käyttivät myös perheenemännät keittiöissään osoittaakseen korkeaa hygieniatasoaan ja saadakseen arvostusta työlleen.

² Kotiliedessä kirjoitettiin aiheesta vuonna 1925, ja parin vuoden päästä siitä kirjoitettiin uudestaan. Ensimmäisestä kirjoituksesta oli otettu oppia, ja työntekijöille oli alettu hankkia yhtenäisiä, takkimallisia työpukuja: *Pankin taholta on melle nimenomaan mainittu, että ajatus erityisen työpuvun laittamisesta pankin*

Kuva: KL 1929/24, 974.

Osa Lapinniemen tehtaan mainosta:

Tämän kankaan tarkoituksenmukaisuus ja miellyttävyyys tulevat ihastuttamaan perheenemäntiä, opettajattaria, koulutyttöjä, liikenaisia, palvelijattaria, taiteilijoita y.m. sillä suojustakki Lapinniemen siivoustakkikankaasta on aina siisti ja aina suojaava.
(KL 1929/ Joulunumero, 974).

Kuva 56. Työtakki – amerikkalaista käytännöllisyyttä

Myös isommat koululaiset käyttivät työtakkeja. Niiden käyttöä perusteltiin muun muassa sillä, että ne estävät koreilua ja turhamaisuutta ja toisaalta suojaavat lasten vaatteita (KL 1925/1, 9). Toisaalta työtakkia pidettiin liian kuumana ja sen vuoksi epäkäytännöllisenä (KL 1929/3, 95). Joillekin lämmittävä työtakki kouluvaatteena oli mieluinen lisä vaatevarastoon (Em 16, 40-luku). *Tästä [työtakista] on mm. se erinomainen etu, että alla saa olla vaikka kuinka vanhanmallinen ja kulunut puku, ei se haittaa mitään, kun se ei kerran näy*, perusteltiin *Toverittaessa* (1932/10, 157) naisten *univormuuntumista*. Näin työtakkien yleistymisen tasa-arvoisti naisia myös suhteessa toisiin naisiin, koska se peitti alleen sen, millaisista taloudellisista olosuhteista naiset tulivat.

Työtakki edesauttoi naistenvälistä tasa-arvoa myös kotikäytössä. 1920-luvun loppupuolella alkanut lama oli horjuttanut monen varakkaammankin taloutta, ja varattomammilla oli entistä vähemmän mahdollisuuksia panostaa pukeutumiseen. Perheenäidille työtakki oli edullinen hankinta, sillä se sopi asuksi kotioloissa aamusta iltaan. Kuluneet vaatteet eivät näkyneet työtakin alta, ja olemus siistiytyi helposti. *Sen kun vetäisee päälleen, niin on puetun näköinen ilman sen kummempia puuhia*, kirjoitettiin *Toverittaessa* (1932/10, 157), jossa yhdeksi perusteluksi työtakin käytölle mainittiin se, että *melkoinen osa naisten kotityöstä suoritetaan puolipukeissa*. Myös *Kotiliedessä* (1923/24, 73) kirjoitettiin siitä, miten naiset suorittivat aamupäivisin kotiaskareitaan *alushameisillaan*.¹

naisvirkaillijoille lähti Kotilieden kirjoituksista. Ja sitten kun uudistus on toimeenpantu, ovat siihen asianomaiset virkaillijat itse ja pankin asiakkaat hyvin miellytyneitä. (KL 1927/20, 665.) Kyseinen pankki oli hankkinut virkaillijoilleen yhtenäiset työpuvut, mutta naiset ostivat niitä myös itse.

¹ Alushameisillaan puuhailun paheksuminen liittyi sekä uusiin, sivistyneisiin pukeutumismuotoihin että pukumuodin muutoksiin. Perinteisesti maaseudun naiset olivat kulkeneet käsinkudotuista kankaista valmistetuissa, raidallisissa alushameissaan ja paidoissaan puolijulkisesti, kesäaikaan ulkosallakin. Uuden kevyemmän pukumuodin myötä alusvaatteidenkin piti keventyä, eivätkä ne olleet enää samalla tavalla peittäviä kuin aiemmin, joten tarvittiin jotain peittämään ohuet alusvaatteet. Työtakki päällä oli lämpimämpi ollakin kuin pelkissä alusvaatteissa.

Koska työtakeilta ei edellytetty samanlaista istuvuutta kuin leningeiltä, niitä voitiin tehdä varastotavarana ja myydä edulliseen hintaan, mikä osaltaan selittää työtakien suosiota.¹ Esimerkiksi *Toverittaressa* (1932/10, 157) kiiteltiin lehden sosiaalidemokraattista aatesuuntaa noudatellen erityisesti OTK:n valmistamia työpukuja. Ne olivat artikkelin mukaan hinnaltaan halpoja ja niitä valmistettiin erivärisinä. Uusia vaatteita ei voinut taloudellista syistä ostaa harkitsematta, ei edes käytännöllisiä ja edullisia työtakkeja. Hankinta kannatti tehdä vasta sitten, kun vanhat esiliinat alkoivat kaivata seuraajia, neuvottiin *Toverittaressa*.

Vaikka työtakkeja mainostettiin edullisiksi, ne olivat kalliimpia kuin esiliinat. Kansanhuoltoministeriön vuonna 1941 voimaan tulleen vaatetus- ja jalkineatarvikkeiden pistetaulukon mukaan vyötäröesiliinan hankkimiseen tarvittiin kolme pistettä ja rintalapulliseen kuusi pistettä. Lyhyt työtakki oli kuuden pisteen arvoinen ja pitkän työ- tai siivoustakin hankkiminen vaati kymmenen pistettä. (Kuusisen uutiset 41/88, liite.) Kun helmikuussa 1949 tekstiilien säännöstelystä alettiin luopua, täyspuuvillaiset kankaat jäivät vielä silloinkin säännöstelyn piiriin (Kaipainen 2008, 129).² Kangasta työtakkiin meni paljon enemmän kuin esiliinaan. Työtakkiin laskettiin menevän 70 cm leveää kangasta 5 metriä, mutta tavallisen keittiöesiliinan kankaanmenekiksi arvioitiin 1,5–1,8 metriä (Lublin ja Willny 1948, 113).

Markkinatutkimus Oy:n toteuttamasta vaatehankintatutkimuksesta kertovasta artikkelista käy ilmi, että 1930-luvulla, ennen toista maailmansotaa 31% suomalaisista naisista osti työtakkinsa valmiina³. Vuonna 1948 tilannetta selvitettiin kysymällä miten naiset toimisivat, jos heillä olisi valinnan mahdollisuus. Koska kysymys esitettiin jos-muodossa, mahdollisuutta esiliinojen ostamiseen ei materiaalipulan vuoksi ilmeisesti juuri ollut. Luku oli lähes sama: työtakin olisi ostanut 29 % naisista. (KL 1948/ 18, 436–437, 444). Kyseinen tutkimus ei kuitenkaan anna viitteitä siitä, miten paljon naiset ylipäätään käyttivät työtakkeja ja miten paljon heillä niitä oli. Tutkimuksesta ei selviä sekään, teetätettiinkö työtakkeja ompelijoilla.

Toinen maailmansota ja sitä seurannut materiaalipula vaikeutti kotioloihin tarkoitettujen työtakien valmistamista. Vanha kulunut puku ja esiliina sen päällä riittivät monelle. Jos materiaalia olisi löytynytkin työtakin verran, siitä tehtiin usein jokin tärkeämpi käyttövaate. Aiemmin hankittuja työtakkeja saattoi hyödyntää niiden kuluttua käyttökelvottomiksi; selkäkappaleesta ja muista vähemmän kuluneista kohdista sai vielä valmistettua esiliinan. Oli kuitenkin töitä, joissa materiaalipulan aikaankin työtakki oli järkevä ratkaisu. *Onpa mukavaa antaa esim. karjakolle taas kuin ennen vanhaan talon puolesta pellavainen työpuku*, kirjoitettiin *Kotiliedessä* (1944/6, 174), kun sota-aikaan kannustettiin ihmisiä käyttämään kotikutoisia kankaita. Käsityövalistuksen sukupolven kuuluvien sisarusten sota-ajan kirjeenvaihdossa

¹ 1940-luvulla Suomessa valmistettiin teollisesti kotikäyttöön tarkoitettuja työtakkeja kuminauhavyötäröisinä, vyöllisinä, lievekauluksellisinä ja ylös asti napitettavina, pyöreäkauluksisinä malleina. Kotityötakien hihojen pituudet vaihtelivat lyhyistä pitkiin. Puuvilla- ja sillakankaisia takkeja valmistettiin ruudullisina, kukallisina ja yksivärisinä. Takeissa oli aina kaksi taskua ja joskus somisteina käytettiin erivärisiä kankaita. Taiteilijantakkimalliksi kutsutut kotitakit olivat $\frac{3}{4}$ -pituisia ja niissä oli pitkät puserohihat. Kotityötakkeja valmistettiin kokoina 40–48. (Lublin ja Willny 1948, 192–193.)

² Ennen toista maailmansotaa suomalainen puuvillateollisuus tyydytti noin 60 % kysynnästä ja loppu tuotiin pääasiassa Saksasta, Japanista ja Englannista (Lublin ja Willny, 1948, 115).

³ Markkinatutkimus Oy teki suomalaisten vaatehankintatutkimuksen vuonna 1948. Mielipiteitä kyseltiin kaikkiaan 52 eri paikkakunnalta. Tutkimuksessa selvitettiin muun muassa sitä, miten paljon ennen sotia esiliinoja ja työtakkeja ostettiin valmiina ja miten paljon niitä tehtiin itse tai teetätettiin. Tuloksia vertailtiin vuoden 1948 tilanteeseen. (KL 1948/ 18, 436–437, 444)

mainittiin työtakkien tekeminen: *Ompelin jo siitä kankaasta työtakkeja*.¹ Mainittu kangas oli kotona kudottua ja todennäköisesti kyseisiä takkeja tarvittiin ainakin navetalla. (Em 16). Karjakoille tarkoitettuihin työtakkeihin löytyi myös omia kaavoja (Gestrin & Somersalo 1933, 97; Muotikuva 1951/3, 45).

Kotiliesien kuvien perusteella työtakin käyttö sisällä kotioloissa saattoi olla myös yhteiskunnallinen kannanotto. Aikasalo (2000, 240) kirjoittaa, että maailmansotien välisenä aikana, kun nopeasti muuttuva yhteiskunta antoi mahdollisuuksia nopeaan taloudelliseen nousuun, pidettiin, jos mahdollista, entistä tärkeämpänä osoittaa asemaa ja varallisuutta myös pukeutumisella. Ajan uusi ilmiö, koulutetut, keskiluokkaiset naiset, joille työ oli itsensä toteuttamista eikä vain toimeentulon lähde, olivat yksi työtakkien käyttäjäryhmä (ks. Rahikainen 2001a, 31). Ammatissaan pätevät, koulutetut virkanaiset, jolla ei ollut kotiapulaista, kuvattiin useissa *Kotilieden* (1951/17, 528) kuvissa talouspuuhissa työtakki yllään. Esiliina kodin piiriin sidotun emännän ja kotitaloutta hoitavan naisen tunnusmerkkinä ei sopinut yhteiskunnallisesti osallistuvien kaupunkilaisnaisten rooliasuksi – ainakaan lehtien sivuilla esitettynä. *On hyvin tavallista, että naiset, joiden työpaikka on kodin ulkopuolella – ja ainakin virkanaiset yleensä – nykyisin käyttävät kotitaloustöissään ollen työtakkia tai nuoremmat housupukua* (OK 1949/2, 30). Taloustöiden tekemiseen liittyvä työtakki liittyi enemmän kaupunki- kuin maalaismaiseen pukeutumiseen. Kun 1940- ja 50-luvuilla *Kotiliesissä* esiteltiin maalaistaloissa asuvia, koulutettuja vaikuttajanaisia, heillä on kuvissa useimmiten vyötäröesiliina emännän merkkinä.

Työtakki saatettiin valita myös hyvin käytännöllisistä syistä. Taloustöitä tehdessä peittävä työtakki antoi esiliinaa paremman suojan puvulle, jonka piti olla edustuskelpoinen taas seuraavana päivänä virkaan² mennessä tai alla olevan puvun saattoi vaihtaa kokonaankin työtakkiin ja antaa virkapukunsa tuulettua seuraavaan aamuun asti. Virkapuvun säästämiseen vedottiin *Sorjassakin* (1947–1948) kun työtakkien ja esiliinojen kaavoja esittelevä sivu otsikoitiin: *Mieleinen kotiasu säästää virkapukua*. Tosin ei virkanainenkaan pukeutumisoheiden perusteella selvinnyt aivan ilman esiliinaa: *Ja syyskesän säilömisajakaun esiliina kyllä on työtakkia suositeltavampi virkanaisillekin, sillä säilömistöissä vaatteet pyrkivät tahriintumaan juuri edestä* (OK 1949/2, 39).

1920-luvun pelkistetty työtakki muuttui muun muodin mukana, ainakin kaavalehtien sivuilla. 1940- ja 50-lukujen naisellisuutta korostava muoti välittyi työtakkeissakin vyötärön korostamisena, pehmentävinä poimutuksina miehustoissa ja erilaisina kauluksina. Yksilöllisyys tai koristeellisyys, jotka silloin tällöin liitettiin esiliinoiniin, eivät kuuluneet työtakkien yhteydessä yleisesti käytettävään sanastoon. Toisin kuin parempia esiliinoja, työtakkeja ei koristeltu työläästi, esimerkiksi kirjomalla. Jos jotain vaihtelua esitettiin, se oli esimerkiksi taskukankaan muusta puvusta poikkeava raidoituksen suunta tai erivärinen kaulus. Kirjoitetuissa teksteissä korostettiin erityisesti työtakkien käytännöllisyyttä ja suojaavuutta. Hämmästyttä tosin herättävät ne yksittäiset työtakkimallit, jotka napitettiin takaa kiinni. Työtakkiin yleisesti liitettyyn vaatimukseen – pukemisen ja riisumisen

¹ Kirje oli päivätty 9.8.1942, ja kirjoittaja oli pari viikkoa aiemmin palannut rintamalta, jossa oli ollut Lottana. Työtakkikangas johon hän viittaa, oli todennäköisesti jonkun hänen sisarensa kutoma. Vastakudottu se ei voinut olla, sillä heinä- ja elokuun vaihteessa ei maalaistalossa olisi ollut aikaa istua kangaspuiden ääressä.

² *Kotiliesissä* käytettiin ilmaisuja *olla virassa* tai *mennä virkaan* koulutettujen virkanaisten yhteydessä. Tällä tehtiin eroja naisten välille: kaupan myyjä tai tehtaan konttoristi oli *työssä ja* maalla tehtiin *maatalouden töitä*. Teollisuudessa työskentelevät naiset olivat lähes näkymättömiä *Kotiliesien* sivuilla 1920-luvun lopulta 1950-luvun loppupuolelle. Sen sijaan työmiehen vaimot, jotka ahkerina perheenemäntinä puuhailivat kodissaan, olivat kirjoitusten aiheina silloin tällöin (KL 1943/2, 48).

helppoutteen – selässä oleva napitus ei mitenkään vastannut. Pääosa malleista oli kuitenkin helposti kiinnitettäviä joko solmittavalla vyöllä tai edessä olevalla napituksella. (Sorja 1946–47, 29; Sorja 1949–50, 64; Sorja 1952/3, 27.)

Kun 1960-luvun *Maatalousnaisessa* (1960/ 6–7, 177) kiiteltiin työtakkia, vedottiin samalla tavoin käytännöllisyyteen, muodikkauteen ja ulkonäköön kuin oli tehty aikaisimmilla vuosikymmenillä: *Tärkein puku onkin varmasti reilu, käytännöllinen ja samalla kaunis työasu.* Työtakin luonne kuitenkin muuttui. Päällimmäisenä kriteerinä ei mainittu väriä, josta lika ei näy, vaan työtakki sai olla iloisen, pirteän jopa *silmäähivelevän* värinen (KL 1960/17, 1113). Kotoista työtakkia ei enää tarvinnut pukea ja riisua tehtävän mukaan. Siitä tuli kotivaate, jota saattoi pitää yllään koko päivän muidenkin nähden, kuten Virke Oy mainosti:

Maritta-kotitakkien raikkaat värit ja asiallisen tyylikkääät mallit viehättävät jokaista naista, joka perheenkin piirissä haluaa olla "edustavasti pukeutunut". Kankaat helppohoitaisia puuvillakankaita, jotka on valmistettu juuri Maritta-kotitakkeja varten. (KL 1963/17, 1208.)

Esimerkiksi Marimekon valmistamat kotitakit miellettiin, ei ainoastaan käytännöllisiksi, vaan myös muodinmukaisiksi (Em 12, 60-luvun alku).

Kuva: KL 1964/7, 472

Kotileningki on ihanteellinen arkiasu – helppohoitoinen ja huoleton. Voitte käyttää sitä ilman vyötä tai vyön kanssa. Väreissä on runsaasti valinnanvaraa. HUOKEAT HINNAT!¹
(KL 1964/7, 472)

SOK:n mainoksessa vuonna 1964 työtakki tai mekkoesiliina oli muuttunut kotileningiksi.

Kuva 57. Työtakista kotileningiksi

1960-luvulle siirryttäessä oli saatavilla teollisesti valmistettuja, hyvälaatuisia ja värikkäitä puuvillakankaisia kotitakkeja, sekä mekkomaisina että lyhyinä, pitkien housujen kanssa pidettävänä. Niihin löytyi myös kaavoja ja teko-ohjeita (Sorja 1958/3, 30; Sorja 1960/2, 20). Yksittäisissä teksteissä 1960-luvun taitteen kotitakissa yhdistyi kotona käytetty työtakki ja emännän esiliina. Laajemmalla, diskursiivisella tasolla iloiset, värikkäät työtakit edustivat uudenlaista suhtautumista kodinhoitoon. Ne sopivat myös tasa-arvoa kannattaville naisille, sillä kotitakilla ei ollut painolastinaan kaikkia perheemännän esiliinaan liitettyjä velvollisuuksia.

¹ Kuvan vasemmanpuoleinen leninki maksoi 12, 20 markkaa, kun samaan aikaan Kotilieden irtonumero maksoi 1,10 markkaa.

8.4 ESILIIINOIHIN LIITETYT PUHTAUSKÄSITYKSET

8.4.1 Mikä on likaa esiliinassa?

Kun 1900-luvun alkupuolella kirjoitettiin esiliinasta, se liitettiin käsitepariin puhdas ja siisti. Vaikka siisti voidaan ymmärtää myös puhtaan synonyymina, puhtaan rinnalle kirjoitettuna käsitteen moraaliin liittyvät merkitykset korostuvat. Esiliinaan liitettynä siisti tarkoitti tutkimusajankohtana hyvin valmistettua, huolellisesti hoidettua ja ulkoiselta olemukseltaan moitteetonta. Esiliinan käyttäjään liitettynä kyseessä on moraalisesti nuhteeton, kunnollinen ja hyvätapainen mutta myös ulkoasultaan huoliteltu. (ks. Nykysuomen sanakirja 1961, osa V, 159; Suomen kielen perussanakirja 1994, osa III, 75–76¹).

Niinkuin esiliinan kauneudesta, siisteydestä ja sileydestä lukee keittiöön pistäytynyt läheisemme siisteyden harrastuksemme yleensä, niin eiköhän vain etenkin puoliverhojen ja pöytäliinojen rypyt ja rypyttömyys kerro jotakin sisäisen ihmistemme siisteydestä. (KL 1932/5, 159.)

Naisen tai tytön esiliinan puhtaus tai likaisuus rinnastettiin läpi tutkimusajanjakson käyttäjän henkilökohtaisiin ominaisuuksiin. Ajatus ei ollut uusi. Erasmus Rotterdamlainen kirjoitti jo vuonna 1530 käytösoppaassaan siitä, miten ihmisen ulkoinen olemus kertoo hänen sisäisestä minästään (Lönnqvist 2008, 49–50). Tätä ajatusta mukailleen Männistö (2003, 240–243) antoi suomalaisista 1900-luvun alkupuolella nuorille naisille suunnatuista käytösoppaista tekemälleen tutkimukselle nimen *Haluathan tulla todelliseksi naiseksi?* Tutkimuksen mukaan oppaiden ohjeilla pyrittiin kasvattamaan tyttöjä naiseuteen ja tulevan perheenemännän rooliin: lasten synnyttämiseen ja kasvattamiseen, kotitalouden hoitamiseen, työteliäisyyteen ja omasta ulkomuodosta huolehtimiseen. Tuomaala (2004, 280) puolestaan korostaa naisten ja tyttöjen osuutta 1900-luvun alkupuolen hygieniakasvatuksen kohteina ja edelleen sen toteuttajina. Kodin puhtaus ja siisteys rinnastettiin perheenemännän puhtauteen ja esiliinan puhtauden käsitettiin representoivan näitä molempia. Todellinen naisuus tuli näkyväksi myös naisen käyttämästä esiliinasta, sen puhtaudesta, sileydestä, kauneudesta ja tilanteeseen sopivuudesta (Sipilä 2006, 269–270).

Shove (2004, 80–84) esittelee teoksessaan *Comfort, Cleanliness and Convenience* kolme tapaa lähestyä puhtautta: sosiaalinen (*social*), lääketieteellinen (*medical*) ja luonnontieteellinen (*scientific*). Sosiaalisen puhtauden hän yhdistää kulttuurisiin puhtauden ja likaisuuden määrittelyihin ja niille annettuihin merkityksiin. Sosiaalisen puhtauden käsitteen sisälle kuuluu moraalinen puhtaus, käsitys oikeasta ja väärästä, joskus myös uskontoon liittyvien periaatteiden kautta tulkittuna. Kansakoulun käsityötunneillakin kasvatettiin tyttöjä moraaliseen puhtauteen. Olihan tarkoituksena opettaa tyttöjä huolehtimaan siisteydestä, valmistamaan työnsä huolellisesti, olemaan ahkeria ja pukeutumaan tarkoituksenmukaisesti. (Törnudd 1917, 5, 11). Sosiaaliseen puhtauteen liittyvät myös kulttuurinen ymmärrys siitä, millainen lika esiliinassa oli sallittua, vai oliko sellaista (ks. Lagerspetz 2008, 47).

Lääketieteellisessä lähestymistavassa tarkastellaan Shoven (2004, 80–84) mukaan puhtautta ja sen vastaparia likaisuutta suhteessa ihmisen terveyteen. Määritelmät liasta syntyvät sen perusteella, kuinka vaarallisena sitä pidetään terveyden kannalta ja miten terveyttä voidaan edistää haittoja aiheuttavaa likaa välttämällä. Esiliinalla voitiin edistää

¹ Suomenkielen perussanakirjassa selitetään myös siisti-sanan merkitystä slangikäytössä termeillä hieno, kaunis ja hyvä. Nykyään siisti ja englanninkielinen *cool*-ilmaisu, rinnastetaan tosiinsa, kun tarkoitetaan jotain ihaillemisen arvoista. Tätä merkitystä ei vielä 1900-luvun alkupuoleen keskittyvästä tutkimusaineistosta löydy.

puhtauden ylläpitoa erottamalla puhtas ja likainen pinta toisistaan (ks. Klepp 2007/3, 258). Luonnontieteiden näkökulmasta puhtautta ja likaisuutta tarkastellaan Shoven mukaan standardisoitujen määritelmien kautta, mutta myös arkikäytäntöihin liittyvien kysymysten välityksellä. Tämä näkökulma näkyy esiliinateksteissä pääasiassa esiliinamateriaaleista kirjoitettaessa sekä pyykinpesuun ja sen käsittelyyn liittyvissä teksteissä.

Douglas (2000, 85–86) lähestyy puhtautta lian ja sosiaalisen järjestyksen kautta. Hän määrittelee lian vääräksi aineeksi väärässä paikassa. Puhtauden määrittely on hänen mukaansa tilanne- ja kulttuurisidonnaista; jokainen kulttuuri kehittää mallinsa siitä, mikä on likaista ja mikä puhtaasta. Lautaselle laitettu ruoka ei ole likaa, mutta jos ruuasta jää jälki valkoiseen esiliinaan, se muuttuu liaksi. Liaksi lautasella se muuttuu myös silloin, kun ruoka on syöty, mutta lautasesta ei ole vielä pesty viimeisiä ruuantähteitä. Jos ruuasta jäi jälki kirjavaan esiliinaan, perheenemännille annettujen ohjeiden perusteella se ei ollut yhtä likaista kuin jos sama jälki olisi ollut valkoisessa esiliinassa. Käytännössä ero on siinä, että kirjavassa esiliinassa liika ei ollut yhtä hyvin havaittavissa. Suomalaisissa 1900-luvun alkupuolen julkikirjoitetuissa puhtauskäsitelyissä näkyvä liika, väärä aine väärässä paikassa, ei ollut hyväksyttävää. Se, että vähemmän näkyvillä oleva liika oli sallittua, johtuu Douglasia mukailleen siitä, että se ei tuottanut havaittavaa epäjärjestyksiä. Suoranaisesta lian sallimisesta mainitaan esiliinateksteissä harvoin. Kulttuurinen hyväksyntä välittyy, kun esiliinateksteille esittää kysymyksen, miksi toistuvasti kirjoitetaan kirjavan tai tumman kankaan käytännöllisyydestä esiliinakankaana: *Siivotessa ja ulkotöissä tumma, suojaava ja riittävän suurella taskulla varustettu esiliina* (Kauniita käsitöitä II 1954, 79).

Lagerspetz (2008, 44) yhtyy osittain Douglasin (2000, 85–86) ajatukseen liasta aineena väärässä paikassa. Hän edellyttää kuitenkin, että lian olemusta ja merkityksiä määritellään suhteessa siihen kohteeseen, johon liika tarttuu ja jonka olemusta se vaurioittaa tai muuttaa. Lagerspetz korostaa, että likaisuus määräytyy suhteessa isäntäesineeseen ja sen identiteettiin. Hänen mukaansa on tärkeämpää ymmärtää isäntäesineettä ja siihen kohdistettuja vaatimuksia kuin siihen tarttuneen lian olemusta tai aiheuttajaa. Kun erilaisia esiliinoja tarkastellaan isäntäesineinä, on paljon helpompaa ymmärtää, miksi 1900-luvun alkupuolella joissain esiliinoissa likaisuus oli sallitumpaa kuin toisissa. Kyse ei ollutkaan vieraan aineen, lian, määrästä tai laadusta kankaan pinnalla, vaan siinä, miten kukin esiliina määriteltiin. Se, että emännän kirjavissa yleisesiliinoissa sallittiin likaa, tai Lagerspetzin sanoin *poikkeamia ihannetilasta*, johtuu siitä, että ne määriteltiin sellaisiksi työvaatteiksi, jossa tiettyä määrää poikkeamia pidettiin sallittuina. Siivousesiliinassakin sai olla tahroja ilman, että se häiritsti.

Myös valkoinen talousesiliina oli työvaate, mutta sen kohdalla ihannetilaa määriteltiin usealla eri tavalla. Kun valkoista talousesiliinaa käytettiin leipoessa, oli sallittua, jopa suotavaa, että siihen tarttui jauhoja. Kun jauhot olivat kiinni esiliinassa, se tarkoitti, että ne eivät lianneet esiliinan alla olevaa vaatteita. Jos taas leipojan muut vaatteet olivat valmiiksi likaiset, esiliina suojasikin leipomuksia vaatteista mahdollisesti siirtyviltä epäpuhtauksilta. Jos leipoja meni jauhoisessa esiliinassaan tarjoilemaan olohuoneen puolelle, jauhot todennäköisesti karisivat ja tarttuivat joko huonekaluihin, pöytäliinaan tai niiden ihmisten vaatteisiin, joille tarjoiltiin. Näissä tapauksissa esiliina toimi Lagerspetzin (2008, 44–46) mukaan toissijaisena isäntäesineenä. Ensisijaisia isäntäesineitä, niitä, joiden vioittumista ihanneolotilasta haluttiin varjella, olivatkin leipoessa käytetty puku, leivonnaiset tai huonekalut, pöytäliina ja tarjoilun kohteena olevien ihmisten vaatteet. Silloin kun palvelijan piti emäntänsä kehotuksesta pitää valkoinen talousesiliinansa puhtaana, pääasiallinen suojelun kohde oli itse esiliina. Tällöin esiliina toimi isäntäesineenä.

Kuva: KL 1955/12–13, 504

Kuva 58. Ompeluesiliina isäntäesineenä

Likaisuuden ja puhtauden määrittelyyn liittyy myös tilannesidonnaisuus, se missä yhteydessä likaa tarkastellaan. Tässäkin on kysymys siitä, mitä isäntäesineeltä odotetaan. Vaikka isäntäesine säilyy samana, tilanne vaikuttaa siihen, millainen likaisuus sallitaan. Lagerspetz (2008, 44–46) korostaa, että likaan – vieraaseen aineeseen – keskittymisen sijasta pitää selvittää, mitä isäntäesineeltä edellytetään. Jos esimerkiksi otetaan kirjoittavat kädet, ne ovat yleensä puhtaat, kirjoittamistarkoitukseen sopivasti. Mutta jos kirjoittaja ryhtyy leipomaan leipää, hän pesee kätensä ennen kuin laittaa ne taikinaan, koska kirjoittamisen jälkeen käsiä ei pidetä tarpeeksi puhtaina taikinan käsittelyyn. Pikkutyön esiliinan edellytettiin olevan eri tavalla puhdas silloin kun lähdettiin vierailulle kuin vierailulta kotiin tultaessa. Kotikontekstissa esiliina oli käyttökelpoisen puhdas edelleenkin, mutta ilman huoltotoimenpiteitä se ei olisi ollut käyttökelpoinen uudelle vierailulle.

Esiliinatekstejä voidaan tarkastella sekä Lagerspetzin (2008, 42–47) tavoin akselilla likaisuus isäntäesineessä, isäntäesineen olemus ja tilanne tai Douglasin (2000, 86) näkemysten mukaisesti kulttuurisesti määrittelystä liasta aineena väärässä paikassa -näkökulmasta. Lagerspetz keskittyy enemmän määrittelemään, mitä tarkoitetaan lialla ja miten määrittely tapahtuu aina suhteessa johonkin toiseen, Douglas puolestaan korostaa lian suhdetta epäjärjestykseen ja siitä seuraavia symbolisia merkityksiä. Tarkastellaan esiliinaa mistä suunnasta tahansa, se on ollut vaate, johon on liitetty sekä lialta suojaavia merkityksiä että yhteiskunnallista järjestystä suojaavia merkityksiä. Esiliina on joko suojannut, sillä on suojattu tai sitä on suojattu. Tilanteissa, joissa esiliinan oletettiin esiintyvän, mutta se puuttui, syntyi joko epäjärjestystä tai aineiden epätoivottua yhdistymistä liaksi. Myös käsityötuotteita voidaan tarkastella epäjärjestyksen kautta. Huonosti valmistettu esiliina – epätasaiset pistot tai aikakauden normeihin nähden vääränlainen väryhdistelmä – voidaan ymmärtää edustavan likaisuutta siinä mielessä, että se rikkoi toivottua järjestystä.

Klepp (2007, 265) tähdentää, että ympäristön normisto, yhteiskuntaluokka, asuinpaikka ja elinolosuhteet sekä erityisesti sukupuoli vaikuttavat siihen, mihin raja puhtaan ja likaisen välillä kulloinkin vedetään. Jo se, miten harvoin pyykkiä 1900-luvun alkupuolella pestiin,

Ompeluesiliina oli vaate, jonka pinnassa sallittiin käsityökankaista ja langoista irtoavaa pölyä ja langanpätkkiä.

Taskujen täyttämisen niin, että ne pullistelivat, määriteltiin yleensä sopimattomaksi. Ompelu- ja käsityöesiliinat olivat sallittu poikkeus: niihin kehoitettiin varta vasten ompelemaan isoja taskuja lankojen ja käsityötarvikkeiden säilyttämistä ja kuljettamista varten.

kertoo siitä, että käsitys puhtaudesta oli erilainen kuin nykyään¹. Esiliinat valmistettiin usein melko ohuista kankaista, joten ne myös kuivuivat helposti. Lisäksi esiliinat olivat moniin muihin vaatteisiin verrattuna melko pienikokoisia, joten niitä oli mahdollista pestä muun pikkupyökin mukana useammin kuin isompia pyykkieriä pestiin. Siitä huolimatta esiliina ei aina voinut olla juuri pesty, lähes aina pesty kylläkin, kuten *Essun taskut* -kirjassa muistellaan: *Usein iltaisin anoppi pesaisi esiliinansa ja laittoi sen yöksi kuivumaan, jotta se taas seuraavana päivänä oli puhtaana ja käyttövalmiina palvelemaan päivän touhuissa* (Määttä 2009, 71).

Tänä päivänä puhtaan vaateen synonyyminä pidetään usein vastapestyä, pesun jäljiltä olevaa (Klepp 2007, 265). 1900-luvun alkupuolella puhdas tarkoitti usein jotain muuta, esimerkiksi vaatetta, jossa ei ollut häiritsevästi näkyvää tai haisevaa likaa: *Ihmisen pitäisi olla aivan tavattoman sääntillinen ihminen, jos ei joutuisi kiusaukseen ostaa siivoustakkia, joka "pitää likansa" oikeastaan päivää kauvemmin kuin asianomaisen itsetunto oikeastaan myöntää* (TO 1938/8–9) Likaisuuden häiritsevyys riippui siitä, missä yhteydessä likaa tarkasteltiin ja missä se havaittiin tai millaista puhtautta siltä edellytettiin, tai kääntäen, millaisia poikkeamia ideaalipuhtaudesta sallittiin? Esiliinateksteissä ilmenevää puhtaus- ja likaisuusdiskurssia tarkasteltaessa on otettava huomioon, kuten Lagerspetz (2008,161) muistuttaa, se, kuka piirsi rajoja puhtaan ja likaisen välille, kenelle ja missä tarkoituksessa. Miten määriteltiin esiliinan puhtaus?

8.4.2 Kolme tapaa suhtautua likaiseen esiliinaan

Douglas (2000, 90) esittää tapoja, joilla ihmiset suhtautuvat poikkeamaan, joka ei sisälly kulttuurissa yleisesti hyväksytyyn järjestykseen. Ensinnäkin negatiivisesti koettu voidaan ohittaa ikään kuin sitä ei olisi havaittukaan. Toiseksi poikkeama voidaan tuomita. Kolmas suhtautumistapa on se, että muokataankin normeja, niin että poikkeama muuttuu hyväksytyksi. 1900-luvun alkupuolen puhtausnormien mukainen esiliina oli sekä puhdas – siinä ei ollut näkyvää likaa – että rypyton. Esiliinojen arkikäyttöön liittyi kuitenkin sellaisia poikkeuksia, jotka eivät sopineet yhteen 1900-luvun alkupuolen puhtausdiskurssien kanssa: likaisten esiliinojen peittäminen puhtailla esiliinoilla, esiliinojen tahallinen likaaminen esimerkiksi pyyhkimällä niihin likaisia käsiä tai muissa vaatteissa olevan lian peittäminen esiliinoilla.

Esiliina oli aina kätevästi käden ulottuvilla. Pehmeäksi kuluneisiin esiliinoihin oli luontevaa pyyhkiä monenlaista, myös likaiseksi määriteltyä, kuten käy ilmi murre-sanakirjankin esimerkistä: *Esiina ol' ja oha se vieläki aena eissä, siihe pyyhittii laste nenät, omat käet* (Suomen murteiden sanakirja 1988, osa II, 140). Esiliinojen käyttäminen tavoilla, jotka eivät sopineet sivistys- ja hygieniavalistuksen kautta normeiksi muotoutuneisiin puhtauskäsitteisiin, ohitettiin vaikenemalla oppikirjoissa ja valistavissa lehdissä. Erityisen poikkeuksen tekivät kyyneleet, sillä niiden kuivaaminen esiliinoihin oli sallitun rajoissa (KL 1944/24, 705).

¹ Esimerkiksi Kotiliedessä (1923/5, 142) kirjoitettiin, miten perheenemäntä yleensä pesettää pyykkinsä kerran kuussa, jolloin hänelle riittää, että liinavaatteita – tässä tapauksessa päiväpaitoja, housuja ja yöpaitoja – on puolitusinaa kutakin. Tämän mukaan alusvaatteet vaihdettiin noin kerran viikossa sellaisissa perheissä, joissa joku muu kuin perheenjäsenet tai edes perheen vakinaiset palvelijattaret hoiti pyykinpesun. Kleppin (2007, 265) mukaan 2000-luvulla 94 % norjalaista naisista vaihtaa alushousunsa päivittäin. 1900-luvun alkupuolella riittävänä normina pidettiin, että alusvaatteet vaihdettiin kerran viikossa.

Elokuvien tekijöillä ja kirjailijoilla ei ollut samanlaista painetta valistaa kansaa¹, joten heidän oli mahdollista esittää sellaisia esiliinoiniin liittyviä käytäntöjä, jotka lehdissä ja oppikirjoissa vaiettiin näkymättömiksi. Kerstin Bergrothin näytelmään perustuvassa elokuvassa *Anu ja Mikko* (1940), niistettiin äidin esiliinaan Tommo-pojan nenää. Äidin esiliina oli saatavilla silloinkin, kun Teuvo Pakkalan (1913/1994,219) romaanissa *Poikatyttö* äiti pyyhki Mikko-poikansa vuotavan nenän esiliinaansa. Esiliinan helmalla saattoi vaivihkaa puhdistaa myös huonekaluja. Toivo Pekkasen (1935/2002, 26) 1930-luvun taitteeseen sijoittuvassa romaanissa *Tehtaan varjossa* köyhän työläisperheen luo tulee yllättäen hienoja rouvia käymään ja *vihdoin äiti huomasi pyytää rouvia istumaan, kantoi jokaiselle tuolin, pyyhittyään sitä ensin esiliinallaan*.

Kun kirjallisuudessa esitettiin tapahtumia, jotka sotivat liian voimakkaasti yleisesti hyväksytyjä likakäsityksiä vastaan, ristiriita saatettiin vaikenemisen sijasta osoittaa paheksunnalla. Johannes Linnankosken (1908/1949, 61) teoksessa *Pakolaiset* lehmäänsä taluttava, muuttomatalla koti-ikävää poteva Helka puhdistaa suruissaan esiliinansa helmalla jopa lehmän jalkaa: *"Aina tuonne asti roiskunut!" valitteli Helka itkunsekaisella äänellä, hangaten esiliinallaan lhanan [lehmä] reidestä lokapilkkua. "Hullu tyttö!" teki toisten mieli huutaa, mutta kukaan ei raaskinut*. Paheksuminen onkin Douglasin (2000, 90) mukaan yksi mahdollinen tapa suhtautua sellaisiin poikkeamiin, jotka eivät noudata sovittuja normeja. Kaikenlaista likaa ei esiliinaankaan sopinut pyyhkiä.

Esiliinan käytännöllisyyttä erilaiseen pyyhkimiseen ja kuivaamiseen ei loppujen lopuksi voitu kokonaan ohittaa, sitähan tehtiin joka tapauksessa. Douglas (2000, 90) esittää, että kolmas tapa suhtautua sellaisiin puhtausnormeista poikkeamiin, jotka häiritsevät kulttuurista järjestystä, on muodostaa uudenlainen käsitysmalli jo olemassa olevien käsitysmallien rinnalle. Kun esiliina ei arkikäytössä kaikilla ollut sileä ja puhdas, vaurioitumaton ja tahraton, oli hygieniavalistuksessakin tehtävä kompromissi ja muodostettava uusia esiliinatyyppjejä. Lagerspetz (2008,56) korostaa, että isäntäesineen identiteetti vaikuttaa siihen, millaisia vieraita aineita siihen saa tarttua ilman, että se loukkaa esineen olemusta. Erityisesti siinä vaiheessa, kun 1900-luvun alussa määriteltiin esiliinanormeja sisällä taloustöitä tekeville palvelijoille, lika talousesiliinoissa ei ollut sallittua. Kun erilaisia tehtäviä varten ryhdyttiin määrittelemään erilaisia esiliinoja, tehtiin tietty määrä määriteltyä likaa luvalliseksi. Ompeluesiliinaan sai tarttua tekstiilipölyä ja puunkantoesiliinaan roskaa puista eikä siivousesiliinankaan oletettu olevan aivan tahraton. Ulkotöihin ja karjasuojiiin tarkoitettut esiliinat kuuluivat itsestään selvästi niihin esiliinoiniin, joiden olemusta lika ei loukannut. Nenän niistäminen ja huonekalujen pyyhkiminen esiliinalla ei mahtunut joustavampienkaan puhtausnormien raameihin.

Kirjallisuudessa kuvaukset siitä, miten naiset kuivasivat käsiänsä esiliinan helmoihin, ovat yleisiä². Se pyyhittiinkö esiliinaan kuivaamistarkoituksessa puhtaat kädet vai myös likaiset kädet oli kiinni esiliinan olemuksesta ja käyttäjän henkilökohtaisista puhtauskäsitteistä. Elokuvassa *Tavaratalo Lapatossu ja Vinski* (1940) nuorta evakkonaista, kaikin puolin kunnollista ja mukavaa Neiti Pohtosta, ei ainakaan tunnu haittaavaan se, että hän puutarhatöiden jälkeen pyyhkii kätensä puhtaaksi vyötäröesiliinaansa. Kun kädet oli

¹ Joidenkin elokuvien tarkoituksena oli myös vaikuttaa katsojien käyttäytymiseen tai mielipiteisiin. Esimerkiksi monilla sota-ajan elokuvilla oli viihdyttämistarkoituksen lisäksi tavoitteena kotirintaman vahvistaminen. (Koivunen 1995, 57.)

² Ks. esim. Järnefelt 1883/1994, 151; Räsänen 1950/1989,120.

pyyhitty, hän vain oikoi esiliinaa, niin että se näytti jälleen esiintymiskelpoiselta¹. Moni esiliinamateriaali kuitenkin rypistyi käsien pyyhkimisestä ja vaurioitti esiliinan sileää olemusta. Tähänkin puhtausnormeja ylläpitävät ohjeiden kirjoittajat keksivät ratkaisun: esiliinat, joihin oli tarkoitus pyyhkiä käsiä.

Yksittäisiä ohjeita käsien pyyhkimistä sietävistä esiliinoista alettiin kirjoitella 1940-luvun lopulla, eikä esiliinojen puhtaudesta ja sileydestä enää kirjoiteltu muutenkaan yhtä vaativassa sävyssä kuin aiemmin: *Kun kerran esiliinaan vaistomaisesti pyyhkii kätensä, niin miksi sitä ei sitten valmistettaisi sellaisesta kankaasta, joka hyvin soveltuu tähänkin tarkoitukseen, kuten froteepalasesta tai vanhan kylpytakin helmuksesta* (KL 1949/22, 624). *Pirkan parhaat niksit* -kirjassa (1960, 87) julkaistiin 1960-luvun alun esiliinateksteissä usein esiintyvä esiliinaniksi: *Ommelkaa itsellenne esiliina froteekankaasta, se on keittiössä kätevä. Sitä voidaan käyttää samalla käsipyyhkeenä eikä sitä tarvitse silittää pesun jälkeen*. Frotee sopi esiliinan materiaaliksi erinomaisesti siksi, että siihen ei käsien pyyhkimisen jälkeen jäänyt ryppyjä, jotka eivät kuuluneet siistin esiliinan olemukseen.

Kun esiliina kehoitettiin tekemään valmiista pyyhkeestä tai pyyheliinakankaasta, pyyhe-esiliinan käyttöä tosin perusteltiin muullakin kuin luvallisuudella. Kodeissa lisääntyneet astiankuivauskaapit olivat vaikuttaneet siihen, että pyyhkeitä ei enää tarvittu astioiden kuivaukseen yhtä paljon kuin aiemmin ja sen vuoksi niitä ei ollut helposti käden ulottuvilla aina silloin, kun niitä tarvittiin. (KL 1960/8, 528; ks. myös KL 1961/22, 1502.)

Jos tekisimmekin esiliinasta samalla pyyhiniinan?
(KL 1960/8, 528)

Kuva: KL 1960/6, 528

Kuva: KL 1949/11, 274

Mutta vanhasta kokemuksesta tiesin, kuinka pian esiliina tulee edestä likaiseksi ja niin päätin tehdä esiliinan nureastakin puolesta kauniin. (KL 1949/11, 274)

Kuva 59. Luvallisesti liattu esiliina

¹ Elokuussa esiliina näyttääkin puhtaalta. Todellisuudessa multaisista käsistä olisi todennäköisesti jäänyt sen verran likaiset jäljet, että pelkkä esiliinan oikominen ei olisi riittänyt.

Sosiaalisissa kanssakäymisissä törmättiin väistämättä ristiriitaisiin käsityksiin likaisuudesta ja puhtaudesta, mutta osa näkemysongelmista voitiin eliminoida esiliinalla. Yksi tapa peittää näkyvää likaa oli tehdä kaksipuolinen esiliina ja kääntää se tarvittaessa. Joissain esiliinateksteissä kääntäminen tuomittiin, ja kaksipuolisen esiliinan valmistamiselle keksittiin muita selityksiä:

Kaksinkertainen esiliina on päällä ryhdikäs ja tyylikäs ja juuri siksi erittäin siistin ja huolitellun näköinen vaate. Kaksinkertainen esiliina on siitakin mukava, että se on käännettävissä puolin ja toisin. Ja vaihtelua se on sekin. Siitä huolimatta ei suinkaan ole tarkoitus pitää sitä molemmin puolin likaiseksi. (OK 1961/3.)

Vaihtelunhalusta ei kuitenkaan voinut olla kyse silloin, kun esiliinamuistossa kerrotaan, miten oppikoululaiset ompelivat valkoiset taloukesiliinansa kaksipuolisiksi niin, että niiden molemmilla puolilla oli tasku. (Em 15). Myös *Esiliina*-kirjassa neuvottiin ompelemaan sekä valkoiseen taloukesiliinaan että Lotta-esiliinaan taskut molemmille puolille kangasta (Gestrin & Somersalo 1934, 93). Käytännössä tämä tarkoitti esiliinan kääntämistä puhdas puoli päälle. Lehtiaineistojen perusteella esiliinoiden kaksipuolisuutta oli tarkoitus hyödyntää liian peittämistarkoituksessa vain hätätilanteissa jos silloinkaan. Ainakaan lähdeaineistona olevissa lehdissä sitä ei suositeltu. Joka tapauksessa, kääntämällä esiliina muuttui muiden silmissä puhtaaksi. Lagerspetzin (2008, 54, 66) mukaan kyseessä ei ollut edes ristiriita, sillä esiliinan olemukseen kuului, että se näytti puhtaalta eikä tavallisesti kenelläkään ollut syytä mennä tarkastelemaan toisten esiliinoiden kääntöpuolia. Likaisuuden peittämistä oli sekin, kun käytettiin väriltään ja kuosiltaan sellaista esiliina, josta epätoivotut tahrat eivät erottuneet. Lagerspetziä (2008, 66) lainaten, likaa ei ollut, jos sitä ei voinut välittömästi havaita aisteilla – haistaa, tunkea tai todeta paljain silmin.

Valokuva: Yksityisalbumi

Kuvan pikkutyttö muistaa vielä aikuisena, miten ennen valokuvan ottamista hänelle puettiin puhdas esiliina hiekkalaatikolla likaantuneen mekon päälle. (Em 36, 60-luvun alku).

Kuva 60. Muisto likaa peittävästä esiliinasta

Puhtausnormeja voitiin kiertää myös peittämällä alla olevien vaatteiden likaisuus näkyvistä. Likaiseksi määriteltyjä hajuja ei esiliinalla voinut poistaa, mutta jos kyseessä oli vain näkyvä lika, se voitiin piilottaa. Kun päälimmäisenä näkyvä esiliina oli puhdas, voitiin sen alla olevien vaatteiden näkyvältä likaisuudelta, tilanteen niin vaatiessa, sulkea silmät. Lagerspetzin (2008, 177) mukaan puhtaus määriteltiin sivistykseksi, joka on paitsi konkreettisen lian välttämistä ja poistamista, myös vastuuta, kuria ja terveyttä. Likaisuus edusti kääntöpuolta, laiskuutta, impulsiivisuutta ja sairautta, siis sivistymättömyyttä. Esiliinadiskurssissa ei lian peittämisen mahdollisuutta yleensä tuotu ainakaan suoraan esille, sillä tahallinen lian peittäminen olisi osoittanut vastuuttomuuden ja laiskuuden hyväksymistä. Käytännössä tilanne oli toinen. Miksi muuten olisi tyydytty vain vaihtamaan esiliinaa, eikä koko vaatekertaa?

8.4.3 Hygieeninen esiliina

1800-luvun lopulta lähtien alettiin entistä enemmän kiinnittää huomiota ihmisten henkilökohtaiseen puhtauteen sekä heidän elinympäristönsä ja ruokatalouteensa liittyvään puhtauteen ja siisteyteen. Puhtaan ja terveen elinympäristön luomisen ja puhtaiden elintapojen sisäistämisen prosessiin oli valjastettuna monia eri tahoja. Erilaiset järjestöt, kuten esimerkiksi raittiusliike ja Martta-järjestö sekä lehdistö *Kotiliesi* yhtenä keulakuvanaan ja koululaitos tekivät valistustyötä puhtauden puolesta. Aluksi valistustyö tapahtui tapakasvatuksena ja sitä perusteltiin sivistystason nostamisella. Perheenemäntiä valistettiin likaisuuden häpeällisyydestä ja siitä, miten se osoitti sivistymättömyyttä. Lisäksi neuvottiin keinoja parantaa elämänlaatua huolehtimalla puhtaudesta. (Saarikangas 1999, 160–163; ks. Ollila 1998, 63–64.)

Hygieniavalistuksen myötä puhtaus ja terveys nivottiin yhteen. Perheenemännän tuli huolehtia kodin puhtaudesta, ja sen tuli näkyä myös lasten ja koko perheen puhtautena. Koti toimi ikään kuin naisen ruumiin jatkeena: puhtaassa kodissa toimi perheestään hyvin huolehtiva perheenemäntä – ja päinvastoin. (Saarikangas 1999, 160–179; Helsti 2000, 296–299.)

Lagerspetz (2008, 175) on todennut, että kun siirryttiin kansanomaisista puhtauskäsitteistä lääketieteellisiin perusteluihin, puhtaudesta huolehtiminen alkoi näyttäytyä sairauksia ennalta ehkäisevänä toimintana. Lääketieteelliset perusteet näkyivät myös lehtimainoksissa ja hygieniaan liittyvässä kirjoittelussa (ks. KL 1936/11, 473). Esimerkiksi *Kotilieden lääkärikirjassa* (1941, 98) tuotiin esille sitä, miten esiliinan käytöllä voitiin edistää keittiöhygieniaa ja samalla perheenjäsenten terveyttä.

Kun 1920-luvulta lähtien puhtausvaatimuksia alettiin perustella lääketieteeseen perustuvalla biolääketieteen osa-alueella hygienialla, hygieniavaatimukset alkoivat yhä enemmän vaikuttaa ihmisten arkielämään, kirjoittaa Saarikangas (1999, 160–163). Bakteriologiaa kansanomaistettiin hänen mukaansa niin, että puhtautta edistävästä ja samalla sairauksia ennaltaehkäisevästä toiminnasta luotiin osa moraalista kansalaisuutta. Koska bakteerit olivat näkymättömiä, ja siksi tavallisille kansalaisille mahdottomia havaita, keskityttiin näkyvän lian eliminointiin.¹ Hygienia merkitsi toisaalta ruumiin puhdistamista ja hoitamista, mutta toisaalta myös ruumiillisuuden torjumista. Prosessi vei kuitenkin aikaa.

¹ Kotilieden lääkärikirjassa määriteltiin pöly, noki ja pikkuoliot ilmassa kiinteässä muodossa esiintyviksi epäpuhtauksiksi. Koska osalla pikkuolioista oli kyky aiheuttaa tauteja, oli lääketieteellisiä perusteita siivoamiseen: *huoneet on joka päivä siivottava ja puhdistettava sekä kaikki esineet pyyhittävä kostealla vaatteella. Vain silloin, kun asuntoa hoidetaan huolellisesti ja täysin tarkoituksenmukaisesti, voi se tarjota asukkaalleen kodikkuutta sekä edistää heidän terveyttään ja hyvinvointiaan*, neuvottiin lääkärikirjassa. (Eskelin 1941, 78, 128–129, 146.)

Saarikangas on todennut, että Suomessa kesti pitkään, aina 1800-luvun lopulta 1960-luvulle, ennen kuin päästiin tavoitteiden mukaiseen hygienia- ja elinolosuhteisiin.

Salon (2004, 132) mukaan koulukasvatuksella oli tärkeä merkitys kansanterveysohjelman läpiviennissä. Opettajille sälytettiin iso vastuu lasten hygieniakasvatuksesta. Heidän piti valvoa koululaisten vaatteiden puhtautta ja toimia itse esimerkkinä hygieenisestä mallikansalaisesta. Törnudd (1917, 2) opasti *Uudessa käsitöiden oppikirjassa* opettajia olemaan esimerkkeinä: *Puvussaan tulee hänen olla huolellinen, hänen on annettava hyvä esimerkki siitä, miten pukimissa on noudatettava siisteyttä, säästäväisyyttä, tarkoituksenmukaisuutta ja hyvää aistia. Lapsiin nähden hänen [opettajan] tulee valvoa, että heidän pukunsa ovat eheät ja puhtaat, kunkin olosuhteisiin ja työhön soveliaat¹. 1950-luvun lopulla ohjeet opettajille olivat edelleen samantapaiset: *Vain opettaja, jonka ulkoasu ja siisteys ovat moitteettomat, voi saada oppilaat omaehtoisesti huolehtimaan ulkoasustaan* (Koskenniemi & Valtasaari 1958, 30). Puhtauskasvatus kuului myös käsityötunneille:*

Työn siisteyden ja puhtauden vaatimuksia on tarkoin valvottava. Ei kuitenkaan niin orjuuttavassa määrin, että esim. ommelta suoritettaessa on sauma silkkipaperiin kääritty, vaan niin, että lapsilla on puhdas työpussi, missä työt ja työtarpeet säilytetään ja että heillä on erityinen, mieluummin valkoinen työesiliini ja irtohihat, jotka myös säilytetään työpussissa, sekä että kädet pestään ennen käsityötuntia.

Hygieniavalistusta annettiin myös koululaisten vanhemmille. *Kotilieden* (1925/17, 437) artikkelissa *Kasvatus puhtauteen ja järjestykseen* valistettiin vanhempia ja kerrottiin, millä tavalla koululaisten puhtaudesta ja vaatteista tuli huolehtia:

Ensin lasten syksyllä kouluun tullessa puhumme luokalla yhteisesti puhtauden ja siisteyden merkityksestä sekä jokainen päättämme tulla kouluun kädet, kasvot, korvat ja vieläpä kaulakin huolellisesti pestynä. Samoin lupaamme huolehtia siitä, että vaatteemme ovat puhtaat ja eheät. Tytöt sen lisäksi lupaavat joka päivä tulla kouluun esiliini edessä.

Päällimmäisenä ollut puhdas esiliini ei suinkaan taannut sitä, että muut vaatteet olisivat olleet puhtaita. Kun vielä otetaan huomioon, että samoissa luokissa olevilta koulupojilta ei edes edellytetty esiliinoja vastaavia, näennäisesti hygienia- ja elinolosuhteita, on selvää, että tyttöjen kouluesiliinit olivat enemmän kasvatukseen ja sosiaaliseen puhtauteen kuin hygieniaan liittyviä vaatteita.

Luokkakuvien² perusteella koulutyttöjen esiliinit olivat 1900-luvun alussa usein vaaleista kankaista.³ Lagerspetzin (2008, 66) mukaan ihmiset välttävät mielellään valkeita pintoja siksi, että valkoisuus korostaa lian olemassa oloa. Likaisessa ympäristössä oli vaikea pitää vaaleita esiliinoja puhtaina. Hygieniavalistuksen näkökulmasta esiliinoissa lian kuuluikin näkyä. Koulutyttöjen esiliinon voidaan ajatella nostaneen hygienia- ja elinolosuhteita siinä mielessä, että niiden puhtaana pitämien edellytti muun muassa käsien puhtaudesta huolehtimista. Käsihygienia puolestaan vähensi tautien leviämistä. Myös silloin, kun palvelusväeltä keittiössä edellytettiin

¹ Kirjan 4. painoksessa kymmenen vuotta myöhemmin oli edelleen sama teksti (Törnudd 1927,2).

² Tutkimusaineistossa olleiden yksityisalbumien luokkakuvien ohella olen tarkastellut luokkakuvia eri Internet-sivustoilla, joista niitä löytyy lähes lukemattomasti.

³ Esiliinoissa käytetyt puuvillakankaat olivat yleensä sitä edullisempia, mitä enemmän niissä oli värjäämätöntä pohjaväriä (ks. Järvenpää 2004). Koska koulutyttöjen esiliinoja pestiin usein, vaalea saattoi olla seurausta myös useiden pesujen haalistamista kankaista.

valkoisten talousesiliinojen käyttämistä, kyse oli ainakin osittain siitä, että haluttiin korostaa puhtauden merkitystä ruokataloudenhoidossa. Sama päti valkoiisiin lypsyesiliinoiniin ja maitotuotteiden hygieeniseen käsittelyyn.

Se, että koululaisten hygieniavalistuksesta kirjoitettiin 1920-luvulla niin paljon, saattoi olla seurausta myös siitä, että oppivelvollisuuden myötä kansakoululuokassa kohtasivat eri yhteiskuntaluokkien lapset. Kun herrasväen lapset laitettiin samaan kouluun kansanlapsien kanssa, tyttöjen esiliinoilla voitiin varmistaa, että muiden kanssa kosketuksissa oleva vaate oli suurin piirtein puhdas. Esiliinan rypyttömyys edellytti silittämistä, käsittelyä kuumalla, mikä varmisti esiliinan hygieenisyyden.

Kotiliedessä (1925/1, 9) ehdotettiin koulutakkia suojavaatteiksi koulupäivien ajaksi oppikouluihin. Tätä ehdotusta perusteltiin – samalla tavalla kuin kansakoulutyttöjenkin esiliinojen käyttöä – alla olevien vaatteiden suojaamisella ja hygieniasyillä. Ajatuksena oli, että koulutakit säilytettäisiin koululla ja ne puettaisiin ylle aina tullessa ja riisuttaisiin koulusta lähtiessä. Näin ajateltiin tartuntavaaran vähenevän sekä kodin suunnasta kouluun että koulun suunnasta kotiin. *Kätensä koulutyöt aina heti pesevät. Mutta leningit – voisihan niissä piillä kaikenlaista tartuntaa.*¹ Artikkelin ohessa oli kuva neljästä erilaisesta koulutakista, jotka kaikki olivat väriltään tummia. Koulutakit oli tarkoitettu, toisin kuin kouluesiliinat, sekä tytöille että pojille. Ne ovat esiliinan puhtautta käsittelevässä aineistossa mielenkiintoinen poikkeus myös siksi, että niiden yhteydessä tyttöjen ja poikien vaatteiden likaisuudesta kirjoitettiin samalla tavalla.

Vähemmän näkyvien vaatteiden vaihtamista ei valvottu yhtä tarkasti. *Toverittaressa* (1932/3, 38) muistutettiin kuitenkin, että alusvaatteiden vaihtovälin ei pitäisi olla viikkoa enempää: *Se luulo on väärä, että alusvaatteet saisivat olla vaatekertamme likaisimmat.* Samantapaisia neuvoja viikoittaisesta alusvaatteiden vaihdosta annettiin vielä 1950-luvullakin (KL 1956/3, 168–169). Koska alusvaatteiden vaihdosta piti erikseen muistuttaa, niiden säännöllistä vaihtamista ei pidetty itsestään selvänä. Tämä on helposti tulkittavissa niin että alusvaatteiden likaisuus pyrittiin piilottamaan muilla vaatteilla. Kuitenkin, jos ihmiset, joille kirjoitukset suunnattiin, olisivat pitäneet viikon käyttämiään alusvaatteita samalla tavalla puhdistusta vaativina kuin ohjeiden kirjoittajat, he todennäköisesti olisivat koettaneet toimia ilman kehotuksiakin. Vielä 1900-luvun alkupuolella käsitys vaateen likaisuudesta oli erilainen kuin nyt, ja lisäksi käsitykset likaisuudesta ja puhtaudesta erosivat toisistaan eri väestöryhmien välillä.² Lagerspetz (2008, 170) muistuttaakin siitä, että se, mikä toiselle on likaista, saattaa toiselle olla aivan käyttökelpoisen puhdasta.

Osa väestöstä eli tulkintojen ristipaineessa. Oli heitäkin, jotka olisivat halunneet noudattaa hygienian parantamiseen tähtääviä puhtausnormeja ja joiden likaisuuden kokemuksensa olivat samansuuntaisia kuin hygieniavalistusohjeissa, mutta heidän elinolosuhteensa olivat sellaiset, että vaatteita saattoi pestä ja vaihtaa vain harvoin (Virkkunen 2010, 101–104; Tuomaala 204, 279; KL 1953/19, 694–695). *Toverittaressa* (1932/2, 26) tuotiin esille köyhimmän

¹ Kyseisen Kotilieden (1925/1, 9) artikkelin mukaan koulutakit oli tarkoitus ottaa käyttöön Helsingin Vanhassa Yhteiskoulussa seuraavan luuvuoden alusta. Ehdotettujen takkien ei tarvinnut olla keskenään samanlaisia, joten kyse ei ollut varsinaisesti koulu-univormusta. Koulutakkeja oli lehden mukaan *käytetty viisitoista vuotta eräässä Helsingin ruotsalaisessa yhteiskoulussa, jossa pojat ja tytöt alimmalta luokalta aina ylioppilastutkintoon asti käyttävät koulutakkeja*. Lisäksi mainitaan Aspin tyttökoulu Helsingissä ja nimeltä mainitsematon koulu Tampereella, joissa koulutakki oli käytössä.

² Lagerspetz (2008, 170) antaa esimerkin herrasväen tavasta käyttää nenäliinaa. Tämä tuntui 1900-luvun alun Suomessa tavallisesta kansasta likaiselta. Vaikka nenäliinan arvo koristavana statussymbolina ymmärrettiin, ajatus liman kantamisesta taskussa tuntui suurimmasta osasta väestöä oudolta ja vastenmieliseltä.

väestönosan todellisuutta: *Nälkäinen pitää puhtautta ylellisyytenä, rikkaalle se on välttämätön elämänvaatimus jo asemansakin säilyttämiseksi.* Tilapäistöiden varassa elävillä maaseudun asukkailla tai kaupunkien pienituloisilla työläisillä ei ollut useita päällimmäisiä vaatekertoja eikä mahdollisuutta pestä niitä usein. Kuitenkin sivistystason ulkoisia, kaikkien nähtävillä ja samalla arvioitavissa olevia ilmenemismuotoja olivat puhtaat, tilanteenmukaiset vaatteet.

Yhtenä osoituksena sivistymättömän kansanosan vaillinaisista puhtauskäsitteistä pidettiin täiden esiintymistä (KL1936/11, 459, 470, 472.) Tähin viitataan myös vanhassa norjalaisessa lastenlorussa, jossa ennustettiin tulevaa, vaatteissa konkretisoituvaa köyhyyttä tai varallisuutta: *Lappette, luset, fillete – ren, pen, edelsten.* Runo kääntyy suomeksi *paikkainen, täinen, ryysyinen – puhtoinen, kaunoinen, jalokiven arvoinen*¹ (Klepp 2007, 256). Loru kertoo täisen vaateen olevan huono ennuste tulevaisuudelle. Ei kuitenkaan pahin mahdollinen, sillä siivoamisella ja puhtaudenhoidolla naisten oli mahdollista muuttaa tulevaisuuttaan paremmaksi. Lorusssa vähimmäistavoitteena olivat puhtaat vaatteet.

Myös suomalaisen *Esiliina*-runon² vanha versio kertoo puhtaan vaateen palkitsevuudesta. *Esivaate etehesi lapseni laita, liasta se mekkosi varjella taitaa. Siistinä kotona ja koulussakin aina, kyllä Herra menestystä toimillesi lainaa* (Em 19, 20-luku) Vuonna 1918 syntynyt esiliinamuiston kertoja oli oppinut runon jo alle kouluikäisenä omalta äidiltään, joka oli kertonut oppineensa sen koulussa 1800-luvun lopulla. Tässä runossa esiliinan puhtaudesta ja siisteydestä oli seurauksena onnistumisia tulevissa töissä. Runo viittaa sekä ajalle tyypilliseen uskonnolliseen kasvatukseen että ahkeruuden mutta myös puhtauden palkitsevuuteen ja likaisuuden välttämiseen.

Naisten vastuulla oli kodin ja sen asukkaiden puhtaudenpito. Kodinhoito- ja pukeutumisneuvoja kirjoittavat naiset laativat määritelmiä siitä, mikä ei ollut hyväksyttävää, mikä oli likaa, mikä epäsiistiä ja mikä epäjärjestyä, ja miten epätoivotusta oli mahdollista päästä eroon. Määritelmien avulla pyrittiin rakentamaan uusien ihanteiden mukaista yhteiskuntaa. Klepp (2007, 257) on todennut, että samalla kun likaisuutta määriteltiin hygieenisyyden näkökulmasta, rakennettiin myös kulttuurista järjestystä. Esiliinon voidaan nähdä edistäneen hygieenisyyttä esimerkiksi ruuanlaittoilanteissa, jossa ikään kuin vaateen ohjaamana jouduttiin välttämään tiettyjä pintoja koskemasta toisiinsa. Lagerspetz kuitenkin muistuttaa, että vain harvoin. Likaisuuden ja hygieenisyyden välille voi laittaa yhtäläisyysmerkin

8.4.4 Esiliina – pyykkiä ja puhtaanapitoa

Valkoisessa esiliinassa lika näkyi helposti, ja koska se oli helppo huomata, käyttäjä tiesi, milloin esiliina kaipasi pesua. Toisaalta, jos halusi, että esiliina pysyi puhtaan näköisenä, oli tarkkaan huolehdittava siitä, että se ei likaantunut turhaan. Tässä kohtaa kaksi erilaista suhtautumistapaa likaan ja puhtauteen, Lagerspetzin (2008, 167) määritelmän mukaan vesiperustainen ja järjestysperustainen puhtauskulttuuri. Vesiperustainen kulttuuri perustuu siihen, että vettä on rajoittamattomasti tai ainakin tarpeeksi siihen, että liaksi määritelty voidaan poistaa vedellä. Järjestysperustaisessa kulttuurissa puolestaan vähennetään likaantuminen minimiin ja varotaan likaisten ja puhtaiden pintojen koskettamista.

Järjestysperustainen suhtautuminen valkoiseen tai vaaleaan esiliinaan vaati tarkkaa harkintaa ja ennakkointia silloin kun piti tehdä taloustöitä ja samalla saada esiliina pysymään puhtaana. Yksi keino suojella valkoista työesiliinaa, oli laittaa toinen esiliina sen päälle siksi aikaa, että kaikkein helpoimmin vaatteita likaavat työt saatiin tehtyä. (Emäntälehti 1939/2, 55;

¹ Tutkijan oma käänös.

² Kyseistä esiliinarunoa, tosin eri versioita, on myös opeteltu koulussa laulamalla (Em 21, 50-luku).

Kilroy sen teki 1948) Toinen vaihtoehto oli riisua vaalea esiliina ja pukea sen tilalle tumma tai kirjava, jossa lika ei näkynyt niin helposti. Kummassakin tapauksessa valkoinen esiliina säilyi puhtaana.

Vesiperustaisessa suhtautumistavassa kiinnitettiin huomio esiliinan puhtauteen suhteessa sen puhdistettavuuteen ja pesemiseen. *Kotiliedessä* neuvottiin, että esiliinan saattoi pestä *välipesussa* yhdessä lastenvaatteiden ja muiden pienten vaatekappaleiden kanssa (KL 1926/2, 43). *Emännän tietokirjassa* neuvottiin ottamaan pyykinpesu huomioon jo esiliinan materiaaleja valitessa: *talousesiliina valmistetaan karkeahkosta valkokankaasta, joka parhaiten kestää haudepesua* (Hannula & Wiherheimo 1953, 142, 616).

Gestrin ja Somersalo (1934, 108) muistuttivat *Esiliina*-kirjassa siitä, että lastenvaatteita on pestävä usein, ja siksi ne oli hyvä valmistaa kankaista, jotka kestivät haalistumatta lukuisia pesuja. Vaikka heidän näkemyksensä mukaan lapsien oli hyvä saada leikkiä vapaasti, he samalla korostivat, että lapsilla ei ole oikeutta tahallaan tahrata vaatteitaan. Lasten vaatehuollosta vastaavat tarkastelivat omasta näkökulmastaan lasten esiliinoja vesiperustaisesti mutta samalla lasten toivottiin suhtautuvan vaatteisiinsa järjestysperustaisesti ja välttävän esiliinojensa likaamista. Immi Hellén *Nuken pyykki* -runossa nukenvaatteita pesevät tytöt puolestaan antoivat toruja nukeilleen: *Pahat paitaressut tahrassitte essut* (TO 1932/18, 263).

Palvelija, joka joutui sekä käyttämään valkoista esiliinaa että huolehtimaan sen pesemisestä, joutui toimimaan kahden puhtauskäsitöiden ristipaineessa, sekä varomaan likaa valkoisessa talousesiliinassaan että huolehtimaan liian poistamisesta esiliinastaan. Vaatimus valkoisen esiliinan käytöstä annettiin ylhäältä päin. Emäntä, joka oli tottunut siihen, että muut pesivät hänen ja hänen perheensä vaatteet, astiat ja asuintilat, eli vesiperusteisessa puhtauskulttuurissa, ja edellytti sitä palvelijaltaan.¹ Näkyvä lika oli välittömästi poistettava, mieluummin sitä ei saanut koskaan edes näkyä. Sen sijaan palvelija, joka huolehti näistä talouden puhtaanapitotoimenpiteistä, ja lisäksi vielä omasta valkoisesta esiliinastaan, joutui elämään myös järjestysperustaisen puhtauskulttuurin mukaan. Jos hän ei varonut likaamasta esiliinaansa, se kostautui ylimääräisellä pyykinpesulla (TO 1932/15–16, 222–223).

Valkoisen esiliinan puhtautta valvovat emännät eivät välttämättä hahmottaneet tätä kahden puhtauskulttuurin ristipaineessa elämistä. Mutta emännät antoivat – ja emännille annettiin – neuvoja: *Esiliinan tulee aina olla ehdottomasti puhdas ja ahkerasti harjoitellen voidaan oppia työskentelemään siten, että esiliina, valkoinenkin, pysyy päiväkausia puhtaana* (Hannula & Wiherheimo 1953, 616). Herrasväki kauhisteli kaupunkien työläisten ja maaseudun köyhän väestönosan likaisuutta ja huolimattontaa kodinhoittoa samalla kun kelpuuttivat näiden palveluksia oman kotitaloutensa raskaisiin puhtaanapitotöihin. (Ks. esim. Markkola 1999, 33; Vattula 1989, 28–29²; KL 1932/4, 119.)

¹ Osa Kotilieden toimittajakunnastakin oli siinä asemassa, että heillä oli, ainakin 1920- ja 30-luvuilla, palveluskuntaa huolehtimassa niin heidän kotiensa kuin siellä käytettävien esiliinojen puhtaudesta. 1920-luvulla viidestä vakituiseen toimittajakunnan jäsenestä kolme toimi kansanedustajina (Aikasalo 2000, 17). Myös Toverittaren päätoimittajana ollut Miina Sillanpää, joka tosin oli lähtöisin köyhistä oloista, toimi kansanedustajana.

² Vattula (1989, 28–29) näkee työläisnaisista luodun luokkailmeen yhteiskunnallisena sortona. Kotitalouksien taloudellista hoitamista ja säästäväisyyttä pidettiin yhteiskunnallisena tavoitteena. Taloudellisuutta määriteltiin laskemalla ruokamenojen osuutta perheen kokonaismenoista. Näin laskettuna pienituloisten olisi pitänyt ruokkia perheensä huomattavasti pienemmällä rahasummalla kuin parempituloiset todistaakseen järkevää taloudenhoitoaan. Esimerkiksi 1920-luvun alussa työläisperheiden keskimääräinen ruokamenojen osuus oli 57,2 % kokonaismenoista, kun virkamiesperheissä se oli vain 33,4 %. Syrjäseuduilta löytyi paljon perheitä, jotka elivät todellisessa puutteessa, mutta näistä

1900-luvun alussa herrasväen pyykinpesun ja siivouksen hoitivat palvelijat ja tilapäiset apulaiset. Myös maaseudulla isoissa taloissa käytettiin piikoja ja tilapäistä apuvoimaa suursiivouksien ja suurpyykkien pesemisen yhteydessä. Näistä töistä maksettava korvaus oli hyvin pieni, mutta vähävaraisille sekin oli enemmän kuin ei mitään. (Vainio-Korhonen 2002, 120–123; Virkkunen 2010, 196–197.) Puhtaan pyykin tuoksusta nauttiville herrasväen naisille kokemus pyykkipäivästä oli hyvin erilainen kuin puhtauden aikaansaamisesta vastaaville, esiliinat edessään pyykkiä peseville ja silittävälle naisille.

Kuva: KL 1932/11, 445

Kaupunkilaisille on pyykinkuivauspäivä oikea huviretki luonnon helmaan (KL 1932/11, 445).

Kuva 61. Pyykin pesijät ja pesettäjät

Ristiriitainen suhtautuminen puhtaaseen pyykkiin ja sen pesijöihin tuli hyvin esille *Kotillieden* (1932/11, 445) artikkelissa, jossa kerrottiin ihannoivasti keväästä ja sen mukanaan tuomista, naruilla kuivuvista, puhtaista pyykeistä. Valkoisia pyykejä ihailtiin myös syrjäkadun pihassa, jossa oli hyvin hoidettu pihamaa ja maaseudun tunnelmaa. *Vähemmän koristeelliselta näyttää kuivumaan ripustettu kevätpyykki osaksi rakentamattomilla tonteilla ja mäillä muuten tiheästiasutuissa kaupunginosissa. Pyykkikin on nähtävä oikeassa ympäristössään.* Herrasväen pyykkäreistä suurin osa tuli juuri näistä pyykin katsellulle sopimattomista ympäristöistä, ja näissä ympäristöissä kuivui myös herrasväen pyykkiä.

Kangasmainoksissa 1930-luvun pesijättäret tai palvelijat kertoivat herrasväen liinavaatteista ja siitä, miten ne kestivät pesusta toiseen (KL 1932/19, 765). Kun palvelijat vähentyivät, mainoksiin pääsivät perheenemännät, mutta molemmissa tapauksissa pyykin puhtautta symboloitiin yleensä valkoisilla esiliinoilla. Pyykinpesuun liittyvissä teksteissä ja kuvissa valkoinen kangasesiliina näyttäytyi paremminkin merkinä puhtaudesta kuin suojavaatteena. Fyysisen puhtauden lisäksi pyykinpesuun liittyi symbolinen puhtaus, jota – varsinkin mainoksissa – valkoisilla esiliinoilla korostettiin. Esimerkiksi kuvan *Persil-*

lähdeaineistossa kerrotaan lähinnä vain hyväntekeväisyys-artikkelien yhteydessä. – *–jonka tuvan lattiapinta-ala on korkeintaan noin 12m² ja siitä pois vielä ison muurin ala, kolmella seinällä on ikkuna ilman sisälasia, yksi ruutu oli särkynyt ja pahvinpalasilla paikattu, neljännellä seinällä oli ovi. Lattia oli rikkonainen. Näissä olosuhteissa asuu perhe, jossa on 6 lasta.* (Omin Käsin 1938/2, 14–15.)

mainoksessa naisen lempeä hymy¹ ja hygieenisen puhtaat vaatteet loivat mielikuvaa paitsi puhtaasta pyykistä myös puhtaasta naisesta

Kuva: KL 1932/9, takakansi

Mainokseen liitetyt yksityiskohtaiset pyykinpesuohjeet kertovat siitä, etteivät pyykinpesuaineiden käyttötavat olleet itsestään selvää.

Persil-pesuainemainoksen valkoiseen talousesiliinaan ja puuvillaiseen kotitalouspukuun pukeutunut lyhythiuksinen nainen edustaa aikakautensa modernia asiantuntijuutta.

Upopesukonemainoksen esiliina edustaa maskuliinista supersankaria ja uutta pesuteknologiaa

Kuva: KL 1960/4, 243

Esiliinan ja pyykinpesijän symbolinen yhteys oli niin voimakas, että Upo pesukone sai mainoksessa esiliinan ympärilleen.

Kuva 62. Hohtaavan puhdas esiliina – puhdas pyykki ja pyykinpesijä

Kodin puhtaudesta huolehtiminen oli fyysisesti raskasta ja aikaa vaativaa työtä. Mäntän keittiöpaperimainoksen mukaan perheenemäntä käytti pyykinpesuun vuodesta jopa kuukauden verran (KL 1946/18, 450). Työn organisointi-, työväline- ja pesuaineohjeiden ohella lehdissä esiteltiin erityisesti siivoukseen tai pyykinpesuun sopivia esiliinoja. Siivousesiliinalle suositeltavia ominaisuuksia olivat suojaavuus, tukeva kangas, tumma väri, jossa lika ei heti näkynyt ja suuret taskut, joissa oli hyvä kuljettaa siivousvälineitä. (KL 1948/17, 407) Mainostajat käyttivät hyväkseen tietoa suojaavan esiliinan tarpeellisuudesta. Kun haluttiin korostaa työn helppoutta, mainosten kuvissa pienennettiin esiliinan kokoa tai riisuttiin se kokonaan.

Pesukoneet muuttivat ratkaisevasti pyykinpesua. Mies saattoi osallistua pesukoneen hankintaan mutta tutkimusjakson aikana perheenäiti oli se, joka huolehti perheen vaatteiden puhtaudesta.² Vaikka 1960-luvun alussa pesukonemainoksissa esiliinoilla oli edelleen näkyvä rooli, pesukoneiden viereen kuvatuilla naisilla oli usein kevyttä pyhä- tai tarjoiluesiliinaa muistuttava pikkuesiliina symboloimassa pyykinpesun keveyttä (KL 1963/4, 213). (ks. KL 1960/4, 243).

¹ Brummell & C:o (1926, 8-9) korostavat Hieno nainen -käytösoppaassaan naisen lempeän hymyn tärkeyttä. Lempeä hymy osoitti, että nainen oli kasvattanut sielunsa lämpimäksi ja lempeäksi.

² 1950-luvun alussa kirjoiteltiin kotitaloustyön polttavimmasta kysymyksestä, pesukysymyksestä: *Me vaadimme pesukoneita, siihen kuuroon yhtyvät jo kaikki naiset* (KL 1951/9, 319).

8.4.5 Vaatimus puhtaasta esiliinasta – sosiaalisen puhtauden kontrollointia

Puhtaus yhdistettiin tutkimusajankohtana hyveisiin kuten tasapaino, järjestys ja siveellisyys. Esiliinan siisteydestä ja sileydestä saattoi nopeasti päätellä, miten nämä hyveet oli omaksuttu. Männistön (2003, 97–99) mukaan käytösoppaissa likainen tyttö näyttäytyi moraalisesti epäilyttävänä, kun taas puhtaalla ja siistillä työllä oli edellytykset myös sisäiseen puhtauteen. Tytön piti olemuksella lähettää ympäristönsä signaaleja kunnollisesta tulevasta äidistä ja naisesta. Jo vääränlainen pukeutuminen riitti leimaamaan nuoren naisen huonoksi. *Kotillieden* mukaan nuoren tytön kallein aarre oli hyvä maine, ja hyvän maineen säilyttämistä auttoivat sekä oikeanlaiset vaatteet että oikeat käytöstavat (KL 1945 / 22, 588). Sama päti myös aikuisiin naisiin.

Niinkuin esiliinan kauneudesta, siisteydestä ja sileydestä lukee keittiöön pistäytynyt läheisemme siisteyden harrastuksemme yleensä, niin eiköhän vain etenkin puoliverhojen ja pöytäliinojen rypyt ja rypyttömyys kerro jotakin sisäisen ihmistemme siisteydestä (KL 1932 / 5, 159).

Kaikilla perheenemännillä ei ollut mahdollisuutta huolehtia pöytäliinojen rypyistä ja vaihtaa esiliinaa työtehtävän ja tilanteen mukaan eikä kaikilla naisilla ollut viihtyisää kotia hoidettavanaan, mutta sellaisista perheenemännistä esiliinateksteissä kerrottiin vain vähän. Kuitenkin emännästä ja hänen mahdollisuuksistaan työskennellä kotinsa hyväksi riippui, saiko perhe puhtaan vai likaisen leiman, hyvien vai huonojen ihmisten leiman (ks. Saarikangas 1999, 160). *Kotilliesissä* työläisperheet, joiden kotien puhtaustaso ja perheenjäsenten ulkoinen olemus eivät vastanneet ihannekuvia, ohitettiin useimmiten vaikenemalla. Silloinkin kun hyväntekeväisyyteen liittyvien kirjoitusten yhteydessä kerrottiin perheiden kurjista elinolosuhteista, korostettiin yleensä sitä, että vaikeuksista huolimatta kodeissa yritettiin noudattaa puhtausnormeja niin hyvin kuin se olosuhteisiin nähden oli mahdollista¹. Esimerkiksi *Kotilliedessä* (1929/9, 343–344) kirjoitettiin työmiehen vaimosta, joka asui yhden huoneen asunnossa miehensä ja yhdeksän lapsensa kanssa, *hoitaa tietysti yksin perheensä pitäen sekä kotinsa että lapsensa hyvin siistinä kaiken köyhyyden keskellä*.

1800-luvun lopulta lähtien julkisuudessa kirjoitettiin työläisnaisten huolimattomasta taloudenhoidosta ja samalla luotiin negatiivista luokkailmettä². Stereotypistä luokkailmettä hyödynnettiin myös elokuvissa, kun epämääräisesti päällä roikkuvalle ja rypyiselle esiliinalla saatiin nainen näyttämään ulkoisesti epäsiistiltä. Samalla katsoja tuli tietoiseksi siitä, että kyseinen nainen oli myös sisäisesti epäkelpo. Esimerkiksi *Hätävara*-elokuvassa (1939) katua lakaiseva talonmiehen vaimo on helposti tunnistettavissa työväenluokkaan kuuluvaksi villatakin alta epäsiististi repsottavan valkoisen esiliinan perusteella. Jo se, että nainen oli jättänyt yllään valkoisen esiliinan lähtiessään likaisiin lakaisutöihin, kertoi hänen

¹ Syrjäseuduilta löytyi paljon perheitä, jotka elivät todellisessa puutteessa: –*jonka tuvan lattiapinta-ala on korkeintaan noin 12m² ja siitä pois vielä ison muurin ala, kolmella seinällä on ikkuna ilman sisälasiä, yksi ruutu oli särkynyt ja pahvinpalasilla paikattu, neljännellä seinällä oli ovi. Lattia oli rikkonainen. Näissä olosuhteissa asuu perhe, jossa on 6 lasta.* (Omin Käsin 1938/2, 14–15.)

² Vattula (1989, 28–29) näkee työläisnaista luodun luokkailmeen yhteiskunnallisena sortona. Kotitalouksien taloudellista hoitamista ja säästäväisyyttä pidettiin yhteiskunnallisena tavoitteena. Taloudellisuutta määriteltiin laskemalla ruokamenojen osuus perheen kokonaismenoista. Näin laskelmien mukaan pienituloisten olisi pitänyt ruokkia perheensä huomattavasti pienemmällä rahasummalla kuin parempituloiset todistaakseen järkevää taloudenhoitoaan. Esimerkiksi 1920-luvun alussa työläisperheiden keskimääräinen ruokamenojen osuus oli 57,2 % kokonaismenoista, kun virkamiesperheissä se oli vain 33,4 %. Lisäksi virkamiesperhe todennäköisesti söi ravitsevampaa ja monipuolisempaa ruokaa.

taustastaan. Samasta elokuvasta löytyi myös esimerkki päinvastaisesta työläisnaisesta Anna-Liisasta, joka oli omaksunut oikean, puhtaan perheenemännän roolin. Anna-Liisa elätti ompelutöillä itsensä ja koulutti poikansa. Hänen kotinsa oli pieni ja vaatimaton mutta puhdas ja järjestyksessä ja hänellä oli edessään puhdas, sileä ja kauniisti ommeltu esiliina.¹

Kuva: KL 1943/2, 48

Niin, kyllähän lasten vaatteet siistinä pysyvät, kuin vain jaksaa paikata, parsia, sillittää ja puhdistaa, naurahtaa heidän äitinsä.

Mutta niinpä en koskaan istu yhtään ainoaa minuuttia ilman työtä. Aina minulla on jotain puuhaa, joko sitten juuri paikkaamista, parsimista tai ompelemista. (KL 1941/ 5, 145)

Kuva 63. Käsityötaito sosiaalisen puhtauden osoituksena

Vastaava esiliinoilla kunnolliseksi ja epäkunnolliseksi merkitty työväenluokkainen naispari on elokuvassa *Pinsion parooni* (1962). Elokuvan keskiössä olevan perheen äiti edustaa sekä ulkoisesti että sisäisesti pudasta työläisnaisista: hän käyttäytyy hillitysti, pitää kodin puhtaana, suhteen puolisoon hyvänä, ja on kasvattanut lapsistaan avuliaita ja vastuuntuntoisia. Sekä äidillä että tyttärillä on elokuvassa useita siistejä esiliinoja. Vastaparina on samassa, tehtaan omistamassa, työväen asuintalossa asuva työläisnainen. Hänen epämääräisesti roikkuvasta esiliinastaan² voi helposti päätellä sen, mikä elokuvan kuluessa ilmenee muillakin tavoilla: kyseessä ei ole kunnollinen ihminen vaan juoruileva ja rääväsuijuinen juopon miehen vaimo. Vastakkain asettelua korostetaan myös sillä, miten naiset suhtautuvat ompelukoneisiin. Elokuvassa sosiaalisesti puhdas nainen ompelee omalla ompelukoneellaan ahkerasti vaatteita perheenjäsenilleen kun taas likaiseksi osoitettu nainen on vaihtanut oman ompelukoneensa televisioon. Myös kotiliesissä äidin tekemä parsimis- ja paikkutyö edesauttaa perheenjäsenien ulkoista puhtautta ja osoittaa myös äidin puhdasta asennetta: *”Tämä se on oikein minun mielityötäni” sanoi perheenäiti istuessaan paikkuuvaatteiden ääreen. Ja kyllä äiti on opettanut neulan pysymään tyttöjenkin kädessä.* (KL 1943/2, 48.)

¹ Hätävara 1939. Katua lakaisevan naisen esiliina oli sama, jota aiemmissa kohtauksissa sankarittaren koulukodin emännöitsijä oli käyttänyt, tällöin siistinä ja silitettyä. On mahdollista, ettei valkoisen esiliinan käyttö kadunlakaisukohtauksessa ollut harkittua. Elokuvan juonen kannalta oli tärkeää, että Anna-Liisa, niin työläinen kuin olikin, ei osoittautunut työläisluokkailmeen mukaiseksi. Hänen pojastaan tuli myöhemmin elokuvan sankarittaren, papin tyttären Vappu Kankareen, aviomies. Luokkaristiriita olisi ollut liian suuri, jos mies olisi ollut kotoisin liian sivistymättömästä kodista.

² Elokuvissa oli helppo tehdä vastapareja esiliinoilla. Perhealbumien valokuvista saa toisenlaisen kuvan, kun roikkuvia ja repsottavia esiliinoja on myös ”kunnon naisten” yllä.

Myös kaunokirjallisuudessa esiliinan puhtautta käytettiin symbolisessa merkityksessä. Kun Toivo Pekkanen (1932/2002, 244) halusi romaanissaan *Tehtaan varjossa* kuvata äidin terveyden heikkenemistä ja muuttunutta elämäntilannetta, hän käytti liikaista esiliina symbolina:

Äidin kädet kuin epäröivät, kun niiden pitää tarttua johonkin raskaampaan esineeseen, jalat eivät näytä olevan selvillä siitä, kuinka pitkän askeleen ne kulloinkin voisivat ottaa. Esiliina ei enää koskaan ole niin puhdas ja sileä kuin ennen ja hiukset hapsottavat sekavina ja kuolleen harmaina joka taholle.

Lagerspetz (2008, 174–175) kirjoittaa, miten 1900-luvun alussa sekä porvarit että poliittisesti aktiiviset työläiset korostivat itsekuria erityishyveenään. Hän esittää yhtälön *puhtaus = itsehillintä = korkea kulttuuritaso* ja toteaa, että yhtälöä voitiin tulkita myös toisin päin: oletettu kulttuuritaso ilmaisi ihmisen puhtaustason. Tulkinta johti moniin ylilyönteihin, kun ihmisiä arvotettiin heidän asuntonsa tai vaatteidensa siisteyden perusteella. Ilmeisesti likaiseksi leimautumista pelättiin niin paljon, että normaalin elämiseen kuuluvat jäljetkin olisi haluttu tehdä näkymättömäksi, sillä lehdissäkin puututtiin aiheeseen. *Vaikka kaapin päällä on pölyä* -pakinnassa perheenemäntä ei voinut ottaa kylään tulleelta ystävältään vastaan apua pölyjen pyyhkimiseen, koska pelkäsi vieraan näkevän kodin likaisia paikkoja. Oli jo tarpeeksi paha, että emäntä itse esiintyi siivousesiliina yllään. (KL 1953/2, 76.) Toisaalta lehtien esiliinateksteissä vahvistettiin ajatusta siitä, että naiset pystyivät puhtailla asunnoilla ja oikeilla esiliinavalinnoillaan tuomaan esille pätevyytensä perheenemäntinä ja kunnollisina naisina. Jos arkiesiliinan siisteys ei vastannut normeja, pyhäesiliinalla saattoi korjata tilannetta:

Mutta koti, jossa heräämme sunnuntaiaamuna, on aivan toisenlainen kuin muulloin¹. Tämän "aivan" -tunnelman voi saada aikaan pyhäliina pöydällä – vaikka paperiliina – äidin puhtauttaan loistava esiliina ja pyhäpuku – – (KL 1948/5, 103).

Vaikka esiliinateksteissä korostettiin äidin esiliinan merkitystä kodin ilmapiirille, vielä enemmän vaikutti olevan merkitystä sillä, minkälaisia tulkintoja naiset tekivät toistaan esiliinojen perusteella (KL 1963/4, 248, 271).

8.4.6 Puhtaan tytön esiliina

Lasten vaatteist' sen näkee mitä väkee taloss' on, kirjoitettiin *Kotiliedessä* (1956/7-8, 433) ja kehoitettiin äitejä kiinnittämään huomiota siihen, millaisena muut näkevät hänen lapsensa. Yksittäisen perheenjäsenen pukeutuminen saattoi leimata koko perheen, ja tytön likainen tai rikkinäinen esiliina toimi yhteisölle viestinä myös äidistä huolimattomana ihmisenä. Myös Klepp (2007, 261) kirjoittaa siitä, miten ulkoisen olemuksen puhtaus tai likaisuus on leimannut ihmiset joko kunnollisiksi tai kunnottomiksi. Tyttöjen kouluesiliinat ovat esimerkki vaatteista, joiden puhtauden tai likaisuuden perusteella arvioitiin sekä tyttöä itsestään että hänen kotiaan. Koulua käyvien tyttöjen oli siis huolehdittava esiliinansa puhtaudesta, ei ainoastaan itsensä vaan myös koko perheensä maineen vuoksi.

¹ Äidin tunnelmaa puhdas pyhäesiliina ei välttämättä parantanut, sillä usein juuri sunnuntai oli perheenemännälle viikon raskain päivä. Sunnuntai vapaapäivänä merkitsi sitä, että perheenjäsenet tarvitsivat puhdasta ylleen, omaa vapaa-aikaa ja ystäviä kyläilemään. Pyhäesiliinaan sonnustautuneen äidin tehtävä oli huolehtia, että sunnuntaitunnelma säilyi ilman suurempia ristiriitoja. (Ks. KL 1945/24, 662.)

Kuva: KL 1927/2 etusisäkansi

Oheinen kuva on ja teksti ovat osa Finlaysonin kangasmainosta (KL 1927/2, etusisäkansi):

Mutta myöskin naapurin lapset voisivat näyttää ihmisiltä, jos he arkisin ymmärtäisivät suojella pukujaan kunnollisilla esiliinoilla.

Mainoksessa lueteltujen esiliinakangas vaihtoehtojen jälkeen todetaan:
Ne soveltuvat mainiosti niihin sieviin esiliinamalleihin, joita Teillä tietysti on kotonanne aimo lajitelma.

Kuva 64. Ihmisen näköiseksi kunnollisella esiliinalla

Tuomaala (2004, 278–280) on todennut, että 1920–30-luvulla vaatimattomien maalaisolojen ja koulun esittämien puhtausihanteiden välillä oli vaikeasti ylitettävä kuilu. Vaikka opettajia neuvottiin ottamaan huomioon lasten erilaiset lähtökohdat, monet köyhistä kodeista tulleet lapset kokivat, että opettajat kohtelivat heitä epäeelisti vaateasioissa. Oli opettajia, jotka leimasivat köyhyyden ja huonojen elinolosuhteiden vuoksi epäsiesteissä vaatteissa kulkevat koululaiset tyhmiksi. Vastaavasti hyvin puettuja lapsia kohdeltiin parempina oppilaina. Koululaisen likaiseksi leimaamiseen riitti sekin, että vanhempien poliittinen tausta ei miellyttänyt opettajaa. (Ks. Virkkunen 2005, 134–136; Salo 2005, 134–137.)

Nenga (2003, 178) on tutkinut yhdysvaltalaisien naisten pukeutumiseen liittyviä lapsuusmuistoja. Hän on todennut, että erityisesti työväenluokkaan kuuluvat naiset muistavat lapsuudestaan häpeätunteen, joka liittyi heidän huonoihin vaatteisiinsa. Vastaavasti onnellisia muistoja syntyi vaatteista, jotka vastasivat aikakauden pukeutumishormoja. ¹ Uusi, kaunis esiliina antoi tunteen siitä, että oli oikein pukeutunut.

Muistuu mieleeni vieläkin, kun olin pienen maalauskoulun ekaluokkalainen vuonna 1948. Esiliinani toi rakas kummitätini. Muistan vieläkin silmissä. Esiliina oli vaaleanvihreää ohutta kangasta, yksiväristä, helman muoto oli pyöreä ja siinä oli röyhelö myös olkapään kohdalla. Punainen sydämen muotoinen tasku. Liekö nukuin yötä, kun sain ihanan esiliinan aamulla kouluun, tuollaista ei ollut toisilla, yhtä ihanaa. Muistuu vieläkin taivaalliselta. (Em 29).

¹ Klepin (2007, 262–263) mukaan ajatus siitä, että lapsen koulussa käyttämät vaatteet korreloivat hänen kotinsa puhtaustason kanssa, elää edelleenkin, erityisesti alakouluikäisten lasten ollessa kyseessä.

Tämän tutkimuksen esiliinamuistoissa ei varsinaisesti tuoda esille vaatteisiin liittyvää häpeää. Kiitollisuutta huokuva muisto äidistä, joka piti huolen siitä, että jompikumpi koulutytön kahdesta esiliinasta oli aina aamulla puhtaana ja sileänä kertoo ehkä kuitenkin siitä, että häpeällinen tilanne olisi voinut olla lähellä ilman äidin huolenpitoa. (Em 27, 50-luvun alku.) Myös lapsen ilo uudesta esiliinasta välittyy muistoista. (Em 29, 40-luku; Em 8, 50-luku; Em 4, 30-luku). Lämpimien lapsuusmuistojen esiliinat olivat niitä, joiden avulla pystyttiin täyttämään pukeutumismormit. Joillain esiliinoja oli niin monia, että tietty esiliina on säilynyt muistoissa sen poikkeuksellisen ulkonaön tai sen antajaan liittyvän merkityksen vuoksi (Em 3, 40-luku; Em 13, 50-luku; Em 14, 50-luku).

Kaupungin kansakoululaisia 1930-luvun alussa

Kuvan oikeassa laidassa istuva kansallispukuun pukeutunut tyttö on osoitus siitä, että tätä luokkakuvausta varten oli pukeuduttu harkiten.

Valokuva: Yksityisalbumi

Kuva 65. "Esiliina eessä oot siisti ja sievä"

1900-luvun alkupuolen esiliinateksteissä vedottiin usein siihen, mitä muiden oletettiin esiliinojen käyttäjästä ajattelevan. Samalla tavalla vedottiin siihenkin, miten puhtaita esiliinoja käyttämällä sai toisten hyväksyntää. Hyvänä esimerkkinä siitä, miten toisten odotuksia korostettiin, on *Esiliina*-runo, joka ainakin esiliinamuistojen perusteella on säilynyt tutkimuksen kaikkien kolmen sukupolven naisten tietoisuudessa aina 1800-luvun lopulta tähän hetkeen. *Kotiliedessä* (1928/22, 798) kyseinen runo oli muodossa

*Esiliina etehesi, lapseni, laita!
Kyllä se mekkosi varjella taitaa!
Esiliina edessä oot siisti ja sievä,
kylässä, koulussa ja kotonakin vielä!*

Esiliinamuistoissa runosta on vähän erilaisia versioita. Loppuosa on usein lähes sama, mutta alussa painotetaan joko sitä, että esiliina suojelee alla olevia vaatteita, tai sitä, että esiliinankäyttäjän pitää käyttäytyä niin, että hän vaatteineen pysyy puhtaana: *Esiliina eteesi lapseni laita, puhtaana siistinä oleskella taita. Koulussa, kotona, kylässäkin vielä, lapsi on puhtoinen, katsella sievä* (Em 22). Runo korostaa tytön ulkoisia avuja ja sitä, millainen hän on muiden mielestä.

Ajatus siitä, että tyttöjen piti varjella esiliinojaan olivat he sitten kotona, koulussa tai kylässä välittyi myös kirjallisuudesta, joskus sukupuolta korostavia esiliinanormeja kyseenalaistavassakin sävyssä. Hilja Valtosen (1928/1988, 15–20) romaanissa *Opettajan villikko* ja Anni Polvan romaanissa *Tiina aloittaa oppikoulun* (1957/ 1960, 85–89) on samantapaiset

kuvaukset siitä, miten tytöt rikkoivat naistapaisen käyttäytymisen normeja, kun he lähtivät leikkimään riehakkaita leikkejä poikien kanssa. *Opettajan villikossa* (1928) kahdeksanvuotias Tipuli lähti toisten lasten kanssa leikkimään yllään äidin ompelema uusi siniraitainen esiliina. Lapset kävivät ryöstämässä linnunpesästä munia ja Tipulille sattui vahinko. Munat rikkoutuivat uuden esiliinan taskuun ja vaatteet likaantuivat. Tytön äiti oli aamulla ennen uloslähtöä varoittanut Tipulia likaamasta ja repimästä vaatteitaan. Yksitoistavuotias Tiina puolestaan oli poikien kanssa raunioituneella tontilla touhuamassa. Romuja raahatessaan hän likasi mekkonsa ja esiliinansa, johon tuli lisäksi kaksi repeämää. Pojat saivat jatkaa seikkailemista, mutta Tiinan piti kotiväen määräyksestä jättää seikkailut mielestään. Lisäksi häntä rangaistiin jättämällä ilman illallista.

Vaikka pojat saivat käyttäytyä villisti ja riehua, piti tyttöjen olla rauhallisesti ja sievästi. Kuvaan tyttömäisestä tytöstä ei sopinut kiipeileminen puissa ja linnunmunien ryövääminen sen paremmin kuin romujen raahaaminen epämääräisissä paikoissa laitakaupungilla. Varoitus esiliinojen likaamisesta olikin yhtä paljon kehoitus käyttäytyä normien mukaan kuin ohje konkreettisesti huolehtia vaatteiden siisteydestä. Kleppin (2007, 271) mukaan miesten vaatteiden likaisuuteen suhtaudutaan edelleen suopeammin kuin naisten. Sukupuolen mukaan määritelty puhtaus päti 1900-luvun alkupuolellakin, myös lasten vaatteisiin. Pikkupoikien esiliinoja ei tehty sitä varten, että niitä olisi varjeltu vaurioilta vaan helpottamaan poikien olemista niin, että heidän ei tarvinnut varoa esiliinan alla olevia vaatteitaan. Pikkupoikavaiheen jälkeenkin poikien riehakkaaseen touhuiluun ja heidän vaatteidensa likaisuuteen suhtauduttiin eri tavalla kuin tyttöjen. Poikien vaatetukseen ei kuulunut sellaisia tyttöjen esiliinoiniin verrattavissa olevia vaatteita, joiden puhtautta olisi erityisesti tarkkailtu. Puhtaudesta huolehtiminen kuului enemmän naiskansalaisuuteen kasvattamiseen, ja mieskansalaisuudella oli omat norminsa: *Poikien kesävaatteet. Nuo rasavillit eivät juuri muusta välitä, kunhan kesävaatteet ovat mukavat ja vilpoiset ja sellaiset, ettei niitä tarvitse aina varoa* kirjoitettiin Vaasan kangasmainoksessa (KL 1928/12, 401).

Kuva: KL 1944/14–15, 456

Kuva: KL 1939/22, 823

Kuva 66. Eri puhtausnormit tytöille ja pojille

Esiliinamuistojen ja käsityöohjeiden perusteella tytöt käyttivät arkisin monenlaisia värikkäitä ja kirjavia esiliinoja. Aivan vaaleat kankaat olivat paremminkin pyhäesiliinojen materiaalia. Kuitenkin monissa lehtien kuvissa, jotka liittyvät artikkeleihin tytöistä äidin pikkuapulaisen roolissa, työt on usein puettu vaaleaan esiliinaan. Tähän sisältyy ristiriita. Pikkutyttö on kuvissa oppijana, vasta harjoittelemassa taitoja. Voitaisiin olettaa, että tytölle olisi puettu esiliina suojavaateeksi, mutta kuvien perusteella näyttää siltä, että hänellä on yllään vaate, jota tulee suojella. Näiden valkoesiliinaisten kuvien viesti on, että samalla kun tytölle on opetettu esimerkiksi leipomista, siivoamista tai käsityöntekoa, hänen on pitänyt oppia siinä ohessa myös varjelemaan vaatteitaan. Vaikka kyse on usein vain lehtikuvista, kuviin sisältyvä ajatus on välittynyt niiden mukana myös tyttöjen kasvattajille.

Lukuisissa lehtien ja kirjojen ohjeissa naisia kehoitettiin käyttämään esiliinoja siksi, että he niiden avulla pystyivät estämään vaatteitaan likaantumasta. Vaikuttaa paradoksilta, että tyttöjä opastettiin varjelemaan esiliinoillaan muiden vaatteidensa puhtautta, mutta samalla heidän edellytettiin käyttäytyvän niin, etteivät lianneet esiliinojaankaan. Sama vaatimus esitettiin palvelijoille mutta ei kotitöitä tekeväälle perheenemännälle. Tämä selittyy kuitenkin, ei yksinomaan konkreettisen vaatteita tahraavan vierasaineen välttämiseksi, vaan kasvatustarkoituksella. Esiliinojen puhtaan pitämiseen keskittymisen ajateltiin opettavan vastuuta ja itseuria ja siten auttamaan kehittymistä sivistyneeksi kansalaiseksi. Jälleen voidaan kysyä, miksi sivistyneeksi kehittyneen aikuisen ei tarvinnut varjella muita kuin niitä esiliinoja, joissa esiintyi julkisesti.

Myös tyttöjen esiliinojen käyttöön ja valmistukseen liittyvissä ohjeissa tulee esille ristiriitaisuuksia. Samanaikaisesti kun korostetaan tyttöjen esiliinojen merkitystä funktionaalisen suojavaateena, kehoitetaan tekemään tyttöjen esiliinoista sieviä, koristelemaan niitä kirjannoilla ja käyttämään ohuita vaaleita kankaita. Samassa lehdessä, jossa kerrotaan, että aikuiset naiset eivät voi saippuapulan vuoksi käyttää valkoisia esiliinoja, neuvotaan ompelemaan pikkutyttöille esiliina ohuesta valkoisesta batistista (KL 1941/ 4, 122). Tuomaalan (2004, 280–282) mukaan tyttöjen esiliinojen valkoisuuden asettaminen etusijalle käytännöllisyyden kustannuksella korosti niitä piilomerkityksiä, joilla määriteltiin naiskansalaisten sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvää symbolista puhtautta. Itse näen tyttöjen esiliinat myös vaatteina, jotka suoraan vaikuttivat siihen, että tytöt käyttäytyivät ne yllään hillitysti. Mitä vaaleammasta, helpommin rypistyvästä tai hajoavasta kankaasta esiliina oli valmistettu, sen rauhallisemmin sen käyttäjä oli liikuttava ja hillitymmän toimittava. Kun äiti puki ohuen vaalean esiliinan tyttärensä ylle, hän niin tehdessään varmisti, että tyttö muisti käyttäytyä normien mukaisesti.

8.5 ESILIINA KÄSITYÖNÄ

8.5.1 Esiliinaoppia nukkeja vaatettaen

1900-luvun alussa väestön käsityötaitojen kohentaminen ymmärrettiin yhtenä keinona sivistää kansaa. Yksi käsityön oppimiseen liitetty arvo oli *käytännöllinen sivistys*, mikä ei tarkoittanut tietyn käsityölajin hallintaa tai tiettyjen tuotteiden valmistamista vaan muun muassa hyvää harkintakykyä, mittasuhteiden ymmärtämistä, hienomotorista taitavuutta, kykyä tarkkuutta vaativaan toimintaan, pitkäjänteisyyttä ja kehittynyttä kauneusaistia. Koulujen käsityötunneillakaan tuotteiden valmistamisen ei ollut pitänyt olla itsetarkoitus, vaan tuotteilla oli kasvatuksellisesta näkökulmasta lähinnä välineellinen arvo. (Törnudd 1902, 6–7; Kansakoulun käsityönopetus 1912, 41–61.) Käsityötaitojen harjoittamisella, niin kuin se

1900-luvun alussa ymmärrettiin, nähtiin olevan tärkeä merkitys ihmisen persoonallisuuden kehittäjänä.

Kun riittävä käsityötaito oli saavutettu, sitä voitiin hyödyntää monipuolisesti myös kodin ja perheen hyväksi: *Pari asiaa, jotka ennen kaikkea lisäävät kodin viihdykkyyttä ovat ennen muita mainittava: kirjat ja käsityöt* (TO 1922/11, 163). Ajatus käsitöiden merkityksestä kodin viihtyisyydelle välittyi tutkimusaineistosta koko 1900-luvun alkupuolen. Käsityönä tehdyt esiliinatkin ovat ymmärrettävissä osana kansansivistysprosessia. Samalla tavalla kuin talousesiliinat edustivat keittiökulttuuria harkiten, taitavasti ja hyvällä maulla toteutettu esiliinaa edusti tekijänsä käytännöllistä sivistystä.

Ote Finlaysonin mainoksesta:

Pikku Kirsti ompelee vaatteita nukelleen. Hän neuloo hauskan kombinationin vaaleansinisestä nainsookista, pienet liivit sinertävästä twillistä ja pienosen alushameen sinisestä popliinista. Lopuksi hän neuloo sievän puvun ruudullisesta Finellasta ja esiliinan zephyristä. Finella on pukevine malleineen ja kauniine väreineen ehdottomasti sovelia in sivistyneiden nukkien pukukankaaksi, ajattelee Kirsti.

Mainoksen lopussa kerrotaan, että Kirstin äiti käyttää samoja kankaita oman tyttärensä vaatteisiin ja *zephyriä* myös omien esiliinojensa materiaalina. (KL 1927/1, etusisäkansi)

Kuva: KL 1927/8, etusisäkansi

Kuva 67. Lapsille neula ja lankaa

Aikasalon (2006, 45) mukaan 1900-luvun alussa sivistyneistön keskuudessa suhtautuminen vaatteiden ompeluun oli ristiriitaista. Toisaalta ompelutaidosta oli hyötyä, kun tavoiteltiin sosiaalista nousua tai sosiaalisen tason ylläpitoa, mutta toisaalta vaateompelua oli totuttu pitämään palkattujen ompelijoiden työnä. Ajatusta käsityöstä monipuolisesti kehittävänä toimintana levitettiin kuitenkin paitsi koulumaailmaan myös herrasväen koteihin. Tästä saa viitteitä esimerkiksi 1920-luvun kangasmainoksista, joissa kiinnitettiin huomiota tyttöjen käsityöharrastuksiin. Mainokset kertovat siitä, että käsityöntekoa pidettiin sekä mieluisana että hyvänä tyttöjen harrastuksena ja ajanviettotapana: *Lapset tyytyvät vähään, niin vähään, että me ihmettelemme. Kun äiti antaa heille kappaleen kangasta, neulan ja lankaa, eivät he muuta kaipaa tuntikausiin* (KL 1927/8, etusisäkansi).

Samalla mainokset kertovat 1920-luvun *Kotilieden* tilaajakunnasta, joka vielä tuolloin koostui lähinnä hyvin toimeentulevista ja itsensä sivistyneiksi luokittelevista naisista, pitihän nukellekin olla *sivistyneiden nukkien pukukangasta*. Myös se, että mainoksissa luettiin muodikkaiden kankaiden nimiä, kertoi niiden ostajakunnasta.

Vuodelta 1907 peräisin olevasta valokuvasta näkyy hyvin, miten vuosisadan alun herrasväen työt ja heidän nukkensa puettiin samankaltaisesti. Aivan kuten tytöillä myös nukeilla on esiliinat.

*Minusta kuitenkin kaikkein hauskin nukkeleikissä oli uusien vaatteiden ompeleminen. Suunnittelin ja leikkasin puvut itse, jotka tietysti rypytyttyine hihoineen ja koketteineen muistuttivat meidän omia vaateparsiamme. Ne ommeltiin käsin, myöhemmin myös konella, muisteli Salme Setälä *Kotiliedessä* (1965/5, 32–33, 70) olleessa haastattelussa nukkeleikkejään 1900-luvun alussa.*

Kuva: KL 1965/5, 33

Kuva 68. Herrasväen tyttäjä ja nukkeja esiliinoissaan 1900-luvun alussa

Lönnqvist (1987, 17) kirjoittaa, miten aikuisten valmistamista ja valitsemista leikkikalusta kuvastuu yhteisössä vallitsevat arvoasetelmat ja käsitys lapsista. Kun tyttöjä ohjattiin koti- ja nukkeleikkien pariin, heitä kasvatettiin perheenemänniksi. Kun heille lisäksi annettiin ompelutarvikkeita, he saivat tilaisuuden käsitöitä tekemällä kehittää itseään 1900-luvun alkupuolen kasvatusoppien mukaisesti. Myöhemminkin on todettu, että lapsuuden käsityökokemukset heijastuvat siihen, millaisena suunnittelijana tai ongelmanratkaisijana ihmiset pitävät itseään (Suojanen 1993, 153).

Kaikkein ensimmäisiä nukenvaatteitaan lapset valmistivat kekseliäästi ilman ompeleita: *Et rypytyttiin siitä vaan hame niinku ympärillekin ja pantiin nauhalla* (Sipilä 2001, 76–79). Nukkeleikin lomassa tytöt oppivat myös kaavoituksen alkeita. Vaikka kaavoja olisi ollutkin, mikä oli harvinaista, tytöt eivät niitä yleensä käyttäneet. Eivät kaavoja käyttäneet monet

äiditkään, kun ompelivat pikkulapsille vaatteita. Yksinkertaista lastenesiliinaa tehdessä riitti, kun varmisti lapsen ympäröimän ja toivotun esiliinan piteuden, taittoi kankaan kaksinkerroin ja leikkasi (KL 1960/3, 168). Kun tytöt tekivät itsenäisesti nukenvaatteita, oppiminen tapahtui usein yritysten ja erehdysten kautta. Nukenvaatteita tekemällä ompelua opetteleva tyttö oli, Anttilaa (1993, 15) mukailleen, oman työnsä tutkija ja kehittäjä. *Kansakoulun käsityönopetus* -kirjassa kerrotaan myös lapsista valmistamassa omatoimisesti ensimmäisiä nukenvaatteita kankaista kieputtelemalla. *Tämmöinen askartelu sisältää kaiken toiminnan ja harjoituksen, mikä käsityöiden teossa ja opetuksessa on parasta; se ei harjoita ainoastaan sormia vaan myöskin päätä ja silmää.* (Kansakoulun käsityönopetus 1912, 160–161.)

NEL-MAN NUK-KE

*Nel-ma sai nu-ken äi-dil-tä.
Oi-kein kau-nis se nuk-ke o-li-kin.
Ai-nol-la ei ol-lut niin kau-nis-ta nuk-kea. Nel-ma antoi Ai-non leik-ki-ä nu-kel-lan-sa.
Nu-kes-ta o-li näin i-lo-a mo-lem-mil-le ty-töil-le, Nel-ma om-pe-li nu-kel-len-sa vaat-tei-ta.
Ai-no aut-toi hän-tä.
Nuk-ke is-tui nu-ken tuo-lil-la, kun ty-töt om-pe-li-vat.¹*
(Pylkkänen 1931/1994,26)

Kuva: Pylkkänen 1931/1994, 26

Kuva 69. Nukenvaateompelua aapisessa

Aapisissa nukenvaatteiden tekeminen esitettiin nimenomaan tyttöjen omalla puuhalla (Pylkkänen 1931/194; Haavio ym. 1956, 17²). Aapisten ompelukuvissa ei ollut kyse vain siitä, että tyttöjä kuvattiin naisten töissä, vaan nukenvaatteiden tekemistä pidettiin yleisesti hyvänä käsityötaiton kehittämisen kannalta. Lähdeaineiston perustella se, että tytöt ompelivat nukenvaatteita, oli myös tavallista: *Tytöt valmistavat vaatteet nukellensa niin pian, kuin neula suinkin kädessä pysyy* (OK 1953/4, 17). Kun Somersalo (1916, 7) esitti *Tyttöjen käsityökirjassa* oletuksen, että kirjan käyttäjillä on kokemuksia käsityöiden teosta, hän lisäksi oletti, että ainakin nukenvaatteiden ja esiliinan ompeleminen oli tuttua³. *Kotiliedessä* (1950/9, 317) puolestaan luokiteltiin *aivan ompelutaidottomiksi*⁴ naiset, jotka eivät koskaan olleet leikkaneet edes nukenvaatteita.

¹ Oheinen kuva ja kuvateksti ovat aapisesta Kodin ja koulun ensimmäinen kirja -teoksen näköispainoksesta vuodelta 1994. Näköispainos on otettu kyseisen kirjan 12. painoksesta vuodelta 1931. Sen oli toimittanut Linda Pylkkänen Niemi Genetzin mukaan ja kuvittanut Martta Wendelin.

² Haavio ym. (1956) Kultaisesta aapisesta käytössäni ollut lähdekirja on 16. painos, joten sekin kirja ehti olla koululaisten käytössä pitkään).

³ Maalaiskansakoulut aloitettiin vasta alkeisopetuksen jälkeen, joten suurin osa lapsista aloitti koulussa käsityöiden opettamisen vasta noin yhdeksän tai kymmenvuotiaina.

⁴ Arvio käsityötaitottomuudesta liittyi juttuun, jossa kerrottiin Kotiliedessä (1950/9, 317) lahjoittavan ilmaiseksi yhden kymmenestä suosituimmasta Sorja-kaavasta. Yksi lahjoitettavista kaavoista oli

Kaikkien tyttöjen nukeilla ei kuitenkaan ollut monia vaatteita, kuten ei kaikilla tyttöilläkään. Hyvin tavallista oli, että nukeilla oli vain yksi aikuisten valmistama vaatekerta, se sama, joka sillä oli uutena yllään. Oli koteja, joissa lapsia kannustettiin nukkeleikkeihin ja niiden vaatteiden valmistamiseen. Toisissa kodeissa taas koettiin tärkeämmäksi opettaa lapset oikeaan työntekoon heti pienestä pitäen. Lehtien ja käsityökirjojen ohjeet kertovat nukkejen ja nukenvaatteiden kohdalla ihanteista, eivät kaikkien todellisuudesta. (Sipilä 2001.) Anni Swanin 1930-luvulla toimittamasta lastenlehdessä *Sirkassa* (1934/14, 220, 222) kirjoitetaan siitä, miten joillain lapsilla oli leluja yllin kyllin, toisilla taas niitä ei ollut ollenkaan:

Monet köyhät lapset jäävät jouluna aivan ilman lahjoja, jopa ilman ruoka! Ja näille tahtoo nyt "sirkka", kuten edellisinäkin vuosina, tuottaa jouluiloa! Ja ajatelkaapa, että jokainen sirkkalainen voi olla heitä ilahduttamassa! Jokainen voi kerätä omia vanhoja lelujaan ja kirjojaan ja pieneksi käyneitä vaatteitaan!

Lönnqvist (1987, 169) kirjoittaa, että leikkikalut olivat harvinaisuuksia monen maalaislapsen elämässä vielä 1930- ja 40-luvuillakin, sillä heidän piti keskittyä leikin ohella pikkusisarusten hoitoon ja maataloustöihin. Näiden lasten perheissä kankaan käyttämistä nukenvaatteisiin tuskin arvostettiin. Jonkinlaisen kuvan kangastilkkujen, myös käytettyjen, arvokkuudesta saa *Kotiliedessä* (1927/ 10, 335–336) em. mainosten kanssa samana vuonna olleesta kertomuksesta, jossa kerrottiin pikkupoikien yrityksestä rakentaa pientä leikkilaskuvarjoa. Kertomuksen äitiä harmittaa, kun pojat pilkkovat hyviä tilkkuja, esimerkiksi palasen vanhaa paitaa. Lopulta *laskuvarjostimen* valmistaminen onnistuu vanhasta, osittain rikkimenneen tyynynpäällisen kankaasta.

Nuken esiliinan sai syntymään pienestä kangaspalasesta, eikä kankaan tarvinnut olla käyttämätöntä. Usein pikkutyttöjenkin esiliinoja valmistettiin aikuisten vanhoista vaatteista (Valtonen 1988, 15; KL 1943/8, 245; KL 1946/5, 117). Äidin vanha pusero tai leninki tai isän kulunut paita saivat lisää elinkaarta tytön esiliinassa. Samalla kun äiti ompeli tyttärelleen esiliinoja, oppi ehkä tytärkin paitsi leikkaus- ja ompelutaitoa myös säästeliästä ja kekseliästä materiaalikäyttöä². Lehtiartikkelit ja kangasmainokset antavat ymmärtää, miten perheestään huolehtiva äiti oli hyvä roolimalli, jolta tytär oppi käsityötaitoja, pukeutumismormeja ja vaatteista huolehtimista. Yksi aikuisten nukkeleikeille asettama tavoite oli opettaa tytöille miten pukeudutaan, miten vaatteita hoidetaan ja miten niitä valmistetaan. Tyttöjen nukkeleikkeihin liittyvänä ihanteena esitettiin, että äidit, jotka valmistivat vaatteita omille lapsilleen, valmistivat samalla huolella vaatteita myös tyttäriensä nukeille³. (KL 1953/22, 855; ks. myös Koponen 1962)

olkaröyhelöin koristellun talouesiliinan kaava. Näiden kaavojen käyttö ei lehden mukaan *edellyttänyt ompelutaitoa*.

¹ Sirkka-lehdessä oli myös osoite, jonne köyhien lasten joululahjat saattoi toimittaa.

² Usein myös nuket kehoitettiin valmistamaan kotona. Jos ostettiin valmis pää ja tehtiin itse siihen sopiva vartalo, nuken hinta muodostui Oljen (1955, 5–6) mukaan kohtuulliseksi.

³ Nukenvaatteet olivat suosittuja joululahjoja, varsinkin marraskuun lehdissä oli aikuisille suunnattuja nukenvaatteiden teko-ohjeita. (KL1946/23, 554–555; KL 1962/23, 1744–1745.) *Kotiliedessä* (1956/23, 1306–1307) esiteltiin nukkekilpailun tuloksia artikkelissa *Joulupukin missikilpailu*. Kaikki nuket oli puettu mekkoihin ja osalla oli edessä myös esiliina.

Kuva: KL 1953/22, 854

Kuva: KP 1915/11

Kuva: KL 1935/22, 854

— he [äidit] valmistaisivat jokaisen vaatekappaleen yhtä valikoiden ja huolellisesti kuin isolle tytölle konsanaan. Näin nukkien äidit samalla itsestään oppivat hyvää makua ja kaikki se mitä he kuulevat äitiensä selvittävän hyvin pukeutuneesta nuoresta työstä ja naisesta lähtemättömästi syöpyy heidän mieleensä (KL 1953/22, 855)

Kuten kuvasta näkyy, 1900-luvun alussa myös nukkepoika ja leikkieläimet tarvitsivat esiliinoja.

Kuva 70. Esiliinoja nukeille ja leikkieläimille

1950-luvulla alettiin julkaista erikseen kirjoja, joissa keskityttiin nukenvaatteisiin. (ks. Lund 1953; Olki 1955; Koponen 1962) Näissä kirjoissa tuettiin kasvatusnäkömystään, joissa ohjeiden noudattaminen ja huolellinen toteutus oli pääasia. Vaikka tekstissä korostettiin sekä käsityötaitojen oppimisen tärkeyttä että oppimisen iloa, nukenvaatteiden tekoa luovuuden osoituksena tai leikkinä ei näissä kirjoissa tuotu esille. Nukenvaatekirjoista puuttui pedagoginen näkemys käsityöstä kokonaisvaltaisena sivistyksenä, sillä ohjeet tähtäsivät vain tuotteen valmistamiseen. Koska kirjojen nukenvaatteiden mallit muistuttivat oikeita lastenvaatteita, niistä oli hyvä opetella käsityötekniikoihin liittyviä asioita ja sitä, miten vaatteet rakentuivat. Olki (1955,7) kirjoittaa miten nukenvaatteita tehneet lapset voivat siirtyä äidin kirjahyllylle: *Ja iloisesti hämmästyen silloin toteatte, että niissä on teille kovin paljon tuttuja asioita ja että noiden aikuisia varten laadittujen kirjojen ohjeiden seuraaminen on teille kuin leikkiä*

Esiliinamuistoissa kerrotaan, miten myös esiliina saattoi olla ensimmäisiä oikeita ompelutöitä jo ennen kouluikää:

Alle kouluikäisenä sain ensimmäisen kerran ommella ompelukoneella. Tein puoliessin ja tyynyliinan. Kangas oli valkopohjainen kukallinen hieman kiiltäväpintainen tiivis puuvillakangas. Ompelin vain yksinkertaiset saumat, jotta saisin työt mahdollisimman nopeasti valmiiksi. (Em 30, 50-luvun alku.)

Muiston kertojalla on edelleen tallessa sekä esiliinansa että tyynyliinansa. Alle kouluikäisen tekemät koneompelutyöt olivat melko harvinaisia, minkä voi päätellä siitä, että nämäkin työt ovat edelleen tallessa, eikä niitä ole vuosien kuluessa käytetty loppuun tai muuten hävitetty.

Esiliinamuodin muutos heijastui kirjojen nukenvaateohjeisiin. Koposen (1962, 22) teoksessa *Miten nukke pukeutuu* kerrottiin, että *kotiloissa nukketytöt käyttävät mielellään esiliinoja*. Esiliina ei ilmeisesti enää 1960-luvun tyttöjen nukkemaailmassa ollut kovin hienolta kuulostava vaate, sillä nuken kotiasun ohjeiden yhteydessä kirjoitettiin, että kyseessä ei ole *mikä tahansa essu, vaan mitä käytännöllisin ja asiallinen pieni työtakki tai mekko*. Vielä 1950-luvun alussa koululaiset piirsivät nukkekuviinsa esiliinat ja nukenesiliinoja näkyi lehtien ja kirjojen sivuilla (ks. KL 1953/4, 17). Myös muistoissa 1950-luvun nukenvaateista ja nukkeleikeistä kerrotaan nukkejen esiliinoista (Sipilä 2001, 57, 89).

Kertomuksessa Tyttö ja taskut Maiju-tyttö nauttii äidin valmistamasta esiliinasta jo ennen kuin hän saa pukea sitä päälleenkään: *Viikon verran on tätä päivää odotettu. Monta kertaa kesken arjen teki mieli sonnustautua uuteen esiliinaan, pyörähtää ja katsoa kuinka koreat taskut liepsahtaisivat*. Mutta kun isä arvelee taskujen olevan liian koreat, Maiju leikkaa ne pois. Kun hän sitten ilmestyy taskuttomana tapaamaan odotettuja vieraita, hän saa osakseen sekä äidin torut että vieraiden naurun. Kertomus päättyy onnellisesti, sillä irtileikatusta taskusta Maiju valmistaa esiliinan nukelle. (KL 1953/6, 214.) Tarinassa oli monta opetusta, joista ilmeisin oli se, että aikuisten tuli käyttää harkitusti sanojaan. Samalla taustalla häämöttävät aikakauden käsityö- ja pukeutumiskeskustelut. Esiliinan ompelu nukelle kertoo sekä materiaalin säästämisestä ja sen kekseliästä käytöstä että tytöille tärkeästä käsityötaidosta, johon liittyi myös äidin esimerkki. Toiseksi tarina nostaa esille pukeutumismuutosten merkityksen, jota korostettiin sillä, että nukkekin sai esiliinansa. Nuken uusi esiliina on nähtävissä myös käsityöllä käytynä kommunikointina: Maiju oli iloinnut omasta uudesta äidin valmistamasta esiliinasta ja hän siirsi nyt ilon uudesta vaatteesta myös leikkeihinsä ja nukellensa.

8.5.2 Esiliina – kansakoulutyttöjen kouluvaate

Tyttöjen esiliinat ja kansakoulu kuuluivat erottamattomasti yhteen. Viimeistään koulun käynnin aloittaessaan köyhimmätkin syrjäseutujen lapset oppivat eron yksityisen ja julkisen pukeutumisen välillä. Vaikka kotona oli voinut olla millaisissa vaatteissa tahansa, koulussa piti pyrkiä pukeutumaan normien mukaisesti. Tytöille tämä normi oli esiliina.

Horn (1980, 120, 126) on todennut, että ihmiset pukeutuvat sellaisiin vaatteisiin, joiden ajattelevat vastaavan niiden ihmisten odotuksiin, joilla on heille merkitystä. Koulutyttöille oli tärkeää se, mitä opettajat ja koulutoverit heistä ajattelivat. Kouluesiliina oli myös kokemuksellisesti tärkeä, kuten käy ilmi monista esiliinamuistoista, joissa kuvataan yksityiskohtaisesti vuosikymmenten takaista esiliinaa tai siihen liittyntä tapahtumaa. Erityisen hienolta tuntui opettajalta saatu kiitos: *Alakoulun opettaja oli kerran sanonut äidilleni. Odotin joka aamu, että minkälainen esiliina sillä työllä tänään on. Kun olivat aina niin nättejä.* (Em 13.)

Kouluesiliinasta pyrittiin pitämään hyvää huolta, eikä se ollut kotivaate, vaan se riisuttiin kotiin tullessa ja vaihdettiin mahdollisuuksien mukaan kotiesiliina: *Kouluun lähtiessä puettiin sievä essu mekon suojaksi ja kun vaihdettiin kotimekko päälle, niin vaihtui essukin* (Em 4, 30-luku). *Minulla oli tasan kaksi esiliinaa, kauniita, röyhelöiset olkaimet, vaaleanpunainen ja kirkkaan keltainen* (Em 27, 50-luvun alku). Jollain oli vain yksi (Em 3, 40-luku). Kaikilla ei ollut yhtään (Em 17, 40-luvun alku). Kun sota-ajan *Kotiliedessä* (1943/15, 436) kirjoitettiin koululaisten syysvaateista, ei esiliinoista mainittu mitään. Pääasia oli, että jostain, esimerkiksi pöytäliinoista, vuodepeitteistä tai äidin vanhasta puvusta, saatiin ainekset mekkoon.

Sota-aika vaikutti siihen, ettei kaikilla ollut esiliinoja. Esiliinamuistoissa kerrotaan, miten 1920-luvulla Pohjois-Karjalassa Martta-neuvojana ollut kertojan *äiti oli äärimmäisen tarkka, että piti hyvin siistinä vaatteet ja esiliina oli oltava ehdottoman siisti, ensin silitys oikealta ja sitten*

*nurjalta. Mutta evakon myötä ja sota-ajan myötä, ei sitten essuja ollut. Niinpä muistelija sisarensa kanssa joutui käymään koulua ilman esiliinaa. (Em 24.) Samantapaisia muistoja oli toisellakin esiliinamuistojen kertojalla: *Mä olen aikoinaan koulun aloittanut jatkosodan vuosina ison sisarusarjan nuorimmaisena. Ei ollut esiliinapakkoa. Tärkeintä oli, että saatiin jotku vaatteet. Ei meillä ollut esiliinoja.* (Em 17, 40-luvun alku.) Materiaalipula lisäsi opettajien ymmärtäväistä suhtautumista esiliinattomuuteen. Opettajien henkilökohtaiset näkemykset kuitenkin vaihtelivat, ja toiset suhtautuivat lasten elinolosuhteista johtuviin esiliinapuutteisiin ja lasten pukeutumisongelmiin ymmärtäväisemmin kuin toiset (Em 3, 40-luku; ks. Tuomaala 2004, 283–286).*

Valokuva: yksityisalbumi

Kaupunkikansakoulun kolmasluokkalaisia vuonna 1917

Törnudd (1917, 2) neuvoi käsityötä opettaville kansakoulun opettajille kirjoitetussa *Uudessa käsitöiden oppikirjassa*, miten heidän tuli kasvattaa lapsia pukeutumiskysymyksissä: *Lapsiin nähden hänen [opettajan] tulee valvoa, että heidän pukunsa ovat eheät ja puhtaat, kunkin olosuhteisiin ja työhön soveliaat.*¹

Valokuva: yksityisalbumi

1920-luvun maaseudun kansakoululaisia, jotka vielä olivat joutuneet alkamaan koulunkäyntinsä kiertokoulussa.

Kuva 71. Koululaisia esiliinoissaan 1910–20-luvulla

Kesäaikaan monet tytöt eivät käyttäneetkään arkisin esiliinaa kotona, vaan he pukeutuivat vain mekkoon tai pelkkään mekkomaiseen esiliinaan. *Kesäisin esiliina oli yhtä kuin helleasu: Pikkupöksyt ja esiliina, kotioloissa se riitti* (Em 3 40-luku). Kesällä ei tarvinnut suojella vaikeasti puhdistettavia villavaatteita esiliinalla kuten kylmempään aikaan, eikä loma-aikana tarvinnut pukeutua koulua varten (Em 15, 40-luvun alku). Pula-aikaan toisten vaatteiden päällä pidettävä ylimääräinen vaatekappale oli tavallaan materiaalin haaskaamista, koska kesällä pärjäsikin yhdelläkin vaatekerroksella. Esiliinaa saatettiinkin säästää pyhävaatteeksi, jolla

¹ Kirjan 4.painoksessa (Törnudd 1927,2) on edelleen sama teksti.

sai kuluneen mekon piilotettua ja kaunistettua sunnuntaisin tai vierailulle lähdetessä (ks. KL 1944/10, 306).

Lehtiaineistosta käy ilmi, että esiliinanormi ei ollut kaikissa perheissä itsestään selvä, vaan vanhempia piti erikseen muistuttaa sitä, miten lapset tuli kouluun pukea (KL 1925/17, 437). Vaikka tietoa olisi ollutkin, kaikilla ei ollut edes taloudellisia mahdollisuuksia pukea lapsia koulun edellyttämällä tavalla. Kunnilta saatu vaateapu helpotti joidenkin lasten koulunkäyntiä, mutta se ei vielä varmistanut esiliinaa mekon päälle (ks. Tuomaala 2004, 283–285; TO 1922/11, 156). *Kotilieden* (1942/21, 612) kummikerholle tuli pyyntöjä vaateavusta ja kuvauksia köyhien perheiden elinolosuhteista:

No niin minä aloin teille kirjoittamaan, että te armahtaisitte minua ja laittaisitte tälle pienelle väjelleni vaatetusta ja jalkineita sillä kun minä en jaksa laittaa sillä kun niitä on kymmenen ja vanhin neljätoista ja nuorin kuuten kuukauten vanha ja pitäis laittaa taas viisi tyttöä kouluun eikä ole vaatteita eikä sukkaa eikä kenkää eikä päällysvaateita ja on pitkä matka koulun.

Ainakin 1940-luvun lopussa kummikerhon tytöille lähettämiin paketteihin kuului esiliina (KL 1949/23, 653).

Toivo Pekkasen (2002, 38) 1920-luvun taitteelle ajoittuvassa romaanissa *Tehtaan varjossa* (1932) on kuvaus Selmasta, jolla ei ollut kouluvaatteita: *Hän on täyttänyt syksyllä seitsemän vuotta, mutta hänellä ei ole vaatteita kouluun mennäkseen, ja niin hän saa olla vielä tämän vuoden kotona.* Kun Selma seuraavana vuonna on koululainen, hän saa pyhäesiliinankin: *Selma on saanut aivan uuden esiliinan, se on nyt ensikertaa hänen yllään ja hän on siitä jonkin verran ylpeä, vaikka ei mitenkään tahdo sitä tunnustaa.* Vaatteilla ylpeily ei ollut sopivaakaan, koska vaatimattomuutta ja turhamaisuuden välttämistä pidettiin tavoiteltavana. *Toverittaessa* (1932/ 5–6, 92–93) opetettiin, ettei ole sopivaa kiinnittää minkäänlaista huomiota toisten lasten pukuihin tai kampauksiin.

Kun pahimmasta vaatepulasta oli selvitty, tärkeätä ei ollut yksinomaan se, että oli esiliina. Kun muistelija kertoo äidin ompelemasta ja ristipistokuvioin koristelemasta kauniista esiliinasta, päällimmäisenä muistikuvana on kokemus siitä, miten tärkeää oli osoittaa, että esiliinan alla oli muita vaatteita.

Mikä on tarinan ydin? Se on seuraava: se päälläni istuin huovikkaineni ja essuineni luokkakuvan ottoon. Istuin etummaisessa rivissä. Senpä takia, että olin näkyvällä paikalla, myttäsin esiliinan helman ylöspäin syliini, jotta näkyisi, että on minulla hamekin! Nimenomaan se ajatus on syöpynyt mieleeni siitä esiliinasta. Vuosi oli 1950 ja kansakoulun 2. lk. (Em 10.)

Muistelijalla oli ehkä kokemuksia – joko omakohtaisia tai ulkopuolelta nähtyjä – että esiliina oli ollut ainoa vaate. Kyseessä saattoi myös olla vertautuminen pikkulapsiin. Olihan pikkutyttöjen esiliinaohjeissa usein maininta siitä, että mekkoesiliinoja saattoi käyttää kesäisin mekkoinakin. Tälle tytölle moitteetonta pukeutumista edusti se, että esiliina oli toisten vaatteiden päällä.

Opettajienkin toivottiin pukeutuvan moitteettomasti ja olevan siten hyviä esimerkkejä oppilaille (Törnudd 1924, 2; Koskenniemi & Valtasaari 1958, 30). Tuomaala (2004, 279–280) on todennut, että varsinkin 1900-luvun alussa kansakoulunopettajan ja koulukirjojen naisihanteen välillä oli ristiriita. Kouluopetuksessa, esimerkiksi aapisissa ja lukukirjoissa, tuotettu naiskuva oli agraarikulttuuriin kiinnittynyt emäntä, kun taas opettaja useimmiten edusti modernia ja kouluttautunutta naiskansalaisuutta. Työssä maalaisemännän asialliseen pukeutumiseen kuului esiliina. Opettajat sitä vastoin olivat työpaikallaan julkisessa tilassa,

eivätkä esiliinat kuuluneet yleisesti heidän työasuunsa. Poikkeuksiakin oli: *Menin kasakouluun 1938 syksyllä ja opettaja sanoi, että tytöillä pitäisi olla esiliina koulussa, joten kaikilla oli. Opettaja oli juurivalmistunut ja hänellä itselläänkin oli esiliina.* (Em 7). Opettaja saattoi myös kertoa siitä, miten hän itse aina koulupäivän jälkeen kotona käytti esiliina, ja toimia siten esimerkkinä oppilaille (Em 1, 50-luku).

Kuva: Yksityisalbumi

Pohjoiskarjalaisia kansakoululaisia 1950-luvun puolivälissä. Eturivissä olevista kolmannen ja neljännen luokan tytöistä osalla on esiliina ja osalla ei. Takarivin isommilla tytöillä ei enää kenelläkään ole esiliinaa.

Kuva 72. 1950-luvun koulutyttöjä esiliinoissaan

Kun käsityövalistuksen ja materiaalipulan sukupolven naiset kouluaikoina tekivät esiliinoja, niitä myös käytettiin. Valmisvaatteiden sukupolven kohdalla koulunkäyntiin liittyvät pukeutumismormit muuttuivat, ja 1950-luvulla kouluesiliinojen käyttö väheni, kunnes loppui kokonaan. Sakura (1987, 33) on tutkinut Järvenpääläisten tyttöjen pukeutumista, ja hänen mukaansa esiliinat kansakoulutyttöjen vaatteina hävisivät lähes kokonaan 1950-luvun kuluessa. Ensimmäisenä kouluesiliinoista luovuttiin kaupungeissa, mikä käy ilmi myös esiliinamuistoista. 1950-luvun puolivälissä kaupungeissa oli kouluja, joissa esiliinoja ei juuri näkynyt edes alaluokan tyttöjen yllä. (Em 17; Em 21; Em 37). Monilla maaseutupaikkakunnilla samoihin aikoihin vielä neljäsluokkalaisetkin käyttivät esiliinoja. (Em 14, Em 27; myös Em 43) Ensimmäisinä esiliinoistaan luopuivat isommat tytöt. Lehtiaineistossa muutos esiliinojen käytössä näyttäytyy samantapaisena. Kun 1950-luvun lopulla *Kotiliedessä* (1957/16, 914–915) esiteltiin ensimmäiselle luokalle menevien tyttöjen kouluvaatteita, ei esiliinoista enää mainittu. Samoihin aikoihin maaseudulla asuvien perheiden elämästä kertovien artikkelien yhteydessä olevissa kuvissa tytöt käyttivät esiliinoja edelleen (KL 1957/ 3, 155; KL 1957/5, 265).

Kallioniemen (1958, 21) *Käsityöopetus*-oppaan kuvituksessa tytöillä on vyötäröesiliinat edessään, joten ainakin joissain kouluissa esiliinoja käytettiin käsityötunneilla, vaikka niitä ei enää muuten koulussa olisi pidettykään. Esiliinamuistosta päätellen se ei ollut kaikille mieluista:

Ylemmiltä luokilta kansakoulusta, 60-luvun alkuvuosilta on omakohtainen muisto: luokkamme tytöt oli jaettu kahteen käsityöryhmään, eri opettajille. Minun ryhmäni opettaja vaati ehdottomasti käsityötunnille essut eteen. Toisen ryhmän tyttöjen opettaja ei essua edellyttänyt. Meitä "essuryhmäläisiä" kiusattiin pikkulapsiksi. Essujen käyttö koulussa oli muuten jo lopetettu. (Em 17.)

Saman perheenkin sisällä oli erilaisia näkemyksiä siitä, milloin oli sopivaa luopua kouluesiliinasta. Esiliinamuistoissa kerrotaan, miten mummo pakotti aamuisin siskokset pukemaan kouluesiliinat ylleen. Matkalla kouluun tytöt säännöllisesti riisuivat esiliinansa, kuljettivat niitä päivän koululaukuissaan ja kotimatalla aina tietyssä paikassa pukivat ne takaisin ylleen. Mummolla riitti ihmettelyn aihetta, kun sisarusten esiliinat olivat aina niin ryppyisiä koulupäivän jälkeen. (Em 24, 50-luvun loppu.) Tämän tutkimuksen esiliinamuistoista päätellen viimeinen kouluesiliinoiden käyttäjäryhmä oli maaseudulla asuvat ensimmäisen ja toisen luokan tytöt 1960-luvun alussa (Om 4, 60-luvun alku). Selkeää rajalinjaa tai ajankohtaa sille, missä ja milloin kouluesiliinat hävisivät, ei tämän tutkimuksen aineiston perusteella pysty määrittelemään. Käytänteet eri paikkakunnilla, eri kouluissa ja eri perheissä vaihtelivat.¹

8.5.3 Esiliina kansakoululaisen käsityönä

Esiliina säilytti vuosikymmenet asemansa koulukäsitöiden joukossa, olihan se sekä tyttöjen koti- että kouluvaate. Sen valmistaminen hyödytti tytön itsensä lisäksi koko hänen perhettään. Kun koulussa tehtävät käsityöt koettiin hyödyllisinä myös kotien kannalta, lasten vanhemmat saatiin osallistumaan materiaalien hankintaan². Koska materiaaleja oli käytettävissä vain rajallinen määrä, koulun – myös kotien – näkökulmasta oli järkevää, että yksittäisen työn tekemiseen käytettiin aikaa ja yhdistettiin erilaisia käsityöntekotapoja. Esiliinan valmistamiseen voitiin helposti yhdistää kaavoituksen alkeita, saumojen ja päärmeiden ompelua ja niihin käytettäviä pistoja sekä kirjontaa, virkkausta tai muita koristelutapoja. Esiliinan mallista riippuen saatettiin opetella lisäksi esimerkiksi erilaisten taskujen tekoa, vyötärökaitaleen ja solmimisnauhojen ompelua tai vinonauhan käyttöä.

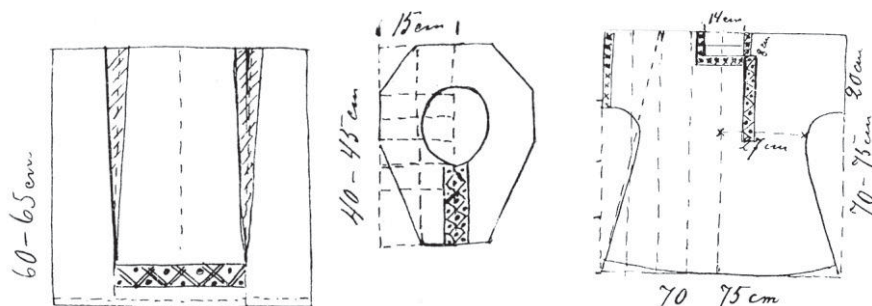
Törnudd (1902, 34–35, 78–79) esitti 1900-luvun alussa *Naiskäsitöiden oppikirjassa* esiliinaa kaupunkien alemman kansakoulun toisen vuosikurssin harjoitustyöksi. Esiliinan ohjeessa oli kolmesta kiillasta ommeltava helmaosa ja niskan taakse kaulusmaisesti kiinnittyvä yläosa. Törnudd ohjeisti, että esiliinan voi tehdä myös ilman yläosaa, *rinnusta*, jolloin se olikin huomattavasti helpompi ommeltava. Viisitoista vuotta myöhemmin, edelleen opettajille tarkoitettussa pedagogisessa oppikirjassa *Uusi käsitöiden oppikirja*, oli sama esiliinan malli. Enää Törnudd (1917, 52–54, 69, 86) ei ehdottanut vyötäröesiliinaa vaihtoehdoksi, vaan vaihtoehtoisena esiliinamallina oli kimonohihainen mekkoesiliina. Vaikka niskan taakse kiinnittyvän esiliinan kaava oli periaatteessa sama kuin Törnuddin edellisessä kirjassa, selostus siitä, miten kaavan valmistamista piti selittää oppilaille, oli aiempaa perusteellisempi. Niskan taakse kiinnittyvän esiliinan ohjeissa oli huomioitu lapsi käsityöntekijänä, sillä helmaosan viisto muoto aikaansaatiin pitkillä muotolaskoksilla³.

¹ Luokkakuvien ja keskustelujen, joita olen käynyt satunnaisissa yhteyksissä, perusteella joissain kouluissa. esiliinoja käytettiin alaluokilla vielä 1960- ja 70-luvun taitteessakin.

² Törnudd (1917, 6), joka piti nuken ja sen vaatteiden ompelua lasten käsityötaidon monipuolisen kehittämisen kannalta erinomaisena harjoitustehtävänä, tiedosti ongelman. Hän totesi, että jossain oli vaikea saada materiaaleja käsitöihin, joilla lapsen perhe ei katsonut olevan taloudellista arvoa.

³ Muotolaskokset oli helpompi ja nopeampi ommella kuin jos viistotus olisi tehty saumoilla, todennäköisesti työläillä katesaumoilla käsin ommellen.

Lisäksi helmaosan reunoissa oli hulpiot, joita ei tarvinnut huolitella. Esiliinan yläosa tehtiin kaksinkertaiseksi, joten siitä sai siistin näköisen, vaikka ompelija ei olisikaan ollut erityisen taitava. Molempiin esiliinamalleihin oli tarkoitus ommella koristeraidat ristipistoin.

Kuvat: Törnudd 1917, 53–54

Kaavaa varten otetaan paperinpalanen, joka on = rinnustan pituusmitta, leveys 15 cm. Paperista muodostamme puolet rinnuksen kaavasta. Käännetään paperi leveyssuuntaan kahteen osaan ja pituussuuntaan neljään yhtäsuureen osaan. Kaksi keskimmistä neljännestä käännetään vielä kahtia. Opettaja piirtää jaon taululle ja näyttää paperia kääntämällä, miten jaot kaavapaperilla suoritetaan. Sitten piirretään kaula-aukko niin kuin malli osoittaa. Rinnuksen alaosa kavennetaan kääntämällä pois puolet paperin leveydestä, samoin rinnuksen selkäpuolelta mallin mukaan.
(Törnudd 1917, 53–54.)

Kuva 73. Esiliinan kaava taittelemalla

Opettajille kirjoitetuista ohjeista on pääteltävissä, että suunnittelua ohjattiin hyvin opettajajohtoisesti. Oppilaiden piti tosin saada mahdollisuus ehdottaa erilaisia materiaaleja ja värejä sekä suunnitella esineille muotoja, mutta opettajan kuului asiantuntijana päättää lopulliset ratkaisut. Esimerkiksi *Uudessa käsitöiden oppikirjassa* neuvottiin, millaiset koristesommitelmat olivat sopivia tai miten eri värejä kuului yhdistää: kolmea väriä käytettäessä vain kaksi väreistä saattoi olla loistavaa, mutta kolmannen piti jo olla neutraali harmaa, musta tai valkoinen. Opettajan vastuuta oppilaiden hyvän maun kehittäjänä pukeutumisasioissa pidettiin suurena, sillä ympäristöön soveltuva pukeutumisen nähtiin *ilmaisevan sekä yksilön että koko kansan sivistyskantaa*. (Törnudd 1917, 9–11.)

Keravuoren (1915, 3–4, 39–40) koululaisille tarkoitettussa käsityöoppaassa oli myös niskan taakse kiinnittyvän esiliinan ohje. Törnuddin (1902, 34–35) malliin verrattuna ohje oli kuitenkin paljon yksinkertaisempi, sillä koko esiliina, solmimisnauhoja lukuun ottamatta, neuvottiin tekemään yhdestä kappaleesta. Ompeluohjekin oli yksinkertainen: *Kun esiliina on leikattu, harsitaan syrjät kapealla päärmeellä, joka ommellaan päärmepeisteillä*. Keravuori vetosi Koulutoimen Ylihallituksen hyväksymään kasvatusopilliseen käsityöohjelmaan, jonka mukaan liinavaateompeluun kuului myös lapsen esiliinan ompelu ja ehdotti esiliinan ompelua ensimmäisen luokan käsityöksi. Törnuddin kaksinkertaisen *rinnuksen* kanssa ommeltu esiliina, oli valmiina ryhdikkäämpi ja siistimpi kuin Keravuoren ehdottaman mallin mukaan tehty. Jälkimmäinen oli puolestaan helpompi ja nopeampi valmistaa, ja siten sopivampi ensimmäisten ompelutöiden joukkoon.

Sen sijaan Somersalon (1916, 7, 165–167) talousesiliinaksi nimittämä rintalapullinen esiliina oli vaativa ommeltava. Myös *Koti ja Yhteiskunta* -lehden *Käsitöitä*-liitteessä 1911/10) oli

kuva suunnilleen samanmallisesta esiliinasta. Somersalo sijoitti talouesiliinan vaativampien ompelutöiden joukkoon, vasta nuken ja nukenvaatteiden, tytön paidan, hameen ja puseron jälkeen. Hän ei ajatellutkaan kirjan käyttäjien olevan täysin aloittelijoita, koska kirjoitti kirjan alussa, *että olette varmasti kaikki yrittäneet tehdä jotain käsityötä, nukenvaatteita, esiliinan, sukkaa, lapsia y.m.*¹

Käsityönopetuksessa, kuten muussakin opetuksessa, piti oppilaita motivoida, *herättää harrastus*, ja parhaana motivointikeinona pidettiin sitä, että tehtävät tuotteet liittyivät oppilaan omaan elämään.

Jos tahdotaan herättää lapsen mielenkiinto työhön, ovat esineet aluksi haettavat oppilaiden leikin ja askaroimisen maailmasta. Kun he saavat käsityötunneilla valmistaa esineitä, joilla voivat leikkiä tai joita saattavat muutoin omassa elämässään käyttää, niin siinä on melkoiset takeet, että työ tuottaa iloa, ja että esine siis on oikein valittu. Vähitellen siirtyy kuitenkin harrastus leikistä toteen, kodin askareihin ja töihin. Silloin tulee käsityönopetuksen tietenkin valita esineitä tältä alalta.

Vaikka käsityönopetuksen päätarkoituksena ei ollut itsetarkoitus, se ei kuitenkaan sulkenut pois sitä ajatusta, että koulussa opitut käsityötaidot nähtiin tärkeinä arkielämää helpottavina taitoina, myös taloudellisessa mielessä. (Kansakoulun käsityönopetus 1912, 41–61.)

Uudessa käsitöiden oppikirjassa oli otettu huomioon *Kansakoulun käsityönopetus* -komiteamietintö (1912), jossa korostettiin käsityön sivistävää merkitystä.² Verrattuna Törnuddin (1917, 6, 52–54; 194–195) muihin alakansakouluun suosittelemiin käsitöihin – ompelupistoharjoituksiin kanavakankaalle, virkkaamalla tehtyihin voimistelutossuihin tai pannulappuun ja käsityöpussiin – ohjeiden esiliinat vaikuttavat paljon vaativammilta. Kuitenkin Törnudd perusteli nukenvaatteiden tekemistä vasta varsinaisessa kansakoulussa sillä, että *vaatteet valmistuvat pienen kokonsa takia pian ja kysyvät suhteellisen vähän voimia ja kärsivällisyyttä*. Se, että esiliina suuritöisyydestään huolimatta oli opetusohjelmassa noin varhaisessa vaiheessa, on osoitus siitä, että niitä ja oppia niiden tekemiseen, todella tarvittiin. Koska haluttiin, että kaikilla kansakoulutyöillä oli esiliinat kouluvaatteina, se voitiin varmistaa tekemällä ne koulussa.

Maalais- ja kaupunkikansakoulujen käsitöiden opetusohjelmia ei voi suoraan verrata keskenään. Kun 1900-luvun alkuvuosikymmenillä maalaislapset menivät kansakouluun, nelivuotiseen maalaiskansakouluun, he olivat noin kaksi vuotta vanhempia kuin kaupunkien alakansakoululaiset.³ Maalaiskansakoulussa käsityötä opetettiin yleensä vuorokursseina,

¹ Vaikka Somersalon (1916) kirjan esipuheessa mainittiinkin koulukäsityöt, sitä ei suunnattu samalla tavalla selkeästi koulukäyttöön kuin muut tässä yhteydessä mainitut kirjat. Somersalo ei myöskään antanut didaktisia ohjeita, vaan kohdisti sanansa suoraan kirjaa käyttäville käsityöntekijöille.

² Sortavalan seminaarin käsitöiden opettajatar Lilli Törnudd itse, yhdessä professori Mikael Soinisen, kotiteollisuustarkastaja Lauri Mäkisen, Heinolan seminaarin harjoittelukoulun opettajatar Helmi Lehtosen, Helsingin kasvatustieteellisen käsityökoulun johtajatar Natalia Geitelin, kansakoulunopettaja Ernst Werner Ahosen ja Jyväskylän seminaarin lehtori Yrjö Blomstedtin ja Kajaanin seminaarin piirustuksen ja käsitöiden lehtori E.A. Westerlundin kanssa oli laatimassa ko. mietintöä.

³ Ennen oppivelvollisuuden lopullista voimaansaattamista opetusjärjestelyt kansakouluissa vaihtelivat. Kaupungeissa pyrittiin järjestämään opetusta sekä kaksivuotisessa alakansakoulussa että nelivuotisessa yläkansakoulussa. Jo vuonna 1866 annettu asetus, jossa maaseudun alkuopetus jätettiin kotien ja seurakunnallisten lastenkoulujen tehtäväksi oli voimassa oppivelvollisuus lakiin asti ja sitä noudatettiin vielä siirtymäkauden ajan. Käytännössä maaseudulla lapset saattoivat käydä kiertokoulua vielä 1930-luvulla. (Otavan iso tietosanakirja 1962, osa IV, 350). Siihen asti yhtenäinen käsityönopetus ei tavoittanut kaikkia alakouluikäisiä maalaislapsia.

koska opetusta ei voitu järjestää joka luokalle erikseen. Ensimmäinen ja toinen luokka työskentelivät yhtenä ryhmänä käsityötunneilla ja kolmas ja neljäs luokka omana ryhmänään. Esiliina valmistettiin joko ensimmäisellä tai toisella luokalla, *osastolla*, kuten aikalaisteksteissä maalaiskansakoulun luokka-aste ilmaistiin. Silloin kun vuorokurssissa oli nukenvaatteiden valmistaminen ennen esiliinaa, nuken mekon valmistaminen pohjusti kimonohihaisen mekkoesiliinan tekemistä tai päinvastoin, sillä kaava tehtiin kumpaankin samalla periaatteella. Samalla tuli kertaus edellisenä vuonna opittuun kaavan valmistamiseen taittelumenetelmällä ja opittiin koon muuntamista. (Ks. *Kansakoulun käsityönopetus*, 1912; Törnudd 1917.)

Kun laki oppivelvollisuudesta tuli voimaan vuonna 1921, kaikille lapsille piti tarjota mahdollisuus koulunkäyntiin ja kansakoulut muuttuivat kuusivuotisiksi. Lisäksi järjestettiin kaksivuotista jatko-opetusta, mutta se ei kuulunut oppivelvollisuuden piiriin. Käytännössä siirtymäaika oli kuitenkin pitkä, syrjäseuduilla pitkälle 1930-luvulle. Lisäksi harvaanasutuilla paikkakunnilla voitiin käydä supistettua kansakoulua, jossa koulupäiviä oli paljon vähemmän kuin täydellisessä kansakoulussa. (Tuomaala 2004, 73, 74.) Maaseudulla kotien merkitys käsityötaitojen oppimisen kannalta oli merkittävämpi kuin kaupungeissa, joissa kouluun mentiin nuorempina ja joissa ei käyty supistettua koulua. *Toverittaren* (1922/11, 156) mukaan oppivelvollisuuslain perusteella kaupunkikunnat saivat neljänneksen ja maalaiskunnat kaksi kolmasosaa valtionapua muihin koulun kuluihin paitsi käsityötarpeisiin. Niiden hankinta piti joko koulujen ylläpitäjien tai vanhempien rahoittaa.

Etenkin äidit patistivat jouten olevia tyttöjä työntekoon, mutta suhtautuminen koulunkäyntiin tai koulukäsitöiden tekemiseen vaihteli. Jotkut vanhemmat näkivät käsityön tekemisen oikeana työnä ja lukemisen laiskotteluna. Toisten mielestä taas käsitöitä tehdessä laiskoteltiin, mutta lukiessa oltiin ahkeria. (Hakkarainen 1996, 104.) Lisäksi kotona tehtävät työt vaikuttivat vielä 1900-luvun ensivuosisikymmenillä koulunkäyntiin niin, että oppilaat tulivat syksyisin kouluun sen mukaan, miten kotona saatiin maatalouteen liittyvät syystyöt tehtyä (Villanen 1967, 11). Koulussakaan ei välttämättömien kotitöiden takia syntyneitä poissaoloja aina paheksuttu, sillä varsinkin maaseudulla kotona tehtävän työn nähtiin tukevan koulun kasvatuksellisia arvoja. Ahkerasti kotitöihin osallistuvasta työstä arveltiin kasvavan kunnollinen perheenemäntä. Oppivelvollisuuden myötä asenteet koulunkäyntiin vähitellen muuttuivat, ja 1930-luvulla siihen alettiin suhtautua alle 14-vuotiaiden kansalaisvelvollisuutena. (Tuomaala 2004, 148, 153.)

Tyttöjen käsityönopetukseen soveltuvien materiaalien hankintatavat ja laatu vaihtelivat¹. Ongelmia oli aina 1950-luvulle asti. Keravuoren (1915, 38) mukaan useimmissa kansakouluissa annettiin tyttöjen käsitöihin tarvittavat materiaalit koulun puolesta. *Kansakoulun käsityöt* -kirjassa (Valve & Tappura 1933, 15) kuitenkin kerrottiin, että tyttöjen käsityöt on ainoa oppiaine, jossa oppilaat eivät saaneet materiaaleja koulusta. Varattomimmat oppilaat saattoivat kuitenkin saada avustuksia, minkä voi päätellä maininnasta *opettajalla pitäisi olla mahdollisuus hankkia tykötarpeet yhteisostoksilla ja ilman vaikeuksia järjestää varattomille oppilaille tykötarpeet ilmaiseksi*. Sekalainen ja sattumanvarainen käytäntö tyttöjen käsityötarpeiden hankinnassa oli Valven ja Tappuran mukaan johtanut siihen, että

¹ Kansakoulun käsityönopetus -komiteamietinnöstä (1912, 87–88) tulee ilmi, että 111 koulussa on koulun puolesta hankittu tyttöjen käsityöainekset, 1434 koulussa oppilaat hankkivat ne itse ja 54 koulussa aineiden hankinnan suorittivat osittain koulu ja osittain oppilaat. 221 koulua ei ollut vastannut. 201 koulun mukaan sopivia käsityöaineksia ei ollut saatavilla, ja 82 koulun vastauksissa todettiin, että sopivia aineksia oli ollut vain osittain. Koska peräti 869 koulua jätti vastaamatta, se tarkoittanee, että niissäkin kouluissa oli ainakin jossain määrin ongelmia saada sopivia materiaaleja tyttöjen käyttöön. 668 koulua oli tyytyväisiä niissä käytössä olleisiin materiaaleihin.

käsityöopetuksessa oli saavutettu suhteellisen heikkoja tuloksia. He korostivat, että varsinkin maaseudulla, jossa useat kansakoulua käyvät lapset olivat vähävaraisista oloista, saattoi käsityömateriaalien hankkiminen tuottaa vaikeuksia.

Valven ja Tappuran (1933) *Kansakoulun käsityöt* oli Törnuddin (1917) *Uuden käsitöiden oppikirjan* kirjan seuraaja, ja myös siinä oli didaktisia ohjeita opettajille. Kirja oli laadittu ajatellen oppivelvollisuuskoulun, kuusiluokkaisen kansakoulun ja sen jatkoluokkien käsityöopetusta. Esiliinaa ei enää lueteltu alakansakoulun käsitöiden joukossa. Ensimmäisten esiliinojen ohjeet oli nimetty *Alaluokkalaisten esiliinoiksi*¹. Vaihtoehtoja oli kaksi: mekkoesiliina ja olkainesiliina kuten alla olevasta kuvasta näkyy. Molemmat esiliinatyyppit oli tarkoitettu käsin ommeltaviksi.

Kuvat: Valve ja Tappura 1933, 80–81

Kuva 74. 1930-luvun koulukirjan esiliinamalleja

Mekkoesiliinan ajateltiin soveltuvan yhdeksän- tai kymmenvuotiaan tytön kouluasuksi. *Housujen kuosi on lyhyessä ajassa muuttunut kuten kaikki muukin maailmassa*, kirjoittivat Valve ja Tappura (1933, 104) tyttöjen alushousujen ohjeiden yhteydessä. Samoin kävi esiliinojen kanssa. Mekkoesiliinoja ruvettiin pikkuhiljaa pitämään enemmän pikkutyttöjen vaatteina, ja

¹ Alaluokilla tarkoitetaan tässä varsinaisen kansakoulun kahta ensimmäistä luokkaa, siis koululaisten kolmatta ja neljättä kouluvuotta.

olkainesiliinat yleistyivät koululaisten esiliinoina. Esiliinamuiston kertojalla on edelleenkin mielessään, miten hienoa oli ensimmäiselle luokalle kouluun mennessä saada oikea olkainesiliina (Em 15, 40-luvun alku). 1950-luvun *Koulutyttöjen käsitöitä* -kirjassa (Soininen ym. 1953, 31) ei olekaan enää koulutyttöjen mekkoesiliinojen ohjeita. Eivät mekkoesiliinat kuitenkaan kokonaan hävinneet koululaistenkaan vaatevarastosta. Myös *Koulutyttöjen Käsitöitä* -kirjan sisäsivuilla on työskentelykuva, jossa tytöt tekevät käsitöitä mekkoesiliinoinhin pukeutuneina¹.

Talousesiliinaa Valve ja Tappura (1933, 126–128; 1937, 129–131) suosittelivat jatkuoluokkalaisten käsityöksi. Siitä oli kaksi erilaista mallia. *Kansakoulun käsityöt -kirjan* 1. painoksessa on ohjeet Valtion kotitalousopettajaopistossa 1920-luvulla käyttöön otetusta talousesiliinan mallista, mutta sitä ei kuitenkaan suositella koulukäsityöksi: *tämä esiliinan kuusi syntyi silloisen [1920-luvun] pukukuosin vaikutuksesta, josta vyötäiskohta oli hävinnyt*. Kirjan mukaan miehustan ja helmaosan liitoskohdassa olevat kaarevat muodot oli vaikea saada istumaan hyvin, ja sen vuoksi kyseisestä esiliinamallista oli liikkeellä paljon epäonnistuneita versioita. Kirjan kolmannessa painoksessa (1937) malli onkin vaihdettu toisenlaiseen, tekijöiden mukaan vaikeusasteeltaan jatkuoluokkalaistilille sopivammaksi. *Toinen esiliinan kuusi, joka on vanhempi edellistä ja nykyisen pukukuosin myötä päässyt jälleen monen opettajan armoihin, on yleisesti tunnetun sairaanhoitajaresiliinan läheinen sukulainen*. Tämä malli säilyi samanlaisena myös myöhemmissä painoksissa. Samalla mallilla monet valmisvaatteiden sukupolven naiset ompelivat nuoruudessaan kouluissa valkoisia talousesiliinoja.

Pula-aikaan, kun tekstiilimateriaalien hankkimista varten tarvittiin ostokortteja, koulukäsitöihin tarvittavat materiaalit verottivat perheiden vaatepisteitä. Toisaalta, vaatepisteitä ei aina voitu muutenkaan hyödyntää, koska kaupoissa ei välttämättä ollut materiaaleja edes saatavilla. Koulun kautta materiaalihankinnat saattoivat onnistua paremmin. (Ks. KL 1941/4, 110; KL 1945/23, 627.) Ei siis ollut itsestään selvää, että kaikille löytyi kunnollista materiaalia². Vielä 1950-luvun alkuun ajoittuvassa esiliinamuistoissa kerrotaan, miten muistelijan pikkuväljen äitiyspakkaukseen kuuluneesta peitosta purettiin kaunis, punapohjainen ja valkokukkainen kretonkipäällinen koulukäsitöissä tehtävää esiliinaa varten. Se osoittautui kuitenkin lapselle sopimattomaksi materiaaliksi, sillä ohuesta kretongista lapsen oli vaikea erottaa oikeaa ja nurjaa puolta. Opettaja erotti ja määräsi tytön purkamaan esiliinan olkaröyhelöä, joka olisi pitänyt saada siististi kiinnitettyä yhdellä ompeleella. Seurauksena oli, että heikkolaatuinen kangas hajosi ja siitä syntyi vain, muistelijan sanoin, *ruunan huulet*. Lopulta tytön sukulaistäti ompeli olkainröyhelöt kokonaan uudelleen, tosin kahdella erillisellä ompeleella, siis eri tavalla kuin opettaja oli neuvonut. (Em 23, 50-luvun alku.)

Koulutyttöjen käsitöitä -kirjan (Soininen ym. 1953, 60,66, 149,154, 174–191) julkaisuaikoihin pahin materiaalityyppi oli jo ohi. Kirja oli tekijöiden mukaan suunnattu kansa- ja oppikouluille sekä tueksi tyttöjen kotona tapahtuvaan ompeluun, mutta siinä olevat työohjeet oli kuitenkin jaoteltu noudatellen kansakoulun ja sen jatko-opetuksen luokkakajoa: 1–2-luokkalaistilille, 3–4-luokkalaistilille ja 5–8-luokkalaistilille. Esiliinaohjeita oli kaikkiaan kaksitoista: neljä vyötäröesiliinaa, yksi niskan taakse kiinnittyvä tyttöjen esiliina ja yksi niskan taakse kiinnittyvä pojan työesiliina³, kaksi olkainesiliinaa, isommille tytöille sekä hihallinen että

¹ Sama mekkoesiliinakuva oli myös Soinisen ym. (1958, 31) kirjan toisessa painoksessa.

² Esiliinamuistoissa mainitaan pula-ajan käsityövälineiksi neulepuikkoina käytetyt polkupyöränpinnat, joilla oli opeteltava neulomaan, kun parempiakaan ei ollut saatavilla (Em 23, 50-luvun alku).

³ Yksityisissä keskusteluissa, jotka eivät ole varsinaisesti liittyneet tähän tutkimukseen, on käynyt ilmi, että ainakin pula-aikana joissain kouluissa myös pojat ompelivat esiliinoja itselleen.

hihaton takkimallinen esiliina ja lisäksi vielä pikkulasten esiliinat tytölle ja pojalle. Perustelu ohjeiden runsauteen lienee siinä, että sodan ja pulan myötävaikutuksella esiliinasta oli tullut 1940-luvulla sekä tarpeellinen että suosittu.

Koska myös aikuiset naiset käyttivät paljon parempina esiliinoinaan vyötäröesiliinoja, opettajat todennäköisesti arvelivat, että myös alaluokkien oppilaat olisivat motivoituneita ompelemaan vyötäröesiliinoja. Sen ompelua oli helppo opettaa luokkaopetuksena, mikä olikin tärkeää, kun suuret ikäluokat tulivat kouluikään ja opetusryhmässä saattoi olla jopa neljäkymmentä oppilasta (ks. Heikkinen 1997, 48). Kaikille sopi sama malli ja koko, ja lisäksi saatiin harjoitella paljon käsinompelua. Lehtiaineistojen ja esiliinamuistojen perusteella sellaiset ruudulliset vyötäröesiliinat, joita kansakoulun alaluokilla valmistettiin, eivät olleet kaikkien koulutyttöjen suosiossa (Om 8, 50-luvun loppu). Kaikki äiditkään eivät halunneet tyttäriensä käyttävän vyötäröesiliinoja, koska niitä ei pidetty sen paremmin käytännöllisinä kuin suojaavinakaan (Em 4).

Aiemmista kouluopetukseen tarkoitetuista käsityökirjoista poikkeavasti *Koulutyttöjen käsitöitä* -kirjassa esiliinoista oli valokuvia (Soininen ym. 1953, 60, 66, 149, 154, 174–191). Tytöt puuhailivat esiliinoiniin pukeutuneina tehtävissä, joita he voivat tehdä äidin apuna: lettipäinen pikkutyttö vyötäröesiliinassaan pieni kahvipannu kädessään ja rintalapulliseen esiliinaan pukeutunut tyttö kukkia kastelemassa. Isommille tytöille suunnatuissa esiliinoiden ohjeissa näkyi kotitöiden ammatillisuus. Kattilankanta keittiössä kohottava murrosikäinen tyttö oli kuvattu suojaava työesiliina edessään ja siivoustöissä kuvattu tyttö harjasi lattiaa työtakki yllään. Pojan työesiliina on puuta taltalla kaivertavan pojan yllä ja noin yksivuotiaalle pikkupojalle on kuvausta varten annettu ruuvipuristin käteen. Ompeluohjeiden ohessa olevat valokuvat kertovatkin piilo-opetussuunnitelmasta, jonka mukaan tytöistä pyrittiin kasvattamaan yhteiskunnan normien mukaisia kotitaloudesta huolehtivia naisia ja pojista miesten töitä tekeviä miehiä.¹

Liljeström (1986, 85) kirjoittaa artikkelissaan *Sukupuolijärjestelmä ja naisten työ*, että tarttuessaan joko miehiseksi tai naiselliseksi määritellyyn työkaluun, yksilö samalla sitoutuu siihen sosiaaliseen sukupuoleen, jota työkalu edustaa. Mitä paremmin yksilö työkalun hallitsee, sen vahvempana korostuu hänen roolinsa naisena tai miehenä. Esiliinan valmistusohjeiden ohessa olleet kuvat esittivät yhtä aikaa kolmenlaisia sosiaaliseen naiseuteen liittyviä työkaluja. Kuvissa tytöt oli puettu esiliinoiniin, jotka aikakautensa kontekstissa edustivat kodin piirissä olevaa naista. Koska kyseessä olivat käsityöohjeisiin liittyvät kuvat, ne edustivat myös ompeluvälineitä naisten hallitsemina työkaluina. Kolmanneksi tytöt oli kuvattu kodinhoitotehtäviin liittyvissä tilanteissa käsissään naisten töitä edustava esine.²

¹ Koulukäsitöissä tehtiin myös pikkulastenvaatteita harjoituksena tulevaan äidin tehtävään. Tytöt opettelivat tekemään pikkulastenvaatteita röyhelökauluksisista pikkupaidoista pieniin esiliinoiniin (ks. Soininen ym. 166–197).

² Vaikka *Koulutyttöjen käsitöitä* -kirjassa pääpaino on kirjan nimenkin mukaisesti, siinä oli myös pojille sopivia töitä. Esipuheessa kirjoitettiin: Henkilökohtainen vaatetuksesta huolehtiminen kuuluu myös poikien kasvatukseen, ja siksi kirjassa on eräitä heillekin sopivia töitä. Myös kirjan etulehdellä olevassa valokuvassa on kaksi tyttöä ja kaksi poikaa tekemässä yhdessä käsitöitä. (Soininen ym. 1953.)

Kuva: KL 1953/5, 179

Kuva: Soininen ym. 1953, 66

Kuvitusta *Kotilieden* artikkelissa *Suomalaisia emäntiä ja Koulutyttöjen käsitöitä* -kirjasta

Kuva 75. Piilo-opetussuunnitelma?

Esiliinaohjeet eivät jääneet vain kirjojen sivuille, sillä kahden tai kolmen esiliinan ompelu kouluaikana oli tavallista. Joskus sama oppilas saattoi joutua valmistamaan jopa viisi esiliinaa: alaluokilla ommeltiin kaksi esiliinaa käsin ja kolmannella luokalla harjoiteltiin koneompelua ompelemalla vielä kolmas esiliina, lisäksi yhteiskoulussa ommeltiin vielä tarjoiluesiliina ja talousesiliina (Om 8, 50- ja 60-luvun taite). Valve (1955, 234–235) totesi 1950-luvun puolivälissä, että vuosisadan alun käsityöhön liitetty kasvatusajatus ei ollut lähtenyt elämään toivotulla tavalla, koska koulujen käsityöopetuksessa oli ryhdytty painottamaan teoreettisen osaamisen tärkeyttä.¹ Teorioiden kopioiminen ja mallien piirtäminen oli hänen mukaansa aiheuttanut sen, että tunneilla jäi liian vähän aikaa käytännöllisiin harjoituksiin, ja käsityötaito jäi heikoksi. Sitä, oliko heikkojen tulosten taustalla muitakin syitä kuin ainakin osittain heikkolaatuiset materiaalit, sota-ajan supistettu koulunkäynti, suuret ryhmäkoot ja niihin nähden liian vähäiset työvälineet sekä liian monet esiliinat, ei Valve kommentoinut.

Muistot monien esiliinojen ompelusta eivät aina olleet kovin positiivisia:

Kaikilla oli sama malli ja kangas, joka äitini mielestä oli ruma. Kaikki saumat ommeltiin käsin. Pistojen piti olla samansuuntaisia ja samankokoisia, varsinkin päärmeissä, ja äiti muistelee, että "pistoja riitti loputtomiin". Oppilaan työtä ja aikaa on hiukan kuitenkin säästetty jättämällä esiliinan sivuihin hupioreunat. Koristelu sen sijaan oli hauskeempaa. Esiliinan helmaan, vyötärölle ja taskujen suihin kirjottiin aitapistoja.

Edellisenä vuonna oli jo tehty käsityöpussi samasta "rumasta" kankaasta. (Om 5, 50- ja 60-luvun taite).

¹ Yhtenä syynä liian teoreettiseen opetukseen Valve (1955, 234–235) pitää sitä, että opettajat olivat siirtäneet kansakouluun niitä menetelmiä, joilla heitä oli opetettu opettajankoulutuksessa, eivät olleet ymmärtäneet, että samat menetelmät eivät soveltuneet lapsille.

Valokuvat: Kröger 2005

Kuva 76. Koululaisten ompemia vyötäröesiliinoja

8.5.4 Oppikoulutyttöjen esiliinat?

Nuorissa yhteiskouluissa kasvaneet naiset tai peräti yksityisoppilaina poikakouluista ylioppilastutkintonsa suorittaneet, ovat useat pitkin ikäänsä saaneet kokea, mitä hankaluuksia on tuottanut se, että opiskelun hurmiossa erikoiset naisaskareet – kodinhoito ja käsityötkin – jäävät oppimatta. Elämä kerta kaikkiaan vaatii naiselta muutakin kuin opillista tietoa,

kirjoitettiin *Kotiliedessä* (1939/17, 622–633). Lehden mukaan koulutettujenkin naisten tuli osata kodinhoitoa ainakin sen verran, että osasivat ohjata kotiapulaisiaan ja ymmärtäisivät, mitä heiltä voi vaatia. Ilmeisesti näin ei ollut, koska aiheesta niin huolestuneena kirjoitettiin.

Oppikoulutyttöjen¹ käsityöopetus ja kotitalousopetus, lähinnä niiden puuttuminen, antaa uuden näkökulman kouluissa valmistettuihin ja käytettyihin esiliinoiniin. Tyttölyseoissa käsityöt ja kotitalous kuuluivat yleensä opetukseen. Suurin osa 1920–1930-luvun oppikoulutyöistä ei kuitenkaan saanut koulussa sen paremmin kotitalouteen kuin käsityöhönkään liittyvää esiliinaoppia (KL 1927/19, 589–591; KL 1938/3, 75–76).² Koska kotitaloutta opetettiin vielä käsityötä harvemmin, myöskään valkoiset talousesiliinat eivät tulleet näille tytöille tutuiksi koulutunneilla.

1940-luvun alussa vain noin kolmannes oppikoulua käyvistä tytöistä opiskeli käsityötä kouluaineenaan. Lukuvuonna 1940–1941 Suomen oppikouluissa oli tyttöoppilaita kaikkiaan 30962.³ Karkeasti laskien näistä 10 000 tyttöä sai, tai oli saanut käsityöopetusta⁴ ollessaan

¹ Ne, joilla oli sekä opiskeluhaluja että taloudellisia mahdollisuuksia, saattoivat pyrkiä kansakoulusta oppikouluun, jonne pyrittiin pääsykokeilla vaihtoehtoisesti neljännen, viidennen tai kuudennen luokan jälkeen. Se, missä vaiheessa kansakoulusta oppikouluun siirryttiin, vaihteli. Kaikki eivät ensipyrkimisellä päässeet tai eivät muuten olleet vielä 11-vuotiaina valmiita uuteen kouluun, joka usein edellytti joko pitkiä koulumatkoja tai asumista vieraalla paikkakunnalla. Koska kirjat, ruoka, matkat tai asuminen koulupaikkakunnalla, käsityö- ym. koulutarvikkeet ja lukukausimaksut oli kustannettava itse, monille oppikoulunkäynti jäi taloudellisista syistä vain haaveeksi. Keskikoulu oli yleensä viisivuotinen, mutta tyttölyseoissa kuusivuotinen, koska siellä annettiin muita oppikouluja enemmän mm. kotitalous- ja käsityöopetusta. Keskikoulun jälkeen monet lopettivat, osa jatkoi vielä lukioon. 1900-luvun alkupuolella keskikoulutodistusta arvostettiin ja keskikoulun käynnyttä pidettiin jo hyvin kouluttautuneena.

² Kotitalousopetusta oli käsityötä vähemmän (KL 1927/19, 589–591; KL 1938/3, 75–76).

³ Olen tehnyt laskelman *Kotiliedessä* (1942/1, 14) annettujen käsityöopetusta koskevien tietojen ja Otavan Ison Tietosanakirjan (1963, osa VI, 686–687) antamien koulu- ja oppilasmäärätilastojen perusteella.

⁴ Tyttölyseoissa käsityötä opetettiin koko kuusivuotisen keskikoulun aikana, muissa oppikouluissa vain alaluokilla. Lukioissa ei käsityötä opetettu. Yhden lukuvuoden aikana käsityöopetusta oppikouluissa sai ehkä noin puolet, tai jopa vähemmän, esitetystä 10 000 tyttöoppilaan määrästä, siis vain 5000 tyttöä tai

oppikoulun alemmilla luokilla. 20 000 jäi kokonaan oppikouluissa käsityön opetuksen ulkopuolelle. Suomessa oli tuolloin *Kotillieden* (1942/1, 14) mukaan neljäkymmentänellä suomenkielistä valtion oppikoulua, joissa oli tyttöoppilaita. Näistä kolmekymmentäkahdeksan koulua oli sellaisia, joissa tytöt saattoivat opiskella käsityötä vapaaehtoisena aineena. Heikkilä (2003, 29) tosin esittää virheellisesti yleistäen, että oppikoulutyttöjen opetuksessa käsitöitä painotettiin luonnontieteiden opetuksen kustannuksella. Hän todennäköisesti perustaa ajatuksensa tyttölyseoihin tai kouluihin, joissa käsityötä valittiin valinnaisaineeksi jonkun muun oppiaineen kustannuksella. Kuitenkin *Kotillieden* mukaan vain noin puolet valtion oppikouluja käyvistä tytöistä valitsi vapaaehtoisen käsityön. Kuva oppikoululaisten käsityönopetuksesta muuttuu vielä lisää, kun otetaan mukaan yksityiset oppikoulut, joita oli yli kaksinkertainen määrä valtion kouluihin verrattuna. Suurimmassa osassa yksityisiä oppikouluja ei ollut olleenkaan mahdollisuutta käsityön opiskeluun.

Vuonna 1941 käsityö tuli pakolliseksi oppiaineeksi valtion oppikouluihin niin tytöille kuin pojillekin. Tästä Simpanen (2003, 21) mainitsee kirjoittaessaan, että *muiden paitsi klassillisten poikalyseoiden keskikouluissa käsityöstä tuli pakollinen aine sodan aikana, vuonna 1941*. Kuitenkin Simpanen jättää kokonaan vaille huomiota ne 112 yksityistä oppikoulua, joissa myös oli tyttöoppilaita. Suurin osa oppikouluista jäi siis vuoden 1941 jälkeenkin pakollisen käsityönopetuksen ulkopuolelle. Kun yksityisistä oppikouluista vain kolmessakymmenessä tytöillä oli mahdollisuus käsityön opiskeluun, se tarkoittaa, että maksimissaan noin kaksi kolmasosaa kaikista oppikoulutyttöistä sai opetusta käsitöissä. Niissäkin kouluissa, joissa käsitöitä opetettiin, sota, poikkeusjärjestelyt koulutuksen järjestämisessä sekä pula materiaaleista heijastuivat opetukseen. Käsityönopetuksen tavoitteistakin oli tingittävä. Käsityötunnit kuuluivat esimerkiksi tyttöjen ja poikien ommellessa yhdessä paperisia pohjallisia armeijan tarpeisiin (Em 41, 40-luvun alku). Lehtikirjoituksissa esille tuleva huoli siitä, että kaikilla yhteiskoulua käyvillä tytöillä ei ollut mahdollisuutta opetella perheenemännän taitoja – kotitaloutta ja käsityötä – jatkui myös seuraavalla vuosikymmenellä (KL 1953/8, 304–305). 1950-luvun lopussa oli edelleen sellaisia oppikouluja, joissa ei ollut käsityönopetusta (KL1958/8, 992).

Valokuva: Yksityisalbumi

Yhteiskoulun alaluokkalaaisia luokkakuvassa vuonna 1920, kun esiliina vielä kuului oppikoulutyttöjenkin vaatetukseen.

Kuva 77. 1920-luvun oppikoululaisia

vähemmän. Lisäksi, koska oli sota-aika, pula materiaaleista ja poikkeusjärjestelyjä koulutuksen järjestämisessä, käsityönopetuksen tavoitteistakin oli tingittävä.

1920-luvun alkupuolelle asti tytöt käyttivät oppikouluissakin, esiliinoja kouluasuina kuten myös edellisen sivun kuvasta käy ilmi. Kun kansakoulua käyvien määrä alkoi lisääntyä, eroa eri koulumuotoa käyvien välillä alettiin tehdä näkyväksi myös esiliinoilla, ja esiliinat hävisivät oppikoulua käyvien tyttöjen kouluvaatetuksesta. Siirtymävaihe, jossa tyttö siirtyi kansakoululaisesta oppikoululaiseksi, muutti pikkutytön isoksi tytöksi tai pieneksi neidiksi, joka ei esiintynyt julkisilla paikoilla esiliina edessään. *Vielä oppikouluun pyrkimiskokeissa minulla oli mitä ihanin lohenpunainen vyötäröesiliina. – Oppikoulussa en kyllä muista essua myöhemmin käyttäneeni, kotona vain.* (Em 4, 40-luku.) Jos esiliinoja käytettiin, ne kuuluivat pääasiassa kotitaloustunneille, toisinaan myös käsityötunneille.

Tiina aloittaa oppikoulun -kirjassa¹ on kuvaus siitä, millaisia ristiriitoja syntyi, kun oppikoulun aloittava tyttö oli omasta mielestään liian iso käyttämään esiliinaa, mutta äidin mielestä taas pikkutyttö, jonka kouluvaatetukseen esiliina kuului. *Totta kai sinä panet, äidin ääni ei sietänyt vastaväitteitä. Hänen mielestään esiliina kuului erottamattomasti pikkutytön vaatetukseen. Ennemmin saattoi olla ilman paitaa kuin ilman esiliinaa.* (Polva 1960, 33.) Se, että kuvaus on kirjoitettu 1950-luvun lopulla ja sijoitettu kaupunkimaiseen yhteiskoulukontekstiin, ei muun tutkimusaineiston perusteella jaa ainakaan monen oppikoululaisen kokemuksia. Useat muistojen kertojat painottavat oppikouluun menoa ratkaisevana rajapyykkinä, jonka ohittamisen jälkeen esiliinaa ei kuulunut kouluvaatetukseen (Em 15, 40-luvun puoliväli; 50-luvun puolivälistä Em 21, Em 27; Em 43).

Esiliinamuistojen perusteella jotkut opettajat kuitenkin yrittivät kannustaa oppilaitaan esiliinan käyttöön. 1950-luvun puolivälissä tyttölyseon ensimmäiselle luokalle mennyt muistelija kirjoittaa, miten luokanvalvojana toiminut musiikinopettaja oli ohjannut tyttöjä pukeutumiskysymyksissä: *Joskus talvella hän sai päähänsä, että esiliina myös koulussa pidettynä säästäisi vaatteita. Muistaakseni jonkunlaisena kampanjana pidimme me ekaluokkalaiset viikon koulussa esiliinaa, opettajalla itsellään oli musta ristipistoin kirjottu vyötäröesiliina.* Esiliina-oppi ei jäänyt vain esiliinojen käyttämiseen, vaan tytöille opetettiin myös esiliina-laulu: *Esiliina etehen sä lapseni laita...²* Esiliina kouluvaatteena jäi tämän luokan tytöiltä tuohon yhteisen viikkoon. (Em 21, 50-luku.) Toinen muistelija puolestaan kirjoittaa, miten nuori, reipas perheetön opettaja kertomallaan esimerkillä loi positiivista mielikuvaa esiliinan käyttämisestä: *Sen muistan selkeästi, miksi hän sanoi käyttävänsä esiliinaa. Se piti saada eteen heti kotiin tullessa, koska sen myötä tuli rentoutunut vapaa-ajan, oman ajan tuntu.* (Em 1, 50-luku.) Opettaja ylisti esiliinaa kotivaatteena, mutta isojen tyttöjen kouluvaatteeksi hän ei sitä tarjonnut.

Joissain oppikouluissa esiliinan käyttö tyrmättiin täysin. Oppikoulun ensiluokkalaisen uusi sievä lahjaessu, ja samalla esiliinan käyttö yleensäkin kouluvaatteena, sai rehtorilta täydellisen tuomion.

Sain tädiltäni lahjaksi sievään ”juhlaessun”. Päivänä muutamana laitoin essun päälleni mennessäni kouluun. Tahdoin olla kovasti hienoa tyttöä ja näyttää sievää asustettani tovereilleni. Koulun käytävällä tuli rehtori vastaan, pysähtyi hetkeksi tuijottamaan minua ja koreuttani ja tokaisi sitten vihaisesti: ”Tämä ei ole mikään tyttökoulu! Täällä ei mitään esiliinoja pidetä!” Olin täysin ällikällä lyöty, nolo ja pettynyt. Muististani on pyyhkiytynyt se, miten pääsin luokkaan ja mihin piilotin esiliinan. (Em 12, 40-luvun loppu.)

¹ Polvan kirjoittama Tiina-tyttökirjasarjan toinen osa Tiina aloittaa oppikoulun julkaistiin ensimmäisen kerran vuonna 1958.

² Kyseessä on sama runo, joka tämän tutkimuksen aineistossa esiintyy monissa eri yhteyksissä: Esiliina-kirjassa ja useissa esiliina muistoissa (Gestrin & Somersalo 1934, esipuhe; Em 8; Em 9; Em 19; Em 22).

Ei esiliina pääsääntöisesti kuulunut tyttölyseoidenkaan pukeutumismormeihin. *Esiliinat jäivät yleensä pois siinä vaiheessa, kun kansakoulusta siirryttiin Tipulaan* (Em 43, 50-luvun loppu). Esiliinamuistojen kertojan käyttämää nimitystä Tipula käytettiin tyttölyseoista yleisesti. Näissä kouluissa opetettiin muita oppikouluja enemmän kotitaloutta ja käsityötä, perheenemännille tarpeellisia taitoja.

Kyseinen lempi- tai pilkkanimi viittaa 1900-luvun alkukymmenillä vallalla olleeseen ajatukseen siitä, että tyttöjen kouluttautuminen johti kuitenkin lopulta avioliittoon ja perheenemännän kanaemon rooliin. Hilja Valtosen (1938/1975, 34,66) romaanissa *Hätävara* yhteiskoulut esitettiin reippaiden ja vaikuttamishaluisten tyttöjen kouluna. *Kun isä pani minut yhteiskouluun, sanoi hän tyttökoulua suosittellevalle äidilleen tekevänsä sen siksi, että hänen tyttärensä saisi oikean käsityksen pojista, oppisi pitämään heitä vertaisenaan ja käyttäytymään luonnollisesti heidän seurassaan.* Valtosen romaanien itsenäiset yhteiskoulua käyvät naissankarit eivät arvostaneet myöskään käsitöitä, jotka yhdistettiin perheenemännyyteen: *Enkä minä jaksa ymmärtää, kuinka kukaan järkevä tyttö voi istua kotona, virkata pitsiä ja odottaa miestä.* Vaikka kyseessä on viihteellinen romaani, sen arvomaailma toistaa sitä arvomaailmaa, jossa kouluttautuminen ja lukeminen asetettiin vastakkain käsitöiden tekemisen kanssa (ks. KL 1938/3, 76–77). Aikasalon (2006, 45) mukaan samansuuntaisesti asennoiduttiin käsitöihin oppikoulunuorison keskuudessa 1910-luvullakin. Hän kirjoittaa, että vaatteiden ompelu kuului oppikoululaisten mielestä ompelijoille, ja jos joku teki itse vaatteitaan, hän pyrki salaamaan sen.

Kuva: KL 1938/3, 76.

Kuva: KL 1938/3, 76

Oppikoululaisia
vapaaehtoisella käsityötunnilla
– ilman esiliinaa!

Kuva 78. 1930-luvun oppikoulun käsityötunnilla

Tutkimusajanjakson kouluvaateohjeistakin käy ilmi, että esiliina ei kuulunut oppikoululaisten kouluasuun, vaikka joku yksittäinen esiliinaehdotus aineistosta löytyikin (KL 1946/6, 147; Sorja 1953/3, 23). Kun 1930-luvulla *Kotiliedessä* (1932/19, 752–753, 762) oli kilpailu, jossa piti suunnitella koulupukuja oppikoululaisille, kuudennelle sijalle valittiin asu, johon kuului vyötäröesiliina. Arvioitsijoiden kritiikki kohdistui esiliinaan: *VI ehdotus on päässyt mukaan sievänä ja erikoisen naisellisena tyyppinä. Luulemme kuitenkin, ettei tällaista esiliinallista mallia sataisi "lyödyksi läpi", ilman sitä puku on oikeastaan ihan tavallinen.*

Kotitalous- ja käsityötunneilla käytössä olleita esiliinoja ei voi pitää varsinaisesti julkista pukeutumista edustavina kouluvaatteina, koska niitä käytettiin vain tietyn ryhmän seurassa muilta suljetussa tilassa Tyttölyseoita varten laaditussa *Tyttöjen käsityöt* -kirjassa (Haavisto

1946¹) ei ollut yhtään esiliina-ohjetta. Samanikäisille kansalaiskoululaisille suunnatussa *Kansalaiskoulun tyttöjen käsityökirjassa* esiliinaohjeita oli kahdeksan sivua (Seraste & Koski 1961, 23–31).² Niissä oppikouluissa, joissa opetettiin kotitaloutta, kuitenkin ommeltiin valkoiset talousesiliinat. Toisinaan esiliinoiniin kuului kirjontakuvioita suuritoinen koristeraita rintalapussa, esimerkiksi revinnäisraita (Em 24). Vyötäröltä napeilla kiinnitettävät talousesiliinat tuottivat murrosikäisille tytöille ongelmia – eikä yksinomaan siksi, että ne olivat työläitä ommella. Kasvaville tytöille edellisen vuoden käsityötunneilla tehty esiliina ei välttämättä ollut sopivan kokoinen enää seuraavana vuonna (Em 37, 60-luvun alku).

Yhteiskoulun viidesluokkalaisten keskikoulun loppumisen kunniaksi pukeutuneina pikkutyttöiksi 1950-luvun alussa: esiliinat ylle ja nuket kainaloon!

Valokuva: Yksityisalbumi

Kuva 79. Esiliina, osa koulunpäättämisrituaalia

Oppikoulutytöt olivat oppikoulun ensimmäiseltä luokalta asti pukeutuneet niin kuin isoille tytöille sopikin, mutta viimeistä koulupäivää juhlittiin pukeutumalla, päinvastoin kuin tavallisesti, pikkutyttöiksi. *Penkkareihin kuului siihen aikaan [50-luvun puolivälissä], kuten vielä 1963 omana aikanani, ja myöhemminkin, se että palattiin lapsiksi jälleen, esiliinat eteen, nuket ja nallet kainaloon ja rusetit päähän, mutta se kai oli suhteellisen tavallista silloin* (Em 21). Samalla tavalla pikkutyttöksi pukeutumalla juhlistettiin joissain kouluissa myös keskikoulun loppumista (Em 15, 50-luvun alku). Tapa kertoo esiliinan rituaalisesta merkityksestä aikuisuuden ja lapsuuden välillä. Esiliina toimi ikään kuin elämänvaihetuotteena (ks. Luutonen 2007, 45).

Ohjeissa korostetaan esiliinojen tärkeyttä pikkutyttöjen vaatteina ja vastaavasti aikuisten naisten, perheenemäntien vaatteina. Vaikka otetaankin huomioon, että isommille tytöille sopi aikuisten esiliinat, se ei riittä selitykseksi sille, että noin 12–15-vuotiaiden tyttöjen esiliinoista kirjoitetaan hyvin vähän. Nuoruus, ikäkausi pikkutyttönä olon ja aikuisuuden välillä, oli siirtymävaihe, jota esiliinan sijasta diskursiivisesti merkittiin esiliinattomuudella. Muistojen perusteella jotkut nuoret tosin käyttivät esiliinoja, ainakin äitien kehotuksen jälkeen,

¹ Kirjasta otettiin 7. painos vuonna 1961.

² Vuonna 1958 tuli voimaan uusi kansakoululaki ja sen myötä jatkuoluokkien tilalle kaksivuotiset kansalaiskoulut, joissa oli valittavissa erilaisia käytännöllisiin aineisiin painottuvia linjoja. Yksi linjoista oli kotitalous- ja käsityölinja, ja sitä varten tarvittiin käsityöhön oppikirjakin. Tavallisimmin varsinainen kansakoulu kesti kuusi vuotta ja kansalaiskoulu kaksi vuotta. Joillain paikkakunnilla kansakoulua oli seitsemän vuotta ja kansalaiskoulua yksi. Vuodesta 1963 lähtien kuusivuotisen kansakoulun jälkeen voitiin käydä myös kolme vuotta kansalaiskoulua. Tällöin koulutuksen pituus oli sama kuin niillä, jotka menivät kansakoulun neljännen luokan jälkeen viisivuotiseen keskikouluun. (Otavan iso tietosanakirja 1962, osa IV, 357.)

suojavaatteina kotitöitä tehdessään. (Em 24, 40-luku). Toisaalta, 1940- ja 50-luvulla koristeellisten vyötäröesiliinojen käytön sunnuntaisin voi esiliinamuistojen perusteella tulkita olleen osoitus lapsuusvaiheen ohituksesta (Em 28, 50-luvun alku).

8.5.5 Nuorille naisille käsityö- ja esiliinaoppeja opistoissa ja kursseilla

Lehtiaineistossa on lukuisia kuvia nuorista naisista¹ esiliinat edessään joko käsityöhön tai kotitalouteen liittyvillä oppitunneilla ja kursseilla. Esiliinoja ei ainoastaan käytetty, vaan niitä myös valmistettiin mitä erilaisimpien koulutusten yhteydessä. Koska ompelua pidettiin osana perheenäidin perustehtäviä, sen katsottiin kuuluvan myös kotitalousneuvonnan ja kotitalouskouluissa annettavan opetuksen piiriin. Esiliinat liittyvät olennaisesti molempiin, käsityöhön ja kotitalouden hoitoon (Heikkilä 2003, 34).²

Aivan kuten kansakoulun tarpeellisuutta kyseenalaistettiin, myös nuorten naisten muuhun kouluttamiseen suhtauduttiin 1900-luvun alussa epäillen. Karjalaisen (1970, 130–133) mukaan monet maalaisvanhemmat epäroivät lähettää tyttäriään opintielle, koska aikuistuvat tyttäret olivat tärkeää työvoimaa kotona. Kurssit eivät yleensä kuitenkaan olleet kovin pitkiä – ne kestivät muutamasta kuukaudesta vajaan vuoteen – ja niillä opetettiin sellaisia käytännön taitoja, joita kodeissa tarvittiin. Kun koulutuksen tuomaa hyötyä ruvettiin arvostamaan, vanhemmat alkoivat suhtautua tyttäriensä opintoihin suopeammin. Karjalainen on kuitenkin todennut, että vielä 1920-luvulla osalle naisista osallistuminen jollekin kurssille oli heidän ainoa virallinen koulutuksensa. Kaikilla ei ollut sitäkään. Tyttärien koulunkäynnin hyödyllisyyttä epäiltiin vielä 1940-luvullakin, kun isät arvelivat tyttäriensä joka tapauksessa menevän naimisiin (Kilki 2006, 85; Om 3, 40-luvun loppu).

Toisaalta käsityötaitoja pidettiin myös tarpeellisina. *Kotilliden* (1923/5, 143) ensimmäisenä ilmestymisvuonna lehdessä konkretisoitiin opettavaisesti sitä hyötyä, mikä käsityökurkseista nuorille naisille oli:

Eräs nuori morsian säästi kapiottensa tekopalkan ompelemalla itse kaikki liinavaatteensa. Sitä varten hän kävi ensin joitain viikkoja käsityökoulua ommellen siellä yhden kappaleen kutakin eri vaatetta ja saaden itselleen sopivat mallit. Hyvien ystävien avulla, jotka auttoivat häntä lankojen päättämisessä ja napinreikien ompelemisessa, hän suoritti työn 2–3 kuukaudessa, ja oppi sitä paitsi niin hyvin ompelemaan, että hänellä on siitä hyötyä koko elämänsä ajaksi.

Tämä esimerkitapaus kertoi sellaisen yhteiskuntaluokan nuoresta naisesta, jolla olisi ollut mahdollisuus teettää vaatevarastoa tulevaisuuden varalle. Monelle käsityöoppiin menijälle käsityötaitojen hankkiminen oli taloudellinen välttämättömyys.

Kotiteollisuuskouluja³ perustettaessa oli tavoitteena opettaa maaseudun vähävaraisille nuorille naisille sellaisia käsityötaitoja, joilla he voisivat ansaita elantoaan ja samalla

¹ Tarkoitan tässä nuorilla naisilla rippikouluiän ohittaneita, noin kuusitoistavuotiaita ja muutaman vuoden sitä vanhempia. Nuoret naisia pidettiin jo lähes aikuisia ja heidän odotettiin joko osallistuvan työelämään tai opiskelevan päämäärätietoisesti.

² Esimerkiksi Savonlinnan seminaarissakin ryhdyttiin vuonna 1963 antamaan opettajankoulutusta, jossa pätevoidyttiin sekä kotitalouden että tyttöjen käsityön opettajaksi (Pöllänen 2007, 3).

³ Kiertävään kotiteollisuuskouluun opiskelemaan pääseminen ei välttämättä edellyttänyt edes kansakoulupohjaa. Vuoden 1908 *Kotiteollisuuskomitean mietinnössä* (1908, 13) kirjattiin kouluun pääsyn edellytykseksi vain luku- ja kirjoitustaito sekä taito laskea yleisempiä yksinkertaisia laskuja. Paikallisiin eli kiinteisiin kotiteollisuuskouluihin sen sijaan pääsyvaatimuksena oli kansakoulu tai sitä vastaavat tiedot. Kaksivuotiselle, ammatilliseen toimintaan tähtäävälle kurssille pyrkijöiltä edellytettiin jo jonkun verran osaamista kyseiseltä alalta.

työskennellä kotioloissa, valmistaa samanaikaisesti myyntiin käsityötuotteita ja hoitaa perhettään. Pikkuhiljaa vuoden ja sitä vähemmän aikaa kestävien kurssien tavoitteeksi muotoutui vain kotitarvetaitojen opettaminen ammatin oppimisen sijasta. (Heikkilä 2003, 8–11.)

Kotiteollisuuskomitean mietintöön (1908, 98–109) liitettyssä ehdotuksessa kaksivuotisen kurssien harjoitustöissä ei erikseen mainittu esiliinaa. Sen sijaan esiliinamuistoista ilmenee, miten yksivuotisen kotiteollisuuskoulun käyneet olivat sekä kutoneet esiliinakankaita että ommelleet esiliinoja. Eräällä esiliinamuiston kertojalla on yhä tallella useita äitinsä ja tämän kahden sisaren kotiteollisuuskoulussa 1930-luvun alussa valmistamia esiliinoja (Em 13). Vaikka nämä sisarukset olivat käyneet keskenään samaa koulua, ei kotiteollisuuskouluihin pääsy ollut itsestään selvää. Pyrkijöitä oli usein enemmän kuin mitä kouluun otettiin, mikä oli varmaan yksi syy siihen, miksi kotiteollisuuskouluihin päässeet arvostivat oppimiaan käsityötaitoja ja tekemiään käsitöitä. Kotiteollisuuskoulussa voitiin tehdä myös tavallisuudesta poikkeavia esiliinoja, kuten yhä tallessa oleva valkoinen talousesiliina, johon on taskujen somisteenksi laakapistoilla kirjottu värillisiä kukkakuvioita. (Om 3, 40-luvun loppu.) Kudontatöihin kuului usein pyhäesiliinakankaan kutominen.

Ruusukasraitoja

Ripsiraitoja ja
nyytinkikoristeita
kansallispuvun esiliinassa

Valokuvat: Kröger 2005

Taalainsidosraitoja

Kuva 80. Kangaspuissa kudottuja esiliinoja nuorten naisten taidonosoituksina

Kansanopistojen tavoitteena oli maaseudun varttuneen nuorison sivistäminen¹. Yhteiskunnallisia aineita opiskeltiin yleensä yhdessä ja niiden lisäksi kansanopistoissa painotettiin sukupuolen mukaan eriytyneitä käytännöllisiä aineita.² Miehillä opetettiin

¹ Ensimmäiset kansanopistot Suomeen perustettiin 1800-luvun lopulla tanskalaisen esikuvan mukaan. Alkuaikoina kansanopistoja perustettiin runsaasti, sillä 1920-luvun puolivälissä niitä oli jo viitisenkymmentä. 1960-luvulla määrä vakiintui vähän yli kahdeksaankymmeneen. Itsenäisyyden alkuaikoina kansanopistojen opiskelijoista oli noin kaksi kolmasosaa naisia, 1950-luvulla miehiä oli enää noin neljännes. (Karjalainen 1970, 130–133.)

² Kansanopistoihin ei alkuun menty kovin nuorina, esimerkiksi 1920-luvulla opiskelijoista enemmän kuin 80 % oli yli kahdeksantoistavuotiaita. Vähitellen pohjakoulutuksen taso nousi ja opiskelijoiden keski-ikä

miesten töitä ja naisille naisten töitä. Erityisesti käytännön taitojen oppiminen kannustikin vanhempia lähettämään tyttäriään kansanopistoihin, ja halukkaita opistoihin oli enemmän kuin mitä niihin voitiin ottaa. (Karjalainen 1970, 130–133.) *Kotiliedessä* (1924/5, 99) kuvailtiin kansanopistojen merkitystä: *Näin herättäessään perheenemännän tietoisiksi tehtävästään ja osoittaessaan hänelle henkisiä ja aineellisia työvälineitä kansanopisto palvelee kotejamme ja niiden kautta koko maatamme.* Koska naisille annettiin opetusta taloushoidossa, näihin *aineellisiin työvälineisiin* kuului muun muassa esiliinat, joten talusesiliinojen ompelu kuului itsestään selvästi opetusohjelmaan. Muun muassa käsityön osuus oli huomattava: *pirta piukkaa ja niidet helkkäävät ei vain käsityötunneilla, vaan lyhyinä väliaikoina muulloinkin tyttären käsityöhuoneissa. Alusvaatteita, lastenvaatteita ja aikuisten pukuja tehdään myöskin.* (KL 1924/5, 99.)

Valokuva: kirpputorilöytö

Kirpputorilta löydetyn valokuvan tiedot ovat päättelyjen varassa.

Mahdollisesti kuvassa on kansanopistolaisia esiliinoissaan todennäköisesti 1930-luvun alussa

Kuva 81. Nuorten naisten valkoisten esiliinojen monimuotoisuutta 1930-luvulla

Myös emäntäkouluissa opetettiin monipuolisesti käsitöitä (Torkki 2003, 230). Esiliinamuistossa kerrotaan, miten 1950-luvulla emäntäkoululaisten vaatetukseen kuului valkosiniruudullinen puku, jossa oli valkoiset kaulukset, valkoinen talusesiliina ja sen lisäksi vielä pukukankaasta suojaessu. Emäntäkoulujen opetusohjelmaan kuului myös kudontaa, ja kutoen tehtiin esiliinojakin: *Kangaspuissa kudottuna kuului näytöstyönä puoliesiliina joko kuviopolkimilla tai muuten kauniisti raidoitettu* (Em 6).

laski. Kansanopistojen käsityöopetuskin joutui uudelleen arvioitavaksi, sillä monet tulijoista olivat käyneet kansakoulun jatkoloukat, joissa oli annettu runsaasti käsityöopetusta. Kansanopistojen käytännöllisten aineiden jyrkkää vähenemistä haluttiin kuitenkin välttää ja näiden aineiden opetusta pyrittiin monipuolistamaan. (Karjalainen 1970, 130–133, 141–143; Torkki 2003, 227).

Kaupunkipaikkakunnille alettiin perustaa 1800-luvun lopulla talouskouluja, joissa oli muutaman kuukauden mittaisia kursseja. Alun perin tavoitteena oli opettaa oikeaa taloudenhoitoa ja parantaa siten kansan jokapäiväistä ruokailua, mutta kursseja kävivät alkuaikeina enimmäkseen varakkaiden talonpoikaistalojen tyttäret. Köyhien tyttärillä ei ollut niihin varaa. (KY 1911/12, 113–114.) Talouskouluun – kuten muihinkin kouluihin – pääsy oli käsityövalistuksen sukupolven naisille etuoikeus. Talouskoulua arvostettiin niin, että sen loputtua valmistuvista otettiin valokuvia kotitaloustyöntekijän univormussa, puuvillaisessa pitkähihaisessa työpuvussa, jossa on valkoinen kaulus ja valkoiset mansetit ja asun täydentävässä valkoisessa talousesiliinassa (Om 9, 10-luku). Talouskoulun arvostuksesta kertoo myös muisto siitä, miten 1920-luvun lopulla talouskoulun opettajan antama kiitos esimerkillisen hyvin silitetystä esiliinasta säilyi mielessä läpi elämän¹.

Suuri osa kaupunkien työläistyöistä päättyi kotiapulaisiksi, ja se oli yksi niistä syistä, miksi 1920-luvulla alettiin kiinnittää huomiota kaupunkien työläistyttöjen ammattikoulutukseen. Ammattiopetusvaliokunta laati suunnitelman, jonka mukaan tehdaspaikkakunnille piti järjestää tyttöjen ja nuorten naisten kodinhoitokoulutusta². Esimerkiksi Tampereella tyttöjen ammattikoulun perustamista perusteltiin sillä, että ammattikoulu kasvattaisi työistä ammattitaitoisia palvelijoita ja samalla työläistyttöjen arveltiin oppivan tulevana perheenemäntinä ja äiteinä tarvitsemiaan taitoja. Opetus liittyi lähinnä käsityöiden valmistamiseen ja kotitalouden hoitoon. (Kaarnien 1989, 93–95.) 1920-luvulla perustettiin vaatetusalan ammattikoulu ja 1930-luvulla käsityöopiston ompeluosasto (KL 1943/12, 371). 1940-luvun alussa tehdyn tutkimuksen perusteella nuoret naiset eivät kuitenkaan arvostaneet käsityötä ammattialana, vaan halusivat mieluummin toimistoihin tai kaupan alalle (KL 1941/10, 328).

Esiliinojen käyttöä ja valmistamista opetettiin myös lukuisilla eri järjestöjen organisoimilla nuorille naisille tarkoitetuilla kodinhoitoon ja käsityöhön liittyvillä kursseilla. Maatalousjärjestöt yhdessä Martta-järjestön kanssa organisoivat paljon kursseja erityisesti maaseudulla. Näillä maaseudun kursseilla kävi myös emäntiä, ei ainoastaan tyttäriä. (Emäntälehti 1928/10, 318–320; Torkki 2003, 228–229.) Helsingin Marttayhdistyksen perustamassa kotiapulaiskoulussa oppilaille jopa lahjoitettiin yhtenäiset puvustot aina alusvaatteita myöten (KL 1936/ 21, 812–813). Mannerheimin lastensuojeluliiton kursseilla jokainen kurssilainen sai käyttöönsä kurssilla kaksi pukua ja neljä esiliinaa, tosin vain lainaksi. Nämä kurssilaiset saivat esiliinanteko-oppia, kun he valmistautuivat tulevaisuuden varalle kopioimalla kurssilla lastenlinnassa hyväksi todettuja lastenvaatteiden kaavoja³. (KL 1939/ 14–15, 544–545.)

¹ Henkilökohtainen muisto omasta mummustani.

² Kotitaloutta opettavissa ammatillisissa oppilaitoksissa oli 1920-luvun loppupuolella vuosittain opiskelijoita yhteensä noin 2000 (KL1927/19, 589).

³ Kaavavalikoimaan kuului sekä pikkutyön että pikkupojan esiliinojen kaavat (KL 1943/ 15, etusisäkansi)

Valokuva: Sipilä 2009

Muistoja esiliinan ompelusta ammattikoulussa 1950-luvun alussa (Om 14):

Ensimmäisenä vuonna ommeltiin valkoiset essut itselle.

Ensimmäiseksi kaavapiirustusvihkoon piirrettiin esiliinan kaavat ¼-koossa. Sen jälkeen leikattiin kaavapaperista ¼ koossa paperiset kappaleet, joista ommeltiin pikkuesiliina niin, että kaikki saumarakenteet tulivat oikein.

Lopuksi valmistettiin oikean kokoinen kankainen talousesiliina.

Essussa oli katesaumot ja reikäommel miehustassa. Kun essu lopulta oli valmis, se kaiken purkamisen ja uudelleen ompelun jälkeen oli jo likainen ja nuhrainen.

Kuva 82. Paperista ommeltu talousesiliinan malli

Helsingin kaupungin kotitalouslautakunta järjesti nuorille naisille morsiuskursseja, joille pääsyvaatimuksena oli kihlasormus. *Kotilieden* (1943/3, 78–79) kuvissa kurssilaiset häärivät valkoiset talousesiliinat yllään, mutta tällä kurssilla niitä ei itse valmistettu. *Toverittaessa* (1932/3, 40) puolestaan kerrottiin erityisesti työläiskotien naisille ja tyttäriille tarkoitetuista kotitalouskursseista. Tampereella pidetyn käsityökurssin jälkeen oli *Toverittaessa* (1943/10, 138) runo, jonka eräs kurssilainen oli kirjoittanut:

*Kulki taannoin Tampereella toinenkin nainen,
vaimo, äiti ja neitokainen.
Kaikki suuresti huolissaan
kurjasta ompelutaidostaan.*

Tyttöjen kodinhoitoon ja käsityöhön painottuvaa ammattikoulutusta annettiin vielä paljon myöhemmin. *Kotiliedessä* (1959/ 456–457) esiteltiin Outokummun kaivoksen ammattikoulu, jossa koulutettiin rehtorin sanoin *kaivosmiehille hyviä emäntiä*. Koulussa opiskeltiin puolet ajasta kotitaloutta ja puolet käsitöitä. Artikkelin yhteydessä olevista valokuvista päätellen koulussa ommeltiin valkoiset talousesiliinat ja ajan hengen mukaisia, painokankaista valmistettuja työtakkeja.

Erialaisten esiliinojen ja työpukujen valmistamista kouluissa ja kursseilla perusteltiin yhtenäisyyden tavoittelulla ja nuorten naisten vaatevarastojen täydentämisellä tulevaisuutta ajatellen. Yhtenäinen puku asetti myös kaikki osallistujat samaan asemaan, kun kukaan ei

erottunut joukosta parempien tai huonompien vaatteidensa vuoksi. Lisäksi erillisillä työvaatteilla oli tarkoitus säästää muita pukuja, sillä työpukuja saattoi käyttää jälkeenpäin kotioiloissa ja mahdollisesti myös kotitaloustyöhön liittyvissä työpaikoissa. (KL 1939/14–15, 544). Lehtikuvien perusteella näin myös tapahtui (KL 1943/18, 518; 1946/21, 553; 1947/19, 460).¹ Kodeissa pukuja saatettiin käyttää siksi, että naiset toteuttivat kurssseilla tai kouluissa oppimiaan käytäntöjä. Todennäköisesti vähintään yhtä merkittävä syy oli se, että useimmiten naisten vaatevarastot olivat pieniä, joten kaikki vaatteet olivat käytössä.

Sisaruksista keskimmäinen valmisti kotiteollisuuskoulussa valkoisen talousesiliinan 1930-luvun lopulla ja koristeli sen pitseillä. Hän käytti tätä esiliinaa yleensä sunnuntaisin tai silloin, kun tuli vieraita.

Vasemmalla istuva sisko, jolla on vyötäröesiliina yllään, sai esiliinaoppia seminaarissa, jossa opetettiin käsitöitä tuleville opettajille.

Oikealla istuva, näistä kolmesta sisaruksesta vanhin, teki valkoisen talousesiliinan kansanopistossa. Hän ei käyttänyt esiliinoja juuri koskaan, kuten ei kuvassakaan, lukuun ottamatta aikaa, jolloin oli Lottana rintamalla. (Em 15.)

Valokuva: Yksityisalbumi

Kuva 83. Nuorten naisten esiliinoja ja valittua esiliinattomuutta

Esiliinojen valmistamiseen kouluissa ja kurssseilla liittyi hyviä tarkoituksia: käsityötaidon kehittäminen, esiliinan valmistaminen ensin esimerkiksi kotitalousopetusta varten ja myöhemmin henkilökohtaista kotikäyttöä silmällä pitäen. Kun esiliinoiniin vielä yhdistettiin kirjontoja, reikäommelta tai nimikointia, saatiin samassa työssä lisäksi harjoiteltua eri käsityötapoja ilman, että materiaalia olisi kulunut enemmän. Käytännössä lopputulos ei useinkaan vastannut tavoitteita². Erityisesti valkoisten esiliinojen ompelu saattoi paremminkin latistaa kuin lisätä käsityöinnostusta (ks. Heikkinen 1997, 50). Kouluissa, joissa pääasiana ei ollut käsityön tai kotitalouden opiskelu, osalle oppilaista talousesiliinojen ompelu muistuu mieleen negatiivisena kokemuksena:

Kaikkea muuta kuin valkea esiliina oli se oppikoulun käsityötuntien luomus, jota koko 3. luokan ajan käsin ommelttiin seuraavan vuoden kotitaloustunteja varten. Paksu (liekö ollut lakana)-kangas nukkaantui hikiässä käsissä, neula ei tahtonut mennä läpi moninkertaisesta kankaasta, meni helpommin sormen läpi ja veripisarat tekivät oman kuvionsa esiliinaan. Reikäommeltakin etulappuun yritettiin. Käsityöpussissa harmahtavaa tekelettä suttuisena koko talven ajan käsityötunneilla kuljetin. (Em 3, 40-luku.)

¹ Lehtikuviiin on tässäkin yhteydessä viisasta suhtautua kriittisesti. Keittiössä otettuja lehtivalokuvia varten pukeuduttiin vaatteisiin, joiden ajateltiin välttävän kuvaa kodin hyvästä keittiökulttuurista. Valkoinen talousesiliina oli varma valinta osoittamaan emännän asiallisuutta.

² *Kotiliedessä* (1941/10, 328) kerrottiin 1940-luvun alussa tutkimuksesta, jonka perusteella nuoret naiset eivät arvostaneet käsityötä ammattialana, vaan halusivat mieluummin toimistoihin tai kaupan alalle.

Jos omat käsityökokemukset valkoisen talousesiliinan ompelusta ovat olleet positiivisia, muistetaan ainakin luokkatovereiden päinvastaisia kokemuksia: *Monelle nämä [valkoisen talousesiliinan ompeluun liittyvät] käsityötunnit olivat tuskaa, itselleni ei, koska pidin käsityöistä* (Em 32, 50-luku).

Jotkut esiliinamuistojen kertojista ovat säästäneet valkoisen esiliinansa siksi, että se on heille edustanut sekä hyvin tehtyä käsityötä että tekemisen kontekstia (Em 16, 50-luku; Em 32, 50-luku). Hyvin tehtyä käsityötä ovat edustaneet myös taidonnäytteinä eri koulutuksissa kudotut tai vaativilla kirjannoilla koristellut esiliinat, joita myös on säästetty. Luutonen (2007, 45) kirjoittaa elämänvaihetuotteista, jotka liittyvät jollain tavoin yksilön tärkeisiin elämänvaiheisiin kuten ristiäisiin, syntymäpäiviin tai häihin. Vaikka tällaiselle elämänvaihetuotteelle ei olisi käyttöä, sitä säästetään hänen mukaansa siksi, että tuote muistuttaa kyseiseen vaiheeseen liittyvistä tapahtumista ja ihmisistä. Nuoruudessa valmistetut esiliinat ovat monelle naiselle edustanut koulu- tai opiskeluaikaa ja nuoruutta sekä niihin liittyviä ystäviä ja tapahtumia. Sellainenkin esiliina, jonka tekeminen muistetaan ikävänä kokemuksena, on elämänvaihetuotteena ollut säilyttämisen arvoinen.

8.5.6 Kotiompelijat esiliinojen tekijöinä

Perinteiset, arkiset vyötäröesiliinat olivat ompeluteknisesti melko helppoja valmistaa. Sekä kangaspuissa kudottujen että teollisesti valmistettujen kankaiden leveydet¹ soveltuivat helposti sellaisenaan vyötäröesiliinaan. Yleisemmin käytetyt kotikutoiset esiliinakankaat olivat tukevia ja tiheitä (KL 1944/20, 596–597). Kankaiden hulpioreunat eivät vaatineet erityisiä huollitteluja ja ommeltavaa oli vain esiliinan helmassa ja vyötäröllä. Kun porvarismuodista 1800- ja 1900-lukujen taitteessa alettiin omaksua vartalon etuosaa peittäviä esiliinoja, ompelutyötä tuli huomattavasti aiempaa enemmän (ks. Kaukonen 1985, 49–51, 267–268). Tosin tämän tutkimuksen lähdeaineistojen perustella ei vyötäröesiliinajakaan koskaan kokonaan lakattu käyttämästä.

Jos varataloa etupuolelta peittävät esiliinat ommeltiin käsin, pitkien saumojen, käänteiden ja päärmeiden sekä olkapäille ja vyötärölle tulevien nauhojen valmistaminen vei paljon aikaa. Koneella ommellen ne valmistuvat suhteellisen nopeasti². Ompelukoneiden tuoma ajansäästö oli esiliinojen ompelussa huomattava verrattuna vaatteisiin, jotka vaativat paljon sovituksia ja joiden oli istuttava hyvin käyttäjänsä ylle³.

Ompelijan ammattia harjoitettiin monenlaisissa muodoissa. Osa ompelijoista teki töitä omilla tai toisen omistamassa ompeluliikkeissä tai ateljeissa. Jotkut tekivät ompelutyötä itsenäisesti omilla kodeillaan. Jotkut puolestaan kulkivat taloudesta toiseen ompelemassa samalla toivoin kuin kiertävät suutarit ja räätälitkin. Liikkeet ja ateljeet valmistivat yleensä hienompia vaatteita (ks. Aikasalo 2000, 193). Esiliinojen ompelun näkökulmasta mielenkiinto kohdistuukin kotiompelijoihin ja kiertäviin ompelijoihin. Lisäksi oli niitä, jotka tekivät

¹ Monet teollisuuden valmistamat, esiliinoiksi soveltuvat puuvillakankaat olivat leveydeltään 65–90 cm (ks. Lublin & Willny 1948, 134–141).

² Varsinainen ompelukoneen läpimurto tapahtui 1900-luvun alussa. Jo 1800-luvun puolella kehittynyt osamaksukauppa yleistyi 1900-luvun alkuvuosikymmenillä. Osamaksusysteemin ansiosta melko pienituloisillekin naisille oli mahdollista hankkia ompelukone (Willberg 1988, 18–20; Halonen 1988, 78–78.) Ompelukoneiden hankkiminen osamaksulla olikin sen verran yleistä, että ompelukonemainosten yhteydessä kerrottiin siitä mahdollisuutena (KL 1928/5, 155).

³ Halonen (1988, 24) viittaa Helsingfors Dagbladetissa vuonna 1864 olleeseen ompelukonemainokseen, jossa kerrottiin miehen paidan ompelun vievän käsin yli neljätoista tuntia, mutta koneella ommellen vain tunnin. Voidaan ajatella, että esiliinan ompelu nopeutui samassa suhteessa.

ompelutöitä satunnaisesti tai muun työn ohella, ikään kuin palkattoman kotityön ja palkallisen ansiotyön välimaastossa.

Jos nainen oli hankkinut ompelukoneen ja ompeli kodinhoidon ohella vaatteita perheenjäsenille, hän saattoi samalla tehdä tuttavalle yksinkertaisen vaateen myös tilauksesta. (ks. Oittinen 1989, 62–63.) He olivat potentiaalisia esiliinojen ompelijoita, sillä esiliinojen ompelu ei vaatinut kovin hyvää ammattitaitoa. Esiliinamuistossa kerrotaan, miten perheen naisväen esiliinoiniin tehtiin brodeeraukset naapuripitäjässä sukulaistalossa, jossa oli ompelukone (Em 2). Toisesta muistosta käy ilmi, miten naapuri teki kertojalle useita kouluesiliinoja. *Minulla olikin monta naapurin emännältä saatua sievää essua. Ne olivat erivärisiä, puuvillakankaasta ommeltuja kokoesiliinoja.* (Em 14, 50-luku) Muistoista ei käy ilmi, olivatko sukulainen tai naapuri varsinaisesti ompelijoita. Oletettavasti jonkinlainen vastavuoroisuus kuitenkin toteutui. Jos esiliinojen ompelua ei korvattu rahalla, se saatiin korvata jollain muulla tavalla, esimerkiksi luontaistuotteina tai työapuna.

Lisäänsioiden hankkiminen käsitöitä tekemällä olikin yleistä (Maatalousnainen 1951/11–12, 248). Myös sellainen käsityötaitoinen nainen, jonka toimeentulo ei välttämättä edellyttänyt ansiotyötä, saattoi muuttaa taitonsa rahaksi ja hankkia *neularahoja*, ylimääräisiä lisätuloja kotitalouteen muun muassa ompelemalla esiliinoja (KL 1953/5, 181). Käsityöllä ansaitsemisesta kirjoiteltiin enimmäkseen positiivisessa sävyssä, mutta neularahojen hankkimista myös kyseenalaistettiin. Epäkohtana pidettiin sitä, että naiset, jotka ompelivat pienten lisätulojen toivossa, saattoivat tehdä työnsä liian halvalla, ja siten polkea hintoja niiden kustannuksella, joille ompelutyö oli elinehto. (KL 1946/5, 103.) Perkin (2002, 41) viittaa 1900-luvun alun Englannissa käytyyn saman sävyiseen keskusteluun neularahojen tienaaajista. Hänen mukaansa nämä naisten tekemät lisäänsiot saattoivat olla tärkeä tulonlähde perheille, vaikka ulkopuoliset eivät sitä samalla tavalla ymmärtäneetkään. Kotiliedessäkin (1943/12, 371) kirjoitettiin, aiheesta: *Joka on saanut kunnan ompelutaidon oppia, ei koskaan joudu pulaan, pukipa sitten omaa perhettään tai elätti sitä neulallaan.*

Kotiompelijoiksi kutsuttiin paitsi niitä, jotka tekivät ompelutöitä omista kodeissaan, myös niitä, jotka kiersivät talosta toiseen ompelemassa. Kiertävät ompelijat viipyivät tarpeen mukaan, jossain talossa muutaman päivän, joissain viikkoja. Jos välimatkat olivat pitkiä, ompelijat yöpyivätkin perheessä niin kauan kuin ompelutyötä riitti. (KL 1958/3, 171.) Ainakin vuosisadan alussa kiertävinä ompelijoina elantonsa hankkivat naiset joutuivat tekemään pitkiä päiviä pienellä palkalla. *Käsitöitä ja Pukuja* -lehden (1914/4) artikkelissa kiinnitettiin huomiota ompelijoiden heikkoon terveyteen: *Hyvin monet ompelijat potevat heikkoa vatsaa ja huonoa ruokahalua, joka johtuu heidän ammatistaan, he kun päivä päivältä ja vuosi vuodelta ovat ompelukoneeseen kahlehditut.* Yhdeksi syyksi pitkiin työpäiviin nähtiin ompelijoiden tarve miellyttää työnantajaansa: *Usein ei ompelija myöskään tahdo siihen [tauokoon] suostua, sillä hän ei tahdo aikaa hukata, saadakseen tehtyä niin paljon kuin suinkin, voidakseen siten päästä työnantajansa suosioon.* Ratkaisuksi työaika- ja terveysongelmiin ehdotettiin, että emännät pakottaisivat ompelijoita pitämään ulkoilutauon kesken työpäivän. Se että kotiompelijoille olisi maksettu ompelutyöstä niin paljon, että hän olisi tullut toimeen lyhyempiä työpäiviä tekemällä, ei tullut – itsekin todennäköisesti ompelijoiden työtä hyödyntävälle – kirjoittajalle mieleen.

Vaikka ompelijan työpanos oli helpotus perheenemännille, varoitettiin naisia siitä, että miehet eivät välttämättä ilahtuneet, kun kodin normaalit päivärutiinit ja yksityisyys muuttuivat ompelijan tultua taloon:

Ajatelkaamme vain perheenisää, joka kotiin palattuaan jo eteisessä joutuu hengittämään ruuankäryä. – – Seuraamme häntä ruokasaliin. Siellä kotiompelija tai perheenäiti tilkkuineen ja paperimalleineen on valloittanut suuren osan huonetta, pahimmassa tapauksessa vielä toisen pään

ruokapöydästä, jonka toiseen päähän perheen päivällinen on katettu. – – kauhistimme hänen itsehillintänsä puutetta, kun hän sättii ompelijaa, koska ei ompelukoneen meteliltä voi kuulla mitään. (KL 1932/21, 835.)

Ongelmatilanteena esitetty ompelijan olo perheen kotona liittyi käsityksiin asuntojen hygieniasta ja asunnon tilojen erottamisesta eri toimintoja varten (Saarikangas 2006, 90). Ompelijan läsnäolo loukkasi kodin yksityisyyttä, samalla kun ompelutyön aikaansaama epäjärjestys sekoitti kodin fyysistä tilaa. Parsons (2002, 37) kirjoittaa 1900-luvun alun amerikkalaisista kotiompelijoista ja toteaa, että ompelijat ja perheenemännät työskentelivät toisinaan rintarinnan esimerkiksi korjaten ja uudistaen perheen vaatteita. Samantapaisia mainintoja on *Kotiliesissäkin* (1928/3, 82). Esiliinoja saattoi valmistaa yhteistyössä ompelijan kanssa esimerkiksi niin, että ompelutti esiliinan suuritöisen *rimpsun* ompelukoneen omistavalla ompelijalla ja valmisti esiliinan muuten itse (KL 1945/9, 277).

Kaupunkialueilla ompelijat saattoivat käydä perheissä ompelutöissä vain päivisin ja mennä yöksi koteihinsa. *Neljäkymmentä vuotta kotiompelijana* -artikkelissa kerrotaan perheestä toiseen kulkeneen ompelijan työnkuvasta:

Kun kotiompelija tulee perheeseen, kohennetaan kodin vaatetaloutta monelta kohdalta. – – Lasten vaatteita hän on saanut ommella ehkä eniten, mutta myös liinavaatteiden valmistus ja korjaus on monissa kodeissa uskottu hänen käsiinsä. Vanhaa on uusittu kaikissa kodeissa, ei vain pula-aikana, vaan jatkuvastikin.

Tämän artikkelin ompelija oli saanut ompeluoppinsa kotona, varsinaista alan koulutusta hänellä ei ollut. (KL 1958/3, 171, 189) Se ehkä selittää, miksi edellä mainitut ompelutyöt olivat sellaisia, joita monissa kodeissa perheenäiditkin tämän tutkimuksen aineistojen perusteella ompelivat. Vaativimmat työt, kuten aikuisten paremmat vaatteet teetettiin mieluummin ompelimoissa tai vaatturilla, hienoimmat juhlapuvut ateljeissa (Kaipainen 2008, 214; Aikasalo 2000, 192–194; Koskennurmi-Sivonen 2002).

Ammattimainen ompeluoppi ei ollut helposti saavutettavissa, joten monien ompelijoiden ompelutaito perustui kotona saatuihin oppeihin (ks. KL 1958/3, 171, 189; Aikasalo 2000, 194). Ompelualan koulutuksiin hakeutuvilta edellytettiin jo ompeluopin pohjatietoja, joita saattoi *Kotillieden Kirjelaatikko*-palstan mukaan hankkia joko taitavan ompelijan luona tai ompelimosassa (KL 1941/13, 450–452). Koska esiliinat olivat leninkeihin ja moniin muihin ompelijoilla teetettyihin vaatteisiin verrattuna yksinkertaisia, eikä niiden leikkaamiseen ja ompelemiseen tarvittu erityisosaamista, ne olivat todennäköisesti usein kouluttamattomien ompelijoiden tekemiä. *Kotillieden* (1936/8, 324) mukaan vartalonmyötäisen, istuvan esiliinan sai parhaiten, jos valmisti sen käyttäjän mittojen mukaan, ja lisäksi sovitti sitä valmistusvaiheessa. Silloin hyvästä ompelijasta oli apua. Toisaalta arkiesiliinan ei tarvinnut välttämättä olla edes erityisen hyvin tehty. Koskennurmi-Sivonen (2002, 5) muistuttaakin, että käsityönä tehty tuote ei itsestään selvästi tarkoittanut laadukkaasti valmistettua. Kaikkien ompelijoiden työnlaatu ei ollutkaan erityisen hyvää päätellen *Sakset ja neula omiin käsiin* -kirjekurssin mainoksesta, jossa kyseenalaistettiin ompelijan taitoja: – – *Teidän [ei] aina tarvitse laskea markkoja tai etsiä mahdollisimman huokeita ompelijattaria, joiden työn onnistumisesta ette koskaan voi olla täysin varma.* (OK 1950/4, 33.)

Maalaisompelijan työarkaa yksinkertaistettuna kuvataan kertomuksessa Tilkku-Stiinasta, joka asuu ompelija-tätinsä luona.

Täti on ompelija. Hänellä on ompelukone ja tilkkuvakka. Hän ompelee kylän tytöille pukuja kretongeista, jotka ovat kukallisia ja pilkullisia. Emännät tuovat ommeltavaksi esiliinoja pumpullikankaista, jotka ovat harmaaviiruisia, ruskeaviiruisia, punaviiruisia ja siniviiruisia. – Vanhat mummut ompeluttavat mustia kirkkohameita, jos niin sattuu. (KL joulou 1943, 681.)

Aikasalo (2000, 193) kirjoittaa, että maalaiskylän ompelijan asiakkaat halusivat, että heidän teettämänsä puvut olisivat tyylikkään näköisiä. Hyvää ompelijaa pidettiin hänen mukaansa *kylän hoviompelijana*, jolle luotettiin tehtäväksi paremmat leningit niin häitä kuin hautajaisia varten. Kaipainen (2008, 206–207, 215) kuitenkin toteaa, että maalla ompelijaan turvautuminen ei ollut mikään itsestään selvyytys, sillä yleensä vaatteita teetettiin harvoin ja nekin tarpeeseen. Käsiyötaitoiset pyrkivät hänen mukaansa tekemään itse ainakin yksinkertaisimmat vaatteet, vaikka joskus ompelijoilla teetettiin myös arkisia vaatteita, kuten miesten alushousuja ja paitoja. Esiliinamuiston kertojallekin teetettiin ompelijalla kouluesiliinoina, kun hän meni ensimmäiselle luokalle kansakouluun. Vaikka kotona oli käsitöitä harrastavia naisia, jotka ompelivat myös vaatteita, ei sotakesänä maatalossa ehditty ompelutöihin. Ompelijalla teettäminen toi ainakin lapsen näkökulmasta lisäarvoa uudelle esiliinalle. (Em 15, 40-luvun alku.)

Perheenjäsenten vaatteiden ompelu ja niiden huolto oli työlästä. Naisten työtaakan helpottamiseksi *Kotiliedessä* (1945/1, 9) kehoitettiin käyttämään ompelijaa: *Ei mitenkään ole pakko valmistaa kaikkia vaatteita viimeistelyä myöten kotona – naisilla kodissa on kyllä muutenkin työtä* (ks myös Helsti 2006, 194). Hyvän ompelijan löytäminen ei kuitenkaan ollut itsestäänselvyys. 1940-luvulla kirjoitettiin, miten maaseudulla ompelijoiden etsiminen oli *epätavoista*. Kaupungeista heitä kerrottiin löytyvän paremmin. Maalla asuvien lukijoiden toivottiin omaavan sen verran kotiseutuylpeyttä, että pyrkisivät järjestämään omalle kylälle ompelijan ja hänelle tarpeeksi töitä. Ompelijan ammattia suositeltiin myös nuorille naisille uravalinnaksi. Hyvinä puolina mainittiin se, ettei työ ole tiettyyn paikkakuntaan sidottua ja että työtä riittää. *Kukaan taitava ompelijatar ei ole kuollut työn puutteeseen, pikemminkin paljosta työstä.* (KL 1943/1, 13; KL 1945/1, 9.)

Markkinatutkimus OY:n vuonna 1948 tekemästä tutkimuksesta käy ilmi, että ennen sota-aikaa 72 % naisista teki itse tai teetti ompelijalla esiliinansa. Vuonna 1948 tulos oli melkein sama. Silloin 74 % naisista joko teki esiliinansa itse tai turvautui ompelijaan¹. Tutkimusta käsittelevästä artikkelista ei käy ilmi, mikä oli itse tehdyn ja ompelijoilla teetettyjen esiliinojen ja työtakkien suhde. (KL 1948/ 18, 436–437, 444; KL 1958/5, 296). Vaikka kyseisen tutkimuksen perusteella on selvää, että esiliinoina oli yleinen käsityö, on syytä tarkentaa, että osan näistä käsitöistä tekivät ompelijat, jotka tekivät ompelutöitä joko ammatikseen tai sivuansioita saadakseen.

8.5.7 Teollisesti valmistetut esiliinat vaihtoehtoina kotitekoisille

Kotitekoisia esiliinoja – vieläkö nyt kotonakin esiliinoja tehdään, huudahtanee varmaan joku. Tehtaantuotteethan ovat niin halpoja, ettei kenenkään kannata niiden kanssa kilpailla, kirjoitettiin 1920-luvun *Kotiliedessä* (1927/2, 56) Kyse ei ollut yksinomaan kotimaisesta esiliinatuotannosta, vaan myytävien esiliinojen joukossa oli myös runsaasti tuontiesiliinoja (KY 1911/10, 97). 1930-luvun lehdissä kerrottiin kauppojen valikoimien tarjoavan paljon sieviä, pukevia, halpoja ja monenlaisille vartalotyypeille sopivia esiliinoja (KL 1924 13–14, 437; KL 1936/ 8, 324; TO 1938/ 8–9, 125). *Toverittareissa* (1932/10, 157) lehden sosiaalidemokraattista aatesuuntaa noudatellen

¹ Työtakkien suhteen tilanne oli melkein sama, ennen sotia niitä valmisti itse tai teetti ompelijalla 69 % ja vuonna 1948 vastaava tulos oli 71 %.

kiiteltiin erityisesti OTK:n valmistamia työpukuja, jotka artikkelin mukaan olivat hinnaltaan halpoja ja joita valmistettiin useissa eri väreissä. Kauppojen lisäksi esiliinoja saattoi ostaa myös postimyyntistä (KL 1937/23, 958–959).

Todennäköisesti 1920-luvun lopulta tai 1930-luvun alusta peräisin olevan ruotsalaisen postimyyntiluettelon sivun perusteella saa kuvaa siitä, miten monipuolista teollisten esiliinojen valmistus oli.

Kuva: Tutkimusaineistossa irrallisena olevaan postimyyntiluettelon sivuun ei ole tarkkoja lähdetietoja. Kuvan alareunassa näkyvä teksti Strålin & Persson - Korsnäs - viittaa Ruotsissa Falunissa toimineeseen yritykseen, joka julkaisi erilaisia katalogeja ainakin jo 1910-luvulta lähtien.

Kuva 84. Esiliinoja postimyyntistä

Lublinin ja Willnyn (1948, 193) mukaan teollisesti ommeltuja esiliinoja valmistettiin vain yhtä kokoa kutakin mallia. Toisaalta koska erilaisia malleja oli paljon, myös erilaisille vartalotyypeille löytyi sopivia. Nekin, jotka halusivat valmistaa esiliinansa itse, saattoivat ottaa mallia teollisesti valmistetuista esiliinoista. *Meidän kylässä on tapana pitää oikein*

täyspuuvillaiset kankaat jäivät vielä silloinkin säännöstelyn piiriin (Kaipainen 2008, 129)¹. Artikkelista ei kuitenkaan selviä itse tehtyjen ja vierailta teetettyjen esiliinojen suhde.

Teollisesti valmistettujen esiliinojen luokittelu esitteli esiliinat kahteen eri toimintaympäristöön kuuluvina. Yhtäältä esiliinat luokiteltiin kodin ulkopuolella käytettäviin, miesten ammattialoihin kuuluviin työvaatteisiin.² Toisaalta ne luokiteltiin kotona käytettäviin, vain naisille tarkoitettuihin esiliinoin. Tarjoilijattarien esiliinat luokiteltiin kotivaatteiden joukkoon, vaikka ne monille naisille olivat työvaatteita siinä kuin miespuolisten asentajienkin esiliinat. Tosin osa tarjoilijattarien esiliinojen käyttäjistä työskenteli kodeissa, mutta työsuhteessa sisäkköinä tai kotiapulaisina. Vastaavasti talousesiliinat olivat työvaatteina elintarvikkeisiin liittyvissä työpaikoissa, kuten ruokaloissa (Em 6). Myös esimerkiksi lastentarhoissa hoitajat pukeutuivat esiliinoin, kuten eräs muistelijoistakin kertoo: *Lastentarha ja Lastentarhaseminaari Ebeneserin opettajilla, kasvattajattarilla, oli muinoin työasuina monenlaisia kauniita esiliinoja, Koko opettajakunnalla usein samanlaiset* (Em 12).³ Tekstiiliteollisuuden käyttämä luokittelu on tulkittavissa osaksi aikakautensa erottelvaa sukupuolijärjestelmää, jossa naisten ja miesten toiminta-alueet pyrittiin pitämään erillisinä (ks. Rantalaiho 1994, 10–11). Samalla jako heijastaa jo edelliseltä vuosisadalta tuttua jakoa, jossa miesten esiliinat edustivat ammattimiehen vaatetta ja naisten esiliinat nähtiin enemmän asun osana kuin ammattiin liittyvänä vaatteena.

Teollisesti valmistettujen talousesiliinojen materiaalina käytettiin yleensä puuvillakankaita, esimerkiksi *perkaalia tai ginghamia*. Lublinin ja Willnyn (1948, 193) mukaan esiliinojen mallit ja koot vaihtelivat suuresti, mutta valmisvaateteollisuuden tuotannossa tavallisin oli esiliinan malli, jossa oli rintalappu ja olkaimet. Somisteina käytettiin muun muassa erilaisia nauhoja ja rypytyksiä. Pienikokoisia, valkoisia tarjoiluesiliinoja valmistettiin teollisesti kahta päämallia. Tarjoiluesiliinat, valmistettiin ohuista valkoisista kankaista, useimmiten *batistista* tai *Viktoria-Lawnista*.

Sitä mukaa kun materiaalipula väheni, teollisesti valmistettuja esiliinoja alkoi tulla enemmän myyntiin. Esimerkiksi *Uusi Suomi* -lehdessä oli 1950-luvun lopulla mainoksia, joissa kerralla oli esillä kymmenkunta erilaista esiliinamallia⁴. *ET*-lehdessä (Tuuri, 2011, 53) olleen esiliina-artikkelin yhteydessä muistellaan, miten kaupasta ostettiin äidille vartalon etuosaa peittävät arkiessut, kun taas helppotekoisempia vyötäröessuja tehtiin itse⁵. Muistojen

¹ Ennen toista maailmansotaa suomalainen puuvillateollisuus tyydytti noin 60 % kysynnästä. Loppu tuotiin pääasiassa Saksasta, Japanista ja Englannista. (Lublin & Willny, 1948, 115.)

² Pukimet ja kudonnaiset -teoksessa, joka oli tarkoitettu käsikirjaksi suomalaisen tukku- ja vähittäiskaupan tarpeisiin, lueteltiin vaateteollisuuden valmistamat esiliinatyyppit. *Tvillistä* ommeltujen ammattiesiliinojen käyttäjäksi mainittiin suutarit, puusepät ja muut käsityöläiset. Työtakit liitettiin miehiin ammatteihin kuten esimerkiksi koneenkäyttäjiin ja asentajiin. Kotityövaatteiden ryhmään kuuluviksi lueteltiin kotityötakit, talousesiliinat ja tarjoiluesiliinat. Öljykankaasta valmistetut, kalastajien, keittiöhenkilökunnan ja pesijöiden ammattiesiliinat luokiteltiin sadetakkien ja urheiluasujen yhteyteen niihin käytettyjen materiaalien perusteella. Kumituotteiden joukossa mainittiin kumiesiliinat, jota myös perheenäidit käyttivät kotitöissä. (Lublin & Willny 1948, 190,192–193,195,389)

³ Viittauksella ”muinaiseen” aikaan muistelijä tarkoittaa huomattavasti aiempaa ajanjaksoa kuin 50- ja 60-lukujen taitetta, jolloin hän itse oli opiskelijan roolissa Ebeneserissä.

⁴ Kuopion korttelimuseossa keväällä 2010 olleessa esiliinanäyttelyssä oli esillä *Uusi Suomi* -lehdessä leikattuja esiliina-mainoksia. Lehtileikkeisiin oli lehtien lisäksi kirjoitettu ainoastaan niiden ilmestymisvuodet. Tässä viittaa lehtiin, joiden ilmestymisvuodet ovat 1957, 1958 ja 1959.

⁵ *Et-lehti* keräsi esiliinamuistoja Internet-sivujen kautta. Olen käynyt tutustumassa sinne lähetettyihin muistoihin. Perussisällöltään ne vastasivat tämän tutkimuksen aineistona olleita muistoja, vaikka jokaisen yksilön kokemukset ovat tietysti heidän omiaan. Yksi muistoista oli lähetetty sanasta sanaan

perusteella aviomiehet ratkaisivat 1950- ja 1960-luvuilla lahjapulmiaan ostamalla vaimoilleen Arolan ja Vuorelman kutomoissa valmistettuja villaisia, käsinkudotun näköisiä vyötäröesiliinoja pyhäesiliinoiksi (Em 24).

Myös lasten esiliinoja valmistettiin teollisesti, mutta tutkimuksen aineistojen perusteella paljon vähemmän kuin aikuisten. Lastenvaatteiden teollinen tuotanto oli muutenkin vähäistä verrattuna muuhun tekstiilituotantoon (KL 1944/13, 395)¹. Lublin ja Willny (1948) eivät mainitse lasten esiliinoja teollisesti tuotettujen vaatteiden joukossa lainkaan. Yhdessä esiliinamuistossa kirjoitetaankin, ettei 1950-luvulla lasten esiliinoja ollut edes saatavilla kaupoissa (Em 13, 1950-luku). Kyseinen muisto kiinnittyy kertojan lapsuuden ympäristöön, eikä ole suoraan yleistettävissä, mutta ainakin 1940-luvun luvun *Kotiliesissä* olleet kirjoitukset tukevat muistelijan mielikuvaa siitä, ettei lasten esiliinoja ollut kaupoissa myytävänä (KL 1943/10, 301). Vaikka lasten esiliinoja olisi ollutkin kaupoissa, valinta esiliinan ostamisen, ompelijalla teettämisen ja itse tekemisen välillä oli myös taloudellinen kysymys. Jos esiliinat ommeltiin itse kotona, ne tulivat paljon halvemmiksi (KL 1951/3, 87,104; ks. Kaipainen 2008, 207). 1960-luvulla, kun teollisesti valmistettuja lastenvaatteita alkoi olla jo hyvin saatavilla, lasten esiliinojen kuten muidenkin lastenvaatteiden kotona ompelemiseen tuli uusi näkökulma, *kun mukaan on astunut muoti ja elintason aiheuttamat vaatimukset* (KL 1966/21, 64). Kotona ommeltua ei välttämättä enää kelpuutettu.

8.5.8 Esiliinat – merkityksellisiä lahjoja

Esiliinoja tehtiin 1900-luvun alkupuolella paljon lahjoiksi ja ne sopivatkin hyvin siihen tarkoitukseen. Aikana, jolloin ihmisillä ei yleensä ollut kovin paljon vaatteita, lahjaesiliina oli tervetullut lisä vaatevarastoon. Esiliina oli henkilökohtainen ja sille oli yleensä käyttöä. Itse tekeminen oli monille myös ainoa taloudellisten mahdollisuuksien rajoissa oleva tapa hankkia annettavaa toisille. Vyötäröesiliinoihin tai lasten esiliinoihin ei tarvinnut paljon materiaalia, mutta taidolla ja mielikuvituksella niistä sai valmistettua samalla kertaa kauniita ja hyödyllisiä lahjoja (KL 1957/22, 1311; Em 1).

Usein itse tehdyn lahjan antamiseen ja saamiseen on liittynyt tunnelataus, jonka voimakkuus on riippunut lahjan antajan ja saajan välisistä suhteista, kirjoittaa Korhonen (1999,26). Luutonen (2007, 48–49) puolestaan on todennut, että käsintehtyyn lahjaan kiinnittyy jotain lahjan antajan ja saajan välisistä suhteista. Hän pitää sitä yhtenä syynä sille, että käsityönä valmistettuja lahjoja ei helposti hävitetä. Käsityönä tehdyn esiliinan antaminen on ollut kommunikointia käsityöllä. Esiliinatekstin perusteella erityisesti kokemus siitä, että lahjan antaja on nähnyt vaivaa ja käyttänyt kalliiksi miellettyä aikaansa lahjan valmistamiseen, on tehnyt esiliinasta erityisen arvokkaan (Em 1). Esimerkiksi mielikuva siitä, että esiliinan valmistanut tati oli ajatellut sen saajaa, on säilynyt positiivisena muistoissa:

Hän halusi ilahduttaa minua koulun alkamisen johdosta: sain lahjaksi sievän ”juhlaessun”. Lappuesiliina oli muistaakseni tummanharmaata satiinia ja sen lappuun ja taskuun tätini oli kirjaillut iloiset kuvat. Yläosassa veikkeli kissa jonkinlaisten kukkien ympäröimänä ja taskussa piileskeli hiirulainen, myös lehvien keskellä.(Em 12, 40-luku.)

samanlaisena sekä lehteen että minulle. <http://www.nettiet.fi/forum/sana-on-vapaa/1460-Muistatko-essut-.html> (luettu 10.5.2012)

¹ Teollisen lastenvaatetuotannon vähäisyys ei johtunut yksinomaan sota-ajasta, vaan tekstiiliteollisuudessa lastenvaatteet olivat olleet *lapsipuolen asemassa* myös jo ennen toista maailmansotaa (KL 1944/13, 395).

Joulujen ja äitienpäivien edellä tyttäriä kehoitettiin lehdissä ompelemaan essuja lahjoiksi äideille. 1950-luvun lopussa arveltiin äidin ilahtuvan, jos saisi tavallisen käytännöllisen esiliinan sijasta tyttären tekemän tyllikankaisen ja silkkilangoin koristellun juhlaesiliinan.

Esiliinalta on totuttu vaatimaan ennen kaikkea käytännöllisyyttä, ulkonäkö on saanut olla vain sen verran naisellisen viehkeä kuin essun perustehtävä, suojaaminen, on antanut myöten. Mutta mitäpä, jos vaihteeksi yllättäisimme äidin essulla, joka on yhtä paljon somistava asuste kuin esiliina?(KL 1959/9, 533.)

Pari vuotta myöhemmin *Kotiliedessä* (1961/22, 1505) ehdotettiin, että lapset tekisivät äidilleen joululahjaksi esiliinan valmiista froteepyyhkeestä ompelemalla pyyhkeen toiseen päähän kujan vyötärönauhaa varten.

Edelliset esimerkit kertovat, että sekä lahjojen antajilta että niiden vastaanottajilta vaadittiin yhteistä kulttuurista pukeutumiskoodien lukutaitoa ja materiaalien tuntemusta. Varmuuden vuoksi esiliinan käyttötarkoitusta vielä täsmennettiin tekstissäkin: *Äiti tietenkin ymmärtää, ettei silkkilangoin koristeltu tylliesiliina ole tarkoitettukaan keittiön lieden ääreen* (KL 1959/9, 533). Koska naiset olivat tottuneet käyttämään erilaisia esiliinoja eri tilanteissa, he todennäköisesti tunnistivat ompeluesiliinan, emännän kahvikutsujen esiliinan, vauvanhoito esiliinan tai keittiöesiliinan sellaisen lahjaksi saadessaan. (KL 1963/20, 1439; KL 1953/23, 851; KL 1950/13–14, 457.)

Myös äidit valmistivat esiliinoja tyttärilleen joululahjoiksi. Esiliinamuistoissa kerrotaan miten äiti sulkeutui lukitun oven taakse, mistä kuuluva ompelukoneen ääni paljasti hänen olleen joululahjapuuhissa. Vaikka perheen tytöille oli selvää, että he saivat äidiltä esiliinat joululahjoiksi kuten aiempinakin jouluna, epätietoisuus siitä, millaista kangasta esiliinassa tulisi olemaan, teki odotuksesta jännittävää. (Em 6.) Toisessa esiliinamuistossa kerrotaan, miten äiti oli pannut sisaruksille ompelemansa lahjaesiliinat samaan pakettiin. Tytöt saivat keskenään sopia, kumpi esiliinoista tuli kummallekin. (Em 1.)

Esiliinalahjoja vaihdettiin laajemminkin piirissä kuin vain äitien ja tyttärien välillä. Lahjaesiliinojen valmistajina ja saajina oli muun muassa äitejä, isoäitejä, siskoja, tätejä, kummeja ja ystävättäriä (KL 1928/22, 798; KL 1954/23, 881). Muiden vaatteiden päällä pidettävänä vaatekappaleena esiliina ei ollut liian henkilökohtainen lahja, kuten olisi voitu ajatella monista suoraan ihokosketukseen tulevista vaatteista. Esiliinan ei myöskään tarvinnut noudatella vartalon muotoja, joten jos osasi arvioida suurinpiirtein esiliinan käyttäjän koon, osasi yleensä tehdä lahjaesiliinastakin sopivan kokoisen.

Joskus käsityönä valmistetun esiliinan sai lahjaksi myös isä tai aviomies. (KL 1954/21, 808). Miehiä ei tutkimusaineistossa mainita esiliinojen valmistajina, mutta sen sijaan he ostivat esiliinoja lahjoiksi vaimoilleen (Em 24). Esiliinamuistossa 1940-luvun alusta kerrotaan myös naapurin sedältä saadusta esiliinasta. Tärkeää tarinassa on se, että esiliinassa oli kirjaimet PMK, mikä tarkoitti Puuvillatehtaiden myyntikonttoria.

Ja sitten yhtenä päivänä setä antoi minulle muistoksi painiessun. Se oli selvästi minulle tarkoitettu, sillä siinä oli minun nimikirjaimeni. Essuun oli painettu isoin kirjaimin P M K. Setä sanoi, että se tarkoitti PIRKOLLE MUISTOKSI KOVASTA PAINISTA. En muista osasinko vielä lukea, mutta muistan ajatelleeni mielessäni, että siinä olisi pitänyt olla vielä yksi P lopussa. En kuitenkaan sitä sanonut ääneen, ja ajan mittaan P M K tuntui ihan oikealta. Käytin essua tyytyväisenä. Surukseni nuo kirjaimet kuitenkin lähtivät ensimmäisessä pesussa pois. Mutta kerroin aina vieraille, minkälaiset kirjaimet essussa oli ollut.

Nimitys painiessu tuli siitä, että muistelijalla ja naapurinsedällä oli tapana käydä leikkipainia keskenään. Esiliina oli malliltaan tavallinen tyttöjen mekkoesiliina. Siitä, kuka esiliinan oli valmistanut, ei muistossa kerrota. (Em 38, 40-luvun alku.)

Se, että joku oli omin käsin tehnyt lahjaesiliinan toista ilahduttaakseen, teki vaikutuksen. *Ei ole niin pientä eikä niin isoa esiliinan käyttäjää, joka ei mielihyvin vastaanottaisi sellaista [sievää esiliinaa] lahjaa!* kirjoitettiin *Kotiliedessä* (1928/22, 798). Ilahtua saattoi hänkin, joka sivusta seurasi lahjojen vaihtoa. Esiliinamuistossa kerrotaan mieleenpainuvasta lahjaelämyksestä:

Eräänä jouluaamuna äiti tuli navetasta mukanaan lahjapaketti. Paketista paljastui violettikuvioellinen essu, jonka reunoihin oli kirjailtu vielä mustalla langalla koristekuvio. Ihmettelin kovasti sitä kuinka se paketti oli navetassa. Äiti kertoi tontun tuoneen sen yöikaan sinne. Sillä tiedolla pärjäsinkin monta vuotta ja aina essun ollessa äidin yllä muistin tonttujutun. Jossain vaiheessa paljastui kuitenkin, että äidin sisko, tätini oli tuonut sen aamuaikaisella navetan pöydälle samalla, kun oli tuonut maitotonkat/-pänikät maitolaiturille tien varteen. Se tuntui minusta jostain syystä todella mukavalle asialle. (Em 42.)

Usein esiliinateksteissä vedottiin äidin tunteisiin ja kerrottiin, miten äiti ilolla antoi aikaansa esimerkiksi tehdäkseen pikkutyttärensä iloiseksi: *Ne hetket, jotka kirjoitte pikku essuun tai pukuun pikku kukkasen muodossa, tuottavat iloista korkoa koko vaateen eliniän* (KL 1945/11, sisäkansi). Kyseissä lainauksessa kirjoitetaan vaateen eliniästä, mutta tuskinpa tekstin kirjoittaja osasi ajatella, että lapsen saama esiliina saattoi tuottaa iloa sen käyttäjälle koko hänen elinikänsä. Niin voi ainakin päätellä esiliinamuistoista, joissa kerrotaan, että *yksi pieni esiliina on vielä tallessa. Äidin ompelema kauniilla kukkanauhalla koristeltu* (Em 13); *Yksi essu ajalta ennen koulua taisi jäädä iäksi mieleeni* (Em 4) ja *Vielä minulla on tallessa kummitätini ompelema esiliina, keltaruudullisesta kankaasta siskon tytölle rakkaudella ompelema* (Em 8).

Monet esiliinaohjeet olivat ristiriitaisia siinä mielessä, että niissä toisaalta korostettiin ajan säästämisen ja toisaalta koristelun merkitystä (OK 1949/3; KL 1948/ 10, 311; KL 1954/22, 842; OK 1956/4, 17). Jos haluttiin olla tehokkaita, kannatti rationalisoida ompelutyötä: tehdä monta esiliinaa samasta kankaasta sekä leikata ja ommella ne sarjatyönä (1954/23, 881). Joissain ohjeissa kerrottiin, että erillinen koristelu ei ollut välttämätöntä, koska *vähällä vaivalla*, kuten pelkällä koneompeleella tai raitojen ja ruutujen asettelulla voitiin saada aikaan käyttökelpoista ja kaunista (Lindholm ym. 1954, 76). Koristelujen tekoon annettiin joskus myös vihjeitä nopeasti toteutettavista vaihtoehdoista: *Kauniin kielekereunuksen sijasta, johon käsin ommellen menee paljon aikaa ja lankaa, voi reunusteen ompeluttaa koneella tai korvata samasta kankaasta tehdyllä liehukereunalla* (KL 1945/9, 277).

Sillä, tehtiinkö esiliinoja tehokkaasti sarjatyönä vai hitaammin yksi kerrallaan, ei esiliinatekstien perusteella saanut olla vaikutusta lopputulokseen. 1900-luvun alkupuolen esiliinateksteissä korostettiin nimenomaan sitä, millä lopputulos näytti. Teoksessa *Kaunis käsityö* kirjoitettiin: *Huonosti tehty työ ei tuota kenellekään kunniaa. Käsityön tekijän olisi aina muistettava, ettei valmista työtä katsellessa yleensä kysyt, kuinka paljon on työhön käytetty aikaa, vaan: kuka työn on suorittanut* (Nissinen 1929,74). Esiliina päällimmäisenä vaatekappaleena oli kaikkien nähtävillä ja samalla kaikkien arvioitavissa. Kojonkoski-Rännäli (1995, 123) esittää, että materiaalisesti näkyvä käsityötuotos voidaan nähdä persoonallisuuden toteutumana. *Kotiliedessä* (1929/ 7, 261) kirjoitettiin 1920-luvulla aiheesta hieman kriittiseenkin sävyyn: *Käsityöharrastajien joukossa on aina henkilöitä, jotka armotta tuomitsevat ompelijan luonteen nähtyään hänen työnsä vähemmän huolitellun nurjan puolen. Seuraavilla vuosikymmenillä yhteyttä ei enää kyseenalaistettu. Sanonta *Mitä oma käsi tekee, sen oma olka kantaa*, tuotiin esille useissa yhteyksissä (KL 1941/21,662). Tuomareina toimivat ne toiset naiset, jotka*

esiliinaohjeita laativat, käsityönormeja ylläpitivät ja toisten käsityötuotoksia tarkastelivat. Ajatus sosiaalisesta puhtaudesta, järjestyksen ylläpitämisestä ja huolellisuudesta, siirrettiin näin myös esiliinoiniin käsityötuotteina.

Kun kirjalliset ja piirretyt käsityöohjeet muokkautuivat käsityötuotteiksi, ne kertoivat erilaisista esiliinoinen tekijöistä. Ohjekuvissa esiliinat olivat kauniisti ja siististi toteutettuja aivan niin kuin ohjeteksteissä korostettiin, mutta kun tarkastellaan konkreettisia esiliinoja, konkretisoituu myös käsityöntekijöiden moninaisuus. Siinä missä yhden tekemät pistot ovat tasaisia ja siistejä, toisen tekeminä ne voivat olla hyvinkin epämääräisiä. Silti esiliinaa katsomalla sen paremmin kuin ohjeita lukemallakaan ei voi päätellä onko esiliinan valmistus tuottanut tuskaa tai iloa, millaisia kokemuksia esiliinan käyttäjällä on ollut tai mitä mahdollinen lahjaesiliinan saaja on tuntenut sen saadessaan. Pelkkä esiliina tai kuva siitä, ei kerro siihen liittyneistä tunteista.

Jos esiliinan valmistamiseen ja koristeluun käytettiin paljon aikaa, ei kysymys välttämättä ollut huolellisen työn tavoittelusta tai pyrkimyksestä osoittaa kelpoisuuttaan käsityöntekijöiden joukossa. Kyseessä saattoi olla myös käsityöntekijän oma tarve nauttia käsityön tekemisestä. Yleinen käsitys ainakin oli, että kauniita esiliinoja tehtiin enemmän huvia kuin hyötyä tavoitellen. Näin voi päätellä Hallmanin (1988, 56–58) tekemän tutkimuksen *Kotitaloustyö ja sen yksilöllinen merkitys* perusteella, jossa todetaan, että korutöiden tekemistä ja kankaan kudontaa ei pidetty varsinaisena kotitaloustyönä. Hallman viittaa muun muassa Saurion (1947) maalaisemäntien ajankäyttöä käsittelevään tutkimukseen, jossa käsityöt jaettiin joko työhön tai vapaa-aikaan kuuluviksi sen mukaan, oliko niistä ollut hyötyä koko perheelle vai olivatko ne vain tuottaneet yksilöllistä mielihyvää käsityön tekijälle. Esiliinakankaan kutominen kangaspuissa tai lapsen esiliinan kuvioden kirjoittaminen ei näin tulkiten ole ollut naiselle työtä vaan omaa aikaa ja vapaa-ajan viettoa. Toisaalta vapaa-aikaakaan ei ollut suotavaa käyttää laiskotteluun. *Kotillieden* (1943/4, 98) *Tyttärien kerhossa* muistutettiin, että *käsityöt kuuluvat luonnostaan jokaisen työn harrastuspiiriin. Vapaa-aikojen harrastuksia valitessamme olisi pidettävä punaisena lankana sitä, ettei aikamme kulu hukkaan, vaan että saamme samalla kertaa hyötyä, huvia ja virkistystä.* Esiliinoinen tekeminen oli harrastusta siinä mielessä, että sitä ei luokiteltu työksi mutta työtä kuitenkin siinä mielessä, että sitä ei pidetty varsinaisesti laiskottelunakaan.

Heikkinen (1997, 65) toteaa, että käsityöntekijöiden usein käyttämä metafora, *aika kuluu*, on monimerkityksellinen. Yhtäältä mieluisiin käsitöihin käytettävissä oleva aika tuntuu olevan liian vähissä, ei ehditä tehdä kaikkea mitä haluttaisiin. Toisaalta taas käsitöitä tehdessä aika tuntuu kuluvan niin, ettei sitä huomaakaan. Käsityöntekijä paneutuu työhönsä niin intensiivisesti, että aika ja paikka tuntuvat katoavan. Kun mainitaan, että käsitöitä tehdessä aika kuluu nopeammin tai paremmin, ei tarkoiteta, että olisi tapettava aikaa. Tarkoituksena on lähinnä ilmaista, että käsitöiden tekeminen on mukavaa ja siitä tulee hyvä olo. *Eikä vaatekappaleiden ompelu suinkaan ole työtä, se on hauska harrastus, jonka parissa vapaahetket vierähtävät miellyttävästi ja tyydytystä tuottaen* (KL 1952/2, 67).

Kun esiliinamuistojen perusteella tehdään yhteenvetoa siitä, millaiset esiliinat tuottivat eniten iloa, vastaus on selvä. Lapsuuden kokemuksiin liittyvät läheisiltä saadut kauniit esiliinat koettiin tärkeinä lahjaesineinä ja käyttövaatteina. Toinen selvästi iloa tuottaneiden esiliinoinen joukko olivat satiiniset kirjonnoin koristellut pyhäesiliinat, joista on esimerkkejä seuraavalla sivulla olevassa kuvassa. Niitä ihailtiin, niiden tekemisestä nautittiin ja niitä käytettiin mielellään (Em 3; Em 15; Em 21; Em 24; Em 28; Em 31; Em 44; Om 1; Om 8). Kirjotut satiiniesiliinat olivat erityisen suosittuja 1940- ja 50-luvuilla. Pula-aikana niihin hankittiin kangasta jopa *tiskin alta* (Em 24).

Valokuvat: Kröger 2005 ja Sipilä 2010

Kuva 85. Kirjottujen satiinesiliinojen värikkyyttä

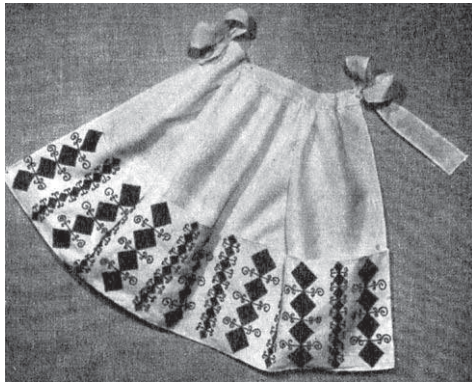
Esiliinamuistoissa on hyvä kuvaus satiinesiliinojen koristeellisuudesta pikkutyön silmin nähtynä:

Laitoin naapureiden, tuttavaperheiden, sukulaistalojen äidit, tädit, isoäidit, kaikki aikuiset naiset paremmuusjärjestykseen sen mukaan kenen sunnuntaiesiliina oli kirjailtu! Kylässä ollessani, tai kun meillä oli vieraita, laskin kuinka monta väriä esiliinan kirjailuun oli käytetty, montako ristipistoriviä oli, miten ylös helmasta alkaen koristetta oli, miten tasku kirjailtu, miten paljon etulapussa oli koristetta. Siihen aikaan käytiin paljon kylässä (lapset istuivat kiltisti(!)) paikallaan. Oli siis hyvää aikaa perehtyä esiliinan koristeluun. Opin ulkoa naapureiden tätien esiliinat. Useimmilla oli 2 mustaa sunnuntaiesiliinaa. Vieläkin osaan luetella "oikeassa" järjestyksessä esiliinojen omistajat!1. sija arvoasteikossani oli ihanalla Taina-tädillä, jonka esiliinan värikäs koristelu yletyi taskuihin saakka ja taskut sekä etulappu olivat täyteen kirjailtut" tuhansin värein". Koskaan ei aika käynyt pitkäksi kylässä. (Em3, 40-luvun alku)

Satiinesiliinojen ompelemista varten sai ostaa valmiita tarvikepaketteja, jotka sisälsivät usein kirjontalangat ja esiliinakankaat. Kankaissa oli valmiiksi piirrettynä kuviomallit. Vaikka *Kotiliedessä* ja *Omin Käsin* -lehdessä esiteltiin ja mainostettiin melko näkyvästi erilaisia puolivalmiita pyhäesiliinapaketteja, ristipistoin koristellut satiinesiliinat eivät saaneet näkyvää paikkaa (OK 1939/1,9; KL 1957/18, 1071; OK 1963/4, 20). Ne jäivät lähes näkymättömiin silloinkin, kun esiliinoista kirjoitettiin. Kuitenkin *Kotilieden* (1954/23, 908) pikkuihmoituksissa mainostettiin usein myynnissä olevia satiinesiliinojen tarvikepaketteja: *Paras joululahja on piirretty käsityö! Musta silkkiesiliina kauniine kukka- tai ristipistomalleineen*¹.

¹ Tarvikepakkettien mainokset liittyivät ilmoitusmyyntiin, eivät lehden toimituksen tuottamaan aineistoon. Mainoksessa mainittu "silkki" ei useinkaan tarkoittanut, että kankaan raaka-aine olisi ollut

Värikkäästi koristellut, kiiltävät satiiniesiliinat eivät edustaneet sellaista hyvää makua ja käsityöntekotapaa, joita käsityöstä kirjoittavat auktoriteetit arvostivat. Haavisto (1946, 27, 148) kirjoitti tämän auki selvin sanoin *Tyttöjen käsityöt* -kirjassa: *Kaupoista, vieläpä markkinoilta ostettuja, valmiiksi piirrettyjä ja räikeänvärisiä käsitöitä emme voi pitää tähän [kauniit, arvokkaat käsityöt] ryhmään kuuluvana*. Ristipistot kuului oikeaoppisesti tehdä joko kankaan lankoja laskemalla tai kanavakankaan läpi, mutta ei piirroksen mukaan, niin kuin tehtiin satiiniesiliinapakettien esiliinoja. *Valmiiksi piirrettyjä ristipistoja emme käytä – esiäitimmekin ovat päreen valossa kyenneet valmistamaan piirtämättä*, opasti Haavisto. Lisäksi satiinikangas oli kiiltävää, mitä Koskennurmi-Sivosen (2002, 65) mukaan ei juhlapuvuissakaan pidetty erityisen tyylikkäänä tai kauniina. Myös *Käytöksen kultaisessa kirjassa* varoiteltiin naisia prameilemasta turhaan vaatteillaan (Elmgren-Heinonen 1957, 484). Sen sijaan pellavalle ja villakankaalle kirjotut ja toisinaan myös kangaspuissa kuviollisiksi kudotut esiliinat olivat esiliinatekstejä laativien auktoriteettienkin suosiossa.

Kuva: OK 1963/4, 20

Esiliina, joka oli kirjottu valkoiselle pellavakankaalle vain punaruskeaa ja mustaa väriä käyttäen edusti 1960-luvun alussa niin kutsuttua hyvää makua.

Tähänkin esiliinan sai ostaa tarvikepaketin, jossa kuvion ompelu oli valmiiksi aloitettu (OK 1963/4, 20).

Kuva 86. "Hyvää makua" edustava kirjottu esiliina

Esiliinoja, joiden malli oli valmiiksi piirretty tai aloitettu, oli helppo lähteä tekemään. Kuvion suunnitteluun ei tarvinnut käyttää energiaa ja onnistunut lopputulos oli varma, jos kykeni seuraamaan tarkasti ohjeita. *Kotilieden* (1952/2, 61) pakinassa vaimo kutsui käsityötään, jota hän teki istuessaan illallisen jälkeen miehensä kanssa *palvomistyöksi*. Vaimo sai tyydytystä käsityön tekemisestä ja samalla mies tunsi olevansa vaimonsa palvoma ja ihailema. Palvomistyön tuli olla niin helppotekoinen, ettei se vaatinut suurta keskittymistä tekijältään niin, ettei illuusio palvomisesta särkynyt. Valmiiksi piirretyn maalin kirjoaminen omaan pyhäesiliinaan tai yksinkertaisen kuvioraidan kirjoaminen tyttären esiliinaan ei vaatinut täydellistä keskittymistä. Käsityöntekijä pystyi keskittymään joko palvomiseen, lasten touhujen seuraamiseen tai vaipumaan omiin ajatuksiinsa.

Käsityöprosessista saatavaan mielihyvään ja käsityön tekemiseen nautintona viitattiin myös joissain käsityöohjeiden otsikoissakin. *Lepohetken käsitöitä* viittaa käsityöhön toimintana, jolloin on rauhaa keskittyä käsityön tekemisen rinnalla omiin ajatuksiinsa. (KL 1957/13, 786) On helppo ymmärtää, että käsintehty esiliina on ollut monelle sellaisen saajalle

silkkiä. 1900-luvun alkupuolella monenlaisista kiiltävistä kankaista käytettiin silkki-nimitystä. Satiini-nimitys puolestaan viittaa kankaan sidokseen.

merkityksellinen lahja. Se on voinut olla viehättävyydessään lahja myös niille, jotka ovat sitä vain katselleet tai koskettelleet. Käsityön – esiliinan tai jonkun muun – tekemiseen uppoutuminen on voinut olla lahjan saamiseen verrattava kokemus myös käsityöntekijälle itselleen.

9 Pohdintoja tutkimuksen tekemisestä

9.1 HERMENEUTTISESTA KEHÄSTÄ TULOSKOKONAISUUDEKSI

Olen tutkimusta kirjoittaessani ollut tietoinen historiankirjoituksen traditiosta, johon kuuluu, että tutkimuksen rakenteeseen liittyvä kommentointi ja lähdekriittinen tarkastelu tehdään yleensä tekstin sisällä tai tekstin yhteydessä ala- tai loppuviitteissä, ja niin olen pyrkinyt tekemäänkin. Olen myös tietoinen siitä, että historiankirjoituksen traditioon ei kuulu se, että tehtyihin ratkaisuihin palataan tutkimuksen lopussa uudestaan. Huolimatta siitä, että käsillä oleva pohdintaluku saattaa vaikuttaa jo aiemmin esitetyn toistolta, olen päätenyt tekemään tutkimuksen loppuun kokoavan yhteenvedon. Taustalla on ajatus käsityötieteen opiskelijoista tai muista tekstiilikulttuurin tutkimukseen tekijöistä tämän tutkimuksen lukijakuntana. Sen lisäksi, että yhteenveto tutkimusprosessin etenemisestä ja sen eri vaiheissa tehdyistä ratkaisuista on tämän tutkimuksen ja tutkimuksen tekemisen reflektointia, se voi myös hyödyttää muita tekstiilikulttuurin tutkimisesta kiinnostuneita.

Olen perehtynyt tässä käsityötieteen tutkimuksessa esiliinaan aikansa tekstiilikulttuurisissa kehyksissä. Kallioniemen ja Kärjen (2010, 59) mukaan kulttuuri voidaan ymmärtää *tapana tarkastella maailmaa ihmisen toiminnan kautta*. Tällöin kulttuuri määritellään aina suhteessa kulloiseenkin kohteeseen, mikä taas tuottaa uusia tulkintoja kulttuurista. Tässä tutkimuksessa olen tarkastellut, mitä tiedetään menneisyyden ihmisten valmistamista ja käyttämistä esiliinoista ja miten esiliinoiniin liitetyt ohjeet ja normit näyttäytyivät representaatioina 1900-luvun alkupuolen diskursseissa vallalla olevissa käsityksissä yksityisestä ja julkisesta tilasta, perheenjäsenten rooleista ja työnjaosta, puhtaudesta ja käsityöstä. Samalla olen tehnyt tulkintoja suomalaisesta tekstiilikulttuurista.

Tekstiilikulttuuria voidaan tutkia nykypäivän kulttuurina, jolloin se kytkeytyy kulttuurintutkimukseen. Tässä tutkimuksessa tarkastellaan tekstiilikulttuuria osana menneisyyttä, joten tutkimus linkittyy kulttuurihistoriaan. Käsityötieteen kentässä tutkimuskohdetta voidaan lähestyä useista eri orientaatioista (ks. luku 4.1). Tämä tutkimus sijoittuu käsityötieteen tutkimuskentässä kulttuuris-historiallisten ja yhteiskunnallisten orientaatioiden sisälle, ja siksi olen nähnyt hyödylliseksi tukeutua myös kulttuurihistorian ja naistutkimuksen metodologiaan.

Ollila (2010, 72–73) tähdentää, että menneisyyden tutkija joutuu tutkimusta tehdessään esittämään monia perusteluja. On kyettävä selittämään, miten paikantaa itsensä siihen tutkimustraditioon, johon tutkimus nojautuu. On pystyttävä perustelemaan omat käsityksensä menneisyyden jäsentämisestä ja käyttämistään teoreettisista malleista. Tutkijan on myös osattava kertoa, millä perusteella hän rajaa tutkimustaan tai jättää jotain sen ulkopuolelle. Näiden lisäksi tutkijan on käytävä dialogia sekä aiempien tutkimusten että lähdeaineistojen kanssa.

Tämän tutkimuksen kulttuurihistoriallisen otteen vuoksi edellä esitetyt vaatimukset haastavat myös tämän työn. Olen pyrkinyt vastaamaan haasteeseen ja perustellut tekemiäni

valintoja ja ratkaisuja tekstin sisällä tutkimuksen eri vaiheissa. Näin lukijan on mahdollista seurata rinnakkain kirjoitetun tekstin ja tutkimusprosessin etenemistä siihen liittyvine perusteluineen. Tutkimusprosessia olen avannut erityisesti luvuissa Tutkimustehtävänä esiliina – osa suomalaista tekstiilikulttuuria (luku 3) ja Kulttuurihistorian ja naistutkimuksen näkökulmat käsityötieteen tutkimuksen tukena (luku 4.2), Tutkimuksen aineistot (luku 5) ja Aineiston hermeneuttinen tulkinta (luku 6).

Pihlaisen (2001, 305–313) mukaan ei riitä, että tutkimukseen liittyvä teksti sijoitetaan vain johonkin kontekstiin, vaan sitä on lähestyttävä tarkastelemalla sitä muiden tekstien rinnalla ja kysymällä, syntykö kuvasta uskottava ja looginen. Hän korostaa, käyttäen esimerkkinä kaunokirjallista tekstiä, että tekstiä on lähestyttävä sen omilla ehdoilla ja otettava huomioon, että tekstin historiallisuus löydetään, kun sitä luetaan suhteessa muihin teksteihin. Tässä tutkimuksessa lähteinä olleet tekstit on mahdollista ymmärtää sekä faktoina että esityksinä mahdollisesta. Kun tarkastellaan käsityökirjaa, esiliinakuvaa lehdessä tai esiliinan pukemista elokuvassa, kohdataan se fyysinen todellisuus, joka aikalaisillekin on konkreettisena ollut olemassa. Jos ajatellaan historian kirjoituksen tuottamaa kuvaa esiliinoista, esiliinanormeja, esiliinaa puhtaatta symboloimassa tai määritelmiä siitä, millainen on käsityöntekijän hyvä maku, on kyseessä ihmisen luoma todellisuus, jolla ei ole fyysistä olomuotoa.

Kalela (1995, 317–325) korostaa, että historiantutkimuksen yhtenä tavoitteena on tuottaa sellaista tekstiä, että tutkimusta lukevalla maallikollakin on mahdollisuus suhteuttaa tutkimustuloksia omaan tietämykseensä. Ymmärrän tämän ohjeen soveltuvan myös tekstiilikulttuurin tutkimukseen, ja siksi olen pyrkinyt hänen neuvojaan noudattaen käyttämään mahdollisimman paljon niin sanottua arkikieltä. Hän tähdentää myös, että tutkimuksen kannalta on tärkeää, että tutkija ja lukija ymmärtävät käytetyt termit ja käsitteet samalla tavalla. Koska tutkimus on suunnattu pääasiassa käsityötieteen kentälle, olen kuitenkin olettanut, että lukijoilla on, ainakin jossain määrin, hallinnassaan käsityötieteen piirissä yleisesti käytetty termistö ja käsitteistö (ks. Gadamer 2005, 224).

Olenaisia käsitteitä olen yleensä määrittellyt siinä yhteydessä, missä ne tutkimuksessa ovat nousseet luontevasti esille. Määrittelyn synnä on voinut olla se, että käytetyt käsitteet tai termit ovat yleisiä ja niitä on esiintynyt niin monenlaisissa merkityksissä ja yhteyksissä, että väärin ymmärtämisen vaara on ollut suuri. Joidenkin termien merkitys on aikojen kuluessa muuttunut ja jotkut taas ovat lähes hävinneet nykykielestä. Sen vuoksi niiden ymmärrettäväksi tekeminen on vaatinut selityksiä. Vanhojen, esimerkiksi tekstiilimateriaaleihin liittyvien termien ollessa kyseessä, olen pyrkinyt kertomaan sen merkityksen, mikä niillä oli siinä ajassa ja yhteydessä, missä ne lähdeaineistoissa esiintyivät. Käsitteiden tai termien luonteen mukaan määrittelyt tai selitykset on kirjoitettu joko tekstin sisälle tai alaviitteisiin. Pääsääntöisesti alaviitteisiin on kirjoitettu sellaista tietoa, joka tuo lisäinformaatiota, mutta ei vie itse tutkimusta eteenpäin. Tutkimusaineistoissa esiintyvistä 1900-luvun alussa käytetyistä esiliinamateriaalien nimityksistä on tehty luettelo liitteeksi tutkimuksen loppuun.

Lukijan ja tutkijan yhteisymmärryksen säilyttämiseksi olen avannut tutkimuksen kannalta kaikkein keskeisimpiä termejä ja käsitteitä laajasti. Kaikkein laajin selitysoasa, Mikä on esiliina? -luku, käsittelee esiliinaa, jota tässä tutkimuksessa on käytetty sekä käsitteellisessä – pukeutumislmiötä kuvaavassa – että vaatekappaletta esittävässä merkityksessä (luku 2). Sijoittamalla tämän luvun heti tutkimuksen alkuun halusin antaa lukijalle laajan kokonaiskuvan siitä, miten tutkijana esiliinan ymmärrän: miten esiliinaa on tutkittu; miten sen alkuperää on tulkittu; miten esiliinat sijoittuvat vaatteiden joukkoon ja millaisilla perusteilla nimitän erimallisia esiliinoja eri nimillä.

Kehys-termiä käytetään tässä tutkimuksessa useammassa merkityksessä. Käytän sitä rajatessani näkökulmaa, liitän sen sekä fyysiseen, sosiaaliseen ja ajalliseen kontekstiin, ja lisäksi näen esiliinan sitä käyttävän ihmisen kehystenä. Tämän vuoksi erilaisten kehysten avaamiseen on tarvittu oma alalukunsa (luku 3.1). Myös tekstiilikulttuurin määrittelemiseen on käytetty kokonainen alaluku (luku 3.5). Tekstiilikulttuuri-käsitettä käytetään melko yleisesti, mutta harvemmin tarkasti määriteltynä. Koska tutkimustyöni tavoitteena on ollut laajentaa tekstiilikulttuurista ymmärrystä, olen pitänyt tarpeellisenä täsmentää käsitettä juuri tämän tutkimuksen näkökulmasta. Lisäksi olen pyrkinyt vahvistamaan yhteisymmärrystä lukijoiden kanssa selventämällä Tutkimustehtäviä avaavia käsitteitä -luvussa sitä, miten tässä tutkimuksessa on käytetty tieteelliseen kieleen liittyviä käsitteitä teksti, representaatio ja diskurssi (luku 3.3.). Jos näitä käsitteitä ei ymmärrä, tai ymmärtää ne eri tavalla kuin tässä on tarkoitettu, tutkimus ei avaudu tai väärinkäsitysten mahdollisuus kasvaa.

Tämä tutkimus nojautuu hermeneuttiseen tieteenperinteeseen, jossa pyritään ilmiöiden ymmärtämiseen. Ainoastaan käytettyjen termien ja käsitteiden merkitysten selittäminen ei riitä, vaan koko tutkimuksen rakenteella on merkittävä rooli siinä, miten tulokset ymmärretään. Hermeneuttisessa historian tutkimuksessa – myös historianäkökulmasta tehdyssä tekstiilikulttuurin tutkimuksessa – tutkimuksen tulokset ei käsitteenä ole yksiselitteinen. Kaartinen ja Korhonen (2005, 69–70) esittävätkin, että tutkimustulosten sijasta olisi parempi puhua päätelmäkokonaisuudesta, sillä koko tutkimuksen rakenne ja kaikki läpi tutkimuskokonaisuuden tapahtuva argumentointi on jo itsessään tutkimuksen tulosta. Tutkimuksen rakenne, lukujen sisältöjen rakentuminen ja niiden keskinäinen järjestys ovat muodostuneet monien päättelyketjujen ja niiden yhdistelyjen seurauksena. Jokainen tutkimuksen vaihe on ollut seurausta jostain aiemmin tehdystä ratkaisusta tai tutkimuksen osasta. Hermeneuttista kehää on kierretty monta kierrosta.

Tutkimusta auki kirjoittaessani olen pyrkinyt mahdollisimman selvästi tuomaan esille sen dialogin, ikään kuin kirjoitetun vuoropuhelun, jota käyn yhtäältä lähdeaineistojen ja käsityötieteen tutkimuskirjallisuuden ja toisaalta lähdeaineistojen ja tutkimuskohteen kontekstia rakentavien, muiden alojen tutkimusten kassa. Lisäksi olen koettanut selkeästi kirjoittaa auki omaa päättelyäni, keskusteluani menneisyyden kertomusten kanssa *yli ajan* (ks. Kalela 1995, 317–325; Gadamer 2005, 38, 225; Kaartinen & Korhonen 2005, 37). Tähän dialogiin ovat osallistuneet myös kuvat. Kuvia katsomalla lukijan on mahdollista saada sellaista lisäinformaatiota, jota on vaikea esittää ymmärrettävästi kirjoitetussa muodossa. Seppänen (2001,22) pitää kuvia tärkeinä siksi, että ne laajentavat lukijan mahdollisuuksia tehdä omia tulkintojaan. Monet kuvien yhteyteen kirjoitetut kuvatestit tai keskenään rinnastetut kuvat onkin tietoisesti valittu silmällä pitäen lukijan mahdollisuutta osallistua vuoropuheluun omilla tulkinnoillaan.

Määrittelen vuoropuhelut eri aineistojen välillä mikrohistorialliseksi lähestymistavaksi; kohteena on esiliina, jota pyrin tarkastelemaan mahdollisimman monesta suunnasta mikroskooppisen tarkasti. Samalla liitän esiliinan osaksi makrotasoa, tekstiilikulttuuria, jolloin sitä voidaan ymmärtää myös esimerkkinä muista tekstiilikulttuurisista ilmiöistä. Tätä tutkimusta mahdollisesti moititaan – aiheellisesti – siitä, että välillä tekstiilikulttuurin kytkennöissä eksytään melko kauas esiliinasta. Olen tiedostanut sen, ja siitä huolimatta jättänyt tekstiilikulttuurisia harhapolkuja näkyviin. Perustelunani on, että esiin nostamani asiat ovat sellaisia, joita tekstiilikulttuurin tutkimuksessa on otettu huomioon vain vähän, jos ollenkaan. Olen halunnut niiden jäävän esille, jotta ne toimivat ajatusten herättäjinä ja mahdollisesti uusien tutkimusten lähtökohtina.

Tutkimuksen dialogissa menneisyys on kohdannut nykyajan, kun tutkimuksen tekijänä olen tehnyt tutkimukseen liittyviä ratkaisuja ja johtopäätöksiä tämän päivän näkökulmasta

(ks. Immonen 2001, 24). Aineiston hermeneuttinen tulkinta -luvussa (luku 6) olen kertonut, miten tämä tutkimus muovautui – ja muovasi myös minua tutkijana – läpi tutkimusprosessin. Hermeneuttisen tutkimuksen idea esiympäryksestä, aineiston tulkinnasta, uudesta ymmärryksestä, uudesta aineistoon paneutumisesta ja jälleen syvemmästä tulkinnasta on toteutunut monta kertaa hermeneuttista kehää kiertäen. Välillä aineistot hermeneuttisella kehällä muuttuivat jopa konkreettisesti käsin kosketeltaviksi, kun näyttelyiden ja esiliinakeräilijän sadat erilaiset esiliinat auttoivat vielä paremmin ymmärtämään, millaisista käsitöistä ja vaatteista tutkimuksen varsinaiset lähdeaineistot – käsityökirjat ja -lehdet, kaunokirjallisuus, elokuvat ja esiliinamuistot – kertovat. Olen konkretisoinut tutkimusaineiston tulkinnan ja ymmärtämisen kehämäistä vuorottelua piirtämällä siitä visuaalisen mallin (kuvio 5), jonka yhteydessä olen kierros kierrokselta avannut sitä, miten tutkimus eteni ja miten paikansin itseni tutkimuksen tekijänä.

Tutkimusprosessi on kestänyt pitkään, mikä tämän hetken näkökulmasta on ollut tutkimusta rikastuttavaa. Jokainen lähde, johon olen perehtynyt, on avartanut ymmärrystä esiliinasta, tekstiilikulttuurista tai ajallisesta kontekstista. Sen seurauksena olen osannut uusin silmin tarkastella uutta lähdettä, tai vanhaa lähdettä uudelleen, ja jälleen ymmärtänyt jotain enemmän. Lähtökohtani ei siis ole ollut ajatus tiukasti rajatusta ja määritellystä lähdeaineistosta. Tavoitteenani on ollut löytää lähteitä, joiden avulla esiliinoja kulttuurisena ilmiönä voidaan tarkastella mahdollisimman monipuolisesti suhteessa tutkimustehtävään.

Kalela (2000, 92–93) on todennut, että mikä tahansa lähde voi periaatteessa olla käyttökelpoinen, mutta erilaiset lähteet pitää ymmärtää eri tavalla informatiivisina. Hän muistuttaa, että tutkijan vastuulla on päätellä käyttämiensä lähteiden tarkoituksenmukaisuutta, tehdä lähteisiinsä perustuvaa tulkintaa ja edelleen vakuuttaa lukija päätelmiensä kestävydestä. Olen esitellyt lähdeaineistoja melko perusteellisesti luvuissa Esiliinon historiasta tutkittua (luku 7.1) ja Tutkimuksen aineistot (luku 5 alalukukuineen). Tämä osuus on kirjoitettu siinä vaiheessa, kun olen tuntenut lähdeaineiston kokonaisuudessaan melko hyvin, mutta tutkimus ei ole ollut lähelläkään valmista. Tutkimuksen edetessä totesin, että eri lähteet olivat eri tavalla antoisia, myös suhteessa eri kysymyksiin. Lisäksi jäin pohtimaan, olisinko erilaisista lähteistä saanut joihinkin tutkimuskysymyksiin erilaisia vastauksia. Lähdeaineistojen tarkastelu ansaitseekin vielä omat lukunsa (luku 9.2).

Ymmärrän tutkimukseni tuloskokonaisuudeksi, mihin Kalelakin (2000,162–163) viittaa kirjoittaessaan, että tutkimuksen tulos on tutkijan päätelmäketojuista muodostunut kompositio kokonaisuudessaan. Olen rakentanut kaksi laajempaa päälukua, Suomalaisen esiliinan historia (luku 7) ja Esiliinat 1900-luvun alkupuolella (luku 8) niin, että niistä voi löytää vastaukset tutkimustehtäviin. Korostan vielä, että ne eivät ole ainoita tuloslukuja. Esiliinan yleinen esittely, tutkimustehtävien muotoilu, tutkimuksen rajaus, lähdeaineistojen analysointi sekä tutkimuksen tueksi tehty sukupolvijaottelu voidaan yhtä hyvin käsittää tutkimustuloksiksi. Nekin ovat muotoutuneet aineistolähtöisen päättelyprosessin tuloksena tutkimuksen edetessä. Eri luvuissa erilaiset kehykset esiliinan ympärillä ovat valottaneet tekstiilikulttuuria eri näkökulmista. Tutkimuksen tuloksia ovat nekin tutkimuksessa esiin nousseet tekstiilikulttuurista ymmärrystä eteenpäin vievät asiat, joita en etukäteen edes osannut kysyä, tai ne tutkimusta tehdessä esiin nousseet kysymykset, joihin en ole edes löytänyt vastauksia, mutta jotka voivat toimia sysäyksinä uusille tutkimuksille.

9.2 KATSAUS TUTKIMUKSEN AINEISTOIHIIN

Tutkimuksen lähdeaineisto oli monitasoinen ja laaja: tutkimuskirjallisuutta, lehtiaineistoja, aikalaiskirjallisuutta, elokuvia ja muistitietoaineistoa. Pelkästään *Kotiliesi*-lehtiä oli alkuvaiheessa yli 800, ja elokuvaikin katsoin tutkimustarkoituksessa noin kahdeksankymmentä. Muiden lähdeaineistona käyttämäni naistenlehtien esiliinatekstien määrä oli huomattavasti pienempi kuin *Kotiliesien*, eikä aineistojen alustavaan analysointiin ja karsimiseen sen vuoksi tarvittu yhtä paljon kierroksia. Kaikkiaan lehdistä valikoituja lähteitä – lehtien, valokopioiden ja muistiinpanojen muodossa – oli valikoinninkin jälkeen paljon. Jaoin lähdemateriaalin kansioihin aineistosta nousseiden teemojen mukaan: Vaatteiden viesti; Käyttäjän rooli; Käyttäjä tyttö/nainen; Käyttäjä mies/poika; Tekemisen motiivit; Materiaalilähtöinen suunnittelu; Suunnittelu/määritely koristelu; Oma suunnittelu; Ostettavat ohjeet ja esiliinatarpeet; Valmistus; Tilat ja välineet; Koulutus ja oppiminen; Yhteiskunta; Esiliina eri nimellä; Työtakki; Kansallispukujen ja järjestöpukujen esiliinat; Mainosten esiliinat; Arkikuvia. Vaikka näistä teemoista ei sellaisenaan saanut vastuksia tutkimuskysymyksiin, teemoittelu teki aineiston tutuksi ja helpotti sen hallintaa. Teemoittelin myös esiliinamuistojen sisällöt yhdeksän aineistosta nousseen teeman mukaan: Olotila; Suoja; Muiden katseet; Lahjat; Ulkonäkö; Tyttö; Muisto; Valmistus ja Käyttö.

Läpikäyty lehtiaineisto saattaa vaikuttaa jopa suhteettoman suurelta, ja sitä se jossain mielessä olikin. Tietyt asiat alkoivat toistaa itseään nopeasti, toisin sanoen aineisto kylläytyi ja saavutti saturaatiopisteensä. Esimerkiksi palvelijoiden esiliinoista kirjoitettiin lehdissä lähes samansisältöisesti monta kertaa, elokuvissa palvelija toisensa jälkeen kulki samantapaisessa esiliinassa. Jos olisin halunnut tutkia esiliinoja vain naisten ja tyttöjen tekeminä käsityötuotteina ja heidän käyttäminään vaatteina, etukäteen määritely otanta aineistoista olisi, ainakin johonkin pisteeseen asti riittänyt. Halusin päästä syvemmälle ja ymmärtää myös sitä, miksi esiliinoille annettiin merkityksiä ja mihin esiliinoihin liittyvät käyttäytymisnormit perustuivat. Koska halusin tietää myös siitä, mikä jäi esiliinadiskurssin ulkopuolelle, minun oli läpikäytävä koko aineisto, että pystyin havaitsemaan diskurssin poikkeamat tai rivien väliin jääneen.

Kun katson lähes valmista tutkimusta kriittisesti taaksepäin, en olisi valmis luopumaan mistään lähdeaineistotyypistä, lukuun ottamatta *Sorja*-lehtiä, joiden aineistoa oli myös *Kotiliedessä*. En olisi myöskään valmis pienentämään aineistoja otantamenetelmällä. Sen sijaan olisin voinut jopa kasvattaa lehtiaineistoa enemmän sellaisiin lehtiin, jotka olisivat kertoneet työväestön ja maaseudun elämästä sen omista lähtökohdista, olihan suurin osa esiliinojen käyttäjistä tutkimusajanjaksona maaseudulla. Vastaavasti olisin voinut tutustua johonkin sellaiseen kaupunkilaisnaisille suunnattuun naistenlehteen, jonka näkökulma ei olisi ollut yhtä perhekeskeinen ja jossa pukeutumista ei olisi käsitelty yhtä sovinnaisesti kuin *Kotiliedessä*. Aineiston lisäys olisi ehdottomasti vaatinut erilaista ja tiiviimpää aikarajausta. Esimerkiksi pelkästään 1950-luku olisi ollut esiliinojen ja yleensäkin tekstiilikulttuurin murroksen kannalta mielenkiintoinen tutkimuskohde.

9.2.1 Tutkimuskirjallisuus esiliinojen kirjoitetusta historiasta kertovana lähdeaineistona
Kansanpukututkijat ovat perustaneet omat tutkimuksensa paitsi vanhempaan kansatieteelliseen tutkimukseen myös museokokoelmiin ja arkistolähteisiin. Ne ovat lähteitä, jotka ovat yleensä painottuneet säätyläisiin ja varakkaisiin porvareihin sekä vauraaseen tai ainakin kohtuullisesti toimeen tulleeeseen talonpoikaisväestöön. Tutkimuksen kohteet ovat jakautuneet myös alueellisesti. Ne ovat keskittyneet taloudellisesti paremmin menestyneisiin alueisiin: läntiseen ja eteläiseen Suomeen, Kaakkois-Suomeen ja nykyisen Suomen rajojen

ulkopuolella olevan Karjalan alueisiin, missä myös on ollut rikas pukukulttuuri. Näiltä alueilta on löytynyt mielenkiintoista lähdeaineistoa. Maan köyhemmät itäiset ja pohjoiset osat ovat jääneet pukeutumisen näkökulmasta huomattavasti vähemmälle huomiolle.¹ Vähävaraisten omaisuudesta ei juuri ole jäänyt perunkirjoja, pukuluetteloita tai muita sellaisia asiakirjoja, joiden perusteella, konkreettisten vaatteiden ja vaatekuvien ohella, pukuhistoriallista tutkimusta olisi tehty (ks. esim. Kaukonen 1985, 12).

Asiakirjojakaan ei ole kaikkialla laadittu samoilla periaatteilla. Holst (2011, 86) kirjoittaa, että Karjalankannakselta olevat perukirjat eivät kerro yhtä arvostavasti esiliinoista kuin länsisuomalaiset perukirjat. Hän esittää perusteluksi sen, että karjalaisten esiliinoissa oli kuitenkin hyvin suuritöisiä koristeluja, kun taas monet länsisuomalaiset esiliinat olivat täysin koristelemattomia. Esimerkki karjalaisista esiliinoista tuo esille historian tutkimuksen ongelmia. Kaikki samanarvoiselta vaikuttavat lähteet eivät välttämättä kerro asioista samalla tavalla, vaikka niin olisi helppo olettaa. Jos asiakirjan vajavaisuudessa kyse on yksittäisen kirjurin asenteista tai ammattitaidosta, se ei ole ratkaisevaa. Todennäköisesti löytyy jonkun muunkin kirjurin kirjaamia, lähes vastaavia pukuluetteloita tai perukirjoja. Jos kyse on tietystä alueellisesta tai ajallisesta kulttuurisesta tavasta jättää joku asia kirjaamatta tai väheksyä sen arvoa, tutkija joutuu helposti harhaan, jos hän ei tunne kulttuuria ja sen taustoja.

Kaipainen (2008, 33) on todennut, että käytössä kuluneet arkivaatteet eivät yleensä ole säilyneet jälkipolvien tutkittavaksi. Relevantin lähdeaineiston puuttuminen onkin ollut yksi syy siihen, että esiliinoista köyhimmän väestön pukimina ei ole paljon kirjoitettu. Se ongelma, että konkreettisia, myöhemmälle tutkimukselle tärkeitä vaatteita ei ole säilynyt, ei liity yksinomaan arkivaatteisiin tai köyhien vaatteisiin. Suurin osa vaatteista on kulutettu loppuun. Jos vaatteen alkuperäinen käyttäjä on ollut niin varakas, että ei ole sitä itse tehnyt, vaatteille todennäköisesti on löytynyt muita käyttäjiä, ehkä useammankin kierroksen verran. Materiaalinkin on voinut käyttää uudelleen karstaamalla lumput ja kehäämällä niistä uutta lankaa.

Lagerspetz (2008, 160) muistuttaa, että perinteisessä kansatieteen tutkimuksessa on usein korostunut oman kansan erikoislaatuisuus ja samalla myös sen erinomaisuus. Tämä on heijastunut kuvauksiin kansan vaatteista ja pukeutumismuodoista. Myös niillä esiliinoilla, jotka ovat päätyneet museoihin, on oma taustansa. Kun nuoret, kansallisuusaatteen innoittamat ylioppilaat keräsivät kansanpukuja, jotka myöhemmin päätyivät Kansallismuseon kokoelmiin, he tuskin halusivat ottaa mukaansa rievuiksi ja ryysyiksi kuluneita vaatteita. Reikäiset, epämääräisesti paikatut ja likaiset esiliinat, joihin he ehkä törmäsivät, eivät liittyneet kansallisen itsetunnon kohottamiseen. Niitä ei säilytetty museoihin tallennettavaksi, eikä niistä ollut tarvetta tehdä merkintöjä asiakirjoihin. Myös sellaiset hyväkuntoisetkin tekstiilit, joita syystä tai toisesta ei ole arvostettu, on voitu jättää syrjään (ks. Vahter 1928, 48). Se, että museokokoelmien kerääjät ovat aikoinaan valinneet mielestään vain esiliinojen parhaimmistoa, on ymmärrettävää. Vaatteet ovat olleet rinnastettavissa niitä käyttävän henkilön varallisuuteen, hyvinvointiin ja sivistystasoon. Jos itsenäisyydestä haaveilevan maan tulevaisuudenkuvaan sopi paljon paremmin puhtaus ja loistokkuus kuin likaisuus ja ryysyisyys, myös museoitavat artefaktit valittiin todennäköisesti sen mukaan. Kun kirjoitin suomalaisesta esiliinasta pukuhistorian valossa, käytin lähteinä tutkimuskirjallisuutta, jonka kirjoittajat ovat kohdanneet edellä mainittuja ongelmia.

¹ Rajoja ei tietenkään voi vetää täysin yksiselitteisesti; köyhiä on ollut joka puolella kuten paremmin toimeentuleviakin, vain määrät ovat vaihdelleet.

Käyttämässäni lähdeveksissa tuli vastaan myös lähdeviittausten ja -kritiikin ongelma. Teoksissa kyllä viitataan joihinkin arkistolähteisiin ja museokokoelmiin, mutta toisten tutkijoiden tutkimuksista kirjoitetaan yleisellä tasolla. Lähteinä käytettyjen tutkimusten tiedot löytyvät lähdeluetteloista, mutta tekstin sisällä viitataan toiseen tutkijaan vain harvoin. Tarkoitukseni ei kuitenkaan ole kritisoida käyttämiäni lähdeveksia siinä mielessä, että en pitäisi niitä perusteellisesti tehtyinä tutkimuksina siitä, mitä niissä on tutkittu. Ymmärrän myös viitteiden käytön puutteiden selittyvän sillä, että teokset on kirjoitettu laajempaa lukijakuntaa kuin pelkästään tutkijoita ajatellen.

Tästä on syntynyt eräänlainen ketjureaktio. Yksi lähtöpiste on ollut Sireliuksen (1916) *Suomen kansanpukujen historia*. Myös Pylkkäsen (1956; 1970; 1982) perusteellisesti tekemien pukuhistoriallisten tutkimusten tulokset ovat heijastuneet, ainakin esiliinon osalta, myöhemmin kirjoitettuihin teoksiin kuten Kaukosen (1985) teokseen *Suomalaiset kansanpuvut ja kansallispuvut* sekä Lehtisen ja Sihvon (2005) *Rahvaan puku* -teokseen. Vastaavasti, kun Holst (2011) kirjoittaa teoksessaan *Kansallispuvu* esiliinoista, Kaukosen vaikutus on helposti havaittavissa. Esiliinoiniin liittyvän uskomusperinteen osalta taustalla näkyvät Wikmanin (1915) artikkeli *Byxorna, kjolen och förklädet* ja Nirvin artikkeli *Sanahistoriallisia tutkimuksia* (1955). Itse olen jatkona samassa ketjussa, mutta olen pyrkinyt jo tutkimuseettisistä syistäkin huolehtimaan siitä, että tutkimuksessani näkyy, keneltä kirjoittamani tiedot ja ajatukset ovat peräisin. Edellä mainituissa kansanpukuihin ja kansallispukuihin keskittyneissä teoksissa on tehty erittäin perusteellista tutkimusta monien yksittäisten esiliinon kohdalla. Sen vuoksi en olekaan pitänyt tarpeellisina ryhtyä toistamaan tietoja esimerkiksi eri kansallispukuihin päätyneiden esiliinon yksityiskohdista; niistä on jo ansiokkaasti kirjoitettu, ja tietoa on yleisön saatavilla.

Tutkimusaineistoon paremmin perehtyessäni tunnistin ne ehdot, joilla suomalaisen esiliinan historiasta kirjoitettu tutkimustieto pystyy vastaamaan. Päädyin rajaamaan tutkimustehtävän siihen, mitä tekstiilikulttuurista tietoa esiliinoista kirjoitettu historia välittää. Jos tavoitteena olisi ollut puretua tekstiilikulttuurin ytimeen tiettyä tekstiilituotetta lähilukemalla, pelkkä tekstiilihistorian, pukuhistorian ja kansatieteen tutkimuskirjallisuuden käyttäminen lähdeaineistona ei olisi riittänyt. Olisi ollut lähdeveks arkistoihin, museokokoelmien luo, etsittävä alkuperäislähteitä ja vanhoja alkuperäisiä tutkimuksia ja muutenkin lisättävä monitieteellistä otetta. Tällöin kyseessä ei enää olisikaan voinut olla vain tutkimuksen osa.

9.2.2 Käsityökirjat ja lehtiaineistot – julkaisukanavat yhtenäiselle esiliinadiskurssille

Aikasalo (2000, 23) määrittelee *Kotillieden* keskiluokkaista aatemaailmaa edustavaksi lehdeksi ja varoittaa pitämästä siinä olevia pukeutumisoheja yleispätevinä. Samalla hän toteaa, että 1900-luvun alkupuolella alueelliset ja sosiaaliset erot olivat Suomessa niin suuria, ettei yhtenäisestä keskiluokasta oikeastaan voida edes puhua. Hän arvelee myös, että *Kotillieden* tekijöiden yksi tavoite oli rakentaa ja kehittää kultivoitunutta ihmistyyppeä. Olen tästä kaikesta yhtä mieltä Aikasalon kanssa. Lisäksi totean, että lähdeaineistona olleen *Omin Käsin* -lehden voi määritellä suurin piirtein samalla tavalla, kun ottaa huomioon sen, että se oli käsityöhön ja taideteollisuuteen keskittyvä lehti, joten sen valistustoiminta näkyi lähinnä ohjeiden antamisena ja kultivoituneen hyvän maun määrittelymisenä ja levittämisenä.

Esiliinatekstien näkökulmasta määrittelin kuitenkin *Kotillieden* mieluummin kodin henkeen¹ keskittyneeksi lehdeksi kuin korostaisin sen luokaluonnetta. Koti-ideologia oli se läpäisyaine, jonka läpi esiliinatekstit suodattuivat. Keskiluokkaisuutta kritisoin siksi, että

¹ Ymmärrän kodin henkeen sisältyvän myös käsitykset puhtaudesta.

samaa äiti ja kodinhenki -asenne tulee läpi myös *Toveritar*-lehdissä ja eri ympäristöihin sijoitetuissa elokuvissa. Olkoonkin, että kodinhenki, äitiys ja perheenemännöisyys näyttäytyivät erilaisina eri konteksteissa. Lagerspetz (2008, 175) muistuttaakin, että sekä porvarit että poliittisesti aktiiviset työläiset korostivat itsekuria erityishyveenään. Tämän tutkimuksen kontekstissa tuo itsekuria on ollut nähtävissä pyrkimyksenä puhtauden vaalimiseen sekä oikeiden käytös- ja pukeutumismuutosten noudattamiseen.

Koska esiliina näyttäytyi sekä sosiaalisia eroja osoittavana vaatteena että perheideologian symbolina ja puhtauskasvatuksen välineenä, oletin, että ainakin *Toveritar*-lehti, joka poikkesi yhteiskunnallisilta kannanotoiltaan hyvin paljon *Kotiliedestä*, olisi jollain tavalla poikennut yleisestä esiliinadiskurssista. Ennako-oletuksenani oli, että suhtautuminen esiliinaan olisi ollut ristiriitaisempaa, mutta jouduin hylkäämään oletuksen. Kansakunnan edun ja sivistyspyrkimysten nimissä esiliinaan liitetyt merkitykset perheestä ja puhtaudesta koettiin kaikille yhteisiksi. Samoista puhtaus-, perhe-, ja käsityöteemoista kirjoitettiin jo vuosisadan vaihteen molemmin puolin ilmestyneessä naisasialiikkeen julkaisemassa *Koti- ja Yhteiskunta*-lehdessä.

Esiliinaohjeet olivat pääosin käsityön ammattilaisten ja yleisesti hyväksytyjen auktoriteettien laatimia. Kokonaisuudessaan se lehtien ja käsityökirjojen esiliinatekstien laatijoiden joukko, joka merkittävästi vaikutti 1900-luvun alkupuolen esiliinadiskurssiin, oli melko rajattu. Heidän rinnallaan opettajat eri kouluasteilla ja kursseilla toimivat näiden esiliinadiskurssien välittäjien ja toimeenpanijoiden roolissa. Mitä merkitystä näillä tiedoilla on tämän tutkimuksen luotettavuuden ja lähdeaineiston arvioimisen kannalta? Esiliinatekstien laatijoiden enemmistön taustat olivat melko yhtenäisiä. Koska he lisäksi tekivät keskenään yhteistyötä, oli mahdollista saavuttaa yhteinen ymmärrys esiliinoista, niihin liittyvistä käyttäytymisnormeista, käsityöntekotavoista ja käytännöllisistä merkityksistä. Aikana jolloin vaikutuskanavat olivat rajallisia, koulujen ja kurssien välittämällä opetuksella, koteihin suunnatuilla käsityökirjoilla sekä laajalevikkisellä *Kotilieden*¹ kaltaisella lehdellä oli mahdollisuus tavoittaa suuri osa väestöstä. Pieni auktoriteettijoukko pystyi siis johtamaan esiliinadiskurssia ja pitämään sen pitkään melko muuttumattomana. Tämä näkyi esimerkiksi siinä, miten muuttumattomana esiliinan asema koulukäsitöiden joukossa pysyi vielä senkin jälkeen, kun sen käyttäminen tyttöjen keskuudessa muuten väheni.

Lähteinä olleita lehtiä tekstiilikulttuurin tutkimuslähteinä arvioitaessa on syytä muistaa, että monet lehtien artikkelit, erityisesti *Kotiliedessä*, olivat eri alojen asiantuntijoiden itsensä kirjoittamia eivätkä toimittajien tulkintoja. Pidän esimerkiksi koulutukseen tai tekstiilihistoriaan liittyvästä aiheesta kirjoitettua artikkelia luottavana tutkimuslähteenä, jos sen kirjoittaja oli saavuttanut koulutuksensa perusteella – esimerkiksi väittelemällä tohtoriksi – tai virka-asemansa perusteella – esimerkiksi kotiteollisuustarkastajana – yleisesti arvostetun asiantuntija-aseman. Tällöin julkaisufoorumi ei vähennä asiatekstin arvoa ja luotettavuutta.

9.2.3 Esiliinat kuvallaisissa

1900-luvun alussa esiliinojen valmistamiseen liittyvät kuvat olivat piirroksuvia. *Koti ja Yhteiskunta*-lehden *Käsitöitä ja pukuja*-liitteen sekä itsenäisen *Käsitöitä ja Pukuja*-lehden kuvat olivat piirroksia, jotka lehtien kansisivujen mukaan olivat *Pariisin naisräätäliilikeistä lähettyjä*. Koulukäsityökirjoissa esiliinakuvat olivat melko kömpelöitä, eivät erityisen taidokkaasti

¹ Mainitsin vain *Kotilieden* siksi, että muut lähdeaineistossa olleet lehdet ylläpitivät samaa diskurssia, oli sitten kyseessä palvelijan tai emännän esiliina. *Koti- ja Yhteiskunta* sekä *Käsitöitä ja Pukuja* olivat siinä mukana jo ennen *Kotilieden* syntyä.

tehtyjä. Piirretyistä kuvista on vaikea päätellä, millaisia materiaaleja kuvien esiliinoiniin ajateltiin käytettävän. 1920-luvun kirjoissa ja lehdissä alkoi olla piirroskuvien ohella valokuvia, joista on usein piirroskuvia helpompi päätellä niiden materiaalista olomuotoa. *Sorja* ja *Sorjat Pukimet* -lehtien esiliinamallit säilyivät niissä vuosia joko täysin samanlaisina tai hieman muunneltuina. Koska *Sorja*-kaavoja välitettiin myös *Kotilledessä*, nämä aineistot eivät tuottaneet tutkimuksen kannalta merkittävää lisätietoa. *Kotilledessä* esiliinakaavoja tosin esiteltiin eri numeroissa pitkin vuotta, mutta muutaman kerran vuodessa ilmestyneissä *Sorja*-mallistoissa esiliinakuvat oli yleensä koottu samalle aukeamalle.

Suuri osa esiliinatekstien ohessa olleiden valokuvien esiliinoista edusti käsityötaidon näkökulmasta esiliinojen parhaimmistoa. 1940-luvulta lähtien *Kotilleden* ja *Omin Käsin* -lehden kuvituksessa käytettiin usein esiliinoja, jotka olivat alan opiskelijoiden, taitavien käsityöharrastajien tai ammattilaisten valmistamia. Opiskelijoiden tekemät ja lehtien sivuille päätyneet esiliinat oli seulottu moneen kertaan. Oppilaitoksissa esiliinat valmistettiin opettajien ohjauksessa, joten ne pyrittiin valmistamaan niin hyvin kuin mahdollista. Vain parhaimmat päätyivät näyttelyihin tai muihin tilanteisiin, josta lehden tai kirjan toimituskunta edelleen valitsi esiliinoja kuvattavaksi julkaisuja varten. Tärkeitä julkaistujen esiliinakuvien hankintakanavia olivat myös kilpailut, joiden voittajatytöt pääsivät lehtien sivuille. Jotkut lehdissä olevista malleista olivat tekstiilitaiteilijoiden tai muiden käsityöalan ammattilaisten suunnittelemia. Näiden valikoitujen esiliinojen perusteella ei voi tehdä johtopäätöstä siitä, millaisia esiliinoja naiset tavallisesti valmistivat ja käyttivät. Sen sijaan ne toimivat esimerkkeinä huolellisesta suunnittelusta ja hyvin tehdystä käsityöstä.

Monien esiliinakuvien oppilaitostausta heijastui kuvien yhteyteen liitettyihin teksteihin. Teksteistä ja esiliinakuvista yhdessä voi saada vihjeitä siitä, millaiset ohjeet esiliinojen valmistamista varten oli kulloinkin annettu. Lähdekriittisen tarkastelun kannalta tieto on tärkeä. Kun saman vuoden aikana julkaistaan eri lehdissä tietyllä tekniikalla tai tietyn tyyppisillä kuvioilla koristeltuja esiliinoja, on vaarana vetää hätäinen johtopäätös siitä, että tietty kuviointitapa oli erityisen muodikas. On selvää, että lehtiin valittiin esiliinoja, jotka jollain tavalla edustivat ajan henkeä, ja sellaisia opiskelijat todennäköisesti pyrkivät tekemäänkin. Selitys sille, että esiliinoja yhdistää jokin teema, löytyy usein kuitenkin siitä, että ne on valmistettu samassa oppilaitoksessa, saman opettajan johdolla ja ajallisesti samoihin aikoihin. Opiskelijoiden valmistamia esiliinoja voi pitää representaatioina siitä, mitä he ja heidän opettajansa hyvällä esiliinalla ja hyvällä käsityöllä ymmärsivät.

Kun *Kotilliteen* haastateltiin eri yhteiskunnallisissa asemassa olevia naisia, valokuvattiin myös heidän kotiaan ja perhe-elämäänsä. Useimmiten ainakin yhdessä lehtiartikkeliin liitetystä kuvista naisilla oli esiliina yllään. Lehtikuvia ei kuitenkaan otettu satunnaisesti, joten niitä ei pidä katsoa esityksenä kuvattavan tavallisesta toiminnasta. Monet kuvat olivat selvästi lavastettuja, osa jopa huonosti¹. Kun maalaisemännästä otettiin valokuvia käsinkudotusta villakankaasta valmistettu esiliina yllään tiskatessa, maitoa siivilöidessä, puita hakiessa ja lapsen kanssa pihalla kävellessä, syntyi ristiriita (KL 1949/12, 320–321). Joko kuvattavalla ei ollut käsitystä aikakauden esiliinanormeista tai hän oli pukeutunut

¹ Sen lisäksi, että olen perehtynyt kuvien tulkintaan liittyvään tutkimustietoon, myös muutamat henkilökohtaiset kokemukseni lehtikuvaajien tai televisiokameroiden edessä ovat opettaneet, että ei ole itsestään selvää, että kuva otetaan autenttiossa tilanteessa. Sen sijaan rekvisiittaa, vaatteita ja asusteita vaihdetaan toimittajan tai ohjaajan eikä välttämättä kuvauksen kohteena olevan henkilön asettamien tavoitteiden mukaisesti. Tämä on opettanut minut katsomaan kuvia kriittisesti ja ehkä jopa turhaankin etsimään kuvista ”virheitä”. Elokuvistakin löytyy esiliinavirheitä. Sellaisissa kohtauksissa, joissa esiliinan olisi pitänyt olla henkilön päällä päivän, siinä näkyikin terävinä säilytystaitoksen jäljet, jotka paljastavat, että esiliina on avattu taitoksista juuri ennen kuvaushetkeä.

pyhäesiliinaan kuvausta varten. Pukeutumismuutosten tuntemisen puutteesta tuskin oli kyse silloin, kun presidentin puolisoa Kaisa Kalliota kuvattiin kotonaan kansallispukeutumisella kangaspuiden ääressä kutomassa kangasta (KL 1938/10, 414). Kotona olevat kangaspuut osoittavat, että hän varmaan harrastikin kutomista, mutta asu oli väärä. Epäonnistuneesta lavastuksesta on myös kyse kuvassa, jonka kuvatekstissä lukee: – – *rouva tohtori on työhön mennessään poikennut* – –. Rouva tohtorin takin alta pilkistää sama vaalea esiliina, joka hänellä on yllään viereisessä kuvassa, jossa hän ”hoitaa” palmua (KL 1953/10, 381). 1950-luvulla tohtorit eivät lähtee töihin vyötäröesiliinaan sonnustautuneena.

Mitä nämä kuvat kertovat esiliinatodellisuudesta? Lähes varmuudella ne kertovat sen, että kuvan naisella oli sellainen esiliina kuin kuvassa näkyy. Henkilöihin keskittyvien juttujen kuvissa olevat esiliinat olivat kuvattavien omia vaatteita. Ne kertovat jotain kuvattavan suhteesta esiliinoiniin ja niiden käyttämiseen. Tuskin kukaan olisi pukeutunut lehtikuvaa varten esiliinaan, jos olisi kokenut sen täysin itselleen sopimattomaksi vaatteeksi. Toisaalta se, että joku kuvattiin ilman esiliinaa, ei välttämättä kerro mitään kuvassa olevien henkilöiden esiliinoista tai niiden puuttumisesta.

Mitä vähemmän yhteiskunnallisesti merkittävä asema *Kotillieden* lehtijutun keskiössä olevalla naisella oli, sitä uskottavammin hänen esiliinansa kuvattiin. Niin kutsuttujen tavallisten perheenemäntien esiliinat olivat kylläkin puhtaita, sileitä ja muuten hyväkuntoisia, mutta useimmiten kulloisiinkin kuvassa esitettyihin kodinhoitotehtäviin mahdollisia. Tämäkin kuului *Kotillieden* valistavaan linjaan: lukijoille haluttiin antaa samaistumiskohteita tavallisista perheenemännistä, ja siksi heidän yllään piti olla jotain muuta kuin vain pyhäesiliinoja. Sellaisissa lehtikuvissa, joissa oli useita nimeämättömiä henkilöitä, näyttäytyi esiliinojen kirjo samantapaisena, kuin se näyttäytyi niissä yksityisalbumien kuvissa, joissa oli ikään kuin sattumalta kokoonnuttu valokuvaan.

Lukuisia elokuvia katsoessani on käynyt selväksi, että esiliinojen käyttöä kuvattiin niissä yleensä hyvin realistisesti. Vaikka elokuvien tarinat olivat fiktiivisiä, ne tehtiin katsojille todenmukaisiksi esittämällä myös tavanomaiseen arkielämään kuuluvia tapahtumia, kuten ruuanlaittoa tai pihatöiden tekemistä. Ei ole syytä olettaa, että esiliinoja olisi käytetty tämantapaisissa tilanteissa kovin paljon todellisuudesta poikkeavasti. Elokuvien esiliinojen mallit ja kuosit olivat myös samantapaisia kuin esiliinanäyttelyiden esiliinoissa. Esiliinoja käytettiin henkilöiden roolin tai aseman osoittamisen lisäksi myös luomassa tilanteille merkityksiä ja rakentamassa kohtauksien siirtymiä. Esiliinat eivät olleet elokuvissa yksinomaan vaatteita ihmisen päällä, vaan toisinaan niillä oli aktiivinen rooli: niitä riisuttiin, puettiin, hypisteltiin, otettiin keittiön naulasta ja vaihdettiin tilanteen mukaan. Elokuvissa näkyi myös sellaisia esiliinoja, joita neuvottiin tekemään koulukäsityökirjoissa. Usein esiliinojen kanssa käyttäydettiin myös samalla tavalla kuin lehtien käytösohjeissa neuvottiin. Silloin, kun elokuvissa käyttäydettiin esiliinojen kanssa eri tavalla kuin mitä esiliinanormit edellyttivät, tapahtumat muuttuivat usein samankaltaisiksi kuin kaunokirjallisuudessa ja esiliinamuistoissa.

Mustavalkoiset elokuvat ja mustavalkoiset lehtikuvat tuottavat helposti vääriä tulkintoja. Se mikä kuvassa näyttää valkoiselta, saattoikin todellisuudessa olla jotain vaaleaa värisävyä. Tieto voi vaikuttaa merkityksettömältä, mutta nimenomaan valkoiseen talousesiliinaan liittyvien puhtaus- ja taloudenhoitomerkitysten vuoksi se ei ole. Aikalaiskatsojat osasivat todennäköisesti varautua näkemään eri esiliinakangasvaihtoehtoja, joten he ehkä huomasivat elokuvassa tai lehtikuvassa erot helpommin kuin nykykatsoja¹. Kuva-aineiston

¹ Elokuvia katsoessani olen muutaman kerran kirjannut itselleni maininnan valkoisesta talousesiliinasta, mutta toisella katsomiskerralla havainnutkin, että esiliinan kangas oli jotain vaalearaidallista.

tarkastelemista onkin helpottanut se, että olen nähnyt myös samantapaisia oikeita esiliinoja. Mielikuva materiaalien moninaisuudesta on auttanut tarkentamaan katsetta.

9.2.4 Esiliinamuistoista

Suurin osa muistoista ajoittui kirjoittajien lapsuus- tai nuoruusvuosiin, enimmäkseen 1940- ja 1950-luvuille. Monien omat kokemukset esiliinojen tekemisestä liittyivät koulukäsitöihin. Samalla kun kerrottiin esiliinan tekemisestä, saatettiin mainita luokan varustelutasosta, opettajan tai omasta suhtautumisesta esiliinojen tekoon tai käytössä olleista materiaaleista. Useilla esiliinamuistojen kertojilla oli tallessa joko kerronnan kohteena ollut esiliina tai valokuva siitä. Sen vuoksi osattiin kertoa tarkkoja kuvauksia esiliinojen malleista, materiaaleista ja koristeluista. Jotkut kuvailivat myös materiaalin tuntua. Saarenheimo (1997, 17) kirjoittaa, että toimintojen muistamiseen liittyy usein visuaalisten mielikuvien lisäksi kehollisia muistoja. Muisto itse tehdystä käsityöstä voi olla myös kehollinen, ja silloin muistelun kohteena oleva tilanne saatetaan muistaa tarkemmin – dokumentaarisemmin – kuin esimerkiksi pelkän visuaalisen muistikuvan perusteella.

Granö (2001, 243) on todennut, että lapsuusmuistoihin ei liity yksinomaan muistelijan omat henkilökohtaiset kokemukset, vaan myös hänen lapsuuden perheensä ja sen sosiaalinen ympäristö on vaikuttanut siihen, miten hän – monesti tiedostamattaan – muistaa asioita. Esimerkiksi muisto kauniista lapsuusajan esiliinasta saattaa yhtä hyvin olla peräisin siitä, että läheiset ihmiset ovat kiittäneet muistelun kohteena olevaa esiliinaa kauniiksi kuin siitä, että kertoja on itse kokenut lapsena esiliinan kauniiksi. Toisaalta, jos hänen kokemuksensa olisi ollut täysin päinvastainen, sekin olisi voinut painua mieleen.

Muistot omista lapsuusajasta esiliinoista liitettiin usein lapsuuden tapahtumiin sekä äitiin ja muihin läheisiin ihmisiin, jotka olivat tehneet tytöille esiliinoja. Esiliinoista tuli ilmaus menneestä myös silloin, kun kirjoittajat muistelivat äitiensä tai muiden vanhempien sukulaistensa esiliinoja. Läheisen ihmisen valmistamaa esiliinaa ei muistettu yksinomaan vaatteena vaan myös osoituksena sosiaalisista suhteista ja yhteisön käsityön tekemiseen liittyneistä asenteista. Näihin muistoihin kytkeytyi myös kollektiivisen muistin piirteitä, kun kerrottiin, miten kaikilla aikuisilla oli esiliina tai mainittiin, ettei kaupoista saanut esiliinoja. Tällöin kertoja oli yhdistänyt omia kokemuksiaan myöhemmin rakentuneeseen mielikuvaan siitä, mitä kuvailtuun aikakauteen yleisesti kuului. Kun muisteltiin tyttöien esiliinoja, kirjoittajat tekivät samalla tulkintaansa niin omasta tyttöästään kuin lapsuudesta ja nuoruudesta yleensäkin. Monet esiliinamuistojen kertojat arvioivat myös omaa suhdettaan esiliinoiniin myöhemmissä elämänvaiheissaan. (Ks. Korkiakangas 1996, 26–27, 36.)

Käsitys omista lapsuusajan esiliinoista muokkautuu muistelijan elämänvaiheiden myötä, ja myös nykyhetki vaikuttaa siihen, miten esiliinamuistoja kerrotaan (Saarenheimo 1997, 12). Kun 80-vuotias mies muisteli lapsena käyttämänsä esiliinaa, hän totesi sen olleen enemmän ruokalappu kuin esiliina. Kuitenkin hän osasi edelleen kuvata tuon esiliinan – *vaaleaa kangasta, jossa oli sininen tasku ja sinistä kanttausta* – joten hän ei ole voinut olla aivan pieni sitä käyttäessään. (Em 41, 30-luvun alku.) Kokemusta siitä, että esiliinaa käytettiin ruokailtaessa, ja siten säästettiin alla olevia vaatteita, ei ole syytä kyseenalaistaa. Sen korostaminen, että kyseinen vaate ei oikeastaan ollutkaan esiliina vaan paremminkin ruokalappu, ei kuitenkaan kerro yksinomaan pojan esiliinan käyttöfunktioista. Se kertoo paremminkin siitä, että muistelija ei pitänyt elämäkokemuksensa perusteella esiliinaa poikien vaatteena. Tämä esimerkki tuo hyvin esille sen, että jokaisen muistonkertojan muistot muokkautuvat ja saavat merkityksiä elämän eri vaiheissa. Toisaalta se kertoo myös siitä, miten kollektiivinen muisti, joka korostaa esiliinoja naisten ja tyttöjen vaatteina, on voinut muokata henkilökohtaisia muistoja.

Tässä tutkimuksessa esiliinamuistojen merkitys oli suuri, vaikka se ei ollut aineistona kooltaan kovin laaja. Esiliinamuistot saivat näkemään ja ajattelemaan sellaisia esiliinoiniin liittyviä merkityksiä, jotka muissa aineistoissa jäivät taka-alalle. Esiliinakuvia katsomalla tai ohjeita lukemalla ei voi tietää, millaisen esiliinan valmistus olisi tuottanut eniten tuskaa tai iloa, millaisia kokemuksia esiliinan käyttäjällä on ollut tai mitä lahjaesiliinan saaja on tuntenut sen saadessaan. Esiliinamuistot kertoivat näistä kaikista. Mielenkiintoisena yksityiskohtana esiliinamuistoista nousivat korostuneesti esille satiinesiliinat, jotka muissa aineistoissa oli tietoisesti painettu rivien väliin. Muistoissa niin tärkeäksi koettu, kirjottu satiinesiliina ei sisältynyt siihen esiliinadiskurssiin, jota esiliinavalistusta jakavat auktoriteetit ylläpitivät.

Esiliinoja, joiden kangas on lähes puhki kulunut ja väreiltään haalistunutta, on säilytetty muistoina rakkaista henkilöistä. Kuluneisuus tekee muistosta merkittävän, kertoohan se siitä, että esiliina on ollut paljon fyysisessä kosketuksessa tärkeän ihmisen kanssa. Luutosen (2007, 35) mukaan monet muistot ja tarinat liittyvät niin kiinteästi johonkin tiettyyn esineeseen, että esinettä ei haluta hävittää muistojen vuoksi. Tämä ajatus sopii myös muistoina säilytettyihin esiliinoiniin. Esiliinamuistoista käy myös ilmi, että esiliinoja säilyttämällä on nimenomaan haluttu säilyttää muistoja, ei vain muistelijan mielessä, vaan myös seuraaville sukupolville. Opiskelijoiden keräämistä muistoista välittyi, että esiliinaan liittyvä muisto voi muuttua myös osaksi suvun kollektiivista muistia. Tällöin muistelun kohteeksi on tullut paremminkin esiliinaan liittyvä tarina kuin sitä käyttänyt henkilö, jota nuoremmat suvun jäsenet eivät välttämättä edes ole kohdanneet.

Esiliinamuistojen tärkeä anti tälle tutkimukselle oli se, että ne saivat näkemään ja pohtimaan asioita, jotka muun aineiston perusteella olisivat saattaneet jäädä ilman huomiota. Osa muistoista vahvisti muiden lähdeaineistojen antamaa informaatiota ja osa sai kyseenalaistamaan tai ainakin uudelleen tarkastelemaan sitä. Kaikki nekin esiliinamuistot, joihin en ole tässä tutkimuksessa viitannut, ovat olleet tutkimuskokonaisuuden kannalta tärkeitä.

9.3 PERUSTELUT TUTKIMUKSEN RAJAUKSILLE

Tutkimuksesta tuli laaja. On mahdollista kysyä, olisiko esiliinan varhaisempaa historiaa käsittelevän osuuden voinut jättää kokonaan pois. Rajaus olisi helpottanut tutkimustyötä. Historiaosan poisjättäminen olisi myös selkeyttänyt tutkimuksen rakennetta, jossa nyt lähdeaineistoja kuvataan kahdessa eri paikassa. Harkitsin tätä vaihtoehtoa, mutta huomasin pian, että minun on mentävä syvemmälle menneisyyteen voidakseni ymmärtää esiliinan moniaikaisesti muovautuneita merkityksiä. Syvemmälle historiaan perehtymiselle tuli tutkimuksen edetessä toinenkin syy. Esiliinoista kirjoitettuun historiaan tutustuessani havaitsin ilmiöitä, jotka oli aiemmin sivuutettu, mutta jotka mielestäni oli syytä nostaa tekstiilikulttuuriseen tietoisuuteen.

Voidaan myös kysyä, olisiko 1900-luvun osuutta voinut rajata lyhyemmäksi. Harkitsin rajausta, jossa olisin keskittynyt aikakauteen 1920-luvulta 1960-luvulle, koska tutkimuksen laajinta aineistoa, *Kotilietä*, alettiin julkaista vasta vuonna 1923¹, ja relevanttia elokuva-aineistoakin on ollut vasta 1930-luvulta lähtien. Päädyin hylkäämään tämänkin rajauksen, sillä mielestäni ei olisi ollut perusteltua jättää parinkymmenen vuoden aukkoa tutkimukseen,

¹ Ensimmäinen Kotilieden joulunumero julkaistiin jo vuonna 1922, mutta se lasketaan vuoden 1923 vuosikerran ensimmäiseksi numeroksi.

kun kuitenkin tutkimuksen ensimmäinen osa jo osittain ulottui 1900-luvun puolelle. Lisäksi käytettävissäni oli 1900-luvun alusta kertovia aikalaislähteitä, joskaan ei yhtä paljon kuin 1920-luvulta eteenpäin. Pihlainen peräänkuuluttaa loogista ajattelua historiallisten tekstien tulkintaan. Itse käytin loogista ajattelua myös tutkimuksen rajaukseen, enkä tehnyt siihen väkinäistä katkosta vain siksi, että tutkimuksen tekeminen olisi ollut helpompaa tai siksi, että minua mahdollisesti moitittaisiin epätasapainoisesta tutkimusaineistosta.

Rajaamisen sijasta päädyin naistutkimuksen oppeja metodisesti hyödyntäen tarkastelemaan, en vain sitä, mistä on aiemmin kirjoitettu, vaan myös sitä, mistä on vaiettu. Minua voikin hyvällä syyllä ojentaa myös siitä, että harhauduin välillä melko kauas esiliinoista. Puolustukseni on, että pysyin kuitenkin tekstiilikulttuurin rajoissa, kun selvitin niitä ehtoja, jossa tekstiilikulttuurin toimijat ovat toimineet. Harhailuni eivät olleet tiedostamattomia vahinkoja. Päinvastoin pidän eräänlaisena päänavauksena tekstiilikulttuurin tutkimiselle sitä, että nostin esille sen, miten helposti sellaiset asiat, joista ei ole olemassa selkeästi rajattua lähdeaineistoa, jäävät tutkimuksissa sivuun tai unohtuvat viitteiksi marginaaleihin. Lisäksi pidän merkittävänä sitä, että olen pelkän tekstiilikulttuuristen ilmiöiden selittämisen sijasta lähtenyt etsimään ymmärrystä sille, miten erilaiset yhteiskunnalliset aatteet ja olosuhteet heijastuvat sekä tekstiilikulttuuriin liittyviin arvoihin että sen piirissä toimijoihin. Koen myös onnistuneeni tavoittamaan hedelmällisen tekstiilikulttuurin tutkimuksen otteen käyttäessäni hyvin erityyppisiä aikalaislähteitä ja tutkimuskirjallisuutta.

Olen tässä rajauksiin liittyviä ratkaisuja selittäessäni vedonnut tekstiilikulttuuriin enkä esiliinoiniin, jotka kuitenkin ovat olleet tutkimukseni keskiössä. Tähänkin on perusteltu syy. Käsityötieteen tutkimusta voi tehdä samantapaisella lähestymistavalla ja tarkastella lähes mitä tahansa tekstiili tuotetta kuten esimerkiksi sukkaa, pöytäliinaa tai tyynyä. Tämäntapaisen tutkimuksen ei tarvitse rajoittua vain tekstiilimateriaaleihin, vaan kohteena voisi olla esimerkiksi käsityönä tehty puuhevonen. Kun tässä tutkimuksessa esiliina linkittyi vahvasti käsityön lisäksi pukeutumiseen ja naissukupuoleen, voisi puuhevonen kertoa käsityökulttuurista leikkikalujen, leikin ja myös poikien näkökulmasta.

10 Pohdintoja esiliinoista ja jatkotutkimusaiheista

10.1 HISTORIANKIRJOITUSTEN ESILIINAT

10.1.1 Esiliina – yksi nimi, monta alkuperää

Suomessa 1000-luvun tienoilla tunnetut, arvokkain pronssispiraalein koristellut esiliinat olivat arvokkaita, ja niiden materiaalit sekä koristelutavat viittaavat kansainvälisiin kontakteihin. Esimerkiksi Latviassa tehtiin villavaippoihin samantapaisia pronssispiraalikoristeluja, joita Suomessa käytettiin villaisissa esiliinoissa ja vaipoissa¹. Tutkijoilla vaikuttaa olevan melko yhtenäinen käsitys siitä, että työvaatteena esiliina alkoi yleistyä Euroopassa 1400-luvulla. Ensimmäinen kirjallinen suomenkielinen merkintä esiliinasta, kun huomio kiinnitetään esiliina-termiin, on 1500-luvun puolivälistä. Sanan loppuosa *lina* viittaa pellavasta tai hampusta valmistettuun vaatteeseen, samantapaiseen kuin mitä Agricolan aikaan keskieurooppalaisten käsityöläisten tiedetään käyttäneen vaatteidensa suojana ja ammattinsa merkkinä. Samankaltaisia, valkoisia, töitä tehdessä käytettyjä, pellavasta tai hampusta valmistettuja esiliinoja näkyi myös keskiajan Suomessa kirkkojen seinämaalauksissa. Tiedetään myös, että esiliinoja käytettiin eurooppalaisessa muotipuvussa 1500-luvun alusta lähtien. Suomestakin on 1500-luvun puolivälin jälkeen tietoja ylimystön naiset käyttämistä arvokkaista brokadikankaisista ja silkki- ja samettikankaisista esiliinoista. (Ks .luku 7.2.2.)

On johdonmukaista ajatella, että esiliina jossain muodossa oli arvostettu asun osa, ei ainoastaan Suomessa vaan myös muualla Euroopassa, jo ennen kuin se ilmestyi työväen vaatetukseen. Boucherin (1988, 78–819) mainitsemat Kreetalta löydettyt naisfiguurit joilla oli esiliinan kaltaiset, koristellut vaatekappaleet yllään, tukee tätä tulkintaa. Ajatus siitä, että esiliina olisi omaksuttu rahvaan työvaatteesta muotipuvun osaksi, vaikuttaa mahdottomalta sellaisessa moniarvoisessa yhteiskunnassa, jossa haluttiin erottautua vaatteiden avulla. Miksi yhteiskunnan ylempiin kerroksiin kuuluneet olisivat omaksuneet esiliinan osaksi muotipukuaan, kun he nimenomaan pyrkivät pukeutumisen avulla tekemään eroa alempiarvoisiksi katsomistaan ihmisistä? Säätyläisten käyttäminen esiliinojen esikuvana on täytynyt olla sellainen vaatekappale, jota on jollain tavalla pidetty arvokkaana. Vahter toi *Kotiliiteen* (1938/1, 20) kirjoittamassaan artikkelissa esille näkemyksensä siitä, että bulgarialaisten kansanpukujen esiliinoissa on havaittavissa yhteyksiä suomalaisiin esihistoriallisen ajan esiliinoiniin. Hän päätteli, että sekä Bulgarian että Suomen alueella esiliinat olivat osa monisatavuotista jatkumoa, eivätkä sen paremmin eurooppalaisen työvaatteen kuin renessanssin muotipuvunkaan vaikutusta.

Larsson (2008) on arkeologisiin löytöihin perustuvassa tutkimuksessaan päätellyt, että Ruotsissa viikinkiaikana käytetty naisten puku muuttui radikaalisti kristinuskon tulon myötä. Hän arvelee, että varhaisempaan pukuun liittyi sellaisia rituaalisia merkityksiä, joita

¹ Riiassa toukokuussa 2008 kansallispukekokeskuksessa minulle esiteltiin kaksi 1200-luvun mallin mukaan rekonstruoitua pukua, joihin kumpaankaan ei kuulunut esiliinaa, mutta joissa vaippojen nauha- ja pronssikierukkakoristelut olivat hyvin samankaltaisia kuin aikakauden suomalaisissa puvuissa.

kristinuskon kannattajat eivät pitäneet suotavina, ja siksi pukeutumistavat muuttuivat. Sama selitys on mahdollinen myös Suomessa. Kristinuskon tuloa pehmennettiin muutenkin esimerkiksi muokkaamalla vanhoja pakanallisia tapoja ja juhlia niin, että ne saatiin sovitetta kristinuskon tavoitteita vastaaviksi¹. Rautakauden esiliinat liittyivät todennäköisesti sellaiseen vanhaan uskomusperinteeseen, jonka kristinuskon tulo katkaisi (ks. Riikonen 2004, 5–6). Kirkkojen seinille maalatut esiliinakuivat tavallaan pehmensivät muutosta, kun naisten ei tarvinnut kokonaan luopua uskomuksista merkityksensä saaneista esiliinoistaan.

Erityisesti rautakautiset esiliinat, suomensukuisten kansojen katkeamaton esiliinaperinne runsaine koriste-elementteineen, karjalaisten koristeellisesti ja suuritöisesti valmistamat esiliinat² sekä esiliinoihin liitetyt uskomukset viittaavat siihen, että näillä asun osilla ei ole koskaan ollut mitään tekemistä alla olevan vaateen suojelemisen kanssa. Sen sijaan on todennäköistä, että niiden tarkoitus oli suojata esiliinan käyttäjää ja että niiden koristeisiin ja koristekuvioihin liittyi suojaavia symbolimerkityksiä. Koska koristellut esiliinat arkeologisten löytöjen ja myöhemmän esiliinankäyttöperinteen perustella olivat pääasiassa aikuisten naisten vaatteita, koristeluilla on hyvin saattanut olla myös joitain hedelmällisyyteen liitettyjä merkityksiä.

Uskomusperinteen näkökulmasta ajatukset siitä, että esiliinojen koristeluilla olisi tavoiteltu vain asun kaunistamista, käsityötaidon, varallisuuden tai arvoaseman osoittamista, eivät riitä perusteluiksi niille kansan parissa tunnetuille normeille, joiden mukaan aikuisten naisten oli käytettävä esiliinaa ainakin julkisiksi mielletyillä paikoilla liikkeessaan. Jos esiliinalla kunniallisen naisen merkinä olisi ollut yhteyttä kristinuskoon tai muuten yleisesti hyväksytyihin sukupuolen mukaisiin pukeutumismormeihin, esiliinan olisi pitänyt olla katkeamattomasti käytössä myös ylempiin säätyihin kuuluvilla naisilla³. Lönnqvist (2008, 143) muistuttaa, että kansankulttuurin ydin on ollut erilaisissa uskomuksissa, vaikka pinnallisesti katsoen onkin eletty kristillisen maailmankuvan mukaan. Hän korostaa erityisesti naisten osuutta uskomusperinteen säilyttäjinä. Kansanomaiset uskomukset elivät pitkään, eikä paikallisesti kiinteissä yhteisöissä hyväksytyt helposti totutuista normeista poikkeamista, joten esiliinaan uskomusperinteen kautta liitetyt merkitykset säilyivät yhtäläillä koristelemattomilla kuin koristelluilla esiliinoillakin. Joillain alueilla, kuten Etelä-Karjalassa, uskomuksiin pohjautuvia koristelutapojakin säilyi aina 1800-luvulle asti.

Agricolan käyttämä, pellavaan tai hamppuun viittaava esiliina-termi ei ole alun perin voinut tarkoittaa samoja vaatekappaleita kuin rautakaudella tunnetut, pronssispiraalein koristellut, villaesiliinat tai 1500-luvulla muotipukuja koristaneet, arvokkaat silkkiesiliinat tai miesten käyttämät, vartaloa vahingoittumiselta suojaavat nahkaesiliinat. Vaikka nämä erityyppiset esiliinat muodoltaan ja fyysiseltä sijainniltaan asukokonaisuudessa muistuttivat toisiaan, syyt niiden käyttöön olivat selvästi erilaiset. Näillä nykyisin yhteisesti esiliinoiksi

¹ Esimerkiksi germaanien vuodenvaihteen tienoille sijoittunut pakanallinen juhla on Vuorelan (1977, 729–730) mukaan lainannut juhla-termin suomenkieleen jo muinaisaikana. Kristinuskon myötä juhla-sana muokkaantui jouluksi. Joulun viettoon liittyvät tavat, kuten runsas olkien käyttö ja ruuan jättämien kotitontuille ja -haltijoilla, viittaavat Vuorelan mukaan pakanalliseen sadonkorjuujuhlaan, kekriin.

² Komulaisen ja Tirrosen mukaan (1979, 50) mukaan myös käspaikkaperinteessä samantyyppiset geometriset koristeaiheet ovat säilyneet kaikkien suomensukuisten kansojen – Suomessa lähinnä karjalaisten – parissa läpi vuosisatojen (ks. myös Sirelius 1915, 135). Karjalaisten esiliinojen runsaista koristeluista kirjoittaa myös Holst (2011, 86).

³ Ainakaan tämän tutkimuksen lähdeaineiston perusteella ei ole tietoa siitä, että esiliinojen käyttö muotipukujen yhteydessä olisi ollut samalla tavoin naisten kunniallisuuteen liittyvä välttämättömyys kuin rahvaan naisten keskuudessa.

nimetyillä vaatekappaleilla on alun perin täytynyt olla myös eri nimiä¹. Villa, silkki ja nahka eivät ole lina – pellava tai hamppu! Tämä selittää myös sitä, miksi esiliina-termillä oli kansanomaisessa kielenkäytössä niin paljon synonyymeja. Ne kaikki eivät välttämättä alun perin olleetkaan synonyymeja keskenään vaan eri nimiä eri vaatteille.

Päätelmäni perustuvat eri tutkijoiden tuottamaan tutkimustietoon. Joudun kuitenkin myöntämään, kuten myös Johnson, Torntore ja Eicher (2003, 7) ovat todenneet, että ilman arkeologista, kirjoitettua tai suullista todistusaineistoa kaukana menneisyydessä käytettyjen vaatekappaleiden merkityksistä aikansa ihmisille voidaan kyllä spekuloida, mutta niitä ei voida täysin varmasti tietää. Toisin sanoen rautakautisen esiliinan mahdolliset uskomusperinteeseen liittyvät merkitykset jäävät edelleen vain pohdintojen varaan. Missä vaiheessa esiliina-nimityksestä on muotoutunut yleisnimitys näille muodoltaan samankaltaisille, mutta lähtökohdiltaan ja käyttömerkityksiltään erilaisille vaatteille, jää tämän tutkimuksen puitteissa ratkaisematta. Yhteistyö kielitieteilijöiden kanssa helpottaisi ratkaisun löytämistä.

Historiankirjoituksiin päätyneet spekulatiot eivät kuitenkaan ole merkityksettömiä. Kun 1900-luvun alussa emännänesiliina sai keskeisen roolin yhtenä familistisen perheideologian symbolina, vedottiin *Esiliina*-kirjassa muun muassa suomalaisen esiliinan tuhatvuotiseen historiaan: *Esiliina on hyvin vanha vaateparsi. Länsi-Euroopassa sanotaan esiliinan tulleen käyttöön 1400-luvulla, mutta meidän suomalaisten esiäittemme pukuvarastoon se on kuulunut jo pakanuuden ajoilta.* (Gestrin & Somersalo 1934, esipuhe.) Kun samasta kirjasta vuonna 2012 otettiin näköispainos, tämä tieto välittyy taas uusille sukupolville. Välittyykö myös se tieto, että tuo pakanuuden ajan esiäitien pukuvarastoon kuulunut esiliina ei ollut senkaltainen suojavaate kuin *Esiliina*-kirjan esiliinat?

10.1.2 Vaihtoehtoisia näkökulmia esiliinauskomusten tulkintoihin

Säilyneiden sanontojen mukaan esiliinan kuului olla ehjä, sillä reällisen tai edes paikatun esiliinan ei katsottu antavan riittävää suojaa maagisia voimia vastaan. Paikattu esiliina tiesi aviotonta lasta. *Jos esiliinas paikkas joku flik, niin tul pia aikkas pikkusi päi*, sanottiin Perttulissa. Vammalassa tunnettiin samankaltaiset ennusmerkit: *Ei esiliinaa saak koskaam paikata, eiks siitä tuu huarra ko esliinans paikkaa?* Uskomukset, joiden mukaan esiliinansa paikanneen naisen tyttarellekin sattui moraalinen hairahdus, olivat tavallisia. Orivedeltä tallennettu *En minä paikkaa essuani, ettei tyttärestäni tuu huaara* tai Kihniössä annettu neuvo *Älä paikkaa kaatiah, ettei tyttäreh tee huorilasta*, kuvaavat, miten paikattu esiliinan kirouksen uskottiin siirtyvän äidiltä tyttarelle. Samantapaisia seuraamuksia kuin esiliinansa paikkaajille tuli myös niille, jotka ovat kadottaneet tai vahingossa pudottaneet esiliinansa. Vain vanhempi, jo naimaiän ohittanut lapseton nainen, vanhapiika, saattoi paikata esiliinansa, mikä tosin oli köyhyyden osoitus: *Joks esiliinoa paikkaa on vaivastalon oma.* Poikkeuksen negatiivisiin ennusmerkkeihin teki nuoren naisen esiliinaan tulen voimasta syntynyt reikä. Sen arveltiin ennustavan rakkautta, jopa pikaista avioliittoa. (Nirvi 1955, 54–55; Wikman 1915; Suomen murteiden sanakirja 1988, osa 2, 140–141, 150; Suomen murteiden sanakirja 1988, osa 5, 763.)

Esiliinoiniin paneutuneena tutkijana voisi olla houkuttelevaa nostaa vielä enemmän esille esiliinauskomuksista tehtyjä tulkintoja. Nehän vain vahvistaisivat sitä mielikuvaa, mitä 1900-

¹ Esimerkiksi Pylkäsen (1956) lähteinään käyttämissä, ruotsinkieleissä asiakirjoissa, säätyläisten käyttämiä esiliinoja kutsutaan nimellä förklåde. Förklåde-termiä tarkennetaan asiakirjoissa usein mainitsemalla myös materiaalista. Turun linnaan liittyvässä dokumentissa puolestaan mainitaan nahoista, jotka on tarkoitettu miesten esiliinoiksi, tiil kragar. Ainakin nykykielessä ruotsinkielen termi krage viittaa kaulukseen, mikä antaa ymmärtää, että nämä esiliinat ovat kiinnittyneet niskan taakse toisin kuin aikakauden naisten ja monien käsityöläisten vyötäröesiliinat.

luvun alun esiliinategit välittävät esiliinasta naiseuden symbolina. Esiliinon historiaan ja aikakauden kontekstiin liittyviin tutkimuksiin perehtyminen kuitenkin johdatti pohtimaan, onko esiliinoiniin liittyvien uskomusten ja sanomusten tulkinnoissa voinut tapahtua ylilyöntejä. Mahdolliset ylitulkinnat eivät kuitenkaan poista sitä tosiasiaa, että sanontoja oli melko paljon, ja murrenankirjojen perusteella niitä tunnettiin laajasti. Myös se, että uskomukset liittyivät nimenomaan naisten vyötäröesiliinoiniin, on tutkimuslähteiden perusteella selvää.

Kun esiliinauskomuksista on kirjoitettu, on pääasiassa viitattu Wikmaniin (1915) ja Nirviin (1955). Wikman yhdisti 1900-luvun alussa vahvasti sukupuolisuuden esiliinoiniin. Hän teki niistä tulkintojaan *modernin kansanpsykologian ja kehitysopin hengessä*, kuten Lönnqvist (2008, 141) kirjoittaa. Wikmanin ja myöhemmin Nirvin tulkinnat esiliinon symbolisista merkityksistä suhteesta naisten seksuaalisuuteen muistuttavat saksalaisten näkemyksiä aiheesta. Gaugelen (2002, 189–192) mukaan Saksassa naisten ja miesten esiliinat erotettiin toisistaan kielen avulla jo 1600-luvulla. Kuitenkin vasta 1700-luvun lopulta on tietoja siitä, että naisten esiliinoille ryhdyttiin antamaan merkityksiä, jotka liittyivät heidän seksuaalisuutensa. Nirvi ja Wikman ovat kirjoittaneet esiliinoista aikana, jolloin Suomessa hyödynnettiin paljon saksalaista tutkimustietoa. Onkin mahdollista, että he ovat saaneet vaikutteita tulkintoihinsa, ei ainoastaan suomalaista uskomuksista itsestään vaan erilaisten kulttuuripiirien erilaisessa kontekstissa tekemistä tulkinnoita. Myös heidän oma kulttuurinen taustansa on voinut vaikuttaa siihen, miten he ovat kansan parissa elänyttä uskomusperinnettä tulkinneet.

Ollila (1998, 51–52) kirjoittaa, miten kansanperinteen tallentajat 1800-luvun lopulla keräsivät materiaalia talonpoikaiselämästä. Kansanelämään keskeisesti kuulunutta seksuaalisuuteen liittyvää kielenkäyttöä paheksuttiin ja siitä vaiettiin. Synä vaikenemiseen hänen mukaansa oli se, että keräilijöiden omat, keskiluokkaiset seksuaaliasioihin liittyvät normit olivat paljon ankarammat kuin maaseudun rahvaan. Koska kansallistunteen innoittamina haluttiin esittää ihanteellinen kuva talonpoikauskulttuurista, keräilijät eivät halunneet tuoda julkisuuteen puheita ja kaskuja, jotka heidän mielestään olivat rivoja. Ehkä jotkut jälkipolville tallentuneista esiliinoiniin liittyvistä sanonnoista ovat olleetkin vain normaalia arkista pilailua ilman sen syvempiä merkityksiä.

Miesten ja naisten välinen rivo pilailu oli Ollilan (1998, 51–52) mukaan kansan parissa täysin sallittua tasavertaisten, potentiaalisten seksuaalikumppaneiden välillä, eihän seksuaalisuuteen liittyviä asioita muutenkaan peitelty. Pukuhistoriasta puolestaan ei löydy yksiselitteistä vastausta siihen, että esiliinoja olisi kansan keskuudessa 1800-luvulla käytetty varsinaisesti työvaatteina ulkotöissä. Jälkipolville tallennetut tiedot siitä, että esiliinattomana kulkevalle naisille oli lupa puhua sopimattomuuksia, voidaan tulkita aivan tosinkin. Rivolta kuulostavat puheet työn lomassa ovat voineet kuulua arkipäiväiseen kanssakäymiseen ilman, että esiliinalla on ollut varsinaisesti mitään tekemistä asian kanssa. Kun nainen on sitten pukeutunut esiliinan eteensä kirkkomatkalle tai muuten tärkeään tilaisuuteen, tilaisuuden juhlavuus, ei välttämättä naisen esiliina, on voinut vaikuttaa siihen, että kielenkäyttöä on hillitty.

Kun nuorta naista opetettiin erilaisilla uhkauksilla – juopolla miehellä, aviottomilla lapsilla – huolehtimaan esiliinoistaan, ei sekään välttämättä liittynyt seksuaalisuuteen. Saurion (1949, 14) pohdinnat tukevat näkemystäni. Hän arvelee, että sanontoihin liittyvät pelotteet on ymmärrettävä ohjeiksi, joita annettiin muistutukseksi siitä, että arkisten asioiden

huolehtiminen oli tärkeää. Seksuaalisuuteen viittaavat sanonnat liittyvät hänen mukaansa siihen, että arkielämän sujuminen heijastuu muuhunkin perhe-elämään.¹

Monet esiliinoiniin liittyvät sanonnat olivat yksi keino kasvattaa nuorta naista aikuisen rooliin. Esiliinaan hukkaamiseen tai kastelemiseen liittyvät varoitukset ovat verrattavissa kankaankudontaan liittyviin opetuksiin. Tyttöjä varoiteltiin pudottamasta sukkulaa, kun he kutoivat kapiokankaitaan. Sukkulan pudottajaa uhattiin naimaonnen menetyksellä. Ymmärrän varoituksen niin, että kyseessä ei ollut varsinaisesti huoli tytön onnesta, vaikka naisen hyvät käsityötaidot tietysti edistivät perheen toimeentuloa, ja siten ehkä myös onnellisuutta. Uhkailulla haluttiin opettaa tyttöjä huolelliseen työntekoon, varomaan raaka-aineiden haaskausta ja työvälineiden rikkoutumista. Sukkulan putoaminen olisi aiheuttanut sen, että kankaasta olisi tullut epätasaista, loimilankoja olisi voinut katketa ja sukkula vahingoittua pudotessaan. Esiliinan kadottaminen ei ollut vain osoitus huolimattomuudesta, vaan seurauksena menetettiin vaatekappale ja heitettiin hukkaan sen valmistamiseen käytetty materiaali ja aika.

1800-luvun loppupuolella maaseudun tilattoman väestön köyhyys oli iso ongelma. Paikatut ja reikäisiin esiliinoiniin sanonnoissa liitetyt aviottomat lapset ovat yhtä hyvin selitettävissä sosiaalisilla ongelmilla kuin ihmisten maagisilla uskomuksilla. Esiliinamuiston kertoja kirjoittaa vuonna 1906 syntyneestä äidistään, joka tulkitsi esiliinan paikkaamiseen liittyvän sanonnan 1950-luvulla omalla tavallaan: *Äitini paikkasi tarkkuuksissaan esiliinaansa ja hieman hymyssäsuin ja kertoi vanhan sanonnan: Jos paikkaa esiliinaansa, tytöistä tulee huoria! Tässä on tietenkin takana opetus, että ei saa olla liian tarkka, liika tarkkuus ei ole hyväksi.* (Em 31.)Tässä tulkinnassa ei ole minkäänlaista viitettä seksuaalisuuteen liittyviin uskomuksiin, vaikka huoria ennustettiin. Paremminkin taustalla on viittaus siihen, että kuluneita esiliinoja ei pidetty niin arvokkaina, että niiden takia olisi kannattanut nähdä vaivaa. Köyhä ja siksi paikatussa esiliinassa kulkeva nainen sai helpommin huoran maineen tai aviottoman lapsen kuin talon tytär.² Vauraiden talollisten tyttären tuskin tarvitsi edes esiliinojaan paikata tai kuunnella nimittelyä. Kun ehjää esiliinaa, kuten vaatteita yleensä, pidettiin jonkinlaisena arvon ja varallisuuden mittana, on ymmärrettävää, että myös köyhyyttään esiliinojaan paikanneiden vanhempien naimattomien naisten kohtaloksi ennustettiin vaivaistaloa.

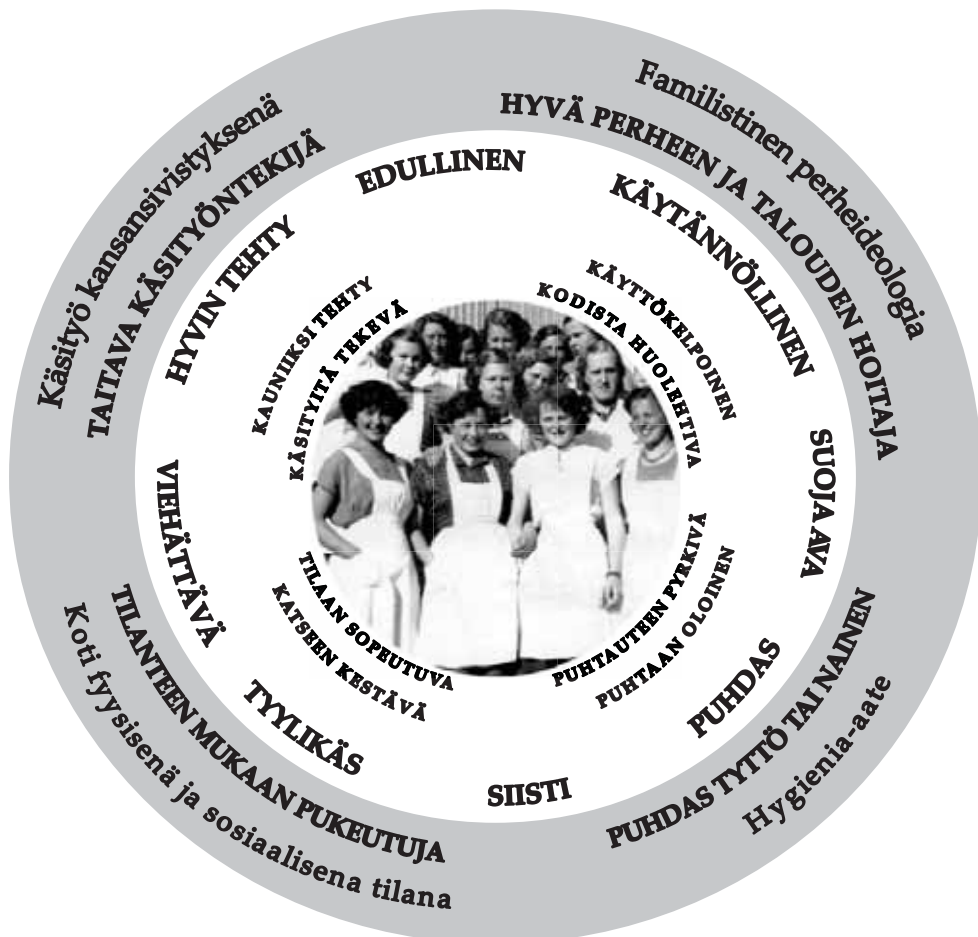
¹ Uhkailu ja yliluonnollisilla pelottelu oli tavallinen keino lapsiakin kasvatettaessa. Myös avioliittoon ja sulhasiin vedottiin tyttöjen kasvatuksessa jo pienestä pitäen. Lattian lakaisuakin opetettiin keskilattialta kynnykselle päin sanomalla, että muuten kosijat kääntyvät ovelta. (Hämäläinen-Forslund 1987, 203, 225–226.)

² Maaseudulla aviottoman lapsen saamista ei edes pidetty kovin pahana eikä se myös estänyt äitiä saamasta töitä tai menemästä naimisiin (Setälä 1990, 83).

10.2 ESILIINAT KOLMEN SUKUPOLVEN NAISIA KEHYSTÄMÄSSÄ

10.2.1 Esiliina – passepartout

Tutkimuksen alussa vertasin esiliinaa passepartout-kartonkiin, jonka merkitys on siinä, että sen avulla saadaan kuva näyttämään mahdollisimman hyvältä suhteessa kuvaan ympäröivään kehykseen (ks. Koskennurmi Sivonen 2000b, 128–131). Riippuen kehyksestä ja kuvasta, passepartout voi olla leveä tai kapea, tumma tai vaalea, joskus myös kirkasväriäinen tai kirjava. Passepartout voi myös rajata kuvaa uudelleen, peittää alleen jotain sellaista, jota ei haluta muiden näkevän tai korostaa kehystä kuvan sijasta. Tässä tutkimuksessa näin esiliinan toimivan passepartout-kartongin tapaan välittäjänä ihmisen ja hänen ympäristönsä välillä.

Valokuva: Yksityisalbumi

Kuvio 7. Ympäristö – esiliina – käyttäjä

Kuvioon 7 on tiivistetty tämän tutkimuksen 1900-luvun alkupuolen suomalaiseen kotikontekstiin rajautuvan tutkimustehtävän tulokset. Tavoitteena oli ymmärtää ja tehdä näkyväksi, millaisina aikakauden käsitykset kotiympäristöstä, perheestä, puhtaudesta ja käsityöstä rakentuivat esiliinateksteissä esiliinojen käyttäjiin ja valmistajiin kohdistuvina odotuksina? Suurennuslasin alla on ollut neljä ilmiötä, joihin sisältyvät ajatukset ihmisenä olemisesta ja toimimisesta vaikuttivat myös käsityksiin siitä, miten ja millaisia esiliinoja tuli valmistaa ja käyttää. Eri ilmiöistä nousevat esiliinadiskurssit olivat ikään kuin kehykset, jotka määrittelivät esiliinojen käyttäjiä ja valmistajia kullekin ilmiölle luontaisella tavalla.

Kuvion keskelle on valittu valokuva, joka on otettu 1950-luvun alussa yhteiskoulun kotitaloustunnilla viisitoistavuotiaista tytöistä, joilla on omatekemät talousesiliinat yllään¹. Kuvassa tiivistyy se naiskuva, jota esiliinadiskursseilla luotiin: taitava käsityöntekijä, hyvä perheen ja talouden hoitaja sekä ulkoisesti ja sisäisesti puhdas tyttö tai nainen, joka osasi pukeutua kulloiseenkin tilaan ja tilanteeseen sopivasti. Kaikkia näitä ominaisuuksia oli mahdollista tuoda esille oikeanlaisella esiliinalla. Kuva esiliinan käyttäjän hyvistä ominaisuuksista kuten sisäisestä puhtaudesta ja taitavuudesta käsityöntekijänä, voitiin myös helposti rikkoa pukeutumalla epäsiistiin esiliinaan, jonka saumat kiersivät ja pistot koristekuvioissa olivat epätasaiset. Esiliina toimi siis *passepirtout*-kartongin tapaan joko korostaen onnistunutta kuvaa, esiliinan käyttäjää, tai saaden kuvan vaikuttamaan epäonnistuneelta, jopa huonolta.

Kuvion valkoinen alue edustaa esiliinaa, jonka perusteella sen käyttäjästä tehtiin arvioita. Valkoisen esiliinakehän ulkolaidalla on lueteltu esiliinadiskursseista nousevia, normien mukaisia esiliinoja kuvaavia käsitteitä: hyvin tehty, edullinen, käytännöllinen, suojaava, puhdas, siisti, tyylikäs ja viehättävä. Kun kaikki esiliinadiskursseissa tuotetut ihanne-esiliinat yhdistettäisiin, päädyttäisiin esiliinaan, joka hohtaisi aina puhtautta, olisi siisti eikä siis koskaan likaantuisi, rypistyisi, haalistuisi ja kuluisi. Ihanne-esiliina olisi aina kulloiseenkin tilaan, tilanteeseen ja tehtävään sopiva sekä väriltään ja kuosiltaan sopusoinnussa sen alla olevan asun ja käyttäjän olemuksen kanssa. Se viehättäisi sekä vierailijan että aviomiehen silmiä, noudattaisi aikakauden esteettisiä ihanteita ja olisi virheettömästi toteutettu, ja lisäksi vielä huolellisesti ja aistikkaasti koristeltu. Sen valmistuksessa olisi kiinnitetty huomiota edullisuuteen sekä materiaalien että ajankäytön kannalta. Ihanne-esiliina olisi myös suunniteltu funktionaaliseksi sekä materiaaliensa että muotonsa puolesta, se olisi sopivasti suojaava, suojaisi alla olevia vaatteita liialta, peittäisi liian alla olevissa vaatteissa ja olisi väriltään ja materiaaliltaan sellainen, että lika ei helposti erottuisi. Kuitenkin se olisi aina hygieeninen ja hohtavan puhdas. Kaikki ihanteelliset ominaisuudet eivät voineet toteutua yhdessä esiliinassa, eikä sellaista esiliinateksteissä väitettykään. Niissä opastettiin valmistamaan erilaisia esiliinoja eri tehtäviä ja tilanteita varten.

Kun esiliinoja tarkastellaan representaationa tekstiilikulttuurista tavallisten esiliinankäyttäjien näkökulmasta eikä ainoastaan odotuksien ja ihanteiden tasolla, vastaus löytyy kuvion keskiosasta. Keskustan valokuvaa ympäröivä teksti kertoo, miten tutkimusaineisto luonnehti esiliinojen valmistajia ja käyttäjiä sekä heidän esiliinojaan. He tekivät käsitöitä, ainakin koulussa. He pyrkivät tekemään ne kauniiksi, sellaisiksi, että ne miellyttivät käyttäjiä, oli käyttäjä sitten esiliinan valmistaja itse, hänen lapsensa tai joku, joka sai esiliinan lahjaksi. He huolehtivat kodista ja perheestä esiliina edessään. Huolehdittavana oli joko oma tai jonkun muun perhe tai ehkä yhden hengen talous. Esiliina suojasi kotitöitä tehdessä, ja useille riitti, että se oli käyttökelpoinen siihen tehtävään. Monelle käyttökelpoisuuden ehdon täytti valmiina ostettu, edullinen, ruudullinen tai raidallinen

¹Esiliinat oli ommeltu kaksipuolisiksi niin, että molemmilla puolilla oli tasku (Em 15).

esiliina. Pyrkimys puhtauteen oli tutkimusjakson aikana yhteinen päämäärä, ja mahdollisuuksien mukaan puhtautta vaalittiin esiliinojen avulla suojelemalla ja peittämällä. Ainakin sisätiloissa käytetyt esiliinat pyrittiin pitämään, jos ei aivan puhtaina, ainakin puhtaan oloisina. Tavoiteltu ”puhtaan oloisuus” määrittyi kunkin omista ja kuhunkin tilanteeseen liittyvistä lähtökohdista. Erilaisiin fyysisiin ja sosiaalisiin tiloihin oli olemassa erilaisia esiliinanormeja, jotka otettiin annettuina. Oli parempi sopeutua ja käyttää sellaista esiliinaa, joka kesti muidenkin katseet ja jonka avulla pystyi osoittamaan sosiaalista kelpoisuuttansa kuin esiintyä huonon vaikutuksen tekevässä esiliinassa.

Jos tarkastelun lähtökohdaksi, kehykseksi, valitaan käsityö kansansivistyksenä, siihen liittyvissä diskursseissa esiliinan valmistajan ihanne esitettiin taitavana käsityöntekijänä. Taitoa osoitti se, että esiliina oli hyvin tehty, mikä piti sisällään sekä teknisesti virheettömän suorituksen että esteettisen ja hyvää makua osoittavat materiaalivalinnat ja koristelutavat. Virheettömyys, esteettisyys ja hyvä maku määriteltiin lehtien ja käsityökirjojen sivuilla, ja sitä opetettiin myös kouluissa ja kursseilla. Erityisesti käsityövalistuksen sukupolven naiset oppivat, että vain tietty, määritelty käsityöntekotapa oli oika. Materiaalipulan sukupolven naiset vapautettiin, osittain materiaalipulan aiheuttaman pakon vuoksi autoritäärisiltä esiliinojen kauneus- ja koristelutapamääritelmiltä ainakin silloin, kun ohjeita luettiin lehtien sivuilta. Koulussa tavoiteltiin virheettömiä esiliinoja harsimalla ja purkamalla.

10.2.2 1900-luvun alkupuolen esiliinasukupolvet

Kun sukupolvea määrittelevänä tekijänä on esiliina, käsityövalistuksen sukupolvea voidaan kutsua myös esiliinoin erottelevaksi sukupolveksi. Tarve tehdä eroja eri sosiaaliryhmien välillä tai kaventaa niitä riippui siitä, kenen näkökulmasta asiaa tarkasteltiin. Herrasväkeen lukeutuvat naiset määrittelivät, miten esiliinoja tuli käyttää. Palvelija ja emäntä piti erottaa toisistaan, eikä esiliinaa sopinut käyttää julkisesti, vaan koti fyysisenä ja sosiaalisena tilana raamitti esiliinojen käyttöä. Maalla ja kaupungissa oli omat norminsa, samoin eri sosiaaliryhmissä. Esiliinanormit koskettivat lähinnä naisia ja tyttöjä. Miehillä ei kotikontekstissa juuri ollut esiliinoja, joten heitä varten ei tutkimusjakson aikana ollut omaa esiliinanormistoakaan. Pojat käyttivät esiliinoja sen mukaan, mitä normistoa heidän äitinsä lasten vaatteista vastaavana seurasi.

Maaseudun nuoret naiset oppivat arvostamaan valkoisia taloukesiliinoja keittiökulttuurin osoituksena. Tässäkin kyse oli myös eronteosta. Hygieniavalistuksen varjolla oli oikeutettua ohjeistaa maaseudun nuoria naisia käyttämään ja valmistamaan valkoisia esiliinoja ja pitämään niitä puhtaina. Samalla valistusta antavat ja normeja laativat naiset varmistivat sen, että erot eri väestöryhmien välillä säilyivät, sillä herrasväen naiset eivät itse olleet varsinaista valkoisten taloukesiliinojen käyttäjäryhmää. Maalla valkoiset taloukesiliinat edustivat joko koulutuksen – tosin lyhyen – kautta hankittua talouden hoitoon liittyvää sivistystä tai keittiökulttuurin tuntemusta, jota oli saatu herrasväen palveluksessa ollessa. Oppia saanut ja oppimaton erottuivat toisistaan.

Mitä useampi lapsi pääsi kansakouluun, sitä useampi tyttö alkoi käyttää esiliinaa ja oppi koulussa, miten esiliina valmistettiin. Yhtenä kansanvalistusprosessin tavoitteena oli, että käsitykset puhtaudesta toteutuisivat koko kansan keskuudessa, ja esiliinoilla oli prosessissa tärkeä rooli. Koulutyöt oppivat kiinnittämään huomiota esiliinojensa puhtauteen. Tietoisuus siitä, että vaatteiden puhtaus oli tavoite, johon tuli pyrkiä, jäi elämään ja siirtyi seuraavillekin sukupolville. Poikia puhtausnormit eivät koskeneet samalla tavalla, eikä heidän vaatteitansa kontrolloitu samalla intensiteetillä kuin tyttöjen esiliinoja.

Varsinkin tämän sukupolven naisten esiliinat voidaan nähdä myös konstruktivistisena ilmiönä, sillä esiliina kertoi paitsi oman aikansa muotokielestä, myös laajemman fyysisen

ympäristön ja yksittäisten esineiden yhteen sopivuudesta (ks. Raunio 2000, 57). Sellaisessa talonpoikaisessa maaseutuympäristössä, missä kodin sisustustekstiilit yleensä olivat käsintehtyjä, esiliinojakin valmistettiin kotikutoisesta kankaasta malliltaan yksinkertaisiksi, raidoin tai sidoskuvioin koristelluiksi. Muotia seuraavissa kaupunkilaiskodeissa esiliinojen kuosit ja mallit noudattelivat enemmän aikakauden muiden vaatteiden ja sisustuselementtien tyyliä. Niissä oli kulmikkaita muotoja ja moderneja, selkeitä kirjontakuvioita.

Materiaalipulan sukupolvea voi perustellusti kutsua esiliinasukupolveksi. Suurin osa tämän sukupolven naisista kävi kansakoulua ja oppi viimeistään siellä, mitä puhtaus yleensä ja erityisesti puhdas esiliina tarkoittivat. Puhtauskäsitysten kehyksissä koulutyön esiliinan rooli oli vähintään yhtä tärkeä sosiaalisen puhtauden näkökulmasta kuin vaateen fyysisen olemuksen näkökulmasta. Kouluesiliina oli myös demokraattinen vaate. Kun kansakoulusta tuli oppivelvollisuuskoulu ja luokassa oli lapsia hyvin erilaisista olosuhteista, esiliina peitti alleen niin kuluneen kuin hienomman mekon.

Esiliinasukupolvella ei ollut yhtä tiukkoja esiliinankäyttönormeja yksityisen tilan rajojen sisäpuolella kuin edellisellä sukupolvella. Tässäkin oli taustalla yhteiskunnan muutos, sota ja materiaalipula. Esiliinan käyttämisestä tehtiin lähes kansalaisvelvollisuus, ja viimeistään tämä sukupolvi omaksui esiliinan perheenemännän merkiksi. Pulan seurauksena käsityksiä puhtaudesta piti muuttaa niin, että tavoiteltava ihanne ei enää ollut hohtavan valkoinen esiliina. Esiliinan tuli edelleenkin vaikuttaa puhtaalta, mutta vaikutelman aikaansaamista helpotti, jos esiliinan materiaali oli sellaista, josta lika tai muut vauriot eivät helposti erottaneet.

Materiaalipula vaikutti myös siihen, että käsityödiskurssi kääntyi osittain ylösalaisin, kun sitä ei enää johdettu itseoikeutetusti kaupungin ja herrasväen näkökulmista. Niillä maalaisnaisilla, jotka pystyivät kasvattamaan pellavaa tai joilla oli lampaista, oli paremmat edellytykset hankkia vaatetusmateriaaleja kuin kaupunkilaisnaisilla, joista monet olivat aiemmin väheksyneet maalaisten kotikutoisia vaatteita. Ne oppikouluja käyneet naiset, jotka eivät olleet koulussa oppineet valmistamaan vaatteita, olivat huonommassa asemassa kuin ne naiset, jotka olivat käyneet kansakoulun jatkoluokkia ja tehneet koulussa paljon käsityötä. Materiaalipula vaati luovaa otetta myös esiliinojen valmistamisessa, eikä lehtien sivuillakaan ohjattu esiliinojen tekemistä yhtä normatiivisesti kuin aiemmin. Koulujen käsityöopetusta materiaalipula hankaloitti.

Materiaalipulan helpottuessa esiliinojen käyttö jatkui edelleen. Kun kankaiden saanti helpottui ja niitä oli mahdollista käyttää aiempaa runsaammin esiliinoinhinkin, ommeltiin koristeeksi myös olkaröyhelöitä. Nopeasti valmistuvat, esittävät applikointikuviot olivat suosittuja. Kirjomalla koristeltuja vyötäröesiliinoja käytettiin pyhäesiliinoina. Hauskasti ja värikkäästi kuvioituiden puuvillaiset painokankaat, joita myös alkoi olla saatavilla, suojasivat riittävästi kaupunkikeittiössä. Vyötäröesiliinan sai myös pestyä ja kuivattua pienessä kaupunkiasunnossa helpommin kuin kookkaan, vartaloa etupuolelta peittävän esiliinan. Liivihametta lähestyvien mekkoesiliinojen käyttö lisääntyi, kun kerrostaloasunnoissa ei kuljettu edestakaisin sisälle ja ulos eikä sisätiloissa tarvinnut pukeutua kovin lämpimästi.

Lähdeaineisto antoi kuvan perheensä huolehtimisesta nauttivista esiliinasukupolven naisista, joille esiliinan käyttäminen tuotti iloa ja mielihyvää. Esiliinaan pukeutuminen, juuri sille asetettujen arvojen vuoksi, on voinut yhtä hyvin olla raskas kokemus. Ympärillä vaikuttanut yhteisö määritteli puhtaan ja siistin esiliinan hyvän perheenemännän merkiksi. Tämän tutkimuksen aineisto ei vastaa siihen, onko nainen saanut muilta hyväksyntää, jos on poikennut yhteisesti määritellystä pukeutumiskoodista vain siksi, että se ei yksilötasolla miellyttänyt häntä. Ainakaan koulutyttöjen esiliinojen kohdalla poikkeuksia ei suosittu ilman hyviä perusteita.

Valmisvaatteiden sukupolvi, jolle esiliinanäkökulmasta sopii nimitys esiliinavapauden sukupolvi, ei tarvinnut esiliinaa enää puhtauden symbolina, koska tavoiteltu, yleinen hygieniataso alkoi olla saavutettu. Valmisvaateteollisuus, aikaisempia helppohoitaisemmat vaatetusmateriaalit ja kodintekniikka helpottivat vaatehuoltoa. Elintason noustessa henkilökohtaisesti käytössä olevien vaatteiden määrä kasvoi, joten suojavaatteenakaan esiliina ei ollut kaikille yhtä tarpeellinen kuin aiemmin. Esiliinaa ei ollut myöskään enää pakko valmistaa itse. Sen saattoi ostaa kaupasta tai hylätä kokonaan. Perhekäsitykset muuttuivat yksilökeskeisemmiksi, eikä esiliinavapauden sukupolven naisten tarvinnut enää hakea muiden hyväksyntää perheenmännän esiliinalla.

Esiliinavapauden sukupolvi alkoi jo tyttöissä irrottautua kouluesiliinoista. Nuorisomuoti, joka ainakin käsitteenä ja mielikuvina levisi 1950-luvun kuluessa ihmisten tietoisuuteen, ei suosinut esiliinaa. Yhä useampi valmisvaatteiden sukupolven nuori nainen lähti opiskelemaan ja oli tietoinen julkisen keskustelun aiheeksi nousseesta sukupuolten välisestä tasa-arvosta ja kotitöiden jakamisesta. Vaikka muodin mukainen pukeutuminen tai runsaiden vaatevarastojen hankkiminen ei ollutkaan kaikille mahdollista, esiliinan käyttämättä jättäminen oli (ks. Ruuhonen 2001, 135–138).

Osa esiliinamuistojen kertojista korostaa sitä, miten esiliinan käyttämisestä tuli ja tulee edelleenkin heille kodikas ja hyvä olo. *Minulle ei esiliina edusta minkään tasoista sitomista, eriarvoisuudesta tai siitä pois pyristelemisestä puhumattakaan. Onpahan vain vaate, josta on tullut rento olo, kodikaskin, iloinen tunnelma käyttäjälleen ja, useasti myös muille, jotka minut siinä asussa ovat nähneet.* (Em 1.) Muistojen kertojissa on myös niitä, jotka kertovat, etteivät ole aikuisiässä käyttäneet esiliinaa. Heille esiliina ei ole tuonut positiivisia kokemuksia ja hyvää oloa – ei myöskään negatiivisia, koska eivät ole, lapsuusaikojen lukuun ottamatta, sitä käyttäneet.

Fenomenologisessa mielessä tarkasteltuna tiettyyn vaatteeseen pukeutuminen on ollut naiselle keino ilmaista sisäisiä tuntemuksiaan. Valitessaan tietyn esiliinan ylleen, nainen on tehnyt näkyväksi oman pukeutumiskokemuksensa, tehnyt havaintoja visuaalisesta kokonaisuudesta ja tuntenut materiaalin yllään. (Ks. Uotila 1995; Raunio 2000, 6–62.) Tapahtumaan on liittynyt myös kulttuuristen arvojen mukana kantaminen. Mikä on ollut esiliinan käyttäjän sisäinen kokemus tapahtumasta, on ulkopuolisen mahdoton arvioida. Esiliinaan pukeutuminen on käyttäjälleen voinut olla yhtä hyvin ilon ja ylpeyden aihe kuin taakkakin.

Nimesin tämän sukupolven esiliinavapauden sukupolveksi siksi, että siihen lukeutuvien naisten ei tarvinnut vaatepulan tai normipaineiden vuoksi käyttää esiliinaa. Mutta ne, jotka kokivat esiliinan tarpeelliseksi itselleen, joko suojavaatteenä tai muista syistä, olivat vapaita sitä käyttämään. Huolimatta siitä, että esiliinoja edelleen käytettiin, esiliina perheenmännyyden, käsityötaidon, puhtauden ja tyylikkään pukeutumisen – naistapaisten olemisen ja toimimisen – symbolina menetti merkitystään.

Kotillieden kuvissa tuli näkyväksi se muutos, joka esiliinoiniin suhtautumisessa tapahtui. Materiaalipulan sukupolven naisten arkielämää kuvaavissa lehtikuvissa, samoin kuin arkielämää kuvaavissa elokuvissa, esiliinoja käytettiin yleisesti 1950-luvun alkupuolelle asti. 1950-luvun kuluessa esiliinat pikkuhiljaa vähenivät kuvista. Kun korostettiin naisten perheenmännyyttä, ahkeruutta ja taitavuutta, esiliina oli edelleen kuvissa mukana. Mainoksissa kotitaloustöissä tapahtunut muutosta konkretisoitiin esiliinojen koolla. Jääkaappi-, sähköliesi- ja pyykinpesukonemainoksissa, jotka edustivat kotitaloustyötä helpottavia koneita, esiliinat muuttivat pieniksi ja siroiksi. Pieni esiliina, ja vähitellen esiliinan häviäminen kokonaan, edusti työn helpoutta ja keveyttä.

ESILIINOIN EROTTELEVA SUKUPOLVI

Kansannaiset

Herrasväen naiset

Maalaisnaiset

ESILIINASUKUPOLVI

Kaupunkilaisnaiset

ESILIINAVAPAUDEN SUKUPOLVI

Kuvat: KL 1932/18, 698; KL 1932/24, 980; KL 1927/2, 56; KY 1911/1
KL 1946/5, 117; KL 1953/23, 851; KL 1946/22, 624
KL 1961/9, 287; KL 1967/23, 2162; KL 1961/16, 1011

Kuva 87. 1900-luvun alkupuolen esiliinasukupolvet

Edellisen sivun kuvakoosteessa, jossa olen visualisoinut 1900-luvun alkupuolen esiliinasukupolvia, on palattu kuvioon 6 *1900-luvun alkupuolen naissukupolvet tekstiilikulttuurin näkökulmasta* (ks. s 142). Jos muoti käsitetään prosessina, ajallisena ilmiönä, joka perustuu siihen, mitä pidetään sosiaalisesti sopivana, kuvakooste esittää esiliinamuotia. Jos taas muoti ymmärretään muutoksena vaatteiden muodoissa, ei siinä ole tapahtunut ratkaisevia muutoksia 1920-luvulta 1960-luvulle siirryttäessä. Esiliinavapauden sukupolven edustajan sivusta solmittu esiliinan malli on samantapainen kuin 1900-luvun alussa yleinen herrasväen lasten esiliinamalli. Vastaavasti valkoinen talousesiliina, joka on esiliinoilla erottelun sukupolven naisen yllä, voisi olla 1960-luvun alun talouskoululaisen esiliina, jos sitä lyhennettäisiin vähän helmasta. 1910-luvulta peräisin olevan (oikea yläkulma) esiliinan mallille löytyy yksinkertaistettuna vastine ensin työtakista ja myöhemmin esiliinavapauden sukupolven puuvillaisesta mekkoesiliinasta, joka melko nopeasti kadotti nimestään esiliinan ja muuttui kotimekoksi tai -asuksi. Oikeassa alakulmassa kuva pitkiinhousuihin pukeutuneesta esiliinattomasta naisesta edustaa niitä esiliinavapauden sukupolven naisia, jotka eivät enää yleisesti käyttäneet esiliinoja.

Vaikka olen kytkenyt sukupolvia myös aikaan, on muistettava, että tässä tutkimuksessa käytetyn kaltainen sukupolvijaottelu perustuu vain suurin piirtein samanaikaisesti ja samankaltaisesti koettuun, eikä välttämättä kosketa koko väestöä. Esimerkiksi 1900-luvun alussa naiset elivät hyvin erilaista elämää keskenään. 1800-luvulla kasakoulua käynyt tyttö saattoi suhteessaan esiliinaan edustaa samaa sukupolvea kuin 1920-luvulla kouluun päässyt. Toisaalta 1920-luvulla oli niitäkin jotka asuivat syrjässä eivätkä käyneet koulua eivätkä myöskään olleet sen paremmin käsityövalistukseen kuin esiliinoilla erottelemiseenkaan liittyvän kokemusmaailman piirissä. Siitä huolimatta hekin saattoivat jo 1940-luvulla kuulua esiliinasukupolveen. Vastaavasti on myös niitä esiliinavapauden sukupolven edustajien rinnalla eläneitä, jotka ovat jatkaneet esiliinan käyttöä samaan tapaan kuin edellinen esiliinasukupolvi, sitä mitenkään kyseenalaistamatta tai problematisoimatta, ja edustavat siis esiliinasukupolvea. Ajalliseen kontekstiin liitettynä tämän tutkimuksen sukupolvista yhtenäisin oli esiliinasukupolvi, mikä oli seurausta ainakin jossain määrin yhtenäisestä kansakoulutaustasta ja koko kansaa koskettaneista sota- ja pula-ajan kokemuksista. Esiliinasukupolvet ovat syntyneet tämän esiliinoiniin kohdistuneen tutkimuksen tuloksena. Käsiyötieteen tutkimuksen kannalta laajemmin ajatellen käsityövalistuksen sukupolvi, materiaalipulan sukupolvi ja valmisvaatteiden sukupolvi ovat niitä relevantimpia käsitteitä.

10.2.3 Esiliina – monella tavalla koettu käsityö

Vaikka esiliina menetti 1950-luvun aikana, viimeistään 1960-luvun alussa, asemansa kouluvaatteena, esiliinojen valmistamista jatkettiin edelleen koulukäsitöissä. Kotitaloustunteja varten tehtäviä suojaesiliinoja ajatellen se olikin tarpeellista, jos ajatus yhteisten esiliinojen käytöstä oli poissuljettu. Huolimatta esiliinojen häviämisestä tyttöjen vaatevarastosta, vielä 1960-luvun alussa ainakin Hämeenlinnan opettajanvalmistuslaitoksessa opiskelijat joutuivat valmistamaan 7–8-vuotiaan tytön mekkoesiliinan. Perusteluksi esitettiin, että tulevat opettajat voisivat käyttää niitä myöhemmin esimerkkeinä. Opettajaopiskelijoiden keskuudessa tämä herätti hämmennystä, koska oli selvää, etteivät kaikki alakouluikäiset tytöt enää käyttäneet kouluesiliinoja, eivätkä monet käyttäneet niitä enää kotonakaan. Esiliinamuistojen kertoja muistaa esittäneensä mielessään monta miksi-kysymystä malliesiliinaa ommellessaan. (Em 27, 60-luvun alku.)

Todennäköisesti kysymyksiä esittivät mielessään myös ne esiliinamuistojen kertojat, joiden esiliinojen ompelu koulussa oli hankalaa siksi, että ompelukoneita ei ollut tarpeeksi. Esiliinamuisto valkoisen talousesiliinan ompelusta kertoo, miten vielä 1960-luvulla joissain

kouluissa oli vain kaksi tai kolme konetta¹. Käytössä oli vain kaksi ompelukonetta, jolle joutui jonottamaan, koska oli suuret ryhmät (25–30 oppilasta), polkuompelukoneita. Kevään lähestyessä jännitettiin pääseekö ajoissa ompelukoneelle ja saako työnsä valmiiksi ajoissa. Ompelukoneella ommeltiin suorat ja selkeät saumat, muut ommeltiin käsin. Suurin osa esiliinan tekoajasta meni harsimiseen ja jonossa seisomiseen, jotta pääsi näyttämään opettajalle ompeluksensa. (Om5; myös Om3; Om11; myös Valve 1945, 237.)

Burman (1999b, 45–46) kritisoi englantilaista koulukäsityönopetusta siitä, että siinä vaiheessa, kun ompelukoneet 1900-luvun alkupuolella alkoivat yleistyä, kouluissa tyttöjen oli edelleen ommeltava vaatteensa käsin, eikä käsityönopetus seurannut teknologista kehitystä. Sama ongelma oli Suomessakin. Jo vuoden 1912 käsityönopetusta pohtineen komitean suositus oli, että kouluissa pitäisi olla yksi ompelukone aina kymmentä tai kahtatoista oppilasta kohti. (Komiteamietintö N:o 10, 1912, 153). Esiliinamuistoista päätellen teknologian hyödyntäminen käsityönopetuksessa ei ollut viidessäkymmenessä vuodessa kovin paljon muuttunut. Burmanin näkemyksenä on, että koska käsityönopetus ei pysynyt teknologisen kehityksen mukana, koulukäsityö ei edistänyt kotona tarvittavia käsityötaitoja vaan paremminkin vahvisti vallalla olevaa, konservatiivista naiskäsitystä. Näin voisi ajatella olleen Suomessakin.

Asetelma voidaan nähdä myös toisin päin. Koulujen käsityönopetus ei ollut irrallaan yhteiskunnasta, vaan se, millaisia koneita tai välineitä hankittiin ja millaisia käsitöitä tytöille kansakoulussa opetettiin, oli seurausta jo vallalla olevista sukupuolikäsityksistä. 1900-luvun alussa naisten tekemästä käsityöstä sai huomattavasti vähemmän ansiotuloja kuin miesten tekemästä (Mäkinen 2010, 50). Kansakouluissa poikien käsityökalustoon ja välineisiin oltiin valmiita sijoittamaan enemmän rahaa kuin tyttöjen.² Ideologisella tasolla kuitenkin sekä tyttöjen että poikien käsitöiden opetuksen nähtiin olevan osa kansanvalistusprojektia. Sen nähtiin tähtäävän yleisen sivistystason nousuun ja koko kansakunnan hyvinvointiin myös taloudellisessa mielessä; rakensihan käsityönopetus myös pohjaa sekä kotitarve- ja ansiokotiteollisuudessa tarvittaville taidoille. Vaikka valistuneet suunnitelmien laatijat olivat valmiita lisäämään ompelukoneiden määriä, paikallistasolla niin ei toimittu. Aikakauden käsitykset naisten työstä ja sen arvosta vaikuttivat osaltaan siihen, ettei koneita hankittu. Samat käsitykset näkyivät kotitalouksissakin, joissa ei pidetty kiirettä hankkia naisten kotitaloustyötä helpottavia koneita tai tehdä muuten kotitaloustyötä helpottavia järjestelyjä. Yksi perusteltu syy ompelukoneiden vähäisyyteen oli vuosisadan alussa myös yleinen köyhyys. Oli hyvä oppia ompelemaan koulussa käsin, jos kotona ei kuitenkaan ollut mahdollista käyttää ompelukonetta. Sota-aika ei ollut otollista uusille koulujen tarvikehankinnoille.

Kun edelleen 1960-luvullakin isoissa käsityöryhmissä oli käytössä vain muutama ompelukone, taustalla heijastui ajatus siitä, että ompelutaitoa ei enää tulevaisuudessa tarvittaisi, koska vaatetus- ja tekstiiliteollisuus tulisi huolehtimaan tulevaisuuden tarpeista.

¹ Ompelukoneiden vähäinen määrä alakouluissa ei ole tavatonta nykyäänkään. Edelleen 2010-luvulla opettamani luokanopettajaopiskelijat ovat kertoneet omina kokemuksinaan, miten heidän alakouluaikaanaan, noin kymmenen vuotta sitten, kymmentä oppilasta kohti saattoi olla vain kaksi ompelukonetta. Eräs opiskelija kertoi, että koko hänen alakouluaikaanaan ei tehty yhtään koneompelutyötä, koska koululla ei ollut käytössä yhtään ompelukonetta.

² 1910-luvulla tehtiin komiteamietintöä varten laskelmia käsityövälineiden hinnoista. Luokassa, jossa on kaksitoista tyttöä, laskettiin tarvittavien käsityövälineiden hinnaksi yhteensä noin 60 markkaa. Vastaavan kokaisen poikaryhmän käsityövälineiden hinnaksi laskettiin 225 markkaa. Tyttöjen laskelmaan ei otettu mukaan ompelukonetta eikä poikien laskelmaan tahkoa ja aina kutakin poikaparia varten tarvittavia höyläpenkkejä. (Komiteamietintö N:o 10, 1912, 142–144, 183–187/153.)

Koulumaailmassa tosin edelleen asetettiin tavoitteita, joiden mukaan tyttöjen piti koulukäsityöissä omaksua muun muassa jokaisen naisen ja perheenäidin tarvitsemia käsityötaitoja (Isaksson1990, 78–79). Monet näkivät käsityön arvon vain sen lopputuloksessa, tuotteessa, ja ajatus käsityöstä monipuolisena ja ihmisen kehittymistä – ja ihmisenä olemista – tukevana toimintana painui taka-alalle. *Suuressa Ompelu- ja Käsityökirjassakin* kirjoitettiin, että *jotta hame tai pusero ei vaikuttaisi ”kotonatehdyttä”, on tärkeä tuntea kaikki ompeluhienoudet* (Vasama ym. 1968, 11).

Kun ajatellaan niitä monia esiliinoja, joita koulutyöt ompelivat vielä 1950-luvun lopulla ja 1960-luvulla, siinä vaiheessa, kun esiliina ei enää yleisesti kuulunut tyttöjen pukeutumiseen, voidaan suomalaisen kontekstiin siirrettynä edelleen kyseenalaistaa Burmanin (1999b, 45–46) ajatusta siitä, että käsityöopetuksella vahvistettiin konservatiivista naiskäsitystä. Kävikö pikemminkin päinvastoin? Kävikö niin, että esiliinojen tekeminen olikin lannistamassa käsityöinnostusta, kuten Heikkinen (1997, 509) kirjoitta viitatessaan Väyrösen (1989) kasvatustieteen sivuaineen tutkielmaan (myös Em 32, 50-luvun puoliväli)? Vai kävikö niin, että ikävät esiliinanvalmistamiskokemukset saivat hylkäämään kaikki esiliinat ja niihin liittyvät käsityöt tarkasti tehdystä käsityöstä, muiden vaatteiden suojaamisesta, esiliinan avulla puhtauden vaalimisesta ja esiliinan välityksellä luodusta tunnelmasta?

Monet valmisvaatteiden sukupolven naisista kertovat esiliinamuistoissaan, miten he kouluaikanaan ehtivät tehdä ainakin kolme esiliinaa, mutta he eivät käyttäneet niistä muita kuin talousesiliinaa, sitäkin lähinnä vain kotitaloustunneilla. Joidenkin kohdalla monet kouluissa tehdyt esiliinat olivat osasy siihen, että esiliinoja ei haluttu käyttää myöhemminkään. (Om 4; Om 5; Om 11.) Jos nuori nainen halusi irrottautua perinteisestä naisroolista, esiliinan hylkäämisellä saattoi olla vahva symbolinen merkitys. 1960-luvun itsenäisellä, perhekeskeisyyden yksilökeskeisyydeksi vaihtaneella naisella oli lupa hylätä se familistiseen perheideologiaan kytkeytynyt arvomaailma, johon koulussa oli vedottu silloin, kun piti harsia, ommella ja purkaa erilaisia esiliinoja.

Kun koulussa valmistettiin esiliinoja ja myös silloin, kun tehtiin muita käsitöitä, myös opittiin. Tämän tutkimuksen esiliinoihin rajatusta näkökulmasta katsoen opittiin valmistamaan esiliinoja, mutta siinä samalla paljon muuta. Opittiin yksinkertaista kaavoitusta ja leikkaamaan kankaasta esiliinaan tarvittavat kappaleet. Opittiin käsitteitä – käänne, päärme, sauma, huoliteltu, hulpio, lankasuora, nauhakuja, vyötärökaitale jne. – ja myös käsitettiin mitä ne tarkoittivat. Opittiin tekemään erilaisia pistoja, kirjomaan ja joskus virkkaamaan pitsiäkin. Monet oppivat ompelukoneen käyttöä. Opittiin hahmottamaan mittasuhteita niin, että myöhemmin osattiin valmistaa esiliina yhtä hyvin pikkulapselle kuin aikuisellekin. Opittiin ymmärtämän käsityöprosessin eri vaiheita. Opittiin myös tunnistamaan erilaisia materiaaleja ja sitä, miten niitä kannatti työstää. Opittiin arvioimaan kankaiden ulkonäköä. Sekin, että joutui valmistamaan esiliinansa rumasta kankaasta, sai ajattelemaan myös sitä, millainen omasta mielestä oli kaunista. Esiliinoja tehtäessä opittiin lisäksi suorittamaan työ loppuun; se oli palkitseva kokemus, joillekin jopa sankaritekoon verrattava. (Esiliinamuistoista koottua.)

Vaikka kouluopetus olisi ollutkin kopiointiin ja itsenäisen ajattelun sijasta ohjeiden noudattamiseen perustuvaa – mitä se ei varmaan joka koulussa ja joka tunnilla ollut – todennäköisesti viimeistään kolmatta esiliinaansa valmistaessaan oppilas ymmärsi, mitä oltiin tekemässä ja miksi. Kun sitten koulussa esiliinaoppinsa saanut myöhemmin ompeli esiliinoja ja mekkoja lapsilleen ja itselleen, osasi hän itekin ratkaista suunnittelu- ja valmistusprosessin eri vaiheissa eteen tulevia ongelmia. Näin voi ainakin päätellä *Kotiliedessä* olleista ohjeista ja kirjoituksista. 1920- ja 1930-luvun lehdissä oli suhteessa enemmän esiliinaohjeiden rinnalla pienoiskaavoja kuin myöhemmin, jolloin yhä useammat olivat

käyneet kansakoulua ja saaneet siellä opetusta käsitöiden tekemiseen. Sama johtopäätös esitettiin *Kotiliedessäkin* (1943/12, 371), jossa todettiin, että monet kansakoulusta vastapäässeet tytöt osasivat valmistaa käsityötuotteita äitejään paremmin. Koulun käsityöopetuksen todettiin olevan erityisen hyödyllistä sen vuoksi, ettei kaikkea tarvinnut opetella yrityksen ja erehdyksen kautta. Kun käsityöntekoon liittyvät perusasiat olivat hallinnassa, esiliinain tehdessään saattoi myös rentoutua, haastaa kekseliäisyyttään ja luovuuttaan ja nauttia käsityön tekemisestä.

Koulujen käsityöopetusta ei kuitenkaan voi yksinomaan syyttää tai kiittää siitä, että 1960-luvulla esiliinainojen käyttö, ainakin julkisuusnäkökulmasta, väheni, vaan vastaus löytyy laajemmista yhteiskunnallisista ilmiöistä. Uutena ihanteena oli naisten ja miesten välinen tasa-arvo niin työelämässä kuin yhteiskunnassa muutenkin, myös kotiloissa. Vaikka sen paremmin familistinen perheideologia kuin naisten ja miesten välinen tasa-arvokaan eivät toteutuneet siinä laajuudessa kuin ihanteena oli, molemmat aatteet tulivat esille siinä, miten esiliinainadiskursseissa tuotettiin sukupuolta. Kärjistetysti ilmaisten perheideologia vaadittiin naiset esiliinainoilla ja tasa-arvokeskustelu riisui ne. Esiliinain on esimerkki siitä, miten aikanaan käsityötaitojen kehittämisen kannalta hyväksi koettu käsityö ja valmistajien kannalta tarpeelliseksi koettu vaate tuli tiensä päähän, kun sitä ei enää koettu yleisesti arvostettuna.

10.3 HAASTEITA KÄSITYÖTIETEEN TUTKIMUKSELLE

Käsityön historian myyttien murtaminen

Tekstiilikulttuurista on historian näkökulmasta kirjoitettu lähinnä varakkaan, tai ainakin kohtuullisen hyvin toimeen tulevan, väestön näkökulmasta. Käsityötieteen tutkimuksen tehtävänä on lähteä tutkimuksen kautta avaamaan sellaisia käsityötieteen tutkimusalaan liittyviä ilmiöitä, joita erillisissä, eri alojen tutkimuksissa on kyllä sivuttu, mutta ei kunnolla koottu ja avattu. Esimerkiksi käsitteitä kotikutoinen, jokanaisen käsityötaito ja kapiot pitäisi tarkastella kootusti ja myös vähävaraisen väestönosan näkökulmasta, ennen kuin niitä todella aidosti voidaan käyttää tutkimuskielessä.

Suomalaisesta käsityöopetuksen historiasta on kirjoitettu viime vuosina useissa julkaisuissa erilaisista näkökulmista¹. Tätä tutkimusta tehdessäni havaitsin kuitenkin kaksi sellaista käsityöopetuksen historiaan liittyvää myyttiä, joiden murtamista pidän käsityötieteen tehtävänä.

Kansakoulun käsityöopetuksen varhaisvaiheista kirjoitettaessa käytetään useissa tutkimuksissa lähteinä erilaisia ohjeita ja komiteamietintöjä ikään kuin toteutuneena totena. Näin esimerkiksi Suomen käsityön museon julkaisussa *Lyhyt oppimäärä koulukäsityöhön* (2003). Tämänkaltaisiin auktoriteetteihin luottaen, tai komiteamietintöjä vain osittain lukien, ylläpidetään ja toistetaan perusteetonta mielikuvaa siitä, että käsityöopetus olisi jo kansakoulun alkuajoista lähtien kattanut suuren osan kouluikäisistä. Nämä mielikuvat leviävät oppinnäytetöissä, jopa väitöskirjatasolla (ks. esim. Tuomaala 2004; 222–226).

¹ Tämän tutkimuksen ollessa lopullisessa taittovaiheessa ilmestyi Marjasen (2012) väitöstutkimus *Koulukäsityö vuosina 1866–2003 Kodin hyvinvointiin kasvattavista tavoitteista kohti elämänhallinnan taitoja*. Marjanen on tutkinut pääasiassa käsityöopetukselle asetettuja tavoitteita komiteamietintöjä, opetussuunnitelmia, ja oppikirjoja tarkastelemalla. Selvittääkseen sitä, *miten koulukäsityö toteutui arjen todellisuudessa*, hän on käyttänyt lähteinään pöytäkirjoja kansakoulukokousten sekä kansakoulutarkastajien tarkastuskertomuksia. Se, kuinka paljon käsityöopetusta saavia tyttöjä kulloinkin oli, ei selviä hänen tutkimuksestaan.

Se, että Suomessa kansakoulu aloitti toimintansa 1860-luvulla tai se, että siitä tuli oppivelvollisuuskoulu 1920-luvun alussa, ei kerro juuri mitään käsityöopetuksen todellisuudesta. Tätä tutkimusta tehdessä on tullut täysin selväksi, että 1800-luvun puolella täysipainoisesta kansakoulujen käsityöopetuksesta pääsi osalliseksi vain hyvin pieni joukko. Ennen kuin voidaan uskottavasti ottaa kantaa esimerkiksi siihen, millainen merkitys kansakoulun käsityöopetuksella on ollut suomalaisten käsityötaitoon, tai voidaan tehdä luotettavia arvioita käsityöopetuksen seurauksista laajemmin, pitäisi ensimmäiseksi selvittää, paljonko oppilaita koulujen käsityöopetuksen piiriin kulloinkin on kuulunut ja millaisia mahdollisuuksia opetuksen toteuttamiseen on ollut. Kysymys käsityöopetuksen toteutumisesta on relevantti myös nykyhetken näkökulmasta, kun pohditaan opetustuntimääriä, ryhmäkokoja ja materiaalmäärärahoja.

Toinen tätä tutkimusta tehdessä mielenkiintoni herättänyt vääristymä on oppikoulujen käsityöopetus. Siitä kirjoitetaan ikään kuin lähes kaikki työt olisivat opiskelleet oppikouluissa käsityötä, jälleen esimerkkinä Suomen käsityön museon julkaisut: *Esimerkiksi oppikouluissa tyttöjen opinnoissa käsityötä painotettiin luonnontieteiden kustannuksella* (Heikkilä 2003, 29; ks. myös Simpanen 2003; 20–21). Myös tämä tieto leviää käsityötä käsittelevässä tieteellisessä kirjoittelussa (ks. Aikasalo 2006, 43). Oppikoulutyöt ovat sinänsä määrällisesti melko pieni joukko, joten tämän kaltaiseen yksityiskohtaan tarttumista ja sen selvittämisen tarpeellisuutta voidaan kyseenalaistaa. Kuitenkin juuri oppikoulua käyneiden joukosta on noussut suurin osa päättävässä asemassa olleista naisista. Jos näissä naisissa oli paljon niitä, jotka kouluaikana omaksuivat ajatuksen käsityön tarpeettomuudesta, tai ajatuksen vastakkainasettelusta lukeneisuuden ja käsityön tekemisen välillä, herää kysymys, millaisia käsityöopetukseen ja käsityön asemaan vaikuttavia päätöksiä he tekivät. Tieto on myös tärkeä siinä mielessä, että se murtaa harhakäsitystä käsityöopetuksesta kaikkien tyttöjen koulutuksen osana.

Nostamillani esimerkeillä haastan käsityötieteen tutkijoita lähdekriittiseen tutkimusaineistojen tarkasteluun. Tutkijan on mahdoton käydä joka asiassa alkuperäislähteillä, siihen ei ainakaan tätä tutkimusta tehdessä olisi ollut realistisia mahdollisuuksia. Mutta kun havaitsee ristiriitoja, voi pysähtyä miettimään, mistä ne johtuvat. Vähintä, mitä tutkija voi tehdä, on tuoda havaintonsa tutkimuksessa julki ja välttää perusteettomienjohtopäätösten tekemistä.

Käsityösukupolvien nimeäminen positiivista käsityödiskurssia vahvistavaksi

Tässä tutkimuksessa nimesin 1900-luvun alkupuolen naissukupolvet kahteen kertaan.

Nämä sukupolvien nimitykset kertovat tekstiilikulttuurin ohella yhteiskunnan muutoksesta. Nimitykset käsityövalistuksen sukupolvi, materiaalipulan sukupolvi ja valmisvaateiden sukupolvi nimitykset ovat käyttökelpoisia tekstiilikulttuurin tutkimuksessa laajemminkin. Tutkimustuloksia tarkastellessani nimesin sukupolvet myös esiliinanäkökulmasta: esiliinoilla erotteleva sukupolvi, esiliinasukupolvi ja esiliinavapauden sukupolvi. Vaikka esiliinoiniin kytketyt sukupolvinimitykset eivät ole siirrettävissä sellaisinaan muihin tutkimuksiin, ne antavat viitteitä siitä, miten samantapainen sukupolvijako voidaan hahmottaa eri tavalla. Purhosen (2008b, 176–177) mukaan sukupolvien nimeäminen suuntaa sitä käsitteleviä diskursseja. Edellä mainitut sukupolvet olisi voitu käsityötieteen tutkimuksessa nimetä myös mahdollisuuksien näkökulmasta esimerkiksi vapautuvien pukeutumisvalintojen sukupolvi, innovatiivinen materiaalien käyttäjien sukupolvi ja sähkömpelukoneiden sukupolvi.

Eräänlaisena sukupolviajatteluna voidaan ymmärtää myös Marjasen (2012, 238–230) väitöskirjassa ollut kuvaus siitä, miten suomalaisen kansa- ja peruskoulun eri vaiheissa käsityöopetuksessa on korostettu erilaisia taitoja. Marjasen mukaan kansakoulun

alkuvaiheessa ja 1900-luvun alussa koulun käsityöopetuksessa otettiin huomioon perheenjäsenten vaatettaminen ja kodin töihin kasvattaminen. Myöhemmin, erityisesti 1940- ja 50-luvuilla kiinnitettiin aiempaa enemmän huomiota käsitöiden taloudellisuuteen ja käyttökelpoisuuteen. Peruskoulun myötä ryhdyttiin korostamaan materiaaleihin liittyvää tekstiilitiedollista osaamista. 2000-luvulle siirryttäessä on Marjasen mukaan pidetty tärkeänä opettaa peruskoulussa sellaisia käsityötaitoja, jotka edesauttavat jokapäiväisessä elämässä selviytymistä. Käsityötaitojen oppiminen ja käsitöiden tekeminen eivät kuitenkaan liity yksinomaan koulumaailmaan, eivätkä yhteiskunnassa vallalla olevat käsityölle annetut merkitykset välttämättä nouse kouluopetuksen tavoitteista. Tästä hyvä esimerkki on Vartiaisen (2010) yhteisölliseen käsityöhön paneutunut tutkimus, jossa kohteena ovat historiaharrastajat ja roolipelaajat.

Esiliinategestejä¹ lukiessani törmäsin ilmiöön, joka vaikuttaa olleen yleinen käsityödiskursseissa läpi 1900-luvun. Naissukupolvi toisensa jälkeen oli huolissaan seuraavan sukupolven edellisistä sukupolvea heikommasta käsityötaidosta. Samasta aiheesta puhutaan nykyäänkin. Vertailun sijasta voitaisiin myös nykyisiä sukupolvia nimetä, ei entistä huonommiksi käsityöntekijöiksi, vaan aina sen hetkisten mahdollisuuksien näkökulmasta. Löytyisikö käsityösukupolvia ja käsityön kokemista myös koulumaailman ulkopuolella tutkimalla vastaus, ei ”edellisiä heikompaan käsityötaitoon” vaan siihen, millainen käsityötaito itse kullekin sukupolvelle on merkityksellinen?

Tekstiilikulttuurista kertovien muistojen tutkiminen säilytettyjen käsitöiden näkökulmasta

Esiliinoiniin liittyy paljon muistoja. Jokainen esiliinan käyttäjä ja valmistaja voisi kertoa oman tarinansa, joka todennäköisesti sisältäisi yhtäältä yhteisiä sukupolvikokemuksia ja toisaalta ainutlaatuisia henkilökohtaisia kokemuksia. Nekään esiliinamuistot, jotka ovat olleet tämän tutkimuksen aineistona, eivät ole tutkimuksellisessa mielessä vielä tyhjäksi ammennettuja. Esiliinoja, tekstiilikulttuuria yleensä tai sen johonkin osa-alueeseen rajattua aihetta, voi tutkia joko muistojen sisällön tai muistelun näkökulmista. Tässä tutkimuksessa muistitietoaaineistot, esiliinamuistot, toimivat lähteinä, mutta ikään kuin sivutuotteena esiin nousi myös muunlaisia mahdollisuuksia hyödyntää samaa tai samankaltaista muistitietoaaineistoa. Suurimmalla osalla esiliinamuistojen kertojista ja kaikilla opiskelijoiden haastattelemissa muistelijoilla oli tallessa muistelun kohteena oleva esiliina tai esiliinoja. Aineistosta nousi selvästi kuusi erilaista motiivia vanhojen esiliinojen säilyttämiselle.

Esiliinoja on säilytetty

- muistona rakkaasta ihmisestä, joka on käyttänyt säilytettyä esiliinaa
- muistona rakkaasta ihmisestä, joka on valmistanut säilytetyn esiliinan
- muistona erityisestä tapahtumasta, joka on liittynyt esiliinan käyttämiseen
- muistona hyvin tehdystä käsityöstä, joko itse tehdystä tai jonkun muun tekemästä
- muistona hyvistä kokemuksista, jotka ovat liittyneet esiliinan tekoon
- muistona käsityöstä, jonka tekeminen oli tuskaista, mutta joka tehtiin valmiiksi vaikeuksista huolimatta.

Käsityötieteen tutkimuksen kannalta on mielenkiintoista havaita, että kuudesta esiliinojen säilyttämismotiivista neljä liittyy käsityöhön. Erilaisten motiivien takaa löytyy usein myös erityyppisiä muistoja, joten samaakin aineistoa voi tutkimuksellisesti lähestyä monesta eri suunnasta.

¹ Koulukäsityön osalta lähteeni ovat osittain samoja kuin Marjasen (2012) käyttämät lähteet.

Vaateen käyttökelpottomaksi tai korjauskelpoiseksi määrittelemisen

Esiliinanäyttelyissä ja kirpputoreilla näkee esiliinoja, jotka ovat haalistuneet ja kuluneet puhki. Esiliinamuistojen perusteella loppuunkäytettyjä esiliinoja on pidetty tallessa muistojen vuoksi eikä siksi, että niitä aiottaisiin vielä käyttää. Toisaalta uudetkin vaatteet voidaan tarkoituksellisesti kuluttaa, rikkoa ja paikata jo valmistusvaiheessa. Repaleisuus tai paikat vaatteissa eivät välttämättä kerro siitä, että vaate aiotaan hylätä. Ihmiset kuitenkin punnitsevat mielessään vaatteidensa käyttökelpoisuutta, ei ainoastaan niiden muodikkouden, ajanmukaisuuden tai koon sopivuuden kannalta, vaan myös sillä perusteella, onko vaate liian vaurioitunut käytettäväksi.

Kestävän kehityksen ideologia ja siihen liittyvä trendikäs vaatteiden tuunailu, uudistaminen, on saanut ihmiset ehkä pidentämään vaatteidensa elinkaarta. Ajatus ei ole uusi. Varsinkin silloin, kun uusista materiaaleista on ollut pulaa, vaatteiden käyttöikä on ennenkin pidennetty monin tavoin. Kirjoitin tuunailun *ehkä* pidentävän vaatteiden elinikää. Tällä hetkellä Suomessa materiaaleista ei ole pulaa, joten vaate tai asuste voidaan uudistaa myös vain yhtä tiettyä tilannetta varten, minkä jälkeen sitä ei enää käytetä.

Haasteellinen käsityötieten tutkimuskohde, ei yksinomaan esiliinoja vaan yleisemminkin vaatteita ajatellen, on selvittää, millaiset vauriot vaatteessa vaikuttavat siihen, että vaatetta ei enää pidetä käyttökelpoisena. Tai kääntäen, millaisen vaateen käyttöikä ollaan valmiita pidentämään korjaamalla tai muokkaamalla sitä niin, että sen käyttöä voi samassa käyttötarkoituksessa jatkaa? Miten paljon ihmiset korjaavat itse vaatteitaan lisätäkseen niiden elinikää? Tätä olisi hyödyllistä tutkia, jos ajatellaan käsityön käytännöllistä merkitystä ja myös käsityöopetuksen tulevaisuutta. Millaisia taitoja vaatteidensa uudistaja tarvitsee?

Pikkulasten vaatteiden kuvioinnin takana olevien merkitysten esiintuominen

Esiliinan moniaikainen historia tulee vastaan odottamattomissa paikoissa, myös tavaratalojen lastenvaateosastoilla. Lastenvaateissa, jotka ovat muodoltaan pikkutyttöillä ja -pojilla usein suurin piirtein samanlaisia, on kuvioita, joilla ilmaistaan käyttäjän sukupuoli. Pikkulasten esiliinat – mahdollisesti myös ruokalaput¹ – olivat tutkimusaineiston perusteella ensimmäisiä lastenvaatteita, joihin ryhdyttiin ompelemaan sukupuolta määritteleviä kuvioita. Samanmuotoisista esiliinoista muokattiin sukupuolittuneita vaatteita ompelemalla poikien vaatteisiin miehiseksi miellettyjä kuvioita ja tyttöjen esiliinoihin kuvioita, joiden katsottiin edustavan tyttöjä ja naisten toimia. Nykyään on itsestään selvää, että vaatteet, joissa on kukkia, perhosia ja kimalletta, kuuluvat tytöille. Yhtä selvää on se, että vaatteet, joita koristavat raketit ja autot, on suunnattu pikkupojille. Voidaan kyseenalaistaa sitä, miksi näin on, mutta kyseenalaistamisesta huolimatta tiedetään, millainen kuvio on tarkoitettu tytölle ja millainen pojalle.²

1. Ruokalappujen ohjeita on silloin tällöin ollut tutkimusaineistossa, ja minulle on syntynyt mielikuva, että myös niihin tehtiin kirjontakoristeita. Kyse oli kuitenkin melko pienten lasten vaatteista, joten sukupuolen mukaisella kuvioinnilla ei ollut samanlaista merkitystä kuin muutaman vuoden ikäisille tarkoitetuissa esiliinoissa. En kuitenkaan ole perehtynyt ruokalappujen kuviointiin, joten en pysty varmuudella kommentoimaan, olivatko kuvat sukupuolittuneita vai eivät.

2 Savonlinnan Prismassa 7.5.2012 lastenvaateissa kokoa 90–120 cm tyttöjen vaatteissa oli kukkia, perhosia, balettitanssijoita, poneja ja Barbababojia. Samankokoisissa poikien vaatteissa oli autoja, lentokoneita, dinosauruksia ja Barbababojia. Vaikka samantapainen Barbababa-painokuvio löytyi sekä tytöille että pojille tarkoitetuista t-paidoista, poikien paitojen pohjaväri oli vihreä ja tyttöjen punainen. molemmille sukupuolille. Muutenkin vaatteet olivat selkeästi erivärisiä. Tytöille oli vaaleita ja vaaleanpunaisia vaatteita, joihin kuvat useimmiten oli painettu tai kirjottu vaaleilla väreillä. Poikien printit olivat kirkasvärisiä tai tummia, ja pohjavärinä oli useimmiten sininen, vihreä tai musta. Tyttöjen

Keskustelin keväällä 2012 alkukasvatuksen opintoihin liittyvän käsityökurssin aikana opiskelijoiden kanssa siitä, pitääkö lapsen sukupuoli tehdä näkyväksi joko vaatteiden väreillä tai niissä käytetyillä kuvioilla. Mielipiteet puolesta ja vastaan jakautuivat melkein tasan. Tämän tutkimuksen tuloksena oli, että tyttöjen sievien esiliinojen käyttäminen niin, että ne pysyivät siisteinä, edellytti tytöiltä tietynlaista käyttäytymistä. Lastenvaatteiden kuvioimisen historia tai tämän päivän lastenvaatteiden sukupuolittuneiden kuvioiden tutkiminen olisivat hyviä käsityötieteen tutkimuskohteita sukupuolten välisen tasa-arvon näkökulmasta. Vänskä (2012) on teoksessaan *Muodikas lapsuus* avannut sitä, miten lapsia esitetään mainoskuviissa ja minkälaisia merkityksiä mainoskuviin liitetään. Aihetta voisi lähestyä myös arkielämän käytäntöjen näkökulmasta. Miten aikuiset, jotka yleensä vastaavat lasten vaatehankinnoista, perustelevat lastenvaatevalintojansa? Vaikuttaako paitaan painettu dinosaurus tai perhonen lasten käyttäytymiseen tai siihen, miten aikuiset suhtautuvat tietyllä tavalla kuvioitua vaatetta käyttävään lapseen?

Mistä 2000-luvun esiliinat kertovat

Esiliinaan pukeutuminen ei näyttäydä mediassa enää samalla tavalla sukupuolesta riippuvaisena kuin se näyttäytyi vielä kymmenisen vuotta sitten, jolloin aloin tutustua esiliina-aiheeseen. Muutos on näkynyt jopa presidentinvaalikampanjassa. Keväällä 2012 presidenttiehdokkaana olleen Niinistön kampanjatavaroihin kuului edelleen esiliina (vrt. johdantoluku). Tällä kertaa kyseessä oli tavallisen mallinen ”kotirouvan esiliina”, tumma, niskan taakse kiinnittyvä esiliina, joita näkee mediassa yhtä hyvin naisten kuin miestenkin päällä. Kun *Helsingin Sanomissa* esiteltiin alun perin 1930-luvulla Gestrin ja Somersalon toimittaman *Esiliina*-kirjan (2012) uusintapainosta toimittaja kirjoitti, että nykyään miehet käyttävät esiliinoja enemmän kuin naiset. Hänen mukaansa esiliinavalikoima on kuitenkin huono, koska käytössä on vain toimittajan mielestä ankeita gourmet-essuja, niitä joihin johdannossa viitattiin muodikkaina, ja esiliinoja, joissa on joku hävytön vitsi. (Nykänen, Helsingin sanomat 18.3.2012, D 7.) Nykyään voikin hankkia myös esiliinan, jossa on painettuna vähäpukeinen naisvartalo tai esiliinan, jossa miesvartalon kuvaan on liitetty ulokkeina miehen sukupuolielimet¹.

Ympäristön ja median havainnointi tutkimusprosessin aikana on kuitenkin näyttänyt tämän päivän esiliinan sekä sukupuolittuneena että sukupuolineutraalina vaatteena. Huolimatta siitä, ketkä esiliinoja todellisuuudessa käyttävät, rinnalla elää yhä perheenemännyyteen liittyviä merkityksiä. Kun *Itä-Savossa* pohdittiin työn ja perheen yhteensovittamista, lehtijutun kuvitukseen oli piirretty nainen, jonka toinen puoli oli pukeutunut asialliseen virkanaisen jakkuun ja hameeseen, toinen puoli esiliinan (Vuorela, *Itä Savo* 24.1.2010, 2) Kun TV1 esitti tosi-tv-sarjaa *Kylä ilman naisia*, siitä kerrottiin *Anna*-lehden (2009/44, 71) tv-ohjelmäsivulla miesten selviytymistarinaan. Sarjaa esittelevässä kuvassa oli mies pukeutuneena punaharmaaruutuiseen olkainesiliinaan, jota koristivat mustat ketjupistokoukerot. Esiliina näytti samanlaiselta kuin ne esiliinat, joita naiset käyttivät jo 1900-luvun alkuvuosikymmenillä. Samankaltaiseen ruutuesiliinaan yhdistetään edelleen myös kodikkuus ja mummon tekemä kotiruoka (Schildt, Helsingin Sanomat 20.6.2012, D1). *Nuoren miehen keittokirjan* kannessa puolestaan lentää Teräsmies, jonka viitta on korvattu valkoisella talousesiliinalla.

vaatteiden kuvioissa viivat olivat enimmäkseen hentoja ja siroja, kun taas pojille suunnitelluissa kuvioissa oli käytetty paksumpaa viivaa tai kuviot olivat kokonaan yksivärisiä.

¹ Tutkijan havaintoja Prahan torilla keväällä 2012.

Kuva: HOAS-mainoskortti 2006.

Kuva: Tokmannin tarjouslehti, 13–19.12.2010

Kuva: Suomalaisen kirjakaupan mainoslehti, 15.1–7.2.2009

Kuva 88. 2000-luvun esiliinakuvasto

Hyvin erilainen kuva 2000-luvun esiliinoista syntyy, kun tarkastellaan Internetissä julkaistuja lukuisia esiliina-blogeja. Niiden perusteella esiliinasta on tullut jälleen sekä suosittu vaate että käsityö. Blogeissa esiliinoista kirjoittavat niin innokkaat kokkaajat ja leipojat kuin käsityöharrastajatkin. Blogi-kontekstissa esiliinat näyttävät inspiroivina roolivaatteina, kauniina asusteina ja usein myös leikkimielisinä käsityötuotteina. Moniin esiliinamalleihin on haettu inspiraatiota joko 1950-luvun röyhelöisistä sunnuntaiesiliinoista tai muista nostalgisiksi koetuista menneen ajan esiliinamalleista. Se tiukka sääntöjen noudattaminen, joka leimasi 1900-luvun alkupuolella esiliinojen valmistamista koulukontekstissa, on 2000-luvulla muuttunut väri-, muoto- ja kangasiloitteluksi. Esiliinojen käyttöpaikkakaan ei ole enää rajattu kodin seinien tai kotipihan rajojen sisälle. Valkoista iltapukua somistava valkoinen, painokuvalla täydennetty vyötäröesiliina nähtiin presidentin itsenäisyyspäivän vastaanotollakin vuonna 2010, ja katukuvassa iloisen vyötäröesiliinan voi nähdä trendikkäänä asusteena. Toisaalta, tarjoilijan esiliina koetaan edelleen vaatteeksi, joka tekee sitä käyttävän henkilöön näkymättömäksi kuten Roiha (Helsingin Sanomat 14.5.2012, D2) kirjoittaa.

Tämä tutkimus kohdistui esiliinan menneisyyteen ja erityisesti 1900-luvun alkupuoleen. Koska esiliina edelleenkin – tai jälleen – on päässyt julkisuuteen, 2000-luvun näkökulmasta tehty tutkimus voisi tuoda lisäsyvyyttä esiliinan ja myös laajemmin tekstiilikulttuurin moniaikaiseen historiaan käsityön ja vaateen sekä esiliinoiniin liitettyjen merkitysten näkökulmista.

Loppujen lopuksi

Heikkinen (2006, 31) kirjoittaa osuvasti, että *käsityö on täynnä ristiriitoja, illuusiota ja julkilausumatonta*. Matkallani esiliinon menneisyyteen törmäsin usein ristiriitoihin esiliinoista kertovien tekstien ja ihmisten elinolosuhteista kertovan historian välillä. Kohtasin sekä julkilausumattomia että julkilausuttuja asenteita ja normeja, joiden kautta esiliinoja valmistavia ja käyttäviä ihmisiä sekä heidän toimintaansa ohjattiin ja arvotettiin. Havahduin myös näkemään, miten esiliinateksteissä luotiin illuusiota siitä, että arkielämä, ihmissuhteet ja työnteko saadaan muutettua helpommaksi, kun hankitaan uusi vaate.

Illuusiota on myös se, että menneisyys voitaisiin konstruoida tähän päivään ja kertoa varmuudella kaikki mahdollinen tekstiilikulttuurin historiasta, aikoinaan tehdyistä käsitöistä tai käytetyistä vaatteista, tai edes esiliinoista. Paitsi mahdotonta, se ei ole edes tarpeellista. Sen sijaan on tarpeellista ymmärtää, että jokainen käsityötieteen tutkimus, joka auttaa omalla tavallaan ja omista lähtökohdistaan ymmärtämään ihmisten tapaa toimia nyt ja menneisyydessä, voi samalla herättää ajattelemaan sitä, mitä käsityön kentässä tapahtuu nyt ja tulevaisuudessa.

11 LÄHTEET

ALKUPERÄISLÄHTEET

Lehdet

Emäntälehti 1928/10; 1939/2; 1943/9; 1958/11

Kansakoululehti 1883/1.

Kapiokirstu.1950. Kotilieden neuvokit 1.

Kodin pukimet 1956/4

Koti ja Yhteiskunta (KY)1889/2; 1889/4 1889/5; 1889/8

1890/1; 1890/5

1895/7; 1895/8; 1898/5

1898/6; 1898/10

1899/4; 1899/5; 1899/6

1900/5

1901/4

1902/12

1903/4; 1903/12

1908/3; 1908/7–8; 1908/12

1911/1; 1911/4; 1911/7; 1911/7–8; 1911/9; 1911/10; 1911/11; 1911/12

Kotiliesi (KL) 1923/5; 1923/9; 1923/12; 1923/18; 1923/29; 1923/22; 1923/24

1924/5; 1924/10; 1924/13–14; 1924/21

1925/1; 1925/13–14; 1925/17

1926/2; 1926/3; 1926/20; 1927/1

1927/2; 1927/4; 1927/8; 1927/10; 1927/18; 1927/19; 1927/20

1928/5; 1928/8; 1928/22

1929/3; 1929/7; 1929/9; 1929/14; 1929/19; 1929/24

1930/4; 1930/8

1931/4

1932/3; 1932/4; 1932/5; 1932/6; 1932/11; 1932/ 19; 1932/20/; 1932/21; 1932/23

1933/1; 1933/2; 1933/3; 1933/17; 1933/20; 1933/18; 1933/23

1934/19

1935/6; 1935/21

1936/6; 1936/8; 1936/9; 1936/11; 1936/21

1937/4; 1937/10; 1937/18; 1937/19; 1937/23

1938/1; 1938/3; 1938/10; 1838/17; 1938/20

1939/3; 1939/12; 1939/14–15; 1939/17; 1939/22

1940/16

1941/2; 1941/3; 1941/4; 1941/6; 1941/7, 1941/10; 1941/11; 1941/13; 1941/17; 1949/21

1942/1; 1942/9; 1942/13–14; 1942/15; 1942/21; 1942/21; 1942/24

1943/1; 1943/2; 1934/3; 1943/4; 1943/5; 1943/8; 1943/10; 1943/11; 1943/12; 1943/13–14;

1943/15; 1943/17; 1943/18; 1943/19; 1943/24

1944/6; 1944/12; 1944/13; 1944/ 14; 1944/15–16; 1944/20; 1944/24

1945/1; 1945/9; 1945/11; 1945/13–14; 1945/21; 1945/23; 1945/24

1946/5; 1946/6; 1946/7; 1946/18; 1946/21; 1946/23
 1947/13–14; 1947/19
 1948/1; 1948/3; 1948/5; 1948/8; 1948/10; 1948/17; 1948/18; 1948/19; 1948/20; 1948/21; 1948/22
 1949/1; 1949/3; 1949/4; 1949/5; 1949/11; 1949/12; 1949/17; 1949/22; 1949/23
 1950/4; 1950/9; 1950/13–14
 1951/3; 1951/13–14; 1951/17; 1951/22
 1952/2; 1952/3; 1952/16; 1952/18
 1953/1; 1953/4; 1953/5; 1953/6; 1953/8; 1953/12; 1953/13–14; 1953/21; 1953; 22; 1953/23
 1954/2; 1954/11; 1954/12; 1954/22; 1954/23
 1955/2; 1955/ 12–13; 1955/11; 1955/12
 1956/2; 1956/3; 1956/4; 1956/7–8; 1956/12; 1956/23
 1957/3; 1957/5; 1957/7; 1957/9; 1957/11; 1957/13; 1957/15; 1957/16; 1957/18; 1957/21; 1957/22
 1958/3; 1958/5; 1958/8; 1958/10; 1959/16; 1958/20
 1959/1; 1959/9; 1959/16; 1959/20
 1960/3; 1960/4; 1960/8; 1960/16; 1960/17
 1961/3; 1961/20; 1961/22
 1962/23; 1963/2
 1963/4; 1963/17; 1963/19; 1963/20; 1963/23
 1965/3; 1965/5; 1966/21
 Kuusisen uutiset 1941/88, Vaatetus- ja jalkine tarvikkeiden pistetaulukko -liite.
 Käsitöitä ja Pukuja (KP) 1913/1; 1913/10; 1913/12
 1914/2; 1914/4; 1914/7; 1914/8; 1914/12; 1915/1; 1915/8; 1915/9; 1915/11
 1917/10; 1923/5; 1924/4; 1924/11
 Lounas 22.8.1890.
 Maatalousnainen 1951/11; 1957/6–7; 1959/10; 1960/6–7
 Muotokuva 1944/2; 1944/4; 1949/3
 Oma Koti 1932/21
 Omin Käsien (OK) 1938/2; 1939/1; 1939/4
 1945/3; 1945/5; 1946/1; 1947/1; 1947/4; 1948/9; 1949/2; 1949/3
 1950/3; 1950/4; 1953/1; 1953/2; 1953/4; 1954/4; 1956/3
 1961/1; 1961/2; 1962/2; 1962/3; 1962/4; 1963/4
 Rauman lehti 4.10.1898
 Sanomia Turusta; 26.1.1872; 16.7.1881; 25.2.1882; 3.3.1889
 Sirkka 1934/14.
 SORJA 1946–47; 1947–48; 1948–1949; 1949–50;
 1952/3; 1953/1; 1953/3; 1953/4; 1958/3; 1959/2; 1960/2
 Tampereen Uutiset 24.4.1894; 24.12.1901
 Tampereen Sanomat 4.5.1875; 30.7.1878
 Tapio 27.8.1881.
 Toveritar (TO) 1922/11;
 1932/1; 1932/2; 1932/3; 1932/5–6; 1932/10; 1932/15–16; 1932/18; 1932/19–20; 1932/22–23;
 1938/8–9
 1941/2; 1941/14–15;
 1943/10
 Uusi Suometar 5.9.1886; 22.12.1895; 17.12.1901
 Vaatturi 1916/ 9–10.
 Vapaa Sana 18.3.89
 Valtion ostokortti N2, 1.10.1943–30.9.1944

Käsityökirjat

- Eklund, Ingegard & Engberg, Anna & Finne, Hilikka & Ivalo, Ellinor & Keinänen, Aino & Kyander-Elenius, Elsa & Soldan-Brofelt, Venny & Somersalo, Eva, Wikström Sigrid. 1914. Lasten ja naisten pukuja. Kläder för barn och fruntimmer. Helsinki. Favor, Hanna. 1897. Vaatetusaineista ja niiden valmistuksesta. Helsinki: Kansanvalistus-seura.
- Geitel, Natta & Palmgren, Anna & Colérus, Edith (toim). 1913. Liinavaatteiden piirustuksia. Helsinki: Akateeminen kirjakauppa.
- Gestrin, Hilja & Somersalo, Eva. 1934. Esiliina. Kotilieden kirjasto 47. Porvoo–Helsinki: WSOY.
- Haavisto, Eeva. 1946. Tyttöjen käsityöt. Porvoo–Helsinki: WSOY.
- Jarva, Evi-Maija. 1927. Kodin Liinavaatteet. Kotilieden kirjasto VII. Porvoo: WSOY.
- Kallioniemi, Alli. 1958 (1948). Käsityöopetus. 2. uudistettu painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Kivi.
- Kekkonen Saima & Kekkonen Jalmari. 1915. Kukin oma ompelijansa. Käytännöllisen pukuompelun käsikirja. Porvoo: WSOY.
- Keravuori Elin. 1915. Pieni käsitöiden opas lapsille ja naisille. 3. uudistettu painos. Turku: Turun suomalainen kirjapaino ja sanomalehti O.Y.
- Koponen, Eila. 1962. Miten nukke pukeutuu. Helsinki: Otava.
- Kurimo, Ville. 1938. Vaatetusalan aineoppi. Helsinki: Otava.
- Lindholm, Idi & Mesterton, Anna & Mikkola, Maire & Ollila, Aino & Saarto, Martta & Teerisuo, Irja. 1949. Kauniita käsitöitä. Porvoo–Helsinki: WSOY.
- Lund, Ella. 1953. Tyttöjen oma ompelukirja. Porvoo–Helsinki: WSOY.
- Oiki, Mary. 1955. Lapset langoista tekevi. Porvoo: WSOY.
- Ollonqvist, Mary. 1924. Pikkulapsen vaatteet. Kotilieden kirjasto 4. Porvoo: WSOY.
- Ollonqvist, Mary. 1926 (1924). Pikkulapsen vaatteet. 2. uudistettu painos. Kotilieden kirjasto 4. Porvoo: WSOY.
- Ollonqvist, Mary. 1928. Ommelkaa itse pukunne. Ohjeita itseompelijoille. Kotilieden kirjasto 18. Porvoo: WSOY.
- Seraste, Raili & Koski, Tellervo. 1961. Kansalaiskoulun tyttöjen käsityökirja. Porvoo–Helsinki: WSOY.
- Soininen, Aliina & Seraste, Raili & Hälvä, Maria & Reinilä, Maria. 1953. Koulutyttöjen käsitöitä. Porvoo–Helsinki: WSOY.
- Soininen, Aliina & Seraste, Raili & Hälvä, Maria & Reinilä, Maria. 1958 (1953). Koulutyttöjen käsitöitä. 2. uudistettu painos. Porvoo–Helsinki: WSOY.
- Somersalo, Eva: 1916. Tyttöjen käsityöt. Käsiteollisuuskirjasto N:o 21. Helsinki: Kansanvalistusseura.
- Teerisuo, Irja. 1950. Hoida oikein vaatteesi. Helsinki: Helsingin käsityöopettajaopisto
- Törnudd, Lilli. 1902. Naiskäsitöiden oppikirja kansakoulun opettajattaria varten. Porvoo: Werner Söderström.
- Törnudd, Lilli. 1917. Uusi käsitöiden oppikirja. Jyväskylä: K. J. Gummerus osakeyhtiö.
- Törnudd, Lilli. 1924 (1917). Uusi käsitöiden oppikirja. 4. painos. Jyväskylä: K. J. Gummerus osakeyhtiö.
- Valve, Tyyne & Tappura, Kyllikki. 1933. Kansakoulun käsityöt. Porvoo–Helsinki: WSOY
- Valve, Tyyne & Tappura, Kyllikki. 1937 (1933). Kansakoulun käsityöt. 3. uudistettu painos. Porvoo–Helsinki: WSOY.
- Vasama, Mirja & Saarto, Martta & Tarpila, Marja & Ahtimo, Mirja. 1968. Suuri Ompelu- ja Käsityökirja. Hämeenlinna: Karisto.

Muu valistava kirjallisuus

- Bliss, Sylvia H. 2003 (1916). The Significance of Clothes. In Kim K. P. Johnson, Susan J. Torntore and Joanne B. Eicher (Ed.) Fashion Foundations. Early Writings on Fashion and Dress. Oxford–New-York: Berg, 18–21.
- Brummell & C:o.1926. Hieno nainen. 5.painos. Helsinki: Holger Schildtin Kustannusosakeyhtiö.
- Elmgren-Heinonen, Tuomi. 1957. Käytöksen kultainen kirja. 3. pianos Porvoo–Helsinki: WSOY.
- Flugel, J.C.: The Psychology of Clothes. 1971 (1930). London:The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis.
- Hannula, Mandi & Wiherheimo, Alli. 1953. Emännän tietokirja. Porvoo: WSOY.
- Hjelt, Veera. 1908. Tutkimus koskeva ompelijattarien ammattialoja Suomessa. Keisarillisen Suomen senaatin toimenannosta ja teollisuushallituksen ylivalvonnalla. Työtilasto IV. Helsinki: Teollisuushallitus.
- Hurlock, Elisabeth. 2003 (1929) Motivation in Fashion. In Kim K. P. Johnson, Susan J. Torntore and Joanne B. Eicher (Ed.) Fashion Foundations. Early Writings on Fashion and Dress. Oxford–New-York: Berg, 107–112.
- Itä-Hämeen kotiteollisuusyhdistys. 1915. Toimintakertomus. Lahti: Itä-Hämeen kotiteollisuusyhdistys.
- Kaljunen, Antto & Karemo Britta & Metsikkö, Taimi. 1969 (1959). Aapinen.Tampere: Valistus. Kansakoulun käsityönopetus. Komiteamietintö N:o 10. 1912. Helsinki: Keisarillisen senaatin kirjapaino.
- Koskenniemi, Matti & Valtasaari, Antero. 1958. Taitava opettaja. Johdatusta kansakoulunopettajan työhön. Helsinki: Otava.
- Kotilieden lääkärikirja. 1941 (1921). Karoliina Eskelin (toim.). Porvoo–Helsinki: WSOY.
- Kotiteollisuuskomitean mietintö. Liite 4: Ohjelmien suunnittelu kotiteollisuuskouluille. 1908. Helsinki.
- Kuvauksia kansannaisen elämästä. 1890. Suomen Naisyhdistyksen ulosantia. Porvoo: Werner Söderström.
- Langlet, Mathilda: 2000 (1885). Perheenmännille kaupungissa ja maalla. Osa1. Näköispainos J. F. Olanin julkaisemasta teoksesta. Helsinki: Art House.
- Lublin, J. & Willny, H. 1948. Pukimet ja kudonnaiset. Helsinki: Tammi.
- Lummaa, Helmi & Saloheimo, Aune.1960. Kotitaloutta nuorille. 4. täydellisesti uudistettu painos. Helsinki: Otava.
- Mäkinen, Lauri: 1910. Käsateollisuus kunniaansa. Käsateollisuuskirjasto N:o 1. Helsinki: Kansanvalistusseura.
- Olsoni, Anna. 1907 (1891). Keittokira. 8.painos. Porvoo: WSOY.
- Salo, Akusti. 1937 (1931). Meidän lasten aapinen. 3.painos. Helsinki: Otava.
- Saurio, Elli. 1949. Marttojen toimia. Helsinki: Otava.
- Saurio, Elli. 1960. Osaatko käyttäytyä. Porvo–Helsinki: WSOY.
- Schvidt, Theodor. 1982 (1895 ja 1903). Ompelu- ja nauhakoristeita. Näköispainos teoksista Suomalaisia koristeita I – Ompelukoristeita ja kuoseja (1895) ja Suomalaisia koristeita II – Nauhakoristeita (1903). SKS.
- Simmel, Georg.1986 (1905): Muodin filosofia. Helsinki: Odessa.

- Simmel, Georg. 2003 (1904). Fashion. In Kim K. P. Johnson, Susan J. Torntore and Joanne B. Eicher (Ed.) Fashion Foundations. Early Writings on Fashion and Dress. Oxford–New-York: Berg, 104–107.
- Sirelius, U.T. 1916. Suomen kansanpukujen historia. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen. Seura.
- Somerkivi, Urho & Tynell, Hellin & Airola, Inkeri. 1968 (1958). Lasten oma aapinen. 12. painos. Helsinki: Otava.
- Suova, Maija (toim.).1952. Joka naisen niksikirja. Porvoo–Helsinki: WSOY
- Tigerstedt, Carl & Laine, Katri. 1927. Keittiökirja. Porvoo: WSOY.
- Valve, Tyyne. 1955. Kansakoulun käsityöopetus koulukokonaisuuden osana. Teoksessa Kaarlo Saarialho ja Matti Koskenniemi (toim.) Kansakoulun työtapoja III. Porvoo–Helsinki: WSOY. 234–239.

Aikalaiskirjallisuus

- Aho, Juhani. 1994 (1884). Rautatie. Teoksessa Rautatie, Juha. Jyväskylä–Helsinki: Gummerus.
- Aho, Juhani. 1994 (1911). Juha. Teoksessa Rautatie, Juha. Jyväskylä–Helsinki: Gummerus.
- Canth, Minna. 1997 (1886). Hanna. Teoksessa Anna-Liisa ja muita teoksia. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY.
- Jotuni, Maria. 1950 (1909). Arkielämää. Helsinki: Otava.
- Järnefelt, Arvid. 1994 (1893). Isänmaa. Teoksessa Isänmaa, Greta ja hänen herransa. Jyväskylä–Helsinki: Gummerus.
- Järnefelt, Arvid. 1994 (1925). Greta ja hänen herransa. Teoksessa Isänmaa, Greta ja hänen herransa. Jyväskylä–Helsinki: Gummerus.
- Lehtonen, Joel.1944 (1919–1920). Putkinotko. Helsinki: Otava.
- Linnankoski, Johannes. 1949 (1908). Pakolaiset. Porvoo–Helsinki: WSOY.
- Lönnrot, Elias.1981 (1842). Suomen Kansan Sananlaskuja. Tampere: Weilin+Göös.
- Pakkala, Teuvo. 1994 (1913). Pikku ihmisiä. Teoksessa Elsa, Lapsia, Pikku ihmisiä. Helsinki–Jyväskylä: Gummerus.
- Pekkanen Toivo. 2002 (1932). Tehtaan varjossa. Porvoo – Helsinki: WSOY.
- Polva, Anni. 1960 (1957). Tiina aloitta oppikoulun. Hämeenlinna: Karisto.
- Räsänen, Aino.1989 (1950). ...ja Helena soittaa. Hämeenlinna: Karisto.
- Swan, Anni. 1956 (1924). Ulla ja Mark. Porvoo–Helsinki: WSOY.
- Topelius, Z. 1940 (1876). Maamme kirja, Lukukirja Suomen alimmille oppilaitoksille. 43. uudistettu painos. Porvoo – Helsinki:WSOY.
- Valtonen, Hilja.1926. Nuoren opettajattaren varaventtiili. Helsinki: Otava.
- Valtonen, Hilja.1988 (1928). Opettajan villikko, osa 1. 9. painos. (1.painos 1928.) Helsinki: Tammi.
- Valtonen, Hilja.1975 (1938). Hätävara. Helsinki: Otava.
- Wuolijoki, Hella. 1979 (1953). Niskavuoren tarina. Helsinki: Love Kirjat.

Elokuvat

- Anu ja Mikko. 1940. SK: Kersti Bergrothin näytelmän pohjalta Kersti Bergroth ja Orvo Saarikivi. O: Orvo Saarikivi. Suomi-Filmi.
- Avoveteen. 1939. SK Urho Karhumäen romaanin mukaan Ilmari Unho ja Orvo Saarikivi. Suomi-Filmi.
- Hätävara. 1939. SK: Hilja Valtosen romaanin mukaan Nisse Hirn. O: Orvo Saarikivi. Suomi-Filmi.
- ...Ja Helena soittaa. 1952. SK: Aino Räsänen romaanin mukaan Lasse Pöysti. O: Lasse Pöysti. Fennada Filmi.
- Juurakon Hulda. 1937 SK: Hella Wuolijoen näytelmän mukaan Jaakko Huttunen ja Valentin Vaala. O: Valentin Vaala. Suomi-Filmi.
- Kilroy sen teki. 1948. SK: Hilja Valtosen romaanin mukaan Lea Joutseno ja Ilmari Unho. O: Ilmari Unho. Suomi-Filmi.
- Kirkastettu sydän. 1943. SK: Martta Haatosen romaanin mukaan Ilmari Unho. O: Ilmari Unho. Suomi-Filmi.
- Koskenlaskijan morsian. 1923. SK: Väinö Katajan romaanin mukaan Erkki Karu. O: Erkki Karu. Suomi-Filmi.
- Kuin uni ja varjo. 1937. SK: Eino Railon romaanin mukaan Toivo Särkkä. O: Yrjö Nortia ja Toivo Särkkä. Suomen Filmitoimisto SF.
- Neljä naista. 1942. SK: Seere Salmisen näytelmän mukaan Seere Salminen. O: Ilmari Unho. Suomi-Filmi.
- Neiti Talonmies. 1955. SK: Hilja Valtosen romaanin mukaan Usko Kemppi ja William Markus. O: William Markus. Suomen Filmitoimisto SF.
- Niskavuoren Heta. 1952. SK: Hella Wuolijoen näytelmän mukaan Hella Wuolijoki. O: Edvin Laine. Suomen Filmitoimisto SF.
- Niskavuoren Naiset. 1938. SK: Hella Wuolijoen näytelmän mukaan Jaakko Huttunen & Orvo Saarikivi. O: Valentin Vaala. Suomi-Filmi.
- Niskavuoren Naiset. 1958. SK: Hella Wuolijoen näytelmän mukaan Usko Kemppi ja Valentin Vaala. O: Valentin Vaala. Suomi-Filmi.
- Pekka Puupää kesälaitumilla. 1953. SK: Reino Helismaa. O: Armand Lohikoski. Suomen Filmitoimisto SF.
- Pinsiön Parooni. 1962. SK: Leena Härmän näytelmän mukaan Juha Nevalainen. O: Edvin Laine. Suomen Filmitoimisto SF.
- Poikamiesten holhokki. 1938. SK: Inkeri Relanderin romaanin mukaan Nisse Hirn. O: Orvo Saarikivi. Suomi-Filmi.
- Siltalan pehtoori. 1934. SK: Harald Selmer-Geethin romaanin mukaan Hilja Jorma ja Olli Nuorto. O: Risto Orko. Suomi-Filmi.
- Soita minulle, Helena!. 1948. SK: Aino Räsänen romaanin mukaan Hannu Leminen ja Ilmari Unho. O: Hannu Leminen. Adams Filmi.
- Suomisen taiteilijat. 1943. SK: Seere Salminen & Elsa Soini. O: Orvo Saarikivi. Suomen Filmitoimisto SF.
- Tavaratalo Lapatossu ja Vinski. 1940. SK: Ensio Rislakki. O: Toivo Särkkä. Suomen Filmitoimisto SF.

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Julkaistu tutkimuskirjallisuus

- Aikasalo, Päivi. 2000. Seuratkaamme järkevää ja terveellistä muotia. Naisten pukeutumishanteet ja vaatevalinnat 1920-luvulta 1960-luvun lopulle. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Aikasalo, Päivi. 2006. Käsityöt osana naisten elämää. Teoksessa Leena Kaukinen ja Miia Collanius (toim.) Tekstejä ja kangastuksia Puheenvuoroja käsityöstä ja sen tulevaisuudesta. Hamina: Akatiimi, 40–54.
- Anna. 2009. Televisio-ohjelma-sivut. Anna 2009/40, 71.
- Anttila, Pirkko. 1993. Käsityön ja muotoilun teoreettiset perusteet. Porvoo: Minerva.
- Anttila, Pirkko. 1998. Tutkimisen taito ja tiedon hankinta. Helsinki: Akatiimi.
- Anttila, Pirkko. 2005. Ilmaisuu, teos, tekeminen ja tutkiva toiminta. Hamina: Akatiimi.
- Apo, Satu. 1985. Rahvas elämäntapansa puolustajana. Tiede & Edistys 1985/3, Helsinki: Tutkijaliitto, 238–241.
- Aprons. <http://blog.fidmmuseum.org/museum/2009/11/aprons.html>. Luettu 16.6.2012.
- Arjava, Hellevi. 2007. Swanin työt Kulttuurihistoriallinen kertomus autonomian ajalta. Helsinki: Tammi.
- Aromaa, Vuokko. 1990. Tyttöikä – tuulenpyörre ja tosipaikka. Teoksessa Kari Immonen (toim.) Naisen elämää. Helsinki: Otava, 91–203.
- Ars Suomen taide, osa I. 1989. Helsinki: Weilin +Göös.
- Ars Suomen taide, osa II. 1989. Helsinki: Weilin +Göös.
- Ars Suomen taide, osa III. 1989. Helsinki: Weilin +Göös.
- Ars Suomen taide, osa IV. 1989. Helsinki: Weilin +Göös.
- Von Bagh, Peter. 1992. Suomalaisen elokuvan kultainen kirja. Helsinki: Otava ja Suomen elokuva-arkisto.
- Barnard, Malcolm. 1996. Fashion as communication. London – New York: Routledge.
- De Beauvoir, Simone. 1980 (1949). Toinen Sukupuoli. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Burman, Barbara. 1999a. Introduction. Teoksessa Barbara Burman (toim.) The Culture of Sewing. Gender, Consumption and Dressmaking. Oxford – New York: Berg, 1–18.
- Burman, Barbara. 1999b. Made at Home by Clever Fingers: Dressmaking in Edwardian England. In Barbara Burman (ed.) The Culture of Sewing. Gender, Consumption and Dressmaking, s. 33–53. Oxford – New York: Berg.
- Boucher, Francois (1988): A History of Costume in the West. London, Thames & Hudson Ltd.
- Buckley, Cheryl. 2003. De-Humanised Females and Amazonians': British Wartime Fashion and its Representatiom in Home Chat 1914–1918. In Barbara Burman ja Carole Turbin (eds.) Material Strategies. Dress and Gender in Historical Perspective, s. Malden MA: Blackwell, 146–166.
- Craik, Jennifer. 2000. The Face of Fashion. London – New York: Routledge.
- Dalby, Liza. 1995. Geisha and Kimono. In Mary-Ellen Roach-Higgins, Joanne B. Eicher and Kim K. P. Johnson (eds.) Dress and Identity. New York: Fairchild Publications, 147–155.
- Douglas, Mary. 2000. Puhtaus ja vaara Rituaalisen rajanvedon analyysi. Tampere, Vastapaino.
- Elomaa, Hanna. 1996. Suomi 1800-luvun loppupuolella. Teoksessa Katriina Mäkinen ja Leena Rossi (toim.) Rakkautta, ihanteita ja todellisuutta Turku: Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus, 15–21.

- Elomaa, Hanna. Mikrohistoria johtolankojen jäljillä. Teoksessa Kari Immonen ja Maarit Leskelä-Kärki (toim.) Kulttuurihistoria. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 59–74.
- Eurokankaan mainos. 2006. Helsingin sanomat 11.12. 2006,1.
- Fairclough, Norman. 1997. Miten media puhuu. Tampere, Vastapaino.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina. 2006. Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen (toim.) Muistitietotutkimus. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 25–48.
- Florence, Judy. 2001. Aprons of the mid-20th century: To Serve and Protect. Atglen: Schiffer Publishing Ltd.
- Foucault, Michel 1998. Seksuaalisuuden historia Tiedontahto Nautintojen käyttö. Tampere, Vastapaino.
- Gadamer, Hans-Georg. 2005. Hermeneutiikka. Ymmärtäminen tieteessä ja filosofiassa. Tampere: Vastapaino.
- Gardberg, C.J. 1989. 1500-luvun kalkkimaalaus. Teoksessa Salme Sarajas-Korte (päätoim.) Ars Suomen taide, osa I. Keuruu: Weilin+Göös. 308–316.
- Gaugele, Elke. 2002. Schurz und Schürze, Klaidung als Medium der Geschlechterkonstruktion. Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag.
- Geisel, Eilyn Anne. 2006. The Apron Book, Making, Wearing, and Shairing a Bit of Cloth and Comfort. Kansas City: Andrews McMeel Publishing, LLC.
- Ginzburg, Carlo. 1996. Johtolankoja. Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista. Helsinki: Gaudeamus.
- Granö, Päivi. Kuvaan merkitty muisti, muistilla merkitty taide. Teoksessa Kari Immonen ja Maarit Leskelä-Kärki (toim.) Kulttuurihistoria. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 238–257.
- Haaso, Stina. 2010. Esiliinan tuntee joka nainen. Maaseudun tulevaisuus 16.4.2010, 11.
- Hakkarainen, Paula. 1996. Käsien koulu. Teoksessa Katriina Mäkinen ja Helena Rossi (toim.) Rakkautta, ihanteita ja todellisuutta. Turku: Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus, 100–119.
- Hall, Stuart. 1992. Kulttuurin ja politiikan murroksissa. Tampere, Vastapaino.
- Hallman, Hannele. 1988. Kotitaloustyö ja sen yksilöllinen merkitys: ”marttyyrit”, syylliset” ja ”ne jotka tietävät mitä tahtovat”. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Halme, Anna. 2006. Maaseudun piika suomalaisessa kaunokirjallisuudessa, Teoksessa Marjatta Rahikainen ja Kirsi Vainio-Korhonen (toim.) Työteliäs ja uskollinen Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 176–195.
- Halminen Kaisa. 1996. Branderin kuusi sisarta Teoksessa Katriina Mäkinen ja Helena Rossi (toim.) Rakkautta, ihanteita ja todellisuutta. Turku: Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus, 120–154.
- Halminen, Yrjö. 1947. Kiikoisten seurakunta. Kiikoinen: Kiikoisten seurakunta.
- Heikinmäki, Maija-Liisa. 1967. Mitä hameiden alla Naisten alushousujen käyttöön tulo Suomessa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura:
- Heikkilä, Anitta. 2008. Vaate lapsen elämässä. Koululaisten pukeutuminen pohjoissuomalaisessa maalaiskylässä vuosina 1909–1939. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.
- Heikkilä, Darja. 2003. Käsityön ammatillinen opetus Suomessa 1700-luvulta nykypäivään. Teoksessa Simo Kotilainen ja Marjo-Riitta Simpanen (toim.) Suomalaisen käsityökoulutuksen vaiheita 1700-luvulta 2000-luvulle. Jyväskylä: Suomen käsityön museo, 7–47.

- Heikkinen, Kaija. 1997. Käsityöt naisten arjessa. Kulttuuriantropologinen tutkimus pohjoiskarjalaisten naisten käsityön tekemisestä. Helsinki: Akatiimi.
- Heikkinen, Kaija. 2006. Onko käsityöllä sukupuolta? Teoksessa Leena Kaukinen ja Miia Collanius (toim.) Tekstejä ja kangastuksia Puheenvuoroja käsityöstä ja sen tulevaisuudesta. Hamina: Akatiimi, 31–39.
- HOAS:n mainoskortti. Helsinki: Helsingin seudun opiskelija-asuntosäätiö.
- Helsti, Hiikka. 2000. Kotisynnytysten aikaan. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Higgins, C. 2007 (1914) Apron: Its Traditions, History and Secret Significances. Whitefish: Kessinger Publishing.
- The History of Art. 1990. London: The Hamlyn Publishing Group Limited.
- Holst, Leena. 2011. Kansallispuku. Helsinki: Maahenki.
- Hurme, Raija & Pesonen, Maritta & Syväoja, Olli (toim.). 2000 (1990). Uusi Englanti-Suomi suursanakirja. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY.
- Häkkinen, Antti. 2007. Elämää kahdessa Suomessa.
http://openfinland.net/index.php?x=vastineets&article_id=13&author=23 Luettu 16.6.2012.
- Hämäläinen-Forslund, Pirjo. 1987. Maamon marjat Entisaikain lasten elämää. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY.
- Iltanen, Sonja. 2007. Minihameesta mummon mekkoon. Teollinen vaatesuunnittelu ja keski-ikäisten naisten vaatekäytännöt sosiaalista ikää rakentamassa. Helsinki:Taideteollinen korkeakoulu.
- Immonen, Kari. 1993. Mennyt nykyisyytenä. Teoksessa Marjo Kaartinen & Katriina Mäkinen & Leena Rossi & Totti Tuhkanen (toim.) Metodikirja. Näkökulmia kulttuurihistorian tutkimukseen. Turku: Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus, 19–33.
- Immonen, Kari. 2001. Uusi kulttuurishistoria. Teoksessa Kari Immonen ja Maarit Leskelä-Kärki (toim.) Kulttuurihistoria. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 11–25.
- Isaksson, Vuokko. 1990. Kehrää kehää tyttönen. Jyväskylä: Koivu ja tähti.
- Isaksson, Vuokko. 2003. Sukupuolten ja sosiaalisen tasa-arvon näkökulma käsityönopetukseen sekä mietteitä tulevasta. Teoksessa Marjo-Riitta Simpanen (toim.). Lyhyt oppimäärä koulukäsityöhön. Jyväskylä: Suomen käsityön museo, 47–65.
- Jallinoja, Riitta. 1984. Perhekäsityksistä perhettä koskeviin ratkaisuihin. Teoksessa Elina Haavio-Mannila, Riitta Jallinoja ja Harriet Strandell (toim.) Perhe, työ ja tunteet. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY.
- Jefferies, Janis. 1996. Text and textiles: weaving across the borderlines. Katy Deepwell (toim.) Teoksessa New Feminist art criticism. Manchester ja New York: Manchester University Press, 164–173.
- Jussila, Raimo. 1998. Vanhat sanat. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
- Juvonen, Tuula & Rossi, Leena-Maija & Saresma, Tuija. 2010. Kuinka sukupuolta voi tutkia. Teoksessa Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi ja Tuula Juvonen. Käsikirja Sukupuoleen. Tampere, Vastapaino.
- Kaarninen, Mervi. 1989. Ei ammattia van perhettä varten Työläistyttöjen koulutus Tampereella 1920-luvulla. Teoksessa Leena Laine ja Pirjo, Markola (toim.) Tuntematon työläisnainen. Tampere, Vastapaino, 88–110.
- Kaartinen, Marjo & Korhonen, Anu. 2005 Historian kirjoittamisesta. Turku: Kirja Aurora.
- Kaipainen, Minna. 2008. Ken tilauspukua käyttää, hän herrasmieheltä näyttää. Eteläkarjalainen maalaisvaatturi ja vaatturitoiminta Suomessa 1920–1960-luvuilla. Joensuu: Joensuun yliopisto.

- Kaiser, Susan B. 1996. Gender, Ethnicity, and Sexuality: Styles, Subjectivities and Communities. Teoksessa Ulla Suojanen (ed.) Clothing and Its Social, psychological, Cultural and environmental Aspects. Helsinki:Helsingin yliopiston julkaisuja.
- Kalela, Jorma. 1995. Kirjoittamisen ulottuvuudet historiankirjoituksessa. Teoksessa Leena Rossi & Hanne Koivisto (toim.) Monta tietä menneisyyteen. Turun yliopisto. Turku: 1995, 316–325.
- Kalela, Jorma. 2000. Historiantutkimus ja historia. Helsinki:Gaudeamus.
- Kalela, Jorma. 2001. Historiantutkimus ja jokapäiväinen historia. Teoksessa Jorma Kalela ja Ilari Lindroos (toim.) Jokapäiväinen historia. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 11–25.
- Kallio, Veikko. 1992. Katsaus aikakauslehdistön kehitykseen vuoden 1955 jälkeen. Teoksessa, Päiviö Tommila (päätoim.) Suomen lehdistön historia 10. Kuopio: Kustannuskiila
- Kallioniemi, Kari.1993. Populaarikulttuuri kulttuurihistorian tutkimuksen kohteena. Teoksessa Marjo Kaartinen & Katriina Mäkinen & Leena Rossi & Totti Tuhkanen (toim.) Metodikirja. Näkökulmia kulttuurihistorian tutkimukseen. Turku: Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus, 59–70.
- Kallioniemi, Kari. 2001. Järki ja tunteet. Populaarikulttuurintutkimus katsoo itseään peiliin. Teoksessa Kari Immonen ja Maarit Leskelä-Kärki (toim.) Kulttuurihistoria. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 91–106.
- Karjalainen, Erkki. 1970. Suomen vapaan kansansivistystyön vaiheet. Helsinki: Weilin+Göös.
- Kaukonen, Toini-Inkeri.1985. Suomalaiset kansanpuvut ja kansallispuvut. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY.
- Kaukonen, Toini-Inkeri. 1998. Kyynära pohjaa, kortteli raitaa. Helsinki: Akatiimi.
- Kaurikotiloita ja kyynpäitä. http://www.nba.fi/fi/kansatieteelliset_kaurikotilo. Luettu 16.6.2012.
- Kilki, Minna 2006. Kotiapulaiset. Muistoa sadan vuoden ajalta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
- Klepp, Ingun Grimstad. 2007. Patched, Louse-ridden, Tattered: Clean and Dirty Clothes. Textile. 5/3. Oxford: Berg, 254–275.
- Koivunen, Anu 2004. Mihin katse kohdistuu? Feministisen elokuvatutkijan metodologinen itsereflektio. Teoksessa Marianne Liljeström (toim.) Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta. Tampere, Vastapaino, 228–251.
- Koivunen, Anu. 1994. Elokuva, historiankirjoitus, feminismi. Teoksessa Jari Kupiainen ja Erkki Sevänen (toim.) Kulttuurintutkimus. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kojonkoski-Rännäli, Seija. 1995. Ajatus käsissämme. Käsiyön käsitteen merkityssisällön analyysi. Turku: Turun yliopisto.
- Kokko, Sirpa. 2007. Käsiyöt tyttöjen kasvatuksessa naisiksi. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Komulainen, Terttu & Tirronen, Varpu-Leena.1979. Karjalainen käsipaikka. Joensuu.
- Kopisto, Sirkka & Sihvo, Pirkko. 1996. Puku Suomessa 1750–1900. Helsinki: Museovirasto.
- Korhonen, Anu. 2001. Mentaliteetti ja kulttuurihistoria. Teoksessa Kari Immonen ja Maarit Leskelä-Kärki (toim.) Kulttuurihistoria. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 40–58.
- Korhonen, Teppo. 1999. Tekniikkaa, taideta ja taikauskoa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Korkiakangas, Pirjo.1996. Muistoista rakentuva lapsuus. Helsinki: Suomen Muinaismuistoydistys.

- Korkiakangas, Pirjo. 2006. Etnologisia näkökulmia muistiin ja muisteluun. Teoksessa Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen (toim.) Muistitietotutkimus. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 120–144.
- Koskela, Hille. 1997. Tilapuoli sukupuoli. Teoksessa Tuukka Haarni, Marko Karvinen, Hille Koskela ja Sirpa Tani (toim.) Tila, paikka ja maisema. Tampere: Vastapaino, 73–86.
- Koskennurmi-Sivonen, Ritva. 1998. Crating a Unique Dress – A Study of Riitta Immonen's Creations in the Finnish Fashion House Tradition. Hamina: Akatiimi.
- Koskennurmi-Sivonen, Ritva: Vaatetus, pukeutuminen ja muoti – ero ja erottamattomuus. 2000a. Teoksessa Ritva Koskennurmi-Sivonen ja Anna-Mari Raunio (toim.) Vaatekirja. Helsinki: Helsingin yliopiston kotitalous- ja käsityötieteiden laitos, 1–16.
- Koskennurmi-Sivonen, Ritva. Helsinki, 2000b. Vaate, muoti, taide ja käsityö. Teoksessa Ritva Koskennurmi-Sivonen ja Anna-Mari Raunio (toim.) Vaatekirja. Helsinki: Helsingin yliopiston kotitalous- ja käsityötieteiden laitos, 109–138
- Koskennurmi-Sivonen, Ritva. 2002. Salonkimuoti lehdissä. Ateljee Riitta Immonen kuvissa ja teksteissä 1945–1985. Hamina: Akatiimi.
- Koskennurmi-Sivonen, Ritva. 2010. Tekstiilikulttuuria kaiken aikaa. http://kosisivukone.fi/files/tekstiilikulttuuriseura.kosisivukone.com/tiedostot/ritvakoskennurmi_sivonen_luento.pdf Luettu 19.7.2011.
- Kraukle, Daina. 2006. Latvian design. Jumava.
- Kröger, Tarja. 2003. Käsityön verkko-oppimateriaalin moninaisuus ”Käspaikka”-verkkosivustossa. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Kröger, Tarja & Sipilä, Outi. 2005. Kynnyksestä talo tunnetaan, esiliinasta emäntä. Pirta 2005/2 43.
- Kuchler, Susanne & Miller, Daniel. 2005. Clothing as Material Culture. Oxford: Berg.
- Kärna-Behm. 2005. Käsityö kulttuurisena kategoriana. Käsityön ja käsityöläisyyden representaatio suomalaisissa päivälehdissä. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Lagerspetz, Olli. 2008. Lika. Kirja maailmasta, kodistamme. Vantaa: Multikustannus.
- Larsson, Annika. 2008. Vikings with Vanity: Vivid Colors, Flowing Silk, Fashionable Until Advent of Christianity. Uppsala: Uppsala University.
- Lehtinen, Ildikó & Sihvo, Pirkko. 2005. Rahwaan puku. Folk Costume. Näkökulmia Suomen kansallismuseon kansallispuukokoelmiin. 3. uudistettu painos. Helsinki: Museovirasto.
- Lehtonen, Mikko. 1996. Merkitysten maailma. Kulttuurisen tekstintutkimuksen lähtökohtia. Tampere, Vastapaino.
- Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa. 1984. Ancient Finnish Costumes. Vammala: SARK.
- Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa. 2001. Euran puku ja muut muinaisvaatteet. Vammala: Euran muinaispukutoimikunta.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko. 1992. Aikakauslehdistön itsenäistymisvuodet 1918-1955. Teoksessa, Päiviö Tommila (päätoim.) Suomen lehdistön historia 10. Kuopio: Kustannuskiila.
- Lepistö Vuokko. 1999. Kotitalousteknologia työväen, yhteiskeittiöiden ja keskiluokan palveluksessa. Teoksessa Kaisa Vehkalahti (toim.) Teknologian historia. Turku: Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus, 141–169.
- Liljeström, Rita: Sukupuolijärjestelmä ja naisten työ. Teoksessa Liisa Rantalaiho (toim.) miesten tiede, naisten puuhut. Vastapaino. Tampere, 1986.
- Liljeström, Marianne. Feministinen metodologia – mitä se on? Teoksessa Marianne Liljeström (toim.) Feministinen tietäminen Keskustelua metodologiasta. Tampere, Vastapaino, 9–21.

- Linnove, Aino. 1947. Suomalaisen pitsinnypläyksen kehitysvaiheita 1500-luvulta 1850-luvulle. Porvoo–Helsinki: WSOY:
- Lokranz, Kerstin. 1981. Förklädesboken. Gamla och nya Förkläden att sy själv. Malmö: Gidlunds.
- Lowe, Elisabeth & Anspah, Karlyne. 1978/7. Freedom in Dress. A Search for Related Factors. Family and Consumer Research Journal. Sage Publications, 121–127.
- Lund, Outi. 2002. Nappiin ja naimisiin. Tehdastyötä ja nappifliikan elämää Teijon seudulla 1940-luvulta 1980-luvulle. Turku: k & h.
- Luoma, Helena. 2003. Muinaispukuesittelyt. Teoksessa Helena, Luoma (toim.) Sinihameet kultavyöt, suomalaisia muinaispukuja. Tampere: Pirkanmaan käsi- ja taideteollisuus ry ja Opintotoiminnan keskusliitto ry, 48–61.
- Luutonen, Marketta. 1997. Kansanomainen tuote merkityksen kantajana. Tutkimus suomalaisesta villapaidasta. Helsinki: Akatiimi.
- Luutonen, Marketta. 2007. Tuotesuhteita. Pohdintoja ihmisistä ja tuotteista. Hamina: Akatiimi.
- Löfström, Jari. 1999. Sukupuoliero agraarikulttuurissa: ” se ny vaan on semmonen”. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
- Löfström, Jari. 2000. Musta nahkatakki. Teoksessa Bo Lönnqvist (toim.) Arjen säikeet. Jyväskylä: Atena, 215–233.
- Lönnqvist, Bo. 1974. Dräckt och mode - några finländska exempel. Teoksessa Sigfrid Svesson (toim.) Folklig dräkt. Lund: Liber Läromedel, 95–112.
- Lönnqvist, Bo. 1977. Förklädet – kvinnas skydd, mannens trygghet. Folkdansaren 1977/6, 4.
- Lönnqvist, Bo. 1979. Kansanpuku ja kansallispuke. Helsinki: Otava.
- Lönnqvist, Bo. 1987. Leikin välineet. Teoksessa Onko lasten leikkiperinne katoamassa? Helsinki: Lasten päivän säätiö ja Lastensuojelukeskusjärjestö.
- Lönnqvist, Bo. Kun taitelijat löysivät kansanpuvun. Teoksessa Salme Sarjas-Korte (päätoim.) Ars Suomen taide, osa III. Helsinki: Weilin +Göös, 104–107.
- Lönnqvist, Bo. 2008. Vaatteiden valtapeli. Näkymättömän kulttuurianatomia. Jyväskylä: Schildts.
- Malmberg, Raili. 1991. Naisten ja kotien lehdet aikansa kuvastimina. Teoksessa Päiviö Tommila (toim.) Suomen lehdistön historia 8. Kuopio: Kustannuskiila Oy, 191–291.
- Marjanen, Päivi. 2003. Tyttöjen käsityönopetuksen muutos kansakoulusta alkavaan peruskouluun 1866–1970. Teoksessa Marjo-Riitta Simpanen (toim.) Lyhyt oppimäärä koulukäsityöhön. Jyväskylä: Suomen käsityön museo, 31–45.
- Marjanen, Päivi. 2012. Koulukäsityö vuosina 1866-2003. Kodin hyvinvointiin kasvattavista tavoitteista kohti elämänhallinnan taitoja. Turku: Turun yliopisto. <https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/83445/AnnalesC344Marjanen.pdf?sequence=1> (Luettu 19.10.2012)
- Markkola, Pirjo. 1989. Maaseudun työläisvaimot. Teoksessa Leena Lainen ja Pirjo Markkola (toim.) Tuntematon työläisnainen. Tampere, Vastapaino, 39–60.
- Markkola, Pirjo. 1990. Pirtissä, pellolla, kotona ja konttorissa. Teoksessa Kari Immonen (toim.) Naisen elämää. Helsinki: Otava, 349–419.
- Markkola, Pirjo. 1995. Maaseudun työläisvaimot. Teoksessa Kirsi Tuohela (toim.) Naisen ja perheen historia. Turku: Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus, 63–81.
- De Marley, Diana. 1988. Working dress. New York: Holmes & Meir Publishers, Inc.
- Meri, Veijo (1991): Sanojen synty. Suomen kielen etymologinen sanakirja. Jyväskylä–Helsinki: Gummerus.
- Miettunen, Sari. 2004. Mekon suoja ja siveyden turva. Turun Sanomat 15.8.2004, 20.

- Miller (2005): Introduction. In Susanne Kuchler and Susanne & Daniel Miller (Eds.) *Clothing as Material Culture*, Oxford: Berg, 1–19.
- Moring, Kirsikka (2009): Naisten eroviikot. *Helsingin Sanomat* 13.11.2005, A 6.
- Mornu, Nathalie (2009): Ihanat essut! 25 raikasta esiliinamallia. Karkkila: Kustannus-Mäkelä Oy.
- MuseoSuomi
<http://www.museosuomi.fi/?l=fi&m=0&c=%2500%250B%2501%2504%2508%2500&g>
 Luettu 7.1.2010.
- Myllyntaus, Timo. 1992. Vaaran laelta toimiston nurkkaan – taloudellinen kehitys ja elämänmuodon muutokset. Teoksessa Marjatta Rahikainen (toim.) *Suuri muutos, suomalaisen yhteiskunnan kehityspiirteitä*. Helsinki: Helsingin yliopisto, 35–51.
- Mäkelä, Anneli. 1989. *Suvusta perheeseen – Satakunnan ja Karjalan naisen asema 1500-luvulla*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Männistö, Tiina. 2003. Haluathan tulla todelliseksi naiseksi? Naisruumiin tuottaminen Suomessa ilmestyneissä nuoren naisen oppaissa 1890–1972. Turku: Turun yliopisto.
- Määttä, Kaija (toim.). 2009. *Essun taskut*. Nakkila: Sanasiivet.
- Nenga, Sandi Kawecka. 2003. *Social Class And Structures Of Feeling In Women's Childhood Memories Of Clothing, Food, And Leisure*. *Journal of Contemporary Ethnography*. Sage Publications, 167–198.
- Nenonen Kaisu-Maija & Teerijoki, Ilkka. 1998. *Historian suursanakirja*. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY.
- Nieminen, Marjo. 2003. Köyhälistö ja koulutus 1800- ja 1900-lukujen taitteessa. Teoksessa Minna Vuorio-Lehti ja Marjo Nieminen (toim.) *Kasvatushistoria nyt*. Turku: Suomen Kasvatustieteellinen Seura, 109–128.
- Nieminen, Martta (2005): Sauli Niinistö vaatii päättäväisyyttä. *Helsingin Sanomat* 13.11.2005, A 6. Helsinki: Sanoma News Oy.
- Nirvi, R.E. 1955. Sanoja ja käyttäytymistä. *Sanahistoriallisia tutkimuksia I*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 49–57.
- Nockert, Margareta. 1997. *Tekstiilit ja vaatetus 1350–1450*. Teoksessa Margareeta Pohjolan *Rouva ja Valtias*. Kööpenhamina: Tanskan kansallismuseo, 201 – 211.
- Nykysuomen sanakirja, osa I*. 1961. Porvoo – Helsinki: WSOY.
- Nykysuomen sanakirja, osa II*. 1961. Porvoo – Helsinki: WSOY.
- Nykysuomen sanakirja, osa III*. 1961. Porvoo – Helsinki: WSOY.
- Nykysuomen sanakirja, osa V*. 1961. Porvoo – Helsinki: WSOY.
- Nykysuomen sanakirja, osa VI*. 1961. Porvoo – Helsinki: WSOY.
- Nykänen, Anna-Stina. 2012. Tulkkaa essut takaisin! *Helsingin Sanomat* 18.3.2012, D 7.
- Nylen, Anna-Maija. 1974. *Forkinnet som bondeplagg*. Teoksessa Sigfrid Svesson (toim.) *Folklig dräkt*. Lund: Liber Läromedel.
- Oittinen, Riitta. 1989. Ompelu naisten työnä ja työn symbolina. Teoksessa Leena Lainen ja Pirjo Markkola (toim.) *Tuntematon työläisnainen*. Tampere: Vastapaino, 61–87.
- Oittinen, Riitta. 1990. Säädytöntä pukeutumista. Muoti ja erottautuminen keisariajan suomalaisessa pukeutumisessa. Teoksessa Matti Peltonen (toim.) *Arki ja murros*. Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 51–76.
- Oittinen, Riitta. 1996. Pistoja yli ajan ja säädyn. Ompelu kahden naisen elämässä. Teoksessa Marjatta Rahikainen (toim.) *Matkoja moderniin*. Lähikuvia suomalaisten elämästä. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 31–72.
- Ollila, Anne: 1993 *Suomen kotien päivä valkenee...* Marttajärjestö suomalaisessa yhteiskunnassa vuoteen 1939. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki.

- Ollila, Anne. 1998. Emäntä, äiti vai kotirouva? Naisen muuttuva rooli perheessä. Teoksessa Kirsi Tuohela (toim.) Naisen ja perheen historia. Turku: Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus, 46–69.
- Ollila, Anne. 1994. Naisliike, nationalismi ja kansanvalitus: Miksi Martta-yhdistys halusi riveihinsä ”kaikkien kansanluokkien naiset”? Teoksessa Anneli Anttonen, Lea Henriksson ja Ritv Nätkin (toim.) Naisten hyvinvointivaltio. Tampere, Vastapaino, 53–72.
- Ollila, Anne. 1999. Emäntä – miten Marttajärjestö määritteli maalaisemännän ja perheenemännän työn 1920- ja 1930-luvulla. Teoksessa Kaisa Vehkalahti (toim.) Perhehistoria. Turku: Turun yliopiston täydennyskeskus, 151–158.
- Ollila, Anne: Naishistoria ja sukupuolijärjestelmä. 2001. Teoksessa Kari Immonen ja Maarit Leskelä-Kärki (toim.) Kulttuurihistoria. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 75–90.
- Ollila, Anne. 2010. Yksilö ja yhteisö: kiista kontekstualisoimisesta. Teoksessa Heli Rantala ja Sakari Ollitervo (toim.) Kulttuurihistoriallinen katse. Turku: Kulttuurihistoria, 63–79.
- Ollitervo, Sakari. 2002. Kirje menneisyydestä. Teoksessa Kimi Kärki (toim.) 30-vuotias tuntee. Turku: Turun yliopiston historian laitos, 17–21.
- Otavan iso tietosanakirja, osa IV. 1962 Helsinki: Otava
- Otavan iso tietosanakirja, osa V. 1963 Helsinki: Otava
- Otavan iso tietosanakirja, osa VI. 1963 Helsinki: Otava
- Paasonen, Susanna. 2010. Sukupuoli ja representaatio. Teoksessa Tuija Sarema, Leena-Maija Rossi ja Tuula Juvonen (toim.) Käsikirja Sukupuoleen. Tampere: Vastapaino, 39–49.
- Paoletti, JO B. & Kregloh, Carol.L. 1989. The Children's Department. In Claudia B. Kidwell and Valerie Steele (eds.) Men and Women, Dressing the Part. Smithsonian Institution Press, 22–41.
- Parsons, Jean L. 2002. No longer a "Frowsy Drudge" Women's Wardrobe Management: 1880–1930. Clothing and Textile Research Journal 2002:20. Sage. 33–44.
- Peltonen, Eeva. 1997. Muistojen sodat - muistien sodat. Teoksessa Katariina Eskola ja Eeva Peltonen (toim.) Aina uusi muisto. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Peltonen, Matti. 2006. Mikrohistorian lajit. Teoksessa Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen (toim.) Muistitietotutkimus. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 145–171.
- Perkin, Joan. 2002. Sewing Machines: Liberation or Drurgery for Women? History Today 52/12. The H.W. Wilson Company, 35–41.
- Pihlainen, Kalle. 2001. Kaunokirjallisuus ja totuudellisuuskysymysten ylittäminen historian tutkimuksessa. Teoksessa Kari Immonen ja Maarit Leskelä-Kärki (toim.) Kulttuurihistoria. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 303–317.
- Pulkkinen, Camilla. 2008. Kretonki, flanelli ja miljoonahousukankaat 1861–1919. Teoksessa Kirsi Niinimäki ja Marjo-Riitta Saloniemi (toim.) Kretongista printtiin. Suomalaisen painokankaan historiaa. Helsinki: Maahenki, 17–27.
- Purhonen, Semi. 2008a. Suuret ikäluokat sukupolvena? Teoksessa Semi Purhonen, Tommi Hoikkala ja J. P. Roos (toim.) Kenen sukupolveen kuulut. Helsinki: Gaudeamus, 9–30.
- Purhonen, Semi. 2008b. Sukupolvikokemukset ja sukupolvitietoisuus suurten ikäluokkien elämäntarinoissa. Teoksessa Semi Purhonen, Tommi Hoikkala ja J. P. Roos (toim.) Kenen sukupolveen kuulut. Helsinki: Gaudeamus, 156–184.
- Purhonen, Semi. 2008c. Suurten ikäluokkien yhteiskunnalliset jaot yhteiskunnallisen sukupolvena. Teoksessa Semi Purhonen, Tommi Hoikkala ja J. P. Roos (toim.) Kenen sukupolveen kuulut. Helsinki: Gaudeamus, 197–226.

- Purhonen, Semi, Hoikkala, Tommi & Roos, J. P. 2008 Suuret ikäluokat ja elämän käännekohtat. Teoksessa Semi Purhonen, Tommi Hoikkala ja J. P. Roos (toim.) Kenen sukupolveen kuulut. Helsinki: Gaudeamus, 33–50.
- Pylkkänen, Riitta, 1970. Barokin pukumuoti Suomessa 1620–1720. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Pylkkänen, Riitta. 1956. Renessanssin puku Suomessa 1550–1620. Porvoo–Helsinki: WSOY.
- Pylkkänen, Riitta. 1982. Säätyläisnaisten pukeutuminen Suomessa 1700-luvulla. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Pöllänen, Sinikka. 2007. Käsityötieteen poluilla. Teoksessa Pirita Seitamaa-Hakkarainen, Sinikka Pöllänen, Marketta Luutonen, Minna Kaipainen, Tarja Kröger, Anna-Mari Raunio, Outi Sipilä, Virpi Turunen, Leena Vartiainen ja Asko Heinonen. Käsityötieteen ja käsityömuotoilun sekä teknologiakasvatuksen tutkimusohjelma Savonlinnan opettajankoulutuslaitoksessa. Joensuu: Joensuun yliopisto, 3–18.
- Pöytä, Jyrki. 2006. Kilpikirjoitukset muistitietotutkimuksessa. Teoksessa Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen (toim.) Muistitietotutkimus. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 221–244.
- Racz, Istvan. 1977. Suomalais-ugrilaista kansantaidetta. Helsinki: Otava.
- Radley, Allan. 1990. Artefacts, Memory and the Sense of the Past. In D Middleton and D. Edwards (eds.) Collective Remembering. Newbury Park: SAGE, 40–59.
- Rahikainen, Marjatta. 2001a. ”Naiset näkyvät Suomessa tekevän vaikka mitä”. Teoksessa Marjatta Rahikainen ja Tarja Räisänen (toim.) ”Työllä ei oo kukkaan rikastunna” Naisten töitä ja toimeentulokeinoja 1800- ja 1900-luvulla. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 17–35.
- Rahikainen, Marjatta. 2001b. Herrasväki, työväki ja palkkatulo toimeentulon lähteinä kaupungeissa. Teoksessa Marjatta Rahikainen ja Tarja Räisänen (toim.) ”Työllä ei oo kukkaan rikastunna” Naisten töitä ja toimeentulokeinoja 1800- ja 1900-luvulla. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 118–145.
- Rahikainen, Marjatta. 2006a. Kadonneen työn jäljillä. Teoksessa Marjatta Rahikainen ja Kirsi Vainio-Korhonen (toim.) Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 7–31.
- Rahikainen, Marjatta. 2006c. Kotiapulaisena 1900-luvun kaupunkilaisperheissä. Teoksessa Marjatta Rahikainen ja Kirsi Vainio-Korhonen (toim.) Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 224–252.
- Rahikainen, Marjatta. 2006b. Maatalouden piit pitäjänhistorioiden valossa. Teoksessa Marjatta Rahikainen ja Kirsi Vainio-Korhonen (toim.) Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 153–175.
- Rantala, Heli. 2010. Kulttuurin juurilla: kulttuurin käsite varhaisessa suomalaiskeskustelussa. Teoksessa Heli Rantala ja Sakari Ollitervo (toim.) Kulttuurihistoriallinen katse. Turku: Kulttuurihistoria, 19–40.
- Rantalaiho, Liisa. 1994. Sukupuolisopimus ja Suomen malli. Teoksessa Anneli Anttonen, Lea Henriksson & Ritva Nätkin (toim.) Naisten hyvinvointivaltio. Tampere, Vastapaino, 9–30.
- Rantasalo, A.V. 1933. Karjataikoja. Suomen kansan muinaisia taikoja IV. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rauhala, Anna. 2003a. Kotien liinavaatteet. Teoksessa Sanna Kaisa Spoof (toim.) Tiltun kapiot. Iittiläinen käsityöperinne. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 131–177.

- Rauhala, Anna. 2003b. Ei elämää ilman puikkoja. Teoksessa Sanna Kaisa Spoof (toim.) *Tiltun kapiot. Iittiläinen käsityöperinne*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 178–217.
- Raunio, Anna-Mari. 2000. Rajoja, reunoja, vaatteita ja tiloja. Teoksessa Ritva Koskennurmi-Sivonen ja Anna-Mari Raunio (toim.) *Vaatekirja*. Helsinki: Helsingin yliopiston kotitalous- ja käsityötieteiden laitos, 51–76.
- Raunio, Anna-Mari. 2007. Monitieteinen ja poikkitieteinen käsityötiede. Teoksessa Pirita Seitamaa-Hakkarainen, Sinikka Pöllänen, Marketta Luutonen, Minna Kaipainen, Tarja Kröger, Anna-Mari Raunio, Outi Sipilä, Virpi Turunen, Leena Vartiainen ja Asko Heinonen. *Käsityötieteen ja käsityömuotoilun sekä teknologiakasvatuksen tutkimusohjelma Savonlinnan opettajankoulutuslaitoksessa*. Joensuu: Joensuun yliopisto, 19–25.
- Riikonen, Jaana. 2003. Arkeologiset tekstiililöydöt – tutkimusta ja tulkintaa. Teoksessa Helena Luoma (toim.) *Sinihameet kultavyöt, suomalaisia muinaispukuja*. Tampere, Pirkanmaan käsi- ja taideoollisuus ry ja Opintotoiminnan keskusliitto ry, 6–35.
- Riikonen, Jaana. 2004. Hedelmällisyys ja suojelumagia muinaissuomalaisessa naisenasussa. *Arkeologia NYT!* 2004/4. Turku: Turun maakuntamuseon ystävät ry, 5–7.
- Risatti, Howard. 2007. *A Theory of Craft, function and aesthetic expression*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Riska, Tove. 1989. Keskiajan maalaustaide. Teoksessa Salme Sarajas-Korte (päätoim.) *Ars Suomen taide, osa I. Keuruu: Weilin+Göös*, 116–181.
- Roiha, Heli. 2012. Mitä saisi olla? Helsingin Sanomat 14.5.2012, D2.
- Roos, J.P. 1987. *Suomalainen elämä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Roos, J.P. 1988. *Elämäntavasta elämänkertaan*. Jyväskylä: Tutkijaliitto, Gummerus.
- Rossi, Leena-Maija. 2010. Sukupuoli ja seksuaalisuus, eroista eroihin. Teoksessa Tuija Sarema, Leena-Maija Rossi ja Tuula Juvonen (toim.) *Käsikirja Sukupuoleen*. Tampere: Vastapaino, 21–38.
- Rubinstein, Ruth, P. 1995. *Dress Codes. Meanings and Messages in American Culture*. Boulder – San Francisco – Oxford: Westview Press.
- Ruohonen, Sinikka. 2001. Nuorten pukeutuminen: erottautumista, elämyksiä harkintaa. Joensuu: Joensuu University Press.
- Räsänen, Päivi. 2001. Koreuden ryysyt ja valkeat vaatteet Pukeutumismormit Lars Levi Laestadiuksen saarnoissa vuosilta 1845–1860. *Käsityötieteen pro gradu -tutkielma. Kasvatustieteellinen tiedekunta. Käsityönopeettajan koulutus*. Helsingin yliopisto. <http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/3596/koreuden.pdf?sequence=2> Luettu 28.2.2011.
- Saarenheimo, Marja. 1997. Muistin tiet. Teoksessa Minna Lavola ja Sinikka Vainio (toim.) *Narinkka*. Helsinki: Helsingin kaupungin museo, 9–24.
- Saarikangas, Kirsi. 1999. Suomalaisen kodin likaiset paikat. Teoksessa Kaisa Vehkalahti (toim.) *Perhehistoria*. Turku: Turun yliopiston täydennyskeskus, 160–180.
- Saarikangas, Kirsi. 2006. *Eletyt tilat ja sukupuoli*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Salo, Ulla-Maija. 2005. *Ankarat silkkaa hyvyttään. Suomalainen opettajuus*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Satka, Mirja. 1994. Sota-ajan naiskansalaisten ihanteet naisjärjestöjen arjessa. Teoksessa Anneli Anttonen, Lea Henriksson & Ritva Nätkin (toim.) *Naisten hyvinvointivaltio*. Tampere: Vastapaino, 73–96.
- Savon Sanomat. 2007. *Pilapiirros Savon Sanomissa 17.3.2007, A2*.

- Schwindt, Theodor. 1982 (1895 ja 1903). Ompelu- ja nauhakoristeita. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Shove, Elizabeth. 2004. Comfort, Cleanliness + Convenience. The Social Organization of Normality. Oxford – New York: Berg.
- Seeling, Charlotte. 2001. Muotisuunnittelijoiden vuosisata 1900–1999. Köln: Könemann.
- Seppänen, Janne. Katseen voima. Tampere: Vastapaino.
- Seitamaa-Hakkarainen, Pirita & Pöllänen, Sinikka & Luutonen, Marketta & Kaipainen, Minna & Kröger, Tarja & Raunio, Anna-Mari & Sipilä, Outi & Turunen, Virpi & Vartiainen Leena & Heinonen, Asko. 2007. Käsityötieteen ja käsityömuotoiluun sekä teknologiakasvatuksen tutkimusohjelma Savonlinnan opettajankoulutuslaitoksessa. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Setälä, Päivi. 1995. Moni/nainen historiaan. Teoksessa Kirsi Tuohela (toim.) Naisen ja perheen historia. Turku: Turun yliopiston täydennyskeskus, 7–18.
- Setälä, Päivi. 2000. Keskiajan nainen. Helsinki: Otava.
- Shildt, Mari. 2012. Suuri Puhallus. Helsingin Sanomat 20.6.2012, D 1.
- Simpanen, Marjo-Riitta. 2003. Käsityöopetus suomalaiskouluissa 1800-luvulta nykypäivään. Teoksessa Marjo-Riitta Simpanen (toim.). Lyhyt oppimäärä koulukäsityöhön. Jyväskylä: Suomen käsityön museo, 7–29.
- Sipilä, Outi. 2004. Tekstiilit teksteinä, käsityöt kulttuurin kuvina. Teoksessa Jorma Enkenberg, Erkki Savolainen ja Pertti Väisänen (toim.) Tutkiva opettajankoulutus – taitava opettaja. Joensuu: Joensuun yliopisto, Savonlinnan opettajankoulutuslaitos, 173–184.
- Sirelius, U.T. 1916. Suomen kansanpukujen historia. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Smith, Avis. 2000. Black Parlour Aprons - Signifiers on Gentility. World of Antiques & Art, a magazine of art, design and collecting history. <http://www.worldaa.com/article.cfm?article=42> Luettu 11.2.2010.
- Snodgrass, Mary Ellen. 2004. Encyclopedia of kitchen history. New York: Fitzroy Dearborn.
- Sparre, Louis. 1984 (1892). Kalevalan kansaa katsomassa. Muistiinpanoja kaukokarjalan retkeltä v.1892. Kajaani: Kainuun Museoyhdistys ry.
- Spoof, Sanna Kaisa. 2003. Tyyni Vahter ja litin kansallispuku. Teoksessa Sanna Kaisa Spoof (toim.) Tiiltun kapiot. liittiläinen käsityöperinne. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 248–268.
- Späre, Päivi. 2005. Esiliina kertoi naisen paikan. Kotiliesi 2005/9, 86–89.
- Stearns, Peter N.(ed.) 2006. A Day in the Life, Studing Daily Life througf History. Westport–Conneticut–London: Greenwood Press.
- Steinby, Torsten. 1963. Suomen sanomalehdistö. Porvoo–Helsinki: WSOY.
- Storey, John. 2002. Cultural studies and the study of popular culture. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Strandell, Harriet. 1984. Kolmen naissukupolven kokemuksia työstä ja perheestä. Teoksessa Elina Haavio-Mannila, Riitta Jallinoja ja Harriet Strandell (toim.) Perhe, työ ja tunteet. Porvoo – Helsinki – Juva.: WSOY, 203–299.
- Sulkunen, Irma. 1989. Naisen kutsumus. Helsinki: Hanki ja jää.
- Sulkunen Irma. 1991. Retki naishistoriaan. Helsinki: Hanki ja Jää.
- Suojanen, Ulla. 1993. Käsityökasvatuksen perusteet. Porvoo: WSOY.
- Suomalaisen kirjakaupan mainoslehti. 2009. Tarjoukset voimassa 14.1.–7.2.2009, 9.
- Suomen historia, osa VII. 1987. Jukka Tarkka (päätoim.). Espoo: Weillin+Göös.
- Suomen kielen perussanakirja, osa I 1990. Risto Haarla (päätoim.). Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

- Suomen kielen perussanakirja, osa III 1994. Risto Haarla (päätoim.). Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Suomen murteiden sanakirja, osa II. 1988. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Suomen murteiden sanakirja, osa IV. 1988. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Suomen murteiden sanakirja, osa V. 1988. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Suomen murteiden sanakirja, osa VI. 1988. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Suoranta, Juha. 2001. Populaarikulttuurin tuotteiden analyysi: Kohti kriittistä elokuvalähtöistä aikalaisanalyysiä. Teoksessa Juhani Aaltola & Raine Valli (toim.) Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. Jyväskylä: PS-Kustannus, 188–210.
- Suuri Käsityö, 2003. Esiliinaohje. Suuri Käsityö 2003/11–12, 30.
- Suuri Käsityö 2005. Esiliinaohje. Suuri Käsityö 2005/6–7, 24.
- Suuri Käsityö 2005. Esiliinaohje. Suuri Käsityö 2005/11–12, 18–19.
- Suuri Käsityö 2006. Esiliinaohje. Suurikäsityö 2006/6–7, 38.
- Suuri Käsityö 2004. Päätoimittajan palsta. Suri Käsityö 2004/3, 2.
- Svinhufvud, Leena. 2009. Moderneja ryijyjä, metritavaraa ja käsityötä. Tekstiilitaide ja nykyaikaistuva taideteollisuus Suomessa maailmansotien välisenä aikana. Helsinki: Designmuseum.
- Talve, Ilmari. 1979. Suomen kansankulttuuri. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tarjanne & Ahtiala & Kukkonen & Nojonen & Pohjanpalo. 1916. Suomen kansakoulu 1886–1916. Helsinki: Valistus.
- Taylor, Lou. 2002. The study of dress history. Manchester and New York: Manchester University Press.
- Tokmannin mainoslehti. 2010. Mainosten tarjoukset voimassa 13.–19.12.2010, 2.
- Tommila, Päiviö & Salokangas, Raimo. 1998. Sanomia kaikille. Suomen lehdistön historia. Helsinki: Edita.
- Tomanterä, Leena. 2003. Muinais-Hämeen tekstiilit. Teoksessa Helena, Luoma (toim.) Sinihameet kultavyöt, suomalaisia muinaispukuja. Tampere Pirkanmaan käsi- ja taideteollisuus ry ja Opintotoiminnan keskusliitto ry, 35–47.
- Torkki, Terhi. 2003. No jokos teitit on kankahii kulottu... Teoksessa Anna-Kaisa Spoof (toim.) Tiltun kapiot. Iittiläinen käsityöperinne. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 218–246.
- Treads 2007/ September. Newtown: The Taunton Press.
- Tuhkanen, Totti. 2001. Kirjalliset kuvat. Kuvituksen ongelma tieteellisissä julkaisuissa. Teoksessa Kari Immonen ja Maarit Leskelä-Kärki (toim.) Kulttuurihistoria. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 421–446.
- Tuohela, Kirsi. 1996. Toinen kovaa kohisee, toinen sievään sohisee: Lastenlehtien opit ja opetukset 1850- ja 1860-luvuilla. Teoksessa Katriina Mäkinen ja Leena Rossi (toim.) Rakkautta, ihanteita ja todellisuutta Turku: Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus, 64–99.
- Tuomaala, Saara. 1999. Maalaisperhe monena. Teoksessa Kaisa Vehkalahti (toim.) Perhehistoria. Turku: Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus, 83–102.
- Tuomaala, Saara. 2003. "Nurkasta ei puutu ku kahvipannu". Miten tyttöys rakentui 1920- ja 30-luvun kansakoulun opetustilassa. Teoksessa Minna Vuorio-Lehti ja Marjo Nieminen (toim.) Kasvatustieteen historia nyt, Makro- ja mikrotutkimuksesta marginaalisuuden, sukupuolen ja tilan analyysiin. Helsinki: Suomen Kasvatustieteellinen Seura, 211–236.
- Tuomaala, Saara. 2004. Työtätekevistä käsistä puhtaiksi ja kirjottaviksi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Turunen Arja. 2011. Hame, housut vai hamehousut! Vai mikä on tulevaisuutemme? Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Turunen, Kari. 1995. Tieto ja tiede. Jyväskylä: Atena.
- Tuuri, Aino-Mari. 2011. Elämän kokoiset esiliinat. ET-lehti 2011/1, 50–53.
- Töyry, Maija. 2006. Anna, Akkaväki ja Tulva sukupuolisopimuksen neuvottelukenttänä. Teoksessa Anna Moring (toim.) Sukupuolen politiikka. Helsinki: Otava, 77–84.
- Uotila, Minna. 1994. Pukeutumisen kuva. Fenomenologis-eksistentiaalinen lähestyminen pukeutumiskuvien tekemiseen ja tulkintaan. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Uotila, Minna. 1995. Pukeutumisen kuvaus. Helsinki: Yliopistopaino.
- Utrio, Meri & Utrio, Untamo. 1994. Pois pula ja puute. Kun kansa selviytyi. Helsinki: Tammi.
- Vainio-Korhonen. 2002. Ruokaa, vaatteita, hoivaa. Naiset ja yrittäjyys paikallisena ja yleisenä ilmiönä 1700-luvulta nykypäivään. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
- Vainio-Korhonen. 2006. Kaupunkilaispiikojen elämää 1770-luvun Turussa. Teoksessa Marjatta Rahikainen ja Kirsi Vainio-Korhonen (toim.) Työteliäs ja Uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 112–133.
- Vakimo, Sinikka. 2001. Paljon kokeva, vähän näkyvä. Tutkimus vanhaa naista koskevista kulttuurisista käsityksistä ja vanhan naisen elämäkäytännöistä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Waldén, Louis. 2002. Textilens text. Teoksessa Christina Westergren (toim.) Tyg överalt. Nordiska museets och Skansens årsbok 2002. Stockholm: Nordiska museet, 82–99.
- Vanhan kirjasuomen sanakirja, I osa. 1985. Esko Koivusalo (päätoim.) Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Waris, Heikki. 1974. Muuttuva suomalainen yhteiskunta. Helsinki: WSOY.
- Varkauden rakennuskulttuuria. 1996. Reijo Valta, Eija Harjula, Kirsi Moisander ja Arto Hämääläinen (toim.). Varkaus: Varkauden kaupunki.
- Vartiainen, Leena. 2010. Yhteisöllinen käsityö, Verkostoja, taitoja ja yhteisiä elämyksiä. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto.
- Vattula, Kaarina. 1989. Lähtöviivallako? Naisten ammatissa toimivuudesta, tilastoista ja kotitaloudesta. Teoksessa Leena Laine & Pirjo Markola (toim.) Tuntematon työläisnainen. Tampere. Vastapaino. Tampere, 1989, 13–38.
- Veivo, Harri & Huttunen, Tomi. Semiotiikka. 1999. Merkeistä mieleen ja kulttuuriin. Helsinki: Edita.
- Wikman, K. R. 1915. Byxorna, kjolen och förklädet. Et bidrag till Frågan om klädedräktens magi. Hembygden 1915, 5-6.
- Vilkkumaa, Maija. Ingalsin Laura. Levyltä Meikit, ketjut ja vyöt. 2001
- Villanen, Niilo. 1967. Satavuotias kansakoulu. Akaan ja Toijalan kansakoulujen vaiheet 1867–1967. Toijala: Toijalan kauppala.
- Willberg, Leena. 1988. Ompelukone – ensimmäinen kodinkone. Tampere, Tampereen kaupungin museolautakunta.
- Williams-Mitchell, Christabel. 1982: Dressed for the job: The story of occupational costume. Dorset: Blandford Press.
- Virkkunen, Gia. 2005. Köyhyys ja toimeentulon keinot, 1930-luvun pula-ajan haasteet ja maaseudun naiset. Teoksessa Antti Häkkinen, Panu Pulma ja Miika Tervonen (toim.) Vieraat kulkijat – tutut talot, Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 125–166.

- Virkkunen, Gia.2010. "Köyhyydestä ei puhuttu, sitä vaan elettiin" Köyhyyden kokemus ja selviytyminen 1930-luvun pulan oloissa Suomen maaseudulla. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Virtanen, Keijo.1993. Kulttuurihistoria opetuksen ja tutkimuksen haasteena. Teoksessa Totti Tuhkanen, Elisa Pispala ja Keijo Virtanen (toim.) Keskusteluja professorin kanssa. Turku: Turun yliopisto, 33–45.
- Woodward, Sophie. 2006. Aesthetics of the Self. In Susanne Kuchler and Susanne & Daniel Miller (Eds.) *Clothing as Material Culture*. Oxford: Berg, 21–39.
- Vuorela, Kirsti. 2010. Miten käy uraputken? Itä-Savo. 24.1.2010.
- Vuorela, Toivo. 1977. Suomalainen kansankulttuuri. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY.
- Vuorela, Toivo. 1979. Kansanperinteen sanakirja. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY
- Vänskä, Annamari: 2012. Muodikas lapsuus. Lapset mainoskuvissa. Helsinki: Gaudeamus.
- Ylisaari, Ulla. 2005. Puhdas esiliina oli emännän mittari. Savonmaa 4.5.2005, 13.

Julkaisematon tutkimuskirjallisuus

- Halonen, Sirpa (1988): Ompelukone innovaationa ja käytössä. Ompelukoneiden omaksuminen sekä muuttuva maaseuturäättäli, -suutari ja ompelija. Käsiyötieteen syventävien opintojen tutkielma. Helsingin yliopisto, Kasvatustieteiden osasto.
- Järvenpää, Sirpa. 2004. Esiliinakangasta etsimässä – PMK:n ginghamit 1950-luvulla. Käsiyötieteen proseminaaritutkielma. Helsingin yliopisto. Kotitalous- ja käsiyötieteen laitos.
- Kallioinen, Heidi. 2006. Tekstiilikulttuurisen lukutaidon edistäminen museoissa. Käsiyötieteen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto. Kotitalous- ja käsiyötieteen laitos.
- Kuukka, Marianne 2000.Kansannaisen Esiliinan merkitysulottuvuuksia. Semioottinen ja kulttuurihistoriallinen tulkinta Joutsenon kansanpuvun juhlaesiliinaan liittyvästä merkityksenannosta 1800-luvulla. Käsiyötieteen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto. Kotitalous- ja käsiyötieteen laitos.
- Pursiainen, Leena. 1988. Etelä-Karjalan ja Kannaksen kansanomaiset esiliinat. Suomalais-Ugrilaisen kansatieteen syventävien opintojen tutkielma. Helsingin yliopisto. Kansatieteen laitos.
- Sakura, Maria. 1987. Esiliinoista college-paitoihin – Järvenpääläisten koululaisten pukeutuminen luokkakuvien perusteella 1950–70 -luvulla. Syventävien opintojen tutkielma. Helsingin yliopisto. Kasvatustieteen laitos.
- Sipilä, Outi. 2001. Nukenvaatteet – muistojen käsityöt. Käsiyötieteen pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto. Savonlinnan opettajankoulutuslaitos.
- Sipilä, Outi, 2003. Nainen esiliinan takana. Esiliinoiniin liittyvät käsityöohjeet naiskäsiyksen ilmentäjinä 1900-luvun alusta 1960-luvulle. Kulttuurihistorian sivuaineen tutkielma. Turun yliopisto. Historian laitos.
- Tapiola, Päivikki. 2003. Ovatko essut kadonneet – Esiliinan käytön ja merkityksen muuttuminen 1920-luvulta 1960-luvun loppuun. Käsiyötieteen proseminaaritutkielma. Helsingin yliopisto. Kotitalous- ja käsiyötieteen laitos.
- Toivonen, Marja 2008. Suutari, perhonen ja enkelinsiipi, Esiliinat Kotiliedessä 1960-luvun lopulta 1990-luvun alkuun. Käsiyötieteen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto. Kotitalous- ja käsiyötieteen laitos.

Liite

TEKSTISSÄ JA KUVISSA MAINITTUJA 1900-LUVUN ALKUPOUELELLA KÄYTETTYJÄ ESILIINAMATERIAALEJA

- Batisti* Batisti oli erittäin ohuista langoista kudottu valkoinen kaksiniitinen kangas, jota valmistettiin sekä pellavasta että puuvillasta. Erityisesti käsitöitä, pukujen koristeita ja tarjoiluesiliinoja varten kehitelty batistilaatu, lasibatisti käsiteltiin rikkihapolla, niin että se pesun jälkeen muuttui jäykäksi, ikään kuin tärkätiksi. (Lublin & Willny 1948, 140.) Batistia käytettiin pääasiassa tarjoilu- ja pyhäesiliinoiniin.
- Dimity* Dimity oli nelivartista puuvillakangasta, joka raidoitettiin, joskus myös ruudutettiin, loimi- ja kudevaltaista pomsia vaihtelemalla. Sitä oli saatavilla valkaisemattomana, valkaistuna ja värjätynä. Dimityä käytettiin esiliinoiniin, naisten alusvaatteisiin ja lasten vaatteisiin. (Kurimo 1938, 117.)
- Domestik* Domestik oli tiheäksi kudottua puuvillapalttinaa, jota käytettiin yleensä lakana- ja tyynynpäälliskankaaksi (Kurimo 1938, 117). Sitä käytettiin myös esiliinamateriaalina.
- Finella (Finla)* Finla oli harvahkoa kaksiniitistä värjättyä puuvillakangasta. Sitä käytettiin naisten esiliinoiniin, työtakkeihin ja lastenvaatteisiin. (Kurimo 1938/119.)
- Finla* Finla oli värjättyä kaksiniitistä puuvillakangasta. Sitä käytettiin mm. naisten työtakkeihin ja esiliinoiniin sekä lasten pukuihin. (Kurimo 1938, 119.)
- Gingham* Gingham oli yleisnimitys värillisistä langoista kudotuille ruudullisille ja raidallisille puuvillakankaille. 1940-luvun lopussa kotimaisessa tuotannossa oli jopa 2000 erilaista mallia. Gingham-kankaat oli jaettu useisiin hintaluokkiin sen perusteella, miten paljon niissä oli käytetty värillisiä lankoja tai erikoislankoja, miten paljon kangas painoi ja minkälaisia sidoksia, ruudutuksia ja raidoituksia jne. oli käytetty. Kankaat valmistettiin yleensä 70 cm leveänä. Kolmeen halvimpaan luokkaan kuului pääasiassa esiliina- ja paitakankaita. Myös kalliimpia Gingham-kankaita käytettiin esiliinoiniin. (Lublin & Willny 1948, 137–138.) Gingham oli yleisin esiliinakangas.
- India Lawn Extra* Finlaysonin mainoksen perusteella India Lawn Extra oli erittäin ohutta, tiivistä ja pehmeää puuvillakangasta (KL 1931/4, etusisäkansi). Sitä käytettiin pyhäesiliinoiniin.

<i>Japanette</i> (<i>Japanetti</i>)	Japanetti oli ohutta, palttinasiidoksista, värjättyä kangasta. Sitä käytettiin pääasiassa naisten alusvaatteisiin ja koristelutarkoituksiin. (Kurimo 1938, 123.) Japanetta käytettiin parempien esiliinojen materiaalina.
<i>Kretonki</i>	Kretonki oli kevyttä painettua kaksiniitistä, usein kovetettua puuvillakangasta. Sitä käytettiin mm. kesäleninkeihin, verhoilutarkoituksiin, vanupeitteisiin, siivoustakkeihin ja esiliinoin. (Lubblin & Willny 1948, 138.)
<i>Lakanakangas</i>	Lakanakangas oli leveää ja kestävä kaksiniitistä, joskus myös neliniitistä puuvilla- tai pellavakangasta. Lakanakangasta oli saatavana sekä valkaisu- että valkaistuna. Siitä käytettiin myös nimityksiä raitikangas, jokamiehenkangas, neekeripoika ja imitaattikangas. (Kurimo 1938/127.) Lakanakangasta käytettiin talousesiliinoin.
<i>Lysteri</i>	Lysteri oli kevyttä, kaksiniitistä puuvillakangasta, jossa loimi- ja kudela olivat erivärisiä. (Lubblin & Willny 1948, 135) Lysteriä käytettiin sekä esiliinojen että työtakkien materiaalina.
<i>Merseletti</i>	Merseletti oli kertaamattomista merseroiduista langoista valmistettua kaksiniitistä naisten puku- tai puserokangasta, joka usein oli kudottu raidalliseksi tai ruudulliseksi. Merserointi teki puuvillakuidut sileiksi ja antoi kankaalle kauniin kiillon sekä lisäsi värjäytyvyyttä. (Kurimo 1938, 129.) Sitä käytettiin esiliinoin ja kevyisiin työtakkeihin.
<i>Molski</i> (<i>Moleskin</i>)	Molski oli erittäin tiivistä ja paksua värjättyä tai valkaistua puuvillakangasta. Sidos oli useimmiten viisivartista pomsia, joskus myös toimikasta. (Kurimo 1938, 131.) Sitä käytettiin työvaatteisiin ja kulutuksen kesto- vaataviin työtakkeihin ja työesiliinoin.
<i>Nainsook</i>	Nainsook oli kaksiniitistä pehmeää ja ohutta puuvillakangasta, jota käytettiin mm. naisten alusvaatteisiin, nenäliinoin ja vuorikankaaksi (Lubblin & Willny 1948, 135). Nainsookia käytettiin myös tarjoiluesiliinoin.
<i>Nankin</i> (<i>Nahki</i>)	Nankin oli hyvin tiivis, tavallisesti kaksiniitinen kangas, jota oli saatavana värillisenä ja valkaistuna. Sitä käytettiin useimmiten untuvakankaan tapaan tyynynpäällisissä. (Kurimo 1938, 132.) Sitä käytettiin myös esiliinoin.
<i>Organdi</i>	Organdi oli vahvasti kovetettu harva ja läpinäkyvä kaksiniitinen puuvillakangas. Sitä valmistettiin sileänä ja kreppipainettuna, yksivärisenä ja painettuna. Organdia käytettiin kesäpukuihin, puseroihin, kauluksiin ja röhhelöihin sekä tarjoiluesiliinoin. (Lubblin & Willny 1948, 135.)
<i>Perkaali</i>	Perkaali oli kaksiniitistä, hieman kretonkia vahvempaa puuvillakangasta, joka oli usein raidalliseksi painettua ja samaa, mitä käytettiin miesten paitojen materiaalina. Myös muita kuvioituksia esiintyi. (Lubblin & Willny 1948, 140.) Perkaali oli yleinen esiliinamateriaali.

- Pikee* Pikee oli kaksinkertaista tai aluslangoilla vahvistettua kangasta, jonka pintaan muodostui ripsimäisiä uurteita ja kohopaikkoja. Pikeetä käytettiin enimmäkseen miesten liiveihin ja naisten ja lasten pukuihin. (Kurimo 1938, 135). Sitä käytettiin myös esiliinoihin ja työtakkeihin.
- Popliini* Popliiniksi kutsuttiin monenlaisia kankaita. Nimitys kuului alun perin kaksiniitisisille hienoille kankaille, joiden loimi oli silkkiä ja kude paksuhkoa kampavillaa tai *sappesilkkiä*. Kankaan pinta oli rakenteeltaan ripsisidosta muistuttava, vakomainen. Kun popliini-nimitystä käytettiin puuvillatehtaan mainoksessa, kyseessä oli merseroiduista langoista kudottu puuvillakangas, jossa oli vakomainen pinta, ja jota käytettiin mm. paitoihin, pyjamiin ja puseroihin, myös esiliinoihin. (Kurimo 1938, 135–136.)
- Printers (Printerssi)* Printers oli valkaistua tai valkaisuamatonta, ohutta ja halpaa puuvillalattinaa. Käytettiin sekä painokankaiden pohjakankaina että sellaisenaan liinavaatteisiin. (Kurimo 1938, 136.) Sitä käytettiin myös edullisena talousesiliinamateriaalina.
- Twill* Twill oli neliniitistä, tasavaltaista toimikassidoksista kangasta. Sitä valmistettiin useina eri vahvuuksina ja sitä oli saatavilla sekä valkaistuna, valkaisuamattomana että värillisenä. Ohuemmasta twillistä valmistettiin myös alusvaatteita. Paksu twill oli vahvaa ja kulutusta kestäväää ja siitä ommeltiin ammattiesiliinoja sekä työtakkeja. (Kurimo 1938, 148; Lublin & Willny 1948, 137, 190.)
- Satiini* Satiini oli alun perin silkikankaan nimitys, mutta 1900-luvun alkupuolella sitä käytettiin kaikista pomsisidoksista kankaista niiden kuitumateriaaleista riippumatta. Yleisimmät satiini-laadut olivat silkkiä, tekosilkkiä, puolisilkkiä tai puuvillaa. (Kurimo 1938, 142.) Se oli erittäin suosittu kirjontoilla koristeltujen esiliinojen materiaalina.
- Sertinki (Shertinki)* Sertinki oli valkaistua tai yksiväriseksi värjättyä kalsean tuntuista kangasta. Pääasiassa sitä käytettiin vuorikankaina ja koristelutarkoituksissa. (Kurimo 1938/ 143). Sertinkiä käytettiin myös pyhäesiliinojen materiaalina.
- Sefiiri, (Zephyr)* Sefiiri oli kaksiniitistä pehmeää puuvillakangasta. Hienompia laatuja sanottiin sefiiri batisteiksi. (Kurimo 1938, 143) Sitä käytettiin paita-, pusero-, pyjama- ja pukukankaiksi, myös esiliinoihin.
- Silla* Silla oli selluloosamuuntokuitu, jonka käyttö lisääntyi sodan aikana. Sillaksi nimitettiin monenlaisia ko. materiaalista valmistettuja kankaita, mutta silla materiaalina ei ollut kovin kestäväää. (Lublin & Willny 1948, 144.) Vahingoittuneiden sillavaatteiden materiaali kierrätettiin usein esiliinoihin. Sillaa kehrättiin pula-aikana myös kodeissa ja siitä kehrättiin myös sekoitelankoja villan tai pellavan kanssa.

- Viktoria-Lawn* Viktoria Lawn oli ohutta ja hienoista langoista valmistettua puuvillakangasta. (Lublin & Willny 1948, 141) Sitä käytettiin tarjoilu- ja pyhäesiliinoiniin sekä hienoimpiin talousesiliinoiniin ja sairaanhoitajien esiliinoiniin.
- Vistra* Vistra-nimitystä käytettiin monenlaisista, myös rakenteeltaan erilaisista naisten pukukankaista joihin oli käytetty joko osaksi tai kokonaan vistrakuituja. Vistrakuiduilla tarkoitettiin selluloosamassasta valmistetutusta viskoosista tehtyjä katkokuituja. (Kurimo 1938, 152). Sitä käytettiin esiliinoiniin ja työtakkeihin erityisesti pula-aikana, kun muita materiaaleja ei ollut saatavilla.
- Voilee* Voilee oli harvaa kaksiniitistä kangasta, joka oli valmistettu kovaksi kerratusta langasta. Materiaalina saattoi olla puuvilla, silla, luonnonsilkki tai tekosilkki. Voileeta valmistettiin sileänä, kuviollisena, kirjailtuna, yksivärisenä ja painokuviollisena. (Lubblinin ja Willnyn 1948, 289.) Sitä käytettiin keveissä tarjoilu- ja pyhäesiliinoissa.